KÖKTÜRKÇE VE ESKİ UYGURCA DERSLERİ

PROF. DR. MEHMET ÖLMEZ

PROF. DR. MEHMET ÖLMEZ

KÖKTÜRKÇE VE ESKİ UYGURCA DERSLERİ

Yayın Yönetmeni
Sadettin Bayrak

Yayın Editörü
Prof. Dr. Hayati Develi

Kapak resmi bilgileri:
Ön kapak üst; MIK III 6368 numaralı yazma (Berlin)
Alt: Bugut ve Tunyukuk yazıtlarından
Arka kapak: St. Petersburg Doğu Yazmaları Enstitüsünden

Kapak Tasarımı
Hüseyin Özkan

İç Tasarım
Özlem Özkan

Baskı ve Cilt
Çalış Ofset
Davutpaşa Caddesi Yılanlı Ayazma Sokak
No : 8 Örme İşhanı Topkapı/İstanbul
Tel : 0212 493 11 06

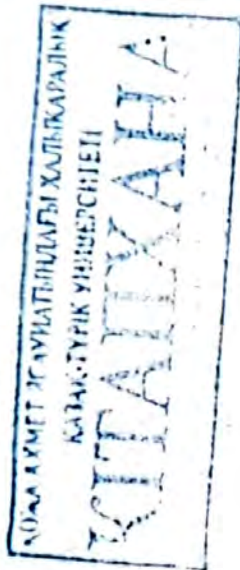
Birinci Baskı
Ağustos 2017

ISBN : 978-605-9408-38-7
T.C. Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 11805

KESİT YAYINLARI
Ankara Caddesi No: 15 Konak Han Kat: 1
Hobyar Mahallesi Cağaloğlu/İstanbul
Tel : 0212 512 56 33 / 0212 511 68 28
Faks : 0212 512 56 63
web : www.kesityayinlari.com
e-mail : kesit@kesityayinlari.com

KESİT YAYINLARI, Karbey Yayıncılık Eğitim ve Dan. Hiz. San. Tic. Ltd. Şti. kuruluşudur.

KÖKTÜRKÇE VE ESKİ UYGURCA DERSLERİ

PROF. DR. MEHMET ÖLMEZ

İstanbul, 2017

İçindekiler

Sunuş

Eski Türkçe dönemi, Türkoloji tarihi içerisinde ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Başlangıcını Kaşgarlı Mahmud'a kadar götürebileceğimiz Eski Türkçe dönemi ile ilgili çalışmalar bugün neredeyse bin yıllık bir birikime sahiptir. Günümüze kadar Köktürkçe ve Eski Uygurca şeklinde iki kol üzerinden yapılagelmiş Eski Türkçe çalışmaları önemli bir birikimin oluşmasını sağlamıştır. Türk dillerinin hemen her probleminin çözümünü aradığımız Eski Türkçe dönemi bazen de karşımıza çözmemiz için yeni problemler getirmektedir. Her çözüm bize Türkolojinin farklı bir kapısını açmakta, bizi farklı mecralara sürüklemektedir. Bulabildiğimiz, takip edebildiğimiz her ipucu bizi yeni ipuçlarına götürmekte, ipuçlarının düğümlendiği bazen de çözüldüğü yer yine Eski Türkçe dönemi olmaktadır.

Eski Türkçe dönemini anlamak, anlamlandırmak ve eskiyi yeniye getirmek için binlerce çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Gerek yurt dışında gerekse yurt içinde pek çok türkolog Türk Dilinin bu devrini aydınlatmaya çalışmaktadır. Bu çalışmalar Eski Türkçe döneminin iki ayrı devrini oluşturan Köktürkçe ve Eski Uygurcayı ilgilendiren çalışmalar olmakla birlikte her iki dönemi içine alan çalışmalar şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Köktürkçe ve Eski Uygurca üzerine yapılan çalışmalar hemen hemen aynı yıllarda yapılmaya başlamış olsa da genel olarak hep iki ayrı kolda ilerlemiştir. Bununla birlikte Eski Türkçenin bu iki dönemi birbirini her zaman beslemiş, doğal olarak hep yan yana olmuştur. Üniversitelerimizin Türkoloji bölümlerinde Türk Dilinin bu devri "Eski Türkçe I-II, Tarihi Türk Şiveleri I-II, Köktürkçe / Göktürkçe - Eski Uygurca vb." dersleri ile Türkoloji öğrencilerine anlatılmaktadır. Bu derslerde uzun yıllar ilk baskısı 1941'de yapılan Annemarie von Gabain'in *Eski Türkçenin Grameri* okutulmuştur. Bugün bile pek çok Türk dilcisinin başucu kitabı olan bu eser tek başına hem Köktürkçe hem Eski Uygurca derslerinin vazgeçilmez kaynak kitabı olmuştur. Kitabın son baskısı 1974'tür. 1974'ten günümüze Köktürkçe ve Eski Uygurca üzerine çalışmalar özellikle son dönemde artarak devam etmiştir. Bu çalışmalar 1974'e kadar çözülemeyen pek çok meselenin çözümünü sağlamış, yeni metin neşirleriyle örnek metinler çoğalmış, yeni pedagoji yöntemleri ile bu sahaya dair yeni öğretim teknikleri ortaya çıkmıştır. Bu tür gelişmeler Eski Türkçe derslerinde bu dönemi her yönüyle kavrayacak ve kavratacak bir çalışmanın da gerekliliğini ortaya koymuştur. Nitekim Köktürkçe ve Eski Uygurca dönemini ilgilendiren kaynak kitaplar ve ders kitapları farklı akademisyenler tarafından yayımlanmıştır. Fakat Köktürkçe ve Eski Uygurcayı bir çatı altında birleştiren Eski

Türkçe döneminin zor bir dönem oluşu, her adımda yeni donanımları gerektirmesi, alan uzmanlarının her iki Eski Türkçe dönemine hâkim olmayışı yeni bir ders kitabının/kaynak kitabın hazırlanmasını gerekli kılmaktaydı. Gerek lisans derslerinde gerek lisanüstü derslerde kullanılabilecek gerekse alana ilgi duyan okuyucuların ilgisini çekebilecek bir esere duyulan ihtiyaç elimizdeki bu kitabı ortaya çıkardı.

Türkolojinin en önemli devrini oluşturan Eski Türkçenin anlaşılmasında bizleri bir adım daha ilerletecek bu kitap ilk olarak öğrenciler, sonrasında da meraklıları için Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesinin dilini anlamak, bu dönem metinlerini çözümlemek için hazırlanmış kaynak bir kitaptır.

Kitapta Köktürk ve Eski Uygur dönemine ait metinlerden çeşitli konulara ait belgeler alınmış, bu belgelerin yazı çevrimleri, çevirileri ve kelime tahlilleri yapılmıştır. Bu çalışmalara ilaveten öğrencilerin kendilerini denemeleri için ek metinler verilmiştir. Kitabın sonunda her bölümde yer alan metinlerin kelimelerini ihtiva eden bir sözlük hazırlanmıştır. Çalışma gerek yöntemi gerekse kapsamı itibariyle Türkoloji ve Eski Türkçe çalışmalarına yeni bir renk, yeni bir nefes katmıştır.

Köktürkçe ve Eski Uygurca derslerinde önemli bir ihtiyacı karşılayacağını düşündüğümüz bu çalışma Türkoloji öğrencilerine yeni ufuklar açacak, Eski Türkçe dönemine ilgimizi daha da artıracaktır. Kitabı hazırlayan meslektaşım Mehmet Ölmez çalışmalarını Eski Türkçe dönemine yoğunlaştırmıştır. Alanında bir boşluğu dolduracağına inandığımız yoğun bir mesai mahsülü olan çalışması için yazarı kutlarız.

Prof. Dr. Hayati DEVELİ

Önsöz

Eski Türk yazısıyla yazılmış en eski Türkçe abideler üzerine kapsamı ve amacı değişik boyutlarda olan çalışmaların tarihi 120 yılı geçmektedir. Bu yazıtların dikiliş tarihi sekizinci yüzyılın başlarına uzanmakta olup en tanınmışları Kül Tėgin, Bilge Kağan ve Bilge Tunyukuk yazıtlarıdır. Bu yazının kullanımı dokuzuncu yüzyıldan itibaren azalmış, Turfan ve Dunhuang çevresindeki Uygurlarca tahminen 11. yüzyıla kadar, özellikle kağıda yazılı belgelerde kullanılmaya devam etmiştir. Eski Türk yazısının yerini dokuzuncu yüzyıldan başlayarak Soğud kökenli Uygur yazısı almaya başlamıştır. Bu yazı ile Buddhizme, Manihaizme ve Hristiyanlığa ait metinler yazılmıştır. Çoğunluğu Buddhist (Budacı, Buddha'ya inanan, Buddha'ya ibadet eden) Uygurların diliyle yazılmış Soğud, Mani ve az da olsa Nesturi yazısıyla yazılmış binlerce belge (sayfa sayısı on bini geçmektedir) 1900 yılının başlarından itibaren Turfan, Hoço, Dunhuang ve çevresindeki mağaralarda bulunmuştur. Bu çalışmalar başta Alman, Fransız, İngiliz ve Rus olmak üzere çok sayıda arkeologca başlatılmış ve Japonlar, Çinliler, İsveçlilerce sürdürülmüştür. Bu belgelerin, metinlerin yayımına da hemen arkasından aynı yıllarda başlanmıştır. Söz konusu belgelerin içerisinde Manihaist ve az sayıda Hristiyan (Nesturî) metinleri de vardır. Bu metinlerin yazılış yılları da 9-10. yüzyıllardan başlamakta ve 14. yüzyılın sonuna kadar sürmektedir.

Hem Türk yazısıyla yazılmış yazıtların hem de Uygur metinlerinin dilini anlatmak, öğretmek amacıyla başta Almanca olmak üzere, Rusça, Fransızca, İngilizce, Çince, Japonca hazırlanmış çok sayıda müracaat kaynağı bulunmaktadır. Bunların kimisi gramer, kimisi elkitabı, kimisi de sözlük niteliğindedir.

Elinizdeki kitap en başta öğrenciler, sonrasında ise meraklılar için bu yazıtların (Köktürkçe) ve Eski Uygur Türkçesinin dilini anlamakta, bu metinleri okumakta kullanılmak üzere yardımcı bir kaynak olması amacıyla hazırlanmıştır. İki ayrı döneme ait metinlerden farklı konulara ait parçalar seçilmiş, bu parçaların çevirilerine, kelimelerin çözümlemelerine; her bölümün sonunda da dileyenin öğrendiklerini sınaması amacıyla alıştırma metinlerine yer verilmiştir. Sondaki sözlük alıştırma metinlerinin tamamının çözümlemeli sözlüğüdür. Kitap içerisinde yer alan çözümlemelerde, metinlerde geçen kelimeler ise satır numarasız olarak sözlüğe dahil edilmiştir.

Her şeyden evvel, eldeki kitabı bir alfabe kitabı, alfabe öğrenme kitabı veya "kendi kendine Eski Türkçe öğretim kitabı" olarak düşünmemelidir. Kitabın asıl amacı alfabe öğretmek değildir, ancak alfabelere de yerimiz elverdiğince değinilmiştir.

Bu kitap bir gramer kitabı da değildir. Zaten bu konuda yazılmış mükemmel, ayrıntılı gramer kitapları vardır; konuyla ilgili çalışma aranırsa T. Tekin, M. Erdal, A. von Gabain, A. Kononov, K. Eraslan'ın çalışmalarına bakılabilir.

Lenigrad/St. Petersburg kollektifinin ortak ürünü *Eski Türkçe Sözlük*'e (Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*') başvurulmalıdır.

Kitapta konuyla ilgili önde gelen araştırmacılara ve onların çalışmalarına ait görsel malzemelere de yer verilmiştir.

Kitap, Kesit yayınları arasında daha evvel çıkmış bulunan kitaplarla uyumlu bir çerçevede hazırlanmaya çalışılmıştır. Dizinin editörü Hayati Develi Beyin önerisiyle 2010 yılında başladığım çalışmayı ancak bugün, elinizdeki haliyle sonlandırabiliyorum. Şunu da yazsaydım, bunu da yapsaydım dediğim, düşündüğüm konulara kitabın başka bir baskısının yapılabilmesi durumunda girebileceğim. Elbette bu çalışmayı bir başka meslektaşım hazırlasaydı kendisine göre tercihleri olacak, bir ölçüde farklı bir çalışma ortaya koyacaktı. Eldeki çalışma editörümüzün, dizideki öbür kitaplarda izlenen yolun ve benim tercihlerimin bir birleşimidir.

Yazıtlar (burada 'Köktürkçe') bölümünü hazırlarken özellikle söz yapımı bölümünde alanın birinci sıradaki kaynağı, merhum hocam Talat Tekin'in çalışmasına dayandım. Eski Uygurca bölümünde de M. Erdal'ın abidevî çalışmasını esas aldım, ancak örnekler kısmında kendime ait derlemelerden de yararlandım. Burada anılmayan kısaltmalar M. Erdal ve K. Röhrborn'un çalışmalarında yer almaktadır.

Köktürkçe bölümünde Kül Tėgin, Tunyukuk ve Moyun Çor yazıtlarından çeşitli parçalara yer verildi. Alıştırma metinlerinde ise sadece Kül Tėgin yazıtından iki sayfanın transkripsiyonuna ve sözlük kısmında da bu sayfalarda geçen kelimelere yer verildi. 171-188. sayfalar arasındaki metinlerde geçen kelimelere sözlükte yer verilmedi. İlgili metinler için ihtiyaç duyulursa bölüm sonunda anılan, yazıtlar üzerine yayımlanmış çalışmalara bakılabilir. Sözlükte, Uygurca örnek metinlerde geçen kelimelerin tamamına yer verildi.

Kitabın bütününde, her bölümde, döneme ait öne çıkan konular ele alınmaya çalışılmıştır. Yazıtlar bölümünde Eski Türk takvim sistemi ile sayı sistemi ve ilk dönem Türk tarihi çok kısa olarak ele alınmıştır. Uygurca bölümünde ise, Buddhist ve Manihaist Uygur edebiyatı kısaca ele alınmıştır. Bu konuda daha evvele ait bir çalışmamı esas aldımsa da bu çalışmayı yeni yayınlara göre ayrıntılı olarak genişletemedim. Bu baskıda yer vermek isteyip de tamamlayamadığım en önemli bölüm "ekler dizini"dir. Kitap şeklindeki yeni yayınları yalnızca kaynaklar kısmında zikredebildim.

Kitabın kapsamı, hazırlanışı sırasında elbette gözden kaçan, kısmen ayrıntısına girilmeyen, girilemeyen konular oldu. Bir ders kitabının çerçevesi dışına çıkılmamaya çalışıldı. Okuyucunun, kullanıcının önerisi, çevirisi, düzeltisi ile daha iyisini hazırlamak dileğiyle her tür öneri ve düzeltinin yazılması beni sevindirecektir.

Mayıs 2010 İstanbul
Temmuz 2017 Uçhisar

I. BÖLÜM

Köktürkçe Dersleri

Eski Türk Yazıtlarından Önce Türklere ve Hunlara Ait Bilgiler

Türklere ait belge ve bilgiler günümüzden 2200 yıl öncesine kadar uzansa da tam olarak *türk* adına ve doğrudan *türk* kavmine/milletine ait bilgiler 1500 yıl kadar geriye gider.

Tarihçilerin ortak fikri, Çin kaynaklarında *şioŋnu* (Xiong-nu 匈奴, *hyongnu* → "Hun"?) adıyla geçen Asya Hunlarının Türk ağırlıklı olduğu, dillerinin de bir tür Türkçe olduğudur. Ancak bu bilgi, görüş, kesinleşmiş, birincil verilerle doğrulanmış değildir. Her şeyden önce Asya Hunlarından kalma bir dil verisi yoktur. Çin kaynaklarında yer alan Hunlara ait bazı kelimeler Türkçeye dayandırılabilmektedir: "Hunların tören kılıcı" manasındaki 徑路 *jinglu* sözü DLT'te ilk kez karşımıza çıkan *ḳıŋraḳ* "kasap bıçağı, satır", Çağdaş Uygurca *ḳiŋraḳ* "büyük bıçak, satır" ve Altayca *ḳıŋıraḳ* "iki yüzlü büyük bıçak" ile karşılaştırılabilir. Kelimeyle ilgili farklı yorumlar da vardır Han hanedanından kalma vakayinamelerde karşımıza çıkan bu kelime farklı şekillerde de yorumlanabilir (→ Hirth 1901; Shiratori 1902; Boodberg 1936; T. Tekin 1993). Atlı göçebelere ait bir bozkır konfederasyonu olan Hunların resmî bir dili var mıydı, çok dilliler miydi, hangi dil bu konfederasyonda baskındı, bu soruları kesin şekilde cevaplamak zordur. Ancak başta Türkler ve Moğollar olmak üzere bu konfederasyonu Çin'in kuzeyinde yerleşik olan ve sonradan Çinlileşmiş olan çeşitli kavimler oluşturuyordu.

Konu Hunlardan açılınca Hunların bilinen ilk 'han'larından Mete Han'dan söz etmek gerekir. Sir G. Clauson'a göre *mete* (*matun/motun* Çince 冒頓 *maodun*), bugün Farsçadan ödünçlediğimiz *bahadır* sözünün en eski şeklidir. *bahadır* ise Moğolca *bagatur*'dan gelmektedir. Moğolca kelime ise Türklerin unuttuğu, Moğolların Türkçeden ödünçlediği bir şekildir. Çince kaynaklarda söz konusu kelime 莫賀咄 *moheduo* olarak görülür. Özetle Clauson'un görüşü bu şekildedir (Clauson 1972: 313b).

Bir başka konu da MS tarih sahnesine çıkan Avrupa Hunları ile Asya Hunlarının ırk ve dil bakımından bağlarının bulunmadığıdır. Çok tartışmalı olan bu konu üzerine bir hayli yayın vardır; özellikle Macaristan'da özel bir ilgi alanı

olan Avrupa Hunları konusunda O. Maenchen-Helfen'in çalışmasına bakılabilir.

Kavim adı olarak *türk* sözü ve kaynaklarda Türklerin ilk ortaya çıkışları, kökeniyle ilgili olarak P. Golden s. 115-117 ile 117-127 ve ötesine bakılabilir.

Okuma önerileri: Friedrich Hirth, 1901: "Hunnenforschungen", *Keleti Szemle*, c. II, 81-91; Peter Boodberg, 1936[2008]: "T'o-pa Wei Dili", *Türk Dilleri Araştırmaları*, c. 18, 495-516; Talat Tekin, *Hunların Dili*, Ankara 1993.

Çin kaynaklarında Hunlara ait olduğu kaydedilen şu 'beyit' de Türkçe üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır:

süke talıkaŋ, bokukgı tutaŋ
"Orduyu gönder, Bokuk'u (kumandanı) yakalat!"

秀支 替戾剛，僕谷劬 禿當
xiuzhi tiligang puguqu tudang
(siu-k'i t'i-li-kang puh-koh k'ü-t'u-tang)

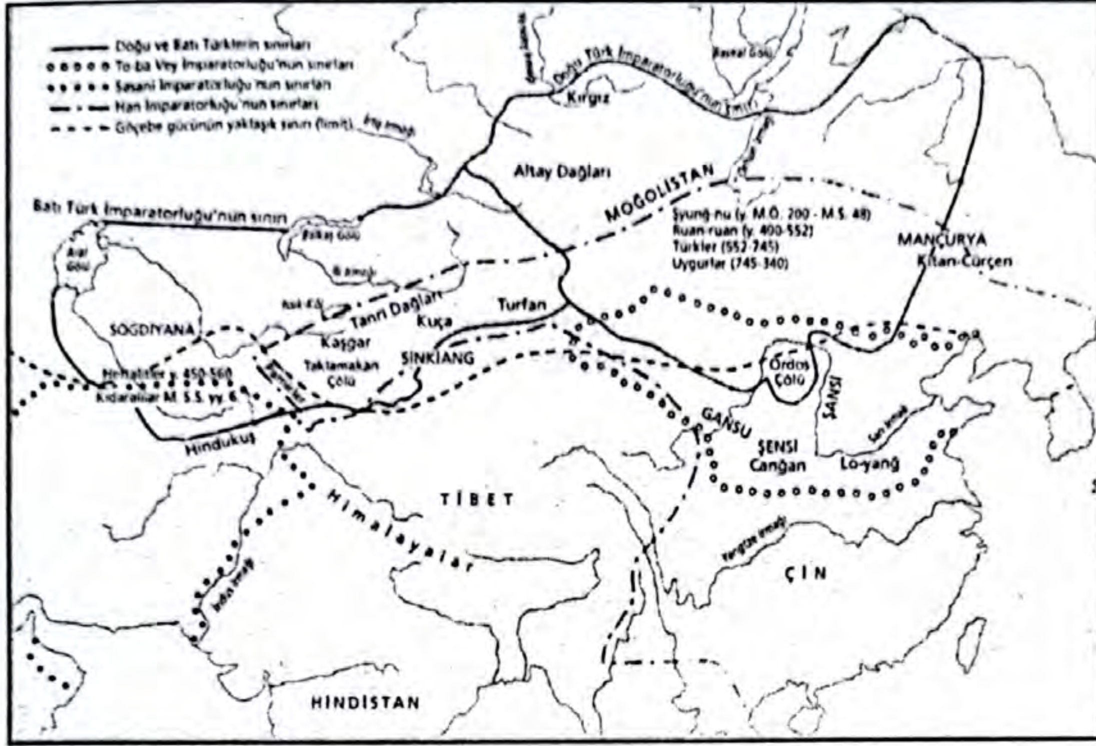
(Türkçe yorumu açısından bk. T. Tekin; Yenisey dilleriyle ilişkilendirilme ihtimali açısından bk. Alexander Vovin, "Did the Xiongnu Speak a Yeniseian Language?", *Central Asiatic Journal*, 44/1, 2000: 87-104; eski döneme ait Çince kelimelerin okunuşuyla ilgili olarak bk. M. Ölmez, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4, 1994, s. 226; Çin kaynaklarının "Jie" diline ait olduğunu belirttiği metin için ayrıca bak. Zieme 1991, s. 13).

Hunlardan kaldığı düşünülen Noyon uul kurganı, Moğolistan (*Encyclopaedia Xiongnu*, Ulaanbaatar 2013: 141)

İlk Türk Devleti: I. (Doğu) Türk Kağanlığı

Tarihte "Türk" adıyla kurulan ilk Türk devleti, Türk Kağanlığı, yaygın bilinen adıyla Göktürkler ~ Köktürkler, Çin belgelerine göre kısaca "Türk"lerdir (突厥 *tujue*).

Hunlar dönemi Orta ve İç Asya'yı gösterir harita (Sinor 2000: 384)

Türkler tarih sahnesine çıkana kadar Rouranlara bağlı 柔然 (Juan-juan / Ruanruan 蠕蠕, Ruru 茹茹 olarak da bilinirler) vassal bir kavimdiler. Türk devletinin kuruluşuyla ilgili yaygın anlatı, sonradan Türk devletinin kurucusu olan Bumin Kağan'ın (土門 Tümen/Tumin ?) Rouran prensesi ile evlenmek istemesi ve hükümdar Anaguy'un (阿那瓌 *anagui*) bu isteği reddedişi ile başlar. Bunun üzerine Türkler Bumin'in öncülüğünde ayaklanırlar ve böylelikle ilk Türk devleti kurulur (Weiers s. 46). Bir başka görüşe göre de, Rouranların kendilerine bağlı olarak demircilik ve dökümcülükle (鍛奴 *duannu*) uğraşan Türkleri küçümsemeleriyle bu ayaklanma gündeme gelmiştir (Sinor, s. 397).

Bu anlatıdaki gerçek, Türklerin Bumin'in önderliğinde prensesi bahane ederek 552'de ayaklanışı ve ilk Türk devletini kurmalarıdır. Gerçekte Türkler Ruanruanların hakimiyetinde gitgide güçlenmiş, onlar adına Tölişlerin isyanlarını bastırmışlar, İpek Yolu'nun güvenliğini sağlamışlardır. Bu yolla kuruluşları 552 olsa da ortaya çıkışları söz konusu isyanı bastırmaları dolayısıyla 545'e kadar uzanır (Taşağıl 1995, s. 177).

GÖK-TÜRKLER

AHMET TAŞAĞIL

TÜRK TARİH KURUMU

İlk Türk devleti, kuruluşunu (552) takiben kısa bir süre sonra Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmıştır. Doğudaki kağanlık 630'da, batıdaki kağanlıksa 659'da Çin eğemenliğine girmiştir. Doğu kağanlığı bugünkü Moğolistan'ı, Batı kağanlığıysa İpek Yolu'nu, bugünkü Çin'in batısını, Uygur bölgesini kendisine merkez edinmiştir (ayrıntılar için bk. Taşağıl 1995).

Tujue kavmi, yani "Türk"ler önceleri 平凉 *pingliang*'ın çeşitli Hu (胡) kavimlerinden birisiydi. Onlar da Hunların (匈奴 *xiongnu*) soyundan geliyordu. Kavimlerinin adı ise Aşina'dır (阿史那 *ashina*). Bu ailenin dağılması ile birlikte Aşina soyu Ruanruanlara sığınır. Oturdukları yer ise 金山 *jinshan*, yani "Altın Dağları"dır (= *altun yış* "Altay dağları"). Bu dağın şekli miğfere (兜鍪 *doumou*) benzediği için kendi anlayışlarında bunun karşılığı olan 突厥 *tujue* sözünü kullanmışlardır (bk. Taşağıl 1995, s. 95 ve Çince metin, 通典 *Tongdian*, 1067 c 17-18). Buradaki anlatıya göre *türk* sözünün anlamı "miğfer"dir.

***Türk* adı hakkında:** O dönem Türklere Çin kaynaklarında verilen ad 突厥 *tujue* idi (kimi kaynaklarda Latin harflerine *tukyu* şeklinde de çevrilir). Gerçekte *tujue* ile kastedilen *türk* ya da *türük*'ten başkası değildir. Çin yazısı *-rk* ünsüz çiftini ifadede yetersiz olduğu için bu ad kullanılmıştır. Eski dönem Çinceye göre 突厥 *tujue* sözünü *t'u-küe* olarak yazabiliriz (bk. Karlgren, GSR, 489 a ve 301 c: **t'wət/t'uət/t'u* ile **ki̯ăt/ki̯ɒt/küe*). Karlgren'in 厥 *jue* sözü hakkında *-t* ile biten rekonstrüksiyonu dolayısıyla düşünülen bu "çokluk" eki, yani *türküt* okuyuşu ve "Türkler" çevirisi Türkologlardan fazla destek bulamamıştır. Özellikle Clauson bunu eleştirmiş, Türklerin kendilerini Moğolca bir çoğul ekiyle adlandırmalarının muhtemel olamayacağını belirtmiştir. Öte yandan kendisi de pek kabul görmeyecek farazî *türkü* adlandırmasını ve okuyuşunu bütün çalışmalarına yaymıştır (Clauson 1952).

Kimileri Çince 突厥 *tujue*'yi *türküt* veya *türküz* diye okuyup sonda tıpkı *tarkat*, *alpagut* sözcüklerinde olduğu gibi bir çoğul eki *-t*'yi aramışlardır. Bu görüşleri zikretmesi açısından bk. Liu Mau-Tsai, 1958, s. 488, Açk. 1 (= Türkçe çeviri s. 13). P. Boodberg'in kaydettiğine göre Ye. Polivanow sözcüğü *türkler* olarak yani Türkçe çoğul eki *+ler* ile transkripsiyonlamak, açıklamak ister. Ancak sözcüğün Türkçe kaynaklarda *+ler* eki ile görülmesi çok

sonralara, yüzyıllar sonrasına aittir. Boodberg'in de belirttiği gibi, Orhon yazıtlarında dahi bu şekil görülmez (1951, s. 1, 2. dipnot). Konuyla ilgili tartışmalar için Boodberg ile Pulleyblank'e ve orada yer verilen çalışmalara bakılabilir (Boodberg 1951; Pulleyblank 1965).

Bildiğimiz en eski biçimi *Türük* ya da *Törük* olan bu etnik adın Macarcadaki biçimi *Török*, eski Rusçadaki biçimi de *Tork*'tur. Bu veriler Türk etnik adının aslının iki heceli *Törük* ya da bunun kısalmış biçimi *Törk* olduğu yolundaki görüşü desteklemektedir. Bu verilere göre *Törük* adı, büyük bir olasılıkla "doğmak, yaratılmak, türemek" anlamındaki Eski Türkçe *törü- / törö-* eyleminden *-k* eki ile türetilmiş bir sözcüktür ve "halkedilmiş, yaratılmış, türemiş" anlamına gelir. (T. Tekin; aktaran M. Ölmez, 2003, s. 74)

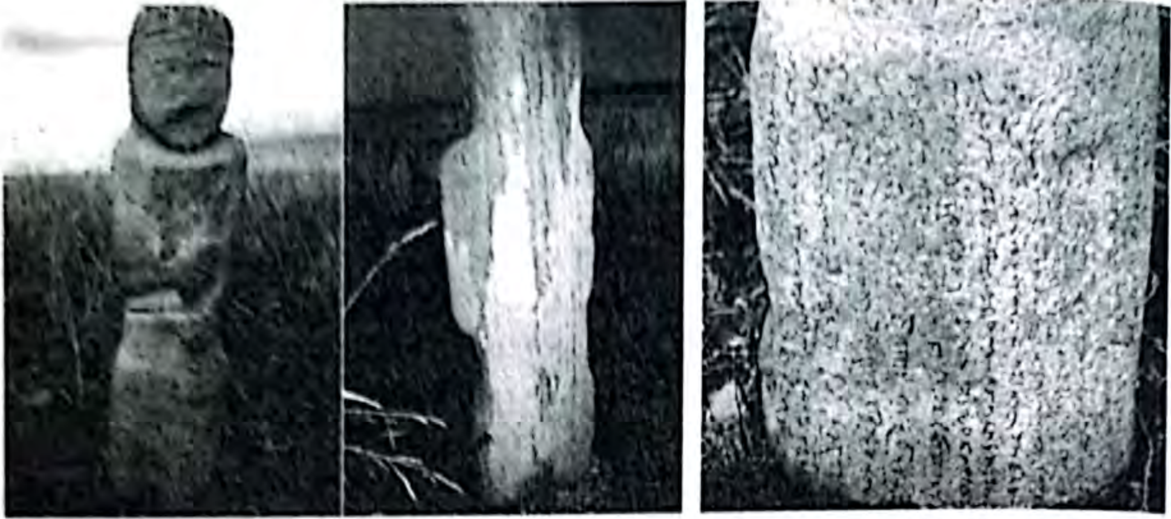
İlk Türk Kağanlığından Kalma Yazıtlar

Eski Türklerden kalma yazıtlardan bahsedilecek olduğunda akla ilk gelen Orhon vadisinde bulunan Kül Tègin ve Bilge Kağan yazıtlarıdır. Bunu Tunyukuk yazıtı (yazıtları) ve II. Türk Kağanlığından kalma öteki yazıtlar izler. Kimi araştırıcılar (esasen S. Klyaştornıy ve onun bu konudaki düşüncesini izleyenler) Yenisey Yazıtlarının Türk Kağanlığından kalma yazıtlardan da eski olduğunu düşünür, iddia ederlerse de bu görüşün filolojik ve siyasî desteği yoktur. Ayrıca Çoyr yazıtının da 7. yy. sonlarına ait olduğuna dair görüşler varsa da yazıtın kendisini bu görüşü destekleyecek sağlam veriler sunmaz.

Sergey G. Klyaştornıy

Siyasî ve coğrafî olarak Birinci Türk Kağanlığı (hem Doğu hem de Batı kağanlıkları) İkinci Türk Kağanlığından daha güçlü, daha uzun ömürlü, daha geniş bir coğrafyaya dağılmış olmakla birlikte Türkçe yazıt bırakmamış olmamalarından dolayı dil alanında ilk kağanlık gölgede kalmıştır. Oysa İlk Türk kağanlığından kalma önemli yazıtlar da vardır. Bunlardan ikisi Doğu Türk Kağanlığının, üçüncüsü ise Batı Türk Kağanlığının sınırları içerisindedir: **1.** Üç yüzü Soğudca bir yüzü Brahmi harfli (bugün hemen hemen okunamaz durumdadır) Bugut yazıtı; **2.** Brahmi harfli Hüys Tolgoy yazıtı (yakında yayımlanacaktır: M. Ölmez, D. Maue, A. Vovin, E. de la Vaissière); **3.** İli bölgesinde bulunan Mongolküre yazıtı.

Mongolküre Yazıtı (→ T. Osawa 2006; E. de la Vaissière 2011)

Türklerden Kalma Bilinen En Eski Yazıtın Çevirisi: Bugut Yazıtı

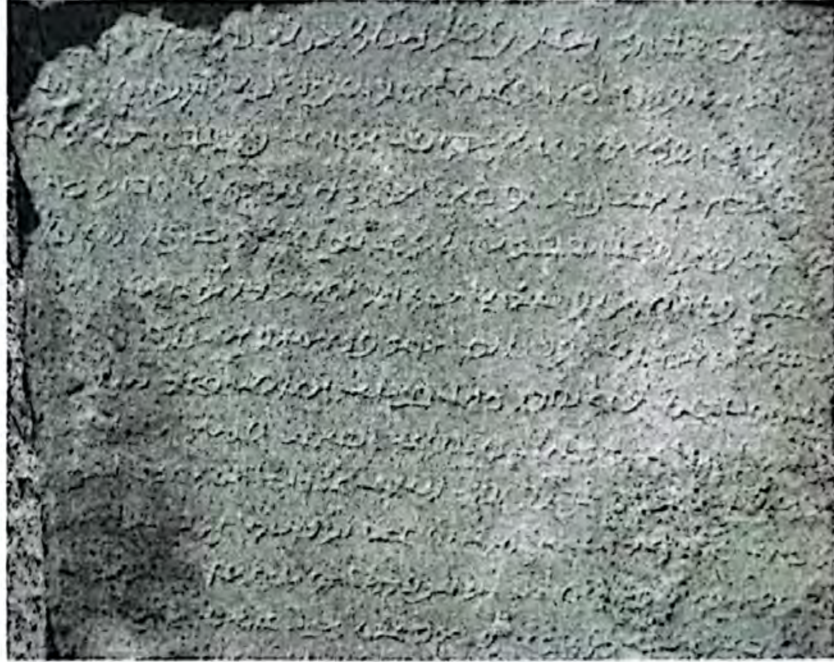
(20. yüzyılın ortalarında bulunan bu yazıtın çevirisi ancak 1970lerin başında yayımlanabilmiştir. Üç yüzü Soğud yazısı ile ve Soğudca olan yazıtın dördüncü yüzü Hint yazılarından birisi olan Brāhmī yazısı ile yazılmış, ancak bu yüz çok yıprandığı için okunamamış ve çözülememiştir. Aşağıda yazıt üzerine yapılan son çevirinin Türkçesi yer almaktadır.)

B-1: 1-3 Bu 'töre taşı'nı Türklerin Aşinas boyundan hakanlar dikti. ... (olmaktadır?) Mu̧kan Kağan'ın Yaruka (adlı) kardeşi Nivar Kağan, Urkupar-Çraçu-Maġa-Tatpar Kağan için ... ... yaptığında, (**B-1: 3-4**) işte, ilahî Mu̧kan Kağan ile ilahî Maġa-Tatpar Kağan doğudan batıya kadar tüm dünyanın hükümdarıydı. (**B-2: 5-B: 1**) ... ve, ondan sonra, ilahî Mu[ḳan Kağan] ··· o tanrının yanına döndü. (= öldü.) (**B-2: 1-5**) İşte ...'ye ... Maġa-Tat[par Kağan'ın tegin]leri, Şadapitler, Tarḫvanlar, Ḫurḫapçinler, Tudunlar ve ... ... [Tatpar Kağan'a sundu]: "Sizin ağabeyiniz olan Mu̧kan Kağan vefat etti. O ... yedi şehre (tüm dünyaya) hükmetti, halkı besledi. Şimdi yine siz, ilahî Maġa Tatpar Kağan da [hükümdar olun. Ve] yedi şehre hükmediniz ve halkı besleyiniz." (**B-2: 5-7**) Şimdi, ilahî Maġa-Tatpar [Kağan] da ... tavsiyeyi dinleyip (anlayıp) (veya: danışmana kulağını verip), tavşan yılında hakan oldu. Böylece 11 sene hüküm [sürdü.] (Onun) vücudu ··· Tanrıların yanına döndü (öldü). (**B-2: 7-9**) Ondan sonra, Şadapıtlar, Tar[ḫvanlar], Ḫurḫapçinler ve ... ... yaptı. İşte (sonra), Maġa Umna Kağan'ı tahta geçirdi. (**B-2: 9-10**) [Maġa Umna] Kağan (onun) babası olan Maġa Tatpar Kağan için büyük ···ı yapmayı emretti. Ve yine yüce "kanun taşı"nı inşa etmeyi emretti. (**B-2: 10-14**) "Kanun [taşı] ··· yaptığında, ··· ilahî Maġa Tatpar Kağan'ın Teginleri, torunları da, büyük torunları da, ··· Şadapitler de, Ḫurḫapçinler de, akrabalar da, halklar da, (onların) ... atlı

askerlerle birlikte yedi gün ... yaptıklarında onlar ...ı öldürdüler. **(B-2: 14-16)** Ondan sonra ilahî ··· onlar [''kanun taşı''nı?] inşa etmeyi emrettiler. İki hükümdar ··· yaptığında (onlar) ... yaptılar. Ve yukarı doğru takip ettiler. **(B-2: 16-18)** Sonra ... onlar ... yı aldılar. Ve ... yılında Maġa [Kağan'ı] ... (onlar) ... ve diğer her şeyi aldılar. **(B-2: 18-19)** Sonra ... iki kağan (yani) ... ·Maġa ... **(B-3: 1)** ... [güzel] mal (ve din) töreni [o kutsar]. Sonra **(B-3: 2)** ... bu yılda, güzel mal (ve din) töreni o kutsar. **(B-3: 3)** [Sonra] ... ile ... olan kişi var. Ve efendimiz! [Maġa·] **(B-3: 4)**...ın günü ... "töre taşı"nı (?) U... na İri Maġa **(B-3: 5)**...

(Anlaşılamayan veya hasarlı kısımlara ... konmuştur. Soğudca metin Y. Yutaka tarafından Japoncaya, oradan da M. Koyano tarafından Türkçeye çevrilmiş ve M. Ölmez tarafından düzenlenmiştir, Soğudca metin ve ayrıntılar için bk. Ölmez 2015, s. 65 ve ötesi).

Bugut Yazıtı ve Soğudca metinden ayrıntı

Türk Kağanları

Yukarıda da değindiğimiz üzere, kuruluşundan kısa bir süre sonra Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılan Türk kağanlığına ait hanedan silsilesini, hanedan adlarını Çin kaynaklarından öğreniriz. Kuruluşundan Çin eğemenliğine girmelerine değin (Doğu) Türk Kağanlığının hakanlarının adları aşağıdaki gibidir.

Türk Kağanlarının yönetim yılları			
1.	Bumın Kagan	542-552	
2.	Kara Kagan	552-553	2 yıl
3.	Mukan Kagan	553-572	19 yıl
4.	Tatpar Kagan	572-581	10 yıl
5.	Işvara Kagan	582-587	5 yıl
6.	Baga Kagan	587-588	3 yl
7.	Tou-lan Kagan	588-600	12 yıl
8.	T'u-li Kagan		
9.	Ch'i-min Kagan		
10.	Shih-pi Kagan	609-619	10 yıl
11.	Ch'u-lo Kagan	619-621	12 yıl
12.	Ėl Kagan	621-630	10`yıl

bk. Taşağıl 1995: 185

630-682 yılları arasına denk gelen Çin hakimiyeti dönemi A. Taşağıl'ın çalışmasından, konuyla ilgili ikinci çalışmasından okunabilir. Taşağıl bu dönemi ele alan kitabına "Fetret Devri" alt başlığını vermiştir (Taşağıl 1999).

← Batı Türk Kağanlığı tarihini yazan Edouard Chavannes.

EDOUARD CHAVANNES 137

Sie-yen-t'olarla ilgili notlardan özetler

T'ang-şu, CCXVII, b, s. 3 r°

Sie-yen-t'o (Sir-Tarduş)lar,[19] önceleri Sie [Si] halkıyla kaynaşmış haldeydiler; daha sonraları Yen-t'o kabilesini mağlup ederek itaat altına aldılar ve böylece adları Sie-yen-t'o (Sir-Tarduş)lar oldu. Soy adları I-li-tie idi. Diğer T'ie-le (Tölös) kabileleri arasında en cesur ve müreffeh olanlar bunlardı. Görenekleri büyük ölçüde T'u-küe gelenekleriyle aynıydı.

Batı T'u-küe kağanı Ç'u-lo T'ie-le (Tölös) reislerini öldürünce, onlara bağlı olan insanlar isyan ederek, birbirlerine koşulup çekip gittiler. K'i-pi Ko-leng, I-wu-çen mo-ho (baga) Kağan seviyesine kotarılarak otağını T'an-han dağına kurdu; Sie-yen-t'o I-şi-po'ya ise Ye-tie Kağan unvanı verildi. O da otağını Yen-mo dağına kurdu.

T'u-küe hakanı Şe-kui tekrar güçlenince, bu ikisi kağan unvanını hiçe sayarak, gelip ona itaat arzettiler. Ötüken dağlarında yaşayan Hui-ho (Uygur), Pa-ye-ku (Bayırku), A-tie, T'ong-lo (Tongra), Pu-ku, Pe-si kabileleri doğudaki Şi-pi Kağan'a bağlandılar; Kin-şan (Altay)da yaşayan I-şi-po ise batıdaki Şe-hu (yabgu) Kağan'a bağlandı. İkinci çeng-kuan yılında (628) Şe-hu (yabgu) Kağan[20] öldü; hakanlığında kargaşa çıktı. Bunun üzerine I-şi-po'nun I-nan adındaki torunu kendine bağlı yetmiş bin çadırla Hie-li Kağan'ın emrine girdi.

Daha sonraları T'u-küe'ler zayıfladılar. I-nan fikrini değiştirerek Hie-li'ye [Kat Il-han] saldırdı. Hie-li Kağan zayıf düşünce diğer boyların büyük bir kısmı başkaldırdı; I-nan'a tâbi olanlar ise

19 Sie-yen-t'oların Sir-Tarduşlarla özdeşleştirilme teklifi Hirth tarafından ileri sürülmüştür (*Nachworte*, s. 129).

20 Şe-hu (yabgu) unvanı, her ne kadar tüm Batı T'u-küe kağanlarının ortak unvanı ise de, burada ancak 628 yılında hüküm süren T'ung şe-hu Kağan'ı gösteriyor olabilir. Diğer yandan, Hsüan-tsang kendisiyle 630 yılı başlarında bizzat karşılaştığına göre, T'ung şe-hu Kağan 628 yılında ölmüş olamaz. T'ung şe-hu Kağan'ın haleflerinden Si-p'i Kağan da 630 yılında zikredildiği için T'ung şe-hu'nun Hsüan-tsang'ın geçip gitmesinden bir süre sonra öldüğünü var saymak gerekir.

(Çin kaynaklarına göre Sir Tarduşlar, E. Chavannes, s. 137)

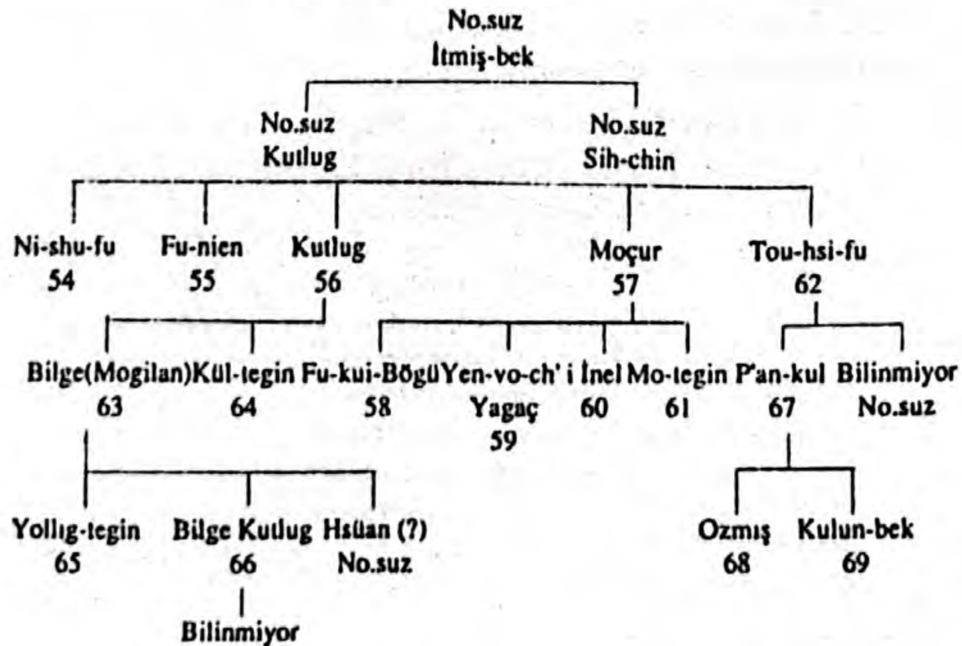
II. (Doğu)Türk Kağanlığı

630'da Çin eğemenliğine giren Türkler, bu tarihten sonra 682'ye kadar çeşitli ayaklanma girişimlerinde bulunmuşlarsa da hiçbirisi tam olarak başarılı olamamıştır. Bugün Göktürk Anıtları adıyla bilinen en eski Türk yazıtlarında da anlatıldığı gibi, Ėltėriş Kağan 17 kişiyle başkaldırmış, isyanı duyan çevredekiler de buna katılıp sayıları 70 kişiyi bulmuş, sonuçta da isyan Türklerin yok olmasını istemeyen, bir kavim olmasını isteyen Göğün/Tanrı'nın yardımıyla başarıya ulaşmıştır:

Türk bodun yok bolmazun tėyin, bodun bolçun tėyin, kaŋım ėltėriş kaganıg ögüm ėlbilge katunug teŋri töpösinte tutup yügerü kötürmiş erinç. Kaŋım kagan yėti yėgirmi erin taşıkmış. Taşra yorıyur tėyin kü ėşidip balıkdakı taşıkmış. Tagdakı ėnmiş, tėrilip yetmiş er bolmış.

"Belli ki Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye babam Ėltėriş Kağanı, annem Ėlbilge sultanı göğün tepesinden çekip yükseltmişler. Babam hakan on yedi savaşçıyla isyan etmiş. 'İsyan başlıyor' diye haber gelince şehirdekiler (de) isyan etmişler. Dağdakiler de aşağı inmişler. Toplanıp yetmiş savaşçı olmuşlar" (Kül Tėgin Yazıtı, doğu yüzü, 11-12. satırlar).

İKİNCİ HAKANLIK HANLARI

Liu Mau-Tsai'ye göre Türk kağanları, *Doğu Türkleri*, s. 571

Çin'e karşı başlatılan isyanı başarıya ulaştıran Kutluğ, halkı bir araya toplaması, derlemesi dolayısıyla "ülkeyi, halkı derleyen" diye çevirebileceğimiz Ėltėriş (*ėl* "ülke; halk" ve *tėr-iş* "derleme, toplama") unvanını almıştır. Bağımsızlığını kazanan Türkler 682'den 744'e kadar geçen sürede 60 yıl içerisinde Moğolistan'ın doğusundan Kore'ye kadar, güneyde Çin'in iç kesimlerine ve Tibet'e kadar, batıda Semerkant'ı geçip Afganistan'a kadar, kuzeyde Altay, Tuva bölgelerine kadar geniş bir bölgeye seferler düzenlemiş bu bölgeleri eğemenlikleri altına almışlardır:

tokuz oguz begleri bodunı bo savımın edgüti ėşid katıgdı tıŋla ilgerü kün tugsıkka bėrigerü kün ortosıŋaru kurıgaru kün batsıkıŋa yırıgaru tün ortosıŋaru anta içreki bodun kop maŋa körür ança bodun kop ėtdim ol.

"Tokuz Oğuz Beyleri ve halkı, bu sözümü iyice işitin, sıkıca dinleyin! Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde aydınlığın ortasına, batıda güneşin battığı yere, kuzeyde karanlığın ortasına kadar, bu (sınırların) içerisindeki halkın tamamı bana bağlıdır. Bu kadar halkın tamamını düzene soktum" (KT G 2-3)

ilgerü şantuŋ yazıka tegi süledim taloyka kiçig tegmedim bėrigerü tokuz ersinke tegi süledim töpötke kiçig tegmedim kurıgaru yėnçü ügüz keçe ***temir kapıgka*** *tegi süledim yırıgaru yir bayırku yėriŋe tegi süledim bonça yėrke tegi yorıtdım*

"Doğuda Şantung ovasına kadar sefer ettim. Denize bir kez bile varmadım. Güneye doğru Tokuz Ersinlere kadar sefer ettim. Tibet'e bir kez bile varmadım. Batıda Sır Derya'yı geçip **Temir Kapıg**'a kadar sefer ettim. Kuzeyde Yir Bayırkuların topraklarına kadar sefer ettim. Bu kadar yere sefer ettirdim." (KT G 3-4)

Temir Kapıg: Takahaşi Tooru 高橋徹 (yazan), Gotō Tadaşi 後藤正 (fotoğraflayan), *Sanzō Hōşi no şiriku rōdo* 三蔵法師のシルクロード. Tokyo 1999.

Tang döneminin meşhur imparatorlarından Taizong'un (太宗) Türkleri birbirine düşürüp kolay yönetmesi C. Findley'in çalışmasına da yansır (2006, s. 54): Taizong strateji olarak bir yandan Batı Türklerine şirin görünürken bir yandan da Doğu Türkleriyle aralarına nifak sokar. Bu görüş yazıtlardaki şu satırlarda kendisini bulur: *tavgaç bodun ..... altun kümüş èşgiti kotay buŋsuz ança bèrür , tavgaç bodun savı süçig agısi yèmşak ermiş , süçig savın yèmşak agın arıp ırak bodunug ança yagutir ermiş , yagru kontokda kèsre aňg bilig anta öyür ermiş* "(Çinliler) altını, gümüşü, ipeği, ipeklileri sıkıntısız öylelikle verirler. Çin halkının sözleri tatlı, ipeklileri yumuşakmış. Tatlı sözle, yumuşak ipeklilerle kandırıp uzaktaki halkları bu şekilde (kendilerine) yaklaştırırlarmış. Yakına yerleştikten sonra da gereken kötülüğü orada düşünürlermiş." (KT G 4-5).

Çin yönetimi boyunduruğu altına aldığı Türkleri kullanarak Mançurya, Moğolistan ve İpek Yolu bölgesinde birçok fetihte bulunur (Findley s. 54). Çin yönetimi adına bu fetihleri yapan Türk halkı zamanla şöyle der: *türk kara kamag bodun ança tèmiş , èllig bodun ertim , èlim amtı kanı , kemke èlig kazganur men , tèr ermiş , kaganlıg bodun ertim , kaganım kanı , ne kaganka işig küçüg bèrür men , tèr ermiş , ança tèp tavgaç kaganka yagı bolmış* "Türk halkı içerisindeki sıradan insanların tamamı şöyle düşünürmüş: "Ülkesi olan bir halktım, ülkem şimdi nerede! Kimin için ülkeler fethediyorum!" dermiş. "Hakanı olan bir halktım, hakanım nerede! Kimin Hakanına hizmet edip çalışıyorum!" dermiş. Böyle deyip Çin hakanına düşman olmuş" (KT D 8-9).

Ancak 682'ye kadarki isyanlar iyi örgütlenemedikleri için başarısız olmuştur. Bunu da şu satırlardan okuruz: *ança tèp tavgaç kaganka yagı bolmış, yagı bolup ètinü yaratunu umadok yana içikmiş* "Böyle deyip Çin hakanına düşman olmuş. Düşman olduktan sonra (kendisini) örgütleyemediğinden tekrar yine bağımlı olmuş" (KT D 8-9).

Türklerden kalma ilk Türkçe belgeler işte bu kağanlık döneminde kayda geçmiştir. 744'te ise Türk devletinin hakimiyetine Uygurlar son vermişlerdir. (Ölmez 2015)

Uygur Kağanlığı

(III. Türk Kağanlığı)

Uygurların İpek Yolu bölgesinde, Turfan ve çevresinde kurdukları hanlıktan ayırt etmek için Uygur Bozkır Kağanlığı veya Ötüken Uygur Kağanlığı adları da kullanılır. 744'te Türk kağanlığına son verip aynı bölgede hüküm sürmeye

başlayan Uygurlar 840 yılına, Kırgızlar bölgeye gelinceye değin aynı sahada yaşamışlar, Çin ile ilişkilerini iyi tutup daha devletin ilk yıllarında Çin'de çıkan An Lushan isyanının bastırılmasına destekte bulunarak belirli ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Tujueler yani "Türkler" ile aynı bölgede yaşayan Uygurlar, KT ve BK yazıtlarından çok uzak olmayan, Orhon ırmağına yakın bir yerde Ordo Balık "Saray Şehri" adını verdikleri yeri, yani yine Ötüken'i merkez edinmişler, yazıtlarını da yine aynı alfabeyle aynı üslupla dikmişlerdir.

Tes yazıtı K 2. satırda yer alan *anıŋ èli üç yüz yıl èl tutmış* "onun hanedanı 300 yıl ülkeyi yönetmiş" ifadesi; Taryat D 2'de yer alan (...) *bumın kagan üç kagan olormış* "(...) Bumin Kağan, bu üç kağan hüküm sürmüş" ifadesi; Moyun Çor K 3. satırda yer alan *on uygur tokuz oguz üze yüz yıl olorup* "On Uygurlar ve Tokuz Oguzlar ile yüz yıl (birlikte) yaşayıp" ifadeleri kendilerini ilk Türk devletinden de, II. Türk devletinden de ayrı görmediklerinin, bu ortak tarihi sahiplendiklerinin göstergesidir.

Uygur tarihini Jeong dört döneme ayırır: "İlk dönem, göçebe devletinin kuruluşu (744-755)", "Orta dönem (755-787), yükselme, refah dönemi", "Son dönem (787-839), Batıya yöneliş, göçebe devletinin refahı ve gerileme, çöküş" ve son olarak da "Yıkılış" dönemleri (Jeong 2005).

Takao MORİYASU

Bozkır Uygur Kağanlığının tarihi için elimizdeki ana verileri ikiye ayırabiliriz: 1. Çin tarihleri, 2. Uygur yazıtları ve bu yazıtları destekleyen Hoço elyazmaları.

Uygur tarihinin dünya tarihi ve kültürü içerisindeki yerini Moriyasu'nun şu sözleriyle aktarabiliriz:

"Uygurların tarihi, Avrasya tarihi için çok önemlidir. Zira Uygurların 8. ve 11. yüzyıllardaki altın çağı, tarihin bir dönüm noktasıyla çakışır: Bu Uygurların dünya tarih sahnesine çıktıkları çağdır. Ayrıca bu dönemde Uygurlar Şamanizm'den Manihaizm'e ve daha sonra Manihaizm'den Budizm'e geçerler. Öyleyse, Uygur Manihaizm tarihi dünya tarihiyle doğrudan ilişkili bir konudur." (Moriyasu 2003, I. ders, s. 26)

Moriyasu'ya göre bozkır Uygurları eski Türk dini ile Manihaizm arasında bir başka dini, sanıldığı gibi Budizmi benimsemiş değillerdir. Bu, Çincede sırasıyla Buddha ve Bodhisattva anlamına gelen 佛 *fo* ve 菩薩 *pusa* sözcüklerinin o dönem ve o coğrafyadaki karşılıklarının doğru anlaşılamamış olmasından kaynaklanmaktadır (Moriyasu 2003, 1. ders, s. 26-27).

Üçüncü Uygur hanı Bögü Kağan'ın Manihaizmi kabulü ve kollaması hem Hoço Uygur yazmalarında hem de Karabalgasun yazıtında ele alınır.

Uygur devletinin kurucusu Yaglakar boyu ise de 6. Uygur kağanı, Kutlug Bilge Kagan, yani 阿啜 Achuo sonrası sülalenin kağan çıkartamaması ile beraber kağanlık Ediz boyuna geçmiştir.

Parçalanmış durumdaki Karabalgasun (I) yazıtının üstlüğü ve üstlükte yer alan metin (sağda)

Uygur tarihini Moriyasu'nun 1. dersine dayanarak şöyle aktarabiliriz (2003, s. 29-32):

> Tianşan 天山 (*tianshan*) bölgesinin doğu bölümünün Uygur egemenliği altına girmesi 789-792 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu dönemde Beşbalık'ın (= Beiting 北庭) fethi için Uygurlar ile Tibetliler arasında meydana gelen çatışma iyi bilinmesine karşın çatışmanın sonucu konusunda ise tarihçiler ortak bir fikirde buluşamamaktadırlar. Bazıları Tibetlileri, bazıları da Uygurları kazanan taraf olarak göstermektedir. Birinci varsayım uzun zamandan beri genel olarak daha fazla kabul görür. Ancak ben, 1973 yılında, *Tōyō gakuhō*'da ikinci varsayımı destekleyen bir makale yayımladım ve bu tez şimdi birçok araştırmacı tarafından kabul görmektedir. Bu çatışmada, Uygurların yüksek seviyede

bakanlarından biri olan Ediz boyundan Él Ögesi, takdire şayan bir beceri göstermiştir. Daha sonra iktidarı ele geçirip Yaglakar hanları soyundan gelen kağanların yerine kağan olmuştur. Huaixin 懷信 adındaki bu yeni kağan, Manihaizmi devletin resmî dini olarak kabul etmiş ve Manici Soğudlar'a destek olmuştur. Beşbalık bölgesinin fethinden sonra, Turfan'ın çöküşü dâhil, Tianşan bölgesinin bütün doğu bölümü, artık Doğu Uygurlarının kontrolü ve etkisi altında kalmıştır. Bundan dolayı 803 yılında, Boquq/Buγuγ Han, yani Huaixin Kağan, Manihaist manastır rahibi (üstat) olan *Mojak*'la karşılaşmak ve üç *Mahistag*, üç din adamı, tayini konusunu konuşmak için Hoço'ya gelmiştir. Oysa Uygur toprakları kuzeyde Tarım havzasından (Tibet toprakları Tarım havzasının güneyinden başlıyordu), Çin'in kuzey batısına kadar uzanmaktaydı. Bu siyasi durum, daha sonra göreceğimiz gibi, Tibet, Çin ve Uygur İmparatorluğundan oluşan üç ülkenin ittifakına kadar sürmüştür.

....

840'ta Doğu Uygur İmparatorluğu Kırgızlar tarafından işgal edilince, çok sayıda Uygur, yurtları olan Yukarı Moğolistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Güneye doğru giden grup, [bugün] Çin'in kuzeyinde bulunan Aşağı Moğolistan'a varmıştır. Ancak Tanglar tarafından kabul görmemişler ve onlarla girdikleri çok sayıda çatışmanın sonucunda yok olup gitmişlerdir. Çok sayıda başka grup, batıya doğru yönelerek, 8. yüzyılın sonlarından beri Uygur etkisi altında bulunan Tianşan bölgesinin doğu topraklarına yerleşmişlerdir. 850'ye doğru başkenti Yanqi 焉耆 (= Karaşahr) olan Batı Uygur Hanlığını kurmuşlardır. Konargöçer olan Uygurlar, Turfan ovasına hemen yerleşmemişlerdir; bunu çok daha sonra, 9. ve hatta 10. yüzyılda Beşbalık yaz başkentleri, yaylakları, Hoço da kış başkentleri, kışlakları olduğu zaman gerçekleştirmişlerdir. Etsina bölgesinde göçebelik yapan bir diğer grup ise, Gansu'nun kuzeyine girdikten belli bir süre sonra, 890'larda, 甘州 Ganzhou'yu işgal ederek Ganzhou Uygur Hanlığını kurmuştur. Bu hanlık 11. yüzyılın ortalarında Tangutlar (Xixia Hanlığı) tarafından yok edilmiştir. Buna karşın, Batı Uygur Hanlığının varlığı daha uzun süreli olmuştur: Bu hanlık, 13. yüzyılın başlarında gönüllü olarak Cengiz Han'ın egemenliği altına girinceye kadar varlığını sürdürmüştür.

Uygur adının kökeniyle ilgili çeşitli kaynaklar ve görüşler için bk. Clauson 1963.

1	742-747	Kutluğ bilge kül kağan : 骨咄祿毗伽闕可汗《冊封》懷仁(744)	(Kutluğ boyla : 骨力裴羅)
2	747-759	Teŋride bolmış èl ètmiş bilge kağan : 登里羅沒蜜施頡翳德蜜施毗伽可汗, (Karlığ kağan : 葛勒可汗)《冊封》英武威遠(758)	(Bayan çor : 磨延啜)
3	759-780	Ay teŋride bolmış èl ètmiş alp külüg bilge kağan : 愛登里羅 沒蜜施頡咄登蜜施合俱錄毗伽可汗, (Bögü kağan : 牟羽可汗)《冊封》英義建功 (763)	(Ėrkin bögü : 移地健牟羽)
4	780-789	Alp kutluğ bilge kağan : 合骨咄祿毗伽可汗《冊封》武義成功(780) / 長壽天親(788)	(Tun bağa tarkan : 頓莫賀達干)
5	789-790	Teŋride bolmış külüg bilge kağan : 登里羅沒蜜施俱錄毗伽可汗《冊封》忠貞(789)	(Talas : 多邏斯)
6	790.3-4	?	(?)
7	790-795	Kutluğ bilge kağan : 咄錄毗伽可汗《冊封》奉誠(790)	(A çor : 阿啜)
8	795-805	Teŋride uluğ bolmış alp kutluğ külüg bilge kağan : 登里羅羽錄沒蜜施合 咄錄胡祿毗伽可汗《冊封》懷信(795)	(Kutluğ : 骨咄祿)
9	805-808	Teŋride alp külüg bilge kağan : 滕里野合俱錄毗伽可汗《冊封》? (805)	(Külüg bilge : 俱錄毗伽)
10	808-821	Teŋride kut bolmış alp bilge kağan : 登里羅 沒蜜施合毗伽可汗《冊封》保義(808)	?
11	821-824	Teŋride uluğ bolmış alp küçlüg bilge kağan : 登里羅羽錄沒蜜施合句主錄毗伽可汗《冊封》崇德(821)	?

12	824-832	Teŋride kut bolmış alp bilge kağan : 愛登里羅 沒蜜施合毗伽可汗 《冊封》昭禮 (825)	Kasar tegin : 曷薩特勤)
13	832-839	Ay teŋride kut bolmış alp küçlüg bilge kağan :登里羅 沒蜜施合句主錄毗伽可汗 《冊封》彰信(833)	(Kül tegin : 胡特勤)
14	839-840	?	(Kasar tegin : 馺特勤)

Jeong 2005'e göre Uygur hanlarının listesi

5. yüzyıldan başlayarak tarih sahnesinde görülen Uygurların, bozkır Uygurlarının tarihi için Hamilton 1955 ve 1962, Mackerras 1968, Moriyasu 2003, Çandarlıoğlu 2004, Jeong 2005 adlı çalışmalara bakılabilir.

Uygurların Moğolistan'daki hakimiyetine kuzeyden gelen Kırgızlar son vermiş ve Uygurları Moğolistan'dan çıkartmışlardır. Uygurlar buradan Gansu (Ganzhou) ve Turfan bölgelerine göç ederek orada yeni devletler kurmuşlardır. Bunun için Uygurlar bölümüne bk.

İkinci (Doğu) Türk Kağanlığından Kalma Yazıtlar

Acaba en eski Türkçe nasıl bir dildi? Daha doğrusu, yazıtlardan evvel, İkinci Türk Kağanlığından bize ulaşan yazıtlardan evvelki dil nasıl bir dildi? Bu konuda şu an somut bir bilgimiz yok. 630 ile 682 yılları arasında Chang'an şehrinde esir bulunan Türk topluluğundan Japon öğrencilerin derlediği kelimeler elimize geçmiş olsaydı, yazıtlardan 100 yıl önceki dil hakkında bir ölçüde bilgimiz olacaktı. Soğudca yazılan Bugut yazıtında geçen birkaç unvan da bu dil hakkında bize fazla bir şey anlatmaz. Ancak var olan şekillere baktığımızda bu dilin 'ileri' bir dil olduğu, çok sayıda ileri unsur içerdiği (çeşitli ses değişmeleri vb.) rahatlıkla söylenebilir.

Yazıtlarda, her şeyden evvel bir yazı ve düşünce dili için gereken bütünlük vardır: geçmiş, geniş, gelecek zaman ekleri, bunların birleşik çekimleri, ismin halleri vb. Örnek vermek gerekirse, *agısıŋa* şeklindeki *+ŋa* belli ki uzun bir süreçten sonra bu şekle kavuşmuştur, öncesi **-sınga* ve ondan da öncesi **-sınka* şekilleri olmalıdır; çünkü burada söz konusu üçüncü kişi iyelik eki *+sı* ve bunu takip eden bir zamir *n*'si ile yaklaşma/bulunma durumu eki *+ka*'dır.

Yaşlı kuşaktan olan Tunyukuk ile ona göre daha genç yaşta olan Kül Tėgin ile Bilge Kağan'ın da dilleri arasında fark vardır. Tunyukuk daha eskicil olan *bin+*, *sin+* (ben ve sen) şekillerini kullanırken diğerleri daha yeni şekiller olan *men*'i kullanırlar.

Bu konunun geneli için Doğan Aksan'ın *En Eski Türkçenin İzlerinde* adlı çalışması daha aydınlatıcı olacaktır.

Şimdi, *Orhon Yazıtları / Anıtları / Kitabeleri* veya yaygın adıyla *Göktürk Kitabeleri* dendiğinde genellikle kastedilen Moğolistan'daki Kül Tėgin, Bilge Kağan ve Tunyukuk yazıtlarıdır. Göktürk Kitabeleri sözüyle genelde eski Türk yazısı (runik harfli Türk yazısı, Göktürk yazısı) ile yazılmış bütün yazıtlar, bugün Moğolistan'ın kuzeyinde ve kuzeydoğusunda bulunan ve bulundukları konuma göre çeşitli ırmak adlarıyla adlandırılan irili ufaklı yazıtlar kastedilir. Kimi araştırmacılar buraya Kırgızistan'daki Talas yazıtlarını da ilave ederler. Konuyu en geniş biçimiyle ele almak gerekirse bugün Macaristan ve çevresinde, Tuna bölgesinde hüküm sürmüş olan eski Bulgar Türklerinden kalma az sayıdaki veri de bu çerçevede değerlendirilir.

Esas olarak Soğd harflerinin ve başka Ortadoğu-Aramî harflerinin çeşitli Türk damgalarıyla bir araya gelmesiyle oluşan yazının kökeniyle ilgili olarak bk. Clauson, G., "The Origin of the Turkish 'Runic' Alphabet".

Yazıtların bulunduğu Moğolistan'da 552-632, 682-744 ve 744-840 yıllarında olmak üzere üç ayrı Türk, Türk-Uygur devleti kurulmuştur.

Moğolistan'daki Türk Kağanlıklarından Kalma Belli Başlı Yazıtlar

Kül Tėgin Yazıtı (684-731)

Türklerden kalma bu en eski yazıtlar ilk başta KT, BK ve Tunyukuk adıyla anılan yazıtlardır. Bunlardan KT yazıtı bir yüzü Çince, diğer üç yüzü Türkçe olmak üzere 4 metreye yakın yüksekliği olan bir tür mermer taşa yazılmıştır. Anıtın geniş yüzünde (doğu) 40, dar yüzlerinde (kuzey ve güney) 13'er satır yazıt vardır. Anıt, aslında Çin'deki benzer yazıtlar gibi uzun ömrün, kalıcılığın simgesi olan büyük mermer bir altlığa (eski deyimle 'kaide'ye) oturtulmuştur. Bu altlık anıta yakın yerde bulunmuştur.

Bilge Kağan Yazıtı (683-734)

Bilge Kağan yazıtı da içerik olarak KT yazıtına benzer. Kül Tėgin'den birkaç santim daha yüksektir. Ancak Kül Tėgin yazıtına göre daha çok tahrip olmuş

olup bazı yerleri okunamamaktadır. Bu yazıtta da Çince bir yüz varsa da çok harap durumdadır. Toplamı 70 satırı aşan yazıt içerik olarak çoğunlukla KT ile örtüşür. Yazıtın KT yazıtından sonra dikildiği tahmin edilmektedir.

Tunyukuk Yazıtı

Tunyukuk yazıtı iki ayrı taştan oluşur. Dikildiği tarih kesin belli değilse de Tunyukuk'un yaşadığı dönem hesap edildiğinde 8. yüzyılın ilk çeyreğinde dikilmiş olması gerekir. Her iki taşın toplamı 62 satırdır. İlk taş daha iyi korunmuş, ikinci taş ise bir hayli yıpranmıştır. Tunyukuk, Göktürk devletinin kurucuları arasında yer alır. Kendi ifadesinden hareket edilirse, Türkler Çin'e bağımlı iken dünyaya gelmiş, devletin kuruluşunda ve kağan seçiminde önemli bir rol almış, kağanlara danışmanlık etmiştir.

Tunyukuk yazıtının 3D yöntemiyle alınmış resmi (I. taş, güney yüzü)

Ongi Yazıtı

Ongi yazıtı 1891 yılında Ongi ırmağı yakınlarında, Orhon yazıtlarının 160 km güneyinde bulunmuştur. Asıl yazıt toplam 12 satırdır. Balbal üzerindeki kısa bir satır ile ek yazıta ait kısa altı satırla birlikte toplam 19 satırdır. Yazıtta kimi sözcükler yıpranma dolayısıyla ikili okunma ihtimali taşırlar, örneğin 9. satırın ilk sözcüğü kimilerince *kamug/kamuk* "bütün, hep" okunurken kimilerince *kamıl* "Kumul (şehri)" olarak okunmuştur. II. Türk kağanlığının kuruluşuna kısa göndermeler yer alır. Hacimce öteki kağanlık yazıtları ile karşılaştırılamayacak kadar küçüktür.

Küli Çor / İh-Hüşöt Yazıtı (722-723)

Bazı çalışmalarda Küli Çor bazılarında ise bulunduğu yer dolayısıyla İh Hüşöt olarak anılan yazıt toplam 28 satır ve buna ek olarak yazıcının adının yer aldığı yatay yazılmış bir satırdan oluşur. Yazıt, Ulanbatur'un 200 km güneybatısındadır. Yazıtta Küli Çor'un kahramanlıkları, seferleri ve maharetleri, Azlar ve Türgéşlere olan seferler anlatılır.

Çoyr Yazıtı

Moğolistan'da üzerinde runik yazı ve iki de damga bulunan yegâne taş baba olan Çoyr yazıtından ilk kez 1929'da haberdar olunmuştur. Ulanbatur'a 200 km mesafede Gov'-Sümber aymağının Sümber sum'unda bulunmuştur. Daha sonra Moğol Millî Tarih Müzesi'ne taşınmıştır. Okunuşu ve tarihlendirilişinde çeşitli öneriler, tartışmalar olmuştur. Beş dikey, bir yatay, toplam altı kısa satırdan (76 harf) ibarettir. K. Suzuki'ye göre yazıt Tun Yėgen Ėrkin'in cenaze töreni ilgilidir.

Dongoyn Şireen Yazıtı

2010 yıllarında bulunan ve 2013'te varlığından haberdar olduğumuz yazıtlar daha yeni yayımlanmıştır. T. Osawa ile R. Mönhtolga'nın sürdürdükleri çalışmanın sonucuna göre yazıtta benzer sözcüklerin, ifadenin yinelenmesi söz konusudur. Üç büyük taştan oluşan yazıtın tamamı ancak 2015 yılının sonlarında yayımlanabilmiştir.

Uygur Kağanlığından Kalma Yazıtlar

Kara Balgasun (I) Yazıtı

Uygur Kağanlığı dönemine ait olan yazıt daha bulunduğu dönemde çok parçalı bir vaziyetteydi. Yine Orhon nehrinin yakınlarında, Kül Tėgin ve Bilge Kağan yazıtlarından çok da uzak olmayan bir yerde bulunan yazıt, Uygurların başkenti Ordo Balık'ın girişine diktirilmiş, daha sonra, muhtemelen Kırgızlar döneminde tahrip edilmiştir. Kül Tėgin yazıtından farklı olarak, Kara Balgasun yazıtı üç dillidir: Türkçe, Soğudca ve Çince. Özellikle Türkçe kısımları fazlasıyla tahrip olmuştur. Bugün Ordo Balık (Kara Balgasun) şehrinin harabeleri önünde bulunan tepeliği en sağlam parçasıdır.

Kara Balgasun (II) Yazıtı

Uygur başkenti Kara Balgasun'a (Ordo Balık) yakın bir mesafede bulunulan ve belki de bu sebeple Uygur Kağanlığı dönemine ait olduğu düşünülen yazıt toplam 12 satır olup bugün Ulanbatur'da tarih enstitüsünün bahçesinde bulunmaktadır.

Sevrey Yazıtı

İki dilli yazıtlardan birisi de Sevrey yazıtıdır. Çok küçük, kısa ve okunuşu bir hayli zor olan yazıt çok tahrip olmuştur. Soğudca ve Türkçe olan yazıtın özellikle Soğudca kısmı daha iyi okunabilir vaziyettedir. Toplamda altı-yedi kısa satırdan ibarettir.

Tes Yazıtı

Uygur yazıtları arasında en çok yıpranmış olanıdır. Her biri yarım olmak üzere toplamda 20 satıra yakındır. Kopuk kopuk da olsa anlatılan olaylar Taryat ve Moyun Çor ile paralellik gösterir.

Taryat Yazıtı

Uygur yazıtları arasında Moyun Çor ile birlikte en çok ilgi çekici olanı, sağlam olanıdır. Taşın uzunluğundan dolayı üçe parçalanmıştır. Yazıtta bol sayıda unvan, yer adı, kişi adı geçer. Bunların bir kısmı bugün hâlâ doyurucu açıklamalar beklemektedir.

Moyun Çor Yazıtı

En hacimli Uygur yazıtı bu yazıttır. Konular ve olaylar Taryat ile büyük benzerlik gösterir. Uygurların yaptıkları seferlerle Çin hakanının ricası üzerine An Lushan isyanını bastırmadaki yardımlar ele alınır.

Süci Yazıtı

Bugün kayıp olan, küçük, kısa ama bir o kadar da önemli bir yazıttır. Kimi araştırıcılara göre bu yazıt Uygurlara değil de Kırgızlara aittir. Yazıtla ilgili, bütün bilgilerimizi G. Ramstedt'e ve onun çizimlerine borçluyuz.

Chang-an Yazıtı

Varlığından 2013 yılının başlarında haberdar olduğumuz 17 satırlık (toplam 32 kelime) yazıt, bugün Çin'in Xi'an (Şian) şehrinde korunmaktadır. Tang Hanedanı tarafından genç yaşta vefat eden Yağlakar şehzadesi Karı Çor Tėgin'in hatırasına iki dilli olarak Çin İmparatoru olarak yazdırtılmıştır.

Kağanlık yazıtlarının ortak özelliği, yüzyıllar boyu Çin'de süren bir geleneğe, 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar süren bir geleneğe dayalı olarak uzun ömrün, kalıcılığın bir simgesi olan, ortası dikdörtgen şeklinde açılmış büyük bir kaplumbağa altlık (kaide) üzerine yerleştirilmiş olmalarıdır.

Bir diğer özellikleri ise (KT, BK, Kara Balgasun I) tepeliklerinde bir ejderha motifi bulunmasıdır. Bu anlayış Çin kültürü etkisi altındaki bütün Uzak Doğu'da en eski dönemlerden beri bulunur.

Öteki Yazıtlar

Moğolistan coğrafyasında burada yer verilen, anılan yazıtların dışında başka kısa yazıtlar, kaya yazıtları da bulunmakta ve hâlen bulunmaya devam etmektedir. Gurvalcin Uul, Bömbögör, Höl Asgat, İh Hanuy Nor, Hoyd Tamir, Hangiday, Arhanan, Dolodoyn, Hentey, Beger, Yamanı Us, Örük, Açit Nuur, Del Uul, Hutag Uul, Zurh Uul bunlardan bazılarıdır. Bu yazıtlarla ilgili bibliyografik bilgiler için E. Aydın 2010 ile Ts. Battulga (2005) ve N. Bazilhan'ın (2005) yayınlarına bakılabilir.

Eski Türk yazısı Moğolistan'da yalnızca yazıtlarda veya kaya yazılarında kullanılmamış, bir mühürde ve son yıllarda bulunan bir çalgı aletinde kullanıldığı da görülmüştür.

Moğolistan dışında, Güney Sibirya'da, Tuva'da, Hakasya'da, Altay'da, Kırgızistan'da çok sayıda kısa yazıt ile kaya yazıtı bulunmaktadır.

Yenisey yazıtları

Runik harfli Türk yazıtlarıyla, Yenisey yazıtları ile ilk önce Ph. J. Strahlenberg, Messerschmid gibi Avrupalılar karşılaşmışlardı. Fin arkeologlarının ilk seferlerinde de yalnızca Yenisey yazıtları bulunmuş ve yayımlanmıştı. W. Radloff ile başlayan Yenisey yazıtlarının yayımı çalışmaları bugün de sürmektedir.

İgor Kormuşin'in Yenisey yazıtları kitabı Altay kaya yazıtlarından bir örnek

Altay yazıtları (Dağlık Altay Bölgesindeki Kaya Yazıtları)

Dağlık Altay bölgesi yazıtları kısa kaya yazıtlarıdır. Bulunuş tarihleri 200 yıldan öteye gider. Yazıtların kısa olmaları, okunuşlarının güçlük içermesi dolayısıyla anlamlandırılmaları sorunlar içerir. Yazıtlarla ilgili en yeni, akademik bilgiler L. Tıbıkova, İ. Nevskaya ve M. Erdal'a aittir (2012). Konuyla ilgili Türkçe çalışma ise E. Mozioğlu tarafından yayımlanmıştır (2016).

Kırgızistan yazıtları

Başta Talas olmak üzere Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinde, Koçkor'da hem kaya yazıtları hem bir metreden daha büyük, yumurta şeklindeki taşlara yazılmış, toplamda 40'a yakın yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtlarla ilgili yapılan çalışmaların genel değerlendirilmesi ve en yeni bilgiler R. Alimov'un çalışmasında (2016) bulunabilir.

Eski Türk Runik Yazısı

Çözümü: Kökeni üzerine daha ilk günden, yani alfabenin çözüldüğü günden beri çeşitli tartışmalar, görüş önerileri bulunan alfabe, Ortadoğu kökenli alfabelerin, Süryanî-Aramî alfabeleri ile Soğd alfabelerinin çeşitli harflerinin taşlara yazılmasını kolaylaştıracak şekilde geometrik, köşeli hâle getirilmiş biçimleri ve Türklere ait bazı karakterlerden oluşmaktadır denebilir. Yazıtları çözenlerden başlayarak konuyla ilgili çok çeşitli görüşler öne süren olmuştur. Bu konuda çalışmış olanlar arasında A. C. Emre, Clauson, Guzev-Klyaştornıy, Tryjarski, Şçerbak, Kızlasov, Róna-Tas gibi araştırmacıları anabiliriz.

Moğolistan, Güney Sibirya ile Kırgızistan'da (Talas Vadisi) bulunan, Eski Türklerden kalma yazıtlar ve kağıda yazılı Eski Uygurca metinlerde kullanılan bu yazı sistemi "Eski Türk yazısı", "Eski Türk runik yazısı", "Göktürk yazısı", "Runik yazı", "Orhon alfabesi" gibi çeşitli adlarla anılmaktadır. Moğolistan sınırları içerisinde kalan ve II. Doğu Türk Kağanlığı ile Uygur Bozkır Kağanlığından kalan yazıtlarda esasen 38 harf ile bunların çeşitli versiyonları kullanılır. Bu harflere Tunyukuk'ta bir kez geçen 𐰿 *aş* (?) ile yine Tunyukuk'ta bir, Taryat yazıtında da üç kez geçen ⋈ *lık* (bir görüşe göre de *baş* ?) ligatürlerini eklemek gerekir.

Eski Türk alfabesi ünlüleri gösteren 4 adet harf içerirken ünsüzleri gösteren harf sayısı daha fazla ve ayrıntılıdır. Ünsüzlere ait harflerden bazısı art, bazısı ise ön ünlülerle kullanılabilen "yansız" harflerdir:

𐰢, 𐰭, 𐰔 *m, ŋ, z* harfleri bunlardandır (𐰍𐰢𐰀𐱃 *tamga*, 𐰤𐰢 *men*, her ikisi de 𐰢 ile)

Bir kısmı yalnızca art ünlülerle kullanılır: 𐰉 $^{a}b/^{a}v$, 𐰣 ^{a}n, 𐰴 ^{a}q, 𐰺 ^{a}r vb.,

Bir kısmı ise yalnızca ön ünlülerle kullanılabilen harflerdir: 𐰋 $^{e}b/^{e}v$, 𐰤 ^{e}n, 𐰚 ^{e}k, 𐰼 ^{e}r vb.

Bir kısım harfler ise ya yalnız yuvarlak ve ön (𐰜 ^{ö}k), veya yalnız yuvarlak ve art ünlülerle kullanılabilirler (𐰸 ^{o}q).

Yine bazı harfler *ı* veya *i* ile kullanılabilir (𐰶 ^{ı}q, 𐰲 $^{i}ç$). T. Tekin alfabede T 14 için 𐰱 *çi* harfine yer verirse de anılan yerde sadece 𐰲 *ç* yer almaktadır (2003: 23).

Ünsüz çiftlerini göstermek için kullanılan bazı özel harfler de vardır (𐰡 *lt*, 𐰦 ~ 𐰦 *nt*, 𐰨 *nç*).

Bütün bu özellikler aşağıda yer alan alfabe tablosunda rahatlıkla görülebilir.

Ünlü Sistemi

Genel anlamda Türk dillerinin ünlü sistemi dilbilimcilerin ilgisini çekmiştir. Yalnızca artlık-önlük uyumu değil modern bazı dillerdeki düzlük-yuvarlaklık uyumu da ilgi çekici olmuştur. Yazıtlar imla özellikleri ile daha sonraki döneme ait, özellikle Uygur metinlerine ait verilerle bu açıdan da incelenmiştir.

Buna göre, yazıtlardaki ilk hece sonrası ünlü sistemi G. Doerfer'in çalışmasında, Uygur metinleri, Karahanlı metinleri ve Osmanlıca ile karşılaştırmalı olarak ele alınmış, farklı fikirler öne sürülmüştür: "Zum Vokalismus nicht Erstersilben im Alttürkischen", *WZKM*, c. 73, 1981: 44-87; c. 74, 1982: 103-128.

Genel olarak Eski Türkçe, Eski Uygurca metinler için ilk hece sonrası ünlüler M. Erdal'ca da ele alınmıştır: "Zum Alttürkischen Vokalsystem" (1996: 67-82). Bu konuda en son, kısa ama öz yayın ise yine M. Erdal'a aittir: "Yazıtlar Türkçesinde Dörtlü Ses Uyumu" (2011: 147-153). Erdal, *-mIş* ekinin yalnızca yazıtlarda değil Eski Uygurcada da düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmediğini şu sebeplerle açıklar: "*-mIş* eki Eski Uygurcada dörtlü değil, ikili ses uyumuna uymakta, *-muş* ve *-müş* şekillerini göstermemekte, dudaksıl ünlülerden sonra bile *-mış* ve *-miş* biçimlerini korumaktadır. Orhon yazıtlarında /u/dan sonra /ı/, /ü/den sonra /i/ geldiğinde bu ses hep bariz şekilde yazılmaktaysa da yazıtlarda çok sık bir şekilde karşımıza çıkan *-mIş* ekinde ünlü işareti dudaksıl fiil tabanlarından sonra da görülmemektedir." (Erdal, 2011, s. 148).

Yazıtlarda gerçekte ünlüleri gösteren 4 harf vardır. Yenisey yazıtlarında ise 5 harf vardır. Söz konusu 5 harf, toplamda 9 ünlüyü göstermektedir.

Buradan hareketle önce Kaare Thomsen, daha sonra da I. R. Meyer *e/i/ė* ünlülerinin yazımlarına değinmişlerdir. Bu konuda Tunyukuk yayınında ilk atılımı yapan Giraud, çalışmasında 9 ünlüye yer vermiştir. Bu konunun tamamı için bk. Iben Raphael Meyer, "Bemerkungen über Vokal- und Schriftsystem des Runentürkischen", *Acta Orientalia*, 29, 1965: 183-202. Bu konuda ayrıca bk. Ölmez 2010, s. 214, § 7.2. Runik harfli yazıtlarda ve belgelerde ünlülerin gösterimi için bk. T. Tekin 1968: 23-24, 30-34; 1988: XVI-XVIII.

Ünlüler Tablosu			
a	ı	o	u
e	i	ö	ü
ė			

Ünlüleri Gösteren Harfler ve Ses Değerleri		
Kağanlık Yazıtları	Harf-çevrimi	Ses Değerleri
𐰀	a, e, ė	a, e, ė
𐰃	ı, i; ė	ı, i; ė
𐰆	o, u	o, u
𐰇	ö, ü	ö, ü

Yenisey Yazıtlarında Ünlüleri Gösteren Ek Harfler		
Harfler	Harf-çevrimi	Ses Değerleri
𐰅	e	e (açık *e*)
𐰂	ė	ė (kapalı *e*)

Genel Türkçede esasen 9 ünlü vardır. Bu 9 ünlü tarih boyunca çeşitli harflerle gösterilmiş, bazen her harf için ayrı işaret kullanılmış, bazen 2 harf için aynı işaret kullanılmış, bazen de 4 harf kullanılmıştır. Başlangıçta, Türkolojinin bir filoloji dalı olarak kuruluş aşamasında Genel Türkçede 8 ünlü olduğuna inanılırken K. Foy ve V. Thomsen'in katkıları ile bu ünlü sayısının 9 olduğu daha 20. yüzyılın başında ortaya konmuştu (Foy 1900, Thomsen 1913). Türkçede dokuzuncu ünlünün varlığı yazıtlardaki ikili imladan (Ölmez 2010), Brahmi harfli Uygurca metinlerden, Nehcü'l-Feradis'in imlasından, Arap harfli Osmanlı imlasından ve Yakutça, Türkmence, Özbekçe, Çağdaş Uygurca, Türkmence, Azeri Türkçesindeki verilerin karşılaştırılmalı incelenmesinden anlaşılır.

Örnekler:
Yazıtlarda *a* ve *e* sesleri ilk hecede genellikle yazılmamıştır.
𐱅𐰢𐰼 tmr /temir/, 𐰴𐰯𐰍 qpġ /kapıg/, 𐰖𐰔𐰃 yzI /yazı/

İkinci hece ve sonrasında yazılmıştır. Eğer ilk hece bir *a* veya *e* ünlüsü ile başlarsa, böylesi durumlarda da yazılmamışlardır: qġn /kagan/ 𐰴𐰍𐰣 ; yvlq /yavlak/ 𐰖𐰉𐰞𐰴

Eğer bir kelime *a* veya *e* ile biterse, son ses *a* veya *e* ise esasen her zaman yazılmışlardır:

𐰀𐰲𐰤	nçA	**ança**	"öylece, o şekilde"
𐰀𐰯	pA	**apa**	"ecdat, dedeler"
𐰀𐰺𐰽	At	**asra**	"aşağıda, aşağısı"

Eğer kelimenin aslında uzun bir ünlü varsa, böylesi durumlarda da *a* ünlüsü yazılmıştır:

𐰀𐰲	Aç	**āç**	"aç, acıkmış"
𐰀𐰲𐰽𐰶	Açs²k²	**āçsık**	"aç, acıkmış"
𐰀𐱃	At²	**āt**	"ad, isim"

→ Runik harfli eski Türk yazısının ayrıntıları için bk. T. Tekin, *Orhon Yazıtları*, 1988, s. XVI ve sonrası; T. Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, 2016, s. 26 ile s. 46 ve sonrası.

Ünsüzler: Yazıtların ünsüz sistemi bugünkü Türk dillerinin ünsüz sisteminin esası, bilinen en eski kaydı kabul edilir. Buna göre Eski Türk dilinde bugünkü alfabe sırasına göre şu ünsüzler görülür:

b – ç – d – g – k – l – m – n – ŋ – p – r – s – ş – t – v – y – ń – z

Genel Türkçedeki sesleri başta, ortada, sonda ve çok heceli kelimelerin sonunda bulunup bulunmama durumlarına göre şu şekilde gösterebiliriz:

başta	*ortada*	*sonda*	*iki ve çok heceli kelimelerin sonunda*
b-	*-v-*	*-v*	*ø?*
ç-	*-ç-*	*-ç*	*-ç*
ø	*-d-*	*-d*	*-d*
ø	*-g-*	*-g*	*-g*
k-	*-k-*	*-k*	*-k*
ø	*-l-*	*-l*	*-l*
ø	*-m-*	*-m*	*-m*
ø	*-n-*	*-n*	*-n*
ø	*-ŋ-*	*-ŋ*	*-ŋ*
ø	*-p-*	*-p*	*ø*
ø	*-r-*	*-r*	*-r*

s-	*-s-*	*-s*	*ø*
ø	*-ş-*	*-ş*	*-ş*
t-	*-t-*	*-t*	*-t*
y-	*-y-*	*-y*	*-y*
ø	*-ń-*	*-ń*	*-ń*
ø	*-z-*	*-z*	*-z*

ø işareti bir sesin Genel Türkçede kesinlikle söz konusu konumda (başta veya ikinci hecenin sonunda) bulunamayacağını gösterir. Eski ve Çağdaş Türk dillerinde söz konusu durumlarda bu sesler varsa mutlaka istisna sayılmalıdır; böylesi durumlar ya ödünçleme veya bir dönüşüm geçirmiş seslere aittir:

b- → *m-*, *s-* → *ş-* vb. Kısacası *m-* ile başlayan kelimeler *b-*'den, *ş-* ile başlayan kelimeler de *s-*'den dönüşmüşlerdir.

En baştan beri istisna olan tek ses *n* olup yalnızca *ne* soru sözü ve bunların türevinde başta bulunabilir.

v ünsüzü bağımsız bir sesbirim (fonem) olmayıp *b-*'nin söz içi ve sonundaki versiyonudur, çok heceli kelimelerin sonunda (kökenini bilmediğimiz bazı kavim adları ve unvanlar hariç) görülmez; bu konuda bk. Ölmez 2010, § 7.2. s. 212-214; konuyla ilgili ilk görüş için krş. Clauson, 1957, s. 180, son satırlar.

*m- : maŋa < baŋa, men < ben, meniŋ <*beniŋ, meŋgü < beŋgü*
n- : neke "niye, niçin", *nençe* "nasıl", *neŋ* "hiç, asla"

Bütün bunlara göre, eski Türk yazı sistemi ile ilgili olarak kısaca şunları söyleyebiliriz:

- İlk hecedeki *a/e* ünlüleri esasen yazılmaz: *ak* "ak, kır, kır at; şöhret, ün", *beg* "bey, efendi"; eğer ünlü uzun ise yazılır: *āt* "ad, isim", *āç* "aç, tok değil".
- İlk hece *a/e* ise izleyen hecelerdeki *a/e* ünlüleri de yazılmaz: *adak* "ayak", *kagan* "kağan, hakan".
- Ünlüyle sonlanan sözcüklerde son ses, yani son ünlü esasen her zaman yazılır: *apa* "ata, ecdat", *ara* "ara, arasında"
- İlk hecedeki diğer ünlüler esasen her zaman yazılır: *sü* "ordu, asker", *tört* "dört", *biligsiz* "bilgisiz, cahil"
- Söz başı dışında, söz içi ve söz sonundaki v ünsüzleri b harfleri ile yazılırlar: *av* "av", *ev* "çadır, yurt; karargah", *kavış-* "kavuşmak, birleşmek".

- Kapalı *e* ünlüsü *e* veya *i* harfleri ile gösterildiği gibi ünlüler yazılmadan da gösterilebilir: *ėt-* "düzenlemek, organize etmek, kurmak, düzene sokmak", *tė-* "demek, söylemek", *bėr-* "vermek".
- İkinci kişi fiil çekimlerinde imlada *ŋ* ile *g* birbirlerinin yerlerine kullanılabilir. Bu bir imla özelliği de kabul edilebilir, bir diyalekt özelliği de: *alkıntıg* ~ *alkıntıŋ* "yok oldun, mahvoldun".

Yazıtlarda kullanılan imla özelliklerinin ayrıntısı için Tekin 1988, s. XIV-XXIV ile Tekin 2003, s. 24-42'ye bakılabilir.

(II. Doğu) Türk Kağanlığından kalma yazıtlardaki alfabe ve imla ile Uygur yazıtlarında kullanılan alfabe ve imla bir-iki istisna ile neredeyse aynıdır. Uygur yazıtlarında □ *aş* (?) harfi ya da ligatürü hiç görülmez iken *ş*, *ök* ve *nt* harflerinin de sırasıyla ¥ , ᚱ , ᗜ / ᗜ versiyonları görülmez.

Alfabe

Eski Türk alfabesi, özellikleri konusunda V. Radloff ile V. Thomsen'den başlayarak çok sayıda açıklayıcı, doyurucu çalışma yayımlanmıştır. Türkçe olarak ayrıntılı ve doyurucu çalışmalar T. Tekin'in kitap ve makalelerinde bulunabilir. Dünyada, Orta Asya ve Türk alfabelerine ait 19. yüzyıldan başlayıp günümüze uzanan geniş bir külliyat vardır: Peter T. Daniels / Bright, William, *The World's Writing Systems*, Oxford University Press, 1966 (Türk runik ve Uygur yazıları için orada bk. Gy. Kara'nın yazısı). Sir Gerard Clauson'un çeşitli yazıları, A. Cevat Emre'nin, A. von Gabain'in, A. Dilâçar'ın, W. E. Scharlipp'in ve A. Róna-Tas'ın çalışmalarında konuyla ilgili bölümlere bakılmalıdır.

Eski Türk yazısı İkinci (Doğu) Türk İmparatorluğu döneminde hanedana mensup birisi veya yüksek unvanlı bir yönetici tarafından hazırlanmış olmalı. Bu yazıda bazı işaretler özgün olsa da (↓ *ok* "ok" işareti gibi) çoğunluğu çeşitli alfabelerden yararlanılarak hazırlanmıştır (bu görüş için krş. Clauson 2015).

Kağanlık Yazıtları	Harf-çevrimi	Ses Değerleri
𐰀	a, e, ė	a, e, ė
𐰃	ı, i; ė	ı, i; ė
𐰆	o, u	o, u

𐰇	ö, ü	ö, ü
𐰉 (T, KÇ 𐰊)	b^1	b, v
𐰋 𐰌 (T, O, KÇ 𐰋)	b^2	b, v
𐰑 (KÇ 𐰒)	d^1	d
𐰓	d^2	d
𐰍 (T 𐰎)	g^1	ġ
𐰏 (O 𐰏, Uyg 𐰐)	g^2	g
𐰴	k^1	q
𐰚 (T, O 𐰜, KÇ 𐰝)	k^2	k
𐰞	l^1	l
𐰠	l^2	l
𐰣	n^1	n
𐰤	n^2	n
𐰺	r^1	r
𐰼	r^2	r
𐰽 (T 𐰽, KÇ 𐰽, Uyg 𐰽)	s^1, ş	s, ş
𐰾	s^2	s, ş
𐱃 (T, O, KÇ 𐱃, O 𐱄, Uyg 𐱃 𐱃)	t^1	t
𐱅	t^2	t
𐰖	y^1	y
𐰘	y^2	y
𐰲	ç	ç

𐰢 (T 𐰣)	m	m
𐰭	ñ	ñ
𐰪	ń	ń
𐰯	p	p
𐱁	ş	ş
𐰕 (T, O, 𐰖)	z	z
𐰸	°q / q°	ok/uk, ko/ku
𐰜 (T, O 𐰝, KÇ 𐰝, Uyg 𐰝)	°k / k°	ök/ük, kö/kü
𐰶 (T, O 𐰷)	'q / q'	ık / kı
𐰲	'ç	iç
𐰡	lt	lt
𐰨	nç	nç
𐰦 (T 𐰦, O 𐰦, KÇ 𐰦)	nt	nt
⋈	lık (?) (baş ?)	lık (?) (baş ?)

Yenisey Yazıtlarında Kullanılan İşaretlerin Tablosu

Yenisey Yazıtlarında ikisi ünlü harfi olmak üzere (açık ve kapalı *e*'ler) yeni harf ve ligatürler (birleşik harf) yer alır. Yenisey Yazıtları kullanılan harf çeşitliliği ve Alfabe tablosu için bk. T. Tekin 2003, s. 22-23; Klyaştornıy, 1985, s. 156. Klyaştornıy hazırladığı tabloda Moyun Çor için *ç* harfi listesine 𐰲 harfini de koyar. Ancak söz konusu harf MÇ yazıtında da, tıpkı Türk Kağanlığı yazıtlarında olduğu gibi *iç* hecesini göstermek için kullanılır (*içik-, içger-, içre, çik*). Yazıtların ayrıntılı alfabe tablosu ve imla özellikleri O. Mert'in çalışmasında ele alınır (Tes, s. 115-121; Taryat, s. 148-149; MÇ s. 203-207). Eski Türk runik

yazısı, imla özellikleri T. Tekin 1988 ve yine Tekin 2003'te çok ayrıntılı, bol örnekli olarak yer aldığı için burada konuya daha uzun yer vermeyeceğim.

Harfler	Yazıçevrimi	Ses Değerleri
Ӿ	e	e (açık *e*)
Ŏ	ė	ė (kapalı *e*)
◈	ŋ	ŋ (art ünlülü sözcüklerde)
ȣ	m	m
∧	ş	ş
⊗	dem	dem
ß, Ƀ	Up	up, üp (Irk Bitig, Yenisey)
ᗅ	ot	ot (Irk Bitig)
Ꞩ	kış	kış

Tes, Taryat, MÇ gibi hacimli Uygur yazıtları söz konusu olduğunda ⋈ *lık* (*baş* ?) harfi yalnızca Taryat'ta görülürken ❳ *ń* ve Ɏ *ş* harfleri Tes'te görülmez, Taryat ve MÇ yazıtlarında görülürler.

Eski Türk Yazıtlarına Göre Türklerde Takvim Sistemi

Eski Türk yazıtlarında Kül Tegin ve Bilge Kağan'ın ölüm tarihlerinin verildiği takvim sistemi, hem günümüzde kullandığımız sistemden hem de Avrupa ve Orta Doğu'da kullanılan takvim sistemlerinden farklıdır. Bugün yaygın olarak Çin kültür çevresinde görülen ve hâlâ Kore, Japonya, Vietnam, Çin vb. ülkelerde Avrupaî takvimin yanı sıra geleneksel olarak kullanılan takvim sistemi 12 hayvanın adıyla anılan, 60 yıllık dilimlere dağılmış bir sistemdir. Yazıtlarda da kullanıldığı anlaşılan bu takvime göre her yıl bir hayvanın adıyla anılır:

1. *küsgü* veya *sıçgan* "sıçan"
2. *ud* "sığır"
3. *bars* "kaplan"
4. *tavışgan* "tavşan"
5. *ulu* veya *lu* "ejderha"

6. *yılan* "yılan"
7. *yunt* "at"
8. *koyn* "koyun"
9. *bėçin* "maymun"
10. *takıgu* "tavuk"
11. *ıt* "köpek it"
12. *lagzın* "domuz".

557-581 yıllarını kapsayan bir Çin kaynağında ise Türkler için "Yılların birbirini izleyişini bilmezler ve onları ancak yeşeren otlara göre sayarlar." denir. Türkler arasında Çin takvim sistemi "6. *kai-huang* yılı, birinci ay, *keng-wu* gününde (12 şubat 586)" dağılır. (Bazin III. bölümden) Demek ki Türkler Çin takvim sistemini II. Türk Kağanlığı döneminde benimsemiş olmalılar. Tunyukuk'ta bu takvim sistemi kullanılmazken Kül Tėgin ve Bilge Kağan yazıtlarında kullanılır:

Yıl	Yıl adları	Çince	Eski Türkçe	Tuvaca	Klasik Moğolca	Klasik Moğolca
1	sıçan	鼠 shu	*küsgü / sıçgan yıl*	küske çıl	ḳuluġan-a	[illegible]
2	inek	牛 niu	*ud yıl*	inek çıl	üker	[illegible]
3	kaplan	虎 hu	*bars yıl*	par çıl	bars	[illegible]
4	tavşan	兔 tu	*tavışgan yıl*	toolay çıl	taulai	[illegible]
5	ejderha	龍 long	*ulu yıl / neg yıl*	ulu çıl	lou	[illegible]
6	yılan	蛇 she	*yılan yıl*	çılan çıl	moġai	[illegible]
7	at	馬 ma	*yunt yıl*	a't çıl	mori	[illegible]
8	koyun	羊 yang	*koyn yıl*	hoy çıl	qoni	[illegible]
9	maymun	猴 hou	*bėçin yıl*	meçi çıl	biçin	[illegible]
10	tavuk	雞 ji	*takıgu yıl*	dagaa çıl	takiy-a	[illegible]
11	köpek	狗 gou	*ıt yıl*	ıt çıl	noḳai	[illegible]
12	domuz	猪 zhu	*lagzın / toŋuz yıl*	havan çıl	ġaḳai	[illegible]

bonça kazganıp kaŋım kagan ıt yıl onunç ay altı otuzka uça bardı lazgin yıl bėşinç ay yėti otuzka yog ertürtüm "Bu kadar şeyi temin edip babam hakan köpek yılında, onuncu ay, yirmi altıncı gün vefat etti (25 Kasım 734). Domuz yılının beşinci ayının yirmi yedisinde cenaze törenini yaptırdım (22 Haziran 735)." (BK G 10)

LOUIS BAZIN

LES SYSTEMES CHRONOLOGIQUES DANS LE MONDE TURC ANCIEN

AKADÉMIAI KIADÓ EDITIONS DU CNRS

Louis Bazin'in Türk takvimciliğiyle ilgili kitabının kapağı ve L. Bazin

Tarihlendirme ile İlgili Olarak Runik Harfli Metinlerden ve Bazı Uygurca Belgelerden Örnekler

1. küsgü yıl: *anta kėsre küsgü yılka (...)* "ondan sonra sıçan yılında" Tar G5; *küsgü yıl üçünç ay altı yaŋıka (...)* "Sıçan yılı üçüncü ayın altısında" Eski Uygurcadan (SUK-Sa05/1; Ayazlı 2016, 523) [Dîvânu Lugâti't-Turk: ***sıçgan yıl***]

2. ud yıl: *ud yıl altınç ay bir yaŋıka (...)* "İnek yılı, altıncı (ay), ilk oruç günü" Eski Uygurcadan (HT VI 1823, Ölmez 1993, 161)

3. bars yıl: *bars yılka çik tapa yorıdım* "Kaplan yılında Çiklere doğru sefer ettim" MÇ D7

4. tavışgan yıl; 5. ulu yıl: *tavışgan yıl bėşinç ayka ulu yılka* ***ötüken yış başınta*** ... "Tavşan yılının beşinci ayında (751), ejderha yılında Ötüken ormanının zirvesinde ..." MÇ D8-9 [Dîvânu Lugâti't-Turk: ***ulu*** yerine ***nag yılı***]

6. yılan yıl: *yılan yılka tür^ük elin anta bulgadım anta arttatım* "yılan yılında Türk ülkesini (yönetimini) o dönem karıştırdım, dağıttım" Tar D5; *yılan yıl bėşinç ay bir otuzka* "Yılan yılı, beşinci ay, yirmi birinci günde" Eski Uygurcadan (HT VI 1820, Ölmez 1993, 161)

7. yunt yıl: *yunt yıl törtünç ay sekiz yėgirmike (...)* "At yılı, dördüncü ayın on sekizinde" (SUK-Sa08/1, Ayazlı 2016, 525'e göre)

8. koń yıl: *kül tėgin koń yılka yėti yėgirmike uçdı , tokuzunç ay yėti otuzka yog ertürtümiz* "Kül Tėgin koyun yılının (27 Şubat 731) on yedisinde (sonsuzluğa) uçtu. Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde matemini tamamladık (1 Kasım 731). KT K-D

9. bėçin yıl: *barkin bedizin bitig taşin bėçin yılka yėtinç ay yėti otuzka kop alkdımız* "(Kül Tėgin'in) türbesini, süslemelerini, yazıt taşını maymun yılının yedinci ayının yirmi yedisinde tamamen bitirdik (21 Ağustos 732). KT K-D

10. takıgu yıl: ... *evîme ėkinti ay altı yaŋıka tüşdüm takıgu yılka olortum* ... "... karargahıma ikinci ayın altısında geri döndüm. Tavuk yılında (757) .... " MÇ B 4

11. ıt yıl; 12. lagzin yıl:: ..... *kaŋım kagan ıt yıl onunç ay altı otuzka uça bardı lagzin yıl bėşinç ay yėti otuzka yog ertürtüm* "babam hakan köpek yılında, onuncu ay, yirmi altıncı gün vefat etti (25 Kasım 734). Domuz yılının beşinci ayında yirmi yedisinde cenaze törenini yaptırdım (22 Haziran 735). BK G 10 [Dîvânu Lugâti't-Turk: *toŋuz yılı*]

Birinci yıl için çeşitli kaynaklarda *-k-* ile *küskü* yazılırsa da Taryat yazıtındaki imlaya göre bunu *küsgü* kabul etmemiz gerekir (Taryat Güney 5: 𐰚𐰇𐰽𐰏𐰇 *kÜsgÜ*). Özellikle DLT sonrası Türk halklarında *küsgü*'nün yerini *sıçgan* → *sıçan* alsa da Tuvaca ve benzeri dillerde *küsgü* sözü *küske* olarak devam etmektedir. *ud* yerine Eski Türkçe sonrası çoğunlukla *inek*, *yunt* yerine de *at* görülür. *lagzın* ise daha Uygur döneminde *toŋuz* ile yan yana kullanılmaya başlanmıştır.

Takvim Hakkında görüşler

Türklerin kullandığı (geçmişte ve bugünde) 12 hayvanlı takvimin kökeni konusunda çok şey söylenebilir. Bilinen, yaygın olarak Çin'de ve Çin kültür çevresinde kullanılmış olduğudur. Bu takvimin ortaya çıkışı MÖ birkaç yüzyıl geriye gider. Kullanılan hayvan adlarının bazıları Moğolistan coğrafyasında

rastlanan hayvanlardan değildir. Tabii Hun federasyonu içerisinde Türklerin kültürel temas alanları Moğolistan sınırlarının dışına, bugünkü Çin'in kuzeyine, Orta Asya'ya kadar uzanabilmekteydi. Ancak başta "maymun" olmak üzere bazı hayvanlar güney Çin'e, daha geniş bir anlamda güneydoğu Asya'ya aittir. Takvimde yer alan "ejderha" (龍 *long*) takvimi Çin'e çok yaklaştırsa da tek başına "ejderha" takvimi Çin takvimi yapmaz. Takvim Çinlileşirken "ejderha" bir başka kelimenin yerine kullanılarak yerlileştirilmiş olabilir. Tıpkı Eski Türklerde "ejredha yılı" için *ulu, lu* (< Çin. 龍 *long*) kullanılırken İslami dönemde bunun yerini *neg* büyük yılan" (<< Skr. *nāga*), *neg yılı* sözünün alması gibi. Aynı durum daha sonra en Eski Türkçede "domuz yılı" için kullanılan ve kökeni hala tam olarak bilineyen *lagzın* (*lagzın yıl*) sözünün yerlileşerek yerini Türkçe *toŋuz*'a bırakması gibidir.

Üzerinde tarih bulunan Türklerden kalma ilk yazıt Soğudca Bugut Yazıtıdır. B2-6'da geçen *xr-(ġw)şk srδy* "tavşan yılı" (*srδ* "yıl") Türklerden kalma bilinen en eski, tarihli belgedir (Yoshida Yutaka'nın okuyuşu ve çevirisine göre, bk. Moriyasu – Yoshida 1999, s. 123 ve 124; Ölmez 2015, s. 72 ve 73). Bu konu L. Bazin'in kitabının başında "uyarı" başlığıyla vurgulanmıştır (1991: 7).

12 hayvanlı Tuna Bulgarları takvimindeki hayvan adları ile 12 hayvanlı eski Türk takvimindeki hayvan adları tablo halinde şöyle karşılaştırılabilir :

Yıl adı	Tuna Bulg.	Orhon	Uygur	Kâşgarlı	İbni Mühenna
Sıçan	somor'	küsgü	küskü	sıçgan	sıçgan
Sığır	şegor'	——	ud	ud	sıgır
Kaplan	——	bars	bars	bars	pars, aslan, kaplan
Tavşan	——	tabışgan	tavışgan	tawışgan	tavışgan
Ejderha	vereni	ulu	luu	nek	balıg
Yılan	dilom'	yılan	yılan	yılan	yılan
At	dvan	yılkı	yunt	yund	at
Koyun	tekou	kony	koy	koy	koyın
Maymun	——	biçin	biçin	biçin	biçin
Tavuk	toh	takıgu	takıgu	takagu	takuk
Köpek	yethi	ıt	it	ıt	it
Domuz	doh's	lagzın	toñuz	tonguz	donğuz

T. Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, s. 20

Talat Tekin'in aktardığına göre Eski Türkçesinin batı kolunda da (Eski Bulgarca) bu takvimin kullanıldığı görülür: *cilom* "yılan (yılı)", *doh's* "domuz (yılı)", *şegor* "sığır, inek (yılı)", *vereni* "evren, ejderha (yılı)", *tekou* "teke, koyun (yılı)", *dvan* (~ Eski Türkçe *yunt*) "at (yılı)", *toh* "tavuk (yılı)", *somor* (<

**soŋor ~ soŋur*) "(bir tür) köstebek, sıçan (yılı)", *yethi* "it, köpek (yılı)" (T. Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*: 12-20). Ancak bu malzemenin ve okuyuşların yeni yayınlara göre gözden geçirilmesinde yarar vardır.

Takvimlerle ilgili daha ayrıntılı bilgi, kaynaklar için Louis Bazin'in abidevî çalışmasına bakılmalıdır (Bazin 1991: *Les systèmes chronologiques dans le monde turc ancien*. Budapest). Eski Türklerde kullanılan yıl isimleri üzerine başta Moğolca ve Mançuca olmak üzere güneydoğu Asya ülkelerinde kullanılan adlandırmaların karşılaştırılması üzerine bk. A. Vovin, 2004: "Some Thoughts on the Origin of the Old Turkic 12–year Cycle", *CAJ*, 48/1.

Eski Türk Yazıtlarına Göre Türklerde Sayı Sistemi

Eski Türk takvimi gibi sayı sistemi de bugünden bir ölçüde farklıdır. Ondalık sayılarda "10"un üzeri bir üst rakam ile ifade edilir:

bėş otuz süledimiz üç yėgirmi süŋüşdümiz "25 defa sefer ettik, 13 defa savaştık", *altı yėgirmi* "16", *altı otuz* "26", *yėti yėgirmi erin taşıkmış* "17 kişiyle ayaklanmış".

Otuz veya kırktan sonrası söz konusu olunca *artokı* "artığı, fazlası" kullanılır:

kırk artokı yėti yolı sülemiş "47 defa sefer etmiş", *otuz artokı bir yaşıma* "31 yaşımda", *otuz artokı üç yaşıma* "33 yaşımda".

Bazin'in belirttiğine göre *artokı* ile kurulan sayı sisteminin kalıntıları Yakutlar arasında 19. yüzyıla kadar sürmüştür: *uon orduga bir* (= **on artokı bir*) "on bir". L. Clark'a göre de bugün Çin'in Gansu eyaletine bağlı Sunen bölgesinde yaşayan Sarı Uygurlar arasında bu sistem hâlâ canlılığını korumaktadır, bkz. Clark, L. (1996: s. 27): *pir yıgırma* "11", *üç ıgırma* "13", *pir otıs* "21", *pis otıs* "25" vb.

Yazıtlar Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Yayınlar

Yazıtlarla ilgili modern çalışmalar 1889'da Fin ve Rus arkeologlarının bu bölgeye gitmesi, dilini tanımadıkları yazıtların "atlas"ını yayımlamaları ile başlamıştır (FAtlas ve RAtlas). Kısaca Fin Atlası olarak bilinen ilk yayından sonra hangi millete ve dile ait olduğu bilinmeyen bu yazıtları çözmek için çalışmalar başlamış ve 1893 ile 1894 yıllarında ilk sonuçlar alınmıştır. Yazıtları

arka arkaya çözenler V. Thomsen ile W. Radloff olmuştur. Konuyla ilgili ilk kitabı 1894'te Radloff yayımlamıştır: *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. Radloff ve Thomsen'in bu tarihten itibaren konuyla ilgili irili ufaklı yayınları olmuştur. Her iki bilimadamının çalışmaları Osmanlı aydınları arasında da yankılarını bularak konuyla ilgili olarak makaleler, kitaplar yayımlanmıştır.

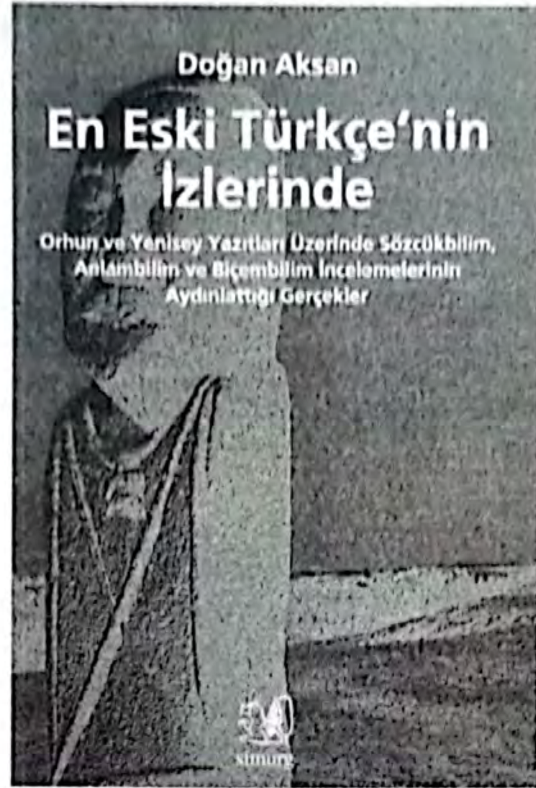

Türkiye'de konuyla ilgili kapsamlı ilk yayın Hüseyin Namık Orkun'un *Eski Türk Yazıtları* adlı çalışmasıdır. Hüseyin Namık Orkun'un çalışması Orta Asya, Kırgızistan ve Yenisey bölgesindeki çok sayıda yazıtı içerdiği gibi bugünkü Xinjiang (Uygur Özerk Bölgesi) içerisinde bulunan kağıda yazılı veriler ile Orta Avrupa'da, Macaristan'da bulunan verileri de içerir. Üç cildi metinler, bunların çevirileri ve fotoğraflarından oluşan çalışmanın dördüncü cildi toplu sözlüktür. H. N. Orkun'un çalışmasından sonra Radloff'un öğrencilerinden S. Ye. Malov'un çalışmaları (1951, 1952, 1959) konuyla ilgili çalışmaların dönüm noktasıdır. Söz konusu çalışmalar Moğolistan, Yenisey ve Kırgızistan bölgesindeki yazıtların Eski Türk yazısı ile metnini, transkripsiyonlarını, Rusça çevirilerini ve o günün şartlarında temiz fotoğraflarını vermiştir. Konuyla ilgili Türkiye'den isim vermek gerekirse T. Tekin, C. Alyılmaz, O. Mert, E. Aydın, H. Ş. User, R. Alimov gibi araştırıcıların esasen yazıtlar ağırlıklı çalıştıklarını, bu alanda eserler yayımladıklarını belirtmek gerekir.

Eski Türk yazıtları ilk olarak W. Radloff'ça 1894'te Almanca çevirisiyle yayımlandı. Bunu Thomsen'in yayını izledi. Thomsen iki Orhon yazıtı ile birlikte Tunyukuk yazıtının Danca tam çevirilerini yayımladı. Her iki yayın da önce Fin (FAtlas) sonra da Rus/Radloff (RAtlas) yayınlarına dayanılarak hazırlanmıştır.

Hüseyin Namık Orkun'un çalışması

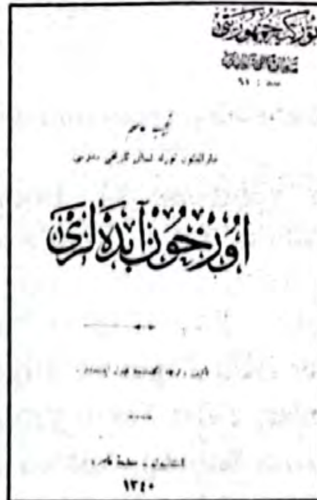

Doğan Aksan'ın çalışması

Orhon yazıtları Türkiye'de ilk kez Thomsen'in yayını esas alınarak Necib Asım tarafından ele alındı, Cumhuriyet döneminde Arap harfleriyle, Osmanlıca olarak yayımlandı (*Orhun Abideleri*, İstanbul 1924).

Solda: Vilhelm Thomsen

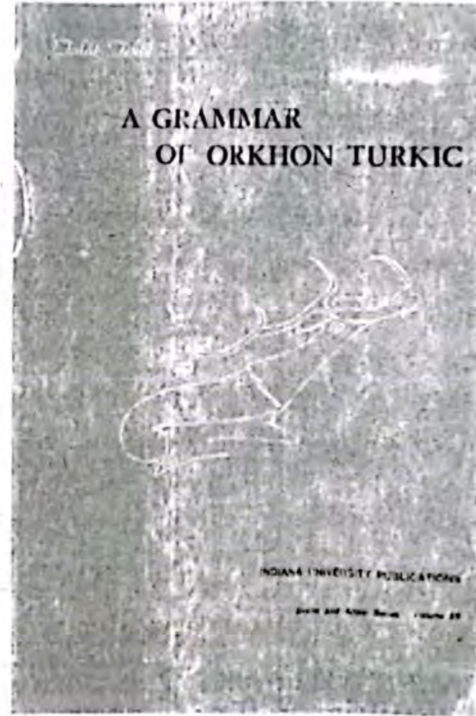

Sağda: Türkiye'de konuyla ilgili kitap düzeyindeki ilk yayının kapağı ve 25. sayfa (Necib Asım)

Orhon yazıtları ve runik harfli öteki yazıtlar, kağıda yazılı belgeler Türkiye'de ikinci kez bütünlüklü olarak H. N. Orkun tarafından yayımlandı: *Eski Türk Yazıtları*, I-IV, 1936-1941.

Yazıtlar üzerine olan çalışmalar eski SSCB, Almanya, Fransa ve Türkiye'de 1950 sonrası daha da arttı. İlk grameri 1968'de yayımlandı: Talat Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington 1968. Bu gramerin genişletilmiş, düzeltilmiş çevirisi 2000'de, yeni baskısı da 2003'te yayımlandı: *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul. Dizin ekli yeni baskı: TDK, Ankara 2016.

Talat Tekin (1927 - 2015) ve hazırladığı gramerin İngilizce baskısının kapağı (1968)

Türkiye'deki ilk popüler yapıt ise M. Ergin'e aittir: *Orhun Abideleri*, İstanbul 1970. İkincisi ise 1995'te Talat Tekin'e aittir. Her ikisi de birçok kez yayımlanmıştır.

Ülkemizde iki Orhon yazıtı (Kül Tégin ve Bilge Kagan) ile Tunyukuk yazıtı üzerine en son bilimsel yayınları Talat Tekin yapmıştır: *Orhon Yazıtları*, TDK, Ankara 1988 ve *Tunyukuk Yazıtı*, Simurg, Ankara 1994.

Kül Tégin, Bilge Kagan ve Tunyukuk yazıtlarının açıklamalı, bilimsel yayını söz konusu olduğunda, şüphesiz ilk başvuru kaynağı hocam Talat Tekin'in bu konudaki iki çalışmasıdır (1988 ve 1995). Yazıtların sözvarlığı, dilbilimsel tarihi söz konusu olduğunda ise Doğan Aksan'ın çalışmaları el altında bulundurulmalıdır (örneğin Aksan 2000).

Dilbilgisi Üzerine Kısa Notlar

Elinizdeki kitap bir dilbilgisi kitabı değildir. Kitabın amacı, Eski Türkçe dönemine ait metinleri okuyacak ve bunları çevirecek olan öğrencilere kılavuz niteliğinde bir metin derlemesi sunmak ve burada yer alan kelimelerin nasıl çözümleneceğini göstermektir. Konuya ilişkin A. von Gabain (1941 / 1988), T. Tekin (1968 / 2016) ve M. Erdal'ın ayrıntılı gramer kitaplarına bakılabilir; ayrıca bk. Aydarov (1971) Kononov (1980). Aşağıda isim ve fiil çekimine, buna ek olarak söz yapımına ait eklere kısaca yer verilmiştir:

İsim Çekimi

Çokluk: Çokluk *+lAr, +gUn, +An, +Xt* ekleri ile sağlanır. Yaygın olanı *+lAr* ekidir, *+gUn* daha çok grupları, birlikleri gösterir: *iniygün* "küçük erkek kardeşler"; *+Xt* ise genelde sonu *+n* ile biten isimlere gelir, ek gelmeden önce *n* kaybolur: *ogıl* → *oglıt* "oğullar, evlatlar", *tarkan* → *tarkat* "tarkanlar"; *+An* ise *eren* "insanlar, adamlar", *oglan* "oğullar" gibi az sayıda örnekte görülür.

...+lI ...+lI

Başta yazıtlar olmak üzere Eski Türkçe metinlerde "ve" için esasen *...+lI ...+lI* kullanılır. Bunun anlamı şudur, birbirlerine "ve" ile bağlanacak olan iki sözcüğün sonuna *+lI* getirilir, böylece iki sözcük arasında bağ kurulur: *ini+li ėçi+li* "(küçük) erkek kardeşler ve ağabeyler"; *+lI* ekinden sonra bir durum eki de gelebilir; imlasına bakılıp bugünkü sıfat yapan *+lI* ile (evli, paralı vb.) karıştırılmamalıdır.

İyelik eklerinin çekimi

	Teklik	Çokluk
1. kişi	{+(X)m} *ėçi+m* "amcam	{+(X)mXz} *sü+m(ü)z* "askerimiz"
2. kişi	{+(X)ŋ} ~ {+(X)ŋ} (~ g) *kan+ıŋ* "kanın" *edgü+g* "kazancın"	{+(X)ŋ(X)z} *kaŋ+ıŋız* "babanız"
3. kişi	{+(s)i}, {+(s)I} *alp+i* "alpı, yiğidi" *atı+si* "yeğeni"	aynı

(T. Tekin, 2003; M. Erdal, 2004: 160)

Durum Ekleri (İsmin Hâlleri)

Yazıtlarda toplamda dokuz hâl vardır. Bu dokuz hâl/durum eki Uygurca metinlerden itibaren farklılaşmaya, 12.-13. yüzyıldan itibaren bugünkü şekillerini almaya başlar. Günümüz Türk dillerindeki durum eklerinin çoğunluğu 12.-13. yüzyıldaki şekillere yakın olsalar da bazı diller (Halaçça, Tuvaca, Sarı Uygurca, Yakutça) öteki dillere göre bu yüzyıllardan daha eski şekilleri gösterirler. Günümüzde, Çağatay grubu Türk dilleri (Özbekçe ve Uygurca) özellikle ayrılma eki konusunda öteki Türk dillerinden farklılık gösterir, Eski Uygurcaya yaklaşırlar. Oğuz grubu Türk dilleri de ilgi durumu konusunda yazıtlar ile birlik gösterirler.

Aşağıda kısaca bu hâllerin ekleri ve birer örneği yer alır:

Yalın Durum: Eksizdir.
Türk dillerinde yalın durum eksizdir. Yazıtların dilinde de aynı şekildedir.

İlgi Durumu: +Iŋ/+nIŋ
Ünsüzle biten kelimelere {+Iŋ}, ünlü ile bitenlere ise {+nIŋ} olarak gelir:

bilge kaganıŋ boduni "Bilge Hakan'ın halkı" (O 11)
bayırkuniŋ ak adgırıg "Bayırkuların ak aygırını" (KT D 36)

Günümüz Türk dillerinin neredeyse tamamına yakını *+nIŋ* şeklini takip ederken Oğuz dilleri ise yazıtlarla benzer şekilde, ünsüzlerden sonra *+Iŋ*, ünlülerden sonra da *+nIŋ*'lı şekilleri izler.

Belirtme Durumu: +(X)g, +(I)n, +nI
Belirtme durumu için Eski Türkçe döneminde üç ayrı ek vardır: {+(X)g}, {+(I)n}, {+nI}; her bir ekin eklenişi aşağıdaki gibidir:

1. **{+(X)g}:** Yalın hâldeki isimlere, bir iyelik eki almamış olan isimlere gelen belirtme durumu ekidir:
elig yıl işig küçüg bėrmiş "elli yıl hizmet etmiş"

2. **{+(I)n}:** İyelik eki almış olan isimlerden sonra görülür.
Birinci kişi iyelik eki almış sözcüklerden sonra:
meniŋ savımın sımadı "benim sözümü kırmadı"

İkinci kişi iyelik eki almış sözcüklerden sonra:

èliŋin töröŋin kem artatı [udaçı erti] "devletini ve yasalarını kim bozabilecekti?"

Üçüncü kişi iyelik eki almış sözcüklerden sonra:
eviŋ barımiŋ "evlerini ve mallarını"
èliŋ törösiŋ "ülkesini, yasalarını"

Özellikle 3. kişi belirtme iyelik ekinden sonra belirtme durumu eki almış olan kelimeler transkripsiyonlu metinde birliktelik / beraberlik durumu ile sıkça karıştırılmaktadır. Runik harfli metinde durum açıktır, iyelik eki almış kelimede *i* – 𐰃 yazılır, ancak birliktelik/beraberlik eki almış kelimede *i* yazılmaz. Örnek vermek gerekirse:

èlin "ülkesini, memleketini" KT D 1: *ilin* - 𐰃𐰞𐰃𐰤
eligin "eli ile" KT D 38: *lgn* - 𐰞𐰏𐰤

3. {+nI}: 12-13. yüzyıla kadar bu ek esasen zamirlerden ve zamir soylu kelimelerden sonra görülür. Yazıtlarda zamirlerin dışında görüldüğü çok az örnek vardır:
bini "beni", *sini* "seni", *bizni* "bizi", *kanı* "hani? nerede?", *bonı* "bunu", *anı* "onu".

Yaklaşma-Bulunma Durumu: +kA, +A
Runik harfli yazıtlarda ve genelde de Eski Türkçede yaklaşma ve bulunma için ayrı ayrı, bağımsız ekler bulunmaz, tek bir ek iki işlevde de kullanılabilir.

+kA yalın durumdaki sözcüklere gelir:
atıg ıka bayur ertimiz "atları ağaçlara bağlardık"
kırkızıg uka basdımız "Kırgızları uykuda baskına uğrattık"
şantuŋ yazıka tegi süledim "Şantung ovasına kadar sefer ettim"

Birinci ve ikinci kişi iyelik eki almış sözcüklerden sonra ek *+A*, üçüncü kişi iyelik ekli adlardan sonra ise *+ŋA* şeklinde görülür. Üçüncü kişide, gerçekte üçüncü kişi iyelik eklerinden sonra gelen zamir *n*'sinin *k* ile bir araya gelmesi sonucu, zamanla (bu zamanı tam olarak bilemiyoruz, bir ya da birkaç yüzyıllık bir süreç olabilir) ortaya *+ŋA* şekli çıkmış olmalıdır (**+n+kA* >> *+ŋA*), burada bugün için açıkça görülemeyen bir zamir *n*'si vardır:

1. kişi:
olortokumạ "(tahta) oturduğumda" (BK D 2, K 9)
sekiz yėgirmi yaşımạ... "On sekiz yaşımda..."
+kA'lı örnek de vardır: ~ *tört yėgirmi yaşımka* "On dört yaşımda"; iyelik eklerinden sonra da +kA'lı şekillerin kullanılması Yenisey yazıtlarında yaygın bir durumdur: *üç yetmiş yaşımkạ adrıltım* "altmış üç yaşımda (bu dünyadan) ayrıldım", Uyuk-Turan 4.
2. kişi: *eviŋẹ kirteçi sen* "evine/çadırına gireceksin" (BK K 14)
3. kişi: *süçig savıŋa yėmşak agısıŋạ arturup* "(onların, Çinlilerin) tatlı sözlerine, yumuşak ipeklilerine kanıp"

Bulunma-Ayrılma Durumu: +DA, + (çok nadir olarak +DAn)

Yazıtlarda bulunma ve ayrılma tek bir ektir. Bir üst paragrafta değindiğimiz ise yaklaşma ve bulunmadır, her ikisi birbirinden ayırt edilmelidir. Dikkat edilmesi gereken, 'bulunma'yı gösteren iki durum ekinin varlığı, ilkinin yaklaşma-bulunma, ikincisinin ise bulunma-ayrılma olduğudur. Bu ek, ünlüyle biten kelimelerden ve çoğu ünsüzden sonra genelde *+dA* olarak görülür, *r, l, n* ünsüzlerinden biriyle biten kelimelerden sonra ise *+tA* olarak görülebilir.

+DA
ıda taşda kalmişi "dağda bayırda kalmış olanları" (T 4)
ėlte "ülkede, memlekette" (KT G 3)
közde yaş kelser "gözler(im)den yaş gelse" (KT K 11)
tavgaç kaganta "Çin İmparatorundan" (KT G 11)

+DAn (çok az örneği vardır)
kantan "nereden? nasıl?" KT D 23
oguzduntan "Oğuzların tarafından" (T 8)
taşdıntan "dışarıdan" (MÇ G 4)
(Bu ekin *t* ile mi yoksa *d* ile mi olduğu başka bir konudur; +DAn ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. M. Erdal, 2004, 174-175. s.)

Yön Gösterme Durumu: {+gArU}, 2. {+ŋArU}, {+ArU}, {+rA}.

Bugün Türkçede 'içeri' ve 'dışarı' sözlerinde yaşayan, üretken olmayan eklerden *+ArI*'nın eski şeklidir.

ötüken yışgaru uduztum "(Orduyu) Ötüken toprakları yönünde sevk ettim" (T 15)
ol yėrgerü barsar, türük bodun, ölteçi sen "Oralara gidersen, Türk halkı mutlaka öleceksin!" (KT G 8), vb.

+ŋArU ise, tıpkı yukarıda değindiğimiz *+ŋA* yaklaşma-bulunma durumu eki gibidir, içerisinde bir zamir *n*'si yer alır ve üçüncü kişi iyelik eki almış kelimelerden sonra görülür:

kün ortosıŋaru "güneşin / aydınlığın ortasına kadar" (KT G 2)

tün ortosıŋaru "gece ortasına kadar" (KT G 2, BK K 2)

yėriŋerü suvıŋaru kontı "topraklarına yerleşti" (BK D 40)

+ArU şekli birinci kişi iyelik ekinden sonra ve sadece bir örnekte görülür:

basmıl yagıdıp evimerü bardı "Basmıllar bize düşman olup benim yurduma doğru gittiler" (MÇ G 4)

+rA. Bu ek şu örneklerde bulunur:

taşra yorıyur teyin "İsyan başlıyor diye (...)" (KT D 11-12)

tarduş şadra udı yańdımız "(Düşmanı) Tarduş Şadına doğru kovalayıp onları dağıttık" (T 41)

+*yA* ve *üze* Hakkında Not:

+rA eki /r/ ile biten kelimelere geldiğinde *r* ünsüzünün aykırılaşmasıyla (dissimilation) *+yA* ortaya çıkar. Bir örnekte de *r*'nin kaybolduğu görülür: *bėriye* 'güneye, güney yönünde/güneyde' **bėri+re* → *bėriye*, *yırya* 'kuzeye, kuzey yönünde/kuzeyde' **yır+ra* → *yırya*, *kurıya* 'batıya, batı yönünde/batıda' **kurı+ra* → *kurya* (< **bėrire*, **yırra*, **kurıra*).

üze 'yukarıda, yukarıya (doğru)' sözü de benzer özellik gösterir, burada daha eski devirde bir *r* düşer (< **üŕye* <**üŕre*, krş. Erdal 2004, s 179 ve 181). M. Erdal'a göre yukarıda anılan, yön gösteren sözlerdeki *+yA*, yukarıda da açıklandığı üzere *+rA*'nın ikincil bir şekli olup *+kA* ile, yaklaşma hâliyle bir ilgisi yoktur. Ayrıca *asra* (< **as+ra*) ve *üze* zıtlığı da burada bir *+rA*'nın (**üzre* < **üŕ+re*) varlığına delalettir (Erdal 2004'ten özetlenmiştir).

Eşitlik Durumu: +çA

Yazıtlar döneminde benzerlik, gibilik anlamları veren bu ek zarf türetir:

türgėş kagan süsi otça borça kelti "Türgiş hakanının ordusu ateş gibi, fırtına gibi (üzerimize) geldi" (BK D 27)

eligçe er tutdumuz "Elli kadar askerini tutsak aldık" (T II B 7)

köŋlüŋçe uduz "Dilediğin gibi sevk et!" (T 15)

Birliktelik / Beraberlik Durumu: +(X)n

Bazı çalışmalarda araç veya vasıta durumu da denir.

bir erig ok+un urdı "(Prens Kül) bir askeri ok ile vurdu" (KT D 36)

az totokug elig+in tutdı "(Prens Kül) Azların askeri valisini eli ile tutdu" (KT D 38)

bu yol+un yorısar yaramaçı "Bu yoldan yürürsek (bizim için) iyi olmayacak" (T 32)

kaganım+ın sü ėltdimiz "Hakanımla birlikte orduyu sevk ettik" (T 53)

kaŋım kagan yėti yėgirmi er+in taşıkmiş "Babam Hakan on yedi er ile (dağa) çıkmış" (KT D 11)

anta ötrü oguz kop+ın kelti "Ondan sonra Oğuzlar hep birlikte geldiler" (T 16)

ingek kölek+in toglada oguz kelti "İngek gölcüğü ile Tola ırmağından Oğuzlar (üzerimize) geldi" (T 15)

kış+ın kıtań tapa süledim "Kışın Hıtaya doğru sefer ettim" (BK G 2)

Topluluk Durumu: +lIgU

Bu eke 'birliktelik' (comitative) dendiği de olur. Eklendiği sözcüğe 'ile beraber, birlikte' anlamları katar:

men iniligü bunça başlayu kazganmasar... "Ben, küçük erkek kardeşimle birlikte bu şekilde başa geçip kazanmasaydım (...)" (BK D 33)

Zamirler ve çekimleri

Kişi Zamirleri

Yalın	İlgi	Belirtme	Yaklaşma-bulunma	Bulunma-Ayrılma	Eşitlik	Birliktelik	Yönelme
ben ~ men	*beniŋ ~ meniŋ*	*bini*	*baŋa ~ maŋa*				*baŋaru*
sen	*ø*	*sini*					
ol		*anı*		*anta*	*ança*	*anın*	*aŋar, aŋaru, ıngaru*
biz	*biziŋ*	*bizni*	*biziŋe*	*bizinte*			
siz	*siziŋ*	*ø*		*sizde*			

(T. Tekin, 2003; M. Erdal, 2004: 192)

Gerçekte yazıtlarda 3. kişi zamiri yer almaz. Bunun yerini işaret zamiri olan *ol* ve yalın biçimi yalnızca çekimli biçimi var olan *a(n)+* kullanılmıştır. Olması gereken veya tarih içerisinde kaybolmuş olan 3. kişi zamiri **in*'dir.

İşaret Zamirleri

İşaret zamirleri *bo, ol* ve *an+*'dır. Çekimli şekilleri ise *bo* "bu", *bonı* "bunu", *bonça* "bunca, bu kadar" dır; *an+* ve çekimli şekilleri yukarıda tabloda yer almaktadır.

Soru Sözcükleri

kaçan "ne zaman", *kanı* "hani, nerede", *kança* "nereye", *kanta* "nerede", *kantan* "nereden", *kem* "kim", *ne* "ne; niçin", *neçök* "nasıl", *neke* "niye, niçin".

Fiil Çekimi

Zaman Ekleri

Geniş zaman *-Ar/-Ir/-Ur* ve *-r* ekleriyle kurulur:

neke tezer biz "ne diye kaçacağız? " (T 38)
konar köçer ben "konar göçerim" (Tar B 4)

kelir erser k°örü kelür kelmez erser tılıg savıg alı olor tėdi "Gelirlerse görünerek gelirler, gelmezlerse casuslardan haber alıp bekleyin dedi." (T 32);
yagı kelir tėdi "düşman geliyor dedi." (MÇ D 6);

anta içreki bodun k°op maŋa körür "bu (sınırların) içerisindeki halkın tamamı bana bağlıdır." (KT G 2);
altun kümüş ėşgiti k°otay buŋsuz ança bėrür "(Çinliler) altını, gümüşü, ipeği, ipeklileri sıkıntısız öylelikle verirler." (KT G 5)

Bilinen geçmiş zaman *-DI* ekiyle kurulur:

ilgerü şantuŋ yazıka tegi süledim "Doğuda Şantung ovasına kadar sefer ettim" (KT G 3);

uygur yėrinte yaglakar kanta keltim "Uygurların ülkesinden Yağlakar Han'dan geldim." (S 1);

ol töröde üze ėçim kagan olortı "Gelenekler üzre amcam hakan tahta çıkmış." (BK D 14);

kanin k°odup tavgaçka yana içikdi "(Sonra da) hanını terkedip yine Çin hakimiyetine girdi." (T 2);

alp erin balbal kışdı "Güçlü adamlarını balbal yaptı." (O B 3);

anta kėsre kaŋım kagan uçdı "Daha sonra babam hakan vefat etti." (MÇ K 12);

ėlligig ėlsiretdimiz kaganlıgıg kagansıratdımız "Ülkesi olanı ülkesiz, hakanı olanı hakansız bıraktık." (KT D 18);

temir kapıgka tegi ėrtimiz anta yanturtumuz "Temir Kapıg'a kadar ulaştık. (Orduyu) oradan geri çevirdik." (T 45)

Öğrenilen geçmiş zaman *-mIş* ekiyle kurulur:

kişi oglınta üze eçüm apam bumın kagan iştemi kagan olormış "İnsanoğullarının da üzerine atam, dedem Bumın Kağan, İştemi Kağan tahta çıkmışlar." (KT D 1);
tört buluŋ kop yagı ermiş "(O zamanlar) dört taraf hep düşmanmış." (BK D 3);
kani süsi tėrilmiş "Hanları, orduları toplandı." (T 28);
uygur kanım tutulmış "Uygur hanım tutulmuş" (Tes B 4)

Gelecek zaman *-DAçI* ekiyle kurulur:

Gelecek zamanın az sayıda örnekte, özellikle olumsuz fiil çekiminde *-çI* ile kurulduğu örnekler de vardır:

ötüken yış olorsar beŋgü ėl tuta olortaçı sen "Ötüken topraklarında yaşarsan kurduğun ülke sonsuza değin ayakta kalacaktır." (KT G 8);
ol ėki kişi bar erser sini tavgaçıg ölörteçi tėr men "O iki kişi (var olduğu sürece) olduğu sürece seni, (yani) Çinlileri öldürecektir, derim." (T 10);
ol yėrgerü barsar tür^{ü}k bodun ölteçi sen "Oralara gidersen, Türk halkı mutlaka öleceksin." (KT G 8);
bo yolun yorısar yaramaçı tėdim "bu geçitten geçmeye kalkarsak yararı olmayacak dedim." (T 23);

Yüklemin iki ayrı fiil ve zaman ekiyle kurulduğu zaman şekilleri şunlardır (T. Tekin 2003: 190 → ve ötesi):

Sürekli geçmiş zaman (I): *-(y)(X)r erti*

süŋüş bolsar çerig ėter erti "Savaş çıksa asker toplardı" (KÇ B 9);

anta kalmışı yėr sayu k^o^p turu ölü yorıyur ertiŋ "Geride kalanlarınız yarı ölü yarı diri her yere gidiyordunuz." (KT G 9);
kėyik yėyü tavışgan yėyü olorur ertimiz "Yaban hayvanları yiyerek, tavşan yiyerek yaşayıp gidiyorduk." (T 8)

Sürekli geçmiş zaman (II): *-(y)(X)r ermiş*

amtı beglerime tėr ermiş "Ey huzurumdaki beylerim dermiş." (O B 7);
idi oksuz k^ö^ök tür^ü^k ⟨ėti⟩ ança olorur ermiş "dağınık halde öylecene yaşıyorlarmış." (KT D 3);
ırak bodunug ança yagutir ermiş "uzaktaki halkları bu şekilde (kendilerine) yaklaştırırlarmış" (BK K 4)

Uzak geçmiş zaman: *-mIş erti ; -mIş ermiş*

katun yok bǫlmiş erti "Sultan aramızdan ayrılmıştı." (T 31);
türk bodun ati yok bolu barmiş erti "Türk halkının adı yok olup gidiyor idi." (O B 3);
ol üdke k^u^ul k^u^ullug bolmış erti "O vakitler kölelerin köleleri, cariyelerin (de) cariyeleri olmuştu." (KT D 21);
alp er biziŋe tegmiş erti "yiğit askerler bize saldırmışlardı."(KT D 40)

Gerçekleşmeyecek olan zaman, *-taçı erti* :
yavlak boltaçı erti "kötü olacaktı" (KT K 7);
tirigi küŋ boltaçı erti ölügi yurtda yolta yatu kaltaçı ertiŋiz "dirisi cariye olacak, ölüsü de sağda-solda ortalıkta kalakalacaktı." (KT K 9)

Emir – İstek Çekimi

	teklik	çokluk
1. kişi	*-(A)yIn*	*-(A)lIm*
2. kişi	*Ø, -(X)ŋ; -gIl*	*-(X)ŋ, -(X)ŋlAr*
3. kişi	*-zUn, -zu, -çun*	

Teklik 1. kişi: *-(A)yIn*

tögültün yazı k^o^onayin tėser "Tögültün ovasına yerleşeyim dersen" (KT G 7);

türᵘk bodun ölöreyin urugsıratayin tėr ermiş "Türk halkını öldüreyim, soyunu kurutayım" derlermiş" (KT D 10);

anı ańıtayin "şunları bir korkutayım" (BK D 41);

kagan mu kᴵışayin tėdim "Hakan mı yapayım? dedim" (T 5)

Teklik 2. kişi: *0, -(X)ŋ; -gIl*
bo savımin edgüti ėşid katıgdı tiŋla "bu sözümü iyice işitin, sıkıca dinleyin" (KT G 2);

anı algıl tėdi "onu yakala dedi" (Tar D 6);

aygıl tėdi "akıl ver! dedi" (T 5)

Teklik 3. kişi: *-zUn, -zu, -çun*
sü başi inel kagan tarduş şad barzun tėdi "Ordunun komutanı (olarak) İnel Kağan (ile) Tarduş Şad gitsin dedi." (T 31);
türᵘk bodun yoᵒk bolmazun "Türk halkı yok olmasın" (KT D 11)
teŋri yarlıkazu "tanrı lütfettiği (için)" (KT D 29)
bodun bolçun tėyin "halk olsun diye" (KT D 11)

Çokluk 1. Kişi: -(A)lIm
usar idi yok kᴵışalım "Mümkünse tamamen yok edelim" (T 11);
altun yış üze kavışalım "Altay dağlarında birleşelim" (T 20);
teŋri bilge kaganta adrılmalım azmalım "Efendimiz Bilge Kağandan ayrılmayalım, yoldan çıkmayalım" (O G 3);
yarış yazıda tėrilelim tėmiş "Yarış Yazı'da toplanalım" (T 33)

Çokluk 2. kişi: *-(X)ŋ, -(X)ŋlAr*
siz taşıkıŋ "Siz isyan çıkarın" (MÇ D 10);
türᵘk begler bodun bonı ėşidiŋ "Türk Beyleri, halkı bunu dinleyin" (KT G 10)

Zarffil ekleri:
-A, -I, -U ünlüleri (günümüz Türkçesine benzer şekilde) zarffiil eki olarak kullanılırlar:
-A :
ıya basıp olortı "basıp hüküm sürdü" (Tes D 6);
teŋri tuta bėrti "yer (öyle) emretti" (MÇ D 2);

yėnçü ügüz keçe temir kapıgka tegi süledim "Sır Derya'yı geçip Temir Kapıg'a kadar sefer ettim" (KT G 4)

-I :

tür^ük bodun ėliŋin töröŋin kem artatı udaçı erti "Türk halkı, ülkeni ve yasalarını kim bozabilir ki!" (BK D 19)

-U :

turu *ölü yorıyur ertiŋ* "yarı ölü yarı diri (her yere) gidiyordunuz" (KT G9);

ıgaç tutunu agturtum "ağaçlara tutunarak (askerleri) tırmandırdım" (T 25);

küçlüg alp kaganımda adrılu bardıŋız "şöhretli, kahraman hakanımdan ayrılıp gittiniz." (O G 4)

Öteki zarffiil ekleri ise şunlardır:

{-(X)p} :

bo yėrde olorup "burada hüküm sürüp / burada yaşayıp" (KT G 4);

yėmşak agısıŋa arturup "yumuşak ipeklilerine kanıp" (BK K 5);

ıda taşda kalmişi k^uvranıp "dağda taşta kalanlar toplanıp" (T 4);

sėkiz on yaşap yok boltı "80 yıl yaşayıp vefat etti." (KÇ B 3)

{-(X)pAn} :

tavgaç ātin tutupan "Çinlilere özgü unvanları kullanarak" (KT D 7);

ėçim kagan olorupan "Amcam hakan tahta oturup" (KT D 16)

{-(X)yIn} :

ötüken yėrig k^onmiş tėyin ėşidip "Ötüken topraklarına yerleştiğimizi duyan" (T 17);

türk bodun kanin bulmayin tavgaçda adrıltı "Türk halkı hanını bulamadığı için Çin'den ayrıldı" (T 2)

{-mAtI(n)} :

kaganıŋın savin almatin yėr sayu bardıŋ "hakanının sözlerini dikkate almayıp her yöne gittin." (KT G 9);

bonça işig küçüg bèrtökgerü sakınmatı "bu kadar hizmet ettiğini, çalıştığını dikkate almaksızın" (KT D 10);

sekiz oguz tokuz tatar kalmatı kelti "Sekiz Oğuz, Tokuz Tatar'dan (geride hiç kimse) kalmaksızın geldi." (MÇ D 3)

{-gAlI} :

yadag yavız boltı tèp algalı kelti "Yaya olanları perişan oldu diyerek teslim almak amacıyla geldiler" (BK D 32);

yuyka erkli topulgalı uçuz ermiş yinçge erklig üzgeli uçuz "Yufka olanı delmek kolaymış. İnce olanı koparması kolaymış." (T 13)

{-çA} :

ulug oglum agrıp yok bolça k^{o}og seŋünüg balbal tike bèrtim "Büyük oğlum hastalanıp vefat edince General Kog'u balbal dikiverdim." (BK G 9);

yugur<ur>ça ıdıp ı bar baş aşdımız yuvulu èntimiz "güç bela ormanlık dağı aştık, yuvarlanarak aşağı indik." (T 26)

Şart Eki

{-sAr} :

ötüken yış olorsar èlte buŋ yok "Ötüken topraklarında hüküm sürerse ülkede sıkıntı çıkmaz." (KT G 3);

ol yolun yorısar unç tèdim "mümkünse sen de o yoldan git" diye emrettim" (T 24);

süŋüş bolsar çerig èter erti "Savaş çıksa asker toplardı" (KÇ B 9)

Sıfatfiiller

Yazıtlarda görülen sıfatfiiller şunlardır (T. Tekin 2003: s. 165 →):

{-gUlUk}:

uçuz yuyka kalın bolsar topulguluk alp ermiş "Yufka kalın olsa delmesi zormuş" (T 13);

yogun bolsar üzgülük alp ermiş "yoğun olsa koparması zormuş" (T 14)

{-gUçI}

kagani alp ermiş ayguçısi bilge ermiş "Hakanları kahramanmış, danışmanı bilgeymiş." (T 10);

anta ayguçısı? yeme ben ök ertim yagıçı(si) yeme ben ök ertim "O zamanki danışmanı da bendim, savaşçısı da yine bendim." (T 49-50);

bark ėtgüçi bediz yaratıgma bitig taş ėtgüçi "Türbe ustası, tezyinatçı, taş yazıt ustası" (KT K 13)

{-mAkçI} :

tavgaç bodun tevligin körlügin üçün armakçısin üçün "Çin halkı sahtekâr ve hilekâr olduğu için, dolandırıcı olduğu için" (BK D 6)

{-sIk} :

ėl tutsık yėr ötüken yış ermiş "Ülke kurulacak topraklar Ötüken topraklarıymış." (KT G 4);

tür^{ü}k bodun tokurkak sen āçsar tosık ömez sen bir todsar āçsık ömez sen "Türk halkı, toksun. Acıkacağını ya da doyacağını düşünmezsin. Bir doyarsan, (tekrar) acıkacağını düşünmezsin." (BK K 6);

tür^{ü}k bodun tėrip ėl tutsıkıŋın bonta urtum "Türk halkını derleyip ülke kuracağınızı buraya kazıdım" (KT G 10);

yaŋılıp ölsikiŋin yeme bonta urtum "hata edip öleceğinizi de buraya kazıdım." (KT G 10-11)

{-(I)gmA} :

k^{u}urıgaru barıgma bardıŋ "Batıya gidenleriniz gittiniz" (KT D 24);

uduzugma ulugi şad erti "kumanda edenlerin başı Şad unvanını taşıyordu." (T 5);

keligme beglerin bodunin "Gelen beyleri ve halkı" (T 43);

... bitigme bonı yaratıgma bilige kutlug tarkan "... yazan, yaratan Bilge Kutlug Tarkan" (Tar K 5)

{-(X)r} ve {-Ar} :

körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı "Gören gözlerim görmez, bilen bilincim bilmez gibi oldu." (KT K 10);

karluk bodun erür barur erkli yagı boltı "Karluk halkı gelişip düşman oldu" (KT K 1)

bar Yüklem Adı:

oguzda ėki üç biŋ sümüz kelteçimiz bar mu ne "Oğuzlardan gelecek iki-üç bin kadar askerimiz var." TI G7 (14) [Soru cümlesi olarak kurulmuş; ancak soru eki burada kesin, emin olunan bir ifadeyi tasdik için kullanılmıştır.]

{-mAz} :

bilmez biligin biltökümün ödökümün bonça bitig bitidim "ne kadar az bilsem de bildiğim, düşündüğüm kadarıyla bu yazıtı hakkettim." (KÇ G 28);

bilig bilmez kişi ol savıg alıp "Cahil insanlar, bu sözleri ciddiye alıp" (KT G 7);

körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı "Gören gözlerim görmez, bilen bilincim bilmez gibi oldu." (KT K 10)

{-DOk} :

bilmez biligin biltökümün ödökümün bonça bitig bitidim "ne kadar az bilsem de bildiğim, düşündüğüm kadarıyla bu yazıtı hakkettim." (KÇ G 28);

üze kök teŋri yarlıkadok üçün asra yagız yėr igittök üçün "Yukarıda mavi gök bahşettiği için aşağıda kara toprak beslediği için" (Tar B 3);

teŋri k^{ü}üç bėrtök üçün "Tanrı güç verdiği için" (KT D 12)

{-mIş} :

anta kalmişi bodun "orada kalmış olan halk" (MÇ K 3);

ıda taşda kalmişi k^{u}uvranıp yėti yüz boltı "dağda taşta kalanlar toplanıp yedi yüz kişi oldular." (T 4);

ėlsiremiş kagansıramış bodunug küŋedmiş k^{u}uladmış bodunug "Ülkesiz ve hakansız kalmış olan halkı, cariye ve köle olmuş halkı" (KT D 13)

{-DAçI} :

ölteçi bodunug tirgürü igidtim "ölecek olan halkı diriltip besledim" (KT D 29);

ölteçiçe sakınıgma tür[ü]k begler "ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk beyleri" (BK D 2)

erkli:

kèçe yaruk batar erkli süŋüşdüm "Akşam güneş batar iken savaştım" (MÇ D 1);

tug taşıkar erkli yèlme eri kelti "Tuğ çekilir iken öncü askerler geldi" (MÇ D 5-6);

yuyka erkli topulgalı uçuz ermiş yinçge erklig üzgeli uçuz "Yufka olanı delmek kolaymış. İnce olanı koparması kolaymış." (T 13)

Söz Yapımı

Aşağıdaki kısım esas olarak Tekin 2003'ten yararlanılarak hazırlanmıştır. Kağıda yazılı runik metinler ile ilgili kısımlar buraya alınmamıştır (elinizdeki çalışmada yer almayan kısaltmalar Tekin 2003'e aittir).

İsimen İsim Türeten Ekler

{+Ak}: Şu örnekte görülür: *çorak* "çorak, tuzlu ve kuru toprak" (BK GD) < *İran. *şōr* "tuz".

{+An}: *eren* (er+en) ve *oglan* (*ogıl+an*) sözleri buradan türemiş olmalı. Muhtemelen şu bir örnekte de görülür: *yegren* "kestane rengi (at donu)" (KÇ D 3, 9) < *yegir* "ceylan" (KÇ D 6); krş. Hak. *çigren* "kestane rengi", Tat. *ciren* ay., Yak. *sier* ay. < **yegir*. Bugünkü *ceren* (< Orta Mo. *ce'eren* < ET *yegren*) buradan gelişmiş olmalı.

{+(I)ç}: Küçültme ve sevgi sözcükleri türeten bu ek çoğunlukla anne, baba vb. akrabalık terimlerinde karşımıza çıkar: *ataç+ım* "babacığım" (O 12, Ek yazıt 3; Uybat III 11) < *ata* "baba"; *içiç+im* "ağabeyciğim" (Uyuk-Turan 6, Uybat III 6, vb.) < *èçi, içi* "ağabey"; *begiç+im* "beyciğim" (Abakan 7); *kaŋıç+ım* "babacığım" (Abakan 14).

{+çI}: Meslek mensubu ya da bir işi sürekli yapan anlamında adlar türetir: *bed(i)zçi* "ressam, heykeltraş" (KT G 11, vb.) < *bediz* "resim, heykel"; *evçi* "eş, zevce" (Bay Bulun I 2, vb.) < *ev* "ev"; *sıgıtçı* "yas tutucu, ağlayıcı" (KT K 11, vb.) < *sıgıt* "yas, matem"; *tamgaçı* "mühürdar" (KT K 13) < **tamga* "damga, mühür"; *yagıçı*

"savaşçı, savaşı yöneten" (T 50, vb.) < *yagı* "savaş; düşman"; *yogçı* "cenaze törenine katılan yasçı" (BK D 5, vb.) < *yog* "cenaze töreni"; *yulugçı* "yağmacı" (BK GD) < **yulug* "yağma, talan"; *armakçı* "aldatıcı, kandırıcı, hilekâr" (KT D 6) < **armak* "aldatmak".

{+çıg/: Yalnız şu sözcükte görülür: *adınç(ç)ıg* "olağanüstü, harika, şaşılası" (KT G 12, vb. < **adınç+sıg*; krş. Uyg. *korkınçıg* "korkunç" < **korkınç+sıg*; bk. {+sIg}:

{+daş/: İnsani ilişkilerde akrabalığı, dostluğu, meslektaşlığı öne çıkartan bir ektir: *kadaş* "kardeş, yakın akraba" (Uyuk-Turan 1, vb.), *kagadaş* [kadaş] ay. (Hem.-Çır. 3) < **ka* "aile".

{+dem/: Yalnız şu sözcükte görülür: *erdem* "erdem, yiğitlik, cesaret" (KÇ B 4, vb.) < *er* "erkek".

{+gAç}: Küçültme ekidir, yazıtlarda karşımıza sadece bir örneği çıkar: *ıgaç* "ağaç" (T 25, vb.) < *ı* "orman" (T 4, vb.) < **ı*.

{+gU}: Nitelik adları türetir: *edgü* "iyi; yarar, kazanç" (BK K 5, vb.) < **ed* "mal, değerli şey"; krş. Uyg. *edsiz* "faydasız", *edlig* "değerli, kıymetli".

{+kAn}: Yalnız unvanlarda ve özel adlarda görülür: *teŋriken* "tanrısal, tanrı gibi (kağan unvanı)" (O 5, vb.); *kadırkan* "Kingan dağları" (KT D 2, vb.) < **kadır* "sert, sarp"; krş. Uyg., MK *kadır* ay.").

{+kIńA}: Küçültme isimleri türetir. Yalnız şu sözcükte görülür: *azkıńa* "azıcık, (sayıca) çok az" (KT D 34, T 9) < *az* "az"; Şu tamamlanmış şekilde de var olduğu söylenebilir: *ançakıńa* "az daha, biraz daha" O G 10.

{+lak}: **yav+lak* "kötü, fena, yanlış", kök için krş. *yavız* ve *yavrı-*.

{+lIg}: "Sahip olan" anlamında sıfatlar türetir: *atlıg* "atlı, süvari" (BK G 1, vb.) < *at*; *atlıg* "unvanlı" (BK D 41) < *at* "ad, unvan"; *başlıg* "başlı, mağrur" (BK D 3, vb.) < *baş*; *tizlig* "dizli, güçlü" (BK D 3, vb.) < **tiz* "diz"; *erklig* "güçlü, kuvvetli, özgür" (BK K 12) < *erk* "güç, irade"; *ėllig* "devleti olan, devlet sahibi" (KT D 29, BK D 24) < **ė:l*; *kullug* "köleli, köle sahibi" (KT D 21, BK D 18) < *kul* "erkek köle"; *küŋlüg* "kadın kölesi olan" (BK D 18) < *küŋ* "kadın köle, cariye"; *kerekülüg* "çadırlı, göçebe" (BK D 1) < *kerekü* "çadır" (krş. IB 27); *süŋüglüg* "mızraklı (düşman)" (KT D 33, BK D 19) < *süŋüg*; *tevlig* "aldatıcı, hilekar" (KT D 6, BK D 6) < **tev* "hile, desise"; *körlüg* "aldatıcı, hilekar" (KT D 6, BK D 6) < **kör* "hile, desise"; *tügünlüg* "(kuyruğu) düğümlü (at)" (T 54); *yaraklıg* "silahlı" (KT D 23, vb.); *yollug* "Yollug" < "talihli, mutlu" (KT

GB, vb.) < *yöl "mutluluk, talih, refah" (krş. Tuv. *çoldug* "mutlu, talihli" < *yöllug).

{+lXk}: Çok geniş bir kullanım alanı olan ekin kullanıldığı yere göre işlevleri de değişir: *beglik* "bey olmaya layık, bey olacak olan" (KT D 7, vb.); *ėşilik* "hanım olmaya layık, hanım olacak olan" (KT D 7, vb.) < *ėşi "hanım, soylu kadın"; *özlük* "şahsi, kişiye ait" (KÇ E 3, vb.)

{+sIg}: Benzerlik sıfatları türetir: *yılsıg* "refah içinde, müreffeh, zengin, mutlu" (KT D 26) (T. Tekin: < *yalsıg < *yal, *yal* kökü için krş. *yalıg* "mutlu, güler yüzlü" IB 2 < *yal+ıg, Yak. *salı* aynı < *yalıg)

Fiilden İsim Türeten Ekler.

{-(X)g}: Eylem sonucunu bildiren isimler türetir: *bilig* "bilgi" (KT G 7, vb.) < *bil-*; *bitig* "yazı" (KÇ G 3, vb.) < *biti-* "yazmak"; *ėrig* "kolayca erişilen" (KT G 13) < *ė:r- "ermek, erişmek"; *kapıg* "kapı" (BK D 15, vb.) < *kap- "kapamak" (krş. MK *kapıl-* "kapanmak, kapatılmak", *kapga* "kale kapısı", *kapgak* "kapak"); *küreg* "kaçak (→casus)" (T 8, vb.) < *küre-* "kaçmak" (KT D 23, BK D 19); *ölüg* "ölü" (BK D 19) < *öl-*; *süçig* "tatlı" (KT G 6, vb.) < *süçi-; *süŋüg* "mızrak" (KT D 35, vb.) < *süŋ- "mızraklamak"; *tirig* "diri, canlı; hayat" (KT K 9, KT GD) < *tir- "yaşamak"; *tug* "engel, mania" (T 26) < *tu-* "kapanmak" (T 23).

{-gA}: *bilge* "akıllı" (KT G 6, vb.) < *bil-* "bilmek"; *kısga* "kısa" (KÇ D 11) < *kıs- "kısaltmak, daraltmak".

{-gAn}: *kapgan* (Bögü kağanın unvanı) "kapan, yakalayan" (T 51, vb.) < *kap-; krş. MK *kap-* "kapmak, çalmak, hücum etmek" (?); *kor(ı)gan* "kale, müstahkem mevki, sığınak" (BK D 31, KT K 8) < < *korı- "korumak".

{-I}: *egri* "eğri, hörgüçlü" (T 48) < *egir-* "çevirmek, eğdirmek"; *kalı* "kalıntı, artık" (T 33, vb.) < *kal- "kalmak"; *takı* "daha" (KT G 13), *[t]akı* "daha" (O 10) < *tak-*; *yazı* "ova, bozkır" (BK K 5, vb.) < *yaz- "yaymak"

{-(X)l}: *inel* (T 31) "güvenilir, inanılır, itimat edilir" (özel ad ya da unvan) < *inal < *ınal < *ına- "inanmak, güvenmek"; krş. *inençu* < *ınançu*; *kısıl* "dar dağ geçidi, kanyon" (BK D 37) < *kıs-* "bastırmak, sıkıştırmak" (O ön 1).

{-(X)m}: *batım* "batım, batma" (KT D 35, vb.) < *bat-* "batmak"; *kedim* "giyim, giyim kuşam" (KT D 33) < *ked- "giymek"; (T. Tekin'e göre: *barım* "mal mülk, servet" KT K 1, vb. < *barı- "tutmak, elde

etmek"; krş. Mo. *bari-* "elde etmek, tutmak, yakalamak, gaspetmek").

{-mA}: *yelme* "keşif müfrezesi" (T 34, MÇ D 6) < *yel-* "(at) dörtnal gitmek"

{-(X)n}: Eylem sonucu gösteren adları türeten ektir: *bulun* "tutsak, esir" (KÇ B 5) < *bul-* "elde etmek, ele geçirmek"; *kıyın* "ceza" (T 32, MÇ D 2) < **kıy-* "cezalandırmak"; *kelin* "gelin" (Uyuk-Turan 6) < *kel-* "gelmek"; *san* "sayı" (BK G 12) < **sa-* "saymak"; *örgin* "hakan otağı, saray, konak" (MÇ G 10, vb.) < *örgi-* "yükseltmek, kurmak" (MÇ G 10)

{-(X)nç}: *bulganç* "karışık, isyankâr, düzensiz" (T 22) < **bulga-* "karıştırmak, karışıklık çıkartmak"; *erinç* "olmalı, muhakkak ki" (KT D 3, vb.) < *er-* "olmak"; *ötünç* "rica, maruzat" (T 15) < *ötün-* "arzetmek, maruzatta bulunmak" (T 15); *tarkınç* "isyankâr, gayrimemnun" (T 22) < **tarık-* "memnun olmamak"; *unç* "mümkün, olabilir" (T 24) < *u-* "muktedir olmak"

{-(X)nçU}: "yapan, eden" anlamında adları türeten ektir: *ezençü* "öncü" (Altınköl I, ön 2) < **eze-* "keşfe çıkmak, gözetleme yapmak; krş. MK *yeze-* ay., *yezek* "öncü, keşif kolu"; *ınançu* (özel ad) "kendisine inanılan, güvenilen" (KT B 2, vb.) < **ınan-* "güvenmek, inanmak"; *küzençü* "koruyucu, muhafız" (Altınköl I ön 2) < **küze-* "korumak".

{-(X)ş}: *ėltėriş* (Kutlug'un hakanlık unvanı) "boyları derleyen, toplayan" (T 7, vb.) < **tė:r-* "dermek, derlemek, toplamak"; *tegiş* "(düşmanla) temas, çatışma" (KT K 5) < *teg-* "saldırmak, hücum etmek; ulaşmak"; *süŋüş* "savaş" (BK D 34, vb.7 < **süŋ-* "mızraklamak"; *tokış* "savaş" (Tuva I 3) < *tokı-* "dövmek, vurmak"; *uruş* "savaş" (O 10) < *ur-* "vurmak, dövmek"

{-(X)z}: *baz* "bağımlı, tabi" (KT D 15) < *ba-* "bağlamak"; *boguz* "boğaz" (T 8) < **bog-* "boğmak"; *sözleş-* "anlaşmak" eylemindeki *söz* (KT D 24) < **sö-* (krş. Çuv. *şīmah* "söz" < **sömek*; *uz* "sanat eseri, süs, dekor" (KT GB) < *u-* "yapabilmek, mahir olmak".

İsimden Fiil Türeten Ekler.

{+A-}: Daha çok geçişsiz eylemler türetir: *ata-* "unvan vermek, tayin etmek" (MÇ K 12) < *at* "unvan"; *bedze-t-* "resim ve heykellerle bezemek, süslemek" eylemindeki *bedze-* (KT G 1, vb.) < *bediz* "resim, heykel"; *bu[l]na-* "tutsak etmek" (KÇ D 10) < *bulun* "tutsak, savaş tutsağı" (KÇ B 5); *küre-* "kaçak olmak, bağımsız

olmak, yönetilmez olmak" (KT D 25, BK D 19) < **kür* "özgür, cesur, ele avuca sığmaz, yönetilmez" (krş. MK *kür* ay.); *sıgta-* "yas tutmak, ağlamak" (KT D 4, BK D 5) < *sıgıt* "yas, feryat"; *yaşa-* "yaşamak, ... yaşında olmak" (KT K 2, vb.) < *yaş* "yaş, ömür yaşı"; Bk. {+sIrA-}

{+(A)d-}: Geçişsiz eylemler türetir: *başad-* "başında olmak, kumanda etmek" (BK G 8, 11) < *baş* "baş"; *buŋad-* "bunalmak, sıkılmak" (T 26) < *buŋ* "dert, sıkıntı"; *kulad-* "köle olmak" (KT D 13) < **kul* "erkek köle"; *küŋed-* "cariye olmak" (KT D 13) < *küŋ* "kadın köle, cariye"; *yagıt-* (< *yagıd-*) "düşman olmak" (KÇ D 6) < *yagı* "düşman"; *yokad-* "yok olmak" (KT D 11) < *yōk* "yok"; *yüget-* (< *yüged-*) "terfi etmek, yükselmek" (KÇ B 2) < **yüg* "yüksek yer".

{+gAr-}: Geçişli eylemler türetir; bk. {+(I)k-}; *içger-* "bağımlı kılmak" (KT GD, vb.) < *iç* "iç"; *taşgar-* "(orduyu sefere) çıkarmak" (MÇ D 10) < *taş* "dış".

{+I-}: Daha çok geçişsiz eylemler türetir: *biti-* "yazmak" (KT GD, vb.) < Çince **bit* "yazı fırçası" < **piet* "fırça"; *tokı-* "dövmek, savaşta mağlup etmek" (BK G 8, vb.) < **tok* yansıma; *yavrıt-* "bozmak, bozguna uğratmak" (BK D 31) eylemindeki **yavrı-* *bozulmak, bozguna uğramak" < **yavır* "fena, kötü" (krş. *yavız* ay.); *yorı-* "yürümek" (KT D 37, vb.) < **yor* (krş. MK *yorçı* "kılavuz, rehber, yol gösteren", Mo. *corçi-* "gitmek, yürümek, gezmek").

{+(I)k-}: Dönüşlü, geçişsiz eylemler türetir; bk. {+gAr-}; *içik-* "bağımlı olmak, tabi olmak" (KT D 10, vb.) < *iç*; *taşık-* "çıkmak" (KT D 11, vb.) < *taş* "dış"; *birki* "birleşik, müttehit" sıfatındaki (KT D 27, vb.) **birik-* "birleşmek, bir araya gelmek" < **bi:r*; *kük-* "ünlü olmak, meşhur olmak" (KÇ B 4) < *kü* "ün, şöhret" (KÇ B 12, vb.) < **kǖ*.

{+lA-}: *avla-* "avlamak" (KÇ B 9) < *av* "av"; *ançola-* "(bir büyüğe) bir şey takdim etmek, sunmak" (KT D 32) < **ançо* "hediye, ödül"; *başla-* "başında olmak, lider olmak" (BK D 33, vb.) < *baş* "baş"; *ėlle-* "devlet kurmak" (KT D 6, BK D 7) < *ėl* "devlet"; *kaganla-* "hakan yapmak" (KT K 7, vb.) < *kagan* "kağan, hakan"; *kılıçla-* "kılıçla öldürmek" (KT K 5) < *kılıç*; *kışla-* "kışı geçirmek" (BK D 31, KT K 8) < *kış*; *ütle-* "öğütlemek. nasihat etmek" (O 11) < **üt* "öğüt, nasihat"; *süle-* "sefere çıkmak, ordu sevketmek" (BK D 40, vb.) < *sü* "ordu"; *yogla-* "ölü ardından yas tutmak" (KT D 4, vb.) < *yog* "cenaze töreni".

{+(X)rkA-}: *tokurkak* sözcüğündeki **tokurka-* "kendini tok saymak" (KT G 8, BK K 6) < *tok*.

{+sIrA-}: Bir şeyden yoksun olmak anlamında eylem türetir: *ėlsire-* "devletsiz olmak, devletsiz kalmak" (KT D 13) < *ėl* "devlet"; *kagansıra-* "hakansız olmak, hakansız kalmak" (KT D 13); *urugsıra-t-* eylemindeki *urugsıra-* "dölsüz kalmak" (KT D 10) < **urug* "döl, nesil, kuşak"; krş +sIz.

{+U-}: *yagu-t-* "yaklaştırmak" eylemindeki **yagu-* "yaklaşmak" (KT G 5, BK K 4) < **yag* < **ya-g*; krş. MK *yak* "yakın" < **ya-k*, Uyg., MK *yak-* "yaklaşmak" < **ya-k-*.

Fiilden Fiil Türeten Ekler.

{-gUr-}: Ettirgen çatılar türetir: *tirgür-* "diriltmek, canlandırmak" (KT D 29) < *tir-* "yaşamak"

{-(X)k-}: Dönüşlü fiiller türetir: *basık-* "gömülmek, basılmak" (KT K 8) < *bas-* "basmak, baskın yapmak"

{-(X)l-}: Edilgen çatı ekidir: *adrıl-* "ayrılmak" (T 2, vb.) < *adır-* "ayırmak" (Altınköl I sağ 2); *tėril-*, *tiril-* "toplanmak" (T 33, vb.) < *tėr-* (BK D 11, vb.) < **tė:r-* "toplamak, bir araya getirmek"; *tiril-* "dirilmek, canlanmak" (BK D 31) < *[ti]r-* "yaşamak, hayatta olmak" (KT G 10) < **tir-*; *yuvul-* "yuvarlanmak" (T 26) < **yuv-* "yuvarlamak"

{-(X)n-}: Dönüşlü ve edilgen çatı ekidir: *adrın-* "ayrılmak" (Uybat III 10, 11) < *adır-* "ayırmak"; *alkın-* "bitmek, tükenmek, mahvolmak" (KT G 9, vb.) < *alk-* "bitirmek, tamamlamak" (KT KD); *boguzlan-* "boğazlanmak" (T 26) < *boguzla-* "öldürmek, boğazlamak"; *ėtin-* "kendine çeki düzen vermek, organize olmak, örgütlenmek" (KT D 10, BK D 9) < *ėt-* < **ė:t-* "düzenlemek"; *kılın-* "yaratılmak, doğmak" (KT D 1, vb.) < *kıl-* "yapmak, etmek"; *kon-* "konmak, yerleşmek" (BK D 40, vb.) < **ko-* "koymak, bırakmak"; *kuvran-* "toplanmak, bir araya gelmek" (T 4) < **kuvra-* "*toplamak"; *ötün-* "arz etmek, ricada bulunmak" (T 15, vb.) < **öt-* (krş. *ötüg* "rica, maruzat" (BK D 39, vb.); *sakın-* "düşünmek" (BK D 2, vb.) < **sak-*; *sevin-* "sevinmek" (BK D 2) < **sev-* "sevmek, hoşlanmak"; *tutun-* "tutunmak" (T 25) < *tut-* "tutmak"; *telin-* "delinmek, çökmek" (KT D 22, BK D 18) < **tel-* "delmek"; *yaratın-* "kendine çeki düzen vermek, organize olmak" (BK D 9) < *yarat-* "yapmak, etmek"; *yazın-* "yanılmak, hata etmek, yoldan çıkmak" (BK D 16) < **yaz-* "yanlış yapmak, hata etmek" vb.

{-(X)r-}: Orta çatı ekidir: _olor-_ "oturmak, (tahta) oturmak" (T 32, vb.) < _*ol-_ (krş. _olgurt-_ "oturtmak", Kırg. _olut_ "oturacak yer, sandalye", vb.); _yagru_ "yakın" (KT G 5, vb.) sözcüğündeki _yagur-_ "yaklaşmak, yakına gelmek" < _*yagu-_ (krş. _yaguk_ "yakın")

{-(X)ş-}: İştaşlık çatısı ekidir: _kikşür-_ eylemindeki (KT D 6, BK D 6) _kikiş-_ "birbirini kışkırtmak, tahrik etmek" < _*kik-_ "bilemek"; _ögleş-_ "akıl danışmak, birlikte düşünmek ve plan kurmak" (T 20, 20) < _*ögle-_ (krş. Uyg. _öglen-_ "kendine gelmek, aklı başına gelmek"); _sözleş-_ "konuşmak, konuşup anlaşmak" (KT D 24, vb.) < _*sözle-_; _süŋüş-_ "(mızrakla) savaşmak" (BK D 25, vb.) < _*süŋ-_; _yoŋaşur-_ eylemindeki (KT D 6, BK D 7) _yoŋaş-_ "birbirini tahrik etmek, birbirine iftira etmek" (krş. MK _yoŋa-_ "birini haksız yere suçlamak, iftira etmek")

{-(X)t-}: Ettirgen çatı ekidir: _akıt-_ "akın ettirmek, akın etmek" (KT K 8) < _ak-_ "akmak"; _artat-_ "tahrip etmek" (KT D 22, BK D 19) < _*arta-_; _ayıt-_ "sormak" (BK D 41) < _ay-_ "söylemek"; _basıt-_ "baskına uğratılmak, basılmak, yenilmek" (T 34) < _bas-_ "basmak, baskın yapmak"; _bitit-_ "yazdırmak" (T 58) < _biti-_ "yazmak"; _olgurt-_ "oturmak, dikmek, tesis etmek" (T 53) < _*olgur-_; _tököt-_ "akıtmak, dökmek" (T 52) < _tök-_; _yügürt-_ "akıtmak" (T 52) < _yügür-_ "akmak" (KT D 24, BK D 20); _yüzüt-_ "yüzdürmek, yüzerek geçirtmek" (BK D 30) < _*yüz-_ "yüzmek", vb.

{-tUr-}: Ettirgen çatı ekidir: _agtur-_ "tırmandırmak, dağa ağdırmak, yükseğe çıkartmak" (T 25) < _ag-_ "tırmanmak, yükselmek"; _artur-_ "aldatılmak, kandırılmak, aldanmak" (BK K 5) < _ar-_ "aldatmak"; _bintür-_ "bindirmek" (T 25) < _bin-_ "binmek"; _kontur-_ "kondurmak, yerleştirmek, iskan etmek" (KT D 11, BK D 10) < _kon-_ "konmak, yerleşmek"; _urtur-_ "vurdurmak, hâkkettirmek" (KT G 12, vb.) < _ur-_ "vurmak; hakketmek"; _yantur-_ "döndürmek, geri çevirmek" (KT K 11) < _yan-_ "dönmek"; _yüge(t)tür-_ "terfi ettirmek" (KÇ B 2) < _*yüged-_

{-tXz-}: Ettirgen çatı ekidir: _altız-_ "aldırtmak, yakalatmak" (KT D 38) < _*al-_ "almak"

{-(X)z-}: Ettirgen çatı ekidir: _tutuz-_ "tutturmak, yakalatmak" (KT D 38) < _tut-_ "tutmak"; _uduz-_ "sevketmek, önderlik etmek" (T 15, vb.) < _ud-_ "izlemek, takip etmek".

Konuyla İlgili Başvuru Kaynakları

Yazıtlarla ilgili başvuru kaynakları ilk elde metin yayımları, gramerler, sözlükler, atlaslar, tarih kaynakları olarak sıralayabiliriz.

Burada ***metin yayımları*** açısından en son yayınlara yer verilecektir: Kül Tėgin, Bilge Kağan ve Tunyukuk Yazıtı için T. Tekin 1988 ve 1995 ilk sırada yer alan çalışmalardır. Tunyukuk'a V. Rybatzki'nin 1997 yayını da eklenmelidir. Özellikle runik harfli metinlerin tespiti açısından C. Alyılmaz 2005 her üç yazıt için de önemlidir. Uygurlardan kalma yazıtlar için O. Mert 2009 kullanılmalıdır. E. Aydın 2011 ile 2012 de konuyla ilgili yeni yayınlardandır. Berta 2004 ile Ölmez 2015 hem Orhon hem de Uygur yazıtlarını ele alır. Alimov 2014 ise Kırgızistan coğrafyasındaki runik harfli yazıtları, kaya yazılarını ele alır. Kormuşin-Mozioğlu-Alimov-Yıldırım 2016 Yenisey, Altay ve Kırgızistan'daki yazıtları, kaya yazılarını ve İpek You bölgesinde bulunan kağıda yazılı metinleri ele almaktadır.

Gramerler söz konusu olduğunda T. Tekin 2003'ü (İngilizce baskısı 1968, ilk Türkçe baskı 2000; bir dizinle birlikte yeni baskısı: 2016) önereceğiz. Orhon ve Uygur'u birlikte ele alan Gabain 1941 (Türkçesi 1988) ile Erdal 2004 daha geniş bir dönemi ele almaktadırlar. Erdal 1991 ise gramerin sadece bir kısmını, söz yapımını ele almakla birlikte konunun birinci sıradaki başvuru kaynaklarındandır.

Sözlükler'den bahsetmek gerekirse, esasen her çalışmanın sonunda bir sözlük bulunduğunu belirtmemiz gerekir. Ancak iki çalışma (Clauson 1972 ve DTS 1969) Eski Türkçe döneminin bütününü ele alan kapsamlı, bütünlüklü çalışmalardır, runik harfli yazıtların sözvarlığı için ayrıca bk. H. Ş. User 2009.

Bazı Başvuru Kaynakları (Bir kısmı Uygur Türkçesini de ele alır)

AYDIN, Erhan, *Türk Runik Bibliyografyası*, İstanbul ^{2}2010.

ALYILMAZ, Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara 2005

Solda: Türk Kağanlığı yazıtlarını mevcut atlas yayınlarına ve bugünkü durumuna göre tespit eden C. Alyılmaz'ım çalışması; **sağda:** Uygur Kağanlığı yazıtlarını benzer yöntemle tespit eden O. Mert'in çalışması.

GABAIN, Annemarie von, *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1941 (²1950, ³1974) [Türkçesi: *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. M. Akalın, Ankara 1988]. Üç defa basılan, Türkçe ve Çinceye de çevrilen gramer hem Türk yazıtlarını hem de Uygur metinlerini bütünlüklü olarak kapsayan ilk çalışmadır. Her şeyden evvel hem runik hem de Uygur yazı sistemleri örneklerle ele alınmıştır. Eski Türkçenin fonetiği, söz yapımı örneklerle ayrıntılı olarak işlenir. Ele alınan her madde ayrı numaralanmıştır. Durum ekleri, zamirler ve sayı sözcüklerinden sonra fiil çekimleri, edatlar ele alınmıştır. Sözdizimini takiben gramer dizini ve tasnifli bibliyografya yer alır. Son olarak değişik metin türlerinden alınan seçme parçalar ve sözlük yer alır. Seçilen metinler hem farklı alfabelere hem de farklı inançlara, farklı konulara aittir.

ÇAĞATAY, Saadet, *Türk Lehçeleri Örnekleri, I: VIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar yazı dili*, Ankara 1950 (370 s., ³1977). Hazırlandığı dönem için Türkiye'de ilk olan bu değerli elkitabı birçok yönden bugün de güncelliğini hâlâ korumaktadır. Kitabın ilk cildi tarihî dönem Türk dillerinden seçilen metinlerin tıpkıbasımlarına, yazı çevirimlerine, sözlüklerine ve ilgili dönemin kaynakçasına yer vermektedir. Dört ayrı bölüm başlığı altında

İslamiyet öncesi, ilk İslamî eserler, Harezm ve Çağatay Türkçesi ile Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca ele alınmıştır.

DENY, Jean, Kaare GRØNBECH, Helmuth SCHEEL, Zeki Velidi TOGAN (yay.), *Philologiae Turcicae Fundamenta*, I, Wiesbaden 1959, 814 s. + 1 harita. Tarihî Türk dillerinden günümüze değin her bir dilin ayrı ayrı yazılarla ele alındığı bir kitaptır. Her bölümde ilgili dilin kısa tarihi, metinleri, ses ve yapıbilgisi tanıtılmıştır. Ayrıca ilgili dile ilişkin kısa kaynakça ve metin parçasına da yer verilmiştir. Kitabın başında Türk dillerinin bir de tasnifi vardır.

DİLAÇAR, A., *Türk Diline Genel Bir Bakış*, TDK, Ankara 1964, 270 s. Ural ve Altay dillerine kısa birer girişten sonra Türk dilleri ve bunu takiben de Oğuz Türkçesi ile bunun bir kolu olan Türkiye Türkçesi üzerinde durulur. Özetle kısa bir *Türk Dili Tarihi* diyebiliriz. Kitabın sonunda Türklerin tarih boyu kullandıkları alfabelerin birer tablosuyla geniş bir kaynakça yer alır.

ERDAL, Marcel, *A Grammar of Old Turkic*, Leiden / Boston 2004. Eski Türk yazıtlarından başlayıp ilk dönem İslamî Orta Asya Türk edebiyatına ait eserleri, yaklaşık 500 yıllık bir dönemi ayrıntısıyla ele alan bir dilbilgisidr.

JOHANSON, Lars, Éva Á. CSATÓ, *The Turkic Languages*, Routledge, London and New York, 1998, 474 s. *Fundamenta*'nın güncel ama daha kısa olarak yeniden hazırlanmış bir biçimi sayabiliriz. Türk dilleri üzerine en güncel bilgileri içeren derleme şu an için kullanılabilecek en kapsamlı, en yeni kitaptır. Makaleler geleneksel bakışla değil de dilbilimci bakışıyla kaleme alınmıştır.

JOLDASBEKOV, Mırzatay - Ḳarjavbay Sartḳojaulı, *Orhon yeskertkişteriniŋ tolıḳ atlası*, Astana 2005. Radloff'tan sonra yeni verilerle, fotoğraflarla hazırlanmış olan, Moğolistan coğrafyasında bulunan eski Türk harfli yazıtları içeren bir çalışmadır.

MALOV, S. Ye., *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti*, Moskva-Leningrad 1951. Yazıtlardan başlayıp ilk dönem İslamî Orta Asya Türk edebiyatına ait eserleri bol örneklerle ve dilbilgisi açıklamaları ve bir sözlükle ele alan çok kullanışlı bir antolojidir.

MERT, Osman, *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us*. Ankara 2009.

POPPE, Nicholas, *Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden 1965, 212 s. Kitabın ilk bölümü "Altay Dilleri" başlığı altında Moğol, Mançu-Tunguz, "Çuvaş-Türk" dilleri ve Koreceyi tek tek ele almaktadır. Her dilin ele alındığı maddede kısa tarihi, konuyla ilgili belli başlı çalışmalar verilmiştir. Kitapta ayrıca kimi ortak tablolar aracılığıyla eski ve yeni dillerin alfabeleri de yer alır. İkinci bölümde "Altay Dilleri Araştırmaları Tarihi" başlığı altında söz konusu dillerin uzmanlarının kısa yaşam öykülerine yer verilir. Üçüncü bölüm "Altay Dilleri Kuramı"nı, dördüncü bölüm Altay dilleri arasında karşılıklı etkileşimleri, beşinci bölüm Altay dillerinin öteki dillerle etkileşimlerini, ilgilerini, altıncı bölüm Altay dillerinin öteki dillere etkilerini, yedinci bölüm Altay dillerinin belirleyici ses ve yapı özelliklerini, sekizinci bölüm ise bu dillerden seçilen örneklerle karşılaştırmalı bir sesbilgisini içermektedir.

A. RÓNA-TAS, *An Introduction to Turkology*, Szeged 1991, 170 s. Türkolojiye Giriş başlığını taşıyan kitap esas olarak Türklerin İslamiyetten önce kullandıkları kimi alfabeler ve yazım kuralları üzerinde durmaktadır. Kitapta özellikle ele alınan alfabelerle ilgili uzun bir de kaynakça yer alır, kısaca değerlendirilişi için bk. M. ÖLMEZ, *TDA* 3, 1993: 322. s.

SARTḲOJAULI → JOLDASBEKOV

TEKİN, Talat, *Boyunca Türkçenin Yazımı*, TDAD 19, Ankara 1997.

USER, Hatice Şirin, *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Ankara 2006.

Eski Türk Alfabesiyle Yazılmış Yazıtlardan Seçmeler

Kül Tėgin Yazıtı

Kül Tėgin: Adına yazıt dikilen Kül Tėgin II. Doğu Türk Kağanlığının kağanlarından Bilge Kağan'ın kardeşi olup çok sayıda savaşa katılmış ve sonunda da savaş alanında, 47 yaşında ölmüştür. Ölümü ve sonrası düzenlenen törenleri şu satırlardan izleyebiliriz:

> *kül tėgin koń yılka yėti yėgirmike uçdı , tokuzunç ay yėti otuzka yog ertürtümiz , barkin bedizin bitig taşin bėçin yılka yėtinç ay yėti otuzka kop alkdımız , kül tėgin özi kırk artokı yėti yaşıŋa boltı , taş bark ėtgüçig bonça bedizçig tuygun ėltever kelürti.*
>
> "Kül Tėgin koyun yılının (27 Şubat 731) on yedisinde (sonsuzluğa) uçtu. Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde matemini tamamladık (1 Kasım 731). Türbesini, süslemelerini, yazıt taşını maymun yılının yedinci ayının yirmi yedisinde tamamen bitirdik (21 Ağustos 732). Kül Tėgin kendisi kırk yedi yaşına gelmişti. Taş türbe yapacak olan ustayı, bunca süsleme sanatçısını Tuygun Ėltever getirdi." (KT Kuzey-Doğu Yüzü)

Yazıtın genel görünümü: 19. yüzyılın sonlarında Fin arkeologlarının çabasıyla bulunan ve bütün dünyaya tanıtılan yazıtların içerisinde hem Çince metnin hem de Türkçe metnin olması, hakkedildiği taşın sağlamlığı ve kalitesi dolayısıyla en tam olanı Kül Tėgin yazıtıdır. Yazıtın dört yüzünden birisi Çince (batı) diğer üçü ise runik harfli Eski Türkçedir. Doğu ve batı yüzleri geniş olup kuzey ve güney yüzleri dardır. Yazıtın dar yüzlerinde 13, geniş yüzünde ise 40 satır metin yer alır. Yazıtın geniş doğu ve batı yüzlerinin alt kısmı 128 cm olup yukarıya doğru hafifçe daralmaktadır. Üst kısmı ise 122 cm'dir. Dar olan yüzler ise 41 cm'dir.

Bundan başka yazıtın kaplumbağa şeklinde yontulmuş altlığının üzerinde de sekiz satırlık kısa bir metin vardır, bu metnin ancak yedi satırı okunabilmiştir. Yazıtın yüksekliği dört metreye yakındır. Ancak kaide sonrası esas alınırsa 331 cm'dir. Yazıt 1911 yılına değin kaplumbağa altlık üzerinde iken altlığın

parçalanması üzerine büyük taş sunaktan kesilen taş parçasının üzerine oturtulmuştur (Alyılmaz s. 9). Söz konusu kaplumbağa Çin kültüründe uzun ömrün, kalıcılığın simgesidir. Yine yazıtın tepeliğinde Çin kültürüne özgü ejderha motifi görülür.

Yazıtın Eski Türkçe, geniş olan doğu yüzünde en üstte 682-744 yılları arasında hüküm süren kağanlığın amblemi kabul edilen dağ keçisi çizimi vardır. Bu çizim 24 x 43 cm'dir (Alyılmaz s. 17).

Bugün yazıtın güney yüzünde, batıyla kesişen kenarda, aşağı doğru, üçgen bir prizmayı andırır şekilde kopukluk vardır. Bulunduğu dönem sağlam olan doğu yüzünden (bk. FAtlas ve Ratlas ilgili kısımlar) bir rivayete göre 1940'lı yıllarda yıldırım düşmesi sonucu birkaç parça kopmuştur. Doğu ve kuzey yüzlerinin kesiştiği bölüme ait olan bu parçaların bir kısmı bulunarak yazıtların koruma altına alındığı müzede ilgili yerlere yapıştırılmışlardır. Kopuk parçalar için bk. Alyılmaz s. 34-36, 52-53; yazıtın kopmuş hali için bk. Alyılmaz s. 32.

Yeri: Yazıt, bugün Ulanbatur'a yaklaşık 400 km mesafede, Orhon vadisindeki Erdene-zuu manastırına otomobille yarım saat mesafede, aşağıda yer vereceğimiz Bilge Kağan yazıtından 1 km uzaklıktadır. İdarî olarak bölge Arhangay Aymagına bağlı Höşöö-Tsaydam içerisindedir. Yazıtın bulunduğu yükseklik 1373 m'dir. Konumu, GPS bilgileri 48T 336905 UTM 5270113'tür; taşınma sonrası yeri ise 1378 m., 48T 0337319, UTM 5269389'dur (Alyılmaz s. 17 ve 33).

Yazıt belli ki kahraman bir prense yaraşır şekilde inşa edilmiş olan külliye içerisine dikilmiştir. Bu külliyeden geriye bugün büyük bir sunak taşı, çeşitli süslemeler, çiçek motifleri içeren ince blok halindeki taşlar, bir erkek heykeli, bir kadın heykeli, çeşitli heykeller ve Kül Tégin'e ait olduğu düşünülen bir heykelden kopmuş baş, çeşitli altlıklar, koç heykelleri, künk parçaları, döşemeler kalmıştır.

İçerik ve kapsam: Yaygın kabule göre yazıtın başlangıç bölümü *teŋri teg* sözleriyle başlayan güney yüzüdür. Bir başka açıdan düşünülürse *üze kök teŋri* sözleri ile başlayan doğu yüzü de pekala giriş metni kabul edilebilir. Yazıtın üç yüzü, güney, doğu ve kuzey yüzleri Eski Türkçe iken batı yüzü Çincedir. Güney yüzü 13, doğu yüzü 40, kuzey yüzü ise 13 satırdır. Bundan başka kuzeydoğu, güneydoğu, güneybatı yüzleri ile Çince yazıtın bulunduğu batı yüzünde yer alan eklemeyi, kaplumbağa altlık üzerindeki satırları anmak gerekir.

Yazıtta eski Türklerin hayat tarzına, yaşam felsefesine ilişkin ifadelerin yanı

sıra ilk Türk devletinin kuruluşu, bu devletin yıkılışı ve yıkılış sebepleri, Türklerin sınırlarını genişlettikleri noktalar, öteki kavimleri nasıl kendilerine bağladıkları, Çin'in Türklere ve öteki kavimlere karşı yürüttüğü siyaset ele alınır. Yapılan savaşlar ve bu savaşlarda Kül Tėgin'in gösterdiği atılganlık, kahramanlık özellikle ön plana çıkar.

Sırasıyla Thomsen, Radloff, Orkun ve T. Tekin'in çalışmaları yazıtla ilgili en temel çalışmalardır. Özellikle T. Tekin'in KT, BK ve Tunyukuk üzerine açıklamalı 1988 ve 1995 yayınları konunun klasik başvuru çalışmalarıdır.

Aşağıda metnin güney yüzünden bir bölüm ve çözümlemesi yer almaktadır (Ölmez 2015'ten):

KT G 1-13

𐱅𐰭𐰼𐰃𐱅𐰏 : 𐱅𐰭𐰼𐰃𐰓𐰀 : 𐰉𐰆𐰞𐰢𐱁 : 𐱅𐰇𐰼𐰜 : 𐰋𐰃𐰠𐰏𐰀 : 𐰴𐰍𐰣 : 𐰉𐰆𐰇𐰓𐰚𐰀 : 1

𐰆𐰞𐰺𐱃𐰢 : 𐰽𐰉𐰢𐰣 : 𐱅𐰇𐰚𐱅𐰃 : 𐰁𐱁𐰓𐰏𐰠 : 𐰆𐰞𐰖𐰆 : 𐰃𐰤𐰘𐰏𐰇𐰤𐰢 : 𐰆𐰍𐰞𐰣𐰢 :

𐰋𐰃𐰼𐰚𐰃 : 𐰆𐰍𐱁𐰢 : 𐰉𐰆𐰑𐰣𐰢 : 𐰋𐰃𐰼𐰘𐰀 : 𐱁𐰑𐰯𐰃𐱃𐰋𐰏𐰠𐰼 : 𐰖𐰃𐰺𐰖𐰀 :

𐱃𐰺𐰴𐱃 : 𐰉𐰆𐰖𐰺𐰸 : 𐰋𐰏𐰠𐰼 : 𐰆𐱃𐰔...

G 1. teŋri teg : teŋride : bolmış : tür^{ü}k : bilge : kagan : bo üdke : olortum : savımın : tüketi : ėşidgil : ulayu : iniygünüm : oglanım : birki : uguşum : bodunum : bėriye : şadapıt begler : yırya : tarkat : buyruk : begler : otuz //////

"İlahî göğün yarattığı Türk Bilge Kağan, bu devirde tahta çıktım. Sözlerimin tamamını dinleyin, özellikle küçük erkek kardeşlerim, çocuklarım, birleşik soyum, halkım, güneyde Şadlar, kuzeyde tarkanlar, beyler, komutanlar, Otuz [Tatar halkı ... ...]"

teŋri teg "İlahî"
teg: "gibi" anlamı katan edat
teŋride < *teŋri + de* "Tanrıda"
teŋri: isim tabanı
+de: bulunma/ ayrılma durumu eki
bolmış < *bol-mış* "olmuş"
bol-: fiil tabanı
-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki
türük "Türk", kavim adı
bilge < *bil-ge* "bilge"

bil-: fiil tabanı
-ge: fiilden isim yapma eki
kagan "Kağan"
bo üdke < *bo üd+ke* "bu devirde, bu çağda"
öd: isim tabanı
+ke: yaklaşma/ bulunma durumu eki
olortum < *olor-tu+m* "(tahta) oturdum"
olor-: fiil tabanı
-tu: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki
savımın < *sav+(ı)m+(ı)n* "sözümü"
sav: isim tabanı
+(ı)m: teklik birinci kişi iyelik eki
+(ı)n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki
tüketi < *tüke-t-i* "tamamen, bütün, sonuna kadar"
tüke- : fiil tabanı
-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-i: zarfiil eki
ėşidgil < *ėşid-gil* "dinleyin"
ėşid- : fiil tabanı
-gil: teklik ikinci kişi emir eki
ulayu < *ula-(y)u* "özellikle"
ula-: fiil tabanı
-(y)u: zarfiil eki
iniygünüm < *ini(y)+gün+(ü)m* "küçük erkek kardeşlerim"
ini(y): isim tabanı
+gün: isimden isim yapma eki (topluluk ismi yapar)
+(ü)m: teklik birinci kişi iyelik eki
oglanım < *og(u)l+an+(ı)m* "çocuklarım"
ogul: isim tabanı
+an: çokluk eki
+(ı)m: teklik birinci kişi iyelik eki
birki < *bir+ki* "birleşik"
bir: isim tabanı
+ki: aitlik eki
uguşum < *uguş+(u)m* "soyum"
uguş: isim tabanı
+(u)m: teklik birinci kişi iyelik eki
bodunum < *bod+un+(u)m* "halkım"

bod: isim tabanı
+un: kalıplaşmış çokluk eki
+(u)m: teklik birinci kişi iyelik eki

bėriye < *bėri+ye* "güneyde" (< **bėri+re*)
bėri: isim tabanı
+ye: yön gösterme durumu eki (< +re)

şadapıt begler < *şadapıt beg+ler* "Şadlar, Şadapıt beyler"
beg: isim tabanı
+ler: çokluk eki

yırya < *yır+ya* "kuzeyde" (< *yır+ra)
yır: isim tabanı
+ya: yön gösterme durumu eki (+ra)

tarkat < *tarkan+t* "Tarkanlar"
tarkan: isim tabanı
+t: çokluk eki

buyruk < *buyur-uk* "komutanlar"
buyur- : fiil tabanı
-uk: fiilden isim yapma eki

begler < *beg+ler* "beyler"
beg: isim tabanı
+ler: çokluk eki

otuz "otuz"

[illegible] 2

[illegible]

[illegible]

.... [illegible]

*G 2. tokuz oguz : begleri : bodunı : bo savımin : edgüti : ėşid : katıgdı : tiŋla : ilgerü : kün : tugsıkka : bėrigerü : kün : ortosıŋaru : kᵘurıgaru : kün : batsıkıŋa : yırıgaru : tün : ortosıŋaru : anta : içreki : **bodun : kᵒop : maŋa : körür : bonça bodun :***

"Tokuz Oğuz Beyleri ve halkı, bu sözümü iyice işitin, sıkıca dinleyin! Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde aydınlığın ortasına, batıda güneşin battığı yere, kuzeyde karanlığın ortasına kadar, bu (sınırların) içerisindeki halkın tamamı bana bağlıdır. Bu kadar halkın"

tokuz oguz "Dokuz-Oğuz", kavim adı
begleri < *beg+ler+i* "beyleri"
beg: isim tabanı
+ler: çokluk eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
bodunı < *bod+un+ı* "halkı"
bod: isim tabanı
+un: kalıplaşmış çokluk eki
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
bo savımin < *bo sav+(ı)m+(i)n* "bu sözümü"
bo: işaret zamiri
sav: isim tabanı
+(ı)m: teklik birinci kişi iyelik eki
+(i)n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki
edgüti < *ed+gü+ti* "iyice"
ed: isim tabanı
+gü: isimden isim yapma eki
+ti: zarf eki, pekiştirme bildirir (Clauson'a göre Çince *tı* sözcüğü ile ilgilidir)
ėşid "işitin"
ėşid: fiil tabanı, teklik ikinci kişi emir eki
katıgdı < *kat-ıg+dı* "sıkıca"
kat-: fiil tabanı
-ıg: fiilden isim yapma eki
+dı: pekiştireç/ zarf eki
tiŋla < *tiŋ+la-* "dinleyin"
tıŋ: isim tabanı
+la-: isimden fiil yapma eki (teklik ikinci kişi eksiz emir şekli)
ilgerü < *il+gerü* "doğuda"
*il: muhtemel isim tabanı
+gerü: yön gösterme durumu eki
kün tugsıkka < *kün tug-sık+ka* "güneşin doğduğu yere"
tug-: fiil tabanı
-sık: gelecek zaman-gereklilik sıfatfiil eki
+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki
bėrigerü < *bėri+gerü* "güneyde"
bėri: isim tabanı
+gerü: yön gösterme durumu eki

kün ortosıŋaru < *orto+sı+ŋaru* "aydınlığın ortasına"

orto: isim tabanı

+sı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+ŋaru: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yön gösterme durumu eki

kurıgaru < *kurı+garu* "batıda"

kurı: isim tabanı

+garu: yön gösterme durumu eki

kün batsıkıŋa < *bat-sık+ı+ŋa* "güneşin battığı yere"

bat-: fiil tabanı

-sık: gelecek zaman-gereklilik sıfatfiil eki

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+ŋa: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/ bulunma durumu eki

yırıgaru < *yırı+garu* "kuzeyde"

yırı: isim tabanı

+garu: yön gösterme durumu eki

tün ortosıŋaru < *orto+sı+ŋaru* "karanlığın oratasına kadar"

orto: isim tabanı

+sı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+ŋaru: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yön gösterme durumu eki

anta < **an+ta* "orada"

*an: muhtemel isim tabanı

+ta: bulunma/ ayrılma durumu eki

içreki < *iç+re+ki* "(bu sınırlar) içerisindeki"

iç: isim tabanı

+re: yer ve zaman zarfı eki (burada yer zarfı)

+ki: aitlik eki

maŋa < **ben+ka* "bana"

ben: teklik birinci kişi zamir

+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki

körür < *kör-ür* "bağlıdır"

kör: fiil tabanı

-ür: geniş zaman eki

bonça < *bo+n+ça* "bu kadar, bunca"

bo: işaret zamanı

+ça: eşitlik durumu eki

[illegible] 3

[illegible]

[illegible]

[illegible]

G 3. k^{o}op : ètdim : ol amtı : ańıg yok : tür^{ü}k : kagan : ötüken : yış : olorsar : èlte : buŋ yok : ilgerü : şantuŋ : yazıka tegi : süledim : taloyka : kiçig : tegmedim : bèrigerü : tokuz : ersinke : tegi : süledim : töpötke : kiçig tegmedim : k^{u}urıgaru : yènçü ügüz

"tamamını düzene soktum. Şimdi onların (hiçbir) kaygısı yok. Türk Kağanı Ötüken topraklarında hüküm sürerse ülkede sıkıntı çıkmaz. Doğuda Şantung ovasına kadar sefer ettim. Denize bir kez bile varmadım. Güneye doğru Tokuz Ersinlere kadar sefer ettim. Tibet'e bir kez bile varmadım. Batıda Sır Derya'yı"

kop ètdim < *èt-di+m* "tamamını düzene soktum"
    èt-: fiil tabanı
    -di: bilinen geçmiş zaman eki
    +m: teklik birinci kişi eki
ol amtı < **am+tı* "şimdi"
    *am: muhtemel isim tabanı
    +tı: isimden isim yapma eki; zarf yapar
ańıg yok < *ańı-g* "kaygısı yok"
    *ańı- : muhtemel fiil tabanı
    -g: fiilden isim yapma eki
olorsar < *olor-sar* "hüküm sürerse"
X   olor- : fiil tabanı
    -sar: şart eki
ilgerü < *il+gerü* "doğuya, doğuda"
    *il: muhtemel isim tabanı
    +gerü: yön gösterme durumu eki
yazıka tegi < *yaz-ı+ka* "Şantuŋ ovasına kadar"
    yaz-: fiil tabanı
    -ı: fiilden isim yapma eki
    +ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki
    teg-: fiil tabanı
    -i: fiilden isim yapma eki
süledim < *sü+le-di+m* "sefer ettim"
    sü: isim tabanı

+le-: isimden fiil yapma eki
-di: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

taloyka < *taloy+ka* "denize"
taloy: isim tabanı
+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki

kiçig < *kiçi-g* "bir kez bile, azıcık bile (= hiç, asla)"
kiçi-: fiil tabanı
-g: fiilden isim yapma eki

tegmedim < *teg-me-di+m* "varmadım"
teg-: fiil tabanı
-me-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-di: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

bėrigerü < *bėri+gerü* "güneye doğru"
bėri: isim tabanı
+gerü: yön gösterme durumu eki

tokuz ersinke < *ersin+ke* "Tokuz Ersinlere"
ersin: isim tabanı
+ke: yaklaşma/ bulunma durumu eki

töpötke < *töpöt+ke* "Tibet'e"
töpöt: isim tabanı
+ke: yaklaşma/ bulunma durumu eki

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

G 4. keçe : temir kapıgka : tegi : süledim : yırıgaru : yir bayırkᵘu : yėriŋe : tegi : süledim : bonça yėrke : tegi : yorıtdım : ötüken : yışda : yėg : idi yok : ermiş : ėl tutsık : yėr : ötüken : yış ermiş : bo yėrde : olorup : tavgaç : bodun : birle :

"geçip Temir Kapıg'a kadar sefer ettim. Kuzeyde Yir Bayırkuların topraklarına kadar sefer ettim. Bu kadar yere sefer ettirdim. Ötüken topraklarından daha iyisi kesinlikle yokmuş. Ülke kurulacak topraklar Ötüken topraklarıymış. Burada hüküm sürüp Çin halkıyla"

keçe < *keç-e* "geçip, geçerek"
keç-: fiil tabanı
-e: zarfiil eki

temir kapıgka < *kapıg+ka* "Temir Kapıg'a"
temir kapıg: isim tamlaması
+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki

tegi < *teg-i* "kadar"
teg-: fiil tabanı
-i: zarfiil eki; kalıplaşıp edat yapmıştır

yir bayırku yėriŋe < *yėr+i+ŋe* "sefer ettim. Kuzeyde Yėr Bayırkuların topraklarına"
yėr: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+ŋe: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/ bulunma durumu eki

bonça < *bo+n+ça* "bunca, bu kadar"
bo: isim tabanı
+n: zamir n'si
+ça: eşitlik durumu eki

yėrke < *yėr+ke* "yere"
yėr: isim tabanı
+ke: yaklaşma/ bulunma durumu eki

tegi yorıtdım < *yorı-t-dı+m* "sefer ettirdim"
yorı- : fiil tabanı
-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

ötüken yışda < *yış+da* "Ötüken topraklarından"
yış: isim tabanı
+da: bulunma/ ayrılma durumu eki

yėg idi yok ermiş < *er-miş* "daha iyisi kesinlikle yokmuş"
er-: fiil tabanı
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

ėl tutsık yėr ötüken yış ermiş bo yėrde olorup < *olor-(u)p* "Ülke kurulacak topraklar Ötüken toprakları imiş. Burada hüküm sürüp"
tut- : fiil tabanı
-sık: gelecek zaman-gereklilik sıfatfiil eki
olor- : fiil tabanı
-(u)p: zarfiil eki

tavgaç bodun birle < *bir+le* "Çin halkıyla" (*bir+le* şeklinde açıklayan olduğu gibi (ED 364b; T. Tekin 2003, s. 150) bir+il-*e* olarak açıklayan da vardır (Yong-Sŏng Li 2004: 170)

bir: isim tabanı

+le: isimden isim yapma eki

G 5. tüzültüm : altun : kümüş : èşgiti : k°otay : buŋsuz : ança bèrür : tavgaç : bodun : savı : süçig : agısı : yèmşak : ermiş : süçig : savın : yèmşak : agın : arıp : ırak bodunug : ança yagutir : ermiş : yagru : k°ontokda : kèsre aňıg bilig : anta öyür ermiş :

"ilişkileri düzelttim. (Çinliler) altını, gümüşü, ipeği, ipeklileri sıkıntısız öylelikle verirler. Çin halkının sözleri tatlı, ipeklileri yumuşakmış. Tatlı sözle, yumuşak ipeklilerle kandırıp uzaktaki halkları bu şekilde (kendilerine) yaklaştırırlarmış. Yakına yerleştikten sonra da gereken kötülüğü orada düşünürlermiş"

tüzültüm < *tüz-(ü)l-tü+m* "ilişkileri düzelttim"

tüz-: fiil tabanı

-(ü)l-: fiilden fiil (edilgenlik) yapma eki

-tü: bilinen geçmiş zaman eki

+m: teklik birinci kişi eki

altun kümüş èşgiti kotay buŋsuz < *buŋsuz* "(Çinliler) altını, gümüşü, ipeği, ipeklileri sıkıntısız"

buŋ: isim tabanı

+suz: isimden isim yapma eki (yoksunluk)

ança bèrür tavgaç bodun savı < *sav+ı* "öylelikle verirler. Çin halkının sözleri"

sav: isim tabanı

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

süçig < *süçi-g* "tatlı"

süçi-: fiil tabanı (DLT, KB krş. ED 795b)

-g: fiilden isim yapma eki (kelimenin bu şekilde çözümlenişi için krş. ED

796b, OTWF 204, GrOT 70; OTWF 702 süt+sig ihtimalinden de bahseder.)

agısı < *agı+si* "ipeklileri"

agı: isim tabanı

+si: teklik üçüncü kişi iyelik eki

yėmşak ermiş süçig savın < *sav+(ı)n* "yumuşakmış. Tatlı sözle"

sav: isim tabanı

+(ı)n: vasıta durumu eki

agın < *agı+n* "yumuşak ipeklilerle"

agı: isim tabanı

+n: vasıta durumu eki

arıp < *ar-(ı)p* "kandırıp"

ar-: fiil tabanı

-(ı)p: zarfiil eki

ırak bodunug < *bod+un+ug* "uzaktaki halkları"

bod: isim tabanı

+un: kalıplaşmış çokluk eki

+ug: belirtme durumu eki

ança yagutir ermiş < *yagu-t-ir* "bu şekilde (kendilerine) yaklaştırırlarmış"

yagu-: fiil tabanı

-t-: fiilden fiil (geçişlilik) yapma eki

-ir: geniş zaman eki

yagru / yaguru < *yagu-r-u* "yakına, yakın"

yagu-: fiil tabanı

-r-: fiilden fiil (orta çatı eki) yapma eki

-u: zarfiil eki; kalıplaşıp zarf yapmıştır

kontokda < *ko-n-tok-da* "yerleştikten"

ko-: fiil tabanı

-n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki

-tok: sıfatfiil eki

+da: bulunma/ ayrılma durumu eki

kėsre < *kė+s+re* "sonrada"

kė: isim tabanı

+s: Harezm Türkçesinde *bėsre*'de de görülen bir ses [Yong-Sŏng Li, 2004: 153]

+re: yer ve zaman zarfı eki (burada zaman zarfı)

anıg bilig < *bil-ig* "kötülük; (gereken / düşünülen) kötülük"

bil-: fiil tabanı

-(i)g: fiilden isim yapma eki

anta öyür ermiş < *ö-(y)ür* "orada düşünürlermiş"

ö-: fiil tabanı
-(y)ür: geniş zaman eki
er-: fiil tabanı
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

[illegible] 6
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

G 6. edgü bilge : kişig : edgü : alp kişig : yorıtmaz : ermiş : bir kişi : yaŋılsar : uguşı : bodunı : böşükiŋe tegi : ^{k}ıdmaz ermiş : süçig : savıŋa : yėmşak : agısıŋa : arturup : üküş : tür^{ü}k : bodun : öltüŋ tür^{ü}k : bodun : ölsikiŋ : bėriye : çugay : yış : tögültün :

"Bilgili ve yiğit insanları ilerletmezlermiş. Bir kişi suç işlerse bütün kavmini, halkını, akrabalarına varıncaya kadar öldürmezlermiş. Tatlı sözlerine, yumuşak ipeklilerine kanıp Türk halkından birçoğunuz öldünüz. Türk halkı, mutlaka öleceksin! Güneye Çugay dağlarına, Tögültün"

edgü bilge kişig alp kişig < *kişi+g* "iyi, bilgili ve yiğit insanları"
kişi: isim tabanı
+g: belirtme durumu eki
yorıtmaz ermiş < *yorı-t-maz* "ilerletmezlermiş"
yorı-: fiil tabanı
-t-: fiilden fiil yapma eki
-maz: geniş zamanın olumsuzu
bir kişi yaŋılsar < *yaŋıl-sar* "bir kişi suç işlerse"
yaŋıl-: fiil tabanı
-sar: şart eki
uguşı < *uguş+ı*
uguş: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
bodunı böşükiŋe < *böşük+i+ŋe* "bütün kavmini, halkını, akrabalarına"
böşük: isim tabanı (*bişük* şeklinde yazılmıştır)
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+ŋe: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/ bulunma durumu eki

tegi kıdmaz ermiş < *kıd-maz* "varıncaya kadar öldürmezlermiş."

kıd-: fiil tabanı

-maz: geniş zamanın olumsuzu

süçig savıŋa < *sav+ı+ŋa* "tatlı sözlerine"

sav: isim tabanı

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+ŋa: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/ bulunma durumu eki

yėmşak agısıŋa arturup < *ar-tur-(u)p* "yumuşak ipeklilerine kanıp"

ar-: fiil tabanı

-tur-: fiilden fiil yapma eki

-(u)p: zarfiil eki

üküş türük bodun öltüŋ < *öl-tü+ŋ* "türk halkından birçoğunuz öldünüz"

öl-: fiil tabanı

-tü: bilinen geçmiş zaman eki

+ŋ: teklik ikinci kişi eki (burada *g* şeklinde yazılmıştır)

türük bodun ölsikiŋ < *öl-sik+(i)ŋ* "Türk halkı mutlaka öleceksin"

öl-: fiil tabanı

-sik: gelecek zaman-gereklilik sıfatfiil eki

+(i)ŋ: teklik ikinci kişi eki

bėriye çugay yış tögültün "güneye Çuğay dağlarına Tögültün"

[illegible] 7

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

G 7. yazı : k^o onayin tėser : tür^ü k : bodun : ölsikiŋ anta : ańıg kişi : ança : boşgurur : ermiş : ırak erser : yavlak : agı bėrür : yaguk : erser : edgü : agı bėrür : tėp ança : boşgurur : ermiş : bilig : bilmez : kişi : ol savıg : alıp : yagru : barıp : üküş kişi : öltüŋ :

"ovasına yerleşeyim dersen, Türk halkı, mutlaka öleceksin. Kötü insanlar şöylece akıl verirlermiş: "Uzakta isen Çinliler ipeklinin kötüsünü verirler,

yakındaysan ipeklinin iyisini verirler" diye öğretirlermiş. Cahil insanlar, bu sözleri ciddiye alıp yakınlaştığınızda çoğunuz öldünüz."

yazı konayın < *ko-n-ayın* "ovasına yerleşeyim"
  ko-: fiil tabanı
  -n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
  -ayın: teklik birinci kişi gönüllülük eki
tėser < *tė-ser* "dersen"
  tė-: fiil tabanı
  -ser: şart eki
boşgurur ermiş < *boşgur-ur* "akıl verirlermiş, öğretirlermiş"
  boşgur-: fiil tabanı (fiil tabanı için krş. *boşgun-, boşgut-*)
  -ur: geniş zaman eki
ırak erser < *ıra-k* "uzakta isen"
  ıra-: fiil tabanı
  -k: fiilden isim yapma eki
yavlak agı bėrür "Çinliler ipeklinin kötüsünü verirler"
  yavlak: muhtemel bir **yav+* kökü için krş. *yavız* ve *yavrı-*
yaguk erser < *yagu-k* "yakında isen"
  yagu-: fiil tabanı
  -k: fiilden isim yapma eki

[illegible] 8

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

G 8. ol yėrgerü : barsar : tür^ük : bodun : ölteçi sen : ötüken : yėr : olorup : arkış : tėrkiş ısar : neŋ buŋuŋ yok ötüken : yış : olorsar : beŋgü ėl tuta : olortaçı sen : tür^ük : bodun : tokurkak sen : āçsık : tosık ömez sen : bir : todsar : āçsık : ömez sen : antagıŋın :

"Oralara gidersen, Türk halkı mutlaka öleceksin. Ötüken topraklarında yaşayıp (sağa-sola) kervanlar gönderirsen hiç sıkıntıya düşmeyeceksin. Ötüken topraklarında yaşarsan kurduğun ülke sonsuza değin ayakta kalacaktır. Türk halkı, toksun. Acıkacağını ya da doyacağını düşünmezsin. Bir doyarsan, (tekrar) acıkacağını düşünmezsin. Böyle olduğun"

ol yėrgerü barsar < *bar-sar* "oralara gidersen"

bar-: fiil tabanı

-sar: şart eki

tür$^{\ddot{u}}$k bodun ölteçi sen < *öl-teçi sen* "Türk halkı mutlaka öleceksin"

öl-: fiil tabanı

-teçi: gelecek zaman eki

sen: teklik ikinci kişi eki

ötüken yėr olorup arkış tėrkiş ısar < *ı-sar* "Ötüken topraklarında yaşayıp (sağa-sola) kervanlar gönderirsen"

ı-: fiil tabanı

-sar: şart eki

neŋ buŋuŋ yok < *buŋ+(u)ŋ* "hiç sıkıntıya düşmeyeceksin"

buŋ: isim tabanı

+(u)ŋ: teklik ikinci kişi iyelik eki

ötüken yış olorsar beŋgü ėl tuta olortaçı sen < *tut-a* "Ötüken topraklarında yaşarsan kurduğun ülke sonsuza değin ayakta kalacaktır"

tut-: fiil tabanı

-a: zarfiil eki, ana fiile bağlamakta kullanılmıştır

olor-: fiil tabanı

-taçı: gelecek zaman eki

sen: teklik ikinci kişi eki

tür$^{\ddot{u}}$k bodun tokurkak sen < *to-k+(u)rka-k sen* "Türk halkı toksun"

to-: fiil tabanı

-k: fiilden isim yapma eki

+(u)rka-: isimden fiil yapma eki

-k: fiilden isim yapma eki

sen: teklik ikinci kişi eki (bildirme)

açsık < *aç-sık* "acıkacağını"

aç-: fiil tabanı

-sık: gelecek zaman-gereklilik sıfatfiil eki

tosık < *to-sık* "doyacağını"

to-: fiil tabanı

-sık: gelecek zaman-gereklilik sıfatfiil eki

ömez sen < *ö-mez sen* "düşünmezsin"

ö-: fiil tabanı

-mez: geniş zamanın olumsuzu

sen: teklik ikinci kişi eki

bir todsar < *to-d-sar* "bir doyarsan (tekrar)"

to-: fiil tabanı

-d-: fiilden fiil (pekiştirme) yapma eki

-sar: şart eki

açsık ömez sen antagıŋın < *antag+(ı)ŋ+(ı)n* "acıkacağını düşünmezsin. Böyle olduğun"

antag: isim tabanı (antag < *anı teg)

+(ı)ŋ: teklik ikinci kişi eki

+(ı)n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

𐰇𐰲𐰤 : 𐰃𐰏𐰓𐰢𐱁 : 𐰴𐰍𐰣𐰃𐰭𐰃𐰤 : 𐰽𐰉𐰃𐰤 : 𐰞𐰢𐱃𐰃𐰤 : 𐰖𐰼𐰽𐰖𐰆 : 𐰉𐰺𐰑𐰃𐰭 9

𐰚𐰇𐰯 : 𐰣𐱃𐰀 : 𐰞𐰴𐰣𐱃𐰃𐰭 : 𐰺𐰃𐰞𐱃𐰃𐰭 : 𐰣𐱃𐰀 : 𐰴𐰞𐰢𐰾𐰃

𐰖𐰼 : 𐰽𐰖𐰆 : 𐰚𐰇𐰯 : 𐱃𐰆𐰺𐰆 : 𐰇𐰠𐰇 : 𐰖𐰆𐰺𐰃𐰖𐰆𐰺 : 𐰼𐱅𐰃𐰭

𐱅𐰭𐰼𐰃 : 𐰖𐰺𐰞𐰃𐰴𐰑𐰸𐰃𐰤 : 𐰇𐰲𐰤 : 𐰇𐰕𐰇𐰢 : 𐰸𐰆𐱃𐰆𐰢 : 𐰉𐰺 : 𐰇𐰲𐰤 : 𐰴𐰍𐰣 : 𐰆𐰞𐰆𐰺𐱃𐰆𐰢 : 𐰴𐰍𐰣 : 𐰆𐰞𐰆𐰺𐰯

G 9. üçün : igidmiş : kaganıŋın : savin : almatin : yėr sayu : bardıŋ : k^oop anta : alkıntıŋ : arıltıŋ : anta kalmışı : yėr : sayu k^oop : turu : ölü : yorıyur ertiŋ : teŋri : yarlıkadokin : üçün : özüm : k^uutum : bar üçün : kagan : olortum : kagan : olorup

"için seni beslemiş olan hakanının sözlerini dikkate almayıp her yöne gittin. Oralarda tamamen yok oldun, tükendin. Geride kalanlarınız yarı ölü yarı diri her yere gidiyordunuz. Tanrı lütfettiği için, benim de talihim olduğu için hakan olarak tahta çıktım. Tahta çıktıktan sonra"

üçün igidmiş < *igid-miş* "için seni beslemiş olan"

igid-: fiil tabanı

-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

kaganıŋın < *kagan+(ı)ŋ+(ı)n* "hakanının (*hakanını)"

kagan: isim tabanı

+(ı)ŋ: teklik ikinci kişi iyelik eki

+(ı)n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

savin < *sav+i+n* "sözlerini"

sav: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

almatin < *al-matin* "dikkate almayıp"

al-: fiil tabanı

-matin: olumsuz zarfiil eki

yėr sayu < *sa-(y)u* "her yöne"
sa-: fiil tabanı
-(y)u: zarffiil eki; kalıplaşarak zarf yapmış

bardıŋ < *bar-dı+ŋ* "gittin"
bar-: fiil tabanı
-dı: bilinen geçmiş zaman
+ŋ: teklik ikinci kişi eki

kop anta alkıntıŋ < *alk-(ı)n-tı+ŋ* "oralarda tamamen yok oldun"
alk-: fiil tabanı
-(ı)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-tı: bilinen geçmiş zaman eki
+ŋ: teklik ikinci kişi eki

arıltıŋ < *ar-(ı)l-tı+ŋ* "tükendin"
ar-: fiil tabanı
-(ı)l-: fiilden fiil (edilgen) yapma eki
-tı: bilinen geçmiş zaman eki
+ŋ: teklik ikinci kişi eki

anta kalmışı < *kal-mış+ı* "geride kalanlarınız"
kal-: fiil tabanı
-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki
+ı: teklik üçüncü kişi eki

yėr sayu kop turu < *tur-u* "yarı ölü yarı diri her yere"
tur-: fiil tabanı
-u: zarffiil eki

ölü < *öl-ü*
öl-: fiil tabanı
-ü: zarffiil eki

yorıyur ertiŋ < *yorı-(y)ur er-ti+ŋ* "gidiyordunuz"
yorı-: fiil tabanı
-(y)ur: geniş zaman eki
er-: fiil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki
+ŋ: teklik ikinci kişi eki

teŋri yarlıkadokin üçün < *yarlıka-dok+i+n* "Tanrı lütfettiği için"
yarlıka-: fiil tabanı
-dok: sıfatfiil eki
+i: teklik üçüncü kişi eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

özüm bar üçün < *öz+(ü)m* "benim de talihim olduğu için"

öz: isim tabanı
+(ü)m: teklik birinci kişi iyelik eki

kutum < *kut+(u)m*
kut: isim tabanı
+(u)m: teklik birinci kişi iyelik eki

kagan olortum < *olor-tu+m* "hakan olarak tahta çıktım"
olor-: fiil tabanı
-tu: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

[Old Turkic runic text] 10

G 10. yok : çıgań bodunug : k^o^op k^u^uvratdım çıgań : bodunug : bay kıltım : az bodunug : üküş : kıltım : azu bo savımda : igid bargu türk : begler : bodun : bonı ėşidiŋ : türk bodun tėrip ėl tutsıkıŋın : bonta urtum : yaŋılıp : ölsikiŋin : yeme :

"yoksul ve fakir olan halkı tümüyle bir araya getirdim. Yoksul halkı zengin ettim, az olan halkı çoğalttım. Bu sözümde (hiç) yalan var mı? Türk Beyleri, halkı bunu dinleyin: Türk halkını derleyip ülke kuracağınızı buraya kazıdım, hata edip öleceğinizi de"

yok çıgań bodunug < *bod+un+(u)g* "yoksul ve fakir olan halkı"
bod: isim tabanı
+un: kalıplaşmış çokluk eki
+(u)g: belirtme durumu eki

kop kuvratdım < *kuvra-t-dı+m* "tümüyle bir araya getirdim"
kuvra-: fiil tabanı
-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

çıgań bodunug bay kıltım < *kıl-tı+m* "yoksul halkı zengin ettim"
kıl-: fiil tabanı
-tı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

az bodunug üküş kıltım azu bo savımda < *sav+(ı)m+da* "az olan halkı

çoğalttım. Bu sözümde (hiç)"
sav: isim tabanı
+(ı)m: teklik birinci kişi iyelik eki
+da: bulunma/ ayrılma durumu eki

igid bargu türük begler < *beg+ler* "yalan var mı? Türk beyleri"
beg: isim tabanı
+ler: çokluk eki
bar: isim tabanı
+gu: soru edatı

bodun bonı ėşidiŋ < *ėşid-(i)ŋ* "halkı bunu dinleyin"
ėşid-: fiil tabanı
-(i)ŋ: teklik ikinci kişi emir eki

türük bodun terip < *tėr-ip* "Türk halkını derleyip"
tėr-: fiil tabanı
-(i)p: zarffiil eki

ėl tutsıkıŋın < *tut-sık+(ı)ŋ+(ı)n* "ülke kuracağınızı"
tut-: fiil tabanı
-sık: gelecek zaman-gereklilik sıfatfiil eki
+(ı)ŋ: teklik ikinci kişi iyelik eki
+(ı)n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

bonta < *bo+n+ta* "buraya"
bo: isim tabanı
+n: zamir n'si
+ta: bulunma/ ayrılma durumu eki

urtum < *ur-tu+m* "kazıdım"
ur-: fiil tabanı
-tu: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

yaŋılıp < *yaŋıl-(ı)p* "hata edip"
yaŋıl-: fiil tabanı
-(ı)p: zarffiil eki

ölsikiŋin yeme < *yem-e* "öleceğinizi de"
yem-: fiil tabanı
-e: zarffiil eki; kalıplaşarak edat oluşturmuştur

11

G 11. bonta : urtum : neŋ neŋ : savım : erser : beŋgü : taşka : urtum : aŋar körü biliŋ : türk : amtı bodun : begler : bödke körügme : beglergü : yaŋıltaçı siz men : beŋgü : taş tikdim : tavgaç : kaganta : bedizçi kelürtüm : bedizettim : meniŋ : savımın : sımadı :

"buraya kazıdım. Söyleyecek ne sözüm varsa bengi taşa kazıdım. Buna bakarak anlayın. Şu anki Türk halkı, beyleri, halihazırdaki beyler, sizler mi yanılacaksınız? Ben bengi taş diktim. Çin hakanından sanatçı getirttim, nakşettirdim. Çin hakanı benim sözümü kırmadı,"

bonta urtum neŋ neŋ savım erser beŋgü taşka < *taş+ka* "buraya kazıdım. Söyleyecek ne sözüm varsa bengi taşa"
taş: isim tabanı
+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki
urtum aŋar < **an+garu* "kazıdım. Buna"
*an: muhtemel isim tabanı
+garu: yön gösterme durumu eki
körü biliŋ türük amtı bodun begler bödke körügme < *kör-(ü)gme* "bakarak anlayın. Şu anki Türk halkı beyleri, halihazırdaki"
kör-: fiil tabanı
-(ü)gme: şimdiki zaman sıfatfiil eki
beglergü < *beg+ler+gü* "beyler"
beg: isim tabanı
+ler: çokluk eki
+gü: soru edatı
yaŋıltaçı siz < *yaŋıl-taçı siz* "sizler mi yanılacaksınız"
yaŋıl-: fiil tabanı
-taçı: gelecek zaman eki
siz: çokluk ikinci kişi eki
men beŋgü taş tikdim < *tik-di+m* "ben bengi taş diktim"
tik-: fiil tabanı
-di: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki
tavgaç kaganta < *kagan+ta* "Çin hakanından"

kagan: isim tabanı
+ta: bulunma/ ayrılma durumu eki

bedizçi < *bediz+çi* "sanatçı"
bediz: isim tabanı
+çi: isimden isim yapma eki

kelürtüm < *kel-(ü)r-tü+m* "getirttim"
kel-: fiil tabanı
-(ü)r-: fiilden fiil yapma eki
-tü: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

bedizettim < *bediz+e-t-ti+m* "nakşettirdim"
bediz: isim tabanı
+e-: isimden fiil yapma eki
-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-ti: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

meniŋ < *men+iŋ* "benim"
men: isim tabanı
+iŋ: ilgi durumu eki

savımın < *sav+(ı)m+(ı)n* "sözümü"
sav: isim tabanı
+(ı)m: teklik birinci kişi iyelik eki
+(ı)n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

sımadı < *sı-ma-dı* "kırmadı"
sı-: fiil tabanı
-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-dı: bilinen geçmiş zaman eki

12

G 12. tavgaç : kaganıŋ : içreki : bedizçig : ıdtı : aŋar : adınçıg : bark : yaratturtum : için : taşin : adınçıg : bediz : urturtum : taş tokıtdım : köŋülteki : savımın : urturtum .... on ok oglıŋa : tatıŋa : tegi : bonı : körü : biliŋ : beŋgü taş :

"sarayındaki has sanatçısını yolladı. Ona muazzam bir anıtkabir yaptırdım. İçini dışını muhteşem şekilde süslettim, taşlar yonturttum, aklımdaki sözleri yazdırttım. ... On Okların oğullarına, yabancılarına varıncaya kadar bunu görüp anlayın. Bengi taş"

kaganıŋ < *kagan+(ı)ŋ* **"hakanın"**
kagan: isim tabanı
+(ı)ŋ: teklik ikinci kişi iyelik eki
içreki < *iç+re+ki* **"içerideki, saraylı, sarayın içindeki, has"**
iç: isim tabanı
+re: yer ve zaman zarfı eki (burada yer zarfı)
+ki: aitlik eki
bedizçig < *bediz+çi+g* **"sanatçısını"**
bediz: isim tabanı
+çi: isimden isim yapma eki
+g: belirtme durumu eki
ıdtı < *ıd-tı* **"yolladı"**
ıd-: fil tabanı
-tı: bilinen geçmiş zaman eki
yaratturtum < *yarat-tur-tu+m* **"(ona muazzam bir anıtkabir) yaptırdım"**
yarat-: fiil tabanı
-tur-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-tu: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki
için < *iç+i+n* **"içini"**
iç: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki
taşin < *taş+i+n* **"dışını"**
taş: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki
adınçıg bediz urturtum < *ur-tur-tu+m* **"muhteşem şekilde süslettim"**
ur-: fiil tabanı
-tur-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-tu: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki
taş tokıtdım < *tokı-t-dı+m* **"taşlar yontturtum, kazıttım"**
tokı-: fiil tabanı

-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

köŋülteki < *köŋül+te+ki* "aklımdaki"
köŋül: isim tabanı
+te: bulunma/ayrılma durumu eki
+ki: aitlik eki

savımın urturtum on ok oglıŋa < *og(u)l+ı+ŋa* "sözleri yazdırttım. (...) On Okların oğullarına"
og(u)l: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+ŋa: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/bulunma durumu eki

[illegible] 13
[illegible]
[illegible]
[illegible]

G 13. tokıtdım : .... : ėrig yėrte : ėrser ança : ėrig yerte : beŋgü taş : tokıtdım : bititdim : anı körüp : ança biliŋ : ol taş ... tokıtdım : bo bitig : bitigme : atısi : yollug tėgin bititdim

"kazıttım. (...) ulaşılabilir yerde ise, böylesi ulaşılabilir bir yerde bengi taş kazıttım, yazdırdım. Buna bakıp böylece öğrenin. O taşı, anıtkabri kazdırdım, yaptırdım. Bu yazıyı yazan yeğeni Yollug Tėgin."

tokıtdım < *tokı-t-dı+m* "kazıttım"
tokı-: fiil tabanı
-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

ėrig yėrte ėrser < *ėr-i-g* "ulaşılabilir yerde ise"
ėr-: fiil tabanı
-(i)g: fiilden isim yapma eki

ança ėrig yerte beŋgü taş tokıtdım bititdim < *biti-t-di+m* "böylesi ulaşılabilir bir yerde bengi taş kazıttım, yazdırdım"
biti-: fiil tabanı

-t-: fiilden fiil yapma eki
-di: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

anı "ona, buna"
anı: teklik üçüncü kişi zamirinin belirtme durumu eki almış hali

körüp ança biliŋ ol taş ... tokıtdım < *bark+i+n* "bakıp böylece öğrenin. O taşı ... kazdırdım"

bo bitig bitigme < *biti-gme* "bu yazıyı yazan"
biti-: fiil tabanı
-gme: fail yapan sıfatfiil eki

atısi < *atı+si* "yeğeni"
atı: isim tabanı
+si: teklik üçüncü iyelik eki

yollug tėgin "Yollug Tegin"

Bilge Kağan Yazıtı

Bilge Kağan: Amcası Kapgan Kagan'ın Tokuz Oğuzlarla yapılan savaş sırasında öldürülmesinin arkasından, bir süre sonra, Tunyukuk'un desteğiyle kağanlığa Bilge Kağan getirilmiştir. Bu unvanı almadan önce, Çin kaynaklarına göre 默棘连 *Mojilian* adını taşıyordu. Kağanlığın kurucusu Ėltėriş'in oğlu, Tunyukuk'un da damadıdır. 716-734 yılları arasında hüküm süren Bilge Kağan için de ölümünün ardından bir yazıt diktirilmiştir. Kardeşinin anıtına 1 km mesafede olan anıtın dikiliş tarihi oğlu Tengri Kağanca şöyle kaydedilir:

> *bonça kazganıp kaŋım kagan ıt yıl onunç ay altı otuzka uça bardı lagzin yıl bėşinç ay yėti otuzka yog ertürtüm.*
>
> "Bu kadar şeyi temin edip babam hakan köpek yılında, onuncu ay, yirmi altıncı gün vefat etti (25 Kasım 734). Domuz yılının beşinci ayının yirmi yedisinde cenaze törenini yaptırdım (22 Haziran 735)." (BK G 10)

Buna göre Bilge Kağan 25 Kasım 734 gününde ölmüş, cenaze töreni ise 'Domuz yılının beşinci ayının yirmi yedisinde', yani 22 Haziran 735 tarihinde yapılmıştır.

Bu takvim sistemi Anadolu'ya kadar ulaşmışsa da bugün tamamen unutulmuştur. Öte yandan bu yıl adları Türkmenistan'dan Tuva'ya kadar Orta Asya ve Sibirya Türk halklarınca hâlâ bilinmekte ve kullanılmaktadır.

Yazıtın Genel Görünümü: Tıpkı Kül Tėgin yazıtı gibi Bilge Kağan yazıtının da bir yüzü Çince, diğer üç yüzü ise Türkçedir. Kaplumbağa altlık bir hayli yıpranmıştır. Kül Tėgin yazıtı ile karşılaştırıldığında, kullanılan taşın kalitesinden olsa gerek, bir hayli yıpranmış olup bazı satırların, harflerin okunuşu çok zorlaşmaktadır. 2000'li yıllara kadar her tür doğa olayının, yağmurun, karın, buzlanmanın tahribatına uğrayan yazıt bugün Kül Tėgin yazıtı ile birlikte TİKA'nın yaptırdığı müzede korunmaktadır. Yazıtın yüksekliği 369 cm, eni ise 122-126 cm'dir. Ayrıntılar için bk. Alyılmaz 2005, s. 103 ve ötesi.

Yeri: Kül Tėgin ile aynı yerdedir. Her iki yazıtın dikildiği alan arasındaki mesafe yaklaşık 1 km'dir. GPS bilgileri: 1091378, 8 T 0337319, UTM 5269389 (Alyılmaz s. 103).

İçerik: İçerik olarak Kül Tėgin ile büyük ölçüde örtüşse de bazen Kül Tėgin'de yer almayan, sadece kendi yaptığı icraatları anlatan ifadeler de vardır. Yazıtın kuzey yüzünde 15, doğu yüzünde 41, güney yüzünde 15 satır vardır. Arada kalan güneydoğu ve güneybatı yüzlerinde birer, batı yüzünde ise kısa yedi satır vardır.

Aşağıda metnin doğu yüzünden bir bölüm ve çözümlemesi yer almaktadır (Ölmez 2015'ten):

[Old Turkic runic text] 1

[Old Turkic runic text]

[Old Turkic runic text]

[Old Turkic runic text]

[Old Turkic runic text] 2

[Old Turkic runic text]

[Old Turkic runic text]

[Old Turkic runic text]

D 1. teŋri teg : teŋri : yaratmış : tür^{ü}k : bilge : kagan : savım : kaŋım : tür^{ü}k bilge kagan .... altı sir : tokuz oguz : kidiz kerekülüg : begleri : bodunı .... tür^{ü}k : teŋri ....

D 2. üze : kagan : olortum : olortokuma : ölteçiçe : sakınıgma : tür^{ü}k : begler : bodun : ögirip : sevinip : toŋıtmış : közi : yügerü körti : bödke : özüm olorup : bonça : agır törög : tört : buluŋdakı : ....dim : üze : kök teŋri asra yagız yėr kılıntokda ėkin ara kişi oglı kılınmış

"(D 1) İlahî göğün yarattığı Türk Bilge Kağan, sözüm: babam Türk Bilge Kağan ... . Altı Sir, Tokuz Oğuz, keçe (?) çadırlı beyleri, halkı [... ...] Türk Tanrısı ... ... (D 2) üstüne hakan olarak tahta çıktım. Tahta çıktığımda ölecekmiş gibi düşünceli olan Türk beyleri, halkı sevinip kıvanıp yere bakan gözlerini yukarı kaldırdı. Böylesi bir vakitte ben kendim tahta çıkıp bunca önemli yasayı, dört taraftaki halkı [yoluna koydum, düzene sok]tum. Yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yaratıldığında ikisinin arasında (da) insanoğlu yaratılmış"

asra < **as+ra* "aşağıda"
***as**: isim tabanı

+ra: yer ve zaman zarfı eki (burada yer zarfı)

kılıntokda < *kıl-(ı)n-tok+da* "yaratıldığında"

kıl-: fiil tabanı

-(ı)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki

-tok: sıfatfiil eki

+da: bulunma/ayrılma durumu eki

oglı < *og(u)l+ı* "oğlu"

ogul: isim tabanı

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

kılınmış < *kıl-(ı)n-mış* "yaratılmış"

kıl-: fiil tabanı

-(ı)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki

-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki

𐰚𐰃𐱁𐰃 : 𐰆𐰍𐰞𐰣𐱃𐰀 : 𐰇𐰕𐰀 : 𐰲𐰇𐰢𐰀𐰯𐰀𐰢 : 𐰉𐰆𐰢𐰣𐰴𐰍𐰣 : 𐰃𐰾𐱅𐰢𐰃𐰴𐰍𐰣 : 3

𐰆𐰞𐰼𐰢𐱁 : 𐰆𐰞𐰺𐰯𐰣 : 𐱅𐰇𐰼𐰜𐰉𐰆𐰑𐰣𐰭 : 𐰃𐰠𐰤 : 𐱅𐰇𐰼𐰇𐰾𐰤 : 𐱃𐱃𐰀

𐰋𐰼𐰢𐰾 : 𐰃𐱅𐰃𐰋𐰼𐰢𐰾 : 𐱅𐰇𐰼𐱅 : 𐰉𐰆𐰞𐰆𐰭 : 𐰴𐰯 : 𐰖𐰍𐰃𐰼𐰢𐰾 : 𐰾𐰇𐰾𐰇𐰠𐰯𐰤 :

𐱅𐰇𐰼𐱅 : 𐰉𐰆𐰞𐰆𐰭𐰑𐰴𐰃 : 𐰉𐰆𐰑𐰣𐰍........𐰴𐰯𐰀𐰞𐰢𐰾...𐰴𐰯𐰉𐰕𐰴𐰞𐰢𐰾 : 𐰚𐰇𐰼𐰇........

D 3. kişi : oglınta : üze : eçüm apam : bumın kagan : iştemi kagan : olormış : olorupan : tür[ü]k bodunıŋ : èlin : törösin : tuta bèrmiş : èti bèrmiş : tört : buluŋ : kop : yagı ermiş : sü sülepen : tört buluŋdakı : bodunug kop almış : kop baz kılmış başlıgıg yüküntürmiş : tizligig : sökürmiş : ilgerü : kadırkan : yışka tegi : kèrü

"İnsanoğullarının da üzerine atam, dedem Bumın Kağan, İştemi Kağan tahta çıkmışlar. Tahta çıktıktan sonra Türk halkının ülkesini, yasalarını ele alıp düzenlemişler. (O zamanlar) dört taraf hep düşmanmış. Orduyu gönderip dört taraftaki halkları hep ele geçirip hepsini tebaa haline getirmiş. Mağrurları (kendisine) secde ettirmiş, güçlüleri (önünde) diz çöktürmüş. Doğuda Kadırkan dağlarına kadar,"

oglınta < *og(u)l+ı+n+ta* "oğlunda"

ogul: isim tabanı

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+n: zamir n'si

+ta: bulunma/ayrılma durumu eki

eçüm < *eçü+m* "atam, ceddim"

eçü: isim tabanı
+m: teklik birinci kişi iyelik eki

apam < *apa+m* "dedem"
apa: isim tabanı
+m: teklik birinci kişi iyelik eki

olormış < *olor-mış* " tahta çıkmışlar" (< **ol-(o)r-?*, krş. Tuvaca *olut* < **ol-ut ?* "oturulacak yer, oturak, sandalye" (veya < **ol-ur-ut*))
olor-: fiil tabanı
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki

olorupan < *olor-upan* "tahta çıktıktan sonra"
olor-: fiil tabanı
-upan: zarffiil eki

bodunıŋ < *bod+un+ıŋ* "halkının"
bod: isim tabanı
+un: kalıplaşmış çokluk eki
+ıŋ: ilgi durumu eki

ėlin < *ėl+i+n* "ülkesini"
ėl: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

törösin < *törö+si+n* "yasalarını"
törö: isim tabanı
+si: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

tuta bėrmiş < *tut-a bėr-miş* "ele alıp düzenlemişler"
tut-: fiil tabanı
-a: zarffiil eki; zaman eki almış fiile bağlamakta kullanılır
bėr-: tasvir fiili
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

ėti bėrmiş < *ėt-i bėr-miş* "ele alıp düzenlemişler"
ėt-: fiil tabanı
-i: zarffiil eki; zaman eki almış fiile bağlamakta kullanılır
bėr-: tasvir fiili
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

yagı ermiş < *yagı er-miş* "düşmanmış"
er-: yardımcı fiil
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

sülepen < *sü+le-pen* "ordu gönderip"
sü: isim tabanı

+le-: isimden fiil yapma eki
-pen: zarffiil eki
buluŋdakı < *buluŋ+da+kı* "taraftaki"
buluŋ: isim tabanı
+da: bulunma/ayrılma durumu eki
+kı: aitlik eki
almış < *al-mış* "ele geçirmiş"
al-: fiil tabanı
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki
başlıgıg < *baş+lıg+(ı)g* " başlıları (mağrurları)"
baş: isim tabanı
+lıg: isimden sıfat yapma eki
+(ı)g: belirtme durumu eki
yüküntürmiş < *yükün-tür-miş* "secde ettirmiş" (< **yük-(ü)n-*)
yükün-: fiil tabanı
-tür-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki
tizligig < *tiz+lig+(i)g* "dizlilere (güçlülere)"
tiz: isim tabanı
+lig: isimden sıfat yapma eki
+(i)g: belirtme durumu eki
sökürmiş < *sök-ür-miş* "diz çöktürmüş"
sök-: fiil tabanı
-ür-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki
ilgerü < **il+gerü* "doğuda"
*il: isim tabanı
+gerü: yön gösterme durumu eki
kadırkan yışka < **kadır+kan yış+ka* "Kadırkan dağlarına"
*kadır: isim tabanı
+kan: isimden isim yapma eki
yış: isim tabanı
+ka: yaklaşma/bulunma durumu eki
tegi < *teg-i* "kadar"
teg-: fiil tabanı
-i: zarffiil eki; kalıplaşıp edat yapmıştır
kėrü < **kė+rü* "batıda"
*ke: isim tabanı
+rü: yer ve zaman zarfı eki (burada yer zarfı)

[illegible] 4

[illegible]

........[illegible]

...........[illegible] ....

D 4. temir kapıgka : tegi : konturmış : ėkin ara : idi oksuz : kök tür^ük : ėti ança : olorur ermiş : bilge : kagan ermiş : alp kagan : ermiş : buyrukı (yeme) bilge : ermiş erinç : alp ermiş erinç: begleri yeme : bodunı yeme tüz ermiş anı üçün : ėlig : ança tutmış erinç ėlig tutup törög : ėtmiş : özi ança : kergek bolmış

"batıda Temir Kapıg (geçid)ine kadar yerleştirmiş. (Bu) ikisinin arasındaki bölgede dağınık halde Kök Türkler öylecene yaşıyorlarmış. Bilge ve yiğit bir hakanmış. Şüphesiz komutanları da bilge ve yiğitlermiş. Beyleri ve halkı birlik içerisindeymiş. Şüphesiz ülkeyi bunun için böylece yönetmiş. Ülkeyi yönetip yasaları yapmış. Kendisi bu şekilde vefat etmiş."

konturmış < *ko-n-tur-mış* "yerleştirmiş"

ko-: fiil tabanı

-n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki

-tur-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki

-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki

ėkin ara < *ėki+n ara* "ikisinin arasında"

ėki: isim tabanı

+n: ET öncesine ait, *ėki* ve benzeri kelimelerden sonra ünlüyle başlayan bir başka kelime geldiğinde kendisini gösteren ses, bir tür "uçucu" *n*.

oksuz < *ok+suz* "dağınık, örgütsüz"

ok: isim tabanı

+suz: isimden isim yapma eki (yoksunluk)

ėti < *ėt-i* "düzen kurup, düzenleyip"

ėt-: fiil tabanı

-i: zarffiil eki

ança < **an+ça* "öylece"

*an: muhtemel isim tabanı

+ça: eşitlik durumu eki

olorur ermiş < *olor-ur er-miş* "yaşıyorlarmış"

olor-: fiil tabanı
-ur: sıfatfiil eki
er-: yardımcı fiil
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

bilge < *bil-ge* "akıllı, bilge"
bil-: fiil tabanı
-ge: fiilden isim yapma eki

buyrukı < *buy(u)r-uk+ı* "kumandanları"
buyur-: fiil tabanı
-uk: fiilden isim yapma eki
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

erinç < *er-(i)nç* "şüphesiz"
er-: fiil tabanı
-(i)nç: fiilden isim yapma eki

begleri < *beg+ler+i* "beyleri"
beg: isim tabanı
+ler: çokluk eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

tutmış < *tut-mış* "yönetmiş"
tut-: fiil tabanı
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki

tutup < *tut-(u)p* "yönetip"
tut-: fiil tabanı
-(u)p: zarffiil eki

törög < *törö+g* "yasaları"
törö: isim tabanı
+g: belirtme durumu eki

ėtmiş < *ėt-miş* "hazırlamış, yapmış, düzenlenmiş"
ėt-: fiil tabanı
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

özi < *öz+i* "kendisi"
öz: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

kergek bolmış < **kerge-k bol-mış* "vefat etmiş"
*kerge-: muhtemel fiil tabanı
-k: fiilden isim yapma eki
bol-: yardımcı fiil
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki

D 5. yogçı : sıgıtçı : öŋre : kün : tugsıkdakı : bökküli : çülüg ėl : tavgaç : töpöt : apar purum : k'ırkız : üç kurıkan : otuz tatar : k'ıtań : tatavı : bonça : bodun : kelipen : sıgtamış : yoglamış : antag külüg : kagan ermiş : anta kėsre inisi kagan bolmış erinç : oglıtı : kagan bolmış erinç : anta kėsre : inisi : ėçisin teg

"(Cenazeye) Doğuda, güneşin doğduğu yerlerden Kore halkı, Zhoulular, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtany, Tatavı bunca halk yasçı, ağıtçı olarak gelmiş, ağlayıp yas tutmuş. O kadar ünlü bir hakanmış. Ondan sonra tabiî küçük kardeşi, oğulları hakan olmuş. Daha sonra küçük kardeşler büyük erkek kardeşleri gibi yaratılmadığı için,"

yogçı < *yog+çı* "yasçı"

yog: isim tabanı

+çı: isimden isim yapma eki

sıgıtçı < *sıgıt+çı* "ağıtçı"

sıgıt: isim tabanı

+çı: isimden isim yapma eki

öŋre < *öŋ+re* "doğuda"

öŋ: isim tabanı

+re: yer ve zaman zarfı yapar (burada yer zarfı)

kün tugsıkdakı < *kün tug-sık+da+kı* "güneşin doğduğu yerlerden"

tug-: fiil tabanı

-sık: gelecek zaman-gereklilik sıfatfiil eki

+da: bulunma/ ayrılma durumu eki

+kı: aitlik eki

çülüg < *çü+lüg* "Zhou hanedanı mensupları"

çü: isim tabanı

+lüg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

bonça < *bo+n+ça* "bunca"

bo: isim tabanı

+n: zamir n'si

+ça: eşitlik durumu eki

kelipen < *kel-ipen* "gelerek"

kel-: fiil tabanı

-ipen: zarffiil eki

sıgtamış < *sıg(ı)t+a-mış* "ağlamış"

sıgıt: isim tabanı

+a-: isimden fiil yapma eki

-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki

yoglamış < *yog+la-mış* "yas tutmuş"

yog: isim tabanı

+la-: isimden fiil yapma eki

-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki

antag < **anı teg* "o kadar"

*anı: ol zamirinin çekimlenmiş hali

teg: "gibi" anlamı katan edat

külüg < *kü+lüg* "ünlü, meşhur"

kü: isim tabanı

+lüg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

kėsre < **kė+(s)+re* "sonra"

*ke: isim tabanı

+s: esasen ünlüyle biten bir isme üçüncü kişi iyelik eki geldiğinde ortaya çıkan bir sestir (krş. TT kapısından); Nehcü'l-Feradis'te bėsre sözünde de benzer durum söz konusudur.

+re: yer ve zaman zarfı eki (burada zaman zarfı)

OKUMA:

bėsre

Berü ile ilgili görünen bu sözcük*, Harezm Türkçesinde *bėsre* "-den başka, dışında" biçiminde bir sontakı olarak çıkma durumundaki sözcüklerle birlikte kullanılmıştır**:

Boluŋkullar maŋa, taŋrıdın ***bėsre*** "Tanrı'dan başka bana (da) kul(lar) olunuz" (ITQKhT: 3/79);

Takı bulmazlar anlarga taŋrıdın ***bėsre*** *dost takı yariçi* "Ve onlara Tanrı'dan başka dost ve yardımcı bulmazlar" (ITQKhT: 4/173);

Ya Muhammed, eger Taŋrı te^cala sizke nusrat bėrse, heç sizke galib bolgan yok turur, takı eger sizke hizlan kılsa, ya^cni nusrat bėrmese, kim bolgay kim Taŋrı te^caladın ***bėsre*** *sizke nusrat bėrgey?* "Ya Muhammed, eğer Hak Taala

> size yardım ederse size hiç kimse galip olmaz ve eğer sizi yardımsız bırakırsa, yani (size) yardım etmezse, Hak Taala'dan başka kim size yardım edecek?" (NF: 230/2-4)
>
> * *bėsre* : *berü* için krş. *kėsre* : *kėrü*. *bėsre*'nin etimolojisi için ayrıca ITQKT: XXXIX'a bakılabilir.
>
> ** Bu sözcük, Kıpçakçada *besre* "ertesi" (Houtsma 1894: 62), *bėsre* "buraya" (KİLA: 31; *bısra* okumuştur) biçimlerinde tespit edilmiştir.
>
> (Yong-Sŏng Li, 2004, *Sontakılar*, s. 153)

inisi < *ini+si* "küçük kardeşi"
ini: isim tabanı
+si: teklik üçüncü kişi iyelik eki

oglıtı < *og(u)l+(ı)t+ı* "oğulları"
ogul: isim tabanı
+(ı)t: çokluk eki
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

ėçisin < *ėçi+si+n* "büyük erkek kardeşlerini"
ėçi: isim tabanı
+si: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

D 6. kılınmadok erinç: oglı : kaŋin teg : kılınmadok erinç: biligsiz : kagan olormış erinç : yavlak : kagan : olormış erinç : buyrukı : yeme : biligsiz ermiş erinç : yavlak ermiş erinç : begleri : bodunı : tüzsüz üçün : tavgaç : bodun : tevligin körlügin üçün armakçısin : üçün : inili eçili : kikşürtökin : üçün : begli : bodunlıg

"evlatlar babaları gibi yaratılmadığı için, bilgisiz hakanlar tahta çıktığı için, kötü hakanlar yönetime geçtiği için, komutanları da bilgisiz ve kötü oldukları için, beyleri ile halkı arasında kargaşa olduğu için, Çin halkı sahtekar ve hilekâr olduğu için, dolandırıcı olduğu için, küçük ve büyük erkek kardeşleri birbirine

düşürdüğü için, beyleri ve halkı birbirine"

kılınmadok < *kıl-(ı)n-ma-dok* "yaratılmadığı için"
kıl-: fiil tabanı
-(ı)n-: filden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-dok: sıfatfiil eki
kaŋin < *kaŋ+i+n* "babaları"
kaŋ: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki
biligsiz < *bil-(i)g+siz* "bilgisiz"
bil-: fiil tabanı
-(i)g: fiilden isim yapma eki
+siz: isimden isim yapma eki (yoksunluk)
yavlak < **yav+lak* "kötü" (muhtemel kök için krş. benzer anlamdaki *yavız*)
*yav: isim tabanı
+lak: isimden isim yapma eki
tüzsüz < *tüz+süz* "arasında kargaşa olan"
tüz: isim tabanı
+süz: isimden isim yapma eki (yoksunluk)
tevligin < *tev+lig+i+n* "sahtekâr"
tev: isim tabanı
+lig: isimden sıfat yapma eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki
armakçısın < *ar-mak+çı+sı+n* "sahtekâr, hilekâr"
ar-: fiil tabanı
-mak: isim-fiil eki
+çı: isimden isim yapma eki
+sı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki
inili ėçili < *ini+li ėçi+li* "küçük ve büyük erkek kardeşleri"
ini: isim tabanı
ėçi: isim tabanı
+li...+li: bağlaç eki (ile, ve anlamı katar)
kikşürtökin < **kik-(i)ş-ür-tök+i+n* "birbirine kışkırttığı"
*kik-: fiil tabanı
-(i)ş-: fiilden fiil yapma eki

-ür-: fiilden fiil yapma eki
-tök: sıfatfiil eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

bodunlıg < *bodun+lıg* "halkı"
bod: isim tabanı
+un: kalıplaşmış çokluk eki
+lıg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

𐰖𐰆𐰭𐱁𐰆𐰺𐱃𐰸𐰃𐰤 : 𐰇𐰲𐰤 : 𐱅𐰇𐰼𐰜 : 𐰉𐰆𐰑𐰣 : 𐰃𐰠𐰠𐰓𐰜 : 𐰃𐰠𐰃𐰤 : 7
𐰃𐰲𐰍..𐰣𐰆 : 𐰃𐰓𐰢𐱁 : 𐰴𐰍𐰣𐰞𐰑𐰸 : 𐰴𐰍𐰣𐰃𐰤 : 𐰖𐰃𐱃𐰇𐰼𐰇 :
𐰃𐰓𐰢𐱁 : 𐱃𐰉𐰍𐰲 : 𐰉𐰆𐰑𐰣𐰴𐰀 : 𐰋𐰏𐰠𐰚 : 𐰆𐰺𐰃𐰆𐰍𐰞𐰃𐰤 :
𐰚𐰇𐰭𐰴𐰞𐱃𐰃 : 𐱅𐰇𐰼𐰜 : 𐰋𐰏𐰠𐰼 : 𐱅𐰇𐰼𐰜 : 𐰀𐱃𐰃𐰤 : 𐰃𐰑𐱃𐰃 : 𐱃𐰉𐰍..... :
𐰋𐰏𐰠𐰼 : 𐱃𐰉𐰍........

D 7. yoŋaşurtokin : üçün : türᵘk : bodun : ėllėdök : ėlin : ıçgınu ıdmış : kaganladok : kaganin : yitürü ıdmış : tavgaç : bodunka : beglik : urı ogılin : kul kıltı : ėşilik kʼız ogılin : küŋ kıltı : türᵘk : begler : türᵘk : atin : ıdtı : tavgaçgı : begler : tavgaç atin : tutupan : tavgaç : kaganka : körmiş : ėlig yıl

"karşı kışkırttığı için, Türk halkı ülke yaptığı toprakları elinden çıkarmış, hakan yaptığı hakanını kaybetmiş; beyliğe yakışır erkek evlatları Çin halkına köle, hanımefendiliğe yakışır kız evlatları cariye olmuş; Çin'deki Türk beyleri Türklere özgü unvanları bırakıp Çinlilere özgü unvanları kullanarak Çin hakanına bağlanmışlar. Elli yıl"

yoŋaşurtokin < **yoŋa-ş-ur-tok+i+n* "birbirine düşürdüğü"
*yoŋa-: fiil tabanı
-ş-: fiilden fiil (iştaşlık) yapma eki
-ur-: fiilden fiil yapma eki
-tok: sıfatfiil eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

ėllėdök < *ėl+lė-dök* "ülke yaptığı"
ėl: isim tabanı
+lė-: isimden fiil yapma eki
-dök: sıfatfiil eki

ėlin < *ėl+i+n* "toprakları, ülkeyi"
ėl: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

ıçgınu ıdmış < *ıçgın-u ıd-mış* "elinden çıkarmış"
ıçgın-: fiil tabanı
-u: zarffiil eki
ıd-: tasviri fiil
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki

kaganladok < *kagan+la-dok* "hakan yaptığı"
kagan: isim tabanı
+la-: isimden fiil yapma eki
-dok: sıfatfiil eki

kaganin < *kagan+i+n* "hakanını"
kagan: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

yitürü ıdmış < *yit-ür-ü ıd-mış* "kaybetmiş"
yit-: fiil tabanı
-ür-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-ü: zarffiil eki; zaman eki almış fiile bağlamakta kullanılır
ıd-: tasviri fiil
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki

bodunka < *bodun+ka* "halka"
bod: isim tabanı
+un: kalıplaşmış çokluk eki
+ka: yaklaşma/bulunma durumu eki

beglik < *beg+lik* "beylik"
beg: isim tabanı
+lik: isimden isim yapma eki

ogılin < *ogıl+i+n* "oğlunu"
ogıl: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

kıltı < *kıl-tı* "yaptı"
kıl-: fiil tabanı
-tı: bilinen geçmiş zaman eki

ėşilik < *ėşi+lik* "hanımlık, sultanlık"
ėşi: isim tabanı

+lik: isimden isim yapma eki

atin < *at+i+n* "adını"

at: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

ıdtı < *ıd-tı* "bıraktı"

ıd-: fiil tabanı

-tı: bilinen geçmiş zaman eki

tavgaçgı < *tavgaç+gı* "Çin'deki"

tavgaç: isim tabanı

+gı: aitlik eki

tutupan < *tut-upan* "kullanarak"

tut-: fiil tabanı

-upan: zarffiil eki

körmiş < *kör-miş* "bağımlı olmuş"

kör-: fiil tabanı

-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

8

....

D 8. işig küçüg : bėrmiş : ilgerü : kün : tugsıkka : bökküli kaganka : tegi : süleyü : bėrmiş : kurıgaru : temir : kapıgka : ⟨tegi :⟩ süleyü : bėrmiş tavgaç kaganka : ėlin törösin : alı bėrmiş : tür"k : kara : kamag : bodun : ança tėmiş : ėllig bodun ertim : ėlim : amtı kanı : kemke : ėlig : kazganur men : tėr ermiş

"hizmet edip çalışmış; doğuda, güneşin doğduğu yerlerde Kore hakanına kadar sefer etmiş; batıda Temir Kapıg'a kadar sefer etmiş; Çin hakanı için ülkelerini alıp yasalarını .... Sıradan Türk halkı içerisinde sıradan insanların tamamı şöyle düşünürmüş: "Ülkesi olan bir halktım, ülkem şimdi nerede! Kimin için ülkeler fethediyorum?" dermiş."

işig küçüg bėrmiş < *iş+(i)g küç+(ü)g bėr-miş* "hizmet vermiş"

iş: isim tabanı

+(i)g: belirtme durumu eki
küç: isim tabanı
+(ü)g: belirtme durumu eki
bėr-: yardımcı fiil
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

kün tugsıkka < *tug-sık+ka* "güneşin doğduğu yerlere"
tug-: fiil tabanı
-sık: gelecek zaman-gereklilik sıfatfiil eki
+ka: yaklaşma/bulunma durumu eki

kaganka < *kagan+ka* "kağana"
kagan: isim tabanı
+ka: yaklaşma/bulunma durumu eki

süleyü bėrmiş < *sü+le-(y)ü bėr-miş* "sefer etmiş"
sü: isim tabanı
+le-: isimden fiil yapma eki
-(y)ü: zarffiil eki; zaman eki almış fiile bağlamakta kullanılır
bėr-: tasvir fiili
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

kurıgaru < *kurı+garu* "batıya doğru batıya"
kurı: isim tabanı
+garu: yön gösterme durumu eki

alı bėrmiş < *al-ı bėr-miş* "almış"
al-: fiil tabanı
-ı: zarffiil eki; zaman eki almış fiile bağlamakta kullanılır
bėr-: tasvir fiili
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

tėmiş < *tė-miş* "demiş"
tė-: fiil tabanı
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

ėllig < *ėl+lig* "ülkesi olan"
ėl: isim tabanı
+lig: isimden isim (sıfat) yapma eki

bodun ertim < *bodun er-ti+m* "halktım"
er-: yardımcı fiil
-ti: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

ėlim < *ėl+(i)m* "ülkem"
ėl: isim tabanı
+(i)m: teklik birinci kişi iyelik eki

amtı < **am+tı* "şimdi"

*am: isim tabanı

+tı: isimden isim yapma eki; zarf yapar

kemke < *kem+ke* "kime, kimin için"

kem: isim tabanı

+ke: yaklaşma/ bulunma durumu eki

kazganur men < *kazgan-ur men* "kazanırım"

kazgan-: fiil tabanı

-ur: geniş zaman eki

men: teklik birinci kişi eki

tèr < *tè-r* "dermiş"

tè-: fiil tabanı

-r: geniş zaman eki

[illegible] 9

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

D 9. kaganlıg : bodun : ertim : kaganım : kanı : ne : kaganka : işig küçüg : bèrür men : tèr ermiş : ança tèp : tavgaç kaganka : yagı : bolmış : yagı : bolup : ètinü : yaratınu : umadok : yana : içikmiş : bonça : işig küçüg : bèrtökkerü : sakınmatı : türük bodunug : ölöreyin urugsıratayin tèr ermiş : üze :

" "Kağanı olan bir halktım, hakanım nerede? Kimin hakanına hizmet edip çalışıyorum?" dermiş. Böyle deyip Çin hakanına düşman olmuş. Düşman olduktan sonra (kendisini) örgütleyemediğinden tekrar yine bağımlı olmuş. (Çinliler) bu kadar hizmet ettiklerini, çalıştıklarını dikkate almaksızın "Türk halkını öldüreyim, soyunu kurutayım" derlermiş. (Türkler) yokolup gidiyorlarmış. Yukarıda"

kaganlıg < *kagan+lıg* "hakanı olan"

kagan: isim tabanı

+lıg: isimden isim (sıfat) yapma eki

ertim < *er-ti+m* "halktım"

er-: yardımcı fiil

-ti: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

işig küçüg bèrür men < *iş+(i)g küç+(ü)g bèr-ür men* "hizmet ediyorum"
iş: isim tabanı
+(i)g: belirtme durumu eki
küç: isim tabanı
+(ü)g: belirtme durumu eki
bèr-: yardımcı fiil
-ir: geniş zaman eki
men: teklik birinci kişi eki

tèr ermiş < *tè-r er-miş* "dermiş"
tè-: fiil tabanı
-r: geniş zaman eki
er-: tasviri fiil
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

tèp < *tè-p* "diyerek"
tè-: fiil tabanı
-p: zarffiil eki

yagı bolmış < *yagı bol-mış* "düşman olmuş"
bol-: yardımcı fiil
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki

ètinü yaratınu umadok < *èt-(i)n-ü yarat-(ı)n-u u-ma-dok* "örgütlenemediğinden"
èt-: fiil tabanı
-(i)n-: fiilden fiil yapma eki
-ü: zarffiil
yarat-: fiil tabanı
-(ı)n-: fiilden fiil yapma eki
-u: zarffiil
u-: tasvir fiili; yeterlilik bildirir, -Ebil- anlamı verir
-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-dok: sıfatfiil eki

yana < *yan-a* "yine"
yan-: fiil tabanı
-a: zarffiil eki; kalıplaşarak bağlaç yapmıştır

içikmiş < *iç+ik-miş* "bağımlı olmuş"
iç: isim tabanı
+ik-: isimden (dönüşlü) fiil yapma eki
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

bėrtökgerü < **bėr-tök+gerü* "verdiğini, verdiği yönünde"

bėr-: fiil tabanı

-tök: sıfatfiil eki

+gerü: yön gösterme durumu eki

sakınmatı < *sak-(ı)n-matı* "düşünmeksizin, dikkate almaksızın"

sak-: fiil tabanı

-(ı)n-: fiilden fiil yapma eki

-matı: olumsuz zarffiil eki

ölöreyin/ölüreyin < *öl-ür-eyin* "öldüreyim"

öl-: fiil tabanı

-ür-: fiilden fiil yapma eki

-eyin: teklik birinci kişi gönüllülük eki

urugsıratayın < **urug+sıra-t-ayın* "soyunu kurutayım"

*urug: isim tabanı

+sıra-: isimden fiil yapma eki (eksiklik bildirir)

-t-: fiilden fiil (ettirgenlik/geçişlilik) yapma eki

-ayın: teklik birinci kişi gönüllülük eki

[illegible] 10

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

D 10. türᵚk : teŋrisi : ⟨türᵚk⟩ : ıdok : yėri : suvı ança : ėtmiş erinç: türᵚk : bodun : yok bolmazun : tėyin : bodun : bolçun tėyin : kaŋım : ėltėriş : kaganıg : ögüm : ėlbilge : katunug : teŋri : töpösinte : tutup : yügerü : kötürti erinç : kaŋım kagan : yėti yėgirmi : erin : taşıkmış taşra yorıyur tėyin : kü ėşidip : balıkdakı : taşıkmış : tagdakı

"Türklerin ilahî güçleri, Türklerin kutsal *yer-su* (ruhları) şu şekilde düzenlemişler. Belli ki Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye babam Ėltėriş Kağanı, annem Ėlbilge sultanı göğün tepesinden çekip yükseltmişler. Babam hakan on yedi savaşçıyla isyan etmiş. "İsyan başlıyor" diye haber gelince şehirdekiler (de) isyan etmişler. Dağdakiler de"

türk teŋrisi < *teŋri+si* "Türk tanrısı"

teŋri: isim tabanı
+si: teklik üçüncü kişi iyelik eki
ıdok < *ıd-ok* "kutsal"
ıd-: fiil tabanı
-ok: fiilden isim yapma eki
yėri suvı < *yėr+i suv+ı* "yer su (tanrıları)"
yėr: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
suv: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
bolmazun < *bol-ma-zun* "olmasın"
bol-: fiil tabanı
-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-zun: teklik üçüncü kişi emir eki (istek ve emir bildirir)
tėyin < *tė-yin* "diye"
tė-: fiil tabanı
-yin: zarffiil eki
bolçun < *bol-çun* "olsun"
bol-: fiil tabanı
-çun: teklik üçüncü kişi emir eki
kaŋım < *kaŋ+(ı)m* "babam"
kaŋ: isim tabanı
+(ı)m: teklik birinci kişi iyelik eki
kaganıg < *kagan+(ı)g* "kağanı"
kagan: isim tabanı
+(ı)g: belirtme durumu eki
ögüm < *ög+(ü)m* "annem"
ög: isim tabanı
+(ü)m: teklik birinci kişi iyelik eki
katunug < *katun+(u)g* "kraliçeyi, sultanı, hatunu"
katun: isim tabanı
+(u)g: belirtme durumu eki
töpösinte < *töpö+si+n+te* "tepesinden"
töpö: isim tabanı
+si: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: zamir n'si
+te: bulunma/ayrılma durumu eki
tutup < *tut-(u)p* "çekip"
tut-: fiil tabanı

-(u)p: zarffiil eki

(yügerü) kötürti < **kötü-r-ti* "yükseltmişler"

*kötü-: fiil tabanı

-r-: fiilden fiil yapma eki

-ti: bilinen geçmiş zaman eki

erin < *er+(i)n* "savaşçısıyla"

er: isim tabanı

+(i)n: vasıta durumu eki

taşıkmış < *taş+ık-mış* " isyan etmiş"

taş: isim tabanı

+ık-: isimden (dönüşlü) fiil yapma eki

-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki

yorıyur < *yorı-(y)ur* "sefere çıkıyor"

yorı-: fiil tabanı

-(y)ur: geniş zaman eki

ėşidip < *ėşid-(i)p* "duyup"

ėşid-: fiil tabanı

-(i)p: zarffiil eki

balıkdakı < *balık+da+kı* "şehirdeki"

balık: isim tabanı

+da: bulunma/ayrılma durumu eki

+kı: aitlik eki

tagdakı < *tag+da+kı* "dağdaki"

tag: isim tabanı

+da: bulunma/ayrılma durumu eki

+kı: aitlik eki

[illegible] 11

[illegible]

[illegible]

............[illegible]

............[illegible]..................................

D 11. ėnmiş : tėrilip : yėtmiş er : bolmış : teŋri : küç bėrtök : üçün : kaŋım kagan : süsi : böri teg : ermiş : yagısi : koń teg : ermiş : ilgerü : kurıgaru : sülep : tėrmiş : kuvratmış : kamagı : yėti yüz er : bolmış : yėti yüz er : bolup :

èlsiremiş : kagansıramış : bodunug : küŋedmiş : kuladmış : bodunug : tür^{ü}k : törösin : ıçgınmış

"aşağı inmişler. Toplanıp yetmiş savaşçı olmuşlar. Tanrı güç verdiği için babam hakanın askerleri kurt gibiymiş, düşman(larının askerler)i (de) koyun gibiymiş. Doğuya ve batıya seferler edip derleyip toplamış, tamamı yedi yüz savaşçı olmuşlar. Ülkesiz ve hakansız kalmış olan halkı, cariye ve köle olmuş halkı, Türk geleneklerini kaybetmiş olan halkı"

ènmiş < *èn-miş* "aşağı inmişler"
    èn-: fiil tabanı
    -miş: öğrenilen geçmiş zaman eki
tèrilip < *tèr-(i)l-(i)p* "toplanıp"
    tèr-: fiil tabanı
    -(i)l-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
    -(i)p: zarffiil eki
küç bèrtök < *küç bèr-tök* "güç verdiği"
    bèr-: fiil tabanı
    -tök: sıfatfiil eki
süsi < *sü+si* "ordusu"
    sü: isim tabanı
    +si: teklik üçüncü kişi iyelik eki
yagısı < *yagı+sı* "düşmanı"
    yagı: isim tabanı
    +sı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
sülep < *sü+le-p* "seferler edip"
    sü: isim tabanı
    +le-: isimden fiil yapma eki
    -p: zarfiil eki
tèrmiş < *tèr-miş* "derlemiş"
    tèr-: fiil tabanı
    -miş: öğrenilen geçmiş zaman eki
kuvratmış < *kuvra-t-mış* "toplamış"
    kuvra-: fiil tabanı
    -t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
    -mış: öğrenilen geçmiş zaman eki
kamagı < *kamag+ı* "tamamı"
    kamag: isim tabanı
    +ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
bolup < *bol-(u)p* "olup"

bol-: fiil tabanı
-(u)p: zarfiil eki

èlsiremiş < ***èl+sire-miş*** **"ülkesiz kalmış"**
èl: isim tabanı
+sire-: isimden fiil yapma eki (eksiklik bildirir)
-miş: geçmiş zaman sıfatfiil eki

kagansıramış < ***kagan+sıra-mış*** **"hakansız kalmış"**
kagan: isim tabanı
+sıra-: isimden fiil yapma eki (eksiklik bildirir)
-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki

küŋedmiş < ***küŋ+ed-miş*** **"cariye olmuş"**
küŋ: isim tabanı
+ed-: isimden (dönüşlü) fiil yapma eki
-miş: geçmiş zaman sıfatfiil eki

kuladmış < *kul+ad-mış* **"köle olmuş"**
kul: isim tabanı
+ad-: isimden (dönüşlü) **fiil yapma eki**
-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki

ıçgınmış < *ıçgın-mış* "kaybetmiş"
ıçgın-: fiil tabanı
-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki

[illegible] 12

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

D 12 bodunug eçüm apam : törösinçe : yaratmış : boşgurmış töliş tarduş : bodunug : anta ètmiş : yavgug : şadıg : anta bèrmiş : bèriye : tavgaç : bodun : yagı ermiş : yırya : baz kagan : tokuz : oguz : bodun : yagı ermiş : kı[rkız : kurıkan : otuz tatar : kıtañ : tatavı : kop : yagı ermiş : kaŋ]ım kagan : bonça .... bodunug ...... kırk artokı

"atalarımın, dedelerimin gelenekleri doğrultusunda (yeniden) oluşturmuş, eğitmiş. O anda Töliş ve Tarduş halkını düzene sokup hemen o zaman (onların başına) Yavgu ve Şad atamış. Güneyde Çin halkı düşmanmış, kuzeyde Baz

hakan, Dokuz Oğuz halkı düşmanmış. Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtany, Tatavı, tamamı (Türklere) düşmanmış. Babam hakan bu kadar ..... . Kırk..."

törösince < *törö+si+n+çe* "geleneklerince"
törö: isim tabanı
+si: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: zamir n'si
+çe: eşitlik durumu eki
yaratmış < **yara-t-mış* "oluşturmuş"
*yara-: fiil tabanı
-t-: fiilden fiil (ettirgenlik/geçişlilik) yapma eki
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki
boşgurmış < *boşgur-mış* "öğretmiş" (< **boşug+(u)r-?*)
boşgur-: fiil tabanı
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki
yavgug < *yavgu+g* "Yavgu'yu"
yavgu: isim tabanı
+g: belirtme durumu eki
şadıg < *şad+(ı)g* "Şad'ı"
şad: isim tabanı
+(ı)g: belirtme durumu eki
bériye < *béri+ye* "güneyde" (< *béri+re)
béri: isim tabanı
+ye: yönelme durumu eki (+re)
yırya < *yır+ya* "kuzeyde" (< *yır+ra)
yır: isim tabanı
+ya: yönelme durumu eki (+ra)
baz < *ba-z* "bağımlı"
ba-: fiil tabanı
-z: fiilden isim yapma eki
artokı < *art-ok+ı* "fazlası"
art-: fiil tabanı
-ok: fiilden isim yapma eki
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

[illegible]

[illegible]

D 13. yèti : yolı : sülemiş : yègirmi : süŋüş : süŋüşmiş : teŋri : yarlıkadok üçün : èlligig : èlsiretmiş : kaganlıgıg : kagansıratmış : yagıg : baz kılmış : tizligig : sökürmiş : başlıgıg : yüküntürmiş : kaŋım : kagan : èlig törög : kazganıp : uça : barmış : kaŋım : kaganka başlayu : baz kaganıg : balbal : tikmiş : kaŋım

"yedi defa sefer edip yirmi (defa cephede) savaşa katılmış. Tanrının lütfuyla ülkesi olanı ülkesiz, hakanı olanı hakansız bırakmış; düşmanları teslim alıp güçlülere diz çöktürmüş, mağrurlara secde ettirmiş. Babam hakan böylelikle ülkeyi (kurup) yasaları düzenleyip sonsuzluğa uçup gitmiş. Babam hakana ilk önce Baz hakan anıt taşı dikmiş. Babam hakan"

yolı < *yol+ı* "kez, kere, defa"
yol: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

sülemiş < *sü+le-miş* "savaşmış"
sü: isim tabanı
+le-: isimden fiil yapma eki
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

süŋüş < **süŋ-(ü)ş* "savaş"
*süŋ-: fiil tabanı
-(ü)ş: fiilden isim yapma eki

süŋüşmiş < **süŋ-(ü)ş-miş*"savaşmış"
*süŋ-: fiil tabanı
-(ü)ş-: fiilden fiil yapma eki
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

yarlıkadok < *yarlıka-dok* "emrettiği, buyurduğu" (< **yarlıg+ka-dok*)
yarlıka-: fiil tabanı
-dok: sıfatfiil eki

èlligig < *èl+lig+(i)g* "ülkesi olanı"
èl: isim tabanı
+lig: isimden sıfat yapma eki
+(i)g: belirtme durumu eki

èlsiretmiş < *èl+sire-t-miş* "ülkesiz bırakmış"
èl: isim tabanı
+sire-: isimden fiil yapma eki (eksiklik bildirir)

-t-: fiilden fiil yapma eki
-miş: geçmiş zaman sıfatfiil eki
kaganlıgıg < *kagan+lıg+(ı)g* "hakanı olanı"
kagan: isim tabanı
+lıg: isimden sıfat yapma eki
+(ı)g: belirtme durumu eki
kagansıratmış < *kagan+sıra-t-mış* "hakansız bırakmış"
kagan: isim tabanı
+sıra-: isimden fiil yapma eki (eksiklik bildirir)
-t-: fiilden fiil yapma eki
-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki
yagıg < *yagı+g* "düşmanı"
yagı: isim tabanı
+g: belirtme durumu eki
ėlig < *ėl+(i)g* "ülkeyi"
ėl: isim tabanı
+(i)g: belirtme durumu eki
kazganıp < *kazgan-(ı)p* "kazanıp"
kazgan-: fiil tabanı
-(ı)p: zarfiil eki
uça barmış < *uç-a bar-mış* "vefat etmiş"
uç-: fiil tabanı
-a: zarfiil eki
bar-: tasvir fiili
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki
başlayu < *baş+layu* "önce"
baş: isim tabanı
+layu: isimden isim (zarf) yapma eki
tikmiş < *tik-miş* "dikmiş"
tik-: fiil tabanı
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

[illegible] 14

[illegible]

[illegible]

[illegible]

D 14. kagan : uçdokda : özüm : sekiz yaşda : kaltım : ol törọ̈de : üze : ėçim kagan : olortı : olorupan : tür^{ü}k : bodunug : yiçe : ėtdi : yiçe : igitti : çıgańıg : bay kıltı : azıg üküş : k^{ı}ıltı : ėçim kagan : olortokka : özüm : tėgin : erk......... iy............... teŋri : yarlıkadok üçün

"öldüğünde sekiz yaşındaydım. Gelenekler üzre amcam hakan tahta çıkmış. Amcam hakan tahta oturup Türk halkını önceden olduğu gibi yönetmiş, beslemiş. Yoksul olan halkı zengin etmiş, az olan halkı çoğaltmış. Amcam hakan tahta çıktığında ben prens … … … Tanrı lütfettiği için"

uçdokda < *uç-dokda* "vefat ettiğinde"
uç-: fiil tabanı
-dokda: zarfiil eki

özüm < *öz+(ü)m* "kendim"
öz: isim tabanı
+(ü)m: teklik birinci kişi iyelik eki

yaşda < *yaş+da* "yaşında"
yaş: isim tabanı
+da: bulunma/ayrılma durumu eki

kaltım < *kal-tı+m* "kaldım"
kal-: fiil tabanı
-tı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

töröde < *törö+de* "gelenekte"
törö: isim tabanı
+de: bulunma/ayrılma durumu eki

ėçim < *ėçi+m* "amcam"
ėçi: isim tabanı
+m: teklik birinci kişi iyelik eki

olortı < *olor-tı* "tahta çıktı" (< **ol-(o)r-?*)
olor-: fiil tabanı
-tı: bilinen geçmiş zaman eki

ėtdi < *ėt-di* "düzenledi"
ėt-: fiil tabanı
-di: bilinen geçmiş zaman eki

igitti < *igit-ti* "besledi"
igit-: fiil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki

çıgańıg < *çıgań+(ı)g* "fakiri"
çıgań: isim tabanı

+(ı)g: belirtme durumu eki

azıg < *az+(ı)g* "azı, az olanı"

az: isim tabanı

+(ı)g: belirtme durumu eki

olortokka < *olor-tokka* "tahta çıktığında"

olor-: fiil tabanı

-tokka: zarfiil eki

D 15. tört yėgirmi : yaşımka : tarduş : bodun : üze : şad : olortum : ėçim kagan : birle : ilgerü : yaşıl ügüz : şantuŋ : yazıka : tegi : süledimiz : kurıgaru : temir kapıgka : tegi süledimiz : kögmen aşa : k'ırkız : yėriŋe : tegi : süledimiz : kamagı bėş otuz : süledimiz üç yėgirmi süŋüşdümiz : ėlligig : ėlsiretdimiz : kaganlıgıg : kagansıratdımız : tizligig

"on dört yaşımda Tarduş halkının başında Şad olarak geçtim. Amcam hakanla beraber doğuda Sarı Irmak'a, Şantung ovasına kadar sefer ettik. Batıda Temir Kapıg'a kadar sefer ettik. Kögmenleri aşıp Kırgız topraklarına kadar sefer [ettik]. Tamamı yirmi beş defa sefer ettik. On üç defa savaşa katıldık. Ülkesi olanı ülkesiz, hakanı olanı hakansız bıraktık. Güçlülere"

yaşımka < *yaş+(ı)m+ka* "yaşımda"

yaş: isim tabanı

+(ı)m: teklik birinci kişi iyelik eki

+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki

yazıka < *yaz-ı+ka* "ovasına"

yaz-: fiil tabanı

-ı: fiilden isim yapma eki

+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki

süledimiz < *sü+le-di+miz* "sefer ettik"

sü: isim tabanı

+le-: isimden fiil yapma eki
-di: bilinen geçmiş zaman eki
+miz: çokluk birinci kişi eki

aşa < *aş-a* "aşarak"
aş-: fiil tabanı
-a: zarfiil eki

yèriŋe < *yèr+i+ŋe* "topraklarına"
yèr: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+ŋe: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/ bulunma durumu eki

[illegible] 16

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

D 16. sökürtümiz : başlıgıg : yükün türtümiz : türgèş : kagan : tür[ü]*küm : bodunum : erti : bilmedökin : üçün : biziŋe : yaŋıltokin : yazıntokin : üçün : kaganı : ölti : buyrukı : begleri : yeme : ölti onok : bodun : emgek körti : eçümiz apamız : tutmış yèr suv : idisiz : kalmazun : tèyin az bodunug ètip : yaratıp............... bars beg*

"diz çöktürdük, mağrurlara secde ettirdik. Türgèş hakanı müttefikimiz tebamızdı; anlayışsızlığından dolayı hatalarından dolayı hakanları öldü, komutanları, beyleri de öldü. On-Ok halkı sefil oldu. Atalarımızın, dedelerimizin sahip olduğu topraklar sahipsiz kalmasın diye Az halkını düzene sokup, örgütleyip halk haline getirdik ... Başlarındaki Bars beydi."

sökürtümiz < *sök-ür-tü+miz* "secde ettirdik"
sök-: fiil tabanı
-ür-: fiilden fiil yapma eki
-tü: bilinen geçmiş zaman eki
+miz: çokluk birinci kişi eki

bilmedökin < *bil-me-dök+i+n* "bilmediği"
bil-: fiil tabanı

-me-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-dök: sıfatfiil eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

biziŋe < *biz+i+ŋe* "bize"
biz: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+ŋe: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/ bulunma durumu eki

yaŋıltokin < *yaŋıl-tok+i+n* "yanıldığı"
yaŋıl-: fiil tabanı
-tok: sıfatfiil eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

yazıntokin < *yaz-(ı)n-tok+i+n* "hata ettiği"
yaz-: fiil tabanı
-(ı)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-tok: sıfatfiil eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

ölti < *öl-ti* "öldü"
öl-: fil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki

yeme < **yem-e* "yine"
*yem-: fiil tabanı
-e: zarfiil eki

emgek < *emge-k* "sıkıntı"
emge-: fiil tabanı
-k: fiilden isim yapma eki

körti < *kör-ti* "gördü"
kör-: fiil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki

eçümüz < *eçü+miz* "atalarımız"
eçü: isim tabanı
+miz: çokluk birinci kişi iyelik eki

apamız < *apa+mız* "dedelerimiz, cedlerimiz"
apa: isim tabanı
+mız: çokluk birinci kişi iyelik eki

tutmış < *tut-mış* "tutmuş, sahip olduğu"

tut-: fiil tabanı
-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki

idisiz < *idi+siz* "sahipsiz"
idi: isim tabanı
+siz: isimden isim yapma eki (yoksunluk)

kalmazun < *kal-ma-zun* "kalmasın"
kal-: fiil tabanı
-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-zun: teklik üçüncü kişi emir eki (istek ve emir bildirir)

ėtip < *ėt-(i)p* "düzenleyip"
ėt-: fiil tabanı
-(i)p: zarfiil eki

yaratıp < **yara-t-(ı)p* "oluşturmuş"
*yara-: fiil tabanı
-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-(ı)p: zarfiil eki

D 17. erti : kagan atıg : bonta : biz bėrtimiz : siŋilim : kunçuyug : bėrtimiz : özi yazıntı : kaganı : ölti : bodunı : küŋ kul : boltı : kögmen : yėr suv : idisiz : kalmazun : tėyin : az kırkız : bodunug ėtip : yaratıp : keltimiz : süŋüşdümiz

"Hakan unvanını (ona) burada biz verdik. Küçük kız kardeşim prensesi (de ona eş olarak) verdik. Kendisi hata etti, (bunun için de) öldü. Halkı cariye, köle oldu. Kögmen toprakları sahipsiz kalmasın diye Az ve Kırgız halklarını düzene sokup örgütledik savaştık ....

bonta < *bo+n+ta* "burada"
bo: isim tabanı
+n: zamir n'si
+ta: bulunma/ayrılma durumu eki

atıg < *at+(ı)g* "adı"

at: isim tabanı
+(ı)g: belirtme durumu eki
bèrtimiz < *bèr-ti+miz* "verdik"
bèr-: tasvir fiili
-ti: bilinen geçmiş zaman eki
+miz: çokluk birinci kişi eki
siŋilim < *siŋil+(i)m* "kız kardeşim"
siŋil: isim tabanı
+(i)m: teklik birinci kişi iyelik eki
kunçuyug < *kunçuy+(u)g* "prensesi"
kunçuy: isim tabanı
+(u)g: belirtme durumu eki
yazıntı < *yaz-(ı)n-tı* "hata etti"
yaz-: fiil tabanı
-(ı)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-tı: bilinen geçmiş zaman eki
keltimiz < *kel-ti+miz*"geldik"
kel-: fiil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki
+miz: çokluk birinci kişi eki
süŋüşdümiz < **süŋ-(ü)ş-dü+miz*"savaştık"
***süŋ-:** fiil tabanı
-(ü)ş-: fiilden fiil yapma eki
-dü: bilinen geçmiş zaman eki
+miz: çokluk birinci kişi eki

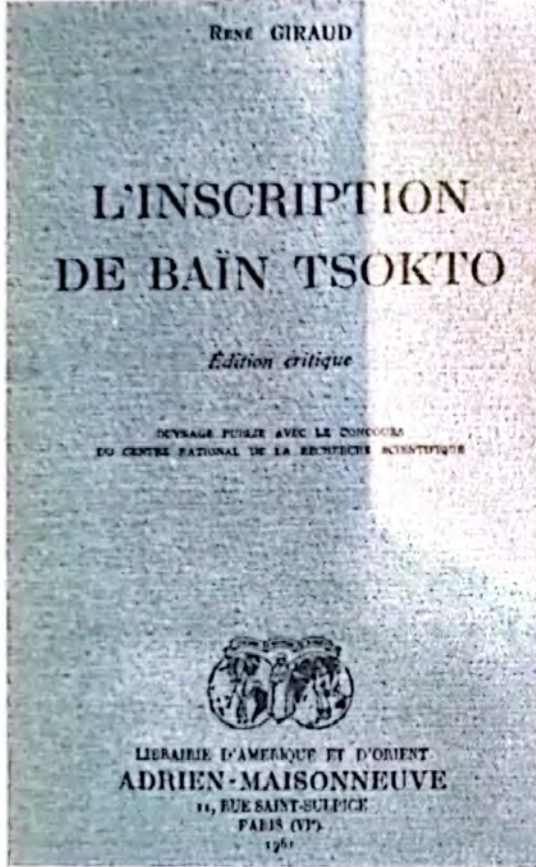
Tunyukuk Yazıtı

Tunyukuk, 630'da ilk Türk devletinin hakimiyetinin sona ermesi ve Türk beylerinin Çang'an'a (bugünkü Şi'an / Xi'an) götürülmeleri sonucu Çin topraklarında doğar ve yetişir. 682'de Ėltėrişin başkanlığında İkinci Türk devletinin kuruluşunda önemli bir rol alır. Daha sonra ikinci ve üçüncü kağanlara, Kapgan ve Bilge'ye de hizmet eder. Akılcı, tedbirli ve atasözü değerindeki ifadeleriyle "bilge" unvanını kullanmaya hak kazanmış olmalı ki kendisinden "Bilge Tunyukuk" diye bahseder. Adının *tun* ve *yukuk* (*yokuk, yokok, yukok*?) şeklinde iki sözcükten oluştuğu tahmin edilebilir. Buna günümüz Türk dillerinde "ilk, birinci" anlamlarına gelen *tun/dun* (Kırgızca, Tuvaca, Çağdaş Uygurca) sözcüğü kanıt olarak gösterilebilir. Ayrıca yazıtlarda rastlanan *Tun Bilge, Tun Yėgen Ėrkin* vb. şekillerde tek başına bir *tun* sözcüğü düşünmemiz için iyi bir delildir. Küli Çor yazıtında geçen ve 𐰪 *ń* ile değil de 𐰣 *n* ve 𐰖 *y* ile iki ayrı harfle yazılan *tunyukuk* imlası da *tun* diye bağımsız bir sözcük düşünmemize imkan sağlar. İkinci sözcük hakkında kesin bir şey söylemek zordur.

Yazıtın Genel Görünümü: Tunyukuk yazıtları iki taştan oluşur. Bu yazıtlar genelde T I ve T II kısaltmalarıyla gösterilirler. Birinci taş toplam 35 satır iken ikinci taş 27 satırdır. Her iki taşın da özellikle toprağa saplı kısımları yıpranmıştır. Her iki taşın da özel bir tepeliği, üstlüğü yoktur (1. ayrım). Her iki taş da bu yönüyle ejderha motifli üstlüğü ve kaplumbağa altlığı bulunan öteki hakanlık yazıtlarından, Kül Tėgin, Bilge Kagan, Kara Balgasun (I) yazıtlarından ayrılır (2. ayrım). Bir diğer farkı da yazıtta herhangi bir tarih, Çin tarihlendirme sistemine dayanan bir tarih bulunmaz (3. ayrım). Bütün bunlar Çin'de doğup yetişen Tunyukuk'un Çin kültürüne özgü bu unsurlardan özellikle kaçındığını gösteriyor olabilir (krş. Bazin, Üçüncü Bölüm, § 39.7). Dikiliş tarihi konusunda çeşitli görüşler olmakla birlikte (bk. Alyılmaz 2005, s. 194) T. Tekin kesin olanın 716 sonrası, Bilge Kagan'ın hükümdarlığı döneminde dikildiğini düşünür (T. Tekin 1995, s. 13). Birinci taşın üzerindeki yazılar ikinci taşa göre daha okunaklı ve sağlamdır. İkinci taşın kuzey ve güney yüzlerinde kimi bölümlerin okunması bugün bir hayli zordur. Birinci taşın üst bölümünde, ortada, Tunyukuk'un ailesine ait olduğu düşünülen ▽ şeklinde bir damga bulunur (12.5 x 12.5 x 12.5 cm üçgen ve 14 cm uzunluğunda bir çizgi, Alyılmaz 2005, s. 182; başka yerlerde de görülen bu damga için bk. aynı eser s. 183). Birinci satırdaki harfler, diğer satırlara göre iki kat daha büyüktür. KT ve BK yazıtlarından farklı olarak henüz bir müzeye ya da kapalı mekâna taşınmış değillerdir. Yazıt çevresindeki kimi buluntular, yazıta yakın bir mesafede bir depoda saklanmakta, yazıtın çevresinde ise sadece bir çit bulunmaktadır. Birinci

taş 243, ikinci taş ise 217 cm yüksekliktedir.

Yeri: Bugün Ulanbatur'a bir saat mesafede bulunan Tunyukuk yazıtı ile KT ve BK yazıtları arasındaki mesafe 360 km civarındadır (Alyılmaz s. 179). Toola ırmağının yukarı kısmında, Bayn-Tsokto bölgesinde bulunmasından dolayı bazı kaynaklarda bu şekilde, Bayn-Tsokto yazıtı olarak da anılırlar. GPS kayıtları 48 T 0685770, UTM 5285348 şeklinde olup 1528 m yüksekliktedir (Alyılmaz 2005, s. 179).

İçerik: Tunyukuk öncelikle kendisinin Çin hakimiyeti sırasında, Çin'de doğduğunu vurgulayarak söze başlar. Daha sonra Türklerin başlarına geçecek han bularak Çin'den ayrıldıklarını, komşu ve boyundurukları altındaki kavimlerin, özellikle Tokuz Oguzların Türkleri ortadan kaldırma planlarını, bu planları duyduğunda kaygısından uykusuz kalışını, bu planların boşa çıkartılışını, kendi komutanlığında kuzeye, kuzey batıya yapılan seferleri, yaptığı danışmanlık hizmetlerini, özellikle kağan seçiminde oynadığı rolü ele alır. Ėltériş ve Kapgan Kağan yönetiminde onlarla uyumlu çalışmalarını, hizmetlerinin hayatî önemini sonlara doğru vurgular.

1

I. Taş, B 1. *bilge tuňukuk : ben özüm : tavgaç éliŋe : kılıntım : türk bodun : tavgaçka : k^ö^rür erti*

"Bilge Tunyukuk ben kendim Çin yönetimi sırasında doğdum. (Bir zamanlar) Türk halkı Çin'e bağlı idi"

özüm < *öz+(ü)m* "kendim"

öz: isim tabanı

+(ü)m: teklik birinci kişi iyelik eki

ėliŋe < *ėl+i+ŋe* "(Çin) yönetimi (sırasında)"

ėl: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+ŋe: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/ bulunma durumu eki

kılıntım < *kıl-(ı)n-tı+m* "doğdum"

kıl-: fiil tabanı

-(ı)n-: fiilden fiil yapma eki

-tı: bilinen geçmiş zaman eki

+m: teklik birinci kişi eki

körür erti < *kör-ür er-ti* "bağlı idi"

kör-: fiil tabanı

-ür: geniş zaman eki

er-: tasvir fiili

-ti: bilinen geçmiş zaman eki

[illegible] 2

[illegible]

I. Taş, B *2. türk bodun : kanin bulmayin : tavgaçda : adrıltı : kanlantı : kanin* k^{o}*odup : tavgaçka : yana içikdi : teŋri : ança tėmiş erinç : kan bėrtim*

"Türk halkı hanını bulamadığı için Çin'den ayrıldı, han sahibi oldu. (Sonra da) hanını terkedip yine Çin hakimiyetine girdi. Belli ki Tanrı şöyle demiş: "Han verdim."

kanin < *kan+i+n* "hanını"

kan: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

bulmayin < *bul-mayin* "bulamadığı için"

bul-: fil tabanı

-mayin: olumsuz zarfiil eki

kanlantı < *kan+lan-tı* "han sahibi oldu"

kan: isim tabanı

+lan-: isimden fiil yapma eki

-tı: bilinen geçmiş zaman eki

(+lan- almak daha doğru olacaktır, çünkü **kanla-* yoktur.)

kodup < *ko-d-(u)p* "terk edip"
ko-: fiil tabanı
-d-: fiilden fiil (pekiştirme) yapma eki
-(u)p: zarfiil eki
içikdi < *iç+ ik-di* "(Çin) hâkimiyetine girdi"
iç: isim tabanı
+ik-: isimden (dönüşlü) fiil yapma eki
-di: bilinen geçmiş zaman eki
erinç < *er-(i)nç* "belli ki"
er-: fiil tabanı
-(i)nç: fiilden isim yapma eki
bèrtim < *bèr-ti+m* "verdim"
bèr-: fiil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

𐰴𐰣𐰭𐰣 : 𐰸𐰆𐰑𐰯 : 𐰃𐰲𐰚𐰓𐰭 : 𐰃𐰲𐰚𐰓𐰜𐰇𐰲𐰤 : 𐱅𐰭𐰼𐰃 : 𐰇𐰠𐱅𐱁𐰃𐰼𐰨 : 𐱅𐰇𐰼𐰚 3

𐰉𐰆𐰑𐰣 : 𐰇𐰠𐱅𐰃𐰞𐰴𐰦𐰃 : 𐰖𐰸𐰉𐰆𐰡𐰃 : 𐱅𐰇𐰼𐰚 : 𐰽𐰃𐰼𐰉𐰆𐰑𐰣 : 𐰘𐰼𐰃𐰤𐱅𐰀 :

I. Taş, B *3. kanıŋın : k°odup : içikdiŋ : içikdök üçün : teŋri : öl tèmiş erinç : türk bodun : ölti alkıntı : yok boltı : türk : sir bodun : yèrinte*

"Hanını bırakıp hakimiyet altına girdin". Hakimiyet altına girdiğin için belli ki Tanrı "öl!" demiş. Türk halkı öldü, helak oldu, yok oldu. Türk Sir halkının topraklarında"

kanıŋın < *kan+(ı)ŋ+(i)n* "hanını"
kan: isim tabanı
+(ı)ŋ: teklik ikinci kişi iyelik eki
+(i)n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki
içikdiŋ < *iç+ik-di+ŋ* "hâkimiyet altına girdin"
iç: isim tabanı
+ik-: isimden (dönüşlü) fiil yapma eki
-di: bilinen geçmiş zaman eki
+ŋ: teklik ikinci kişi eki
içikdök < *iç+ik-dök* "hâkimiyet altına girdiğin için"
iç: isim tabanı
+ik-: isimden (dönüşlü) fiil yapma eki
-dök: sıfatfiil eki

ölti < *öl-ti* "öldü"
öl-: fiil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki
alkıntı < *alk-(ı)n-tı* "helak oldu"
alk-: fiil tabanı
-(ı)n-: fiilden fiil yapma eki
-tı: bilinen geçmiş zaman eki
yok < **yo-k* "yok"
*yo-: fiil tabanı
-k: fiilden isim yapma eki
yėrinte < *yėr+i+n+te* "topraklarında"
yėr: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: zamir n'si
+te: bulunma/ ayrılma durumu eki

[illegible] 4

[illegible]

I. Taş, B *4. bod kalmadı : ıda taşda : kalmişi : k"uvranıp : yėti yüz boltı : ėki ülügi atlıg erti : bir ülügi : yadag erti : yėti yüz : kişig :*
"insan kalmadı. (Sonraları) dağda taşta kalanlar toplanıp yedi yüz kişi oldular. (Bunların) bir bölümü atlı, bir bölümü (ise) yayaydı. Yedi yüz kişiye"

kalmadı < *kal-ma-dı* "(insan) kalmadı"
kal-: fiil tabanı
-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
ıda < *ı+da* "dağda"
ı: isim tabanı
+da: bulunma/ayrılma durumu eki
taşda < *taş+da* "taşta"
taş: isim tabanı
+da: bulunma/ ayrılma durumu eki
kalmişi < *kal-miş+i* "kalanları"
kal-: fiil tabanı
-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

kuvranıp < *kuvra-n-(ı)p* "toplanıp"

kuvra-: fiil tabanı

-n-: fiilden fiil yapma eki

-(ı)p: zarfiil eki

ülügi < *üle-g+i* "bölümü"

üle-: fiil tabanı

-g: fiilden isim yapma eki

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

atlıg < *at+lıg* "atlı, süvari"

at: isim tabanı

+lıg: isimden sıfat yapma eki

erti < *er-ti* "idi"

er-: fiil tabanı

-ti: bilinen geçmiş zaman eki

kişig < *kişi+g* "kişiye"

kişi: isim tabanı

+g: belirtme durumu eki

𐰆𐰑𐰔𐰍𐰢𐰀 : 𐰆𐰞𐰍𐰃 : 𐱁𐰑𐰼𐱅𐰃 : 𐰀𐰖𐰍𐰞𐱅𐰓𐰃 : 𐰀𐰖𐰍𐰢𐰽𐰃𐰋𐰤 : 𐰼𐱅𐰢 5

𐰋𐰃𐰠𐰏𐰀𐱃𐰆𐰭𐰸𐰸 : 𐰴𐰍𐰣𐰢𐰆 : 𐰶𐰃𐱁𐰖𐰣𐱅𐰓𐰢 : 𐰽𐰴𐰣𐱃𐰢 : 𐱃𐰆𐰺𐰸𐰉𐰆𐰴𐰞𐰃 : 𐰾𐰢𐰔𐰉𐰆𐰴𐰞𐰃 :

𐰺𐰴𐰑𐰀

I. Taş, B *5. uduzugma : ulugi : şad erti : aygıl tèdi : ayıgmasi ben ertim : bilge tuñukuk : kagan mu k̇ışayin tèdim : sakıntım : toruk bu"kalı : semiz bu"kalı : ırakda*

"kumanda edenlerin başı Şad unvanını taşıyordu. "Akıl ver!" dedi. Danışmanı bendim, Bilge Tunyukuk. "Hakan mı yapayım?" dedim. Düşündüm. "Zayıf bir boğayla semiz bir boğa uzakta (bir yerlerde)"

uduzugma < *ud-(u)z-(u)gma* "kumanda edenlerin"

ud-: fiil tabanı

-(u)z: fiilden fiil yapma eki (ettirgenlik)

-(u)gma: fail yapan sıfatfiil eki

ulugi < *ulug+i* "başı"

ulug: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

aygıl < *ay-gıl* "Akıl ver!"
ay-: fiil tabanı
-gıl: teklik ikinci kişi emir eki

ayıgmasi < *ay-(ı)gma+si* "danışmanı"
ay-: fiil tabanı
-(ı)gma: fail yapan sıfatfiil eki
+si: teklik üçüncü kişi iyelik eki

kışayin < *kış-ayin* "(hakan mı) yapayım"
kış-: fiil tabanı
-ayın: teklik birinci kişi gönüllülük eki

sakıntım < *sak-(ı)n-tı+m* "düşündüm"
sak-: fiil tabanı
-(ı)n-: fiilden fiil yapma eki
-tı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

toruk bukalı semiz bukalı < *turu-k buka+lı semriz buka+lı* "zayıf bir boğa ve semiz bir boğa"
tor-: fiil tabanı
-uk: fiilden isim yapma eki
*semri-: fiil tabanı (bkz. OTWF 323)
-z: fiilden isim yapma eki
buka: isim tabanı
+lı…+lı: bağlaç eki (ile, ve anlamı katar)

ırakda < *ıra-k+da* "uzakta"
ıra-: fiil tabanı
-k: fiilden isim yapma eki
+da: bulunma/ ayrılma durumu eki

[illegible] 6

[illegible]

[illegible]

I. Taş, B *6. bilser semiz bu"ka : toruk buka tėyin : bilmez ermiş tėyin ança sakıntım : anta kėsre: teŋri : bilig bėrtök üçün : özüm ök : kagan kışdım : bilge tuńukuk : buyla baga tarkan*

"kapışsalar, (hangisi) semiz boğa, (hangisi) zayıf boğadır bilmek mümkün değilmiş" diye, bu şekilde düşündüm. Daha sonra Tanrı (bana) muhakeme

yeteneği verdiği için (onu) ben kendim hakan yaptım, Bilge Tunyukuk. Buyla Baga Tarkan"

tèyin < *tè-yin* "diye"
    tè-: fiil tabanı
    -yin: zarfiil eki
bèrtök < *bèr-tök* "verdiği için"
    bèr-: fiil tabanı
    -tök: sıfatfiil eki
kışdım < *kış-dı+m* "(hakan) yaptım"
    kış-: fiil tabanı
    -dı: bilinen geçmiş zaman eki
    +m: teklik birinci kişi eki

[illegible] 7
[illegible]
[illegible]

I. Taş, B 7. *birle : èltèriş kagan : bolayın : bèriye : tavgaçıg : öŋre kıtańıg : yırya oguzug : üküş ök : ölörti : bilgesi : çavışi : ben ök ertim : çugay kuzin : kara kumug : olorur : ertimiz*

"ve Èltèriş Kağan bir araya gelip güneyde Çinlileri, doğuda Kıtanyları, Kuzeyde Oğuzları epeyi öldürdüler. (Bu sırada) bilgeleri ve *Çavış*'ı bendim. Çugay'ın kuzeyinde Kara Kum'da yaşıyorduk."

èltèriş < *èltèr-(i)ş* "Èltèriş"
    èl: isim tabanı
    tèr-: fiil tabanı
    -(i)ş: fiilden isim yapma eki
bolayın < *bol-ayın* "bir araya gelip"
    bol-: fiil tabanı
    -ayın: teklik birinci kişi gönüllülük eki
bèriye < *bèri+ye* "güneyde" (< *bèri+re)
    bèri: isim tabanı
    +ye: yönelme durumu eki (< +*re*)
kıtańıg < *kıtań+(ı)g* "Kıtanyları"
    kıtań: isim tabanı

+(ı)g: belirtme durumu eki

yırya < *yır+ya* "kuzeyde" (< *yır+ra*)

yır: isim tabanı

+ya: yönelme durumu eki (*+ra*)

oguzug < *oguz+(u)g* "Oğuzları"

oguz: isim tabanı

+(u)g: belirtme durumu eki

ölörti < *öl-ör-ti* "öldürdüler"

öl-: fiil tabanı

-ür-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki

-ti: bilinen geçmiş zaman

bilgesi < *bil-ge+si* "bilgeleri"

bil-: isim tabanı

-ge: fiilden isim yapma eki

+si: teklik üçüncü kişi iyelik eki

çavışi < *çavış+i* "Çavış'ı" (*çavış*, askerî bir unvan, komutan)

çavış: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

kuzin < *kuz+i+n* "kuzeyinde"

kuz: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

kumug < *kum+(u)g* "Kara Kum'da"

kum: isim tabanı

+(u)g: belirtme durumu eki

olorur < *olor-ur* "yaşıyor"

olor-: fiil tabanı

-ur: geniş zaman eki

ertimiz < *er-ti+miz* "idik"

er-: fiil tabanı

-ti: bilinen geçmiş zaman eki

+miz: çokluk birinci kişi eki

𐰚𐰘𐰃𐰚𐰘𐰘𐰇 : 𐱃𐰉𐱁𐰍𐰣𐰘𐰘𐰇 : 𐰆𐰞𐰺𐰆𐰺𐰼𐱅𐰢𐰔 : 𐰉𐰆𐰑𐰣 : 𐰉𐰆𐰍𐰔𐰃 : 𐱃𐰸𐰼𐱅𐰃 : 8

I. Taş, B *(8) 1. kėyik yėyü : tavışgan yėyü : olorur ertimiz : bodun : bogzi : tok erti*

"Yaban hayvanları yiyerek, tavşan yiyerek yaşayıp gidiyorduk."

tavışgan < *tavış+gan (krş. *çimgen, arpagan, üyürken*; ayrıca krş. Tü. *teve* = Mo. *temegen*) "tavşan"

*tavış: isim tabanı

+gan: isimden isim yapma eki

yėyü < *yė-(y)ü* "yiyerek"

yė-: fiil tabanı

-(y)ü: zarfiil eki

bogzi < *bog(u)z+i* "boğazı (Burada *karnı*)"

bog(u)z: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

tok < *to-k* "tok"

to-:fiil tabanı

-k: fiilden isim yapma eki

Moyun Çor / Şine Us(u) Yazıtı (759-760)

Yaygın adıyla, bulunduğu yerden dolayı Şine-Usu (Halha: Şin-Us) yazıtı olarak bilinen ve Uygur Hakanlarından üçüncüsüne, Bayan Çor'a (?) ait olan yazıt, Altay Dilleri Teorisi'nin kurucusu Gustaf John Ramstedt tarafından 1909 yılının bahar aylarındaki araştırma gezisi sırasında bulunmuştur. Fin-Ugor Cemiyeti'nin desteğiyle yapılan araştırma gezisine beraberinde filolog Sakari Pälsi ile iki Moğol yardımcı katılmıştır. Ramstedt, Moğol yardımcılarının anlatımlarına göre eski Mā-gun manastırı yakınlarında, Örgȫtu dağına yakın, Mogoytu akarsuyu ile Şine-usu gölü yakınlarında bir yerde bir yazıt olduğunu anlamış ve araştırmalarını buna göre yapmıştır. Yazıt, 3 m 80 cm uzunluğunda, dörtgen, üzeri çok güzel düzlenmiş granit bloktandır. Yakınında ise üzerinde çeşitli süslemeler bulunan, yazıtın daha evvel üzerine oturtulduğu bir kaplumbağa heykeli bulunmaktadır. Yazıtın üst kısmından üzerine başlık geçirildiği anlaşılmaktadır. İki parçaya ayrılmış bulunan yazıtın üst kısımdaki parçası alttakinden daha kısadır. Altta kalan parça üsttekinden neredeyse iki kat daha uzundur. Yazıtın yüzeyi aşınmış ya da parçalanmak üzeredir. Özellikle kuzey yüzünün alt kısımları ile batı yüzünün üst tarafları hasar görmüş, silinmiştir.

Ramstedt notlar bölümünde bölge, yazıtın bulunduğu bölge, çevrede yer alan coğrafî şekiller, dağlar, su kaynakları (mesela bunlardan birisi bizce de kolayca anlaşılır: *Tala-buluq*, yani Dala-Bulaq "Bozkır Bulağı" s. 38) ve Şine-Usu hakkında da bilgi verir (s. 38-42). Yazıta adını veren Şine-Usu 300 m. uzunluğunda tuzlu, suyu acı olan bir göldür. Yağmurun durumuna göre göl ortaya çıkar, o yıllarda, 1909 yıllarından birkaç yıl önce gölün bulunduğu alan boştur, bu sebeple de yeni oluşan göl Şine-usu (*şine* "yeni", *usu* "su") olarak adlandırılmıştır (Ramstedt 1913, s. 40); *şine* ve *usu(n)* sözlerinin Modern Moğolca ile Klasik Moğolcaya göre imlaları ve açıklanışı konusunda bk. O. Mert 2009, s. 198, dipnot 534.

Yazıt ilk önce Ramstedt, sonra da E. Aydın, T. Moriyasu (ve öteki yazarlar) ve O. Mert tarafından ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bundan başka öteki yazıtların da ele alındığı toplu çalışmalarda, gramerlerde yazıtın metnine yer verilmiştir.

Yazıtın yeri ve konumu yakın zamanda, günümüzde yapılan çalışmalarla bir kez daha ifade edilecek olursa, bu konuda yerinde inceleme yapanlardan O. Mert'in ifadesine başvurabiliriz: Moğolistan'ın Arhangay iline (Архангай аймар) bağlı Hayrhan ilçesi (Хайрхан сум) ile Bulgan ilinin (Булган аймар)

Saihan ilçesi (Сайхан сум) arasında, bu iki yerleşim biriminin kesiştiği noktada, Örgööt dağının güneydoğusunda, Şine-usu gölünün 2.5 km kuzeyinde yer alır. Şine-usu gölünün GPS bilgileri 48 294037D 5377386K iken yazıtın bulunduğu yer ise 48 294296D 5380216K'dir (O. Mert 2009, s. 197).

Yazıta adını veren göl, yukarıda Ramstedt'ten de aktardığımız gibi yağışın durumuna göre küçülebilen ya da büyüyen bir göldür. Yazıt, KT ve BK külliyesi gibi olmasa da bir anıt mezar niteliğinde olsa gerek; çünkü çevresinde çok sayıda heykel vb. kabir süsü bulunmuş, sonra da bunlar ilçe müzesine kaldırılmış, oradan da Şiveet Ulaan'a taşınmıştır. Bugün kabirden geriye yalnızca kurgan açığı, kaplumbağa altlık ve yazıtın ikiye ayrılmış uzun granit taşı kalmıştır (bk. O. Mert 2009, s. 199; fotoğraflar için krş. s. 201, 208, 210, , 220, 222, , 237, 264-265).

Ramstedt'in de belirttiği gibi, yazıtın bir şapkası, başlığı var olup bunun için en üstte ayrıca bir çıkıntı yapılmıştır. Şu ana kadarki çalışmalarda bu başlığın nerede olduğundan söz edilmez. Yazıtın en üstünde ön yüz olduğu düşünülen kuzey yüzünde üç adet veya üçlü bir damga bulunur, bundan başka güney ve batı yüzlerinin kesiştiği noktada, altta bir damga daha bulunur (bk. O. Mert 2009, s. 208).

Taşın kuzey yüzünden 12, doğu yüzünden 12, güney yüzünden 12 ve batı yüzünden de 9 satır günümüze ulaşmıştır. Bundan başka güney yüzüne ilave olduğu kaydedilen, bir hayli hasar görmüş 4 kısa satır daha vardır, bunlardan ikisi 1. satırın altında, diğer ikisi ise 12. satırın üstündedir (O. Mert 2009, s. 237). Moriyasu kuzey yüzünü 13 satır hesap eder.

En önemli bilgilerin yer aldığını düşündüğümüz kuzey yüzü bir hayli yıpranmıştır. Özellikle taşın ikinci parçasına denk gelen kısımlarda hasar büyüktür. En az hasarlı, eksiği en az olan yüz, doğu ve sonra da güney yüzüdür.

Taşın yazılı kısmının uzunluğu, her iki parça birleştirildiğinde 366 cm'dir, O. Mert 2009, s. 201. Kaplumbağa altlık 1 m^2 olup yüksekliği 45 cm'dir. Çevresi kaplumbağanın ayaklarını andıran süslemelerle, çizimlerle doludur. Yine üst yüzeyinde de çeşitli çizimler vardır. Yazıtın altlığa yerleştirilmesi için açılan çukurun derinliği 23 cm, uzunluğu 42 ve 43 cm, enleri ise 27.5 ve 23.5 cm'dir; bk. O. Mert 2009, s. 264; Moriyasu-Ochir 1999, sonda yer alan çizimler; H. Halén, MSSP s. 60.

Yazıtta Uygurların ülkesi (Ötüken toprakları ile çevresi topraklar (?) / veya Ögreş toprakları arası), Uygurlardan önce Türklerin bölgede kaç yıl hüküm

sürdüğü, Türk hakanlarının iktidarda kaldıkları yıl (*tür[k kagan] çak elig yıl olormış*), Türk kağanı ile Uygur kağanlarının iktidar mücadeleleri, yaptıkları savaşlar, An Lushan isyanı ile ilgili konular ele alınır. Buna göre ilk yüzü Türk kağanlığının kısa tarihi ile Uygurların iktidarı ele alışı hakkındadır. İkinci yüzde (doğu) çeşitli boyları birleştirme mücadelesi (*sekiz oguz, tokuz tatar*), Kırgızlarla olan savaşlar ele alınır. Güney yüzünde Çiklerle, Basmıllarla, Karluklarla olan savaşlar anlatılır. Batı yüzünde Çin imparatorunun An Lushan isyanı neticesinde içine düştüğü durum, Çinlilere yardım karşılığı iki Çinli prensesin Uygurlara gönderilişi, isyan sonucu güç duruma düşen Soğdlar ile Çinlilere şehir inşa edilişi (?) anlatılır.

[illegible] 1

[illegible]

[illegible]

[illegible]

MÇ D1. (...) : kėçe yaruk batar : erkli : süŋüşdüm : anta : sançdım : kün kuvranmış : tün tėrilmiş : bükgükde : sekiz oguz : tokuz tatar : kalmadok : ėki yaŋıka : kün tuguru : süŋüşdüm : kulum : küŋüm : bodunug : teŋri

"Akşam güneş batar iken savaştım. Orada mızrakladım. Güneş toplanmış, akşam (da) derilmişti. Bükgük'te Sekiz Oğuz, Tokuz Tatar'dan (eser) kalmamış. Ayın ikinci günü güneş doğar iken savaştım. Kölelerim, cariyelerim, halkım (adına) gök"

kėçe yaruk < *yaru-k* "akşam güneş"
 yaru-: fiil tabanı
 -k: fiilden isim yapma eki
batar < *bat-ar* "batar (iken)"
 bat-: fiil tabanı
 -ar: geniş zaman eki (kalıcı ad ve sıfat yapar)
süŋüşdüm < **süŋ-(ü)ş-dü+m* "savaştım"
 *süŋ-: fiil tabanı
 -(ü)ş-: fiilden fiil yapma eki
 -dü: bilinen geçmiş zaman eki
 +m: teklik birinci kişi eki

anta < **an+ ta* "orada"
*an: isim tabanı
+ta: bulunma/ ayrılma durumu eki
sançdım < *sanç-dı+m* "mızrakladım"
sanç-: fiil tabanı
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki
kuvranmış < *kuvra-n-mış* "toplanmış"
kuvra-: fiil tabanı
-n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki
tėrilmiş < *tėr-(i)l-miş* "derilmiş"
tėr-: fiil tabanı
-(i)l-: fiilden fiil (edilgenlik) yapma eki
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki
bükgükde < *bükgük+de* "Bükgük'te"
bükgük: isim tabanı
+de: bulunma/ ayrılma durumu eki
kalmadok < *kal-ma-dok* "kalmamış"
kal-: fiil tabanı
-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-dok: sıfatfiil eki
yaŋıka < *yaŋı+ka* "aya"
yaŋı: isim tabanı
+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki
tuguru < *tug-(u)r-u* "doğar iken"
tug-: fiil tabanı
-(u)r-: fiilden fiil (ettirgenlik/geçişlilik) yapma eki
-u: zarfiil eki
kulum < *kul+(u)m* "köle(leri)m"
kul: isim tabanı
+(u)m: teklik birinci kişi iyelik eki
küŋüm < *küŋ+(ü)m* "cariye(leri)m"
küŋ: isim tabanı
+(ü)m: teklik birinci kişi iyelik eki
bodunug < *bod+un+(u)g* "halkım"
bod: isim tabanı
+un: kalıplaşmış çokluk eki
+(u)g: belirtme durumu eki

2

MÇ D2. yèr : ayu : bèrti : anta : sançdım : yazoklug atlıgıg... ***teŋri tuta*** *bèrti : kara : ègil : bodunug : yok kılmadım : evin barkın yılkısın :* ***yulımadım*** *: kıyın : aydım : turguru kodtum : kentü bodunum : tèdim : udu : keliŋ tèdim : kodup : bardım : kelmedi : yiçe*

"(ve) yer (öyle) emretti, (onları) orada mızrakladım. Yoldan çıkmış (= suçlu) süvarileri ... Tanrı yakaladı. Ahaliye dokunmadım, malını mülkünü, sürüsünü yağmalamadım. Onlara ceza verdim, affettim, "kendi halkım" dedim, "(beni) takip edin" dedim. Bırakıp gittim. Gelmedi(ler). (Oraya) tekrar"

ayu bèrti < *ay-u bèr-ti* "emretti"
- ay-: fiil tabanı
- -u: zarfiil eki
- bèr-: tasvir fiili
- -ti: bilinen geçmiş zaman eki

tuta bèrti < *tut-a bèr-ti* "yakaladı"
- tut-: fiil tabanı
- -a: zarfiil eki
- bèr-: tasvir fiili
- -ti: bilinen geçmiş zaman eki

sançdım < *sanç-dı+m* "mızrakladım"
- sanç-: fiil tabanı
- -dı: bilinen geçmiş zaman eki
- +m: teklik birinci kişi eki

yazoklug < *yaz-ok+lug* "yoldan çıkmış, hatalı, kabahatli"
- yaz-: fiil tabanı
- -uk: fiilden isim yapma eki
- +lug: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

atlıgıg < *at+lıg+(ı)g* "süvarileri"
- at: isim tabanı

+lıg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)
+(ı)g: belirtme durumu eki

tuta bèrti < *tut-a bèr-ti* "yakaladı"
tut-: fiil tabanı
-a: zarfiil eki
bèr-: tasvir fiili
-ti: bilinen geçmiş zaman eki

yok kılmadım < *kıl-ma-dı+m* "(ahaliye) dokunmadım"
kıl-: fiilden fiil yapma eki
-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

evin < *ev+i+n* "evini"
ev: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

barkın < *bark+ı+n* "malını, mülkünü"
bark: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

yılkısın < *yılkı+ sı+ n* "sürüsünü"
yılkı: isim tabanı
+sı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

yulımadım < *yulı-ma-dı+m* "yağmalamadım"
yulı-: fiil tabanı
-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

aydım < *ay-dı+m* "(ceza) verdim"
ay-: fiil tabanı
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

turguru kodtum < *tur-gur-u ko-d-tu+m* "affettim"
tur-: fiil tabanı
-gur-: fiilden fiil yapma eki
-u: zarfiil eki
ko-: fiil tabanı
-d-: fiilden fiil (pekiştirme) yapma eki

-tu: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

bodunum < *bod+un+(u)m* "halkım"
bod: isim tabanı
+un: kalıplaşmış çokluk eki
+(u)m: teklik birinci kişi iyelik eki

tėdim < *tė-di+m* "dedim"
tė-: fiil tabanı
-di: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

kodup < *ko-d-(u)p* "bırakıp"
ko-: fiil tabanı
-d-: fiilden fiil (pekiştirme) yapma eki
-(u)p: zarfiil eki

bardım < *bar-dı+m* "gittim"
bar-: fiil tabanı
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

kelmedi < *kel-me+di* "gelmedi(ler)"
kel-: fiil tabanı
-me-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
+di: bilinen geçmiş zaman eki

[illegible] 3

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

MÇ D3. ėrtim : burguda : yėtdim : törtünç ay : tokuz yaŋıka : süŋüşdüm : sançdım : yılkısın : barımın : kızın : koduzın : kelürtüm : bėşinç ay : udu : kelti : sekiz oguz : tokuz tatar : kalmatı : kelti : seleŋe : kėdin : yılun : kol : bėridin : sıŋar : şıp başıŋa : tegi çerig ėtdim

"döndüm. Burgu'da (onlara) yetiştim. Dördüncü ayın dokuzunda (onlarla) savaştım, mızrakladım. Sürüsünü, malını, kızlarını, hanımlarını alıp getirdim. Beşinci ay, geri kalanları da bunları takip edip geldiler. Sekiz Oğuz, Tokuz

Tatar'dan (geride hiç kimse) kalmadı, geldi. Selenge'nin batısında Yılun Kol'un güney tarafına, Şıp Başı'na kadar asker yerleştirdim"

ėrtim < *ėr-ti+m* "(tekrar) döndüm"
ėr-: fiil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

burguda < *burgu+da* "Burgu'da"
burgu: isim tabanı
+da: bulunma/ ayrılma durumu eki

yėtdim < *yėt-di+m* "yetiştim"
yėt-: fiil tabanı
-di: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

törtünç < *tört+(ü)nç* "dördüncü"
tört: isim tabanı
+(ü)nç: sıra sayı eki

yaŋıka < *yaŋı+ka* "aya"
yaŋı: isim tabanı
+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki

barımın < *barım+ı+n* "malını"
barım: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

kızın < *kız+ı+n* "kız(lar)ını"
kız: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

koduzın < *koduz+ı +n* "hanım(lar)ını"
koduz: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

kelürtüm < *kel-(ü)r-tü+m* "getirdim"
kel-: fiil tabanı
-(ü)r-: fiilden fiil yapma eki
-tü: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

bėşinç < *bėş+(i)nç* "beşinci"
bėş: isim tabanı
+(i)nç: sıra sayı eki

udu kelti < *ud-u kel-ti* "takip edip geldi(ler)"
ud-: fiil tabanı
-u: zarfiil eki
kel-: fiil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki

kalmatı < *kal-matı* "kalmaksızın, kalmadan"
kal-: fiil tabanı
-matı: olumsuz zarfiil eki

kelti < *kel-ti* "geldi"
kel-: fiil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki

kėdin < **kė+din* "sonra"
*kė: isim tabanı
+din: isimden isim yapma eki

bėridin < *bėri+ din* "batısından, batıdan"
bėri: isim tabanı
+din: ayrılma durumu eki

Şıp başıŋa < *şıp baş+ı+ŋa* "Şıp başına"
şıp: isim tabanı
baş: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+ŋa: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/bulunma durumu eki

tegi < *teg-i* "kadar"
teg-: fiil tabanı
-i: zarfiil eki; kalıplaşarak edat yapmıştır

[illegible] 4
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

MÇ D4. kergün : sakışın : şıp başın : yüre (?) : kelti : ..uçı : seleŋeke : tegi : çerigledi : bėşinç ay : tokuz otuzka : süŋüşdüm : anta : sançdım : seleŋeke :

sıka : sançdım : yazı kıltım : üküşi : seleŋe : kudı : bardı : ben : seleŋe : keçe : udu : yorıdım : süŋüşde : tutup : on er ıdtım

"Kergü, Sakış ve Şıp Başı üzerinden hızla geldiler .....uçı Selenge'ye kadar asker yerleştirdi. Beşinci ayın yirmi dokuzunda savaştım, orada mızrakladım (749). Selenge'de kıstırıp mızrakladım, dümdüz ettim. Çoğu Selenge'den aşağı doğru (kaçıp) gitti. Ben Selenge'yi geçip takip ederek gittim. Savaştım (onlardan bazılarını) esir alıp on kişiyi (tekrar onlara) yolladım."

kergün < *kergü+n* "Kergü"
kergü: isim tabanı
+n: vasıta durumu eki
uçı < *uç+ı* "uçı"
uç: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
seleŋeke < *seleŋe+ke* "Selenge'ye"
seleŋe: isim tabanı
+ke: yaklaşma/ bulunma durumu eki
çerigledi < *çerig+le-di* "asker yerleştirdi"
ėt: fiil tabanı
-di: bilinen geçmiş zaman eki
bėşinç < *bėş+(i)nç* "beşinci"
bėş: isim tabanı
+(i)nç: sıra sayı eki
tokuz otuzka < *otuz+ka* "otuza" (Ancak burada *tokuz otuzka* 'yirmi dokuzunda')
otuz: isim tabanı
+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki
süŋüşdüm < *süŋüş-dü+m* "savaştım"
süŋüş-: fiil tabanı (< *süŋ-(ü)ş-)
-dü: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki
sıka sançdım < *sık-a sanç-dı+m* "mızrakladım"
sık-: fiil tabanı
-a: zarfiil eki
sanç-: fiil tabanı
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki
yazı < *yaz-ı* "düz, düzşü, dümdüz"
yaz-: fiil tabanı

-ı: zarfiil eki; kalıplaşarak isim yapmış

üküşi < *üküş+i* "çoğu"

üküş: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi eki

kudı bardı < *kud-ı bar-dı* "kaçıp gitti"

kud-: fiil tabanı

-ı: zarfiil eki; kalıplaşarak isim (zarfı) yapmıştır

bar-: fiil tabanı

-dı: bilinen geçmiş zaman eki

keçe udu yorıdım < *keç-e ud-u yorı-dı+m* "geçip takip ederek gittim"

keç-: fiil tabanı

-e: zarfiil eki

ud-: fiil tabanı

-u: zarfiil eki

yorı-: fiil tabanı

-dı: bilinen geçmiş zaman eki

+m: teklik birinci kişi eki

tutup < *tut-(u)p* "esir alıp"

tut-: fiil tabanı

-(u)p: zarfiil eki

ıdtım < *ıd-tı+m* "yolladım"

ıd-: fiil tabanı

-tı: bilinen geçmiş zaman eki

+m: teklik birinci kişi eki

[illegible] 5

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

MÇ D5. tay bilge : totok : yavlakın : üçün : bir èki atlıg : yavlakın : üçün : kara : bodunum : öltüŋ : yitdiŋ : yana : içik : ölmeçi : yitmeçi : sen tèdim : yiçe : işig : küçüg : bèrgil : tèdim : èki ay küdtüm : kelmedi : sekizinç ay : bir yaŋıka : sü yorıyın : tèdim : tug : taşıkar : erkli

"Tay Bilge Totok ile önde gelen bir iki kişinin hatası yüzünden halkımdan kayıplar verildi, ölenler oldu. "Sen yine bağımlı olsan da ölmeyecek, yok olmayacaksın" dedim. "Tekrar hizmet et" dedim. İki ay bekledim, gelmedi. Sekizinci ayın ilk günü orduya hareket edin dedim (749). Tuğ çekilir iken"

bilge < *bil-ge* "bilge"
bil-: fiil tabanı
-ge: fiilden isim yapma eki
yavlakın < *yavlak+ı+n* "hatası"
*yav+: isim tabanı yavlak < **yav+lak*
+lak: isimden isim yapma eki
+ı: teklik üçüncü kişi eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki
atlıg < *at+lıg* "süvari, atlı"
at: isim tabanı
+lıg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)
öltüŋ < *öl-tü+ŋ* "öldün, kayıplar verildi"
öl-: fiil tabanı
-tü: bilinen geçmiş zaman eki
+ŋ: teklik ikinci kişi eki
yitdiŋ < *yit-di+ŋ* "kayıp(lar) verildi"
yit-: fiil tabanı
-di: bilinen geçmiş zaman eki
+ŋ: teklik ikinci kişi eki
yana < *yan-a* "yine"
yan-: fiil tabanı
-a: zarfiil eki; kalıplaşarak edat yapmıştır
içik "bağlan, bağımlı ol; itaat et; boyun eğ"
içik- fiilinin teklik ikinci kişi emir hali
yitmeçi < *yit-meçi* "bağımlı olsan da"
yit-: fiil tabanı
-meçi: olumsuz gelecek zaman eki
işig < *iş+(i)g* "işi"
iş: isim tabanı
+(i)g: belirtme durumu eki
küçüg < *küç+(ü)g* "gücü"
küç: isim tabanı
+(ü)g: belirtme durumu eki
bérgil < *bér-gil* "ver"

bèr-: fiil tabanı
-gil: teklik ikinci kişi emir eki

küdtüm < *küd-tü+m* "bekledim"
küd-: fiil tabanı
-tü: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

kelmedi < *kel-me-di* "gelmedi"
kel-: fiil tabanı
-me-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-di: bilinen geçmiş zaman eki

sekizinç < *sekiz+(i)nç* "sekizinci"
sekiz: isim tabanı
+(i)nç: sıra sayı eki

yaŋıka < *yaŋı+ka* "aya, ayın"
yaŋı: isim tabanı
+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki

yorıyın < *yorı-yın* "hareket edeyim/edin"
yorı-: fiil tabanı
-yın: teklik birinci kişi gönüllülük eki

taşıkar < *taş+ık-ar* "çekilir"
taş: isim tabanı
+ık-: isimden (dönüşlü) fiil yapma eki
-ar: geniş zaman eki

[illegible] 6
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

MÇ D6. yèlme : eri : kelti : yagı : kelir : tèdi : yagın başı : yorıyu : kelti : sekizinç ay : èki yaŋıka : çıgıltır : költe : kasuy : kezü : süŋüşdüm : anta : sançdım : anta : udu : yorıdım : ol ay : bèş yègirmike : keyre : başı : üç birküde : tatar : birle : kata : tokıdım : sıŋarı : bodun

"öncü askerler geldi, "düşman geliyor" dedi. Komutanları ile ilerleyerek geldi. Sekizinci ayın ikisinde Çıgıltır Gölü'nde Kasuy boyunca ilerleyerek

savaştım, orada mızrakladım. Oradan takip ederek devam edip ilerledim. O ayın on beşinde Keyre Başı ile Üç Birkü'de Tatarlar ile çok kez çarpıştım. Halkın yarısı"

kelir < *kel-ir* "geliyor"
kel-: fiil tabanı
-ir: geniş zaman eki

yagın < *yagı+n* "yagın başı: komutanları ile"
yagı: isim tabanı
+n: vasıta durumu eki

yorıyu < *yorı-(y)u* "ilerleyerek"
yorı-: fiil tabanı
-(y)u: zarfiil eki

kezü < *kez-ü* "ilerleyerek"
kez-: fiil tabanı
-ü: zarfiil eki

katı < *kat-a* "defa, kez"
kat-: fiil tabanı
-a: zarfiil eki; kalıplaşarak isim yapmıştır

𐰱𐰚𐰓𐰃 : 𐰽𐰃𐰭𐰺𐰃 : 𐰉..........𐰀 : 𐰚𐰃𐰼𐱅𐰃 : 𐰦𐰀 : 𐰖𐰣𐰀 : 7

𐱅𐰇𐱁𐰓𐰇𐰢 : 𐰇𐱅𐰜𐰤𐰃𐰼𐰃𐰤 : 𐰴𐰃𐱁𐰞𐰑𐰢 : 𐰖𐰍𐰑𐰀 : 𐰉𐰆𐱁𐰣𐰀 :

𐰉𐰆𐱁𐰣𐰞𐰑𐰢 : 𐰚𐰃 : 𐰆𐰍𐰞𐰢𐰀 : 𐰖𐰉𐰍𐰆 : 𐱁𐰑𐱃𐰋𐰃𐰼𐱅𐰢 : 𐱃𐰺𐰑𐱁 :

𐱅𐰇𐰠𐱁 : 𐰉𐰆𐰑𐰣𐰴𐰀 : 𐰋𐰃𐰼𐱅𐰢 : 𐰨𐰯 : 𐰉𐰺𐰽 : 𐰖𐰃𐰞𐰴𐰀 : 𐰲𐰃𐰚𐱃𐰯𐰀 :

𐰖𐰆𐰺𐰃𐰑𐰢 : 𐰚𐰃𐰤𐱅𐰖 : 𐱅𐰇𐰼𐱅 : 𐰘𐰏𐰼𐰢𐰃𐰚𐰀 : 𐰚𐰢𐰓𐰀 :

MÇ D7. içikdi : sıŋarı : bodun ...ka : kirti : anta : yana : tüşdüm : ötüken irin : kışladım : yagıda : boşuna : boşnuldum : èki : ogluma : yavgu : şad at bèrtim : tarduş : töliş : bodunka : bèrtim : ançıp : bars : yılka : çik tapa : yorıdım : èkinti ay : tört yègirmike : kemde:

"tabiyetime girdi, halkın diğer yarısı ... ... girdi. Oradan tekrar geri döndüm. Ötüken'in güneyinde kışı geçirdim. Düşmanlardan kurtulup rahat bir nefes aldım. İki oğluma Yavgu ve Şad unvanları vererek onları Tarduş ve Töliş halklarına gönderdim. Böylelikle Kaplan yılında Çiklere doğru sefer ettim (750). İkinci ayın on dördünde Kem'de"

içikdi < *iç+ik-di* "tabiyetime girdi"
iç: isim tabanı
+ik-: isimden (dönüşlü) fiil yapma eki
-di: bilinen geçmiş zaman eki
kirti < *kir-ti* "girdi"
kir-: fiil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki
yana < *yan-a* "tekrar"
yan-: fiil tabanı
-a: zarfiil eki; kalıplaşarak zarf yapar
tüşdüm < *tüş-dü+m* "(geri) geldi"
tüş-: fiil tabanı
X -dü: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki
irin < *ir+i+n* "güneyi"
ir: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki
kışladım < *kış+la-dı+m* "kışı geçirdim"
kış: isim tabanı
+la-: isimden fiil yapma eki
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki
boşuna < *boşun-a* "kurtulup"
boşun-: fiil tabanı
-a: zarfiil eki
boşnuldum < *boş(u)n-(u)l-du+m* "rahat bir nefes aldım"
boşun-: fiil tabanı
-(u)l-: fiilden fiil (edilgenlik) yapma eki
-du: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki
ogluma < *ogul+(u)m+a* "oğluma"
ogul: isim tabanı
+(u)m: teklik birinci kişi iyelik eki
+a: iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/ bulunma durumu eki
tapa < *tap-a* "doğru"
tap-: fiil tabanı
-a: zarfiil eki; kalıplaşarak zarf yapmıştır
ėkinti < *ėki+nti* "ikinci"

ėki: isim tabanı

+nti: sıra sayı eki

tört yėgirmike < *tört yėgirmi+ke* "Burada *tört yėgirmike:* ondördünde"

yėgirmi: isim tabanı

+ke: yaklaşma/ bulunma durumu eki

kemde < *kem+de* "Kem'de"

kem: isim tabanı

+de: bulunma/ ayrılma durumu eki

[illegible] 8

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

MÇ D8. tokıdım : ol ... tez başı:nta : kasar kurıdın örgün anta : ėtitdim : çıt anta : tokıtdım : yay anta : yayladım : yaka : anta : yakaladım : belgümin : bitigimin : anta : yaratıtdım : ançıp : ol yıl : küzün : ilgerü : yorıdım : tatarıg : ayıtdım :

"çarpıştım. O ... ... Tes başında, Kasarların batısında tahtımı orada kurdurdum, çitleri orada çaktırdım. Yazı orada geçirdim. Sınırı orada çektim. Nişanımı, yazıtımı orada hazırlattım. Bu şekilde o yıl güz mevsiminde doğuya hareket ettim. Tatarlar'ı sordum."

tokıdım < *tokı-dı+m* "çarpıştım"

tokı-: fiil tabanı

-dı: bilinen geçmiş zaman eki

+m: teklik birinci kişi eki

başınta < *baş+ı+n+ta* "başında"

baş: isim tabanı

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+n: zamir n'si

+ta: bulunma/ ayrılma durumu eki

kurıdın < *kurı+dın* "batısından"

kurı: isim tabanı

+dın: ayrılma durumu eki

ètitdim < *èt-(i)t-di+m* "(tahtımı orada) kurdurdum"
èt-: fiil tabanı
-(i)t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-di: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki
tokıtdım < *tokı-t-dı+m* "çaktırdım"
tokı-: fiil tabanı
-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki
yayladım < *yay+la-dı+m* "yazı (orada) geçirdim"
yay: isimttabanı
+la-: isimden fiil yapma eki
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki
yakaladım < *yaka+la-dı+m* "(sınırı orada) çektim"
yaka: isim tabanı
+la-: isimden fiil yapma eki
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki
belgümin < *belgü+m+(i)n* "nişanımı"
belgü: isim tabanı
+m: teklik birinci kişi iyelik eki
+(i)n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki
bitigimin < *biti-g+(i)m+(i)n* "yazıtımı"
biti-: fiil tabanı
-g: fiilden isim yapma eki
+(i)m: teklik birinci kişi iyelik eki
+(i)n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki
yaratıtdım < *yarat-(ı)t-dı+m* "(orada) hazırlattım"
yarat-: fiil tabanı
-(ı)t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki
küzün < *küz+(ü)n* "güz mevsiminde"
küz: isim tabanı
+(ü)n: vasıta durumu eki
ilgerü < **il+gerü* "doğuya doğru"
*il: isim tabanı

+gerü: yön gösterme durumu eki

yorıdım < *yorı-dı+m* "hareket ettim"

yorı-: fiil tabanı

-dı: bilinen geçmiş zaman eki

+m: teklik birinci kişi eki

ayıtdım < *ay-(ı)t-dı+m* "sordum"

ay-: fiil tabanı

-(ı)t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki

-dı: bilinen geçmiş zaman eki

+m: teklik birinci kişi eki

8 𐱃𐰉𐰾𐰍𐰣 : 𐰖𐰃𐰞 :

9 𐰋𐰃𐱁𐰃𐰤𐰲 : 𐰖𐰴𐰀 : 𐰆𐰞𐰆..............𐰖𐰃𐰞𐰴𐰀 : 𐰇𐱅𐰜𐰤..........𐰖𐰃𐱁 𐰉𐱁𐰃𐰤𐱃𐰀...

𐰀𐰾 : 𐰇𐰭𐰕 : 𐰉𐱁𐰃𐰤𐱃𐰀 : 𐰃𐰑𐰸 : 𐰉𐱁 : 𐰚𐰓𐰃𐰤𐰃𐰤𐱅𐰀 :

𐰖𐰉𐱁 : 𐱃𐰸𐰆𐱁 : 𐰋𐰠𐱅𐰃𐰼𐰃𐰤𐱅𐰀 : 𐰀𐰣𐱃𐰀 : 𐰖𐰖𐰞𐰑𐰢 :

𐰇𐰼𐰏𐰤 : 𐰀𐰣𐱃𐰀 : 𐰖𐰺𐱃𐰃𐱃𐰑𐰢 : 𐰲𐰃𐱃 : 𐰀𐰣𐱃𐰀 : 𐱃𐰸𐰃𐱃𐰑𐰢 :

𐰋𐰃𐰭 : 𐰖𐰃𐰞𐰞𐰴 : 𐱅𐰇𐰢𐰤 : 𐰚𐰇𐰤𐰠𐰜 :

*MÇ D8-9. tavışgan : yıl : ₉ bėşinç : ayka : **ulu yılka ötüken yış başınta** ... as öŋüz başı:nta : ıdok baş : kėdininte : yavaş tokuş : beltirinte : **anta yayladım** : örgin : anta : yaratıtdım : çıt anta : tokıtdım : bıŋ yıllık : tümen : künlük : bitigimin : belgümin anta : yası taşka :*

"Tavşan yılının beşinci ayında (751), ejderha yılında Ötüken ormanının zirvesinde ... ... As Öngüz başında, Idok Baş'ın batısında Yavaş ve Tokuş ırmaklarının birleştiği yerde, orada yazı geçirdim (749). Otağı orada kurdurdum. Çitleri orada çaktırdım. Bin yıllık, on bin günlük yazıtımı, nişanımı orada düz taşa"

yılka < *yıl+ka* "yılda, yılında"

yıl: isim tabanı

+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki

ıdok < *ıd-ok* "Idok (Baş)"

ıd-: fiil tabanı

-ok: fiilden isim yapma eki

kédininte < **kė+din+i+n+te* "batısında"

*kė: isim tabanı
+din: isimden isim yapma eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: zamir n'si
+te: bulunma/ ayrılma durumu eki

yıllık < *yıl+lık* "yıllık"
yıl: isim tabanı
+lık: isimden isim yapma eki

künlük < *kün+lük* "günlük"
kün: isim tabanı
+lük: isimden isim yapma eki

𐰖𐰺𐱃𐱃𐰑𐰢 : 𐱃𐰸𐰔 𐰆𐰍𐰔 ......𐰤 𐰋𐰏𐰠𐰼𐰃 : 𐰚𐰠𐱅𐰃 :.......... 10
...𐰖...𐰢𐰀 : 𐰖𐰺𐰢𐱃𐰣 :...𐰖𐰍𐰑𐰀 : 𐰚𐰠𐰢𐱁 : 𐰇𐰼𐰇𐰭 : 𐰋𐰏𐰏
𐰴𐰺𐰀 𐰉𐰞𐰸𐰍 : 𐰣𐰃 𐰆𐰞𐰺𐰢𐱁 : 𐰶𐰃𐰺𐰶𐰔 : 𐱃𐰯𐰀 : 𐰼 𐰃𐰑𐰢𐱁 :
𐰾𐰃𐰔 𐱃𐱁𐰶𐰃𐰭 : 𐰲𐰃𐰚𐰏 𐱃𐱁𐰍𐰺𐰃𐰭 : 𐱅𐰃𐰢𐱁 : 𐰢𐰤 : 𐱃𐱁𐰶𐰖𐰣 :
𐱅𐰃𐰢𐱁 : 𐰚𐰇𐰼 𐰉𐰑𐰴𐰞𐰃𐰑𐰀 :

MÇ D10. yaratıtdım : tokuz oguz ...n begleri : kelti : ///// yeme : yaramatın : yagıda : kelmiş : ürüŋ : begig kara bulukug : anı olormış : kırkız : tapa : er ıdmış : siz taşıkıŋ : çikig taşgarıŋ : tėmiş : men : taşıkayın : tėmiş

"hakettirdim. Tokuz Oğuz ... ... beyleri geldi ... ...de faydalı olmayıp düşman olup gelmiş. Ürüng Beyi, Kara Buluk ve Anı Irmağı'nı mesken tutmuşlar. Kırgızlara adam göndermiş. "Siz isyan çıkarın, Çikleri dışarı atın" demiş. "Ben (de) isyan edeyim" demiş. "Kör Budakalı'da"

begleri < *beg+ler+i* "beyleri"
beg: isim tabanı
+ler: çokluk eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

yaramatın < *yara-matın* "faydalı olmayıp"
yara-: fiil tabanı
-matın: olumsuz zarfiil eki

begig < *beg+(i)g* "(Ürüng) Beyi"
beg: isim tabanı
+(i)g: belirtme durumu eki

bulukug < *buluk+(u)g* "(Kara) Buluk'u

buluk: isim tabanı

+(u)g: belirtme durumu eki

tapa < *tap-a* "doğru"

tap-: fiil tabanı

-a: zarfiil eki; kalıplaşarak zarf yapmıştır

ıdmış < *ıd-mış* "göndermiş"

ıd-: fiil tabanı

-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki

taşıkıŋ < *taş+ık-(ı)ŋ* "isyan çıkarın"

taş: isim tabanı

+ık-: isimden (dönüşlü) fiil yapma eki

+(ı)ŋ: teklik ikinci kişi eki emir

taşgarıŋ < *taş+gar-(ı)ŋ* "dışarı atın"

taş: isim tabanı

+gar-: isimden (geçişli) fiil yapma eki

+(ı)ŋ: teklik ikinci kişi eki emir

tėmiş < *tė-miş* "demiş"

tė-: fiil tabanı

-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

taşıkayın < *taş+ık-ayın* "isyan edeyim"

taş: isim tabanı

+ık-: isimden (dönüşlü) fiil yapma eki

-ayın: teklik birinci kişi gönüllülük eki

Kısaltmalar ve İşaretler

abc : Hasarlı veya kayıp olup tamamlanan kısımlar

< > : Eksik yazıldığı düşünülen, tamamlanan kısımlar

< : Bir sözcüğün geldiği şekli kök ya da dili gösterir

BK: Bilge Kağan Yazıtı

KÇ: Küli Çor Yazıtı

KT: Kül Tėgin Yazıtı

MÇ: Moyun Çor (Şine-Usu) Yazıtı

Tar: Taryat Yazıtı

O: Ongi Yazıtı

T: Tunyukuk Yazıtı

B: Yazıtın batı yüzü

D: Yazıtın doğu yüzü

G: Yazıtın güney yüzü

K: Yazıtın kuzey yüzü

Kaynaklar ve Eser Kısaltmaları

Aalto, Pentti - G. J. Ramstedt und J. G. Granö, 1958 : "Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei", *JSFOu*, LX: 7, ss. 30-61.

Aksan, Doğan, 2000: *En Eski Türkçenin İzlerinde, Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlattığı Gerçekler*, İstanbul.

Alimov, Rysbek, 2014: *Tanrı Dağı Yazıtları*, Konya.

Alyılmaz, Cengiz, 2005: *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara.

AOH: *Acta Orientalia Academiae scientiarum Hungaricae*.

Ayazlı, Özlem, 2016: *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, TDK, Ankara.

Ayazlı, Özlem, Mehmet Ölmez, 2011 "Eski Uygurca Metinlerin Transkripsiyonunda kullanılan Yöntemler ve İşaretler", *Orta Asya'dan Anadolu'ya Alfabeler 29-30 Mayıs 2007, Eskişehir, Bildiriler*, Yayımlayanlar: Mehmet Ölmez, Fikret Yıldırım, İstanbul: 43-83.

Aydarov, G., 1971: *Yazık orhonskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti VIII veka*, Alma-ata.

Aydın, Erhan, [2]2010: *Türk Runik Bibliyografyası*, İstanbul.

—, 2011: *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Konya.

—, 2012: *Orhon Yazıtları*, Konya.

Bang, Willi, 1917: *"Vom Köktürkischen zum Osmanischen"*, *Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin, 1-62.

Battulga, Tsendiyn, 2005: *Mongolın runi biçgiyn baga dursgaluud*, Ulaanbaatar: Corpus Scriptorum, Tom. 1.

Bazilhan, B. (ed.), 2005: *Ḳazaḳstan Tarihı turalı Türki derektemeleri*, II Tom. *Köne Türik bitiktastarı men yeskertkişteri (Orhon, Yenisey, Talas)*, Almatı.

Bazin, Louis, 1991: *Les systèmes chronologiques dans le monde turc ancien*. Budapest.

Berta, Árpád, 2004: *Szavaimat jól halljátok*. A türk és ujgur rovásírásos emlékek kritikai kiadása. Szeged.

Bold, L., 2000: *Orhon Biçgiyn Dursgal II*, Ulaanbaatar.

Boodberg, Peter A., 1951: "Three Notes on the T'u-chüeh Turks", *Semitic and Oriental Studies. A Bolume Presented to William Popper*, ed. W. J. Fischel, Berkeley and Los Angeles: 1-11.

Boodberg, Peter A., 1936: "The Language of the T'o-Pa Wei", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, c. 1, No. 2, 167-185. [Türkçesi: "T'o-pa Wei Dili", *Türk Dilleri Araştırmaları*, c. 18, 495-516]

Bulunuşundan 120 Yıl Sonra: *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 26-29 Mayıs 2010, Bildiriler Kitabı*, ed. Ülkü Ç. Şavk, 2. cilt, Ankara 2011.

Cengiz Han ve Mirasçıları: *Cengiz Han ve Mirasçıları – Büyük Moğol İmparatorluğu*, Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul 2006.

Chavannes, Edouard, 1903: *Documents sur les T'ou-kiue (Turcs) Occidentaux*, St.-Petersburg. [Chavannes, Edouard, 2007: *Batı Türkleri/Çin Kaynaklarına Göre*, Çev.: Mustafa Koç, İstanbul: Selenge.].

Clark, Larry, 1996: "The Early Turkic and Sarig Yugur Counting Systems", → *Turfan, Khotan und Dunhuang*: 17-49.

Clauson, Sir Gerard, 1952: "Türkoloji Bahisleri: Bir Mektup", *Türk Dili*, c. II, sayı 21, Haziran 1953: 592-594.
—, 1957: "The Ongin inscription", *Journal of the Royal Asiatic Society*: 177–192.
—, 1963: "The Name Uygur", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 3/4: 140–149.
—, 1970, "The Origin of the Turkish 'Runic' Alphabet", *Acta Orientalia*, 32: 51-76.
—, 1972: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
—, 2015: *Sir Gerard Clauson'un Mektupları / The Correspondance of Sir Gerard Clauson*, haz./ed. Ali Suat Ürgüplü, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlaru, İstanbul.
Clauson, Sir Gerard - Edward Tryjarski, 1971: "The Inscription at Ikhe-Khushotu", *Rocznik Orientalistyczny*, 34/1: 7-33.
Çağatay, Saadet - Semih Tezcan, 1976: "Köktürk Tarihinin Çok Önemli Bir Belgesi: Sogutça Bugut Yazıtı", *TDAY-B 1975-1976*: 245-252.
Çandarlıoğlu, Gülçin, 2004: *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre)*, İstanbul.
Daniels, Peter T. ve William Bright, 1996: *The World's Writing Systems*, ed. by Oxford University Press.
DerS: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, I-XII, TDK, Ankara 1963-1982.
Dilâçar, A., 1964: *Türk Diline Genel Bir Bakış*, TDK, Ankara.
Diyarbekirli, Nejat, 1979: "Orhun'dan Geliyorum", *Türk Kültürü*, sayı 198-199, Yıl XVII, Nisan-Mayıs 1979: 321-384.
Dobrovits, Mihály, 2001: "Ongin Yazıtını Tahlile Bir Deneme", *TDAY-B 2000*: 147-150.
—, 2005: "The *Tölis* and *Tarduš* in Old Turkic Inscriptions", *The Black Master. Essays on Central Eurasia in Honor of György Kara on His 70th Birthday*, Edited by Stéphane Grivelet, Ruth I. Meserve, Ágnes Birtalan, Giovanni Stary, Wiesbaden: 33-42.
Doerfer, Gerhard, 1963-1975: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden .
—, 1981: "Zum Vokalismus nicht Erstersilben im Alttürkischen", *WZKM*, c. 73, 44-87; c. 74; 1982: 103-128.
—, 1992: "Bemerkungen zu Talât Tekins *Orhon Yazıtları*", *TDA* 2: 5-17.
—, 1993a: "Mongolica im Alttürkischen", *Bruno Lewin zu Ehren. Festschrift aus Anlaß seines 65. Geburtstag. Band III: Koreanische und andere asienwissenschaftliche Beiträge*, Bochum: 39-56
—, 1993b: "The older Mongolian layer in Ancient Turkic", *TDA* 3: 79-86.
DTS: Nadelyayev, V. M. - D. M. Nasilov - E. R. Tenişev - A. M. Şçerbak, 1969: *Drevnetyurkskiy slovar'*, Leningrad.
Ercilasun, Ahmet Bican, 2011: "Köktürkçe Nasıl Bir Dildir?", → *Bulunuşundan 120 Yıl Sonra*: 357-361.
—, 2016: *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul.
Erdal, Marcel, 1991: *Old Turkic word formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*, Wiesbaden.
—, 2004: *A Grammar of Old Turkic*. Leiden.
—, 2011: "Yazıtlar Türkçesinde Dörtlü Ses Uyumu", → *Ötüken'den*: 147-153.
Eren, Hasan, 1999: *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
Ergin, Muharrem, 1970: *Orhun Abideleri*, İstanbul 1970.

FAtlas: Heikel, Axel Olai - Hans Georg von Gabelentz - Jean Gabriel Dévéria - Otto Donner, 1892: *Inscriptions de l'Orkhon, recueillies par l'expédition finnoise de 1890 et publiées par la Société Finno-Ougrienne*. Helsingfors. [*Fin Atlası/Orhun Yazıtlarının 1890 Yılındaki İlk Çözümü*. Çev.: Metin Sirman - Yaşar Sabit Dalbaşar, İstanbul, 2005].

Findley, Carter V., 2006: *Dünya Tarihinde Türkler*, çev. A. Anadol, İstanbul.

Foy, Karl, 1900: "Türkische Vocalstudien: besonders das Köktürkische und Osmanische betreffend", *MSOS*, Jahrgang III, Zweite Abteilung, Westasiatische Studien, Berlin, 180-215.

Gabain, Annemarie von, ³1974: *Alttürkische Grammatik*. Leipzig.

Geng Shimin [耿世民], 2005: *Gudai tujuewen beiming yanjiu* 古代突厥文碑铭研究, Beijing.

Giraud, René, 1961: *L'Inscription de Baïn Tsokto*, Paris.

Golden, Peter B., 1992: *An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Hamilton, James Russell, 1955: *Les Ouïghours à l'époque des Cinq Dynasties d'après les documents chinois*, Paris.

—, 1962: "Toquz-Oγuz et On-Uyγur", *Journal Asiatique*, 250, 23-63 ["Tokuz Oğuz ve On-Uyġur", çev. Y. Koç - İ. Birkan, *TDA*, 7: 187-232.].

Hirth, Hirth, 1901: "Hunnenforschungen", *Keleti Szemle*, c. II, 81-91.

Inscriptions de l'Iénissei, recueillies et publiées par la Société finlandaise d'Archéologie, Helsingfors 1889.

Jeong, Jaehun, 2005: *Wigureu Yumokjeguksa* (위구르 유목제국사 [回紇遊牧帝國史] Uygur Göçebe İmparatorluğu Tarihi]), Seoul.

Joldasbekov, Mırzatay - Ķarjavbay Sartķojaulı, 2005: *Orhon yeskertkişteriniŋ tolıķ atlası*, Astana.

JSFOu: *Journal de la Société Finno–Ougrienne*.

Kamalov, Ablet, 2001: *Drevniye Uygurı VIII-IX vv.*, Almatı.

Kara, Ggörgy, 1996: "Aramaic Scripts for Altaic Languages", *The World's Writing Systems*, ed. by Peter T. Daniels, William Bright, Oxford University Press, 536-558.

Karlgren, Bernhard, 1957: *Grammata Serica Recensa*, Stockholm.

Klyaştornıy, S. G., 1964: *Drevnetyurkskie runiçeskiye pamyatniki*, Moskva.

—, 1982: "The Terkhin Inscription", *AOH*, 36: 335–366.

—, 1983: "Tesinskaya stela (predvaritel'naya publikatsiya)", *ST*, 1983/6: 76-90.

—, 1985: "The Tes Inscription of the Uighur Bögü Qaghan", *AOH*, 39, 1985: 137–156.

Kljaštornyj, S. G. – V. A. Livšic, 1971a: "Une inscription inédite turque et sogdienne: La stele de Sevrey (Gobi Méridional)", *Journal Asiatique*, cilt 259: 11–20 [Klyaştornıy, S. G. – V. A. Livşiç, 1992: "Bugut'taki Sogtça Kitabeye Yeni Bir Bakış", *TDAY-B 1987*: 201-241; çeviren: Emine Gürsoy-Naskali ["The Sogdian inscription of Bugut Revised", *AOH*, 1972, 26/1, 63-102].

Kononov, A. N., 1980: *Grammatika yazıka tyurkskih runiçeskih pamyatnikov VII-IX vv.* Leningrad.

Kormuşin, İ. V., 1997: *Tyurkskiye yeniseyskiye epitafii, tekstı i issledovaniya*, Moskova.

—, 2008: *Tyurkskiye yeniseyskiye epitafii, grammatika tekstologiya*, Moskova.

Kormuşin, İ. V., Emine Mozioğlu, Risbek Alimov, Fikret Yıldırım, 2016: *Yenisey – Altay - Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*, Ankara.

Li, Yong-Sŏng, 2004: *Türk dillerinde Sontakılar*, İstanbul.

—, 2008: "Orhon Yazıtları Üzerine Bazı Notlar", *TDA*, 18: 207-228.

Liu, Mau-Tsai, 1958: *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-türken*. Wiesbaden. [Liu, Mau-Tsai, 2006: *Çin Kaynaklarına Göre/Doğu Türkleri*. Çev.: Ersel Kayaoğlu - Deniz Banoğlu. İstanbul: Selenge.].

Luo Xin [罗新], 2009: *Zhonggu bei zu minghao yanjiu*, 中古北族名号研究, Beijing.

Mackerras, Colin, 1968: *The Uighur Empire (744–840)*. According to the T'ang Dynastic Histories. Canberra: The Australian National University.

Maenchen-Helfen, J. Otto, 1973: *The World of the Huns, Studies in Their History and Culture*, University of California press. [§ IX. Language: 376-443]

Malov, S. Ye., 1951: *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti, tekstı i issledovaniya*, Moskva-Leningrad.

—, 1952: *Yeniseyskaya pis'mennost' tyurkov, tekstı i perevodı*. Moskova-Leningrad.

—, 1959: *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti Mongolii i Kirgizii*. Moskova-Leningrad.

Maue, Dieter, "The Brāhmī inscriptions from Khüis Tolgoi" (yayımlanmamış çalışma).

Mert, Osman, 2009: *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us*. Ankara.

Meyer, Iben Raphael, 1965: "Bemerkungen über Vokal- und Schriftsystem des Runentürkischen", *Acta Orientalia*, 29, 1965: 183-202.

Mori, Masao (護 雅夫), 1992: "Sūci hibunno ichi kaishaku —saishono sangyōni tsuite— (スージ碑文の一解釈 = 最初の三行について)", *Kodai toruko minzokushi kenkyū*, II, [古代トルコ民族史研究〈2〉] Tōkyō, 158-176.

Moriyasu, Takao, 2003: "I. Introduction à l'histoire des Ouïghours et leur relations avec le Manichéisme et le Bouddhisme", 24-38; "II. Manichaeism under the East Uighur Khanate with Special References to the Fragment Mainz 345 and the Kara-Balgasun Inscription", 49-62; "III. The Flourishing of Manichaeism under the West Uighur Kingdom. New Edition of the Uighur Charter on the Administration of the Manichaean Monastery in Qočo", 63-83; "IV. The Decline of Mani-chaeism and the Rise of Buddhism among the Uighurs with a Discussion on the Origin of Uighur Buddhism", 84-111, *World History Reconsidered through the Silk Road*, Osaka.

Moriyasu – Ochir: Moriyasu, Takao - Ayudai Ochir, (yayımlayanlar), 森安孝夫/オチル（共编） 1999: *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998* 『モンゴル国現存遺蹟・碑文調査研究報告』. Osaka.

MOTAP: Sertkaya, Osman Fikri, Cengiz Alyılmaz - Tsendiyn Battulga, 2001: *Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Albümü*, TİKA, Ankara.

Mozioğlu 2016 → Kormuşin 2016

Mönkhtolga, R., T. Oosava, 2015: "Dongoyn şireen dursgalın gerelt höşööniy biçeesiyg anhnı ulaa unşsan ni", *Ertniy türegiyn tux, soyol. Olon ulsın erdem erdem şinjilgeeniy hurlın emhetgel*, Ulaanbaatar, 21-55.

MSFOu: *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*.

Necib Asım, 1924: *Orhun Abideleri*, İstanbul 1924.

Novgorodova, Ye. A., 1980: *Die alte Kunst der Mongolei*. Leipzig.

Orkun, Hüseyin Namık, 1936-1941: *Eski Türk Yazıtları*, I-IV, TDK, İstanbul 1936-1941.
Ôsawa, Takashi (大澤孝) 1999: "Tes Inscription", → Moriyasu - Ochir: 158-167.
—, 1999: "Qara-Balgasun Inscription II", → Moriyasu - Ochir: 143-145.
—, 2008: "Site and Inscription of Ongi revised", *TDA*, 18: 253-322.
Ölmez, Mehmet, 1993: "Eski Uygurca Xuanzang Biyografisine Ait Bir Okuyucu Kaydı", *Türk Dilleri Araştırmaları 3*, 1993: 159-166.
—, 2003: "Türkçe'nin ve Türk Dillerinin Yaşı Konusu", *Toplum ve Bilim*, 96 Bahar, 62-74.
—, 2010: "Eski Türk Yazıtlarının Yeni Bir yayımı nasıl Olmalıdır?", *I. Uluslar arası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni, 18-20 Kasım 2009 Afyonkarahisar*, Afyonkarahisar: 211-219.
—, 2014: "Türklerin Kayıp 150 Yılı", *Atlas*, sayı 261, Aralık 2014: 122-128.
—, ^{3}2015: *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük*, BilgeSu yay., Ankara. [2012]
Ötüken'den: *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (720-2010)) 3-5 Aralık 2010, İstanbul / From Ötüken to Istanbul, 1290 Years of Turkish (720-2010) 3rd-5th December 2010, İstanbul*, yayımlayanlar: M. Ölmez, E. Aydın, P. Zieme, M. Kaçalin, İstanbul.
Öztürk, Rıdvan, 2014: *Köktürkçe El Kitabı*, Konya.
Pritsak, Omeljan, 1952: "Stammesnamen und Titulaturen der Altaischen Völker", *Ural-Altaische Jahrbücher*, 24: 49-105.
Pulleyblank, E. G., 1965: "The Chinese Name for the Turks", *Journal of the American Oriental Society*, 85/2: 121-125.
Radloff, Wilhelm, 1894, 1895: *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei 1.ste Lieferung. Die Denkmäler von Koscho-Zaidam. Text, Transcription und Übersetzung*, St.-Petersburg: 1-83; *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei 2.te Lieferung. Die Denkmäler von Koscho Zaidam. Glossar, Index und die Chinesischen Inschriften*, übersetzt von W. P. Wassilijew, St.-Petersburg: 83-174; *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei 3.te Lieferung. Verbesserungen, Zusätze und Bemerkungen zu den Denkmälern von Koscho-Zaidam, die übrigen Denkmäler 'm Flussgebiete des Jenissei*, 175-460, St.-Petersburg 1895.
—, 1897: *Die alttürkische Inschriften der Mongolei*. (Neue Folge), St.-Petersburg.
—, 1899: *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei* (Zweite Folge), St.-Petersburg.
—, 1909: "Alttürkische Studien", *İzvestiya imperatorskoy akademii nauk*, VI seriya, tom III, sentyabr-dekabr, no 12-18: 1213-1214.
Ramstedt, Gustav Johan, 1913: "Zwei Uigurische runeninschriften in der Nord-Mongolei. I. Die Inschrift des Grabsteins am Sudži. II. Die Inschrift des Grabsteins am Šine-Usu", *JSFOu* 30/3, 1-63 (3-9, 10-63).
RAtlas: Radloff, Wilhelm, 1893-1899: *Atlas der alterthümer der Mongolei - Atlas drevnostey Mongolii. Trudı orhonskoy ekspeditsii.* 1-4. St.-Petersburg.
Röhrborn, Klaus - Wolfgang Veenker, (yay.) 1985: *Runen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa*. Wiesbaden.
Róna-Tas, A., 1991: *An Introduction to Turkology*, Szeged.
Rybatzki, Volker, 1997: *Die Toñukuk-Inschrift*. Szeged.

—, 2000: "Titles of Türk and Uigur Rulers in the Old Turkic Inscriptions", *Central Asiatic Journal*, 44: 205-292.
Sartkocaulı, Karcavbay, 1992: "Eski Türkçe Runik Yazıda 'çıt' Sözü Hakkında", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 49–54.
Sartķojaulı, Ķarjavbay → Joldasbekov
Scharlipp, Wolfgang-Ekkehard, 1992: *Die frühen Türken in Zentralasien. Eine Einführung in ihre Geschichte und Kultur*, Darmstadt
—, 2000: *Eski Türk Run Yazıtlarına Giriş. Ders Kitabı / An Introduction to the Old Turkish Runic Inscriptions. A Textbook in English and Turkish*, Verlag auf dem Ruffel, Engelschoff. [İngilizce ilk versiyonu: *Introduction to the Old Turkish Runic Inscriptions*, Nicosia 1994]
Schlegel, G., 1896: "Die chinesische Inschrift auf dem uigurischen Denkmal in Kara Balgassun", *MSFOu* 9: 1-141.
Sertkaya, Osman Fikri, 1995: *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara.
Shiratori K., 1899: *Die Chinesische Inschrift auf dem Gedenkstein des K'üe-T'e-k'in am Orkhon*, Tokio.
—, 1902: "Sinologische Beiträge zur Geschichte der Türkvölker. II. Über die Sprache der Hiungnu und der Tunghu-Stämme", *İzvestiya imperatorskoy akademii nauk*, c. 17, no. 2, s. 1-33.
Sinor, Denis 2000: "[Kök] Türk İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yıkılışı", *Erken İç Asya Tarihi*, derleyen: D. Sinor, ilgili makaleyi çeviren: T. Tekin, İstanbul: 383-424.
ST: *Sovetskaya tyurkologiya.*
Stark, Sören, 2008: *Die Alttürkenzeit in Mittel- und Zentralasien. Archäologische und historische Studien*, Wiesbaden.
Strahlenberg, Philipp Johann v., 1730: *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia: in so weit solches Das Gantze Russische Reich mit Sibirien und der grossen Tartarey in sich begreiffet*, Stockholm.
Somuncuoğlu, Servet, 2008: *Taştaki Türkler*, İstanbul.
Subaşı Uzun, Leyla, 1995: *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, Ankara.
Taşağıl, Ahmet, 1995: *Gök-Türkler*, TTK, Ankara.
—, 1999-2004: *Göktürkler II-III*, TTK, Ankara.
—, 2004: *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK, Ankara.
TDA : *Türk Dilleri Araştırmaları.*
TDAY-B: *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*
Tekin, Talat, 1968: *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington.
—, 1983: Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi. *Belleten* 184, 795-838.
—, 1987: *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara: TDK
—, 1988: *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK.
—, 1990: "Nine Notes on the Tes Inscription", *Erdem*, C. 5, Sayı 14, 1989 (1990): 379-388 ["Tes Yazıtı Hakkında Dokuz Not", *Erdem*, C. 5, Sayı 14, 1989 (1990): 389-397. (Çev.: Ü. Çelik)].
—, 1993: *Hunların Dili*, Ankara.
—, 1994: *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara 1994.
—, 1995: *Orhon Yazıtları. Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, İstanbul.
—, 2000 (yenilenmiş baskı : 2016): *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara.

Temir, Ahmet, 1991: *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri* (Hayatı-İlmî Kişiliği-Eserleri), TDK, Ankara.

Tezcan, Semih, 1976 "Tonyukuk Yazıtında Birkaç Düzeltme", *TDAY-B 1975-1976*: 173-181.

—, 1991: "Gibt es einen Namen Kök–Türk wirklich?", I. Baldauf -K. Kreiser - Semih Tezcan (yay.): *Türkische Sprachen und Literaturen* (Materialien der ersten Deutschen Turkologen-Konferenz), Wiesbaden: 357–375.

Thomsen, Vilhelm, 1896: *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées* (= *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*, V), Helsingfors. [Türkçesi: 2002: *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, Çev.: Vedat Köken, TDK Ankara.]

—, 1913 "Une lettre méconnue des inscriptions de l'Iénissei", *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 30: 4, 1-9. [Türkçesi, bk. *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, 303-313]

Tıbıkova, L. N. – İ. A. Nevskaya – M. Erdal, 2012: *Katalog drevnetyurkskih runiçeskih pamyatnikov gornogo altaya*, Gorno-Altaysk.

Togan, İsenbike, Gülnar Kara, Cahide Baysal, 2006: *Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu) 194a: "Türkler" Bölümü*, TTK, Ankara.

User, Hatice Şirin, 2009: *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya.

Vasil'yev, D. D., 1983: *Korpus tyurkskih runiçeskih Pamyatnikov basseyna Yeniseya*. Leningrad.

Vovin, Alexander, 2000: "Did the Xiong-nu Speak a Yeniseian Language?", *Central Asiatic Journal*, 44: 87-104.

—, 2004: "Some Thoughts on the Origin of the Old Turkic 12–year Cycle", *Central Asiatic Journal*, 48: 118–132.

—, 2011: "Once Again on the Ruan-ruan Language", → *Ötüken'den*: 27-36.

Voytov, V. Ye, 1989: "Onginskiy pamyatnik. Problemı kul'turovedçeskoy interpretatsii", *ST*, 1989/3: 34-50.

de la Vaissière, Étienne, "İlk Türk Hakanlıklarının Tarihi Üzerine Yeni Bilgiler", → *Ötüken'den*: 233-240.

Weiers, Michael, 2006: "Cengiz Han Öncesinde Bozkır ve Bozkır Devletleri", → *Cengiz Han ve Mirasçıları*: 85-91.

Yoshida, Yutaka, 1988: "On the Sogdian version of the Karabalgasun Inscription (Karabarugasun hibun no sogudogoban ni tuite)", *Bulletin of the Society for Western and Southern Asiatic studies, Kyoto University* (*Seinan ajia kenkyū*) 28: 24-52.

—, 1999: "Bugut Inscription", Moriyasu - Ochir 1999: 122-125.

Yoshida, Yutaka - Takao Moriyasu, Akio Katayama 1999: "Qara Balgasun Inscription", → Moriyasu - Ochir: 209-224, + 14a-14q.

Zieme, Peter, 1991: *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang. Studien zur alttürkischen Dichtung*, Budapest.

—, 2006: "Moğolistan'daki Eski Türk İmparatorlukları", → *Cengiz Han ve Mirasçıları*: 85-91.

EK: Runik Harfli Eski Türkçe Yazıtlar için Örnekler

1. Kül Tėgin Yazıtından Bir parça

KT D 1. üze kök : teŋri : asra : yagız : yėr : kılıntokda : ėkin ara : kişi oglı : kılınmış : kişi : oglınta : üze : eçüm apam : bumın kagan : iştemi kagan : olormış : olorupan : tür^{ü}k : bodunıŋ : ėlin törösin : tuta : bėrmiş : ėti : bėrmiş :

KT D 2. tört : buluŋ : kop : yagı ermiş : sü sülepen : tört : buluŋdakı : bodunug : kop almış : kop baz : kılmış : başlıgıg : yüküntürmiş : tizligig : sökürmiş : ilgerü : kadırkan : yışka tegi : kėrü : temir kapıgka tegi : k^{o}onturmış : ėkin ara :

KT D 3. idi oksuz : k^{ö}ök : tür^{ü}k : (ėti) : ança : olorur ermiş : bilge : kagan : ermiş : alp kagan ermiş : buyrukı yeme : bilge : ermiş erinç : alp ermiş erinç : begleri yeme : bodunı yeme : tüz ermiş : anı üçün : ėlig : ança tutmış : erinç : ėlig tutup : törög : ėtmiş : özi ança :

KT D 4. kergek : bolmış : yogçı : sıgıtçı : öŋre : k^{ü}ün : tugsıkda : bökküli : çülüg ėl : tavgaç : töpöt : apar : purum : k^{ı}rkız : üç k^{u}urıkan : otuz tatar : k^{ı}ıtań : tatavı : bonça : bodun : kelipen : sıgtamış : yoglamış : antag : külüg : kagan ermiş : anta kėsre : inisi kagan :

KT D 5. bolmış erinç : oglıtı : kagan bolmış erinç : anta : kėsre : inisi : ėçisin teg : kılınmadok erinç : oglı : kaŋin teg : kılınmadok erinç : biligsiz : kagan : olormış erinç : yavlak : kagan : olormış erinç : buyrukı : yeme : biligsiz (ermiş) erinç : yavlak ermiş erinç :

KT D 6. begleri : bodunı : tüzsüz üçün : tavgaç : bodun : tevligin : körlüg(in)üçün : armakçısin : üçün : inili : ėçili : kikşürtökin : üçün : begli : bodunlıg : yoŋaşurtokin : üçün : tür^{ü}k : bodun : ėlledök : ėlin : ıçgınu : ıdmış

KT D 7. kaganladok : kaganın : yitürü : ıdmış : tavgaç : bodunka : beglik : urı ogılin : kul boltı : ėşilik : k^{ı}ız ogılin : küŋ boltı : tür^{ü}k : begler : tür^{ü}k : ātin : ıdtı : tavgaçgı : begler : tavgaç : ātin : tutupan : tavgaç : kaganka :

KT D 8. körmiş : elig yıl : işig küçüg : bėrmiş : ilgerü : k^{ü}ün : tugsıkda : bökküli : kaganka : tegi : süleyü : bėrmiş : k^{u}urıgaru : temir kapıgka : tegi : süleyü : bėrmiş tavgaç :kaganka : ėlin : törösin : alı bėrmiş : tür^{ü}k : kara kamag :

KT D 9. bodun : ança tėmiş : ėllig : bodun ertim : ėlim : amtı kanı : kemke : ėlig : kazganur men : tėr ermiş : kaganlıg : bodun : ertim kaganım kanı : ne kaganka : işig küçüg : bėrür men : tėr ermiş : ança tėp : tavgaç : kaganka yagı bolmış :

KT D 10. yagı bolup : ètinü : yaratunu : umadok : yana : içikmiş : bonça : işig küçüg : bèrtökgerü : sakınmatı : tür^{ü}k : bodun : ölöreyin : urugsıratayin tèr ermiş : yokadu : barır : ermiş : üze : tür^{ü}k : teŋrisi : tür^{ü}k ıdok yèri :

KT D 11. suvı : ança ètmiş : tür^{ü}k : bodun : yo^{o}k : bolmazun : tèyin : bodun : bolçun tèyin : kaŋım : èltèriş kaganıg : ögüm : èlbilge katunug : teŋri : töpösinte : tutup : yügerü : kötürmiş erinç : kaŋım kagan : yèti yègirmi erin : taşıkmış : taşra :

KT D 12. yorıyur : tèyin : kü èşidip : balıkdakı : taşıkmış : tagdakı : ènmiş : tèrilip : yètmiş er bolmış : teŋri : k^{ü}üç : bèrtök üçün : kaŋım kagan : süsi : böri teg : ermiş : yagısı : k^{o}oń teg ermiş ilgerü : k^{u}urıgaru : sülep : tèrmiş : kuvratmış : kamagı :

KT D 13. yèti yüz er : bolmış : yèti yüz er : bolup : èlsiremiş : kagansıramış : bodunug : küŋedmiş : k^{u}uladmış : bodunug : tür^{ü}k : törösin : ıçgınmış : bodunug : eçüm apam : törösinçe : yaratmış : boşgurmış : töliş : tarduş bodunug : anta ètmiş

KT D 14. yavgug : şadıg : anta : bèrmiş : bèriye : tavgaç : bodun : yagı ermiş : yırya : baz kagan : tokuz oguz : bodun : yagı ermiş : k^{ı}ırkız : k^{u}urıkan : otuz tatar : k^{ı}ıtań : tatavı : k^{o}op : yagı ermiş : kaŋım kagan : bonça [........................]

KT D 15. k^{ı}ırk : artokı : yèti : yolı : sülemiş : yègirmi : süŋüş : süŋüşmiş : teŋri : yarlıkadok : üçün : èlligig : èlsiretmiş : kaganlıgıg : kagansıratmış : yagıg : baz kılmış : tizligig : sökürmiş : başlıgıg : yüküntürmiş : kaŋım kagan : ança èlig

KT D 16. törög : kazganıp : uça : barmış

2. Yenisey Yazıtlarından Örnek

II. Altınköl Yazıtı

Bugün Tuva ve Minusinsk müzesinde saklanmakta olan Yenisey yazıtları E harfi (Ye = Yenisey) ile numaralandırılmaktadır. Bu numaralar 150'yi bulmuş olup bir kısmı çeşitli kap kacak ve aletler üzerine kazınmış yazıları içerir. Moğolistan'daki yazıtlardan farklı olarak Yenisey yazıtları çok sayda çözülmemiş sorun içerir. Bu sorunlar yazıtın nereden başladığından tutun da harflerin nasıl okunacağına, yorumlanacağına dair çok sayıda zorlu soruları içerir. Runik yazıtlarla ilgilenen hemen hemen her araştırıcı, Radloff, Thomsen, Tekin, Erdal bu yazıtlardaki bulmacalar, sorunlar üzerine çözüm getirmeye çalışmışlardır. Bu yazıtların bütününe ilişkin, alan çalışmasına dayalı ilk Türkçe yayın İ. Kormuşin'e aittir (2016 ve 2017). Aşağıda, iki ayrı araştırıcının aynı yazıta ait birbirinden farklı ili okuyuşu yer almaktadır. Her iki okuyuş da son okuyuş değildir. Yazıtla ilgili soruların tamamı henüz çözülememiştir. Bu yazıt, söz konusu yazıt grubunun sorunlarını yansıtmak amacıyla örnek olarak seçilmiştir.

Talat Tekin'in Okuyuşu (*Türk Dilleri Araştırmaları*, c. 8, 1998: 5-14)

[5] Sol 1. *on (a)y ilt(t)i : ög(ü)m : ogl(a)n : tugd(u)m : (e)rin : ulg(a)t(tı)m*

[6] Sol 2. *il(i)mde : tört : t(e)gz(i)nd(i)m : (e)rd(e)m(i)m üç(ü)n : in(e)nç[u] : (a)lp*

[4] Ön 1. *(e)rd(e)ml[(i)g] bols(a)r : bodun : is(i)rk(e)yü (è)rm(e)di (è)r(i)nç(i)m : ik(i)z(i)m e*

[1] Ön 2. *kuyda k(a)d(a)ş(ı)m a : kunç(u)y(u)m a : (a)dr(ı)lu : b(a)rd(ı)m : m(e)n ogl(u)mka bod(u)n(u)mka : bökm(e)d(i)m*

[3] Ön 3. *(e)rd(e)m b[ol]s(a)r : bodun(u)g : (e)rk : bod(u)n(u)g : (a)t(ı)m (e)r(e)n ul(u)ga (e)rd(e)m[l](i)g : b(a)tur m[(e)n]*

[2?] Ön 4. *s(e)k(i)z kırk : y(a)ş(ı)ma*

[8] Sağ 1. *(e)r (e)rd(e)m üç(ü)n töpöt k(a)nka : y(a)l(a)b(a)ç : b(a)rd(ı)m : k(e)lm(e)d(i)m*

[7] Sağ 2. *(e)r (e)rd(e)m bols(a)r : (a)nd(a)g (e)rm(i)ş : sin(i)m(i)n : (a)ltun k(a)p(ı)r[ç(a)kka kir]t(i)m*

İgor Kormuşin'in okuyuşu ve çevirisi (Kormuşin 2016, s. 109-11)

(1) *...ma kunçuyım-a bökmedim-e (.. bodunı)mka bökmedim*

(2) *...erde(m) üçün...*

(3) *erdem b(ols)ar munıg ermez munıg ersem Ezru(a) alḳanıp erdem(l)ig batur men*

(4) *erdemlig bolsar bodun isrik yörümedi erinçi-m ikizim-e*

(5) *on ay ilt(t)i ögim oglan togdım erin ulgat(t)ım*

(6) *ilimde tört tegzindim erdemim üçün inançu alp saŋun (men)*
(7) *er erdem bolsar andag ermiş esin men altun ḳapır (üçün k)eltim*
(8) *er erdem üçün tüpüt kanka yalabaç bardım kelmedim*

Çeviri
(1) Ah, zevcem (zevcelerim)... doymadım... halkıma doymadım!
(2) ...kahramanlığı için...
(3) Şecaat sahibi (gerçek yoldan) çıkmaz! Eğer (gerçek yoldan) çıkacak olursam, Zervana'ya övgüler getirerek yeniden cesarete sahip olacağım.
(4) Şecaat sahibi halk sarhoş olmadı. Ah, benim ikiz (kardeşim)!
(5) On ay beni annem taşıdı, oğul olarak doğdum, erkek olarak büyüdüm.
(6) Kendi ülkemden dört kez ayrıldım (ve döndüm), kahramanlığım uğruna. Ben Inançu Alp Sangun'um.
(7) Askeri şecaata sahip olarak ben böyle sağ salim duruyorum. Altın Kapar (?)..-dan geldim.
(8) Savaşçı er şecaati için Tibet hanına elçi olarak gittim ve dönmedim.

3. Dağlık Altay Cumhuriyerindeki kaya yazıtları

Dağlık Altay Cumhuriyetinin genelinde çok sayıda kaya yazıtı bulunmaktadır. Bu yazıtlarda kullanılan harflerin boyutları Moğolistan ve Yenisey yazıtlarına göre daha küçük boyuttadır. Ayrıca harfler çok derin çizilmemiştir. Önemli bir kısmı Pazırık bölgesinde bulunan yazıtların bir kısmı yol inşaatı vb. sebeplerle yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Tespiti çok güç olan bu kaya yazıtları Rus arkeologların gayretli çalışmaları sonucu uzun bir sürede ortaya çıkarılabilmiştir. L. N. Tıbıkova, İ. A. Nevskaya ve M. Erdal'ın çalışmaları sonucu bu 90'a yakın yazıt bir katalog içerisinde toplanmıştır (2012). Resimler ekinde yer alan yazıt E. Mozioğlu'nun çalışmasından alınmış olup Tıbıkova-Nevskaya-Erdal yayınına dayanmaktadır; yazıtla ilgili olarak İ. Nevskaya, H. User ve N. Useyev'in çalışmaları da vardır (Mozioğlu 304-305).

Yabogan Yazıtı
Yazıtın okunuşu ve çevirisi:
1. y(e)rd(e)ki y(ė)g (e)r (a)d(a) (e)g(i)r // y(ė)gr(ė)n (a)dg(ı)r : t(e)ŋr(i)d(e)ki teglökt(e)n...
2. k(i)ş(i) (ė)ng(e)y (e)r(i)n(ç) (ė)l kü (a)y(a)lm(ı)ş (a)y(a)rgu A (e)r s(e)ŋ(ü)n...
3. (a)k (a)t (a)lt(u)n (e)d(e)rl(i)g-a, kök (a)t küm(ü)ş (e)d(e)rl(i)g–a, tor(u)g (a)t tuç (e)d(e)rl(i)g
4. (e)v t(e)g (e)v(i)ŋde s(i)z(i)ŋ (ė)ş(i)ŋ : (e)dgüti (e)v(i)ŋ t(e)r(i)l
5. (a)r(ı)s(a)r...(ė)nç(g)ü

1. Yeryüzündeki insanlardan en iyi olanı derdi eğer // yeryüzündeki kahverengi aygır : gökyüzündeki…körlükten
2. İnsan eğer alçalırsa, devleti koru, saygın, tanınmış (olup) // hürmet edilmesi, övülmesi gereken, halk tarafından tanınmış insan, general…
3. Beyaz at altın eyerli, kül rengi / gri at gümüş eyerli, benekli / demir kırı at bakır eyerli
4. ev gibi. Senin evinde senin karın. Bırak evin iyice dolsun (kelimesi kelimesine: *toplansın*)
5. arındırırsa-huzur

4. Kırgızistan'daki Kaya ve Taş Yazıtları

Kırgızistan'da Talas ve Koçkor bölgesinde bulunan runik harfli Eski Türkçe kaya ve taş yazıtları 120 yıldan fazladır bilinmektedir. Kısa, bir veya iki satırlık bu yazıtlar bir hayli yıpranmıştır. Bir kısmı yumurta şeklinde 1 veya 1.5 metre boyundaki taşlara yazılmıştır. Kırgızistan bölgesi yazıtlarının sayısı bugü 40'a yaklaşmaktadır.

1. Talas Yazıtı: Yazıçevrimi ve Türkçe çevirisi:

(1) *(e)r (a)t(ı)m udun : (e)siz :*
(2) *ḳ(a)t(u)nı : y(e)ş(i)nü (a)nta tul[ı] ḳ(a)lmış :*
(3) *inil(e)ri : ḳ(a)ra b(a)rs : oġ(u)l b(a)rs :*
(4) *öz(i)nte ėş(i)nke ... : ḳ(a)lm(a)z t...*

(1) Yetişkin adım Udun. Kıymetli!
(2) Zevcesi Yeşinü ondan dul kaldı.
(3) Erkek kardeşleri Kara Bars ve Oğul Bars
(4) Kendisinden yâranına …kalmaz ...

Konuyla ilgili en yeni bilgiler için bk. Alimov 2016. Yukarıdaki bilgiler söz konusu çalışmadan alınmıştır.

Eski Yazıtları İçin Örnek Alıştırma Metinleri

Doğu Yüzü

(1)

(2)

(3)

(4)

(5)

(6)

(7)

(8)

Kül Tėgin Yazıtından alıştırma için örnek metinler

(9) [illegible]

(10) [illegible]

(11) [illegible]

(12) [illegible]

(13) [illegible]

(14) [illegible]

(15) [illegible]

(16) [illegible]

(17) [illegible]

[illegible]

(18) [illegible]

(19) [illegible]

(20) [illegible]

(21) [illegible]

(22) [illegible]

(23) [illegible]

(24) [illegible]

(25) [illegible]

(26) [illegible]

(27) [illegible]

(28) [illegible]

(29) [illegible]

(30) [illegible]

(31) [illegible]

(32) [illegible]

(33) [illegible]

(34) [illegible]

[illegible]

[illegible] (35)

[illegible] (36)

[illegible] (37)

[illegible] (38)

[illegible] (39)

[illegible] (40)

Kuzey Yüzü

[illegible] (41) (1)

[illegible] (42) (2)

[illegible] (43) (3)

[illegible] (44) (4)

[illegible] (45) (5)

[illegible] (46) (6)

[illegible] (47) (7)

[illegible] (48) (8)

[illegible] (49) (9)

[illegible] (50) (10)

[illegible] (51) (11)

[illegible]

[illegible] (62) (12)

[illegible] (63) (13)

Kuzey-Doğu Yüzü

[illegible]

Mermer Kaplumbağa Üzerindeki Yazıt

[illegible]

Güney Yüzü

[illegible] (8) 1

[illegible] (9) 2

[illegible] (10) 3

[illegible] (11) 4

[illegible] (12) 5

[illegible] (13) 6

[illegible] (14) 7

[illegible] (15) 8

[illegible] (16) 9

[illegible] (?) [illegible] (17) 10

Doğu Yüzü

[illegible] (18) 1

Tunyukuk Yazıtından Örnek Çalışma Metinleri

[illegible] (19) 2

[illegible] (20) 3

[illegible] (21) 4

[illegible] (22) 5

[illegible] (23) 6

[illegible] (24) 7

Kuzey Yüzü

[illegible] (25) 1

[illegible] (26) 2

[illegible] (27) 3

[illegible] (28) 4

[illegible] (29) 5

[illegible] (30) 6
[illegible]
[illegible]

[illegible] (31) 7
[illegible]
[illegible]

[illegible] (32) 8
[illegible]
[illegible]

[illegible] (33) 9
[illegible]
[illegible]

[illegible] (34) 10
[illegible]
[illegible]

[illegible] (35) 11
[illegible]
[illegible]

İkinci Taş

Batı Yüzü

1 (36) [illegible]
[illegible]

2 (37) [illegible]
[illegible]

3 (38) [illegible]
[illegible]

4 (39) [illegible]
[illegible]

5 (40) [illegible]
[illegible]

6 (41) [illegible]
[illegible]

7 (42) [illegible]
[illegible]

8 (43) [illegible]
[illegible]

9 (44) [illegible]
[illegible] ...

Güney Yüzü

1 (45) ... [illegible]
[illegible]

2 (46) [illegible]
[illegible]

3 (47) [illegible]
[illegible]

4 (48) [illegible]
[illegible]

5 (49) [illegible]
[illegible]

6 (50) [illegible]
... [illegible] ...

Doğu Yüzü

1 (51) [illegible]

2 (52) [illegible]

3 (53) [illegible]

4 (54) [illegible]

5 (55) [illegible]

6 (56) [illegible]

7 (57) [illegible]

8 (58) [illegible]

Kuzey Yüzü

1 (59) [illegible]

2 (60) [illegible]

3 (61) [illegible]

4 (62) [illegible]

CamScanner ile tarandı

İkinci Altınköl Yazıtı

.1 [illegible]

.2 [illegible]

.1 [illegible]

.2 [illegible]

.3 [illegible]

.4 [illegible]

.1 [illegible]

.2 [illegible]

Talat Tekin'in Okuyuşuna göre İkinci Altınköl Yazıtı

Ön cephe

(1) [illegible] (27)

(2) [illegible]

(3) [illegible] (30)

(4) [illegible] (33)

Sol cephe

(5) [illegible] (27)

(6) [illegible] (33)

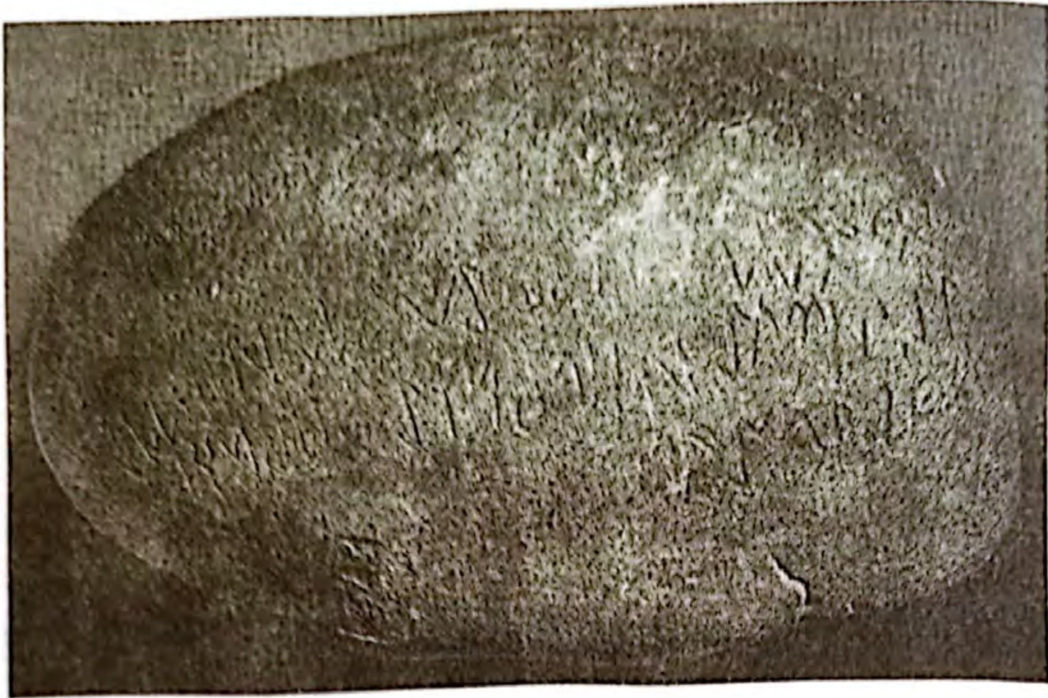
Sağ cephe

(7) [illegible] (33)

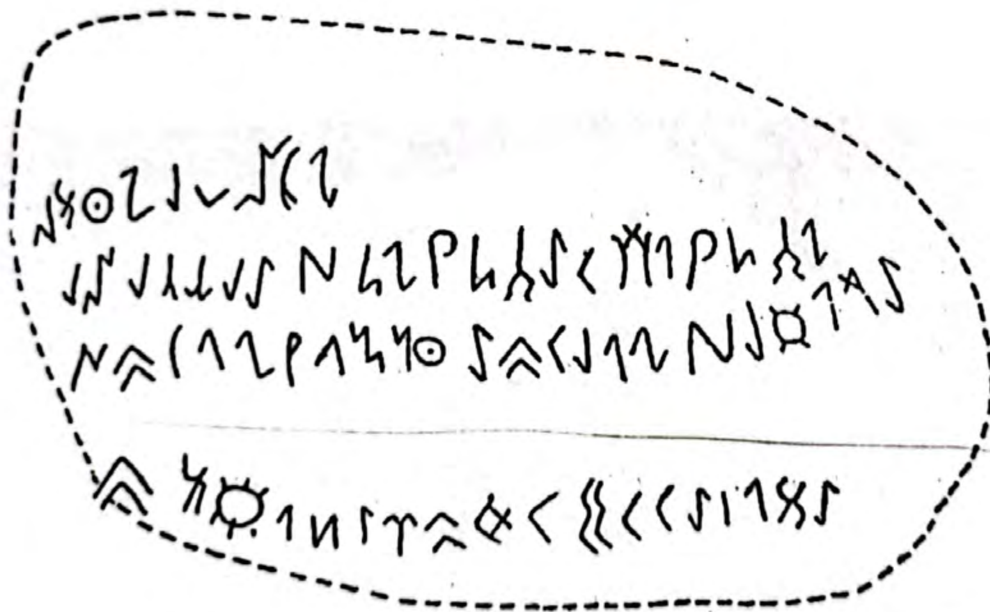
(8) [illegible] (30)

Kormuşin'in okuyuşuna göre İkinci Altınköl Yazıtı

Yabogan Yazıtı

Talas-ı yazıtı

Talas Yazıtlarından (Talas 1)

II. BÖLÜM

Eski Uygurca Dersleri

Uygurlar ve Uygur Metinleri Üzerine İlk Araştırmalar

MS 840 yılına değin, Kırgızlar gelene değin Moğolistan'da yaşayan Uygurlara bir önceki bölümde değinilmişti. Uygur Bozkır Kağanlığının Kırgızlarca yıkılması sonucu Uygurlar Moğolistan'dan güneye, güneybatıya göç etmişlerdir. Önemli bir bölümü bugünkü Şinciang bölgesinde yerleşik hayata geçen Uygurlar burada çeviri ağırlıklı bir edebiyat oluşturmuşlardır. Bu edebiyata ait metinlerin neredeyse tamamına yakını dinî içerikli metinler olup bunların da çoğunluğunu Budizme ait metinler oluşturmaktadır. Söz konusu metinlerin hemen hepsinin tam bir tarihini tespit etmek güçtür ancak kimi metinlerin 'ketebe kayıtları'nda (*kolofon*) bu metinlerin çevrildiği veya istinsah edildiği döneme, yıla ait bilgiler bulunmaktadır. Moğolistan'dan bugünkü Şinciang bölgesine, Tarım, Hoço bölgelerine yerleşen Uygurlar burada yeni bir uygarlık oluşturmuşlardır. Yerleşik hayata geçerek bölgeye kendilerinden önce gelmiş topluluklardan Budizmi, Manihaizmi, Hristiyanlığı öğrenen Uygurlar bu dinlerden çeşitli eserleri kendi dillerine çevirmişlerdir. Bu eserler anılan dillere ait dinî eserlerin tamamı olmayıp yalnızca bir bölümüdür.

Bozkır Uygur Kağanlığı ile Hoço Uygur Hanlığı üzerine yapıan karşılaştırmalara bakıldığında, bozkırlardaki Uygurların tarihi üzerine yapılan çalışmaların çok ve çeşitli olduğu; buna karşın 850 sonrası Gansu'dan Aksu'ya, Turfan'dan Beşbalık'a uzanan, yaklaşık 400 yıllık Uygur tarihini ele alan çalışmanın (özellikle batı dillerinde) az olduğunu görürüz. Bununla birlikte Hoço ve çevresi Uygur medeniyetine, sanatına, diline ilişkin çalışma sayısı, tarih çalışmalarının kat kat üzerindedir.

Esas olarak bugünkü Turfan çevresinde yoğunlaşan Uygurlar Beşbalık'a, Aksu'ya, Kumul'a (= Hami) uzanan geniş bir çevrede Buddhist ağırlıklı bir çeviri edebiyatı oluşturmuşlardır. 850-1240 yılları arasında hüküm süre Uygur hanlığı Hoço Uygur Hanlığı olarak bilinir. Bugün Turfan şehir merkezi yakınında bulunan Hoço (高昌 *Gaochang*) ve çevresinde çok sayıda manastır bulunur (Bezeklik, Tuyuk vb.). Uygurların başkenti tam olarak neresiydi sorusuna Batı Uygur Devletinin tarihini yazan T. Abe, Beşbalık cevabını verir (yukarıdaki bilgilerin çoğunluğu şu yazıya dayanmaktadır → P. Zieme, 2000: "Das Uigurische Königreich von Qočo"). Arat, 1964 (1986), 1978; Scharlipp

1992; Abe 1955; Saguchi 2000; Zieme 1992 ve 2000; v. Gabain 1973; Hamilton 1955 ve 1962 (1977); Oda 1978; Moriyasu 2003 konuyla ilgili ilk başvuru kaynaklarındandır.

Buddhist ağırlıklı Uygur edebiyatını 9. yüzyıldan başlayıp 14. yüzyılın sonlarına değin tarihlendirmek mümkündür. Bu beş yüzyıllık dönem bir bütünlük oluşturmayıp çeşitli evreler içermektedir. Başlangıçta daha çok Soğudcadan, Toharcadan ve Çinceden yapılan çeviriler son dönemde yerini Çinceden ve Tibet Budizmine ait eserlerden yapılan çevirilere bırakmıştır. Çin'in Şinciang Uygur Özerk Bölgesi'nde Turfan şehri çevresinde çeşitli mağaralarda, Dunhuang mağaralarında ve Gansu'da bulunan bu eserler 19. yüzyılın sonunda ve esas olarak da 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Rus (Krotkov, S. Malov), Alman (A. v. Le Coq, F. W. K. Müller), Fransız (P. Pelliot), İngiliz (A. Stein) ve Japon arkeologlarının çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Bunların dışında az sayıdaki eser, ya da fragmanlar halindeki Uygurca metinler İsveçliler ve Japon Kont Ōtani'nin öğrencilerince bulunmuştur. Bu bölgede bulunan Uygurca metinler esas olarak beş ülkenin müzeleri ile kütüphanelerinde bulunmaktadır: Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin. Bunların dışında Japonya, İsveç, Finlandiya, Türkiye, Kore ve ABD'de de çeşitli boyutlarda, az sayıda Uygurca metin parçası bulunmaktadır. Bunlar arasında fragman sayısı, çok küçük parçalar açısından Japonya'da bulunanlar sayıca az olmasa da bir bütün oluşturabilecek metin parçası çok azdır.

Sol: Dunhuang'daki 17 numaralı mağara ve hemen girişinde, sağda "kütüphane"nin bulunduğu 16 numaralı hücre. 19. yüzyılın başında bulunana kadar yüzyıllarca kapalı kalmıştı; orta: Dunhuang metinlerinin bulunması ve mağaraların korunmasında önemli bir payı olan Daocu rahip Wang; sağ: Dunhuang araştırmalarının önemli isimlerinden, 'kütüphane mağarası'nın kaşiflerinden Paul Pelliot

Bu metinler ortaya çıkarılmalarından kısa bir süre sonra işlenmeye başlanmış olup söz konusu metinlerin yayım çalışmaları bugün hala sürdürülmektedir. Bu metinleri kendi içerisinde kısaca Buddhist metinler, Manihaist metinler, Hristiyanlığa ait metinler, din dışı konulara ait metinler (tıp metinleri, alım satım-belgeleri, kutlama-bayram metinleri vb.) olarak sınıflayabiliriz.

Soğd Kökenli Uygur Alfabesi

sonda *final*	ortada *middle*	başta *initial*	yazıçevrimi *transcription*	harf-çevrimi *transliteration*
			a, e	'' / '
			ı, i; ė	y / 'y
			o, u	w / 'w
	** *		ö, ü	wy / 'wy
			ḳ, ġ, h	q, q̈, q̇
	***		k, g	k
			y	y
			r	r
			l	l
			t	t
			d	d

** Ortada, ikinci hecede

* İlk hecede bir ünsüzden sonra.

*** Gerçekte *-p-/-b-* ve *-k-/-g-* harflerinin ortadaki biçimleri, birleşmiş öteki harflere göre özelleşmiş olup "birleşik harfler (ligatür)" özelliği taşımaktadırlar, bunlardan bazıları şöyledir: (-pw-), (pw-), (-pl-), (pl-), (-p'-), (p'-), (-kw-), (kw-), (-ky-), (ky-), (-k'-), (k'-)

			ç (č)	ç
			s, ş (š)	ş / s
			ş, s (š)	ş / s
			z, j (ž)	z / j
			n	n
			b, p	p
			v	v
			w	
			m	m

Çeşitli ligatürler ve birleşik şekiller: Bazı harfler (ünsüz+ünlü, ünsüz + ünsüz) bir başka harfle birleşip bir araya geldiklerinde özel bir görünüm arzederler. Bu harfler genellikle *p*, *k*, *l*, *m* harfleridir:

	(p'-),	*pa-, pe-*
	(-p'-),	*-pa-, -pe-*
	(kw-),	*kö-/kü-*
	(-kw-),	*-kö-/-kü-, -gü-*
	(ky-),	*ki-, kė-*
	(-ky-),	*-ki-, -gi-*
	(pw-)	*bo-, bu-*

	(-pw-),	*-pu-*
	(py-),	*bı-/bi-, bė-*
	(-pl-),	*-pl-*
	(pl-),	*bl- (bel-)*
	(k'-)	*ke-*
	(-k'-),	*-ke-*, -ge-
	(-kl-),	*-kl-*
	(-ml-),	*-ml-*
	(-nk-)	*-ŋ-*
	(-nk)	*-ŋ*

Albert von Le Coq'un hazırladığı Soğud alfabesi tablosu. Soğudca I ve II adlı eski şekiller Uygurcada çok az kullanılmıştır. III numaralı yeni şekil ise en yaygın olanıdır:

Tabelle

der in uighurischen Handschriften verwendeten, älteren (I und II) und jüngeren (III, »uighurischen«) soghdischen Schriftarten

Jüngeres Soghdisch. III (»Uighurisch«)			Soghdisch II			Soghdisch I				
Ende	Mitte	Anfang	Ende	Mitte	Anfang	Ende	Mitte	Anfang		
									a, ä	
									ï, i	1
									o, ö, u, ü	
									γ, q, x	2
									k, g	3
									y, i	4
									r	5
									l	6
									t	7
									d	8
									č	9
									s	10
									š	11
									z, ž	12
									n	13
									b, p	14
									f	15
									w	16
									m	17
									?	18

"Kurze Einführung in die uigurische Schriftkunde", *MSOS*, 19, Berlin 1919: 93-109.

(tablo 109. sayfadan sonra yer almaktadır)

Uygur İmlası

Uygur imlası kimi açılardan Osmanlı imlasına benzer. *k* (ك) harfi yerine göre *k*, yerine göre *g*'dir. *ḳ* (ق) harfi de *ḳ ġ* ve *h* seslerini göstermek için kullanılır. Nasıl Osmanlı imlasında ilk hecede (veya *a/e, ı/i* sonrası) *o/u*, *ö/ü* ünlülerini göstermek için *elif* ve *vav*, veya *vav* kullanılırsa, Uygur yazısında da benzerdir, ilk seste bir *elif* ve *vav*, *o/u* ünlülerini gösterir, buna *ye* ilavesi *ö/ü* ünlülerini gösterir, ikinci hecede *ö/ü* için *y* gerekmez.

b ve *p* aynı harfle gösterilir. *d* ve *t*, *s* ve *z* sık sık birbirlerinin yerine

kullanılabilir, yani *ada* "tehlike" kelimesi *ata*, *sėzik* "his, algı, anlayış" sözü *sėsik* biçiminde yazılabilir. Bu tür durumlarda (UW'taki imlaya göre) her harf doğru olması gerektiği şekliyle yazılır ve altına bir nokta konur: *sėẓik*. Bu nokta söz konusu harfin *s* yazıldığını ama olması gereken şeklin *z* olduğunu gösterir.

Tıpkı Arap harfli metinlerin imlasında olduğu gibi, Uygur yazısında da kendisinden sonra gelen harflere birleşmeyen harf vardır, *-z* ve *-j* harfleri kendilerinden sonra gelen harflere birleşmezler.

a ve e'nin yazımı

Sonda	Ortada	Başta	Transkripsiyon	Transliterasyon
			'' / '	a, e

Uygur alfabesinde *a* ilk harf (ilk hece değil) olması durumunda *elif*'in iki defa yazılmasıyla gösterilir: *at*, *agır*, *antag*, *adrok*.

a, ilk harf olmadığı durumlarda tek bir elifle, şeklinde yazılır, bu haliyle de yazılışı (eğer ayırt edici bir nokta kullanılmazsa) *n* ünsüzü ile tamamen aynıdır: *bag, çak, çanak, han, kadaş, sansız.*

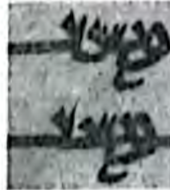
Bazen da e yerine iki elif harfi kullanılır: *eŋ* /''nk/; eski transkripsiyon yönteminde bu fazlalık bir ' ile gösterilir: *'eng*.

Sözcük sonunda, son harf olması durumunda yine tek bir *elif* ile yazılır: *ara, kalva, kara, uya, yana, yanga.*

Gabain'in "Blockdruck (~ tahta baskı)" adını verdiği yazmalarda söz sonundaki *-a/-e* ile *-k/-g* (ön ünlülü sözcükler için) fark görülmez:

bilge /pylk'/

bilig /pylyk/

Bazı sözcüklerde, ilk harf tek bir elifle yazılabilir, 1980 yıllara gelene değin bu tür eksik yazılmış *a*, altta iki nokta ile gösterilmiştir: *ạlp, ạrslan, ạmrak, ạmtı.*

Özellikle alıntı sözcüklerde ilk hecede yer alan *a* harfi yazılmayabilir (sözcüğün Uygurcaya geçtiği ara dilin, örneğin Soğudcanın; veya aynı alfabeyi kullanan kaynak dilin imlası bu manada, bir ölçüde takip edilir: *çhşapt* (BT XIII), *drm, drma, badr(a)k(a)lp,* (<< skr. *Bhadrakalpa), m(a)haraç.*

Kapalı *ė* için Uygur yazısında özel bir harf yoktur, *ye* harfi (i) kapalı *ė*'yi göstermek için de kullanılır: *bėr-* /pyr/, *bėş* /pyş/, *ėlig* /'ylyk/.

ı/i için kelimenin birinci sesi olduğunda bir *elif* bir *ye* kullanılır, bunun dışındaki durumlarda sadece *ye* yeterlidir: *ıgaç* /'yq'ç/.

Uygur yazısında *c* için özel bir harf yoktur, alınma kelimelerdeki *c*'li kelimeler *ç* ile gösterilir. Ancak *c* ile *ç* arasında ayrım gösteren Brahmi harfli metinlerde *c* gösterilir: *caluk* "sülük" (D. Maue, 1981, Zur Nebenüberlieferung von ai. Jalūka- „Blutegel").

Uygurcada bulunmayan *j-* sesi Soğud yazısının imkanları dolayısıyla gösterilebilir bir sestir. Soğudca ve Çinceden alıntılanan kelimelerde görülür. Genellikle de Uygur yazısındaki z harfinin altına konan iki nokta ile ayırt edilir:

Eski Uygur yazı sistemini, imla özelliklerini, Arap yazısı esaslı Osmanlı imlasıyla, Osmanlıcanın imlasıyla karşılaştırabilir ona benzetebiliriz. Tıpkı Osmanlıcada olduğu gibi Eski Uygurcada da harfleri başta, ortada ve sonda olarak ayırabiliriz. Yine tıpkı Osmanlıcada olduğu gibi bazı harfler kendilerinden sonra gelen harfle birleşmezler.

a:

Başta ilk ses *a* olduğunda *elif* iki kez yazılır:

aç / ''ç ; *ak* / ''q; *aş* / ''ş ; *at* / ''t ; *az* / ''z

Bazı sözcüklerde *a* iki *elif* yerine tek bir *elif* ile yazılır:

alp / 'lp ; *amtı* / 'mty ; *arslan* / 'rsl'n

Bir ünsüzden sonra, ilk hece ve sonrasında tek bir elif yazılması *a* ve *e* için yeterlidir:

kan / q'n ; *tag* / t'q ; *yag* / y'q

Söz sonunda a sistemli olarak yazılır. Grafik olarak ya düz uzun bir çizgi, ya yukarıya kıvrılan bir kuyruk veya aşağıya uzanan bir çizgi şeklindedir: ,

, . *Nun* /n/ ile *elif* esas olarak aynı şekillere aittir. Birbirlerinden ayırt

edilmeleri imkansızdır. Bazı metinlerde, özellikle son dönem metinlerde (Moğol hakimiyeti ve sonrasına ait metinlerde) *nun*, üzerine konan bir noktayla *elif*'ten ayrılır, bunun için aşağıya, *nun* harfine bakınız. Kuyruğu aşağıya doğru olan *elif*, *ze*'den kuyruğunun kısalığıyla ayırt edilir. Bu noktaya dikkat etmek gerekir. Eğer kuyruk aşağıya doğru uzunsa *e/a* veya *n*'dir. Kısa ise *z*'dir. Sondaki *t* de bazen *un* ~ *on* / wn ile grafik olarak benzerlik gösterebilir.

İmla geleneği olarak bir kısım kelimede *a* / *e* yazılmaz: *k(a)ra* / qr', *y(a)ruk* / yrwq (bk. Ayazlı & Ölmez)

Bu bilgiler ışığında bir satır Uygurca metni okuyup yorumlamaya çalışalım, İlk satırda Uygurca her harfin altına Latin harfli karşılığı denk getirilmeye çalışılmıştır; ikinci satırda metindeki sırasına göre tek tek kelimeler yer alır:

r'qrv	qwlw'	yq't	qyl'p	qlt''	wyç	yk	n'q	ç'qvt	lw' ny
v(i)rhar	ulug	+takı	balık	atl(ı)g	çėü	ki	han	t(a)vgaç	ol +ın

+ın ol t(a)vgaç han ki-çėü atl(ı)g balıktakı ulug v(i)rhar

"Çin hakanı Jingzhou 荆州 adlı şehirdeki büyük manastır (...)"

Sağdan sola doğru Uygurca metni şöyle inceleyebiliriz:

İlk unsur iki harfli bir ek olup bir ihtimalle bir evvelki sayfanın / satırın sonunda yer alan bir kelimeye gelmesi gereken bir ek olabilir: *+ın* / *yn*.

İkinci kelime işaret zamiri olup *ol* / *'wl* sözüdür, bir *elif*, bir *vav* ve *lam*'dan oluşur.

Üçüncü kelime ise *t(a)vgaç* / *tvq'ç* "Çin" kelimesidir, *te*, *vav*, *ḳaf/ġayn*, *elif* ve *çim*'den oluşur, bu sözde ilk hecedeki *a* ünlüsü bir imla geleneği olarak yazılmaz.

Dördüncü kelime *han* / *q'n* sözüdür, *ḳaf/ġayn*, *elif* ve *nun*'dan oluşur.

Beş ve altıncı kelimeler Çince yer adıdır: *ki-çėü* / ky çyw 荆州 *jing zhou*; bugünkü Çincedeki hece sonu -*ŋ* ünsüzleri 7-10. yy. kuzey Çincesinde, Tang dönemine ait Çincede yoktur, daha doğrusu kaybolurlar, genelde de bir evvelki ünlüyü yuvarlaklaştırıp uzatırlar, burada 州 *jing* sözü o dönemin Uygurcasında *ki* olmuştur (Sinor 1938, Csongor 1952, 1954, Shogaito 1986, Ölmez 1994); runik harfli yazıtlarda *çuv/çub* (*altı çuv sogdak*) olarak karşımıza

çıkan ve Çin'de bölgelerin idari taksimatında kullanılan, coğrafi bir terim niteliğindeki 州 *zhou* Uygurca metinlerde karşımıza *çėü* olarak çıkar (Ölmez).

Yedinci kelime *atl(ı)g* / ''tlyq "adlı, isimli" olup esasen ikinci ünlüsü yazılmaz, *elif, elif, te, lam* ve *ḳaf/ġayn*'dan oluşur.

Sekiz ve dokuzuncu kelimeler *balıktakı* / p'lyq t'qy "şehirdeki" sözüdür; *+takı* "+DAki" eki genelde ayrı yazılır; kelime *pe, elif, lam, ye* ve *ḳaf/ġayn* ile *te, elif, ḳaf/ġayn* ve *ye*'den oluşur.

Onuncu kelime *ulug* / 'wlwq "yüce, büyük, ulu" sözü olup *elif, vav, lam, vav* ve *ḳaf/ġayn* ile yazılmıştır.

Onbirinci ve son söz *v(i)rhar* / vrq'r "manastır" *olup vav, re, qaf, elif* ve *re* ile yazılmıştır; imla geleneği olarak ilk hecedeki *i* ünlüsü yazılmaz, ilk *re* de *elif*'e benzer şekildedir.

Harfler ve harflerin özelliklerine ilişkin terimler için bk. Elife Bozkurt 2012, 2014.

Soğud kökenli eski Uygur yazısının imla özellikleri, farklı yazı karakterleri konusunda en eski ve derli toplu çalışma A. von Le Coq'un "Kurze Einführung in die uigursiche Schriftkunde" adlı makalesidir (yayımı: 1919).

Özelde Eski Türkçe, genelde Türkçe çalışmalarında Türkiye dışında kullanılan bazı transkripsiyon harfleri ve Türkiye'de yaygın, tercih edilen karşılıkları şunlardır:

ä → e
q → k
ï → ı
γ → g
č → ç
š → ş
ž → j

İlk yayınlardan bugüne metin yayımlarındaki farkı göstermek amacıyla, Le Coq dönemine ait bir yayında izlenen transkripsiyon yöntemi, bugün olması gereken okuyuş ve Türkçesi aşağıda gösterilmiştir:

azo ev bark ogrınta ...*
azu ev bark ugrınta ...
yoksa ev bark uğrunda ...

borlug küng qul koyn ...
borlug küŋ kul koyn ...
bahçe, cariyeler, köleler, koyunlar ...

Kapalı *ė* için Uygur yazısında özel bir harf yoktur, *ye* harfi (i) kapalı *ė*'yi göstermek için de kullanılır: *bėr-* /pyr/, *bėş* /pyş/, *ėlig* /'ylyk/.

ö ve ü'nün Eksik Yazıldığı Haller:

İlk hecesinde *ö* ve *ü* ünlüsü bulunan bazı kelimelerde bu ünlünün eksik yazıldığı görülür. Bu eksiklik *ö*'yü göstermeye yarayan iki harften ikincisinin, yani *y*'nin yazılmamasıdır. Bu eksiklik çoğunlukla *y-* ile başlayan kelimelerde görülür. *yö-/yü-* başlayan kelimelerin neredeyse tamamı eksik yazılmıştır, neredeyse tek istisna *yükün-* ve türevleridir (*yükün-, yükünç, yüküntür-, yükündürül-*, tam yazılırken *y̦ükün-, y̦ükün-mek* gibi örnekler de vardır). *ö-, ü-, kö-/kü-, sü-, tü-* ile başlayan kelimelerde de eksik yazım örnekleri vardır. Özellikle *k-* ve *ö-/ü-* ile başlayan kelimelerde daha çok örnek buluruz. *yö-/yü-* sonrası en çok eksik yazım örneği *kö-/kü-*'dedir.

b-, ç-, m- ile başlayan ünsüzlerden sonra *ö/ü* tam yazılır, konunun sadece bir-iki istisnası vardır:

Esasen *b-* ile başlayan bir eksik *bö-/bü-* yazımı yoktur. Muhtemel bir ***bọ*** imlası *bö* /bwy/ "(zehirli bir) örümcek" herhalde *böy* değil de *bö* olmalıdır (BT IX). Agam 3'te bir kez görülen *bürlüg /pwrlwk/* "tomurcuklu" ile *bütüg* /pwtwk/ "bütün, tam" sözleri istisna olmalı (HT VII *bütig* /pwytyk/).

çö-'nün eksik yazıldığı örnek azdır; birkaç yerde çöpik ~ çöpük yerine *çọpük* ve *çọpik* "karışık (devir/zaman)" görülür.

m- ile *mọŋre-* "böğürmek; kükremek", *mụyüz* "boynuz", *mụne-* "günaha girmek, günah işlemek" sayılabilir.

k ile başlayan eksik yazım örnekleri şunlardır:

kọkçi "bekçi, bahçe bekçisi"
kọlük "araba, araç, kağnı (vb. araç)"
kọŋül "kalp, gönül; düşünce"
kọŋülKer- "düşünmek"
kọŋüllen- "dikkatli olmak (düşünmek"
kọŋüllüg "düşünceli, düşünce sahibi, (iyi) kapli"
kọŋülsüz, kọŋülsiz "kalpsiz; düşüncesi, bilinçsiz"

ko̤ŋülkermek "düşünmek"
ko̤vdüŋ "gövde, beden"
ko̤yün- "yanmak"
ko̤yür- "yakmak"
ko̤zsüz "kör, gözsüz"
kṳ- "korumak, gözetmek"
kṳü "şöhret, ün"
kṳü "büyüsel güç, büyü gücü" (*kṳü kelig* "başkalaşıma uğrayarak doğma, yeniden (geri) gelme" içerisinde)
kṳd- "beklemek, gözetlemek, kollamak"
kṳni "haset, çekememezlik, günü"
kṳṳlüg "şöhretli, meşhur, ünlü, tanınmış"

Yabancı kökenli şu kelimeler bu konunun dışında değerlendirilmelidirler: *kṳşti*, *kṳü tau*, *kṳün*, *kṳin* vb.

ö, sö-/sü-, tö-/tü ile eksik yazım örnekleri (yüzde olarak) çok fazla değildir, bunların çoğunluğu aşağıdadır:
o̤- "düşünmek"
o̤çrüldür- "söndürmek"
o̤g → o̤k
o̤g(e)n "dere"
o̤k pekiştirme edatı
o̤öçsüz "nefretsiz, kinsiz"
o̤yük (?) "kumluk, kum batağı (?)"
o̤yün- "(*o̤yün- busurḳan-* 憂 you) kaygılanmak, tasalanmak"
o̤zlüg "canlı, can taşıyan"
so̤k- "kırmak, parçalamak"
so̤ki "eski, evvelki, geçmişteki"
so̤kül- "sökülmek, bozulmak"
sṳṳ "şans, talih"
sṳü "ordu, asker"
sṳü "majesteleri, haşmetmeap"
sṳvrek "sürek ('sürek avı'ndaki sürek)"
sṳyek "dayak, destek, direk" (Ş. Tekin, BT IX, s.147, 52v21, Kır. *süyök* aynı).
sṳyeş- "dayanmak, yaslanmak"
to̤lit, *to̤lt* "yatak, döşek"
tṳ, *tṳṳ* "tüy, saç"
tṳü "farklı, çeşitli" (esasen *tṳü türlüg* şeklindedir)

tṳülüg "tüylü, saçlı"
tṳpsiret- "temelini yok etmek, esasını yok etmek, temelsizleştirmek"
tṳş "meyve, semere, karşılık"
ṳz- (**ṳş-** ?) "parçalamak"
ṳn- "çıkmak, neş'et etmek, (bitki, nebat) yetişmek"

sṳṳ "önsöz" ve *şṳk* "sessiz, sakin" sözleri yabancı kökenli olmaları dolayısıyla ayrı değerlendirilmelidirler.

yö-/yü'lü eksik yazım örneklerinin tamamına yakını aşağıdadır:
yo̤le- "dayamak, yaslamak, destek olmak"
yo̤legü "dayanma"
yo̤len- "dayanmak, yaslanmak"
yo̤lengü "dayanak, destek, sütun"
yo̤lenmek "dayanma, yaslanma"
yo̤leşdürgülük "karşılaştırma(ya uygun)"
yo̤leşü, *yo̤leşi* "benzer, karşılaştırılabilir"
yo̤leşür- "karşılaştırmak"
yo̤leşürüg "karşılaştırma"
yo̤let- "dayandırmak, destek yapmak"
yo̤rge- "sarılmak, dolanmak"
yo̤rgel-, *yo̤rgl-* "sarılmak, dolanmak"
yo̤rgen- "sarılmak, dolanmak"
yo̤rüg "açıklama, yorum, izah, anlam"
yo̤rüglüg "açıklamalı, açıklanmış, yorumlu"
yṳd- "yüklemek"
yṳdmek "yüklemek"
yṳdül- "yükletilmek, eklenmek"
yṳdür- "yüklemek"
yṳgerü "şu an, şimdi, içinde bulunulan an, çağ"
yṳgerüki "çağdaş, zamana ait, şu anki"
yṳgmek "yığın" (Skr. *skandha*)
yṳkmeklig "yığın, yığınlı, yığına ait"
yṳgsek "yüksek"
yṳgün "dizgin"
yṳgür- "koşmak"
yṳk "yük"
yṳklüg "tüylü"
yṳkünmek "secde etmek, eğlmek"

yṳligü, *yṳlügü* "ustura (vb.)"
yṳülüg, *yṳlüg* "rastlama, karşılaşma, tesadüf etme"
yṳpün "pembe"
yṳr- (krş. *ür-*) "üfürmek"
yṳrek "kalp, yürek"
yṳreklig "yürekli; cesur, kahraman, korkusuz"
yṳrüŋ, *ṳrüŋ*, "ak, beyaz"
yṳt (krş. *üt*) "delik"
Yṳtürmiş kişi adı
yṳz "yüz, sayı adı (100)"
yṳüz, *yṳz* "yüz, görünüş, çehre"
yṳz yṳzegü "uzuv, aza"
yṳzegüsüz "azasız, uzuvsuz"
yṳzer "yüzer (yüzer yüzer)"
yṳzgerü "yüze, yüze/çehreye doğru"
yṳzken "aralıksız, sürekli"
yṳüzlen- "yüzlenmek, yüzleri karşı karşıya olmak"
yṳüzlüg, *yṳzlüg* "yüzlü; seçkin kişi, bir unvan"
yṳzsüz "yüzsüz"
yṳrünteg "ilaç, deva, çare"

Açıklama: Özellikle *ö*'nün türlü biçimlerde gösterimine, bu tür uzun bir listeye ilk defa elinizdeki kitapta ayrıntılı olarak yer verilmektedir.

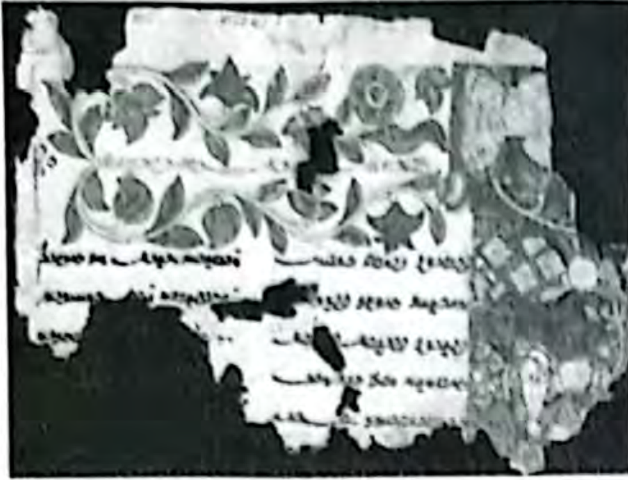
Uygurların Kullandıkları Mani Alfabesi

Aşağıda ayrıntılara inilmeden, Mani yazısında yaygın olarak kullanılan harf biçimleri gösterilmektedir, ayrıntılar için Özbay 2014'e bakılmalıdır:*

Çeviri yazı karşılıkları	Sonda *final*	Ortada *middle*	Başta *initial*
a	[illegible]	[illegible]	[illegible]
e	[illegible]	[illegible]	[illegible]
b	[illegible]	[illegible]	[illegible]
c, ç	[illegible]	[illegible]	[illegible]
d	[illegible]	[illegible]	[illegible]
f	[illegible]	[illegible]	[illegible]

g	[illegible]	[illegible]	[illegible]
g (γ)	[illegible]	[illegible]	[illegible]
h	[illegible]	[illegible]	[illegible]
h (ḫ, x)	[illegible]	[illegible]	[illegible]
ḫ	[illegible]		
ı, i, e	[illegible]	[illegible]	[illegible]
j (ž)	[illegible]	[illegible]	[illegible]
k (q, k)	[illegible]	[illegible]	[illegible]
k (q̈, k̈)	[illegible]	[illegible]	[illegible]
l	[illegible]	[illegible]	[illegible]
m	[illegible]	[illegible]	[illegible]
n	[illegible]	[illegible]	[illegible]
o, u	[illegible]	[illegible]	[illegible]
ö, ü	[illegible]	[illegible]	[illegible]
p	[illegible]	[illegible]	[illegible]
r	[illegible]	[illegible]	[illegible]
s	[illegible]	[illegible]	[illegible]
ş	[illegible]	[illegible]	[illegible]
t	[illegible]	[illegible]	[illegible]
v	[illegible]	[illegible]	[illegible]
y	[illegible]	[illegible]	[illegible]
z	[illegible]	[illegible]	[illegible]
'			[illegible]

* Alfabe, Betül Özbay'ın çalışmasına dayanmaktadır.

MIK III 6368 numaralı, Uygur harfli Manihaist yazma (üstte); Soğud ve Uygur Manihaizmini ele alan Çince yayın (sağda)

Uygurların Kullandıkları Öteki Alfabeler

Tibet Alfabesi

Yaygın olarak Soğd yazısından geliştirdikleri alfabeyi kullanan Turfan Uygurları, az da olsa başka alfabeleri de kullanmışlardır. Bunlardan birisi de Tibet alfabesidir. Bu alfabeyle yazılmış en uzun parça, 44 satırlık metin "Pelliot Tibétain 1292" kaydıyla Paris'te bulunmaktadır (Eski numara Pelliot Chinois 5542). Konuyla ilgili olarak Dieter Maue ve Klaus Röhrborn tarafından 1984-1985 yıllarında Almanca, Takao Moriyasu ise 1985'te Japonca iki ayrı, ayrıntılı çalışma yayımlamışlardır. Talat Tekin'in de bu yayınlara dayanan Türkçe bir çalışması vardır (bk. *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, s. 61-67). Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi Zeynep Pınar Can'ın yakında yayımlanacak çalışmasında ayrıntılarıyla yer almaktadır (bk. ilgili çalışma § 4.2.1). Bundan başka daha küçük Tibet harfli, az sayıdaki parça hakkında yine Z. P. Can'ın çalışmasında bilgi yer almaktadır.

Talat Tekin'e göre 34. satır (s. 65):

34. di // bēs şin 'dan za kin pa ra mid / "an dag 'ol / "u gzun dur ka ro
di(.) bėşinç dyan sakınç paramıt antag ol(:) uzun turkaru
di. Beşinci meditasyon erdemi şöyledir: uzun zaman

'bo' gong ngol lug / "er rlig yid ma sa / yor yur dur rur
bo köŋülüg erklig yėtmeser yorıyur turur(.)
bu gönülü güçlü (şeytan) yöneltmese (o) yoluna devam eder.

Pelliot Tibétain 1292

Tibet Alfabesi

	Aspire değil *yüksek*		Aspire *orta*		Ötümlü *alçak*		Genizsi *alçak*	
	harf	IPA	harf	IPA	harf	IPA	harf	IPA
Gırtlaksıl	ཀ	/ka/	ཁ	/kʰa/	ག	/ga/	ང	/ŋa/
Palatal	ཅ	/tʃa/	ཆ	/tʃʰa/	ཇ	/dʒa/	ཉ	/ɲa/
Dişsil	ཏ	/ta/	ཐ	/tʰa/	ད	/da/	ན	/na/
Dudaksıl	པ	/pa/	ཕ	/pʰa/	བ	/ba/	མ	/ma/
Dişsil	ཙ	/tsa/	ཚ	/tsʰa/	ཛ	/dza/	ཝ	/wa/
alçak	ཞ	/ʒa/	ཟ	/za/	འ	/ʔa/	ཡ	/ja/
orta	ར	/ra/	ལ	/la/	ཤ	/ʃa/	ས	/sa/
yüksek	ཧ	/ha/	ཨ	/a/				

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Tibetan_alphabet

tʃ = ç, ʃ = ş, dʒ = c, ʒa = ja [ža]

Süryanî Alfabesi

Hristiyan Uygurlar esasen Uygur alfabesini kullanmışlarsa da Süryanî alfabesi ile de bazı metinler bırakmışlardır. Bu metinler çok küçük, parça halindedirler (bunların yayımı için bk. P. Zieme, 1974). Süryanî alfabesi ile yazılmış belgelerin çoğunluğu Kırgızistan'da bulunan, taşlara yazılmış mezar kitabeleridir. Yakın zamanda Turfan bölgesi ve Orta Asya'da yaşamış olan Hristiyan Türklere ait metinler P. Zieme tarafından toplu olarak yayımlanmıştır, Nesturiliğe ait bu metinlerle ilgili ayrıntılar söz konusu çalışmada yer almaktadır (2015). Ayrıca bk. M. Ölmez, "Süryanî Harfli Eski Uygurca Bir Tıp Metni" (1999) ve T. Tekin, *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*, 68-71.

Türklerin kullandığı Süryanî alfabesi şekilde Mani alfabesine çok yakındır.

Höchst merkwürdig sind hierbei:

1. das Fehlen der gewöhnlichen syrischen Buchstaben *h* ܗ, *k* ܟ.

2. die neuen Zeichen ܟ̇ und ܟ̈ *k* und *kh*, ɔ = *ž*, • = *î*, ω = *š*.

3. die Modifikation bez. Differenzierungen ܠ = *l*, ܠ = *ḷ* (das gewöhnliche syrische *l*), die Schlußform des *n* = ܢ, die Form des *m* ܡ (= syrisches *q*), das *q* ܩ (syrisch eher = *m*!). ܨ *č* ist wohl aus dem syrischen Ssáde entstanden, die Verwendung des syrischen χ für *h*.

F. W. K. Müller'in elyazısıyla Türklerin kullandığı Estrangelo yazısı (makalenin I. ve II. bölümlerinden, 1904)

"Handschriften-Reste in Estrangelo-Schrift aus Turfan, Chinesisch-Turkistan" (I –II)

Süryanî Alfabesinin Doğudaki Şekilleri

harf	Estrangelo	Serto	Nesturi	harf	Estrangelo	Serto	Nesturi
'	ܐ	ܐ	ܐ	l	ܠ	ܠ	ܠ
b	ܒ	ܒ	ܒ	m	ܡ ܡ	ܡ	ܡ ܡ
g	ܓ	ܓ	ܓ	n	ܢ ܢ	ܢ	ܢ ܢ
d	ܕ	ܕ	ܕ	s	ܣ	ܣ	ܣ
h	ܗ	ܗ	ܗ	ʿ	ܥ	ܥ	ܥ
w	ܘ	ܘ	ܘ	p	ܦ	ܦ	ܦ
z	ܙ	ܙ	ܙ	ṣ	ܨ	ܨ	ܨ
ḥ	ܚ	ܚ	ܚ	ḳ	ܩ	ܩ	ܩ
ṭ	ܛ	ܛ	ܛ	r	ܪ	ܪ	ܪ
y	ܝ	ܝ	ܝ	ş	ܫ	ܫ	ܫ
k	ܟ ܟ	ܟ	ܟ ܟ	t	ܬ	ܬ	ܬ

Kaynak: http://ancientscripts.com/syriac.html

01 [kıl]ıç-lı [ ]	
02 [ ]klyn basıp kelmişçe t(e)ŋ	
03 [ ]/lr baxtat-nıŋ sarıg	
04 [e]viŋizlerte tolmaxı	
05 [ ]çe teŋlig atnıŋ	
06 [ ]nçü kökerler '	
07 [ ] xara saxal	
08 [ ]ksyzyn eviŋiz	
09 [ ]y teg urı ox	
10 [f]rişti küzedçi	
11 [ ] yėrtçiŋizlerke	
12 [ ]r' kök-teki	
13 [ ]ş üze mry şl	

Nesturi harfleriyle Uygurca metin, P. Zieme, *Old Uigur Texts of the Church of the East from Central Asia*, 2015: s. 139-140, P metni (U 332 ön yüz ?).
http://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0332seite1.jpg

Türk Runik Alfabesi ile Uygur Alfabesi Arasındaki Belli Başlı Farklar

Türklerin kullandığı runik alfabe daha çok Türkçenin ünsüzlerine, sık kullanılan ünlü ve ünsüz birleşimlerine göre şekillendirilmiştir. Türkçenin en sık ünsüzlerinden olan *k* için beş ayrı harf vardır (*ı, e, a, u/o, ü/ö* komşuluğuna göre). Ayrıca art ve ön ünlü ile kullanılmasına bağlı olarak *g* ve *ġ* harfleri vardır. Oysa Uygur alfabesinde bu yedi harf karşılığında sadece iki harf vardır, ك *K* ve ق *Q* harfleri. *ḳ, h, ġ* bazı metinlerde üzerlerinde konan tek veya iki nokta ile ayırt edilmişse de bu çok yaygın değildir, sistemli de değildir. Uygur yazısı ayrıca *p* ve *b* harfleri arasında da ayrım gözetmez. Runik Türk yazısı bu noktalarda Eski Uygur yazısından üstündür. Her iki yazı sistemi arasında bunların dışında farklar da vardır.

Uygur Edebiyatı

Uygur duvar resimleri (solda ve sağda) bir prens.

A. Buddhist Uygur Nesri

Buddhist edebiyat esas olarak *Tripiṭaka* "Üç sepet" (Çin. 三藏 *sanzang* = Uyg. *samtso ~ üç erdini ~ üç agılık*) adı verilen kitap külliyatından oluşmaktadır. Bu üç kitap türü ise Sūtralar, Abhidharmalar ve Vinayalar'dır (bak. Ş. Tekin, *TKA* II, s. 36 ve ötesi). Eski Uygurcada Upadeśalara, Udānalara ve Vyākaranalara müstakil olarak rastlanmaz. Çeşitli anlatıların yer aldığı Jātakalar, Avadānalar ve İtivṛttakalar ise Uygur edebiyatında birbirlerinden pek ayırt edilmez, bunlar, çoğunlukla *avdan* ya da bazan *çatik* adıyla anılırlar.

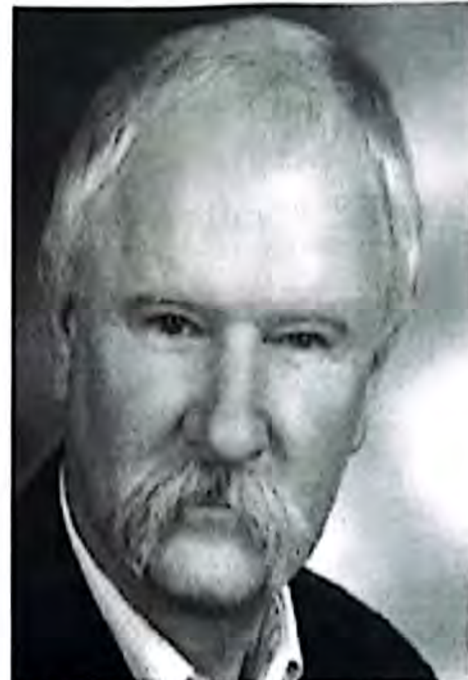
Yukarıda da değindiğimiz gibi Buddhist Uygur edebiyatının esasını çeviri eserler oluşturmaktadır. Bu eserler arasında çok az bir kısmı özgün, telif eser-

lerdir. Çoğunluğu ise Buddhist külliyata ait çeviri eserlerdir. Tripiṭaka adlı Buddhist külliyatın içerisinden Uygurcaya çoğunlukla Sūtralar çevrilmiştir. Vinayalardan çevrilen eser olup olmadığı bugün bilinmemektedir. Abhidharmalardan ise sadece Vasubandhu'nun *Abhidharmakośabhāṣya-ṭīkā Tat-tvārtha*'sına Sthrimati tarafından yazılan yorumun çevirisine ait iki kitap elimize geçmiştir. Bunun dışında birkaç küçük Abhidharma vardır.

A. v. Gabain'e göre Buddhist Uygur edebiyatı kısaca: a) Anlatılar, Masallar, b) Sūtralar, c) Tövbe duaları, d) Büyü metinleri ve e) Felsefî metinler olarak sıralanabilir (*PhF* II s. 225; Ş. Tekin, *TKA* II, 1969, s. 36).

Solda: En baştan günümüze Uygurlar ve Uygurca ile ilgili bütün çalışmalara yer veren yegane bibliyografya, yayımından sonraki yılları içeren ilaveleri yayımlanmıştır.

Sağda: Bibliyografya projesini hazırlayan ve sürdüren Jens Peter Laut
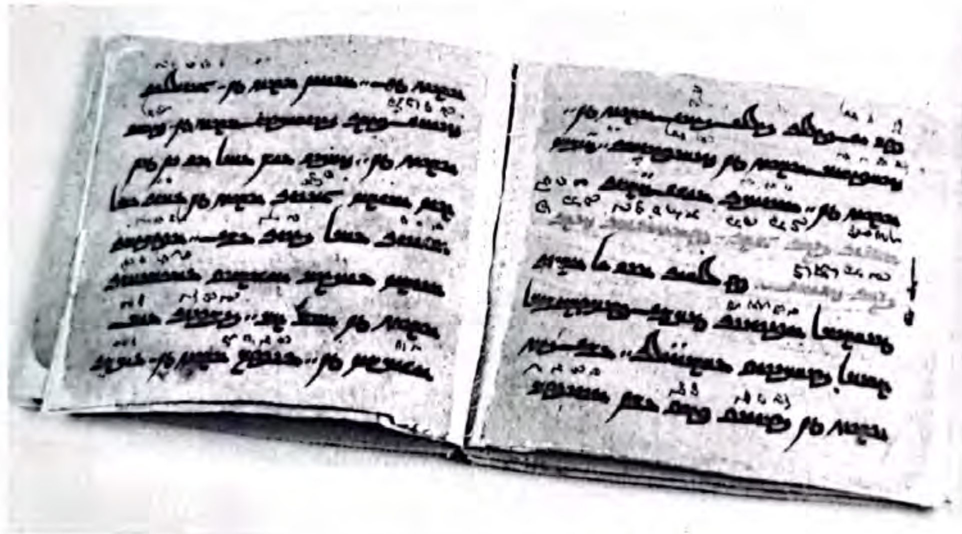
1. Anlatılar, Masallar:

Eski Uygurcada *avdan* ya da *çatik* adıyla karşımıza çıkar. Daha çok tek başlarına bir kitap değil de, değişik kitapların -örneğin Sūtraların- içerisinde yer alırlar. Bu masallar belirli bir kalıp çerçevesinde ele alınmaktadır: Kalıp, bir öğrencinin (*titsi*) ustasına (*bahşı*) soruları ve ustanın da öğrencisine bir öykü aracılığıyla verdiği cevaplar şeklinde kurulmuştur (*PhTF* II, s. 222).

Tek başına bu tür masallara, öykülere ayrılan Uygurca kitapların başında Daśakarmapathāvadānamālālar (= *DKPAM*) gelmektedir. Bu öykülerden ilki *U* II'de yayımlanmıştır (s. 20-24). Bunu *U* III ve *U* IV'teki öyküler izler (*PhTF* II, s. 224). St. Petersburg'da Krotkov Arşivi'nde bulunan parçalar bir kitap halinde M. Shogaito, L. Tuguşeva ve S. Fujishiro'nun ortak çalışması olarak yazıçevrimli metin, Japonca ve Rusça çevirisi, sözlük ve tıpkıbasım olarak 1998'de

yayımlanmıştır. Son olarak 2016 yazında DKPAM üzerine iki yeni ve kapsamlı çalışma yayımlanmıştır, ilki M. Elmalı'nın çalışması olup 4748 satır metin, ikincisi ise J. Wilkens'in çalışması olup 12 543 satır metin içermektedir (2016).

Tibetçede oldukça iyi bilinen "Bilge ve Aptal" masalının bir bölümü Uygurcada Kalyāṇaṃkara ve Pāpaṃkara adıyla bilinmektedir.[1] Öteki eserler ise Radloff'un yayımladığı "Ṭišastvustik" (*PhTF*, II. 224), J.-P. Laut yayımladığı Buddha'nın yaşamöyküsü (*UAJb NF* 3, 1983: 88-101), Geissler-Zieme ve sonra Ölmez'in yayımladıkları *Pañcatantra* öyküleridir.[2] Şeytan Āṭavaka (*PhTF* II, s. 224) ile Maitrisimit'i de bu bölüme eklemeliyiz (Gabain 1957, s. 16). Son olarak da Araṇemi-jātaka,[3] Sundarī kız (*BT* III) öykülerine değinmek gerekecektir; jātakalardan seçme müstakil, yeni bir yayın için bk. M. Elmalı, 2014: *Eski Uygurcada Altı Dişli Fil Hikâyesi*, İstanbul. Uygur edebiyatı konusunda son yıllarda, özellikle 2000 yılından sonra yeni ve önemli yayınlar yapıldı, söz konusu çalışmalar bu satırlarda yeterince değerlendirilemedi. Özellikle yukarıda anılan metinlerin bir kısmı 2016'da yayımlanan DKPAM içerisine toplanmıştır (aşağıya bk. J. Wilkens, 2016).

Ṭišastvustik'ten bir sayfa

---

1 C. Huart, "Le Conte bouddhique des deux frères en langue et en caractères ouïgours", *JA* 1914: 1-57; P. Pelliot, "La version ouigoure de l'histoire des princes Kalyāṇaṃkara et Pāpaṃkara", *TP*, c. 15, 1914: 225-272; J. R. Hamilton, *Le Conte Bouddhique du bon et du mauvais prince en version ouïgoure*. 1971 Paris; eserin Türkçe çevirisi için bak: J. R. Hamilton, *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası*. Çev. E. Korkut, İ. Birkan, Ankara 1998, 320 s.

2 F. Geissler, P. Zieme "Uigurische *Pañcatantra*-Fragmente", *Turcica* 2 (1970): 32-70; M. Ölmez, "Ein weiteres alttürkisches *Pañcatantra*-Fragmente", *UAJb NF* 12 (1993): 179-191, '3.

3 Hamilton 1986, 1. metin

2. Sūtralar

Buddhist külliyatın Uygurcada en yaygın kitaplarından olan *sūtra*'nın sözlük anlamı "ip, sicim; kuşak, bağ; öğreti, yasa, kural, öğreti kitabı"[4] olup Uygurcada genellikle *sudur* (Çin. 經 *jing* = Uyg. *ki, ke*) sözcüğüyle karşılanmaktadır.

Uygurcaya çevrilen Sūtraların başında *Suvarṇaprabhāsa-sūtra* gelmektedir. Uygurca adı kısaca *altun yaruk sudur* olan metnin bütününün yazıçevrimi yapılmış; ancak tüm bölümlerin çevirisi tamamlanmamıştır.[5] Yüzyılın başında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Gansu bölgesinde bulunan metin 700 sayfanın üzerindedir (ayrıntı için bak. C. Kaya UAY: 11-43; M. Ölmez AY III: 7-13; Zieme BT XVIII: 9-21; en yeni çalışmalar ise: Ayazlı 2012: AYS VI; Gulcalı 2015: "Aç Bars"; Ehlers katalog 1987; Raschmann katalog yayınları, 2002-2005; E. Çetin 2012: AYS VII; Tokyürek 2015: AYS IV; Zieme 1996: BT XVIII; Wilkens 2001: AYS II.1; Uçar 2013: AYS IX; Ölmez AYS II.2 vb.).

Saddharmapuṇḍarīka-sūtra adıyla bilinen Sūtranın sözlük anlamı ise "Doğru Öğretinin Lotusu" olup Uygurcada sadece 25. bölümün çevirisi bulunmaktadır.[6] Metne ilişkin olarak sırasıyla W. Radloff, Ş. Tekin, C. Özcan'ın çalışmalarını anmak gerekir, ayrıca P. Zieme'nin de konuyla ilgli makaleleri vardır.

Vajracchedika-sūtra'ya dayanan, gerçekte külliyata ait olmayan, ancak Çin Kanon'unda yer alan bir metin de G. Hazai ile P. Zieme tarafından yayımlanmıştır (bak. *BT* I).

Uygurcaya Sūtralara sonradan eklenen, "uydurma" Sūtralar da çevrilmiştir. Bunların başında Türkiye'de *Sekiz Yükmek*[7] adıyla bilinen ve *TT* dizisinin altıncı kitabı olarak yayımlanan *Das Buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk* gelmektedir. Bu yayının dışında metnin bir bölümünü W. Radloff *Kuan-ši-im Pusar* adlı kitabının içerisinde yayımlamıştır (s. 91-103, krş. *PhTF* II, S. 226). Metnin tıpkıbasımını ise J. Hamilton yayımlamıştır.[8] *Sekiz Yügmek*'in çeşitli nüshaları üzerinde ise uzun süredir, çok sayıdaki yayınıyla katılan Juten Oda bu çalışmalarını 2010'da Japonca, 2015'te de İngilizce olarak yayımlamıştır (bk. Kaynaklar, Oda 2010, 2015); *yügmek* "yığın, küme"sözünün *-k-* ile değil de -g-

---

4 Böhtlingk, *PW* VII 1162 b-1163 a.

5 bak. Kaya *UAY*: 11-43, Ölmez 1991: 7-13, Zieme 1996: 9-21

6 Ş. Tekin, *KİP* ss. 3-4, *PhTF* II, S. 225

7 Doğru okunuşu *-g-* ile *yügmek* "yığın"dır, bak. T. Tekin, "On the Uigur Term *yügmäk*", *UAJb, NF*, c. 12, 1993: 265-68.

8 J. R. Hamilton, *Manuscrits ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang*. Tom I-II Paris 1986.

ile okunuşu konusunda bk. T. Tekin 1993: On the Term *yügmäk*, 265-268.

Bir başka "uydurma Sūtra" parçası da G. Kara ile P. Zieme tarafından yayımlanmıştır.[9]

Āgama adı verilen geleneksel, külliyat metinlerinden ise Uygurcada fazla metin yoktur, var olanların bir bölümünü ise Kōgi Kudara ve Peter Zieme yayımlamıştır.[10] Bu yayınlara son yıllarda M. Shōgaito (2003) ile A. Mirkamal da katılmıştır (2010, 2011).

Avataṃsakasūtra (Gaṇḍavyūha)'dan çeşitli parçalar ise M. Shōgaito, Kōgi Kudara-Juten Oda ve Geng Shimin tarafından yayımlanmıştır. Bu Sūtranın bir bölümü ise daha yüzyılımızın başında Radloff'un *Kuan-ši-im Pusar* yayınında "Beilage III" başlığıyla yayımlanmıştı.[11]

Reşid Rahmeti Arat ve Eski Türk Şiiri üzerine klasik hâle gelmiş olan çalışmasının kapağı

---

9 G. Kara-P. Zieme 1986, S. 322, 326, Z. 56-58, 66-69

10 Gabain, *PhTF* s. 225; Uygurca Āgamalar için bak. Röhrborn, "Zur Frage des,Transponierenden Lesens' von chinesischen Texten in spätuigurischer Zeit", *CAJ* 29, 1985: 85-97; K. Kudara-P. Zieme, *AoF* 10 (1983)2, 17 (1990)1; Kōgi Kudara, "«Pelliot ouigour 218»: its Significance", *Documents et archives provenant de l'Asie Centrale.* Ed. Akira Haneda, Kyoto 1990: 167-174.

11 Geng Shimin, "Hui-hu-wên ,Pa-shih-hua-yen' ts'an-ching yen-chiu" [80 Ciltlik Çince Buddhāvataṃsaka-sūtra'nın Uygurca Çevirisinden Fragmanlar], *Minzu Yuwen*, 1986, 3: 59-65; II. bölüm: *Chung-yang min tsu hsüeh-yüan hsüeh-pao,* 2.1986: 84-69.

Birçok yazması bulunan *Yitikensudur* ise Tantra Budizmine ait bir metin olup *TT* VII içerisinde R. R. Arat tarafından yayımlanmıştır.[12]

Bunların dışında değişik Sūtralardan arta kalan yapraklar çeşitli araştırmacılarca yayımlanmıştır: "Hamam-Sūtrası",[13] Ārya rājāvavādaka sūtra,[14] Ārya-trāta-Buddhamātrika-vimsati-pūga-stotra-sūtra[15], Āṭānāṭikasūtra ve Āṭānāṭihṛdaya,[16] Bhaişajyagurusūtra[17] (günümüze sadece 11 satırı ulaşmıştır), Kşitigarbha-sūtra[18] (44 satır), Mahāmayūrīsūtra.

Buddhist külliyata ait metinlerden bir kısmı günümüze asıl yazıldıkları dillerde ulaşamamıştır. Örneğin kimi metinlerin Sanskrit dilindeki asıl nüshaları bugün ya tamamen ya da kısmen kaybolmuştur. Bunlar arasında sayabileceğimiz metinlerden birisi de Vimalakīrtinirdeśasūtra olup bugün yalnızca Tibetçesi ve Çincesi tam olarak biliniyordu; ancak 1999'da Sanskrit versiyonun da bulunduğu kaydedilir (Kasai 2011, 1. dipnot). Ayrıca Soğudca, Tangutça ve Moğolca çevirileri de vardır (Kasai 2011, 2. dipnot). Eski Uygurca çevirisinden de bir bölümü fragmanlar halinde bugüne ulaşmıştır, P. Zieme'ce bu fragmanlar toplu halde yayımlanmıştır (BT XX). Soğud harfli fragmanlar ilk önce D. Fedakâr tarafından yayımlanmıştı (→ Fedakâr 1994), söz konusu yayınla ilgili notlar için krş. Kasai 2011, 8. dipnot (s. 8). Vimalakīrtinirdeśasūtra'nın Eski Uygurca Yorumu'na ait parçalar Kasai tarafından yayımlanmıştır (2011).

3. Abhidharma Metinleri

Yukarıda da değindiğimiz gibi, Abhidharmakośaśāstra'nın Uygurcada tam bir çevirisi bulunmayıp, sadece Sthiramati'nin yorumunun çevirisi mevcuttur. Bu çeviri Çinceden yapılmış olup, asıl Sanskrit metin bugün kaybolmuştur. Çince

---

12 Gabain, *PhTF* s. 226; G. Rachmeti, *TT* VII, S. 23-25, 65-68, 48-52.

13 K. Kudara-P. Zieme, "Chinesisch-alttürkische Fragmente des ‚Schwitzbad-Sūtras'", *AoF* 15, 1988, 1: 182-191.

14 Radloff, *Kuanši*, S. VII und 69-90.

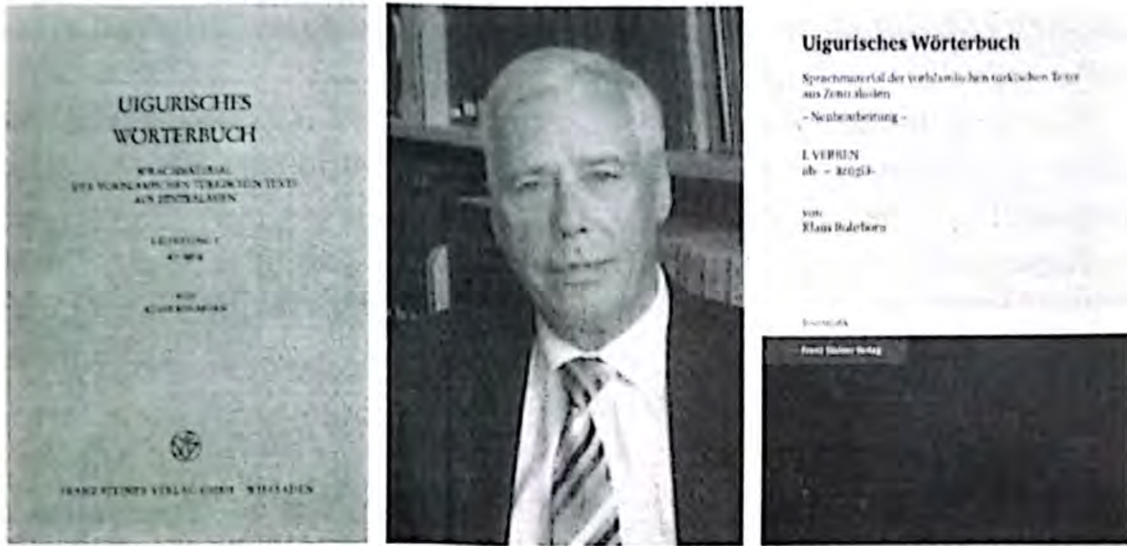
15 Geng Shimin, "Qadimqi Uyğurca Buddhistik Äsär 'Ārya-trāta-Buddhamātrika-vimsati-pūga-stotra-sūtra'din Fragmentler", *JTS* 3 (1979): 295-306.

16 Dieter Maue, "Sanskrit-uigurische Fragmente Āṭānāṭkasūtra und des Āṭānāṭihṛdaya", *UAJb* NF 5 (1985): 98-122.

17 P. Zieme, "Zur alttürkischen Bhaişajyagurusūtra Übersetzung", *AoF* 16 (1989)1: 198-200.

18 P. Zieme, "Ein alttürkisches Fragment des *Kşitigarbha-Sūtras* aus Bäzäklik", *AoF* 17, 1990, 2, 379-384.

metinden ise sadece üç sayfa kalmıştır. Uygurca çeviriye göre metnin aslı manzum ve 28 000 *grantha* olmalıdır: *yomdarsar iki tümen sekiz miŋ girantlar ol* "(metnin tümü) bir araya getirilirse 28 000 *grantha* tutar" (varak 1 a, 7-8. satırlar).[19] Son çalışma M. Shōgaito'ya ait olup konuyla ilgili yayınları üç aşamalıdır, 1989'daki yayınında metnin bir bölümünün transkripsiyonu ve faksimilesi yer alır (1a-86a, bk. M. Ölmez, tanıtma: *Türk Dilleri Araştırmaları 1991*: 201-204); ikinci yayında tamamının yazıçevrimi, çevirisi sözlüğü ve faksimile ile beraber yer alır; üçüncü yayını ise 2008'de çıkmış olup bir öncesinin gözden geçirilmiş yayını olup faksimile içermez.[20]

Uigurisches Wörterbuch "Uygurca Sözlük", 1977'deki ilk projenin birinci fasikülünün kapağı (solda), Klaus Röhrborn (ortada) ve yeni projenin 2010'daki ilk cildinin kapağı (sağda).

4. Vinayalar

"Kural, düzen, disiplin (kitabı)"[21] demek olan Vinayalara Uygurcada rastlamayız. Ancak son dönem Uygurca metinlerden *İnsadi-Sūtra* adıyla yayımlanan metin Vinayalara yakındır. Yazıçevrimi ve çevirisi S. Tezcan tarafından yayımlanan, esas olarak rahiplerin yağmur mevsiminde yaptıkları işleri, törenleri anlatan metin için W. Scharlipp'in çalışmasına bakılabilir.[22]

---

19 Ş. Tekin, 1970: s. xxviii; Röhrborn, "Zur Terminologie...", s. 288, dipn. 76;.

20 İkinci yayın: Masahiro Shōgaito, *Studies in the Uighur Version of the Abhidharma kośabhāṣya-ṭīkā Tat-tvārtha Volume I, Text, Translation and Commentary.* Volume II, *Text, Translation, Commentary and Glossary.* 1991 Shokado; üçüncü yayın: 2008.

21 *BHSD* s. 489, Ş. Tekin, *TKA* II, s. 37-38.

22 Wolfgang Scharlipp, "Kurzer Überblick über die buddhistische Literatur der Türken", *Materialia Turcica*, c. 6, 1980: 37-53.

Yine bu bölümde ele alabileceğimiz, Amitābha kültüne ilişkin metinler de yazıçevrimleri ve çevirileriyle birlikte yayımlanmıştır.[23] Geng Shimin Çin'de bulunan fragmanların bir bölümünü 2003-2011 yılları arasındaki çeşitli yazıları aracılığıyla tanıtmış ve yayımlamıştır. L. Tuguşeva da St. Petersburg'da bulunan parçaları bir kitap içerisinde yayımlamıştır.[24] Söz konusu Amitābha fragmanlarının, metinlerinin bilinenleri Tümer Karaayak'ın yüksek lisans çalışmasında bir araya getirilmiştir (Haziran 2017).

5. Tövbe Metinleri

Uygurcada, tövbe yoluyla günahlardan arınmayı anlatan metinler de yer almaktadır. Bu metinlerin çoğunluğu küçük metinlerdir. Konuyla ilgili ilk metni Müller yayımlamıştır. Bunu, *TT* IV metni izlemiştir.[25]

Çincesi 40 bölümden oluşan bir başka metin ise *BT* dizisinin ikinci kitabı olarak yayımlanmıştır.[26] Bu metinlerin kimisi cenaze törenleriyle ilişkilidir, örneğin *BT* II metninin konusu gibi. Konuyla ilgili öteki metinler ise I. Warnke, P. Zieme ve M. Shōgaito tarafından şu başlıklarla yayımlanmıştır: "Kšanti qïlyuluq nom bitig",[27] "Ein uigurisches Sündenbekenntnis"[28] ve "Ein Beichttexte".[29] Son ve ayrıntılı yayın Jens Wilkens'e ait olup Berlin'deki bütün fragmanları ele alır (BT XXV, Wilkens 2007).

6. Büyü Metinleri

Esas olarak Tantra, Tibet Budizmine ait olan bu metinlerden *BT* dizisinde yedinci kitap olarak yayımlanan metin, Tibetçeden çeviri olup Sa-skya Okulu ile ilgilidir.[30]

İkinci bir metin yine aynı dizinin sekizinci kitabı olarak yayımlanmıştır. Burada A metni *Guruyoga* metni olup Moğolların Budizmle ilk önemli karşılaşmalarına değinmektedir. B metni ise *Bodhisattva Manjuśrī*'ye övgüdür.

Bu metinler Tibet Budizminin, Lamaizmin Türkler arasında ne derece

---

23 Gabain, *PhTF* s. 226; bak. Temir-Kudara-Röhrborn, Sertkaya-Röhrborn.

24 Tuguşeva, L., 2008: *Sutra Obşçinı belogo lotosa*, Moskva.

25 Gabain, a.g.m. s. 227; *U* II Nr. 7 (T. II Y. 48), s. 76-83, 84-90

26 Klaus Röhrborn, *Eine uigurische Totenmesse*. 1971 Berlin.

27 Ingrid Warnke, "Fragmente des 25. und 26. Kapitels des Kšanti qïlyuluq nom bitig", *AoF* 10 (1983): 243-268

28 Peter Zieme, "Ein uigurisches Sündenbekenntnis", *AOH* 22 (1969): 107-121.

29 Masahiro Shōgaito, "Ein uigurisches Fragment eines Beichttextes", *Scholia. Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde*, Wiesbaden 1981: 163-169 + 1 Tafel.

30 Scharlipp, a.g.m., s. 51

yaygın olduğuna dair bizim için önemli ipuçları vermektedir.[31]

Bunların dışında Nāropa okuluna bağlı *Tibet'in Ölüler Kitabı*'nın Uygurca çevirisi günümüze ulaşmıştır. Metin Tibetçe *Bardo thos-grol* ile ilgili olup ölüm ve yeniden doğumun önlenmesi konularını ele almaktadır (A 1-236 satırlar). Öteki metin ise yine Nāropa okuluna ait olup *Tört türlüg keziglerig yolça uduzmaklıg teriŋ nomlug tamŋak* "dört türlü düzeni yoluyla izlemek için derin öğretinin eğitimi" adını taşımaktadır (B 236-1011. satırlar).[32]

Ayrıca kimi büyü metinlerinin yer aldığı Dhāraṇī-Sūtralar da Uygurcaya çevrilmiştir. Bunlardan 38 satırlık bir metin işlenip yayımlanmıştır.[33]

Japon seferini yönlediren ŌTANİ Kozui

Eski Türkçe döneminin geneline ilişkin gramer ve sözyapımı çalışmaları yayımlayan Marcel Erdal

31 Scharlipp, a.g.m., s. 50; Tezcan *TDAY-B* 1978-1979, s. 307-308

32 P. Zieme und G.Kara, *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109)*. Budapest 1978, s. 26-27.

33 Klaus Röhrborn, "Fragmente der uigurischen Version des ‚Dhāraṇī-Sūtras der großen Barmherzigkeit'", *ZDMG* 126 (1976): 87-100.

7. Çeşitli Metinler

Yukarıda yer verilen metinlerin dışında kalan çeşitli metinler de vardır. Bu metinleri kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- Suvarṇaprabhāsottamarājasūtra içerisinde yer alan *Caityastotra* metnini D. Maue ve K. Röhrborn yayımlamışlardır.[34]
- Bodhicaryāvatāra yorumundan kalan 34 satırı S. Raschmann ve P. Zieme yayımlamışlardır.[35]
- Vasubandhu'nun Triṃśikāvijñaptimātratāsiddhi'sine yazılan yorumdan kalan 123 satırı W. Scharlipp yayımlamıştır.[36]
- Birisi Kṣamayati, ötekisi ise Sitātapatra-dhāraṇī üzerine olan beş metni de M. Shōgaito yayımlamıştır.[37]
- Kısa bir Tārā-Ekaviṃśatistotra metnini de P. Zieme yayımlamıştır.[38]
- 40 satırlık Vinaya-viniścaya-upāli-paripṛcchā metnini de G. Hazai yayımlamıştır.[39]

Manihaist Uygur Nesri

Manihaist Uygur metinleri, özellikle de mensur metinler Buddhist Uygur metinlerine göre çok daha azdır. Bu bölüme Ezop masallarından yapılan çeviri parçaları, tövbe duaları ve çeşitli metin parçaları girer.

Eski Türkçe Manihaist edebiyata ait en hacimli metin, Orta İranca versiyonu da bilinen tövbe duasıdır. Tövbe metni, belli bir kişiye bağlı olmayan anlatım tekniğiyle Orta Asya Buddhist tövbe levhalarını hatırlatmakta ve belki de bu metinler esas alınmaktadır. Metin 15 bölümden oluşmaktadır: Her bölümün başlangıcında bir tür başlık yer almakta, bu başlığı belirli kalıp ifadelerin sayılması ve anılması izlemektedir; son olaraksa bu kalıplara karşı olası aykırı durumlar ele alınmaktadır. Manihaizm çalışmalarında çok önemli bir yere sahip olan *Huastuanift* "tövbe duası" adlı metin içerik açısından Manihaizm ve karşılaştırmalı din bilgisi uzmanlarından J. Asmussen tarafından yayına hazırlan-

---

34 Maue-Röhrborn 1979.

35 S. Raschmann-P. Zieme, "Ein Bodhicaryāvatāra-Kommentar in alttürkischer Überlieferung", *AoF* 12 (1985)2: 309-318.

36 Wolfgang Scharlipp, "Fragmente eines uigurischen Kommentars zur Triṃśikāvijñaptimātratāsiddhi des Vasubandhu", *UAJb NF* 6 (1988): 122-136.

37 Masahiro Shōgaito, "A Study of the Fragments of Uigur Text Found in the Fusetsu Nakamura Collection", *The Toyo Gakuho* 61 (1979)1-2: V-VI, Taf. I-IV, 01-029

38 P. Zieme, "Zum uigurischen Tārā-Ekaviṃśatistotra", *AOH* 36 (1983)1-3: 583-597.

39 G. Hazai, "Ein uigurisches Blockdruckfragment ...", s. 231.

mıştır. Bunu yakın zamanda L. Clark (2013) ve B. Özbay'ın (2014) çalışmaları izlemiştir.

8.-9. yy.'a ait olup alkolikliğin kötü sonuçlarını ele alan Manihaist bir Uygur metni, içkiden doğan sarhoşluğu ve cinselliğin sonrasını çok kaba bir biçimde tanımlamaktadır. Metinde karısını kaybeden bir adamın acısından dolayı içerek sarhoş oluşu ve karısının tabuta konduğu mezara gidişi ele alınmaktadır.

"Mani'nin Prensle Yarışı" adı verilebilecek metin ise din değiştirmeye ilişkin olup I. Şahbur'un oğlu Prens Hürmüz'ün Mani'yle karşılaşmasını anlatmaktadır.

Manihaist Uygur edebiyatına ait mensur metinlerin de olduğu bir derleme BT dizisinin V. kitabı olarak yayımlanmıştır.

Bögü Kağan'ın Manihaizmi kabul edişini anlatan metin, ilk kez W. Bang tarafından TT II'de yayımlamıştır (Bang-Gabain, 1929). Bu çalışmada metnin transkripsiyonu, Almanca çevirisi, metne dair açıklamalar ve metnin fotoğrafları yer almaktadır. Daha sonra Şinasi Tekin, Uygurların Mani dinini kabul edişini anlattığı bir makalesinde metnin Türkçe çevrisine yer vermiştir (Ş. Tekin, 1962: 6-8). 1997 yılında Larry Clark, Bögü Kağan'ın Manihaizm'i kabul edişini anlattığı makalesinde metnin bir bölümünün çevirisine yer vermiştir. Metin daha sonra bir kez de Betül Özbay tarafından ele alınmıştır (2014). Kitaptaki metinde daha çok bu çalışmadan yararlanılmıştır. Bugün metnin fragmanları U 72 ve U 73 numaraları ile Berlin'de saklanmaktadır. 2 fragmandan oluşan metin, Uygur yazısı ile yazılmıştır. Aşağıda, ilgili bölümde metnin bir kısmının yazı ve harf çevrimi, Türkçe çevirisi ve metin ile ilgili bazı notlar yer almaktadır.

Manihaist Uygur metinleri üzerine ilk çalışmalar Turfan şehri yakınlarındaki Hoço ve Bezeklik mağaralarında bulunan metinlerin Albert von Le Coq adlı Alman arkeoloğun bunları yayımlamasıyla başlamıştır. İlk çalışma "İdikut Şehrinde Bulunan Manihaist Uygur Metin Parçası"dır. Le Coq, çalışmasında İdikut'ta (bugünkü Hoço, Çince 高昌 *Gao-chang*) bulunan metni tanıtır, transkripsiyonunu ve Almanca çevirisini verir. Dil yönünden inceler.

Bu çalışmayı öteki çalışmalar izler. Le Coq'un bu konudaki çalışmalarının en ünlüsü *Manichaica* (*Manihaika*) adıyla anılan üç kitaplık dizidir. Bu çalışmanın ilki ülkemizde *Türkçe Māni El Yazıları* adı ile Fuat Köseraif tarafından Türkçe olarak da yayımlanmıştır.

Le Coq'un çalışmalarına paralel olarak W. Bang da yazdığı çeşitli makalelerle Manihaist Uygur metinlerine ait çeşitli konuların çözümüne katkıda bulunmuştur. Gerçekte Orta Doğu kökenli olan Manihaizm tarihte ilk ve tek olarak Uygurlarca, 762 yılında devlet dini olarak kabul edilmiştir.

Uygur Manihaizminin tarihi belgeler eşliğinde Japon araştırmacı Takao Moriyasu tarafından hazırlanmıştır: *Uiguru Manikyōshi no kenkyū* "Uygur maniheizmi Üzerine İncelemeler" (Osaka 1991; Almanca çevirisi: *Die Geschichte des uigurischen Manichäismus an der Seidenstraße*, 2004).

Moriyasu, çalışmasında öncelikle bölgedeki Buddhist ve Manihaist mağaralardaki araştırmalara değinmekte, bu mağaraların yapısını anlatmaktadır. Mağaralarda yer alan resimler ve Eski Uygurca Manihaist yazılar hakkında bilgi verdikten sonra bölgedeki diğer Manihaist mağaraların niteliklerine de değinmektedir. Çalışmada Batı Uygur Kağanlığı'nda Manihaizmin yükselişi, gerileyişi ve Budizmin güçlenmesinin nedenlerine değinmektedir. Daha sonra ise İslam kaynaklarında Batı Uygur Manihaizminin nasıl geçtiğine değinir.

Manihaizmin kurucusu Mani'nin resimle yakından ilgilenmesinden, Manihaizmin esasını oluşturan aydınlık, ışık üzerine resimler çizmesinden dolayı Manihaist yazmalar ve tapınaklar resimlerle, çiçek motifli tasvirlerle süslüdür. Bu konuda Zsuzsanna Gulácsi'nin makalelerinin yanı sıra ayrıntılı iki kitap çalışması vardır (2001, 2005). Çalışmada Berlin'de bulunan metin ve resim parçaları kataloglanarak tanıtılmıştır. Bu parçalar şu ana başlıklara göre sınıflandırılmıştır: Resimli kitap parçaları, deri kitap ciltleri, ipek kitaplar, boyanmış ve işlenmiş kumaş parçaları, duvar resimleri.

MIK III 6368 (büyültülmüş olarak; Berlin)

Manihaist Uygurlar konusunda ayrıca L. Clark ile Z. Özertural'ın çalışmalarına bakılabilir. Türkçe olarak bu konuda yapılan en yeni çalışma ise B. Özbay'ın çalışmasıdır. Çalışmada Manihaist Uygur edebiyatı özetlenmekte, Huastuanift'in de tamamının çevirisine yer verilmektedir (2014).

Manihaist Uygurlardan günümüze ulaşan "tövbe duası" W. Radloff ve A. von Le Coq tarafından hemen hemen aynı tarihlerde yayımlanmış (1911), 1940'ta da Le Coq'un çalışması Türkçeye çevrilmiştir. Kitabımızın ilgili bölümünde Huastuanift'ten de metinden de bir parça yer almaktadır.

Hristiyan Uygur Nesri

Hristiyan Uygurlara ait Uygur metinleri azdır. Bu metinler ya Hristiyan azizlerini ele alan kısa metin parçalarıdır ya da İncil'den yapılmış çeviri parçalarıdır. Bunlardan Hz. İsa'nın çocukluğunu, üç büyücü (kâhin) ile karşılaşmasını ele alan metin birkaç kez yayımlanmıştır. Yedisu (Cetisu) bölgesinde bulunan Hristiyan Türklerden kalma mezar taşları ise 13.-14. yüzyıllara ait olup bu çalışmanın dışında kalmıştır.

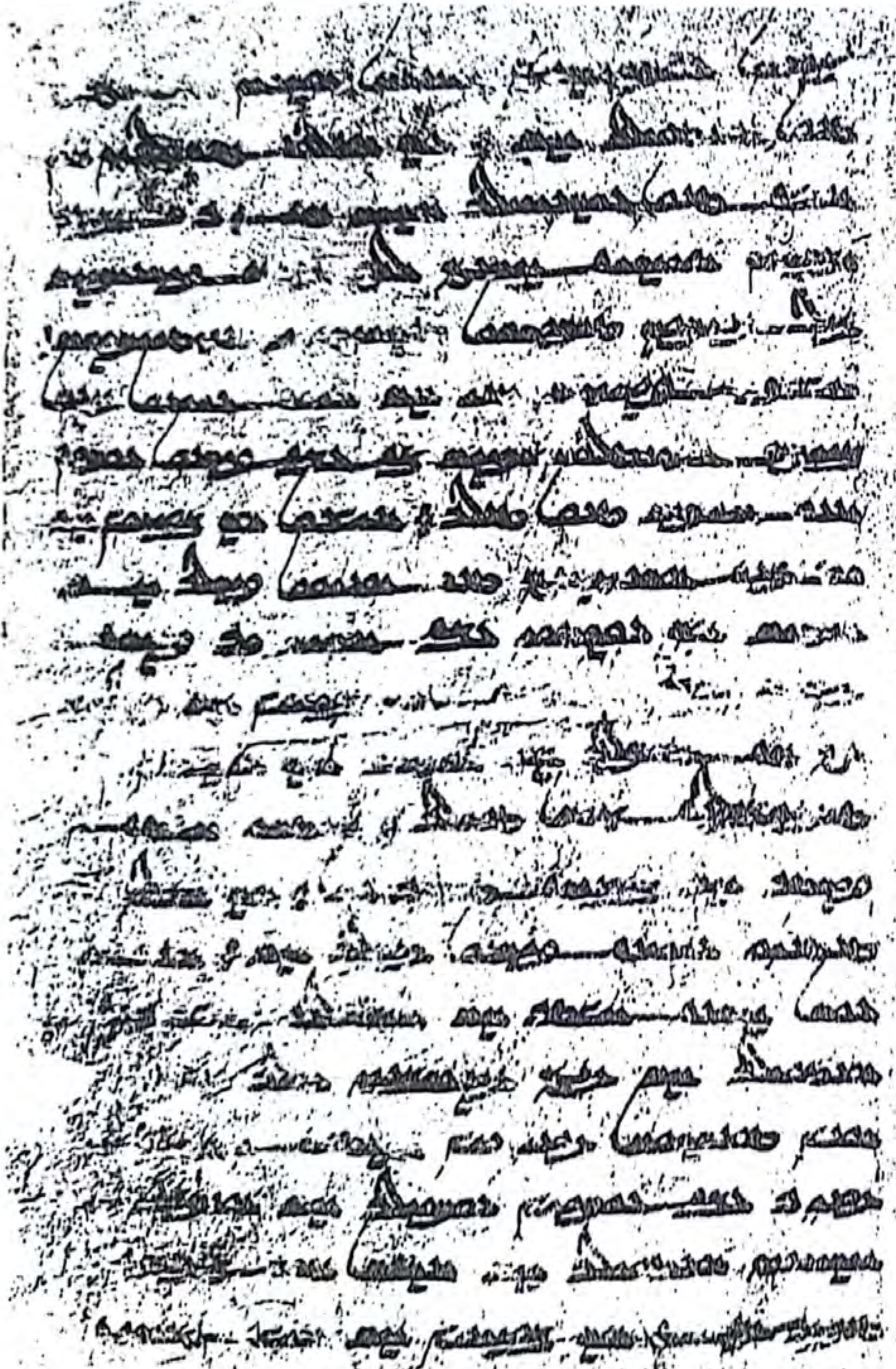
Nesturi harfli Uygurca metin ve belgelerin toplu yayımı 2015 yılında tamamlanmıştır (P. Zieme 2015).

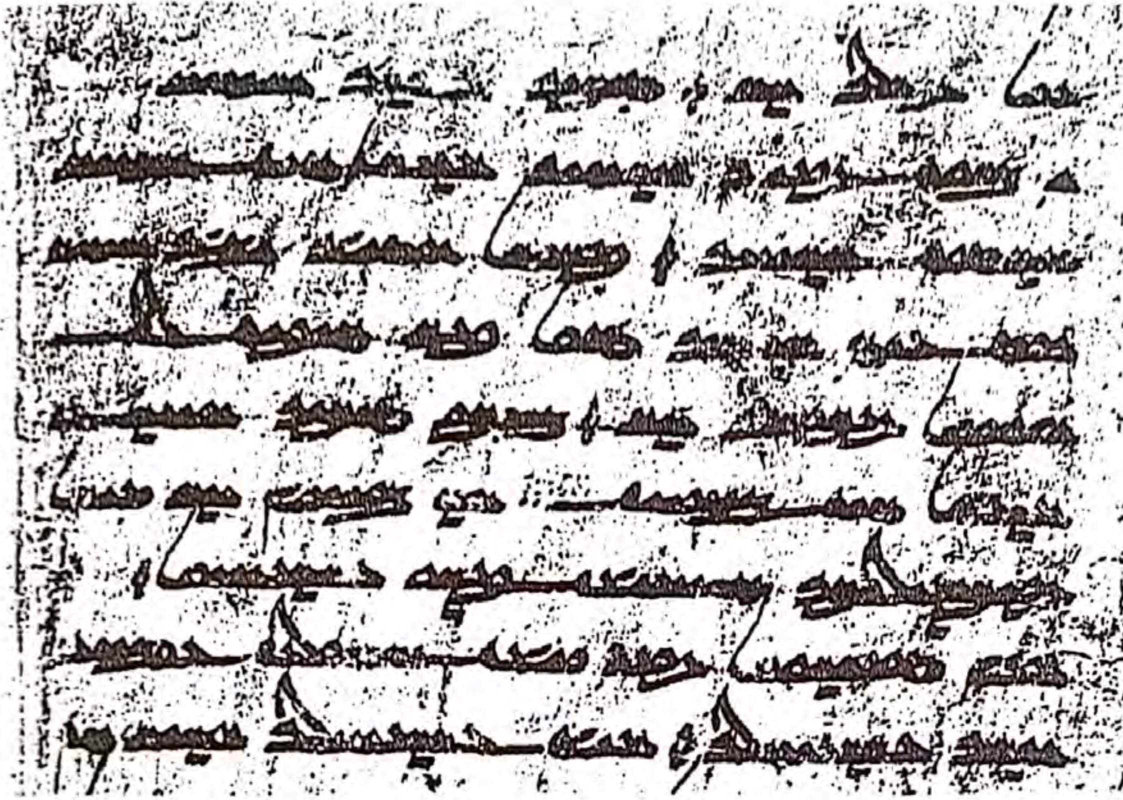
Hz. İsa'nın Çocukluğundan

barıp yükünelim anıŋ ulug kutıŋa
tėp ötündiler ol üdün hirodis han
inçe tėp yarlıkadı olarka y-a amtı
amrak oglanlarım edgükiye barıŋlar
ked köŋül tegürüp tileŋler
neçökin bolsar sizler yana kelip
maŋa ėşitdürüŋler men yme barıp yükün-
eyin aŋar tėp tėdi inçip ol mogoçlar
neçökin urışlimtin ünüp bardılar
erser ol yultuz yme olarnı birle
barır erdi kaçan ol mogoçlar bidilh-
imka tegdiler erser ol yultuz
tepremedin şük turdı ötrü anta
bultılar mişiha teŋrig ol üdün
tėtirü yakın barıp kirdiler öz
yüklerin açtılar artutın açıgın
ötündiler kim kelürmiş erdiler
üç türlüg közünç altun zmuran
küji yme yükünç yükündiler ögmek
alkış ötündiler ėlig han mişiha
teŋrike ol mogoçlar inçe sakın-
ıp kirdiler teŋri oglı erser
zmrun küji algay ėlig han erser
altun algay birök otaçı emçi erser
ot yem algap tėp bir kapanda
urup kigürdiler meŋü teŋri oglı
ėlig han mişiha ol mogoçlarnıŋ
köŋlindeki sakınçın bilü yarlıkap
üç türlüg közünçin artutın yumkı
alı yarlıkadı

"(...) 'varıp secde edelim onun yüce katına' diye arzettiler. O vakit Hirodis han şöyle buyurdu onlara: 'Şimdi ey sevgili evlatlarım! Güzelce gidin! İyi bir düşünceye ulaşıp arayınız. Sonuç ne olursa dönüp gelip bana bildiriniz. Ben de gidip ona

secde edeyim' dedi. İşte böylelikle bu üç kâhin böylece Kudüs'ten çıkıp gittiler ise o yıldız da onlarla giderdi. Kâhinler tam Bidilham'a vardıklarında yıldız hareket etmeksizin durdu. Sonra orada İsa Mesih Efendimizi buldular. O vakit iyice yakın varıp girdiler, kendi yüklerini açtılar. Getirmiş oldukları hediyelerini$_2$ sundular. Üç tür hazineyi, altını, güzel kokuyu secde ederek sundular. İsa Mesih efendimize hamd ü senada bulundular. O kâhinler şöyle düşündüler: 'Tanrının oğlu ise güzel kokuları alır, hükümdar ise altını alır, yok eğer hekim ise ilaçları alır' diyerek bir kap içerisine koyup sundular. Ölümsüz Tanrı oğlu İsa Mesih efendimiz o kâhinlerin niyetlerini anlayıp her üç hazineyi, kokuyu, hepsini alıverdi."

Metnin bütünü ilk kez *Uigurica* (I) içerisinde 1908'de F. W. K. Müller'ce yayımlanmıştır; *U 9175 numaralı yazma bugün kayıp olarak bilinmektedir.

Din Dışı Çeşitli Metinler

Uygur metinlerinin bir bölümünü Budizme, Manihaizme ve Hristiyanlığa ait dinî metinlerin dışında kalan, gündelik hayata ilişkin, manastır dışındaki hayata ilişkin olan standart dile ait olmayan metinler oluşturur. Bunların önemli bir bölümünü "Uygur Hukuk Belgeleri" adıyla anılan alım-satım belgeleri, kira sözleşmeleri (tarla kiralanması), borç senetleri, evlat edinme, ipotek, köle azadı, vasiyet vb. konulara ilişkin metinler oluşturur. Bu metinlerin dili klasik dilden, standart dilden ayrılıklar arz eder.

Bu metinler içerisinde mektupları, tedavi metinlerini, tıp metinlerini, gökbilimine ilişkin metinleri, falla ilgili metinleri de anabiliriz.

Bu metinlerde yer alan kimi atasözleri de bugün dahi benzerlerinin bulunması dolayısıyla dikkat çekicidir:

kurug tagda kaplan bolmaz
kudug suvda balık bolmaz

"Ağaçsız / kuru dağda kaplan olmaz, kuyu suyunda balık olmaz".

Söz konusu metinler W. Radloff'tan başlayıp günümüze değin birden fazla araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Radloff sonrası ise N. Yamada ve P. Zieme'nin metin yayımları özellikle anılmalıdır; Berlin'deki metinlerin

fragmanları S. Christiane-Raschmann tarafından üç cilt halinde yayımlanmıştır. Bu konuyla ilgili çalışmalar için bk. Ayazlı 2016.

Irk Bitig

Eski Uygurlardan günümüze ulaşan, ancak Uygur yazısıyla değil de runik harfli eski Türk yazısıyla yazılan bir kitap olan Irk Bitig A. Stein tarafından yine İpek Yolu bölgesinde bulunmuş ve İngiltere'ye getirilmiştir. Esas olarak bir tür öğüt, nasihat kitabı olan Irk Bitig'in Çin kültürü tesirinde ortaya konduğu çeşitli araştırıcılarca ortaya konmuştur. İlk kez V. Thomsen'in yayımladığı Irk Bitig daha sonraları birkaç kez daha ele alınmış, kitap ve makale olarak yeni yayınlar, düzeltiler çıkartılmıştır, bk. Clauson 1961; T Tekin, 1993; M. Erdal 1977 (1978), 1997; F. Yıldırım (2016).

Uygur Şiiri

19. yüzyılın başlarında *Kutadgu Bilig*'in ortaya çıkarılmasından itibaren "eski" Türk şiiri üzerine çalışmalar da başlamıştır. KB her ne kadar İslamî dönem Türk edebiyatı içerisinde ele alınsa da, eski dönem, Orta Asya Türk şiirinin ürünüdür. Tarihî dönem Türk edebiyatı, araştırmacılarca genellikle "İslam öncesi" ve "İslam sonrası" diye ikiye ayrılırsa da kronolojik olarak bu ayrım doğru olamaz; bu ayrım olsa olsa Buddhist, Manihaist vb. Türk edebiyatı ile İslamî Türk edebiyatını incelemekte kullanılan pratik bir sınıflamadır; benzer görüşün bu satırların yazarından çok önce yerinde olarak tespit edildiğini belirtmem gerekir, bu konuda bak. Ş. Tekin, 1965, s. 27. Genel olarak Türklerin 10. yüzyılın ortalarında kitlesel olarak İslamiyeti benimsediği ve İslamî Türk edebiyatının bu tarihten başlaması gerektiği düşünülür. Bu durumda İslamiyet

dışındaki Türk edebiyatının da bu tarihle birlikte kesilmesi gerekir. Oysa bugün elimizde çeviri ya da orijinal nitelikte olan, 13.-14. yüzyıldan kalma Uygurca Buddhist eserler vardır.

Kimi araştırmacılar, Çin kaynaklarında yer alan ve Hunca olduğu düşünülen bir metin, / beyti Türkçe olarak yorumlamaktadırlar. Eğer böyle kabul edilirse, T. Tekin'in

秀支 替戾剛，僕谷劬 禿當 *süke talıkaŋ bokukgı tutaŋ*

"Orduyu gönder, Bokuk'u yakalat!" şeklinde okuyup Türkçeye çevirdiği, 3.-4. yüzyıldan kalma dizeler en eski Türk şiirinin örnekleri olmalıdır (bak. Zieme 1991, s. 13; ayrıca bk. kitabın "Köktürkçe Dersleri" bölümü, "Giriş").

Turfan ve Dunhuang'da bulunan Eski Uygurca malzemelerin işlendiği kitapın kapağı

Kitabı ve çok sayıda Uygurca metni yayıma hazırlayan Peter Zieme

Yukarıda anılan beyit bir yana, kimi araştırmacılar en eski Türk şiiri örneği olarak Eski Türk Yazıtları'nı, Orhon Yazıtları'nı kabul ederler. Bu görüşe ilk kez yer verenlerden birisi F. Ye. Korş'tur, sonraları bu görüşe İ. V. Stebleva da katılmıştır. Korş'a göre

bonça bitig bitigme	"Bunca yazıyı yazan
(men) kül tėgin atısı	(ben) Kül Tigin yeğeni
yollug tėgin bitidim	Yolluğ Tigin yazdım
yėgirmi kün olorup	yirmi gün oturup
bu taşka tamka kop	bu taşa bu duvara hep
yollug tėgin bitidim	Yolluğ Tigin yazdım"

satırları manzumdur (ayrıntılar için bk. T. Tekin 1986, s. 3 ve ötesine bakınız). Ancak yazıtlar kimi aliterasyonlu, uyaklı ifadeler taşısa da, o dönem için bir şiirin gerektirdiği ölçüden yoksundurlar (Arslanov ve başkalarının bu konudaki görüşleri için bk. Zieme 1991, s. 16; Korş ve Stebleva'nın çalışmaları için bk. Zieme 1991). Kimileri yazıtlarda bu şartlara yakın ifadeler de bulurlar:

körür közüm körmez teg — *kızıl kanım tüketi*
bilir biligim bilmez teg — *kara terim yügürti*

....

"Gören gözüm görmezcesine, bilen aklım bilmezcesine ...", "kızıl kanımı tüketip, kara terimi akıtıp ..." (bak. Zieme, yukarıda anılan yer).

Tüm bunlar bir yana, en eski Türk şiirinden söz etmek gerekirse Uygur şiirinden konuya başlamak gerekir. Uygurların esas olarak çeviri bir edebiyatı, dinî edebiyatları varsa da, seyrek olarak özgün eserlerden şiirlerden söz edilebilir. Bunlardan birisi belki de *köŋül tözin ukıtdaçı nom* ("düşüncenin özünü anlatan öğreti"?) adlı Yüan döneminden (13-14. yy.) kalma şiirdir. Metnin yayımı için bak. Ş. Tekin 1980; şiirin orijinal olmayıp çeviri olma olasılığı üzerine de bak. J. Elverskog 1997, s. 147.

1 ayayu agırlayu yükünür m(e)n ÜÇ ERDİNİler kutıŋa
''y'yw ''qyrl'yw ywkwnwrmn 三寶 l'r qwtynk'

2 tüzgerser m(e)n k(e)ntü özüm alku partagçanlar tözünler. köŋüllüg
twyzk'rs'r mn kntw 'wyzwm ''lqw p'rt'kç'n l'r twyzwnl'r kwnkwl lwk

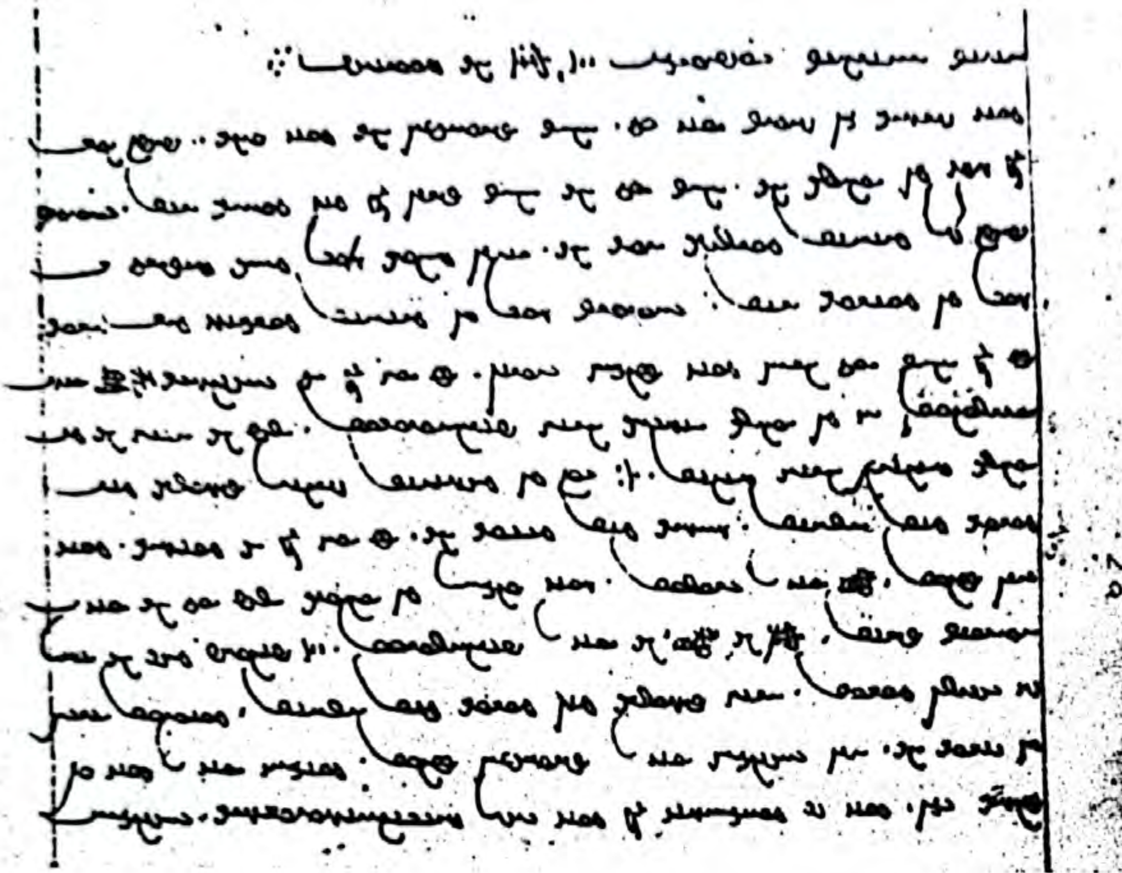
3 KÖDÜL'süzte ulatılar alku nomlar alku barça KÖDÜL'tin tugar erip. yanturu
心 swzt' 'wl'dy l'r ''lqw nwm l'r ''lqw p'rç' 心 tyn twq'r 'ryp . y'ntwrw

4 köŋülke tayanıp turdaçı erürler. inçe k(a)ltı suvtakı kaparma
kwnkwl k' t'y'nyp twrd'çy 'rwr l'r . 'ynç' qlty swv t'qy q'p'rm '

5 suvta törür erip. yanturu suvka tayanıp turmış teg erür.
swv t' twyrwr 'ryp . y'ntwrw swv q' t'y'nyp twrmyş t'k 'rwr .

"1) Üç mücevherin (*triratna*) soyluluğuna saygıyla eğilirim. 2) Bağdaştıracak olursam, (başta) ben kendim, (sonra) bütün sıradan insanlar, asiller, bilinçli 3) ve *bilinç*siz olan bütün fenomenler tamamen *bilinç*ten doğar (ve) yine 4) bilince dayanarak varlığını sürdürür; tıpkı sudaki kabarcığın 5)

sudan oluşup yine suyla var olması gibi"

Ş. Tekin, *Buddhistische Uigurica aus der Yüan-Zeit*, Budapeşte, 1980.

Metin iki kez Ş. Tekin'ce yayımlanmış (Almanca ve Türkçe), bir defa da Ö. Yiğitoğlu tarafından doktora tezi olarak terimler açısından incelenmiştir.

Öncelikle Uygur şiiri üzerine günümüze değin yapılan çalışmalara kısaca değinmek gerekirse, bunların başında Uygurca metin yayınları *Manichaica*, *Türkische Turfantexte* gibi çalışmalar gelmektedir. Başlı başına incelemeler söz konusu edilirse konunun ilk başvuru kaynağı R. R. Arat'ın *Eski Türk Şiiri* adlı öncü çalışmasıdır. Arat'ın çalışması bir edebiyat incelemesinden ziyade bir dil incelemesi, daha doğrusu bir antoloji niteliğindedir. Dolayısıyla Arat şiirleri içerik, ölçü, biçim vb. bölümlere ayırmamış, ait oldukları kültür çevresine göre ayırmıştır (Buddhist, Manihaist ve İslamî şiirler). Kitabını bu şekilde bölümlendiren Arat, her şiirden önce, ilgili şiirin ölçü ve uyaklarına yer vermiştir. Kitabın önsözünde Eski Türkçedeki şiir terimlerine, şair ve çevirmenlere de yer verilir. Kitapta uzunlu kısalı otuzdan fazla şiirin Türkçe çevirileri, dilbilgisi ve köken açıklamaları ile kimi şiirlerin tıpkıbasımları yer almaktadır (ayrıntı için bak. Arat 1965).

Hemen aynı yıl Uygur edebiyatı üzerine uzun bir inceleme de Ş. Tekin'ce yayımlanmıştır. Ş. Tekin'in çalışmasında Uygur şiirindeki hece sayısı sorunu, aliterasyonlar, ses ve hece tekrarları gibi konular örneklerle ele alınır. Ş. Tekin'e göre Uygur şiirinin belirleyici özelliklerinden olan aliterasyon komşu dillerde, Çin, Küşen, Tohar ve Tibet dillerinde pek görülmez. Bu olsa olsa Türkçenin, Uygurcanın kendi iç yapısından kaynaklanan bir özelliktir. Bu durumu bugünkü Türkçe *kara kara düşünmek, yağmur yağmak, sap sarı* gibi kimi sözcük, köken, hece yinelemeleriyle karşılaştırmak mümkündür (Ş. Tekin 1965, s. 59 ve ötesi). Benzer yinelemeleri Uygur şiirinde de görebiliriz:

kamag iş kod***gıl***
buyan edgü ***kılıç kıl***
"her işi bırak, iyilik ve hayırlı işlerle meşgûl ol" (Ş. Tekin, aynı yer, s. 61).

Yine 14. yüzyıldan kalma Kıpçakça bir bilmecede de benzer kullanımları görürüz:

tap tap tamızık
tamadırgan tamızık
kölege a (tar?)
koyedirgan tamızık (köbelek)
"çatur çutur eden meşale / damlayan meşale / gölge düşürür / kalkıp konan meşale (kelebek)" (A. Tietze'den aktaran Ş. Tekin, aynı yer s. 63).

Ş. Tekin'den 20 yıl kadar sonra, *Türk Dili* dergisinin bir sayısı yine "Eski Türk Şiiri"ne ayrılmıştır. Üç ayrı yazıya yer verilen dergide ilk yazı T. Tekin'e ait olup "İslâm Öncesi Türk Şiiri" başlığını taşımaktadır. Uygur şiirinin çeşitli özelliklerine (konu, ölçü, uyak vb.) değinilen incelemede Mani dinine ait, cehennem betimlemesini içeren bir şiir yine bugünkü Türkçeye dize ve hece sayısı korunarak (*tamu* "cehennem" sözünün de kullanımıyla) çevrilmiştir. Örnek olması amacıyla hece sayısını ve durak yerlerini de göstererek bu şiire aşağıda yer veriyoruz:

tüpinte ol ok ma ölmeki bar	Sonunda yine şu ölmesi var
tünerig tamuka tüşmeki bar	Karanlık tamuya düşmesi var
tümenlig yekler kelir têyür	Binlerce şeytan gelir derler
tumanlıg yekler ayar têyür	Dumanlı şeytanlar hükmeder derler
tünerig tünçüle basar têyür	Karanlık gece gibi çöker derler
tunumlug [...?] tegir têyür	Sıkıntı (yüreğe) düşer derler
töş üze olorup tültürür têyür	Göğse oturup bastırır derler
tanmış özütler taşıkar têyür	İnkârcı ruhlar çıkar derler

tardıç teg etözin kodur tėyür	Ardıç (?) gibi bedenini bırakır derler
tavarı turkuru kalır tėyür	Malı mülkü cümle kalır derler
tetrü saçlıg kurtga yek kelir tėyür	Aksi, kıllı, kart şeytan gelir derler
tolılıg bulıt teg tunkı kaşlıg tėyür	Dolulu bulut gibi çatık kaşlı derler

Şiirin hece sayısı ise şöyledir:

tüpinte / ol ok ma / ölmeki bar (3+3+4)
tünerig / tamuka / tüşmeki bar (3+3+4)

tünerig / tünçüle / basar tėyür (3+3+4)

tardıç teg / etözin / kodur tėyür (3+3+4)
tavarı / turkuru / kalır tėyür (3+3+4)

tümenlig yekler / kelir tėyür (5+4)
tumanlıg yekler / ayar tėyür (5+4)

Türk Dili dergisinde yer alan ikinci yazıda ise ETŞ'nin açıklamalı bir kaynakçası yer alır. Osman F. Sertkaya'nın hazırladığı ve "Eski Türk Şiirinin Kaynaklarına Toplu Bir Bakış" adlı kaynakçanın 4. bölümü yine aynı derginin 1998 yılındaki sayısında tamamlanmıştır (bak. Sertkaya 1986 ve ötesi).

Peter Zieme'nin hazırlamış olduğu, ETŞ'nin anıtsal nitelikteki başvuru kaynağı ise 1991'de Budapeşte'de yayımlanmıştır. Turfan ve Dunhuang bölgesinde bulunan Uygurca manzum metinlerin incelendiği bu ayrıntılı çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. Aşağıda yer vereceğimiz satırlar Zieme'nin uzun süreli çalışmalarına ve birikimine dayanan söz konusu çalışmanın kısa bir özeti niteliğindedir.

Kitap, çalışmanın kapsamını, amacını, ETŞ'nin genel sorunlarını ve önceki çalışmaları gözden geçiren uzun bir girişle başlamaktadır. Girişte önceki araştırmacılarca "Hunca" olarak kabul edilen, Çin kaynaklarından Cin-şu'da yer alan dizeyle ilgili çalışmalara kısaca değinilir. Eski Türk yazıtlarındaki kimi bölümlerin manzum olup olmadığı konusu tartışılır. Folklor uzmanı Jirmunskiy'e göre Türk halklarının destanlarında manzum ve mensur ifadeler sık sık iç içedir (Zieme 1991, s. 15). Yazıtlarda alıntı niteliğindeki kimi deyimler söz konusu olduğunda ise manzum ifadeler ön plana çıkmaktadır (Zieme 1991, s. 15). Zieme'nin de işaret ettiği bu deyimlerdeki uyaklı ve aliterasyonlu deyimler için T. Tekin'e bakılabilir (1998, s. 19):

balıkdakı tagık-, tagdakı in- "şehirdekiler dağa çıkmak, dağdakiler inmek"

başlıgıg yüküntür-, tizliğiğ sökür- "başlıya (mağrura) baş eğdirmek, dizliye (güçlüye) diz çöktürmek"

içre aşsız / taşra tonsuz "içi aşsız, dışı giysisiz" (karnı aç, sırtı çıplak)

Uygur şiirinin önemli bir bölümü, Manihaist olsun Buddhist olsun, dinî konuları ele almaktadır. Bu şiirlerin yine bir bölümü komşu dillerden (örneğin Çinceden) mensur olarak Uygurcaya çevrilmiş metinlerin onlara koşut manzum çevirileridir. Böylesi durumlarda Uygur şairleri iki tür zorlukla karşılaşmaktadırlar. Çevirmen şairler burada hem şiirin asıl metnindeki ölçüyü korumak, hem de çeviriyi Uygur şiirinin yapısına uydurmak zorundadırlar (Zieme 1991, s. 28).

Araştırmacıların ortak görüşü, ETŞ ile Sibirya Türk halklarının (Altaylar, Şorlar, Hakaslar, Tuvalar) şiir sistemi, aliterasyonları arasındaki benzerliklerdir. Örneğin bir dörtlükte uyak her dizede değil de en az iki dizede görülebilir. 10.-11. yüzyılda (ve sonrasında) Orta Asya'daki Müslüman Türk halkları çoktan *aruz* ölçüsünü benimseyip bu ölçüyü kullanırlarken aynı dönemde Buddhist Uygurlar hece ölçüsünü kullanmaya devam etmektedirler. Mahmud al-Kâşgarî'nin ünlü sözlüğü Dîvânu Lugât'it-Turk'te yer alan manzum parçalar da İslamiyet öncesi Türk şiir sistemiyle, heceyle yazılmışlardır (Zieme 1991, s. 33-34, T. Tekin 1989, s. VIII). Doerfer, ETŞ'indeki uyak sisteminin Moğollardan alındığını düşünmektedir. Zieme tarihsel sıralama dolayısıyla bunun mümkün olmadığını belirtir (Zieme 1991, s. 34). Uygur şiirine ait ilk örnekler 9. yüzyıla uzanırken Moğolcanın ilk ürünleri 13. yüzyıl başlarına gitmektedir. Benzer görüşlere Ş. Tekin de yer vererek, belki de her ikisinin, Moğol ve Uygur şiirinin kökenlerinin ortak olabileceğini belirtir (Ş. Tekin 1965, s. 65-66).

P. Zieme, Uygur şiirine ait malzemenin ayrıntılı olarak işlenmesinden sonra Eski Türk Edebiyatı tarihinin (ETE burada İslam öncesi!) yazılabileceğini, ancak var olan malzemenin çoğunlukla kopuk olduğunu, bütünlük oluşturmadığını, az sayıda şiirin tam, bütün olduğunu belirtir (Zieme 1991, s. 38-39). Zieme'nin çalışması aşağıdaki gibi bölümlenmiştir:

I. bölümde Uygur şiirinin yapısı, manzum eserlerle mensur eserler arasında yer alan manzum eserler ele alınır. Buddhist metinler esas olarak a) mensur, b) manzum ve c) mensur-manzum karışık eserler olarak ele alınabilir. Buddhist edebiyatın, külliyatın çoğunluğunu bu üçüncü grup oluşturur. Yine Buddhist metinler tür olarak on iki grupta ele alınabilir. Bunlardan ikisi manzumdur:

1. *geya*'lar (Uyg. *takşut, giya*),
2. *gāthā*'lar (Uyg. *şlok, gata*). Bunlardan *takşut* Uyg. *tak-* "takmak, eklemek" eylemindendir; *şlok* ise Sanskrit *gāthā* yerine kullanılan yine Sanskrit kökenli *śloka* sözüdür (Zieme 1991, s. 43 ve ötesi ile, R. R. Arat 1965, s. XIII

ve ötesi), bugün Moğolca ve Tuvacada söz konusu Uygurca form kullanılmaya devam etmektedir: Klasik Moğolca *şilüg* (Halha *şüleg*), Tuvaca *şülük.*

Zieme bu bölümde Uygur şairlerinin çeviride anlamsal çeviriyi sanatkârane ifadenin önüne çıkarttıklarını özellikle belirtir.

II. bölümde Buddhist şiirlerin içeriği ele alınmaktadır. Buna göre dinî esaslı Uygur şiirinin son dönemlerinde, 13.-14. yüzyıllara ait olan örneklerinde din dışı konular da göze çarpar, bu dönem Turfan ve çevresinde Moğolların hakim olduğu dönemdir.

III. bölümde ise şairler, çevirmenler, müstensihler ve şiirleri yazdırtan hayır sahiplerine, bunların adlarına yer verilir. Bu şairlerin adları şöyledir:

Piratya-şiri (Skr. *Prajnyaşrî*), Antsang (Çin. *An-zang*), Kiki (Çin. ?), Çisimtu (Çin. *Zheng-xin ~ Cengşin*)

IV. bölüm Uygur şiirindeki aliterasyon düzenine, kullanımına yer verir. Örneğin Manihaist bir şiirden alınan şu parçada *k, kö/kü* sesleri sık sık yinelenmektedir:

> ***kö***rügme ***kü***n teŋri · siz bizni ***kü***zediŋ
> ***kö***rünügme ay teŋri · siz bizni kurtgarıŋ
> "Gören güneş tanrı / siz bizi koruyun / görünen ay tanrı / siz bizi kurtarın"

İslamî çevreye ait olduğu sanılan, Turfan bölgesine ait şu ağıtta da *k* ve *a* seslerinin yardımıyla sıkıntı ve üzüntü aliterasyonlu bir biçimde ifade edilmiştir (Zieme s. 340, R. R. Arat 1965, s. 248; bk. elinizdeki kitap, Eski Turfan'dan Manzumeler):

> *karalar bulut örlep kükirep*
> *kar mu yamgur ol yagurur*
> *karı yaşlıg ol anam*
> *kayguta mu yaşın akıtur*

"kara bulutlar yükselip gürleyerek / kar mı yağmur mu yağdırır / (yoksa) o yaşlı annem / kaygıdan mı göz yaşlarını akıtır"

V. bölümde ise şiirler biçim, dış görünüş, yazım vb. noktalarından ele alınmıştır. Yeri geldikçe şiirlerdeki koşutluklara, karşıtlıklara da yer verilmiştir. Karşıtlık için aşağıdaki parça iyi bir örnektir (Zieme 1991, s. 416, R. R. Arat 1965, s. 120):

> *yaykı suvnı kışkı ödte buz tėp teyürler*
> *yene yayın kışkı buznı suv tėp teyürler*

yaŋıltokda çın burhannı köŋül téyürler
yaŋılmadokta köŋülni ök burhan téyürler

"yazın suyuna kış günü buz derler / kışın buzuna yazın da su derler / yanılınca asıl Buddha'ya gönül derler / yanılmadıkları vakit de bizzat gönüle Buddha derler"

Buradaki *yay* "yaz" × *kış; suv* × *buz; yaŋıl-* × *çın* "doğru, gerçek, asıl" kullanımları dikkat çekicidir.

Kitabın sonunda ise kısaltmalar ve ayrıntılı bir kaynakça yer alır.

Dize sonu uyağa değil de esas olarak dize başı uyağa ve dize içi ses tekrarlarına dayanan Uygur şiirine, sevgi konusunu ele alan aşağıdaki şiiri örnek vermek istiyoruz (R. R. Arat 1965 s. 20; T. Tekin 1986 a, s. 14-15):

(...)	
kasınçıgımın ö[yü]	Yavuklumu düşünüp
kadgurar men	kaygılanıyorum;
kadgurtok[ça] kaşı körtlem	kaygılandıkça, kaşı güzelim
kavışıgsayur men	kavuşmak istiyorum!
öz amrakımın öyür men	Kendi sevgilimi düşünüyorum;
öyü evirürmen ödü ... çün	düşünüp durdukça ...
öz amrak[ımın]	öz sevgilimi
öpügseyür men	öpmek istiyorum!
barayın téser	Gideyim desem,
baç amrakım	güzel sevgilim,
baru yime umaz men	gidemiyorum da
bagırsakım	merhametlim!
kireyin téser	Gireyim desem,
kiçigkeyem	küçücüğüm,
kirü yime umaz men	giremiyorum da;
kin yıpar yıdlıgım	misk (ve) anber kokulum!
yaruk teŋriler	Işıklı tanrılar
yarlıkazunın	lûtfedip buyursun:
yavaşım birle	yumuşak huylum ile

yakışıpan adrılmalım	birleşip (hiç) ayrılmayalım!
küçlüg piriştiler	Kudretli melekler
küç bèrzünin	güç versin:
közi karam birle	gözü karam ile
k[ül]üşüp[en] oloralım	gülüşerek oturalım!

Eski Uygur şiiri üzerine son kitaplardan birisi G. Doerfer'e aittir (bak. Doerfer 1996). Yakın zamanda Çin'de yayımlanan kitaplar ise elinizdeki çalışma tamamlandıktan sonra görülebilmiş, ancak hakkıyla incelenememiştir.

Eski Türk şiiri, özellikle Uygur şiiri elimizdeki örneklerine göre çeviri esaslı, dinî şiirlerdir. Bu şiirlerde Buddhizme ya da Manihaizme ait çeşitli konular manzum bir üslupla kaleme alınmışlardır. Bu konuların dışında sevgi, doğa vb. üzerine az sayıda şiir vardır. Eski Türk şiirine ait ürünlerin çoğunluğu bugün işlenip yayımlanmıştır (Zieme 1985, Ş. Tekin 1980 ve ötekiler). İleride bu şiirlerin bütünü Zieme'nin incelemesinde yer alan sıraya göre bir antoloji içerisinde derlenip çevirileriyle birlikte yayımlanabilirse geçmişteki kültürümüze ait ürünlerin bir bölümü meraklısınca ulaşılabilir hâle gelecektir. Yukarıda yer verdiğimiz, Eski Türk Şiiri üzerine kısa özette konuyla ilgili her çalışmaya değinilememiştir. Konuyla ilgili ayrıntılar için esas olarak Zieme'nin çalışmasının kaynakçası ile (1991) Sertkaya'nın (1986 ve ötesi) kaynakçasına bakılabilir. Bunların dışında J. P. Laut'un hazırladığı Uygurca bibliyografyası ile J. Elverskog'un Buddhist Uygur Edebiyatı adlı çalışmaları da bu konuda ilk elden kaynaklardır.

Kısa Gramer Özellikleri

ÇEKİM

İsim Çekimi

Çokluk: Çokluk *+lAr, +gUn, +An, +Xt* ekleri ile sağlanır.

hatunlar tègitler begler "hatunlar (kraliçeler), prensler, beyler" (AYS VI, 0292)

edgü edgü ulug erenlerniŋ tözün(i)ye "Ey iyi, yüce beylerin soylusu" (AYS VI, 0544)

turgu orunların èşitseler "bulundukları yerleri işitseler" (AYS VII, 171)

sizni bodunka tegürgey men "sizi halka ulaştıracağım" (HamKP, LX.3)

İyelik eklerinin çekimi

	Teklik	Çokluk
1. kişi	{+(X)m}	{+(X)mXz}
2. kişi	{+(X)ŋ}	{+(X)ŋ(X)z}
3. kişi	{+(s)I}	

(M. Erdal, 2004: 160)

Teklik 1. Kişi: {+(X)m} :
erkim tükemedi "gücüm yetmedi" (HamKP, XXVII.4)
amtı küsüşüm teginür "şu anki isteğimdir" (AYS III, 185.1)
tsuyumta yazokumta boşuyu bėrzün "suçlarımdan, günahlarımdan kurtarıversin (affediversin)" (KuP, 200)

Teklik 2. Kişi: {+(X)ŋ}:
kavşiki-ya köŋülüŋde neteg ol "ey Kauśika gönlünde/aklında nasıldır?" (AYS III, 176.22-23)
amrak kadaşım ėşiŋ tuşuŋ (...) kança bardı "sevgili kardeşim, arkadaşların$_2$ (...) nereye gitti(ler)?" (HamKP, LIII.4-5)

Teklik 3. Kişi: {+(s)I}
törösi birle sözleyü tüketmişte "yasası üzerine söyleyip tamamladıktan (...)" (AYS VI, 1107)
ol yėr oruntakı ėligi kanı "o yerdeki hükümdarı hanı" (AYS III, 191.23)

Çokluk 1. Kişi: {+(X)mXz}
tok bolup çogumuz yalınımız asılgay üsṭelgey "doymuş olup gücümüz/ışığımız artacak fazlalaşacak" (AYS VI, 722-723)

Çokluk 2. Kişi: {+(X)ŋ(X)z}
bir közüŋüz yaruzun kün körüŋ "bir gözünüz parlasın güneşi görün" (HamKP, A.3)
dırjul tutmış ėligiŋiz "üç kancalı mızrak tutmuş eliniz" (AYS VII, 760)

Durum Ekleri (İsmin Halleri)
Eski Uygurcada durum ekleri yazıtların devamı niteliğindedir. Ancak bazı farklar vardır. İlgi durumu, bugün Orta Asya ve Sibir grubu Türk dillerinde olduğu gibi, ünsüzlerden sonra da *+nIŋ* şeklindedir. Ayrıca ayrılma/çıkma durumu eki esas olarak *+DIn* şeklindedir; ancak *+DA* eki hem bulunma hem de ayrılma için kullanılmaya devam etmektedir. *+nI* belirtme durumu eki ise son dönem Uygurca metinlerde yalnızca zamir soylu isimlerden sonra değil öteki isimlerden sonra da kullanılır.

Yalın Durum: Eksizdir.
Türk dillerinde yalın durum eksizdir. Eski Uygurcada da aynı şekildedir.

İlgi Durumu: +nIŋ
Uygurcada, yazıtların dilinden farklı olarak ilgi durumu eki kelime ünsüzle de bitse {+nIŋ} şeklindedir:
kuanşi-im pusarnıŋ kutadmak küçi erdemi "Kuanşi-im Pusar'ın mesut etme gücü (ve) erdemi" (KuP,70-71)

ol tınlıgnıŋ edgü kılınç utlısı "o canlıların iyi davranış (= sevap) karşılığı" (KuP, 216-217)

bėş yüz erenniŋ aşı suvı "beş yüz adamın yiyeceği (ve) suyu" (HamKP, XXVIII.2-3)

Belirtme Durumu: +(X)g, +(I)n, +nI
Belirtme durumu, yazıtlarla benzerdir:

1. {+(X)g}: Yalın haldeki isimlere, bir iyelik eki almamış olan isimlere gelen belirtme durumu ekidir:
bo ok avant tıltag üze üzeliksiz yėg tüşüg buldaçı bolurlar "bu vesile$_2$ ile mükemmel sonuca ulaşacaklardır" (AYS VII, 94)

2. {+(I)n}: İyelik eki almış olan isimlerden sonra görülür.
Birinci kişi iyelik eki almış sözcüklerden sonra:
kim meniŋ bo et'özümin ėsirkegüm idi kelmez "kaldı ki bu vücudumu esirgeyesim hiç gelmez" (AYS 609.1, Aç Bars)

İkinci kişi iyelik eki almış sözcüklerden sonra:

Üçüncü kişi iyelik eki almış sözcüklerden sonra:

yagısın yavlakın k(e)ntün yavaldurgay biz "düşmanını, kötülüklerini kendiliğinden mağlup ederiz" (AYS VI, 0121-0122)

munuŋ yüzin yème körmeyin "bunun yüzünü bir daha görmeyeyim" (HamKP, LXIII.1)

3. {+nI}: 12-13. yüzyıla kadar bu ek esasen zamirlerden ve zamir soylu kelimelerden sonra görülür. Yazıtlarda zamirlerin dışında görüldüğü çok az örnek vardır. Uygurca metinlerde, özellikle son dönem Uygurca metinlerde *+nI* zamirler dışındaki isim soylu kelimelerde de görülürler:

bizni ögirzün sevinzün "bizi mutlu etsin" (AYS VI, 0447)

sizni bodunka tegürgey men "sizi halka ulaştıracağım" (HamKP, LX.3)

Son dönem metinlerde zamirlerden dışındaki isimlere de *+nI* gelebilir.

Yaklaşma-Bulunma Durumu: +kA, +A

Teklik 1. kişi: *meniŋ körkümke tapıg udug kılzunlar* "benim güzelliğime saygı$_2$ göstersinler" (AYS, 520.10)

Teklik 3. kişi: *narayan t(e)ŋri kızıŋa* "Narayan Tanrı kızına" (AYS VII, 721)

Çokluk 1. kişi: *bizniŋ yene ordumızka karşımızka tegip* "bizim yine sarayımıza$_2$ ulaşıp" (AYS VI, 0463-0464)

Çokluk 2. kişi: *arıg süzük bilge biligiŋizke* "saf temiz bilginize" (AYS, 653.17)

Çokluk 3. kişi: *ç(a)hşap(u)dlıg edgülerke* "inançlı(lara) (ve) iyilere" (AYS VII, 609)

Bulunma-Ayrılma Durumu: +DIn, +DA

Yazıtlarda buluınma/ayrılma durumu esasen *+DA* şeklindeyken Uygurcada *+DIn* şeklindedir. Ancak *+DA* eki de kullanılmaya devam etmektedir. Çağatayca dönemine gelindiğinde *+DIn* asıl ek halini almıştır. Bugün Çağatay grubuna ait dillerden Özbekçe ve Uygurcada yalnızca *+DXn* kullanılır.

Teklik 1. kişi: *isig özümtin* "canımdan, hayatımdan" (AYS III 137.20)

Teklik 2. kişi: *s(e)n bo emgekiŋdin ozgalı kutrulgalı ugay ertiŋ* "sen bu eziyetinden kurtulabilecek$_2$ idin" (AYS, 11.8-9)

Teklik 3. kişi: *yagız yèrniŋ yüüzinte* "kara toprağın üstünde" (AYS VII, 813)

Çokluk 1. kişi: *burhanlar kutıŋa yilikimiztin süŋükümüzdin berü (...)*

"Buddhaların kutsallığına iliğimizden kemiğimize varıncaya kadar (...)" (AYS III, 159.13-14)
Çokluk 2. kişi: *siziŋe kutuŋuzta bu suylug et'özde ozalım* "sizin gücünüz (kut) sayesinde bu günahlı bedenden kurtulalım" (HamKP, LI.7-8)
Çokluk 3. kişi: *tıltaglartın kayu neçe buyan edgü kılınçlarım (...)* "sebeplerden başka ne kadar iyi davranışlarım (...)" (AYS III, 169.11)

Yönelme Durumu: {+gArU}, 2. {+ŋArU}, {+ArU}, {+rA}
ol arıg içinte takı içgerü kirtiler "o orman içinde daha da içeri doğru ilerlediler" (AYS_AcBArs 609.15)
köni oŋaru köŋül turgurmaktın "doğru sağlam duygu beslemek (yönünden)" (AYS III, 147.9)
yüz miŋ kün t(e)ŋri birgerü y(a)rutu yaşutu turur teg "yüz bin güneş Tanrısı ile birlikte aydınlatıyormuş gibi"(AYS VI, 1133-1134)

Eşitlik Durumu: +çA
ėligler hanlar köni nomça töröçe evrilip "hükümdarlar doğru öğretiye göre hareket edip" (AYS VI, 0745)
amtı köŋülçe alıŋ "şimdi istediğiniz kadar alın" (HamKP, XVI.5)

Birliktelik / Beraberlik Durumu: +(X)n
tilin yalgap "diliyle yalayarak" (HamKP, LXV.7)
tılaŋurmak edremin saçılıp tag seŋiri teg ünyük siz "belagat gücünüzün varlığı aracılığıyla dağ zirveleri gibi yükseksiniz" (AYS VII, 799-801)

Topluluk Durumu: +lIgU
Eski dönemlere ait bir ek olup runik harfli yazıtlarda sıklıkla görülür. Mani çevresi metinlerinde ekin ilk hecesi yuvarlaklaşmış olarak *+lUgU* şeklinde ve bir instrumental (birliktelik) ekiyle *+lUgUn* olarak görülür. Ekle ilgili olarak bk. Erdal 2004, s. 180:
kam(a)g tėgitlerin kunçuyl[arın] tözünlärinlugun ürke "bütün prensler, prensesler ve asiller hepsi, toplu olarak ürküp (...)" (*ZDMG,* 139 – 2, 1989: 118-119 (16-17))

anıg kılınçl(ı)g ş(i)mnulugun "kötü amelli şeytanlar güruhu ile birlikte" (Huas)

bėş törlüg yeklerlügün "beş şeytan birlikte" (Huas)

kama)g t(e)ŋriler sözinlüg(ü)n "bütün tanrılar sözleşmiş olarak" (Huas)

Yer-yön mekan türeticisi: +dXn

M. Erdal *+dXn* ekini bir kez de yer/yön, mekan gösteren ek olarak ele alır: üstün kökte, altın yagızda "yukarıda mavi (gök)te, aşağıda yağız (toprak) üstünde" (Maitr); *sugçew taştınınta* "Suchou dışında" (ManBuchFrag) Erdal 2004, 181-182.

Zamirler ve çekimleri

Kişi Zamirleri

	1. kişi teklik	1. kişi çokluk	2. kişi teklik	2. kişi çokluk	3. kişi	
yalın	*men*	*biz (bizler)*	*sen*	*siz sizler*	*ol*	*olar*
ilgi	*meniŋ, miniŋ*	*biziŋ, bizniŋ*	*seniŋ*	*siziŋ, sizniŋ, sizlerniŋ*	*anıŋ*	
yaklaşma	*maŋa*	*biziŋe, bizke*	*saŋa*	*siziŋe sizlerke*		
belirtme	*mini*	*bizni*	*sini / seni*	*sizni sizlerni*	*anı*	
bulunma/ ayrılma	*minte, minde, minide, mintede*	*bizinte/biz-nite biznide*	*sinte, sinde, sinide*	*sizinte/ siznide, sizlerde*	*anta / antada*	
ayrılma	*mintin, minidin,*	*biznidin*	*sinidin*	*siznidin, sizten / sizinten*	*antın, anıŋdın*	
yönelme	*maŋaru*	*biziŋerü*	*saŋaru*	*siziŋerü*		
benzerlik		*bizniçüleyü*	*siniçüleyü*			

Ayrılma halinin 1 ve 2. kişilerde *mintirdin* ve *sindirtin* şekilleri de vardır. Tablo, Erdal 2004, s. 192 ile kendi notlarıma dayanmaktadır.

İşaret Zamirleri (Erdal 2004 § 3.132)

	bu	bunlar	o	onlar
Yalın	*bo*	*bolar*	*ol*	*olar*
İlgi	*monuŋ*	*bolarnıŋ*	*anıŋ*	*olarnıŋ*
Yaklaşma	*moŋar / moŋa*	*bolarka*	*aŋar / aŋa*	*olarka*

Belirtme	*monı*	*bolarnı*	*anı*	*olarnı*
Bulunma/ Çıkma	*monta*	*bolarta*	*anta*	*olarta*
Çıkma	*montın*		*antın*	
Araç/Birl iktelik	*monun*		*anın*	
Eşitlik	*monça*		*ança, anıça*	
Yönelme	*(berü)*		*aŋaru*	*olargaru*
Benzerlik	*monılayu*		*anılayu*	

Soru Sözcükleri

	kim	ne	nere+	hangi
Yalın	*kim*	*ne*		*kayu*
İlgi	*kimniŋ*	*(neŋ)*		*kayunuŋ*
Yaklaşma	*kimke*	*neke*	*kaŋa*	*kayuka*
Belirtme	*kimni*			*kayunı*
Bulunma/Çıkma	*kimtede*	*nede*	*kanta*	*kayuda*
Çıkma			*kantan*	*kayudın*
Eşitlik		*neçe, neçede, neçeke*	*kança*	

Fiil Çekimi
Zaman Ekleri
Geniş zaman *-Ar/-Ir/-Ur* ve *-r* ekleriyle kurulur:
ėlgi erdinilig yıp eŋirer "elleri mücevherden ip eğirir" (HamKP, XLI.2-3)
anı barça kalısız ökünür m(en) bilinür m(e)n açınur m(e)n "on(lar)ı bütünüyle hepten ortaya koyar, pişmanlığımı belirtir, itiraf ederim" (AYS III, 137.22-23)
özin ök tarıkar "kendiliğinden uzaklaşır" (AYS VI, 0184)

Bilinen geçmiş zaman *-DI* ekiyle kurulur:
ulug asıg tuso tınl(ı)glarka bèrtiŋ "(sen) canlılara büyük yarar sağladın" (AYS VII, 916-917)
kınlıkta urdılar "hapse attılar" (HamKP, LXIII.6)
küsüşin boşgundum tutdum okıdum sözledim "dileğini öğrendim, (gereklerini) yerine getirdim, okudum, söyledim" (AYS III, 186.20-21)

Öğrenilen geçmiş zaman *-mIş* ekiyle kurulur:
edgü yıltızta tutulmış "iyi esasta tutulmuş" (AYS III, 169.17-18)
kalısız barçanı bilmiş siz "eksiksiz, bütünüyle bilmişsiniz" (AYS VII, 781)

{-yUk} eki, Nasilov'un da belirttiği gibi, Eski Uygurcada *-mIş* ve *-(I)gmA* eklerinin dengi olarak kullanılır (Nasilov s. 95), *edgü tėtyük şazin* "iyi denen śāsana", *sakınyuk sen* "düşündün, düşünmüşsün", *kelyük ol* "gelmiş" örnekleri için krş. Ölmez 1993, s. 187; Tuvaca, Hakasça ve Fuyu Kırgızcasındaki kullanımı için bk. M. Ölmez, "Fuyu Kırgızcasında Geçmiş Zaman biçimleri"; Duhalarda kullanımı için (E. Ragagnin'e dayanılarak) bk. ErdalGr s. 267, dipnot 455.

men ertiŋü yavız tişi tilkü ajunınta tugyuk men "ben çok kötü bir şekilde dişi tilki donunda (formunda) doğmuşum" (Pañ 261)
tag seŋiri teg ünyük siz "dağ zirveleri gibi yükseksiniz" (AYS VII, 799-801)

Gelecek zaman *{-gAy}* ekiyle kurulur, *-DAçI* eki ise çoğunlukla gelecek zaman sıfatfiil eki olarak kullanılır:

men yėrçilep ėlitgey men "ben kılavuzluk ederek (sizi) götüreceğim" (HamKP, LX.2)
bizni irinç kılgay siz "bizi mutsuz edeceksiniz" (HamKP, XVIII.6)
tükellig ėrkek et'özüg bulgay "eksiksiz erkek vücudunu bulacak" (AYS III, 157.13-14)

Birleşik çekimler
Sürekli geçmiş zaman (I): *-(y)(X)r erti*
balık taştın tarıgçılarag körür erti "kentin dışında çiftçileri görüyordu" (HamKP, I.2)

Sürekli geçmiş zaman (II): *-(y)(X)r ermiş*
kaŋım sizni okıyur ötünür ermiş "babam sizi çağırıyormuş" (AYS VI, 0953)

Uzak geçmiş zaman: *-mIş erti ; -mIş ermiş*
ėsen tükel kelmiş erti "sağ salim geri dönmüştü" (HamKP, XXIV.3)
t(e)ŋri burhan oŋ b(e)lgüre y(a)rlıkamış erti "tanrı Buddha uygun (şekilde?) belirerek buyurmuş idi" (AYS III, 185.12-13)

sıra, Türk dillerinde seyrek rastlanan, özellikle Güney Sibirya Türk dillerinden Tuvaca ve Hakasçada görülen *-Cıh* ekiyle karşılaşırız. Bu ek, Fuyu Kırgızcasında öteki geçmiş zaman eklerine göre daha yaygındır.

bıs igele doğışcih "biz ikimiz karşılaştık" (42 b)
bıs sugganсıh (34 b) "biz kaynattık"
bu ihua kılcıh "bu odaya girdi" (39 b)
colğo min iyimi doğırcıh/doğılcık "yolda ben annemle karşılaştım"
gığıra ulcıh "tavuk öldü"
min aştıcıh min "ben acıktım" (42 a)
min burgun ecē barva(s) nagılcıh "Ben bugün babama gidip döndüm" (40 a)
min deren nangılcıh "ben tarladan döndüm" (40 b)
min ecē nagılcıh "ben babamdan döndüm" (40 a)
min işti dapçik min "ben işittim" (32 b)
min iyimi doğışçıh "ben annemle karşılaştım" (33 a)
min kılcıh "ben girdim" (40 a)
min saçıh min "ben sattım" (32 b)
min sadıg alçıh min ~ min sadıg algın/m "ben satın aldım" (32 a)
min/mın at mınbas/mınbıs gılçık min "ben ata binip geldim" (40 a)
sin cürcuh "sen gittin" (38 a)
soh ~ suh gānıcıh "su kaynadı" (34 b)
yilğa calcıh/carılcıh/cırılcıh "çiçek açtı" (36 a)

Fuyu Kırgızcası *-Cıh*, Eski Uygurcada karşımıza çıkan *-yUk* ekinden başka bir şey değildir. Eski Uygurca geçmiş zaman sıfatfiil eki *-yUk* için bak. Nasilov 95 ve ötesi. Eski Türkçede geçmiş zaman sıfatfiil eki *-gmA* yerine, bazen de *-mIş* geçmiş zaman eki yerine kullanılır: *inçip bo nom ärdini ärsär ädgü tetyük ol* "dieses Sūtra ist 'heilvoll' genaannt worden" UigWb 345 b; *ädgü tetyük nomlug şazin* "iyi denen öğreti, iyi öğreti, iyi din öğretisi" Suv 164.14; *sakınyuk sän* "düşünmüşsün / du hast gedacht", *kälyük ol* "gelmiş / er ist ge-

Eski Türkçe *-yUk* Fuyu Kırgızcasında *-Cıh* şeklinde görülür, yukarıda konuyla ilgili yazıdan alınmış örnekler yer almaktadır (M. Ölmez, "Fuyu Kırgızcasında Geçmiş Zaman biçimleri", *Sibirische Studien / Sibirya İncelemeleri*, 1.1., 2006: 117-124)

Gerçekleşmeyecek olan zaman: -*gAy erti* :
Yazıtlarda -*taçı erti* ile kurulan bu zaman Uygurcada gAy ile kurulur.
yėgin adrokın nomlayu yarlıkagay erti "iyisini kötüsünü açıklama lütfunda bulunacaktı" (AYS III 158.5)

Emir – İstek Çekimi

	teklik	çokluk
1. kişi	*-(A)yIn*	*-(A)lIm*
2. kişi	*Ø, -(X)ŋ*	*-(X)ŋ, -(X)ŋlAr*
3. kişi	*-zUn, -zUnIn*	*-zUn, -zUnlAr*

Teklik 1. kişi: -(A)yIn
yarlıg bolzun tıdmazun barayın "emir verilsin, beni engellemeyin, bırakın gideyim" (HamKP, XIX.1)
anı amtı ayu bėreyin "onu şimdi söyleyivereyim" (AYS III, 132a.6)

Teklik 2. kişi: Ø, -gIl
tėtrü tıŋlagıl "dikkatli dinle" (AYS III, 132a.7)
kavşikiya inçe bilgil "ey Kauśika şöylece bil" (AYS III, 178.10)

Teklik 3. kişi: -zUn, -zUnIn
edgü ögli y(a)rlıkançuçı köŋül turgurzun "iyilik, şefkat merhamet düşüncesini yerleştirsin" (AYS VI, 0977-0978)
köŋülüg bėrzün "(Oğlunun) dileğini yerine getirsinler" (HamKP, VIII.5)

Çokluk 1. kişi: -(A)lIm
bu suylug et'özde ozalım "bu günahlı bedenden kurtulalım" (HamKP, LII.1)
d(a)r(a)nig ötünü teginelim "dhāraṇīyi arz edelim" (AYS VII, 284)

Çokluk 2. kişi: -(X)ŋ, -(X)ŋlAr
köŋlin bėrtmeŋler "onun kalbini kırmayın" (HamKP, VIII.5)
barça buşi bėriŋ "tamamını sadaka olarak verin" (HamKP, XVI.7)

Çokluk 3. kişi: -zUn, -zUnlAr
bo nom erdinig ėşidzünler tıŋlazunlar "bu öğreti mücevherini dinlesinler$_2$" (AYS VI, 0206-0207)
küsüş öritzünler "istek yükseltsinler / istesinler / istekte bulunsunlar" (AYS III, 158.8)

Zarffil ekleri:

-A, -I, -U ünlüleri (günümüz Türkçesine benzer şekilde) zarffiil eki olarak kullanılırlar:

-A : *ulug küsüşin asa üsteyü teginür biz* "büyük bir istekle çoğaltırız" (AYS VI, 1297-1298)

-I : *ayıtı sözledi* "söyleyip açıkladı" (AYS VI, 0728)

tözümin uguşımın belgürti sözleser "soyumu konuşup açıklarsa" (HamKP, LXVII.1-2)

-U : *tınlıglarıg ozgaru kutgaru y(a)rlıkadı* "canlıları kurtarma lütfunda bulundu" (AYS III, 174.16-17)

burhan kutın tileyü "Buddha mutluluğunu bulmayı arzu ederek" (HamKP, XLVIII.1)

Öteki zarffiil ekleri ise şunlardır:

{-(X)p} :

ayasın kavşurup "aya(lar)ını kavuşturup" (AYS III, 132.3)

han bo sav ėşidip "han bu sözleri işitince" (HamKP, LXI.3)

{-(X)pAn} :

altun örgin üze olorupan meŋileyür men "altın tahtın üzerine oturup eğlenirim" (Irk Bitig)

yme kėrtü erklig küçlü[g] t(e)ŋri tėpen kėrtkünmed(i)m(i)z erser "ayrıca 'gerçek, güçlü tanrı' deyip inanmadıysak" (Huas)

{-(X)yIn} :

Uygurca metinlere göre runik harfli Eski Türkçe metinlerde daha sık görülen *-yIn* eki çeviri olmayan Uygurca edebiyatta daha sık görülür. Az sayıdaki örnekten bir kaçı Erdal 2004'te yer alır (s. 316):

kelmeyin anta ok tursar sen "gelmeyip orada durursan" (Uygurca Mektuplar)

alımçıların ma alım telim bolup turgu teg bolmayın kaçıp yaşıp "borçlularım, alacaklılarım çok fazla olduğu için durulacak gibi olmayıp kaçıp saklanıp (...)" (SUK, Mi19.4)

oronın yėgin kılmayın edgü tutmayın "(...) mevkisini daha yükseltmeyeyim, **(21)** iyi göstermeyeyim (...)" (SUK, Ad03.21)

{-mAtI(n)} :

yalgan tėp kėrtgünmetin "yalan olduğunu düşünüp inanmayarak" (HamKP, A.12)

bo nom erdini yitlinmedin yokadmadın "bu öğreti mücevheri kaybolup yok olmadan" (AYS VII, 526-527)

{-gAlI} :

Bugünkü Türkçesini *-mAyA, -Alı, -mAk için, -mAsI* vb. eklerle karşılayacağımız söz konusu ek alk-, ay-, bol-, er-, kal-, küse-, ötün-, sakın-, tur-, u-, ugra-, yarlıka- fiilleri ve tegimlig, üçün ile sıklıkla kullanılır (bk. Erdal, 2004: 566a-b; 409); kelgeli tapla- "gelmek istemek, gelmesinden hoşlanmak", bargalı tapla- "gitmeyi arzulamak, gitmekten hoşlanmak", -gAlI köŋül-, tıŋlagalı unama- vb. çok sayıda örnek için bk. Erdal 2004, s. 409-411.

enüklegeli yėti kün bolmış "yavrulayalı yedi gün olmuş" (AYS 610.2-3; Erdal 2004: 479)

kim kayu er kunçuylarka yarangalı sakınçın yırlap takşurup bitig bititser "eğer herhangi bir erkek kadınlara hoş görünmek amacıyla şarkı söyleyip, şiir yazıp, mektup yazdırtırsa (...) U III 75.10 (Erdal 2004, s. 489-490).

{-gInçA} :

edgü yavlak belgürginçe "iyi veya kötü (bir haber) gelinceye kadar" (HamKP, LXIII.3

burhan kutın bulgınçaka tegi "Buddha kutsallığını buluncaya değin" (AYS III, 187.14)

{-kAn} :

burhan kutıŋa katıglanur erken "Buddha kutsallığına (ulaşmak için) çabalarken" (AYS III, 138.18)

talım balık odug ėrken "canavar balık uyanıkken" (HamKP, XVII.2)

Sıfatfiiller

{-gUlUk}:

(...) kèn keligme üddeki tınl(ı)glarnıŋ kılguluk buyanlarıŋa alkuka barça bir teg èyin ögirür m(e)n sevinür m(e)n "ilerde, gelecek zamandaki canlıların işleyecekleri iyiliklerine (de), bütününe toptan, aynıymışçasına sevinir, kıvanırım." (AYS III 152.9 / 152.8-11)

burhanlarnıŋ tugguluk b(e)lgürgülük orunı yurtı üçün "Buddhaların ortaya çıkıp belirdiği yeri yurdu olduğu için" (AYS VII, 58-59)

{-gUçI}

anta ötürü kim koltguçılar kelser "bundan bir süre sonra dilenciler geldiğinde" (HamKP, X.2-3)

{-(I)gmA} :

keligme üdteki "gelecek zamandaki" (AYS III, 139.7)

imerigme kamag bodunın karasın "bütün halkını" (AYS VI, 0748)

{-(X)r} ve {-Ar} :

inçip sekiz on yaşayur karı erti "ancak seksen (sene) yaşayan ihtiyar bir adamdı" (HamKP, XXIV.4)

{-mAz} :

ol körmez yèrçike ötindiler "o kör kılavuza başvurdular" (HamKP, XXIV.7)

{-DOk} :

yorıgda yorıdokda kamag t(e)rs tetrü tınl(ı)glar "yaşayışına (uygun) davrandığında bütün yanlış, hatalı canlılar" (AYS III, 132.10-11)

burhan üskinte tegdöklerinte "Buddha(nın) huzuruna vardıklarında" (AYS III, 131.13)

{-mIş} :

küsemiş küsüşleri köŋül èyin kangay(-lar) "dilemiş (oldukları) dilekleri (de) gönüllerince yerine gelecek(tir)" (AYS III, 196.12)

{-DAçI} :

adrok adrok asıg tuso kıltaçı bodis(a)t(a)vlarnıŋ "başka başka fayda sağlayacak olan Bodhisattvaların" (AYS III, 191.9)

nomladaçı sözledeçi tözünler "açıklayacak, söyleyecek (olan) soylular" (AYS III, 195.5-6)

{-(X)glI} :

üküş tınlıglar barıp ölügli bir barsar yaragay mu "pek çok insan oraya gidip ölecek (olduğu için) tek gitse uygun olur mu" (HamKP, XXVI.7)

edgü ögli tègin "iyi düşünceli prens" (HamKP, XXXVI.2)

köni tüz tuyuglı "doğru düz sezişli" (AYS III, 185.14)

{-gAlIr} eki niyet, yapılmak istenen bir amaç ve işi gösterir. Bir tür sıfatfiil eki olarak da gösterilebiir.

bo darnıg sözlegelir erken "bu duayı okurken" (AYS 536.14, Erdal, 2004: 308).

Söz Yapımı

Eski Uygurcada Söz Yapım Ekleri

Aşağıda yer verilen bölüm, ekler, ek numaraları, ekler hakkında açıklamalar neredeyse tamamen M. Erdal'ın OTWF adlı çalışmasından özetlenmiştir. Bana ait açıklama birkaç cümleyi geçmez. Ayrıntılar ve daha fazla örnek için ilgili çalışmaya bakılmalıdır. Ancak örnek kelimelerde kendi çalışmalarımdan da bir hayli yararlandım. Burada yer alan çözümlemeler, etimolojiler de yine anılan eserden (OTWF) alınmıştır. Kaynak kısaltmaları da esasen OTWF'ye aittir, OTWF'de yer verilmeyenler ise UW 1-6'ya aittir, bazıları ise yakında çıkacak olan bir başka çalışmamdan alınmıştır. Bazı örnekler için birden fazla kaynağa yer verilse de gerçekte aynı belgeyi gösteriyor olabilir: Suv ile U bazen aynıdır (*Uigurica*'da yer alan Altun Yaruk bölümü) veya BT II, Warnke ve BT XXV örtüşebilir; çünkü hepsi aynı kaynağa dayanır, BT XXV söz konusu metnin son ve en geniş kapsamlı olanıdır. Aşağıda yer verilen eserlerden bazıları (aynı eser olsalar da) farklı kısaltmalar içerebilir, sebebi farklı araştırmacılardan almış olmamdır (bunlar OTWF, UW ve kendi çalışmalarımda yer alan kısaltmalardır).

örneğin Maitr ile BT IX kısaltmaları çoğunlukla örtüşür, çünkü bu kısaltmalar Eski Uygurca Maitrisimit adlı metni gösterir, buraya Geng Shimin ile başlayan ve sonrasında H.-J. Klimkeit ve J. P. Laut devam eden Hami versiyonunu da katmak gerekir.

İSİMDEN İSİM TÜRETEN EKLER

KÜÇÜLTME VE SEVGİ BİLDİREN TÜRETME EKLERİ

+Ak*, *+Ik ve ***+tIk***, esasen küçültme ve sevgi bildiren adlar türetir:

adgır+ak "antilop" (DLT: "ön ayakları ak olan geyik türü"; BT IX, OTWF 42)
altmış+ak "kişi adı, erkek adı" (ShōBeicht 17, 25 OTWF 57)
çan+ak "kap, çanak" (BT IX, HamTouen, OTWF 40)
çan+ak "küçük kase" (Maitr 71 r1, OTWF 40)
çöp+tik "çöp, pislik" (Suv 23,23 ve 343,7, OTWF 44)
irk+ek "erkek" (TT VIII P 19, BT V, IX, OTWF 41)
ogl+ak "oğlak" (BT IX, HamiZus, OTWF 41)
öz+ek " küçük akarsu, derecik; girdap, helezon (?)" (BT XXIII, OTWF 41)
siŋ+ek "sinek, böcek" (BUi I, OTWF 42)
top+ık "topuk, el ya da ayak bileği" (BT VII A 75, OTWF 43)
yul+ak "küçük göl" (BT IX, Steuer, OTWF 40)

+(X)ç*, *+çAk ve ***+(X)çUk*** çoğunlukla kişi adlarına gelir, küçültme ve sevgi bildiren eklerdendir:

bi+çek "bıçak" (KuP, OTWF 47)
kulun+çak "taycık, küçük tay" (BT XIII, HamTouen, OTWF 46, 47, 58)
sörçek < **sör+çek* "hikâye, anlatı" (Töpfer, OTWF 47)
urun+çak "depozit, teminat" (BT III, IX, OTWF 46)

ked+eçük "kişi adı" (*ked* "sert, sağlam", belki de Soğudca *k'dy* "pek, çok" BT VI, OTWF 58)
anam sev+içük "kişi adı" (BT XXIII)
saç tegzin<ü>+çük "perçem" (BT VII A 91-2, OTWF 47)
yég+eçük "kişi adı" (HT IV, BT XXVI: 148-149, OTWF 57)

ö+güç "annecik" (BT XIII 12, 96, OTWF 45)

+kIńA, Uygurcada işlek bir küçültme ekidir:

agız+kıya "ağız" (BT XXV, OTWF 51)
akuru+kıya "sessizce(cik), yavaşça(cık)" (BT XIII, OTWF 53)
amtı+kıya "hemen, derhal" (BT IX, XIII, OTWF 54)

ança+kıya "en azından, biraz" (BT I, III, OTWF 52, 53, 56, 135)
anta+kıya "aniden, birdenbire, oracıkta" (BT XXIII, XXVIII, BuddhUig II, OTWF 55, 60)
aşnu+kıya "evvel, önceden" (BT XIII, OTWF 53)
az+kıya "az, azıcık" (BT II, IX, OTWF 52)
balık+k(ı)ya "küçük balık" (Suv 600, 16-17, OTWF 49)
baya+kıya "henüz, yeni" (BT XXV, OTWF 54)
bir+kiye "bir kez, biricik" (BT XIII, Hüen X, OTWF 52)
kenç+k(i)ye "genç" (Maitr 33 v 17-21, OTWF 55)
kiçig+kiye "küçük, ufak" (HT VII, BT IX, Apo OTWF 52)
bir kşanta+kıya yme "kısacık bir süre" (BuyKäl 32 ve 35, OTWF 55)
kurt+kıya "kurtçuk, küçük kurt" (Vtoroy, Suv 692, 10 OTWF 49)
kuş+k(ı)ya "kuş, küçük kuş, serçe" (Buddh UigII 94, OTWF 49)
munça+kıya "bu kadarcık, buncacık (?)" (Weih 17, ETŞ 15,56 OTWF 53, 56)
ne negü+kiye "her ne ise, herhangi bir şey" (HT VII 12, OTWF 50)
kiçig oglan+kıya "evlat, oğul" (Suv, OTWF 48)
köz+kiye "göz, gözcük (biricik göz)" (USp, OTWF 49)
oŋay+kıya "kolaycacık" (Vtoroy, OTWF 53)
op osal+kıya "kaygısızca, aldırış etmeksizin" (BT III, OTWF 65)
ögük+kiye "sevgili" (BT XIII, OTWF 51)
sıçgan+kıya "sıçan, küçük sıçan, fare" (Vtoroy, OTWF 49)
terkin tavratı+kıya "hemencecik, çarçabuk, çabucacık" (Suv 636, 22 OTWF 54)
terk+kiye "hızlı, çabucak" (BT XIII, OTWF 54)
tėmin+kiye "az evvel, demincecik" (BT XXV, OTWF 54)
uçuz+kıya "değersiz" (BT II, XXV, OTWF 53)
ulug+kıya "büyük, ulu" (ShōAv 32, OTWF 49)
una+kıya "neredeyse, hemencecik, hemen hemen" (Suv, OTWF 55)
üdün+kiye "kısa zamancık [lâhzacık, bir ancık]" (U II, OTWF 54, 56)
yaguk+kıya "yakın, yakıncacık" (U IV A 279, HT IV, OTWF 53, 253)
yaguru+kıya "daha demin" (Pañ, HamiZus OTWF 54)
yalŋus+kıya "yalnız, yapayalnız" (KP 40,3 OTWF 52)
yılıg+kıya "ılık" (HüenX, OTWF 218, 221)
yuka+kıya "ince, incecik" (Maitr 128v14, OTWF 51)

+A ve diğer özel isim türeticileri; özel isimler Uygurca sözcüklerin sonlarına gelen *+A, +çUk, +(A)çUk/+(I)çUk, +(A)ç/+(I)ç* ile türer:

arıg+a "bir kadın ismi" (ZiemeFam 3, OTWF 56)
kedir+e "kişi adı" (USp 48, 2, OTWF 57)

yolug+a "kişi adı" (ZiemeFam 9; 15; 24, OTWF 56, 57)
bala+çuk "kişi adı" (ETŞ, OTWF 56, 57)
ıt+açuk "kişi adı" (IrqB, OTWF 56, 57)
artok+aç "kişi adı" (UW 212b, OTWF

İFADEYİ GÜÇLENDİREN VE PEKİŞTİREN EKLER

(O)k ve ***kAn***, yapım veya çekim eki olmayıp vurgu arkası (enclitic) parçacıklardır:

ançulayuk < *ançulayu ok* "bu şekilde, aynı şekilde" (Laut-Bemerk 29, OTWF 60)
negük < *negü ök* "niye, niçin, ne diye" (Warnke 454, OTWF 60)
küntemek < *kün+te (y)me ök* "güneş gibi" (Wettkampf 3, Maitr 169 r9 ve 25 v6, Suv 120,17 vb., OTWF 60)
taşıkgınça+kan "tam dışarı çıktığında" (BT V 521, OTWF 61)

+rAk, üstünlük, aşırılık, fazlalık bildiren, eklendiği kelime "daha" anlamı katarak karşılaştırma görevinde kullanılan eklerdendir:

adınsıg+rak "farklı, değişik" (UW, OTWF 63)
adrok+rak "daha iyi, daha üstün, en iyi" (UW, OTWF 63, 227)
arıg+rak "temiz, arı" (BT V, OTWF 59, 64, 221)
artok+rak "daha çok" (BT I, II OTWF 62, 63, 64)
aşnu+rak "daha önce" (HamTouen, OTWF 63)
begrek "kibarca, centilmence"' (KP 66, 5 M II 7, 6 ve 8 r 13; OTWF 63)
bek+rek "daha önce" (ETŞ, OTWF 63)
ėrte+rek "daha önce" (BT XXV, OTWF 63)
katıg+rak "daha sert" (U III, OTWF 64, 221)
küçlüg+rek "daha güçlü" (Wettkampf 43-4, OTWF 63)
küçsüz+rek "daha güçsüz, daha zayıf" (BT V, OTWF 63)
öŋisig+rek "daha farklı, daha başka" (HüenX, OTWF 63)
öŋre+rek "daha önce" (BT IX, Pañ OTWF 63)
sasıglıg+rak "çok büyük, pek iri (?)" (PāncFrag 150, OTWF 64)
süzök+rek yarok+rak "daha saf ve daha aydınlık" (BT V, OTWF 64)
teriŋ+rek "daha derin, çok derin" (BT IX, OTWF 63)
terkin+rek "daha çabuk, çok çabuk" (DreiPrinz, OTWF 65)
telim+rek "daha çok" (Maitr 131 r 27 (BT IX, OTWF 63)
üküş+rek "daha çok, daha başka" (HtPar, OTWF 63)

üstün+rek "daha yukarı, daha üst" (Pañ, OTWF 64)
yaguk+rak "daha yakın" (BT IX, OTWF 64)
yarp+rak "daha zor, çok zor" (Hüen X, OTWF 63)
yėg+rek "daha iyi" (BT IX, BuddhUig II, OTWF 62, 63, 64)
yėnig+rek "daha hafif" (U 313b recto1, Zieme 1969: 90, OTWF 64)
yıgvı+rak "kısaca, topluca" (HamiZus, OTWF 334)

BENZERLİK BİLDİREN EKLER
+dAm, üretken olmayan bir ektir:

bir+tem "bir defa, bir kez" (Ht, U III, OTWF 68)
er+dem "erdem, fazilet" (BT V, IX, OTWF 68, 152)
kesdem "denk, benzer, yakın" (Agam, OTWF 70)
kün+dem "güneş gibi" (BT IX, OTWF 68)
teŋri+dem "ilahî, kutsal" (BT I, III, OTWF 68, 399)
tüz+dem "düz, girintisiz çıkıntısız" (BuddhUig II, Schwitz, Suv 30, OTWF 66, 70)
yintem "sadece, yalnızca" (BT II 885; Suv 17, 13; Abhi A 119 a9, OTWF 69)

+sIg, işlek olmasa Türkçenin değişik evrelerinde görülür:

adın+sıg "farklı, ayrı, değişik" (BT XXV, OTWF 70, 71, 73, 133, 363, 367)
beg+sig "bey gibi" (HamTouen, OTWF 71)
ikisigsiz "şüphesiz, kesin" (BT XIII 20, 16, OTWF 71)
okşatı+sıg "benzer, aynı" (BT I, AbhiTerm, OTWF 71)
öŋi+sig "farklı, ayrı, değişik" (KudJunshō B; OTWF 70, 71)
öŋi+sig seçme "mükemmel$_2$, üstün$_2$" (Sho XII a3, HüenX, OTWF 71)
sapşı+sıg "bağlı gibi, aitmişçesine (?)" (BT III 308, OTWF 72)
ulug+sıg "büyük, yüce" (Ht VII2 a25, OTWF 72)
yogun+sıg "kalın, yoğun" (UigBrief, OTWF 72)

+mAn, hem isimlere hem de sıfatlara gelir, tabanın içeriğiyle ilgili kelimeler türetir:

kök+men "gökyüzü; gökyüzü gibi" (M III 23, 92, OTWF 73)
köl+men "küçük göl" (SuvStockh 80, ETŞ, OTWF 73)
köni+men "gerçek, samimi, içten" (ShōAgon 1, 234, DKPAM2016, OTWF 73)

+gAk ve ***+Ak***, genelde vücudun uzuvlarını gösteren kelimeler türetir:

erŋek (< er+en ve +gek) "parmak" (BT IX, XX, OTWF 75)
kadızgaklıg "kabuk bağlamış, nasırlı (?)" (U III 17, 18, DKPAM2016, OTWF 74)
kulkak (< kul+gak)* "kulak" (BT VII A 38 ve 42; BT VIII A 237, OTWF 75)
sıçganak "kas, adale" (UigTot 650 ve iki kez U IV, OTWF 76)
tirs+gek "dirsek" (UigTot 430; OTWF 74, 101)

SINIF, GRUP BELİRTİCİLER

+kAn, ilahi varlık adları, onurlandırma unvanları ve benzeri kelimeler türeten bir ektir:

teŋriken "ilahi (kullanıldığı yerlere göre "efendimiz, hükümdar efendimiz, haşmetmeap" anlamları da verilebilir)" (BT V 20, 434; HamTouen 5, 57 v 7, 6 OTWF 76)
yėtiken "Büyük Ayı" (TT VII 40, OTWF 76)

+(X)t, Eski Türkçede, Moğolca ve Soğudcayla ortak, *+t* şeklinde bir çoğul eki bulunur, sonu *+n* ile biten isimlere geldiğinde *n* uçar ve yerine *t* gelir; *+AgU* topluluk (→ aşağısı), grup ifade ederken *+AgUt* toplumdaki saygınlık, hiyerarşi, statüyü gösteriyor.

begi+t+ler xanı "beyler hanı" (Maitr H XVI 11 a 25, OTWF 79)
küŋ+üt "cariyeler" (BT III, OTWF 79)
seŋüt < seŋüt + t "generaller" (OTWF 78)
tarkat < tarkan + t "tarkanlar" (OTWF 78)
tarm+ut "dağlardaki dereler, koyaklar" (BT XIII, OTWF 82, 83)
tėgit < tėgin + t "prensler" (DreiPrinz 102 ve 118, OTWF 78)
ur(u)ŋut "kumandan" (Maitr H XVI 11 a 14, OTWF 79)

alp alpagut "kahramanlar, savaşçılar" (U III 62, 22, U IV C 64, Suv 636, 11, BT VII, VIII, OTWF 81)
baş başagut "baş, önder" (MaitrGeng 10 a 12, BT IX, OTWF 81)
bay+agut "toplumsal konumu / durumu iyi / yüksek olan (*śreṣṭhī*)" (U III, BT III, OTWF 80, 81, 82, 163)
kadın kadn+agut "kayınlar" (MaitrH XVI, OTWF 81)
uz uz+agut "usta, uzman" (BT IX, Hami 14, OTWF 81)

+gAç **ve *+gA*, hayvan ve bitki adları türeten bir ektir. Başka metinlerde, dönemlerde şu sözlerde görülür: *torıga* "çayırkuşu", *karga* (< **kara+ga*) "karga", *kösürKe* "bir cins fare", *sarıçga* "çekirge", *çekürke* "henüz uçamayan çekirge", *kumursga* "karınca", *sirke* "sirke, bit yavrusu", *bürge* "pire", *kösürKe* "bir fare türü". Semantik olarak bu gruba girmeyen şu kelimelerde de görülür: *avıçga* "yaşlı adam", *kurtga* "yaşlı kadın" (OTWF 83, 84)**

ı+gaç **"ağaç" (BT I A, 8 ve 9, BT V, 220, BT IX, Āgam 2, OTWF 84, 177)**
kıs+gaç ~ kısıg+gaç **"bir tür ısırıcı böcek, kurt (?)" (BT IX, UigTot, OTWF 85; OTWF 85)**
kobur+ga **"baykuş" (OdaNewFrag 5 r4 ve 6 r2, OTWF 83)**
kuş+gaç **"serçe" (TuoLuoNi 111; Buddh Uig II 98, Suv 694, 12, SuvZieme r1; BuddhUig II, Apo, OTWF 55, 83)**

yuldurga **"bir ot / bitki türü" (Heil II 2 kez, OTWF 85)**

***+gAn*, bitki ve hayvan adları türetir:**

çimgen **"çimen, çayır" (Maitr 55 v14 ve 101 v4; *çümgen* BT III 281 ve DLT, OTWF 85)**
çupagan **"hünnap" (Maitr 70 v11 ve 104 v12, OTWF 85)**
ingen **"dişi deve" (krş. *ingek* "inek", OTWF 88)**
kösürKen **"bir köstebek türü", (OTWF 88)**
teglügen **"akbaba" (Maitr 78 r21, OTWF 88)**
üyürken **"darı" (Heilk II 3, 136, OTWF 86)**

+lAk **eki kuş adlarında görülür, Eski Türkçe dönemine ait görünse de Uygurca metinlerde karşımıza çıkmaz: *kaşgalak* "ördekten küçük bir su kuşu", *bagırlak* "yaban ördeği, bağırtlak", *yapakulak* "baykuş" (Türkçe *bozalak* < **bozgalak*, krş. Türkçe *çaylak, toylak*, OTWF 89, 90)**

TOPLULUK, GRUP, ÇOKLUK GÖSTEREN EKLER

***+(A)n*, topluluk, çokluk, kollektif olma durumunu gösteren eklerdendir:**

erenler **"insanlar" (ShōAgon 1, 152 ve 158, OTWF 91, 95)**

ogul+an "çocuk, evlat" (OTWF 91; U III 80, 22-23)
öz+en "en iç kısım" (U II 44, 32; BT XIII 47, 1 ve 59, 2; OTWF 92)

+(A)gU, **topluluk, çokluk, kollektif olma durumunu gösteren eklerden birisidir:**

adn+agu "başkaları, ötekiler, diğerleri" (Maitr 176 v5, U III 4, 3, OTWF 95)
altıgu "altısı birlikte" (Ht IV 1572, OTWF 93)
biregü "beraber, birlikte" (Suv 5, 22, OTWF 94)
iç iç+egü "içerisi, iç organlar" (Maitr 172r16, BT IX, Pañ, OTWF 96)
ikegü ~ ikigü "ikisi birlikte" (BT II, III, ve sonrası, OTWF 93)
kamagu "bütün, hepsi, hepsi beraber" (BT I, IX, Ht X 224, OTWF 94)
kav+agu "kav" (BT IX, OTWF 96)
kır+agu "kırağı" (BT I, OTWF 97, 408)
negü "niye, niçin" (Ht V, Warnke 138, OTWF 95)
öz özegü "kendi, kendisi" (Maitr, OTWF 96)
üküşegü "çoğu, çoğu beraber (? *üküşegü y(e)me agınçsız pradikabut kutıŋa (köŋül) turgur-*)" (Maitr Hami, OTWF 94)
yėtigü "yedisi beraber" (TT V, OTWF 93)
yüz yüzegü "uzuv, organ" (Warnke 633, OTWF 96)

RENK ADLARI VE TÜREVLERİ
+KIl, +gXl **ve** ***+sIl:***

üçkil "üçgen" (BT VII A 25, 664, OTWF 98)
törtkil "dikdörtgen" (Buddh Uig II 351, Baguettes 3, Maitr 30 r9 ve 86 v7, OTWF 98)
yürüŋkil "beyaz" (Mz 724 v 35, OTWF 98)
kızkıl "kızıl" (TT VIII I 6, Ht IV 55, OTWF 98)
targıl öküz "çizgili, benekli" (Ernte 1, OTWF 99)

+(A)mUk (krş. ***(-mXk)***:

kızamuk " 'kızamuk' hastalığı" (TT VII 22, 16, OTWF 101)
yasımuk "mercimek" (Heilkunde I 119, ETŞ 12.42, OTWF 101'e göre)

+Xş, renk adlarına gelen ve onlara '-imsi' anlamı katan bu ek Özbekçe ve Çağdaş Uygurcada yaşar: *sarg+ış* "sarımsı", *ak+ış* "akımsı" ve *kök+iş* "mavimsi" Özbekçede *sarğuş*, *akuş* ve *kökiş*'tür (OTWF 102)

Çağdaş Uygurca:
köküş "mavimsi" (BT XIII 1, 100; XXIII, BuddhUig, OTWF 102)

İŞLEV VE YER GÖSTEREN TÜRETİM EKLERİ
+dUrXk, genelde vücut azalarını gösteren sözcükler türetiyor:

boyunduruk "boyunduruk" (TT V B 115, TT VII A 33, OTWF 104)
beldürüklüg "bel, kemer" (BT XIII 20, 13; BT VII C 17, OTWF 104)
sakaldruk "atın dizgin takımının başa geçirilen kısmının boğaz kayışı" (Khot 16, OTWF 104)
kömüldrüh "eyerin göğüs kayışı" (Khot 21, OTWF 104)

***+çU* ve *+çUk*:**

artçu "heybe" (UW 210a, OTWF 106)

kap+çuk "küçük kap" (Heilk I, OTWF 108)
küp+çük "küçük küp, küpecik" (OTWF 47, 108)
ne+çük "neden, nasıl" < *ne+çü ök* (Mz 648 T [II] S 19, OTWF 107)
otçuk "küçük bir ateş yeri → ocak" (BT III, VII, OTWF 108)
yan+çuk "para kesesi" (Maitr 105 v2, OTWF 106)

+çU'lu şekillerin bir başka ikincil genişleme yolu da aşağıda OTWF § V'te kısmen anlatılan *+lA*'dır. *an+çu+la* ve *tün+çü+le*'de bunu görüyoruz; *ançulayu, mınçulayu, munçulayu* ve *bulıtçulayu* (Ht V 320)'ya bir de zarf değerli *+yU* eki eklenmiş. Sonuncusu *ETŞ* 9,4'te *bulıtçılayu* şeklinde yazılı; bu da DLT'te *artçu*'nun uğradığı aynı düzleşmeyi (unrounding) gösteriyor. AbhiKār 10'daki *munçılayu* ve Suv 425,15'teki *biziŋçileyü* "bizim yerimizdeki gibi' de aynı durumda. Ayrıca, krş. bütün işaret ve şahıs zamirlerine gelebilen Eski Osmanlıca ek *+cIlAyIn*'dır; örneğin *buncılayın, şunlarcılayın, sizcileyin*, vb. (TTS VII s.v.) OTWF 107

+ *lAg*, gerçekte *+lA-* ve *-g* eklerinin bir araya gelmesi ile ortaya çıkan birleşik bir ektir.

kış+lag "kışla; kışlık konut" (Maitr 218 r 4, BT XIII 39, 23, OTWF 109)
tarıg+lag "tarla" (Ht V 4 a 23, Ht Par 130, 15; ShōAgon 1, 151 Ernte 27, BT I B 19, Maitr 73 v 8, 167 v 29 ve 109 r 6 ve 7, BT VII A 57, BT VIII B 246, OTWF 108)

yay+lag "yayla; yazlık konut" (Maitr 218 r 4, BT XIII 39, 23, OTWF 109)

+mAk, Eski Türkçenin bütününde, az sayıdaki örnekte, giysi adı, giyilen nesnelere gelen bir ek olarak kullanılır.

küküzmek "(burada) küçük çocuk giysisi" (UigRuk I, 10, OTWF 110)

+çI, Türkçenin en başından beri çok yaygın, işlek kullanılan bir ektir. Esasen insanları gösterir, bir işi yapan insanı gösterir. "kan emici" vb. birkaç örnek bu kuralı değiştirmez; günümüz Türkçesindeki *-(y)IcI* eki ise birleşik bir ek olup fiillere gelir (*-gU+çI* ve *-g+çI* > Türkçe *-(y)IcI*).

altun+çı "kuyumcu" (UW ve HamTouen 34, 2, OTWF 112)
aş+çı "aşçı" (Maitr 72 r 8, OTWF 111)
boşgut+çı "öğrenci" (Ht VII 8 b 5-6, UigTot 1009, LautBemerk 41 ve Abhi 64 b 8 ve Abhi A 52 a 10 (1546, OTWF 115)
kalan+çı " 'kalan' vergisini ödemek yerine devlete çiftçi (tarım işçisi) olarak çalışan kişi" (USp 14, OTWF 112)
kaŋla+çı "gemici, denizci" (TT VIII A, 34, OTWF 111)
kemi+çi "gemici" (M III 6, 6_2, OTWF 111)
küzet+çi "nöbetçi, gözleyici" (Ernte 54, Ht IV 681 ve X 1116, BT II 1342, OTWF 115)
ölüt+çi "katil; cellat" (BT IX, XXV, OTWF)
+çI eki bir çok ekten sonra birleşik şekilde gelebilir, özellikle yukarıda değinilen *-gU* ve *-(X)g* eklerinden sonra bir hayli örneğe rastlanır *(-gUçI, -(X)gçI)*. Yukarıdaki *boşgutçı, küzetçi* gibi örnekler de *-(U)t* ile türemiş birleşik örneklerdendir (*-(U)t* için → 3.108).

+dAş, işlek bir türetim eki olup yabancı kelime köklerine bile gelir; taban ismin gösterdiği şeyde eş veya ortak, ya da o şeye ortaklaşa sahip olan kişileri gösterir:

adaş (<?) "arkadaş, dost" (MaitrHami 14, BT XXVI, KudaraSaddh, OTWF 119)
boşgut+daş "sınıfdaş, sınıf arkadaşı" (BT 25)
iş+deş "aynı işte olan" (BT II, OTWF 120)
ka+daş "evlilik yoluyla akraba olan" (BT II, III, VIII, IX, XIII, OWTF I, 119)
körk+deş "aynı görünümde olan, kopya" (Suv 64, 6 ve 8, OTWF 119)
kudaş < *kut+daş* "talihi biriyle ortak, uğurdaş → dost, ahbap (?)" (Huast 151, BT XIII 46,16 ve UigFalt 169-170, OTWF 119)

nom+daş "ortak dine, öğretiye inananlar, dindaş" (Warnke 616, UigSteu A 17, LetterTunHuang 4 ve 8, UigTot 129 ve UigFalt 169- 170, OTWF 119)

+lXk, en eski dönemden günümüze bütün Türk dillerinde en yaygın kullanımı bulunan eklerin başında gelir. Geniş bir kullanım alanına sahip olması dolayısıyla tek bir vazife ile tarif edilemez:

apamu+luk "başlangıcı ve sonu olmayan, sonsuz, ebedi" (HtPar 232, 14, OTWF 122)
beg+lik "bey olmaya yaraşır, beylik" (U II 21, 14, OTWF 123)
kalp+lık "*kalpa* süresince" (Warnke 484, OTWF 123)
meniŋ+lik "benlik, benim benzerim" (BT I 0 33, OTWF 125)
negü+lük "niçin, sebep" (Suv 620, 4, OTWF 122)
ne+lük "neden" (KPZieme 10, HamTouen 1, 39; 22, 8; 25, 3; 28, 19, OTWF 122)
yıl+lık "yıllık" (UigRuk I 4, OTWF 123)

YOKSUNLUK VE YADSIMA EKİ

Kimi gramer kitaplarında kalıcı kelimeler yapmadığı düşünülerek yer verilmese de, Türkçe *+lI* ekinin zıddı olan *+sIz* eki Eski Uygurcada çok farklı görevlerde kullanılır:

buluŋsuz buçgaksız "uçsuz bucaksız ('köşesiz bucaksız')" (TT VI 427, OTWF 136)
çınsız kėrtüsüz "hak[ikat]sız ve güvenilmez" (BT II 258, OTWF 134)
kirsiz "kirsiz, temiz, saf, pak" (BT I, II, III vb., OTWF 133)
mensiz "bensiz, ben duygusu olmaksızın" (BT I, III, VIII vb., OTWF 133)
nomsuz "dharma karşıtı, dharmasız" (Suv 562,20, BT IX, OTWF 131)
ögsüz "şuursuz, bilinçsiz" (Suv, BT V, IX, OTWF 133)
toyınsız "rahipsiz" (Ht IV, OTWF 133)
törösüz "öğreti karşıtlığı, kanun karşıtlığı, 'kanunsuzluk, öğretisizlik, öğretisiz'" (Suv 562,20, BT I, VIII, IX, OTWF 131)
üdsüz kolosuz "vakitsiz, zamansız mevsimsiz" (TT VI 314, SuvStockh 83, OTWF 131)

+Xn ile genişletilmiş zarf görevindeki örneklerde de görülür: *üzüksüzin* "kesintisiz olarak, daimi" (Suv, BT XIII, OTWF 131).

TABAN İSİMLE İLGİLİ TÜRETİM EKLERİ

+lXg, basitçe, eklendiği adları sıfata dönüştürür, aitlik anlamı katar, çok yaygındır:

adalıg "tehlikeli" (TT III 139, OTWF 142)
beçelig "sakat, topal" (BT V 21, 456, OTWF 139)
dıdımlıg "taçlı" (Maitr 2 v 23, OTWF 142)
kümüşlig tirgükler "gümüş sütunlar" (Maitr 138 r 11, OTWF 144)
sansarlıg tegzinç "saṃsāra girdabı"(Suv 430, 7, OTWF 145)
tavışgan yıllıg takıgu yıllıg kişi "tavşan ya da tavuk yılında doğan kimse" (TT VIII 14, 36-38, OTWF 144)
tugılıg "güzel, güzel görünüşlü" (HT X, Sho VII a 5, OTWF 139)
yėrtinçülüg "dünyevî, dünyaya ait" (Maitr 21 r 11, OTWF 143)

+dXŋ, eski ve işlek olmayan bir ektir:

aydıŋ "ay ışığı" (BT I (B) 241, OTWF 155)
baştıŋ "lider, önder" (BT VIII A 699, Warnke 777, BT VIII B 149 ve 263, OTWF 156)
korduŋ "tortu" ? (M III 8, 10_1 2, OTWF 156)
otuŋ < **otduŋ* "odun" (Maitr 201 r 8, OTWF 156)

+sOk, şaşılacak, şaşılacak güzellikteki, özellikteki kavramları ifade eden kelimeler türetir:
ilgeysök "bilgili, donanımlı" (TT VIII A 20, BT VIII B 271, BT XIII 21, 59; BuddUig II 90, OTWF 158)
taŋgusok "özel isim" (BT XIII 46, 35, OTWF 157)
taŋsok "muhteşem, mükemmel" (Ht IV 502, ETŞ 10, 112 ve 268 ve 12, 61; Suv 118 ve 574, 16-19, OTWF 157)
yarsok kılınç "kötü / çirkin / iğrenç amel" (Maitr 198, r 15-16, OTWF 157)

+gOk:
başgok "sivri tepe, dağların sivri tepesi sivri kayalıklar" (BT V, IX, TT IX 67, OTWF 158)
çımgok "büyük zil, çimbali" (BT III 973, OTWF 158)
semirgök ~ *semürgök* "serçe, bülbül vb. küçük kuş (?)" (Suv 694, 12, OTWF 159)
yalŋok, yalıŋok, yalaŋok < **yalŋ+gok* "insan, insanoğlu" (BT I, XIII, XXV, UigTot, vb., OTWF 159)

+(A)ŋ, üretken olmayan eski bir ektir:

ayançaŋ "saygılı, hürmetli" (AYS III, TuoLuoNi 148, OTWF 160)
küvençeŋ "gurur" (TT VI 72, OTWF 160)
kaŋ < **ka+(a)ŋ* ? "baba" (OTWF 161)
kurug öleŋ "ıssız bataklık" (Suv 599, 13, OTWF 160)
sevinçeŋ "sevinçli" (Maitr 83 r17, OTWF 160)

+AgU, +AŋU ve ***+gU*** için sırasıyla aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

bagır+agu "bağ, bağlılık, tutku" (BT VIII 4, 51, OTWF 162)
esri+ŋü "çeşitli; karışık desenli, renkli" (UigTot 687 ve 972, ShōAv 163, Ht IV 1029, OTWF 163)
tıl+aŋu "etkili, güzel konuşan; belagatlı" (Suv 505, 6, OTWF 163)
ėnç+gü "barış, huzur" (Suv 618,9, Tug 34, BT XIII 24, 10 ve HazaiAval 26, OTWF 164)
ikirçgü "şüphe" (BT II, XX, OTWF 164)

+gAy, çoğunlukla yön gösteren kelimeler türetir:

ilgey "ilk" (ETŞ 9, 56, OTWF 165)
oŋay "kolay" (BT VIII A 11, ETŞ 9, 56; 16, 55 ve 108; TuoLuoNi 106, AbitAnk 15, DhoSu 16, OTWF 165)
yokay "gurur, kibir" (BT II 333, Warnke 401, BT VII A 705, OTWF 165)

FİİLDEN İSİM TÜRETEN EKLER (ERGATİF TÜRETİMLER)

-(X)g, en işlek eklerden biridir:

azag nom "sapkınlık, sapkın öğreti" (Töpfer 65, OTWF 175)
baçag "oruç" (TM 183, 6; M III 13, 10_4 ve M III 20. metin, OTWF 173)
bürtüg "temas, dokunuş" (UigTot 154-5 ve 1408, OTWF 185)
ėrpek "testere" (Maitr 68 v 16-17, 68 v 3, OTWF 176)
kizlek ~ *kizleg* "gizem, sır" (UigFalt 149, BT VII A 438 ve 439 B 36 ve 51, OTWF 174)
kusug "kusma, istifra" (U II 61, 11; 65, 21 ve 66, 44 ve ETŞ 10, 102, OTWF 174)
ötüg "rica" (EDPT, M III 12, ve 44 3_2, Ht VII 13 a 15, Ht Pek 54 r 5-7 ve 48 v 3-5, OTWF 199)

saçıg "saçılmış, dağınık, dökük saçık" (Maitr H XI 3 b 16, OTWF 199)
tirig "diri, canlı, yaşayan" (U III 41, 4 ve Suv 9, 16, OTWF 208)
ugra-g "niyet, amaç" (ETŞ, OTWF 208)
yap-ıg, "üst örtüsü, dam" veya "bina, yapı" (Suv 704,13ff ve U III 37, 33-34, OTWF 215)
yör-üg "açıklama, yorum" (TT VIII, Suv vb., OTWF 219)

-*(O)k*, isim ve sıfat türeten oldukça yaygın bir ektir:

aç-ok "açık" (UW_NB_İsim 12, OTWF 226)
adr-ok "farklı, çeşitli" (UW_NB_İsim 49, OTWF 226)
arta-k "bozulmuş, çürümüş" (BT XIII, UigTot, UW_NB_İsim 226, OTWF 228)
art-ok "fazla" (BT I, II, III ve ötesi, UW_NB_İsim 269, OTWF 228)
bedü-k "büyük" (Ht, Suv, OTWF 230)
egsü-k "eksik, noksan, eksikli, kusurlu" (BT XIII, Maitr, OTWF 232)
kevşe-k "gevşek, yumuşak, esnek, nazik" (Ht vb., OTWF 232)
sın-ok "kırık, bozuk" (USp 98,15, OTWF 243)
tavra-k "çabuk, hızlı, çevik, atik" (BT VII, VIII vb., OTWF 245)
yagu-k "yakın, yakındaki" (Suv, BT VIII vb., OTWF 253)
yaŋl-ok "yanlış (isim ve sıfat), hata, yanlışlık, günah" (BT I, III vb., OTWF 254)
(y)ıra-k "uzak" (TT VI 99, Ht IV 526, HtPar 16 v 19, Warnke 556, BT XIII 5, 138, OTWF 233)

-*Iş* eki, daha ilk metinlerden itibaren oldukça üretken olan ve Eski Türkçe dönemi boyunca ve o dönemden günümüze kadar da öyle kaldığı belli olan bir ektir. *+lXg*, *+sXz* ve başka ekler içerisinde görülen birleşik şekilleri de vardır; sonu geniş ünlüyle, *A* ile biten kimi örneklerde daralma görülebilir (*A* → *I/U*, bk. *arvış, küsüş* vb.); sonu *-ş-* ile biten fiillerde hece yutumu görülebilir (bk. *tuş, barış* vb.):

akruş < **akuruş* < **akur-* "huzur, sükûnet" (Suv 573:9, HT X, M III 31 u. 5, UW_NB_İsim 82, OTWF 262)
alkış < *alka-* (Hochzeit 4, 5 ve 14 ile HamTouen 5,42 ve 6,14, OTWF 262)
arkış < **arka-* "göndermek, yollamak" (HamTouen, HT V, HT VII vb., UW_NB_İsim 254 ve ötesi, OTWF 268, 553)
arvış < *arva-* "sihir, büyü" (UW 217-8, USp 103,5, AgFrag (1) F8, Bhais 6 ve BT XIII 48,2, OTWF 271)

atış "atışma, karşılıklı atma" (Suv 475,5'te ve Suv 411,11, OTWF 265, 266)
evriş "hâl ve gidiş, davranış" < *evir-* "çevirmek, döndürmek" (Suv 152,4 ve 525,12, TT VIII C3, Maitr 38 v17, BT XIII 27,15 ve Abhi 1941, OTWF 262, 271)
bögüş "düşüncenin bir konuya yoğunlaşması" < *bög-* "bir araya toplamak" (Maitr 151 v12, ShōAgon 1,61, Ht VII 2058, ETŞ 11,133 ve 12,17, OTWF 271)
busuş "keder, kaygı, endişe" < *busan-* "elem duymak, kederlenmek, üzülmek"in tabanından (BT I, III, V, IX vb., OTWF 262)
il-iş "bağ, bağlılık, tutku" (BT I, BT XIII, Warnke 236, MaitrH XVI 15 b7: *iliş tutuş*, Suv 614,19, OTWF 272)
kargış < *karga-* (TuoLuoNi 182, ZiemeBarčuk, UW_NB_İsim: *alkış* 97, OTWF 262)
küsüş < *küse-* (Hochzeit 4, 5 ve 14 ile HamTouen 5,42 ve 6,14, OTWF 262)
sakış "sayış, hesaplama" (Suv 589-90, BT II 206, köktaşları için, krş. *sak-ın-*, OTWF 271)
suvsuş "sulu içecek, suda ıslatılarak veya haşlanarak yapılmış içecek" < *suv+sı-* ve belki bir kez < *suv+sa-* (Suv 156,2, 588,8, 590,9 ve 606,2, TT VIII I 16 vb., OTWF 262)
uluş "kent, devlet, vb." < *ula-* "ulamak, uç uca eklemek" (BT I, BT II vb., OTWF 262)
üküş "çok, pek çok" < *ük-* "yığmak" tabanından geliyor (krş. *ük-ül-* "yığılmak" (BT I, BT II vb., OTWF 267)
ülüş "bölüm" < *üle-* (BT II, BT V vb., OTWF 262)
ünüş "(dışarı) çıkış" < *ün-* (Suv 244,21, 361,5 ve 371,13, BT I D(331), ETŞ 13,91 vb 152, OTWF 269)
yagış "et sunusu, kurban" < *yag+a-*'tan (U II 61,4, 65,14 ve 6636'da, TT VII 25,1 ve 25,20, Ht V 7 a8, BuddhUig II 213, OTWF 262)

Son ünsüzü -*ş*- olan bazı fiillerden -*Xş* ile türeyen bazı kelimelerde son hecenin yutulduğu görülür, düşünülür; bu durumda ortaya eşsesli isim ve fiiller çıkar:
barış "gidiş" (HT V *keliş barış sav*, OTWF 269)
keliş "geliş" (HT V *keliş barış sav*, OTWF 269)
koş "çift, ikili" < **koşuş* < *koş-* "çift oluşturacak şekilde bir araya koymak, [hayvanları arabaya] koşmak" (BT I B6 = C9, Warnke 336, BuddhUig II 541 ve SuvCaitya 32,15, OTWF 264)
sış "şiş, şişme" < **sış-ış* (BT IX, XIII, HöllDKPAM, HamTouen, HamKP., DKPAM-StP; *sış-* "şişmek" BT XXIII, XXV, UigTot, VerSaddh., OTWF 264)

süŋüş "döğüş, vuruşma" < **süŋüş-üş* (q.v. aşağ.) BT 23, Zwei, HamToucn, BT 25, OTWF 266)

tuş "toplanma, toplantı; toplantı yeri; fırsat, vesile" < **tuş-uş* "karşılaşmak" (Warnke 17, ETŞ 10,9 ve 19,3, ve BT VIII A318, OTWF 264)

M. Erdal'ın çalışmasında bu ekle ilgili özellikle değindiği bir konu da *-Xş* ekinin '*ergative*' türetim ekleri grubuna mükemmel uyduğu; çünkü bu ekle türetilmiş kelimelerin ya soyut isim ya da *ergative* dağılım şeması izlediğidir. Somut olduklarında, taban fiil geçişliyse nesnesini, geçişsizse öznesini gösterirler (OTWF 274, sonlarda).

-(X)nç, eki çoğunlukla fiil isimleri türetir, Orhon Yazıtlarında görülen tek heceli örneği *unç* Uygurcada sadece *+sUz* ile görülür: *unçsuz* (BT IX), çoğunlukla iki, bazen de üç heceli fiillerde görülürler:

kurı-nç "kuraklık" (U IV D 23, OTWF 279)
kıskınç "korku" (BT II 567, OTWF 278)
sez-inç "şüphe" (M III 12, 12_3; BT V 13, 247-8 ve 19, 418, OTWF 280)
kork-ınç "korkunç" (Buykal 19, Suv 359, 3, OTWF 281)
öküunç "tövbe, pişmanlık, nedamet" (YE 68, 18; Suv 10, 23; Maitr, Genzan B r1, OTWF 281)
sèzinç "şüphe, kuşku" (M III 12,12_3, BT V 13,247-8 ve 19,418, OTWF 279, 285)
sevinç "sevinç, neşe" (Hochzeit 27, Ernte 13 ve 124, Ht V 12 b15, OTWF 280, 285)
yükünç "tap(ın)ma işi" (BT II 148, 153 ve 156, Warnke 90 vb., OTWF 279, 285)

-(X)nçU eki, -(X)nç ekinin daha yazıtlardaki ve ilk dönem Uygurca metinlerdeki versiyonu gibi düşünülse de M. Erdal daha farklı düşünmekte, her iki ekin etimolojik olarak da farklı eklere gittiğini yazmaktadır; Erdal'a göre *-(X)nç*'li şekiller çoklukla *-n* ile biten fiillere gelmekte olup *-Xş* ile bir ilgisi vardır; *-(X)nçU* ise *-(X)n* ve *+çU*'nun birleşmi olabilir (OTWF). Ancak *ögrünçülüg* ve *ögrünçlüg* gibi *+lUg* ile genişlemi örneklere baktığımızda işlev olarak aralarında bir fark göremediğimi belirtmek isterim:

alk-ınçu "son, bitiş" (AYS III, OTWF 288)
èrinçü "günah" (BT V, IX, OTWF 287)

ögr-ünçü "sevinç, neşe, eğlence" (BT V 9, 149 ve 13, 242 BT I B (113), MaitrGeng 17 a 30, OTWF 286)
to-nçu "kovuk" (TT I 91, Ht IV 480, OTWF 289)
üzl-ünçü "son" (BT I D (171) ve (190), ShōAgon 1, 158 ve 2, 190, 9; BT II 943, Ht V 154 ve 12 b 14 - 15, BT VIII B 25, BT III 406, OTWF 288)
-(X)m eki genelde yalın, tek heceli, bazen de genişlemiş, türemiş fiil tabanlarına gelir, esas olarak fiil isimleri yapar; yaygın kullanımı olan bir ektir:

ked-im "elbise" U II 42, 32 TT VIII D 38, Warnke, 463 ve 471, Maitr 94 r 3, BT VIII A 128, Suv 102, 18 ve 613, 4, OTWF 294)
ör-üm "örülmüş, örgü" (Maitr 165 r 13 = BT IX 149, 13_2, OTWF 294)
uçr-um "dik, yüksek (?)" (TuoLuoNi, OTWF 294)
yė-m "yem, yiyecek" (TT I 184, TT IV A 38, UigSün 381, OTWF 290)

-Xn eki, geçişli köklerden nesne, geçişsiz köklerden özne isimler türetir, bazen fiilin son ünlüsü değişebilir, daralabilir, *ula-* → *ulun, uza-* → *uzun, yaru-* → *yarın,*:

adın "ayrı, başka, diğer", krş. *adır-* "ayırmak" (BT I, II, III, V ve ötesi, OTWF 301, 304)
ak-ın "akıntı, akış; taşkınca akan su" TT VIII D 35, BT I B (110), BT XIII 27, 6, OTWF 301)
es-in "esin, meltem" (Maitr 153 v 30 ve 151 v 5, Maitr Geng 2 a 16, AgFrag (1) B 24, Suv 209, 17, OTWF 301)
kel-in "gelin" (ShōAgon 1, 276, OTWF 302)
küsün "güç, kuvvet" < *küse-* "arzulamak, istemek" (BT I, II, III, VII, VIII, IX, OTWF 305, 306)
yakın "yakın" < *yak-* "yaklaşmak, yakın olmak" (BT VIII B 251, BT I C (11), Neujahr 31, Ht IV 224, Maitr 70 r 17 ve 24, OTWF 302)
yarın "şafak; yarın, ertesi gün" < *yaru-* aydınlanmak, ışımak" (M I 6, 19; M III 7, 16_3, 36, 5_3 ve 43, 1_4, T II A 59, OTWF 301)

-(U) t eki esasen fiil isimleri yapar, yer ve alet adları da türetebilir, *°r* ile biten bazı fiillerden de (*r* düşümüyle) isimler türetir:

çaşut < **çaşur-* "iftira" (TT I 74, U II 76, 6; Maitr 122 v 18, OTWF 311)
kızgut "ceza" (U II 20, 1 ve 26, 14; U III 56, 7; BT II 1095; Warnke 66, OTWF 313)
öl-üt ayıg kılınç "katliam" (U III 4, 12, OTWF 310)

takş-ut "şiir, manzum ürün" (Ht VII 1832, Kuan 171, Tug 7, 26 ve 65, Maitr 32 r 3, OTWF 311)

-mA eki genelde yalın haldeki fiil köklerine, bazen de türemiş fiillere gelebilir;

amrıl-ma "huzur, huzura kavuşma, sükûnete erme" (BT XIII, OTWF 317)
erksin-me "güçlü, yetkili, muktedir" (ShōAbhi, OTWF 317)
kapar-ma "kabarcık" BuddhUig I 4, UigTot 1180, OTWF 316)
kötrül-me "yüceltilmiş" (ETŞ, OTWF 317)
közün-me "belirme, görünme, ortaya çıkma" (BT VII OTWF 317)
öç-me "sönme, sona erme" (BT XIII, OTWF 317)
törö-me "türeme, var olma" (ETŞ, OTWF 317)
yèzeme "devriye" (BT III, OTWF 317)

-mIk (krş. *+(A)mUk*)
kıçmık (< **kıçı-* "kazımak") "toz, talaş" (BT 1, 13, 28, HT V 1937; OTWF 101)
kısmık < *kıs-mık* "dar geçit, dar boğaz" (HT V 299, HT VII 206, 1584, HT IX 535; OTWF 102)

-gI eki esas olarak geçişli fiillerin nesnesini, geçişsizlerin öznesini gösteren isimler türetir:

kerki "keser" (LautHöllen 116, OTWF 323)
kat-gı "sert, haşin, hırçın, sert tabiatlı" (Maitr 171 r7 ve TT I 14, OTWF 322)
kötgi "şişik, şişkinlik, tümsek, çıkıntı, kabartı; yığın" (< **köt-gi*, **köt-* yükselmek, yukarı kalkmak", krş. *kötür-* "kaldırmak, yükseltmek"; MaitrGeng, OTWF 322)
yum-gı "bütün, hep, beraber" (BT II, BT XXVIII, OTWF 323)

-(X) z eki hem geçişli hem de -daha sık olarak- geçişsiz tabanlara gelir; birinci durumda fiilin nesnesini, ikinci durumdaysa öznesini gösterir:
bog-uz "boğaz" (Maitr 198 r3, 2 r8 ve 127 r17, U II 71,1₁ ve BT XIII 3,8, OTWF 326)
es-iz "kötü, işe yaramaz" (DreiSkl, OTWF 326)
kokuz "yok, boş" (DKPAM-StPb, OTWF 324)
küve-z "mağrur, gururlu" (BT VII, IX, XIII, OTWF 324)

-*gXn* eki geçişsiz fiillerin eyleyicisini, geçişlilerin nesnesini gösterir; bütün tabanlar tek heceli basit fiil, dolayısıyla bütün türev de iki hecelidir:

bil-kin "bilinen, ünlü" (ETŞ 10,79 ve 231, OTWF 328)
kel-kin "sel, büyük nehir veya deniz taşkını" (TT VIII A32, OTWF 328)
köy-gün "yanıp kül olmuş" (BT VII G8, OTWF 328)
taş-gın "taşkın" (*taşgın suvlar* "taşkın sular, sel taşkını suları") (BT XIII, OTWF 328)
tėr-kin "yığın, tıkış/tıkız" (BT I, BT XIII, OTWF 327)
tut-gun "tutsak, esir" (ThreeLett 4, OTWF 329)
ürt-gün "saman yığını, samanlık" < *ürt-* "örtmek" (ShōAgon 1,87, OTWF 328)

-*(X)l* eki genelde iki heceli fiillere gelir ve sıfat veya zarf özellikli isimler türetir:

**adıl* "mükemmel" (Shō XII a5'te ve BT XIII 56,3 ve 58,13, OTWF 330)
**amı-l* "sakin, sessiz" (BT V, IX, OTWF 330)
**ına-l* "bir unvan" (UigOn I r7 ve 8 ve v4, OTWF 331)
ıd-ıl "akın, baskın, sefer" (ManBuchFrag II 2,2,2; krş. WilkensKatalog s. 75, OTWF 330, 332)
kıs-ıl "dar geçit, boğaz, koyak" (BT IX, XIII, OTWF 330)
osa-l "ihmalkâr, savruk, dikkatsiz" (BT III 219, XIII 15,28, ETŞ 12,54, OTWF 330)
ötül ~ yötül "öksürük" (MaueBr, MaitrHami 15, OTWF 330)
tüke-l "eksiksiz, tam, mükemmel" (BT I, II, III ve ötesi; OTWF 330)
yava-l "nazik, uysal", kök için krş. *yavaş* (ĀgFrag (1) B24, OTWF 331)
yėve-l, kök için krş. *yėvet-, yėvek* (TugDvaUjgDok I 14, OTWF 331)

-*dU* eki, geçişli fiillerde sonucun nesnesini, geçişsizlerde de öznesini gösteren isimler türetir:

egdü "kılıç kını veya benzer şeyleri oymakta kullanılan çengel uçlu bıçak" (TT V, OTWF 332)
tamtu < **tam-(ı)t-du* "alev, parlama" (BT XIII, OTWF 333)
ületü <* *üle-t-dü* "büyük bir kumaşın eşit parçalara bölünmüş bir parçası" (HamTouen, OTWF 333)

-*vI* eki geçişsiz fiillerde özneyi, geçişli fiillerde ise nesneyi gösteren isimler türetir:

ar-vı "şüphe, kuşku" (HT X, OTWF 335)
çul-vu "küfür" (BT III, AYS III, OTWF 335)
kay-vı "dikkat, kaygı" (*kayvılıg* içerisinde) (HT, OTWF 336)
ötvi "arasından" (BuddhUig I, ETŞ, OTWF 335)
sil-vi "leke, kusur" (*silvisiz* içinde) (ETŞ, OTWF 336)
tik-vi "dikey" (ETŞ, OTWF 334)
tul-vı "aşağılama, kötüleme" (BT XXV, ETŞ, OTWF 335)
yėt-vi "erişilebilir, yetişilebilir, anlaşılabilir" (HtPar, OTWF 335)
yıg-vı "hepsi beraber" (BT IX, OTWF 334)

-*(X)ŋ* eki ile türemiş az sayıda örnek vardır:

çalpaŋ "cıvık çamur" (BT III, OTWF 337)
üsteŋ "üstün, mükemmel" (Ernte 21, OTWF 337)
yalıŋ "yalın, çıplak" (OTWF 338)

-*(X)ndı* ve **-*dI*,** ilki Uygurcada çok yaygın değildir, ikincisi için de az sayıda örnek vardır.

isindi, isindilig "sıcak, ısıtılmış" (Ernte, OTWF 339)
ögdi "övgü" (BT II, BT VIII B150, ve ötesi, OTWF 339)
uruntı "kavga" (Ht VII, OTWF 339)
yėrinti "iğrenç, tiksindirici" (U III 75,8, BT XIII, OTWF 339)
yıvdı "övgü" (Schwitz, OTWF 339)

-*I* ve **-*şI*;** M. Erdal'a göre ulaç, zarffiil eki olan *-I* ile buradaki ek görevleri, kullanımları dolayısıyla ayrı ele alınmalı, bu ek fiilden isim yapan bağımsız bir ek kabul edilmeli:

ėrşi "zıt, ters, karşı" (AYS, TT III, OTWF 342)
karşı "zıt, ters, karşı" (AYS, BT XIII, OTWF 342)
köni "düz, doğru" (OTWF 341)
körşi "gören, manzaralı" (BT III, OTWF 343)
sapşı "özgü, uygun, münasip" (AYS, OTWF 344)
takı "dahası, daha, dahi" (OTWF 340)
teŋeşi "denk, eş, benzer" (BT IX, OTWF 343)
tögi "ayıklanmış ve/veya döğülmüş tahıl" (TT VII, TT VIII, OTWF 340)
tutşı "daima, devamlı" (Ht IV, OTWF 343)

yara-ş-ı "uygun, münasip" (BT I, II, OTWF 342)
yöleşi "benzer, münasip" (BT IX, OTWF 343)

-(X)gIXg ekini esas olarak Türkçedeki *-lIl* eki ile karşılaştırabiliriz; bu ekle türeyen kelimelerin kullanımına bakınca, eki etimolojik olarak *-(X)g* ve *+lIg* almak yerine, birlikte ele almalı ve incelemelidir; Kaşgarî bu bölüm için özel bir açıklama getirmiştir (bk. OTWF 344 ve ötesi):

ėt-iglig "süslü, süslenmiş; hazırlanmış, donatılmış; yapıcı" (U I 29,9, Suv, OTWF 347)
kavzatıglıg "çevrili, kuşatılmış" (BT III, OTWF 348)
kizle-glig "gizli, gizlenmiş" (HtPek, OTWF 347)
koş-uglug "koşulu, koşulmuş, bağlanmış" (Suv 636, 22, OTWF 346)
ornaşıglıg "yerleşili, bir arada yerleşmiş (?)" (ETŞ, OTWF 348)
sev-iglig "sevimli, hoş" (BT II, III ve ötesi, OTWF 347)
suva-glıg "sulanan" (T III M 205 d (U5241), OTWF 347)
tölte-glig "döşeli, serili" (BT I, OTWF 346)
tutuglug "tutulu → tutan" (BT XIII 20,21, OTWF 348)
yad-ıglıg "yayılı" (BuddhUig II, OTWF 348)
yarat-ıglıg "donatılmış, yapılmış" (BT IX, XXV, OTWF 347)

-(X)nçsXz eki de birleşik eklerden birisidir, *-(X)nç* ve *+sXz* eklerinden oluşur:

alkınçsız "sonsuz, sonu olmayan, tükenmeyen" (BT II, III, OTWF 350)
eymençsiz "utanmaz, ahlaksız" (BT XXV, OTWF 349)
kertgünçsüz "inançsız" (BT III, V, OTWF 350)
kork-unçsuz "korkusuz" (U IV, UigTot, Maitr (var olan şekil *korkınçsız* BT I, IX), OTWF 349)
sevinçsiz "mutsuz, sevinçsiz" (HamTouen, HamiZus, OTWF 350)
teginçsiz "ulaşılmaz, erişilmez" (BT II, IX, OTWF 349)

ÂLET İSMİ TÜRETEN EKLER
-çUk -çUg ve ***-gUç*** ekleri çoğunlukla âlet isimleri türetir:

sunçuk ~ sunçug "döşek, hasır" (TT X, Maitr, Ht, OTWF 357)
olorçuk "oturak, iskemle" (Töpfer 41, OTWF 357)

-gOk ekinin örneği azdır, çeşitli nesnelerin adlandırılmasında görülür:

asgok "bayrak, sancak" (Hami14, OTWF 359)
kazgok "yere çakılan kazık" (BT III, IX, OTWF 360)
tirgök "direk" (BT VII, IX, OTWF 360)
tolkok "(dolunca şişen deri) tulum, kırba, tuluk" < *tol-* "dolmak" (Windg 23, Suv 6,1, OTWF 359, 360)
tutguk "köle; rehin (?)" (UigRuk, OTWF 361)
yunguk "sabun; banyo (?)" (TT VIII, DKPAM 2016, OTWF 361)

ERGATİF OLMAYAN TÜRETİMLER

"*Ergative* denen dillerde geçişli fiillerin nesnesiyle geçişsiz fiillerin öznesi aynı araçla belirtilirken, Latince, Almanca veya Rusça gibi *accusative* denen dillerde "konfigürasyon" farklıdır. Bunlarda fiillerin nesneleri bir yoldan, geçişli geçişsiz tüm fiillerin özneleriyse başka bir yoldan gösterilir. Dolayısıyla elimizde iki sınıf ergative-olmayan türetim vardır: nesneleri gösteren bir sınıf türetici ile özneleri gösteren ikinci bir sınıf. Burada 'nesne', hem dolaysız hem dolaylı tümleç olarak en geniş anlamında alınmalıdır; örneğin *kork-* "korkmak"tan *korkınçıg* "(kendisinden) korkulacak" yani "korkunç" şeyi gösterir.

Ergative-olmayan türeticilerin birkaçının bileşik ek olduğu görülecektir: Bu husus hem nesneleri (dolaysız ve dolaylı tümleçleri) gösteren *-(X)nçIg* ve *-gUlXKsXz*, hem de özneleri gösteren *-(X)gçI* ve *-(X)mlXg* ekleri için geçerli. *-gA* eki, daha sonraki dönemde *–gAn*'ın (OTWF § 3.324) yaptığı gibi, olasılıkla morfolojiden buraya geçmiş; *-gAk* da öncekinin genişlemesi olabilir. Hep birlikte ele alındığında, ergative-olmayan grubun ergative gruptan daha genç olduğu izlenimi uyanıyor." [Yukarıdaki iki paragrafın tamamı OTWF 362'den alınmıştır.]

-(X)nçIg ekinin görev dağılımı, gerek *-(X)nç* ve *-(X)nçU*'nun gerekse bunların türevlerinin dağılımından açık bir şekilde ayrılır; bu ekle türeyen kelimelerin anlamının akla getirdiğine bakılırsa muhtemelen *-(X)nç+sIg*'dan oluşur:

akla-nçıg "nefret edilesi, nefret edilecek türden, iğrenç" (BT III, XIII, OTWF 363)
amra-nçıg "sevimli, hoş" (BT XIII, OTWF 363)
esirkençig "acınası, zavallı, merhamet edilecek türden" (Hüen X, OTWF 363)
korkınçıg "korkunç" (BT VII, BT VIII, OTWF
muŋadınçıg "hayran bırakan, hayret verici" (BT IX, XIII, OTWF 367)
taŋlançıg "harikulade, mucizevi" (BT III, XIII, OTWF 367)

-gUlXksXz ekini, "yapılamaz / edilemez, -AmAz" anlamları içeren -*mAgUlUk*'tan ayırt etmek gerekir; etimolojik olarak üç ekten oluşur, *gU+lXk+sXz*:

ogşatguluksuz "benzersiz, karşılaştırılamaz" (BT XXV, OTWF 369)
teŋlegülüksüz "ölçülemez, karşılaştırılamaz" (BT XXVIII, OTWF 369)
tepretgülüksüz "sarsılmaz, kımıldatılamaz" (ETŞ, OTWF 369)
ülgülegülüksüz "ölçülemez, ölçülemeyecek kadar çok" (BT I, XXVIII, OTWF 369)

FAİL / EYLEYİCİ ADI TÜRETEN EKLER

-(X)gçI eki birleşik bir ek olup yukarıda yer verilen +çI eki ile benzer görevdedir, *-(X)g* ve *+çI* eklerinden oluşmuştur:

satıgçı "tüccar, satıcı" (BT IX, HamTouen, OTWF 372)
tapıgçı "hizmetçi, hizmet eden" (BT IX, XIII, OTWF 372)

aytıgçı "haberci; ulak" (HtPek 88 a15, OTWF 371)
bödigçi "dansöz" (BT VII A239 ve 241, OTWF 371)
kökçi küzetçi "bekçi, koruyucu, gözetleyici" (Ernte 53-4, Suv 434,2 Warnke 166 ve 352 ~ BT II 1351, OTWF 373)
ötegçi bėrimçi "suçlu" (Huast 92, OTWF 371)
tarıgçı "çiftçi" (TT X 39, Ernte 31, KP I 2, UigBrief, OTWF 371)
yoŋagçı kişi "müfteri, (her daim) iftira eden, iftiracı" (Suv 563,4 ve HamTouen 1,29, OTWF 372)

-(X)mlXg eki, sıfatfiil özelliği gösterir, devamlılık ve durağanlık anlamları taşıyabilir:

ertimlig "geçici, kısa süreli" (U II 80,62 ve 88,79, Maitr 1 r1 ve 13, vb., OTWF 375)
kanımlıg "kanmış, tatmin olmuş, memnun" (Maitr 170 v23 ve 9 v17, OTWF 375)
kınımlıg "uğraşıp didinen, vazgeçmeyen, sıkı duran" (Agam 1, 3, OTWF 375)
serimlig küdümlüg "sabırlı, bekleyebilen" (BT XIII, BT XX, OTWF 375)

-gA eki hem geçişsiz hem geçişli fiillerden eyleyici isimleriyle geçişli tabanlardan birkaç nesne isim yapar; *bilge, kısga* ve *tamga* gibi örnekler çok eski zamanlarda türediği için sık ve yaygın kullanıma sahiptirler:

bilge bilig "bilgi, bilgelik, hikmet" (BT I, II, III vb., OTWF 376)
kükrege "gök gürültüsü" (BT II, BT XXV, OTWF 378)
köli-ge "(koyu) gölge" (BT I, II, IX, OTWF 378)
köşige "(hafif) gölge" (Abitaki, Suv, OTWF 378)
muyga "aksi, inatçı, söz dinlemez" (TT VI 254, OTWF 376)
öge ~ üge "danışman" (BT II, IX, XIII, OTWF 376)
ötürke em "müshil ilacı" (Heilk I 190, OTWF 380)
tamga "damga" (BT IX, XIII, OTWF 378-379: *tam-* "damlatmak")
tarka "yalnız, kimsesiz" < *tar-* "dağıtmak, kovmak" (UigSteu s. 47, 57. dipnot, OTWF 381)
tutga "tutacak, sap, kulp" (BT VII A667-8, OTWF 381)
tümge "kafasız, akılsız, aptal" (BT I, V, VII vb. , OTWF 376)
yinçge "ince, kibar, nazik" < **yinç-*, krş. *yinçür-* (BT I, V, IX vb. , OTWF 381)

-gAn eki son dönem Uygur metinlerinde daha sık görülür, genelde sıfat özellikli isimler türetir.

u-gan "ilahî, tanrısal" (BT XIII, HamTouen, OTWF 384)
kap-gan, "kapan, tuzak" (Maitr 51/116/174 v5, OTWF 384)
küy-gen "yakıcı, yakan" (BuddhUig II, OTWF 384)
toş-gan "dolu, dolmuş" (Ernte 98, OTWF 384)

-mAn ekinin çok eski dönemde mevcut olduğu, daha sonra kullanımdan düştüğü söylenebilir:

tu-man "duman, sis" (BT XIII, OTWF 387)
kėtmen "çapa; kazma" < **kert-* (Ernte 1, USp 55,10, HamTouen 23,15, 17 ve 18, BT III 288, OTWF 388)
yaman "kötü, fena" < **yav-man*, krş. *yavız* ve *yavlak* (TT VII 29,6 ve 22, OTWF 388)

-mXr eki az sayıda örnekte görülür:

almır "hırs" (BT IX, OTWF 389)
kömür "kömür" < **köny-* (ManiŞ, OTWF 390)

yagmur "yağmur" (BT I, VII, VIII, IX, OTWF 389)

-gAk eki işlek bir ek olup üç ayrı görevi vardır: eyleyici isimleri, âlet adları ve hastalık adları yapar:

bezgek "soğuk humma" (Heilk I 102 ve Heilk II 1,74 ve 76, OTWF 394)
iç-gek "vampir" (BT V, BT IX, OTWF 393)
kusgak "kusmaya eğimli, kusacak olan" (TT VII 25,5, OTWF 394
orgak "orak" (BT IX, XIII, OTWF 391)
ötgek "ishal" (Heilk I 83, OTWF 394
tamgak "damak" (BT VII, VIII, IX, OTWF 392)
ugak "havan" < *uv-* (LautHöllen 133, OTWF 391)
yapırgak "yaprak" (BT IX, XIII, OTWF 392)
yumgak "yumru, yumak" (BT II, VII, IX, OTWF 392)

-mAksXz, ekin yapısından da açıkça görüleceği üzere *-mAk* ve *-+sIz/+sUz* eklerinin birleşiminden oluşur. Benzer işlevde sözcükler türeten diğer bir ek de *-(X)nçsXz*'dır. Bu ekle kurulmuş çok sayıda örnek ve görevlerinin ayrıntısı için bk. OTWF 396 ve ötesi. Bugünkü Türkçeye -mAyAn ile çevirebiliriz. Esas olarak Buddhist metinlerde, hem de son dönem Buddhist Uygur metinlerinde yaygın olarak görülen ek için M. Erdal'ın açıklamalarını okuyalım: "*-mAksXz* ekine ne yazıtlarda, diğer runik kaynaklarda, ne de Manihaist metinlerde rastlanır; görünüşe göre Karahanlı Türkçesinde de yok. BuddhUig II gibi son döneme ait Uygurca ve ETŞ'deki manzum metinlerdeyse ilk dönemdekilere kıyasla çok daha yaygın. Suv, yayımlanmış diğer Uygurca kaynakların toplamından fazla *-mAksXz*'lı form içeriyor olabilir: Buna karşılık oldukça kapsamlı bazı Uygurca metinlerdeyse hiç örnek yoktur. Bu ek dizisinin başlı başına bir ek haline geliş süreci, *-mAz*'la yapılanlar gibi olumsuz şimdiki zaman sıfatfiillerinin dağılımı hakkında daha çok bilgi edindiğimizde, belki daha iyi anlaşılacaktır. *-mAksXz*'ın son döneme ait olması, fiilden türeyen isimler alanında, ergative türetimin ergative-olmayandan önce gelmiş olduğuna ilave bir delil sayılabilir." (OTWF 400)

agmaksız "daimi, sabit, kararlı, değişmez" (ETŞ, OTWF 397)
alkınmaksız "yok olmayan, sona ermeyen, sonsuz" (ETŞ, OTWF 397)
azlanmaksız "arzulamayan, özlemeyen, arzulamasız"(BT II, XXV, OTWF 396)
bulgaşmaksız "karışmayan, bulanmayan" (BT II, XXV, OTWF 397)
evrilmeksiz "dönmeyen, çevrilmeyen (→ sabit, kararlı) " (ETŞ, OTWF 399)

yanmaksız "(geri) dönmeyen, çevrilmeyen (→ sabit, kararlı) " (ETŞ, OTWF 397)
yapşınmaksız "bağlanmayan, bağlanmasız" (BT II, UigTot, OTWF 396)
yolatmaksız "getirmeyen, bulaştırmayan, getirmeksiz" (ETŞ, OTWF 396)

ZARF EKLERİ

İsimden isim yapan çeşitli eklerle değişik zarflar türetilir, bunlardan bazıları:
+lA, +lAtI, +lAyU **ve** ***+çUlAyU***

körkle "güzel, göz alıcı güzellikte" (BT I, II, III vb., OTWF 405)
körtle "güzel" (U III 24,11 ve HamTouen 1,43 ve 52, OTWF 405)
kurla "kez, defa" (BT IX, OTWF 407)
oŋarula "saat yönünde" (Suv 131,16, OTWF 404)
tünle "gece, geceleyin (zarf)" (Maitr, OTWF 404)
yana+la "tekrar, yeniden" (Suv 638,8, BT I, XXVIII, HT, OTWF 405)

+lAtI **ile:**
birtemleti "nihayet, son olarak, kesinlikle, daima" (BT I, II, ETŞ 9,48, 13,81 ve 158 ve 15,85, vb., OTWF 406)
kaltı < **kalatı* < **ka+la+tı* "lakin, ancak, öyle ki" (BT I, II, III vb., OTWF 407)
neçökleti "nasıl" (LautHöllen 46 ~ Suv 65,22 ve 588,16, OTWF 406)
netegleti "nasıl" (Śün, OTWF 407)

+lAyU **ile:**
anılayu (OTWF 410)
ikileyü "tekrar, yeniden" (Suv 604,10, InscrOuig IV 45, LautHöllen 95, vb., OTWF 407)
kıragulayu (Neujahr, VerBr., OTWF 409)
kurlayu "kez, defa" (Tiš., OTWF 407)
munılayu (Maitr 40 v7, TuoLuoNi 100 ve 362 vb., OTWF 410)
yaŋılayu ~ *yeneleyü* "yine, tekrar, yeniden" (BT III 456, OTWF 407)

+çUlAyU **ile:**
biziŋçileyü "tıpkı bizimki gibi" (Suv 425,14, OTWF 411)

İSİMDEN TÜREME FİİLLER

+A-, eki başlangıçtan beri Türkçede, her sahada yaygın olarak kullanılan bir ektir. Genelde eklendiği sözcüğe "(bir işi) yapmak" anlamı verir. Aşağıda sadece birkaç örneğe yer verilmiştir:

aş+a- "yemek" (BT I, III, IX, XX, UW_NB_Fiil 92, OTWF 418)
at+a- "(birini) adıyla çağırmak, seslenmek" (BT I, III, UW_NB_Fiil 198, OTWF 418)
bediz+e- "süslemek, bezemek" (ETŞ 12,63, Maitr 51 r2 ve ötesi, OTWF 418)
esne- "esmek, üflemek" BT IX, Hami 15, OTWF 419)
kan+a- "(bir kişi veya hayvanı) kanatmak, kanını akıtmak (geçişli)" (TT VII 21 (birkaç kez) ve Heilk II C, OTWF 420)
kora- "kayba uğramak, tahrip olmak" (BT 25, HamiZus, OTWF 421)
maŋ+a- "üstüne basmak, yürümek; çiğnemek" (Ernte 1, OTWF 418)
mayak+a- "yol işareti koymak" (TT VII 42,5, OTWF 418)
ot+a- "şifalı otlarla tedavi etmek, otamak" (Maitr 51 r7, OTWF 422)
tün+e- "geceyi geçirmek, tünemek" (HtPar 162,25, OTWF 426)
yag+a- "kurban sunmak" (BT II 640, Maitr 117 v12 ve ötesi, OTWF 426)

+lA- eki, Türkçede başlangıçtan beri her dönem ve coğrafyada en sık kullanılan, neredeyse her isimden fiil yapabilen bir ektir, çok sayıdaki örnekten bir kısmı aşağıdadır:

adırt+la- "ayırmak, (şeyler arasında) ayrım yapmak, analiz etmek" İlave (ĀtSū 1 v5 (Brahmi harfli), Genzan Cv4, ShōAgon 1,20 ve 2, s. 192,2, vb., OTWF 429)
adut+la- "avuçlamak" (BT XIII 4,40, Agam 3, OTWF 429)
agır+la- "ağırlamak, saygı göstermek" (BT III, V; IX vb., OTWF 430)
anço+la- "bir üste bir şey, tanrıya bir adak sunmak, takdim etmek" (UigTot., Hüen X, BT XX, BuddhUig I 535, 546 ve 551, OTWF 430)
av+la- "avlamak, avlanmak" (OTWF 432)
bag+la- "bağlamak" (Ernte 58, UigTot 783 ve 787, OTWF 432)
boto+la- "(deve için) yavrulamak, boduk doğurmak" (IrqB, OTWF 433)
bukagu+la- "ayaklarına bukağı (pranga) vurmak, bukağılamak" (Suv, TT VI, OTWF 433)
buzagu+la- "buzağılamak, (inek) yavrulamak" (IrqB, UigPañc, OTWF 434)
çug+la- "bağlamak, sarmak, sarmalamak" (BT VIII, Ernte, OTWF 435)

em+le- "ilaç (em) ile tedavi etmek" (U IV, BT II 1001, Maitr 51 r7 vb., OTWF 435)
ırk+la- "fal bakmak, kehanet araçlarına başvurmak" (TT VII 28, 437)
ig+le- "hastalanmak, hastalığa tutulmak" (UigRuk I 17 ve 20, Baguettes 1, Suv 17,20, UigTot 570, vb., OTWF 437)
karı+la- "arşınla (karışla?) ölçmek, arşınlamak" (DvaUjgDok, OTWF 438)
kolo+la- "üstünde düşünmek, ölçüp tartmak, araştırmak" (BT II 263, UigSün 13, birkaç kez ETŞ, ShōAgon 2, vb., OTWF 440)
kuş+la- "kuş avlamak, kuşlamak" (Maitr 5 r25, HamiZus, OTWF 441)
nom+la- "vaaz vermek, öğretiyi açıklamak" (ETŞ 22,6, Suv 388,20, BT VIII B30, vb., OTWF 441)
ogur+la- "çalmak, hırsızlamak, uğrulamak" (Maitr 70 v31, 172 r6, vb., OTWF 441)
so+la- "zincirlemek, zincirle bağlamak" (HamTouen, BT XXV *sola-l-*, OTWF 445)
talu+la- "seçmek, (iyisini) ayırmak" (TT VI 228, 229 ve 235, ShōAgon 1,20 vb., OTWF 445)
uçuz+la- "birine veya bir şeye karşı saygısızca davranmak" (BT VIII A9, BuddhUig II 321, vb., OTWF 449)
ülüg+le- "ayırmak, pay etmek, paylaştırmak (?)" (Maitr 52 r5 ve 84 v22'de, OTWF 449)
yėlvi+le- "sihirbazlık etmek, sihir yapmak" (Huast, OTWF 451)

+tA-, ekinin çok örneği yoktur; görev olarak *+lA-* ekine benzer görevi vardır:

al+ta- "aldatmak, kandırmak" (UW, OTWF 455)
iste- "istemek" (BT II, HT vb., OTWF 455)
tıl+ta- "bahane aramak, sebep bulmak" (OTWF 208, OTWF 456)
ünte- "çağırmak" (BT IX, HamTouen, OTWF 457)
üste- "artırmak, çoğaltmak" (BT III, IX, HT, OTWF 457)

***+(X)(r)kA-* ve *-(X)rkA-* duyguları ifade eden fiiller türetir:**

agrıkan- < **agrıg+ka-n-* (Suv, HtPek, UW_NB_Fiil 25, OTWF 459)
erinçke- "acımak, merhamet etmek" (BT XIII, BuddhUig II, OTWF 460)
esirke- "(birinin, bir şeyin) kaybına üzülmek, kederlenmek" (OTWF 459)
key+irkençig "acıklı, hüzünlü" (Suv, OTWF 461)
özi+rke- "kabullenmek, benimsemek" (HT VII, OTWF 461)
taŋ+ırka- "(bir şeye) şaşmak, şaşırtıcı bulmak" (HT vb., OTWF 462)

tsoy+urka- "acıma ve merhamet hissetmek" (ShōAgon vb., OTWF 460)

SES TAKLİDİNE DAYALI VE YAN ANLAMLI FİİLLER TÜRETEN EKLER

+*kIr-* and +*kI-* :

alakır- "bağırmak, kükremek" (TTX, UW_NB_Fiil, 45; OTWF 466)
ay+kır- "sevinçle bağırmak, haykırmak" (TT II, UW_NB_Fiil 123, OTWF 466)
kı+kır- "haykırmak, bağırmak" (BuddhUig II, Ern1-2, OTWF 466)

+°r *A-* :
kükre- "kükremek, gürlemek" (BT VIII, Hoch, OTWF 470)
maŋra- "bağırmak" (BT III, IX, OTWF 469)
möŋre- "böğürmek, gürlemek" (BT IX, Pañ, OTWF 469)

İSİM KÖKLERİNDEN TÜREME GEÇİŞSİZ FİİLLER

+U- :
agru- < **agır+u-* "(hastalık) şiddetlenmek" (HtPar; UW_NB_İsim 73, OTWF 474)
alŋu- "zayıflamak, zayıf düşmek, gücü kesilmek" (KP, UW_NB_Fiil 52-53; OTWF 474)
az+u- "azalmak" (BT XX, XXVIII, OTWF 475)
bay+u- "zengin olmak, zenginleşmek" (MaueBr, TT I, ETŞ, OTWF 475)
kad+u- "fırtınaya dönüşmek" (SuvStockh, OTWF 475)
kėŋ+ü- "genişlemek" (Ht vb., OTWF 475)
tar+u- "daralmak" (Maue Mz 627 (Maue 1996), OTWF 476)

+*I-* ve °*trI-* "(bir şey) olmak" anlamlı geçişsiz fiiller türetir:

ked+i- "gelişmek, dinçleşmek, gürbüzleşmek" (U I, ETŞ vb., OTWF 475)
sekri- "sıçramak, sekrimek" (Maitr., OTWF 480)
semri- "şişmanlamak, semirmek" (BT XIII, OTWF 480)
ükli- "artmak, çoğalmak" (BT XXV, XXIX, OTWF 481)
yaltrı- "parlamak, ışıldamak" (BT I, VIII, IX, OTWF 481)
yėltri- "esmek" (M III, Ernte, OTWF 482)
yıd+ı- "kokmak" (BT IX, HüenX, OTWF 484)

+Ad- "(bir şey) olmak" anlamında dönüşlü fiiller türeten bu ek birleşik bir ektir (*+A-d-*):

alp+ad-mak "cesur olmak, yiğit olmak" (OTWF 486)
beg+ed-mek "bey olmak" (Maitr., OTWF 486)
buŋ+ad- "sorunu olmak, mesele içerisinde olmak" (OTWF 487)
ed+ed- "mal sahibi olmak" (Maitr, BuddhUig II, OTWF 487)
kėn+ed- "sonra olmak; geç kalmak, geç olmak" (BT III, OTWF 487)
kıv+ad- "şanslı olmak, mutlu olmak" (Maue, OTWF 487)
kut+ad- "kutlu olmak, mübarek olmak, iyi talih sahibi olmak" (BT IX, Drog, OTWF 488)
küç+ed- "güçlenmek" (BT I, V, IX; OTWF 488)
og+ad- "oyalanmak, gecikmek, geride kalmak" (BT III, OTWF 488)
ulg+ad- "büyütmek" (BT V vb., OTWF 489)
yėg+ed- "daha iyi, daha üstün olmak" (Maitr. vb., OTWF 490)
yok+ad- "yok olmak" (BT I, II, IX; OTWF 490)

+(X)k- ile türetilmiş az sayılmayacak örnek vardır, bu ekle kurulan fiiller ya dönüşlü ya da edilgendir:

agu+k- "zehirlenmek" (Ht vb., OTWF 493)
ant+ık- "ant içmek, yemin etmek" (BT XIII vb., OTWF 493)
ed+ik- "sayılmak, hürmet edilmek" (TT I, V, Suv, UW_NB_Fiil, OTWF 494)
bir+ik- "birikmek, toplanmak" (BT VIII, UigTot, OTWF 493)
çav+ık- "ünlü olmak" (BT II, VIII vb., OTWF 494)
iç+ik- "boyun eğmek, teslim olmak" (BT I, II, XXVIII; OTWF 495)
mün+ük- "günaha girmek" (TT I, OTWF 494)
tag+ık- "dağa çıkmak" (HT V, OTWF 496)
taş+ık- "dışarı çıkmak" (BT XIII vb., OTWF 496)
tüp+ük- "tamamlanmak" (ETŞ vb., OTWF 496)
uç+uk- ~ uç+ık- "sona ermek, bitmek (UigTot., OTWF 496)
yėlvi+k- "büyülenmek, büyü yapılmak" (SuvDrog, OTWF 497)
yol+uk- "karşılaşmak, rastlaşmak" (BT XIII vb., OTWF 497)

+Ar- bu ekle kurulan fiiller *+(A)d-* ve *+(X)k-* ekleriyle benzerdir; renk gösteren fiiller çoğunlukla bu ekle türetilirler:

alar- "gözü kamaşmak, kızarmak" (BT IX, UigTot, Maitr., OTWF II, 409)
belgü+r- "belirmek, ortaya çıkmak, görünmek" (BT I, III, V, VII; OTWF 500)
ermegü+r- "tembel olmak" (BT XXV, OTWF 500)
eski+r- "eskimek, yıpranmak" (BT IX, OTWF 500)

kadgu+r- "kaygılanmak, endişelenmek" (OTWF 500)
kalŋur- < *kal(a)ŋu+r-* "havaya sıçramak, havaya kalkmak" (HT, BT vb., OTWF 501)
kara+r- "kararmak, karanlık olmak" (ETŞ, Suv, HT, OTWF 501)
kap+ar- "kabarmak, şişmek" (Ernte, OTWF 501)
kėp+er- "(karın) şişmek" (BT V, OTWF 501)
kök+er- "göğermek, mavi/yeşil/boz olmak" (ETŞ, OTWF 501)
sarg+ar- "sararmak" (ETŞ vb., OTWF 502)
tılaŋu+r-mak "belagat ile konuşmak" (BT II, VIII, vb., OTWF 502)
tün+er- "karanlıkta kalmak" (ETŞ, OTWF 502)
yaŋku+r- "yankılanmak, yankı yapmak" (Maitr., OTWF 503)
yaş+ar- "yeşermek; yaşarmak" (BuddhUig II, OTWF 503)

+sIrA- eki, '*+sIz* hâle gelmek' anlamında, eksiklik, yoksunluk, bitmişlik gösteren fiiller türetir; **sIř* ve *+A* eklerinden oluşur:
ėnç+sire- "huzursuzlaşmak, rahatsız olmak" (Apo, BT XXV, OTWF 507)
kut+sıra- "talihsiz olmak, talihini kaybetmek" (ETŞ, OTWF 507)
küç+sire- "gücü kuvveti kesilmek, güçsüz olmak, gücünü kaybetmek" (Suv 588,4, OTWF 507)
ög+sire- "bilincini yitirmek, kendinden geçmek" (UigTot, Apo, OTWF 507)
tın+sıra- "nefesi kesilmek" (OTWF 508)

+lAn-, üretken bir ek olup *+lA-* ile *-n-* eklerinin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır; birkaç örnek:
ayançaŋ+lan- "saygı/hürmet içinde olmak" (BT VIII, OTWF 510)
az+lan- "hırslı olmak, hırsını göstermek" (UigTot, SuvLeg, OTWF 510)
çag+lan- "kızmak, akkor halinde olmak" (OTWF 511)
çeçek+len- "çiçeklenmek" (TT VIII, DLT, OTWF 511)
katıg+lan- "gayret etmek, çaba göstermek" (BT I, II, III; OTWF 512)
körk+len- "güzelleşmek" (Mengi, OTWF 513)
küvez+len- "gururlanmak, mağrur olmak" (BT VII, IX; OTWF 513)
ög+len- "aklını başına toplamak, bilinci yerine gelmek" (BT VIII, OTWF 514)
suk+lan- "hırslanmak" (BT XIII, OTWF 515)
türgek+len- "dürülmek, bükülmek" (Warnke, OTWF 516)
yarık+lan- "silahlanmak, zırhlanmak" (TT VIII, OTWF 516)

+sA-, işlevce bir sonraki bölüme ait fiillerle karşılaştırılmalıdır, bilinen tek örneği *suv+sa-* "susamak"tır (*+sA-* ile kurulan tek örnek bu fiildir; BT IX, UigTot, OTWF 528)

FİİLDEN FİİL TÜRETEN EKLER

Bu bölümde '*Aktionsart*' denen fiil türleri yer alır, bu fiiller çoğu zaten 'hareket' ifade etmez, 'hareketsizlik tipleri' denebilecek bir olayı gösterirler. Burada en önemlisi, sadece bir şeyi yapma istek veya dileğini ifade eden arzulama formudur (OTWF 523 ve ötesi).

-*(X)gsA-*, istek gösteren fiiller türeten bu ek *-(X)g* ve *+sA-* eklerinden oluşur, bugün Tuvacada *-skA-* şeklinde yaşar:

bar-ıgsa- "gitmek istemek" (HamK, Agam 3, OTWF 526)
eşid-igse- "işitmek istemek" (BT IX, XX, BuddhUig II vb., (OTWF 526)
kavış-ıgsa- "kavuşmak istemek" (M II, OTWF 526)
kör-ügse- "görmek istemek" (OTWF 526)
oz-ugsa- "kurtulmak istemek" (Sukh., OTWF 526)
kir-igse- "girmek istemek" (HamTouen, HamKP, OTWF 526)
öp-ügse- "öpmek istemek" (OTWF 526)
yė-gse- "yemek istemek" (Ht V, OTWF 526)

-*(X)msIn-*, benzerlik gösteren fiil türeten eklerden birisidir, eklendiği fiile taklit ve genelde 'yapar gibi görünmek' anlamı katar:

atık-ımsın- "ünlüymüş gibi görünmek" (TT VII, BT XIII, UW_NB_Fiil 102, OTWF 532)
kıl-ımsın- "(bir şeyi) yaparmış görünmek" (Ht VII, BT III, OTWF 531)
övkele-msin- "öfkelenmiş gibi görünmek" (BT XIII, OTWF 532)
yara-msın- "yaltaklanmak, yaranmak" (BT XIII, OTWF 532)

-*r-* ve **-*çIr-*** ekleri başlama ve gerçekleşme içeren fiiller türetirler:
alaŋu-r- "zayıf olmak, zayıflamak" (Suv., OTWF 536)
kadır- "kıvırmak veya geri çevirmek" (BT IX, OTWF 537)
talpı-r- "kanat çırpmak, uçmak, uçuşmak" (BT III, OTWF 537)

kül-çir- "gülümsemek" (BT VII, IX, OTWF 538)

ÇATI EKLERİYLE KURULAN FİİLLER

-ş-, tıpkı *-n-* ekinin *+lA-* ile birleşip yeni bir ek oluşturması gibi *+A-* ve *+lA-* eklerine gelerek *+Aş-* ve *+lAş-* eklerini oluşturur:

arka+laş- "gruplara ayrılmak" (HT VII, UW_NB_Fiil 75, OTWF 576)
kol+laş- "kollarını birbirine kenetlemek" (Ernte, OTWF 577)

-(X)ş-: ortaklaşma veya rekabet ile ilgili fiiller türetir. Neredeyse her fiile gelebilir, aşağıda sadece birkaç örnek yer alır:

ayıgla-ş- "birbirini aşağılamak, birbirine hakaret etmek" (Suv, UW_NB_Fiil 116, OTWF 554)
bėr-iş- "verişmek, karşılıklı vermek" (TT VI, OTWF 556)
edgüle-ş- "birbirine karşı iyi (niyetli) olmak" (Ht, OTWF 556)
ıd-ış- "karşılıklı göndermek" (BT VIII, IX, OTWF 557)
kör-üş- "birbirini görmek, görüşmek" (BT II, V, VII, OTWF 562)
kül-üş- "gülüşmek, beraber gülmek" (BT IX, BuddhUig II, OTWF 563)
öçe-ş- "birbiriyle çekişmek, tartışmak, iddialaşmak" (ETŞ 11,93, Wettkampf 54 ve 70, Maitr 81 v30, BT XIII 16, OTWF 564)
sıgta-ş- "birlikte yanıp yakarmak, ağlaşıp sızlaşmak" (BT II 967, BT III 1030 ve Ht X 1065 ve 1067, OTWF 566)
tė-ş- "birbirine (bir şey) demek, deyişmek, söyleşmek" (BT III 367 ve Maitr 146 v11 (*bir ikintişke* ile) ve 129 v13, OTWF 569)
yıgıl-ış- "(birçok kişi) bir araya toplanmak, yığıl(ış)mak" (InscrOuïg II 8, BuddhUig II 89, Shō XIII b14, OTWF 573-574)

ORTA ÇATI, DÖNÜŞLÜ ÇATI VE GEÇİŞSİZ FİİL TÜRETEN EKLER

-(X)n- eki neredeyse her fiile gelir, çok sayıda örnekten SADECE birkaçı aşağıdadır:

açı-n- "bakmak, korumak, ilgi göstermek" (BT II, IX, OTWF 584)
aç-ın- "elbisesini açmak, soymak" (Suv, ETŞ, TT VI, UW_NB_Fiil 5, OTWF 584
agt-ın- "tırmanmak, yükselmek" (BT III, IX, XIII, OTWF 586)
al-ın- "üstüne almak, kabul etmek" (BT II, UigTot, OTWF 586)
ėt-in- "hazırlanmak, (kendini) düzenlemek" (BT I, III, OTWF 600)
il-in- "bağlamak, takılmak" (BT I, VII, OTWF 602)
köl-ün- "eyerlenmek, bağlanmak" (UigTot, OTWF 606)
sal-ın- "salınmak, asılı kalmak" (BT IX, XIII, OTWF 612)
sev-in- "sevinmek" (BT III, V, VII, OTWF 612)
sı-n- "kırılmak, bozulmak" (HT, Ernte, OTWF 613)
taya-n- "dayanmak, yaslanmak" (BT II, VII vb., OTWF 617)
u-n- "başarmak, üstün gelmek" (M I, HamTouen, OTWF 622)
yad-ın- "(kendini) açmak" (Suv, OTWF 625)

yöle-n- "dayanmak, yaslanmak" (BT I vb., OTWF 630)

-lXn- eki ***-l-*** ve ***-n-*** eklerinin birleşimiyle ortaya çıkan bir ektir, *suklun-* vb. örnekler bu ekin müstakil bir ek olarak alınması gerektiğini gösteren örneklerdendir:

suk-lun- "bir şeye batmak, saplanmak" (Pothi, OTWF 639)
tik-lin- "dikilmek, dikey duruma gelmek" (BT VII, OTWF 640)
yit-lin- "kaybolmak" (BT I, IX, OTWF 640)
yuk-lun- "kirlenmek" (BT XXVIII, OTWF 641)

-(X)d-: eklendiği fiilde esasen anlam değiştirmez bir orta çatı ekidir; eklendiği bazı fiillerin kök haline metinlerde rastlanmaz:

sid- "idrarını (sidiğini) dökmek, siymek" (Heilk I, OTWF 642)
sök-üd- "birinin önünde diz çökmek" (HamiZus, OTWF 643)
to-d- "doymak" (BT II, VII, IX, OTWF 643)
uya-d- "utanmak" (BuddhUig II, MaueBr, OTWF 643)

-(X)k- eki görevce *-d-* ile benzerde olsa, *-Xk-* ile türemiş örnek daha fazladır, işte bunların bazısı:

balık- "yaralanmak" (OTWF 645)
çu-k- "acı, eziyet çekmek" (TT VIII, OTWF 646)
oŋ-uk- "solmak, zayıflamak" (ShōAgon, OTWF 647)
sor-uk- "sorulmaya, soruşturmaya konu olmak" (ETŞ, OTWF 647)

EDİLGEN (PASİF) FİİL TÜRETEN EKLER

-(X)l- Türkçede esas olarak edilgen fiiller türetir, neredeyse her fiile eklenebilir, çok sayıdaki örnekten sadece bir-ikisi aşağıda yer alır:

aç-ıl- "açılmak" (BT II, III, OTWF 651)
agt-ıl- "yere serilmek, devrilmek" (BT III, OTWF 652)
ba-l- "bağlanmak" (BT IX, XXV, OTWF 655)
bıç-ıl- "kesilmek, biçilmek" (BT I, V, IX, OTWF 655)
eg-il- "eğilmek, bükülmek" (OTWF 658)
es-il- "azalmak, eksilmek, küçülmek" (BT IX, XXIII, OTWF 659)
kam-ıl- "düşmek, yere düşmek" (BT IX, XIII, XXIII, OTWF 661)

-tXl- ~ *-(X)tXl-* ~ *-tUrXl-* ekleri, ettirgenlik eklerine gelen *-Xl-* ile oluşan birleşik bir ek olup az sayılmayacak örnekleri vardır, bunlardan bazıları:

alka-tıl-mış "övülmek, saygı gösterilmek" (BT V, XIII, OTWF 694)
ay-turul-mış "tembihlenmek" (ETŞ 13, OTWF 694)
bas-ıtıl- "bastırılmak" (ShoNy, OTWF 694)
kavza-tıl- "çevrilmek, kuşatılmak" (Lob?, OTWF 695)

-sXk, edilgen ve geçişli-edilgen fiiller türetir, en çok da edilgen fiiller türetir, bunlardan bazıları:

ar-sık- "aldatılmak, kandırılmak" (BT XIII, OTWF 702)
bil-sik- "bilinmek, bilinir olmak" (BT XIII, OTWF 702)
ur-suk- "vurulmak" (BT XXV, OTWF 703)
yint-sik- "bulunmak, keşfedilmek, araştırılmak" (ETŞ, OTWF ,703)

-tXz- eki, ettirgen-edilgen çatı olarak tanımlanabilir, bu ekin de birleşik bir ek olduğu ve *-t-* ile *-z-* eklerinden meydana geldiği kabul edilir:
ar-tız- "aldatılmak, kandırılmak" (UW, OTWF 707)
bil-tiz- "bilinmek, tanınmak, farkedilmek" (TT VI, OTWF 707)
ut-uz- "kaybetmek, ütülmek" (IrqB, TT VIII, OTWF 708)

ETTİRGEN FİİLLER

-Ur- yaygın kullanımı olan ettirgenlik eklerindendir; birkaç örnek:

bat-ur- "batırmak, sokmak" (BT IX, XIII, OTWF 711)
bök-ür- "doyurmak, tatmin etmek" (BT XIII, OTWF 712)
iç-ür- "içirmek" (BT II, IX, XIII, OTWF 715)
kavş-ur- "kavuşturmak" (BT II, III, VII, OTWF 715)
kel-ür- "getirmek" (BT VII, XIII, OTWF 717)
öl-ür- "öldürmek" (BT II, III, V, OTWF 718)
teg-ür- "ulaştırmak, getirmek" (BT II, V, IX, OTWF 722)
yaş-ur- "saklamak, gizlemek" (ETŞ vb., OTWF 724)

-Ar- eki yukarıdaki ek kadar yaygın değildir:

agt-ar- "aktarmak, çevirmek, yönlendirilmek" (TT III, UW_NB_Fiil 142, OTWF 734)

emt-er- "çevrilmek, yönlendirilmek" (TT III, UW_NB_Fiil 142, OTWF 734)
kèt-er- "göndermek, uzaklaştırmak" (BT I, II, III, OTWF 735)
kutgar- "kurtarmak" (BT I, II, III, OTWF 735)
tegl-er- "kör etmek" (HamTouen, HamKp, OTWF 737)
tert-er- "terletmek" (BT I, II, VIII, OTWF 737)
yumd-ar- "toplamak, bir araya getirmek" (BT II, FragAbhi, OTWF 738).

Şu fiiller de bu kısımla ilgilidir:
bütker-/bütger- "tamamlamak, bitirmek" (ETŞ vb., OTWF 739)
kıskar-/kısgar- "azaltmak" (ETŞ vb., OTWF 739)
tark-ar- "uzaklaştırmak, sürmek" (M III, BT II vb., OTWF 739)

+gAr- ile kurulan fiil sayısı çok değilse de az da sayılmaz:

çın+gar- "(doğruluğunu) araştırmak, soruşturmak" (BT XIII, Töpfer, OTWF 743)
iç+ger- "içine almak" (BT II, VII, IX, OTWF 743)
taş+gar- "çıkarmak, dışa vurmak" (BT XXV, OTWF 744)
tüp+Ker- "köküne inmek, dibine ulaşmak" (HT vb., OTWF 745)

-gUr-, ettirgenlik eklerindendir, birkaç örnek:
amırt-gur- "teskin etmek, yatıştırmak" (BT I, V, VII, OTWF 748)
az-gur- "yoldan çıkarmak, azdırmak" (BT V BT I, II, OTWF 748)
er-gür- "eritmek" (BT II, XIII, OTWF 748)
èr-gür- "ulaştırmak, eriştirmek" (Ht vb., OTWF 749)
kigür- <**kir-gür-* "sokmak, girdirmek" (ETŞ, HT vb., OTWF 750)
oz-gur- "kurtarmak" (Suv vb., OTWF 751)
sız-gur- "eritmek" (Suv vb., OTWF 752)
tir-gür- "diriltmek" (BT VIII vb., OTWF 753)
tod-gur- "doyurmak" (Suv vb., OTWF 753)
toş-gur- "doldurmak, tamamlamak" (Ht, ETŞ vb., OTWF 753)
yat-gur- "yatırmak" (BT III, XIII, OTWF 754)

-(X)z- eki, bugün neredeyse hiç görülmeyen, çifte ettirgenlik ekleri içerisinde görülen (*emzir -* < *em-iz-ür-* vb.), eski dönemde bir ölçüde de olsa işlek olan bir ektir:

em-iz- "emzirmek" (Maitr 21 v11, OTWF 757)

et-iz- "saz çalmak, müzik yapmak, (ses çıkartmak, öttürmek?)" (ManErz I 34'te, KP LXVIII 1 ve 2, OTWF 757)

kork-ız- ['korkutmak'] BT XIII 25,4'te, OTWF 757)

tam-ız- "damla damla dökmek, damlatmak" Heilk I ve II, OTWF 758)

tut-uz- "(bir şeyi birine) emanet etmek, talimat vermek, öğüt vermek, tembih etmek". (KP 25,5, U III 27,18, Maitr 19 r7, 187 r7, 3 v10 vb., OTWF 758)

tuy-uz- "duyurmak, farkına/bilincine vardırmak" (Maitr 137 r17, OTWF 758)

tüt-üz- "tüttürmek, tütsülemek". (U II 47,77, OTWF 758)

ud-uz- "önderlik etmek, önden gitmek, başı çekmek, yedmek, yönlendirmek". (ETŞ 9,64, AmitIst 65, HtPar 205,22, Mahrn 137, Maitr 137 v15, UigTot 26,27, 994 vb., OTWF 759)

-(X)t- eki en eski dönemlerden beri yaygın olan ettirgenlik eklerindendir; bazı örnekler:

açı-t- : "acıtmak, acı vermek→ üzülmesine sebep olmak, üzmek" (Beit, krş. UW_NB_Fiil, s. 6, OTWF 760)

agrı-t- "ağrıtmak, ağrı/acı vermek" (TT VII, Huast, UW_NB_Fiil 26, OTWF 761)

baça-t- "(birine) oruç tutturmak, perhiz yaptırmak" (Suv 444,13 vb., OTWF 764)

biti-t- "yazdırmak" (U II 80,63 (*Üdrät*), Ht IV 773 (*bitig bitit-*) ve V/ a6, Maitr 3 v20, 27 r4, 200 v12, 1 r12, vb., OTWF 767)

çıŋra-t- "çınlatmak, çıngırdatmak", OTWF 768)

evir-t- (Suv 163,18 ve 181,17, OTWF 771)

irkle-t- "(bir şeyi) çiğnetmek, ezdirmek, ayak altına aldırmak" (TT III 47, BT II 617, 691, 841, 1079 ve 1332 vb., OTWF 773)

kamşa-t- "sarsmak, sendeletmek", (Maitr 128 v30, OTWF 774)

ögir-t- "neşelendirmek, sevindirmek" (Suv, ETŞ 10,141), U II 63,5$_1$, OTWF 781)

ögret- "(bir kişiyi veya hayvanı) eğitmek, alıştırmak, ehlileştirmek" (Maitr 110 r3, UigTot 135, Ht V5 v25, BuddhUig I 377, OTWF 781)

sev-it- "sevilmek, kendini sevdirmek" (Ht VII 1782, PañcFrag 207, OTWF 784)

tepre-t- "kımıldatmak, sarsmak, silk(ele)mek, depretmek". Maitr 128 r27 ve v1, 30 ve 31, yzm., OTWF 788)

yagu-t- "yanına çekmek, yaklaştırmak". (Suv 397,18, OTWF 792)

yügür-t- "koşturmak" (HtPar 130,15'te de bulunuyor. Ht VII 10 b2, OTWF 796)

Yukarıdaki örnekler dışında şu kelimelerde de donmuş halde *-t-* eki görülür: *aglatı* "özellikle, bilhassa", *arıtı* "oldukça, bir hayli, tamamen(?)", *meŋzeti* "benzer, benzeterek", *ogşatı* "benzer, aynı", *tavratı* "çabucak, aniden", *tumlıtu: tog(u)ru tumlıtu sat-* "kayıtsız şartsız ve cayılmaz biçimde satmak", *tüketi* "tamamen, eksiksizce", *ulatı* "ayrıca, ilaveten, dahası", *uzatı* "uzun süreyle, uzun süre, uzun uzadıya", *yaŋırtı* "yeniden, yeni baştan".

Ht VII 13 a24'te ve *edgü tı, üküş tı, ulug tı, katıg tı, tı yavlak* sözlerinde görülen *tı* "sıkı, sağlam" zarfı ise farklı bir kökten gelir; belki *otguratı* < *otgurak tı*? (OTWF 797-798).

-tUr- eki çok örnek vardır, bu ve başka sebeplerle olsa gerek, M. Erdal bu gruptaki örnekleri, diğerlerinden farklı olarak birkaç grupta ele alır; bu gruplamalar ve örnekleri aşağıdadır:

Yalın veya isimden türeme fiillere gelen ***-tUr-*** örnekleri:

aç-tur- "açtırmak" (InscrOuig II 7, OTWF 800)

al-tur- "aldırmak, alınmasını sağlamak" (BT XXV, Steuer, OTWF 800)

bıç-tur- "kestirmek, biçtirmek" (Suv, BuddhUig II, OTWF 801)

kan-tur- "doyurmak, tatmin etmek, kandırmak" (ETŞ, Maitr 119 v4 ve 35 v10, BT XIII 1,98, vb., OTWF 804)

kön-tür- "doğrultmak, düzeltmek; mecazen: rehberlik etmek, doğru yola yöneltmek" (Ht X 232, UigTot 1017, ManMon 88, OTWF 807)

öŋed-dür- "tedavi etmek" (Suv, ManTüTex vb., OTWF 808)

tın-tur- "din(len)dirmek" (Ernte, ETŞ, BT I vb., OTWF 810)

ün-tür- "yükseltmek" ve "kaldırmak, belirtmek, çıkarmak, tanıtmak, göstermek, sergilemek" (Maitr 102 r5, 66 v3, vb., OTWF 812)

yıg-tur- "yığdırmak, toplatmak" (Ernte 72-77, Ht X 616, ManMon 66, OTWF 815)

yokad-tur- "yoket(tir)mek" (Maitr 175 r4 DT ile, BT III 109 vb., OTWF 815)

İşteşlik-karşılıklılık içerikli tabanlardan yapılmış ***-tUr-*** türevleri

aşlaş-tur- "birleştirmek, ekleştirmek?" (ETŞ 11,3, OTWF 816)

ėderiş-tür- "bir grubun (birini) topluca izlemesini sağlamak" (ShōAv 202, OTWF 816)

ırla-ş-tur- "topluca şarkı söyletmek/söyleştirmek" (Ernte, OTWF 816)

iliş-tür- "iliştirmek, karşılıklı ilişkiye sokmak (?)" (BT XIII, OTWF 816)

katış-tur- "(iki maddeyi birbirine) katmak, katıştırmak, karıştırmak" (Heilk. I, BuddhUig I, UigTot 4 ve 13, OTWF 816)

kavış-tur- "kavuşturmak" (BT VIII, UigTot, OTWF 816)

kayvılan-ıştur- "karşılıklı rıza noktasına getirmek, "razılaştırmak"" (BuddhUig I 14, OTWF 817)
kügür-üştür- "kakmacılık yapmak" (BuddhUig II 80, OTWF 817)
kiriş-tür- "giriştirmek" (Ht IV 1325, OTWF 817)
körüş-dür- "görüştürmek" (UigTot 398, OTWF 817)
ogşaş-tur- "birbirine benzetmek" (ShōAgon , OTWF 817)
sokuş-tur- "birbirine ulaştırmak, buluşturmak, tanıştırmak" (Maitr 132 r15, OTWF 817)
solaş-tur- "birbirine bağlamak, zincirlemek(?)" (BT XIII, OTWF 817)
sözleş-tür- "söyleştirmek, konuşturmak" (Ht IV 1418, OTWF 818)
sürtüş-tür- "birbirine sürttürmek" (Heilk I, OTWF 818)
toylaş-tur- belki en iyi "düğün dernek yapmak, eğlence / parti düzenlemek" (Ernte 62, OTWF 818)
yaraş-tur- "çeşitli şeyleri uyuşturmak, yakıştırmak, yaraştırmak" (USp 44, BuddhUig II 122, UigTot 3, 9, 11 ve 12-13, OTWF 818)
yöleş-tür- "karşılaştırmak, kıyaslamak" (Abhi 1105, BT VIII B232 vb., OTWF 818)

Orta- dönüşlü çatı içerikli tabanlardan yapılmış *-tUr-* türevleri
alkın-dur- "(bir şeyden) kurtulmak, sıyrılmak" (Suv, OTWF 819)

Orta- dönüşlü çatı içerikli tabanlardan yapılmış *-tUr-* türevleri
aşan-tur- "yemeğe davet etmek" (ShōAv, HT VII, OTWF 819)
atlan-tur- "ata bindirmek, atlandırmak" (KP, OTWF 819)
erksin-tür- "(bir konuda) yetkilendirmek, erklendirmek" (ShōAgon, TT VIII, UW_NF_Fiil, OTWF 820)
ilin-tür- "(birini) bir işe karıştırmak, bulaştırmak, başını derde sokmak" (TT VIII, Suv, Tenri, OTWF 820)
yölen-tür- "(bir şeyi) destek yaptırmak, (o şeye) sırtını dayatmak" (ShōAgon, OTWF 824)
yun-tur- "yıkamak, 'yıkandırmak', kendini (kendine) yıkatmak" (Suv 25,19, OTWF 825)

Edilgen ve geçişsizleştirici (anti-transitive) fiillerden yapılmış *-tUr-* türevleri
amrıl-tur- "(meditasyon yoluyla) sakinleştirmek, huzura kavuşturmak" (TT V, OTWF 825)

Ettirgen çatılardan yapılmış *-tUr-* türevleri
bedüt-tür- (TT IX, OTWF 827)

üklit-tür- "arttırtmak, çoğalttırmak" (Suv, OTWF 829)

Bu ek ile oluşan donmuş şekiller: *tegzintürü* "çevre(leyen)", *yanturu* "geri, geri(ye) doğru ; tekrar, yine, bundan başka" (OTWF 830)

Başvuru Kaynakları

Yazıtlar bölümünde yer verilen kaynaklara ek olarak Uygurca için aşağıdaki kaynaklara yer verebiliriz.

Adam, Volker, Jens Peter Laut, Andreas Weiss, *Bibliographie alttürkischer Studien*. Wiesbaden 2000. [2000 yılı sonrası çalışmalar *Ural-Altaische Jahrbücher, Neue Folge*'de 12 ayrı ek olarak yayımlanmıştır. Bibliyografyanın bütünü ve ekleri şuradadır: http://turfan.bbaw.de/texte-en/bibliographie-alttuerkischer-studien]

A. Caferoğlu'nun *Uigurica, Manichaica, TT* ve bazı makalelere dayanan ilk yayınından sonra 1968'de TDK yayınları arasında çıkan genişletilmiş baskının kapağı.

Caferoğlu Ahmet, *Uygur Sözlüğü,* I-III, İstanbul 1934-38.

Röhrborn, Klaus, *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, 1-6, Wiesbaden 1977-1998.

—, *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, – Neubearbeitung – I. Verben. Band 1: *ab-* – *äzüglä-*, Stuttgart 2010.

—, *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, – Neubearbeitung – II. Nomina-Pronomina-Partikeln. Band 1: *a* - *asvık*, Stuttgart 2015.

Uygurca Üzerine Kitap Dizileri

EINZELAUSGABE

TÜRKISCHE MANICHAICA AUS CHOTSCHO. III

NEBST EINEM CHRISTLICHEN BRUCHSTÜCK AUS BULAYIQ

PROF. A. VON LE COQ

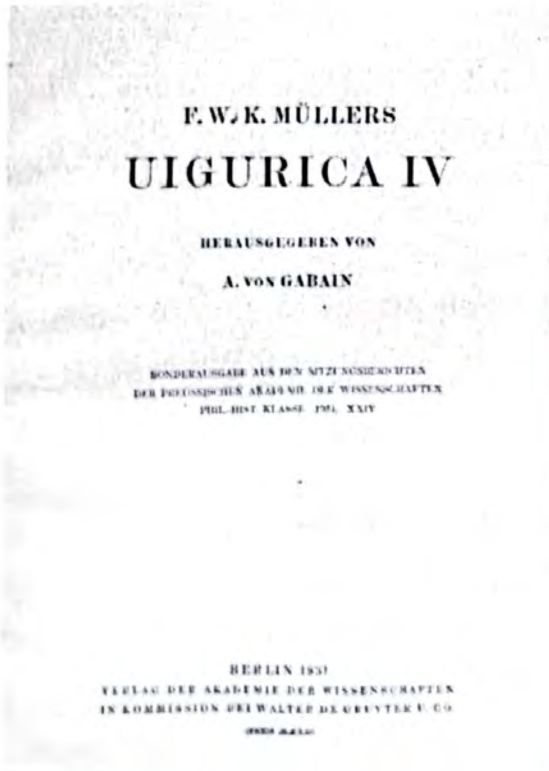
BERLIN 1922

VERLAG DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

IN KOMMISSION BEI WALTER DE GRUYTER U. CO.

Manichaica: Toplam üç sayı çıkmıştır. Alman Turfan seferlerinin ünlü arkeologu ve filologu Albert von Le Coq tarafından yayımlanmıştır (→ Le Coq 1911, 1912, 1919)

F. W. K. MÜLLERS

UIGURICA IV

HERAUSGEGEBEN VON

A. VON GABAIN

SONDERAUSGABE AUS DEN SITZUNGSBERICHTEN

DER PREUSSISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

PHIL.-HIST. KLASSE 1931. XXIV

BERLIN 1931

VERLAG DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

IN KOMMISSION BEI WALTER DE GRUYTER U. CO.

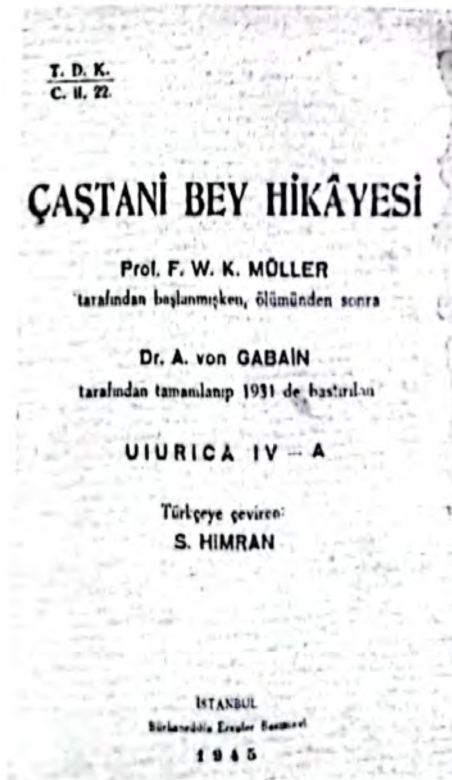
Uigurica: Özellikle Buddist Uygurca metinleri ele alan *Uigurica* dizisi (toplam dört sayı) ve bu diziyi yayına hazırlayan Friedrich Wilhelm Karl Müller (→ 1908, 1911, 1922, + v. Gabain 1931)

TÜRKISCHE TURFAN-TEXTE. III

Türkische Turfantexte: Diziyi hazırlayan Willi Bang-Kaup **(solda)** ve Annemarie von Gabain **(sağda)**; toplam 10 sayı çıkmıştır; → Bang – Gabain 1929 (I), 1929 (II), 1930 (III), 1930 (IV), 1931 (V), Bang – Gabain – Rachmati 1934 (VI), Rachmati 1936 (VII), v. Gabain 1954 (VIII), v. Gabain – Winter 1958 (IX), v. Gabain – Kowalski 1959 (X)

T. D. K.
C. II. 22.

ÇAŞTANİ BEY HİKÂYESİ

Prof. F. W. K. MÜLLER
tarafından başlanmışken, ölümünden sonra

Dr. A. von GABAIN
tarafından tamamlanıp 1931 de bastırılan

UIURICA IV – A

Türkçeye çeviren:
S. HIMRAN

İSTANBUL
Bürhaneddin Erenler Basımevi
1945

VERÖFFENTLICHUNGEN
DER SOCIETAS URALO-ALTAICA

Xuanzangs Leben und Werk

Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII

HARRASSOWITZ VERLAG
in Kommission

Türkiye'de yapılan ilk Eski uygurca çevirilerinden birinin kapağı **(solda)**; Eski Uygurca Xuanzang dizisinden sekizincisinin kapağı **(sağda)**

ALTTÜRKISCHE
HANDSCHRIFTEN

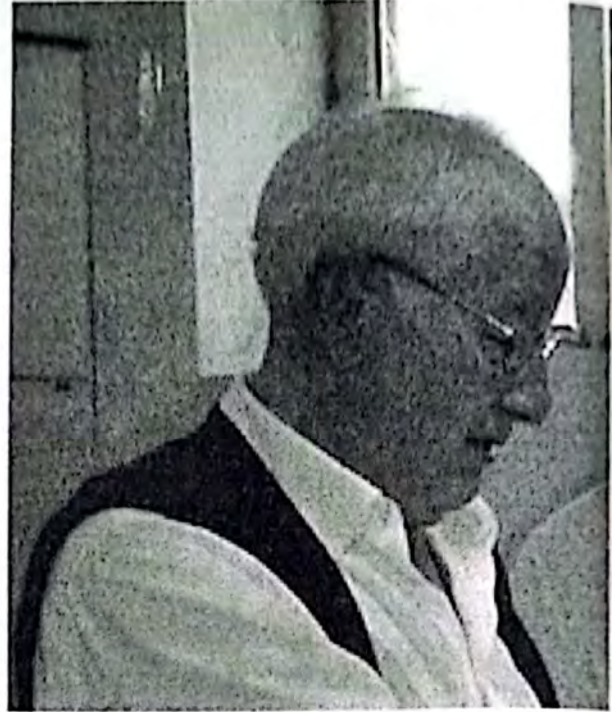
TEIL 1

DOKUMENTE IN BRĀHMĪ UND TIBETISCHER SCHRIFT

BESCHRIEBEN UND HERAUSGEGEBEN VON

DIETER MAUE

FRANZ STEINER VERLAG STUTTGART
1996

Brāhmī harfli Eski uygurca metinlerin yer aldığı katalogun ilk cildinin kapağı (solda); katalogları yayına hazırlayan Dieter Maue (sağda)

Eski Uygur edebiyatına çok yönlü katkıları bulunan Şinasi Tekin **(solda)** ve son dönem Uygur edebiyatına ait hazırladığı çalışma **(sağda)**

Berliner Turfantexte: 1908-1959 yılları arasında çıkan Uigurica, Manichaica ve Türkische Turfantexte dizilerinin sona ermesinden 12 yıl sonra Berlin'de Berliner Turfantexte adıyla Turfan ve çevresinde bulunan, başta Uygurca olmak üzere, Moğolca, Çince, Soğudca yazmaları, fragmanları ele alan yeni bir dizi başlar. Dizinin yayınevi bugün Belçika'dadır. Dizide bugüne kadar 38 kitap yayınlanmış olup bunlardan 21'i Eski Uygurca üzerinedir:

I : Hazai-Zieme 1971; II: Röhrborn 1971; III: Tezcan 1974; V: Zieme 1975; VII: Kara-Zieme 1976; VIII: Kara-Zieme 1977; IX: Ş. Tekin 1980; XIII: Zieme 1985; XVIII: Zieme 1996; XX: Zieme 2000; XXI: Wilkens 2001; XXIII: Zieme 2005; XXV: Wilkens 2007; XXVI: Kasai 2008; XXVIII: yakup 2011; XXIX: Kasai 2011; XXXIII: Oda 2015; XXXIV: Shōgaito- Fujishiro-Ohsaki-Sugahara-Yakup; XXXVI: Yakup 2016; XXXVII: Wilkens 2016; XXXVIII: Kasai 2017. (Dizinin kısa tanıtımı için bk. M. Ölmez, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, c. 63, sayı 2, 2015: 209-214.

Eski Uygurca Kütüphanesi

Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkan bu yeni dizide şu an beş kitap çıkmıştır: 1. Ayazlı 2012, 2. Gulcalı 2013, 3. Özbay 2014, 4. Elmalı 2016, 5. Ayazlı 2016.

Japonya'da Eski Uygurca üzerine belirli bir kitap dizisi yoksa da konuyla ilgili çok sayıda kitap yayımlanmıştır. **Rusya**'da ise *Bibliotheca Buddhica* dizisi içerisinde Eski Uygurca üzerine dört kitap yayımlanmıştır. Çin'de konuyla ilgili çok sayıda kitap varsa dizi olarak A. Yakup'un yürüttüğü, Eski Uygur şiirini ele alan yeni bir dizi vardır:

1. Yakup, Abdurishid: 古代维吾尔语赞美诗和描写行韵文的语文学研究 / *Old Uyghur Hymns, Praises, Blessings and Descriptive Poems*. Shanghai Chinese Classics Publishing House, 2015.
2. Zhang Tieshan/张贴山: 古代维吾尔语诗体故事，忏悔文及碑铭研究/*Studies of the old Uigur verse stories, ksanti texts and inscriptions*. Shanghai Chinese Classics Publishing House, 2015.

3. Raziye Nuri: 巴黎藏回鹘文诗体般若文献研究/*Alliterative Prajñāpāramitā Texts in Old Uygur Preserved in Paris*. Shanghai Chinese Classics Publishing House, 2015.

4. Aydar Mirkamal: 回鹘文诗体注疏和新发现敦煌本韵文研究/*Alliterative Verse Commentaries in Old Uyghur and Newly Unearthed Verses from Dunhuang*. Shanghai Chinese Classics Publishing House, 2015.

Kataloglar

Almanya'da bulunan Uygurca belgeler Doğu Yazmaları Katalogları arasında çıkmıştır (Katalogisierung der Orientalischen Handschriften in Deutschland). Bugüne kadar 25 ciltten fazla çıkan kataloglarda Altun Yaruk Sudur, DKPAM, Uygur Hukuk Belgeleri, Manihaist Uygur Metinleri, Sekiz Yükmek Yaruk Sudur, Brāhmī harfli metinler vb. Uygurca metinler kataloglanmıştır. Almanya'daki Uygurca metin (varak) sayısı 8000'in üzerindedir; konuyla ilgili ağ sayfaları şunlardır, benzer daha başka ağlara buralarda yer alan bağlantılardan ulaşılabilir:

Bazı Çevrimiçi (Online) Kaynaklar

http://turfan.bbaw.de/dta/
http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/index.html
http://idp.bl.uk/
http://www.bnf.fr/fr/acc/x.accueil.html
http://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/

Uygurca Metinler

Altun Yaruk Sudur'dan Bir Parça

Aşağıdaki metin Eski Uygurca *Altun Yaruk Sudur*'un 10. kitabı içerisinde yer alan "Aç Kaplan ve Üç Şehzade" adlı hikayeden alınmıştır.

Eski Uygurca *Altun Yaruk Sudur*'u bulup tanıtan ilk kişi, F. W. K. Müller olmuştur. Prusya Bilimler Akademisi'nin Turfan araştırmalarında bulunan yazmaların işlenip yayımlanması sırasında ilk çıkan kitap *Uigurica* olmuştur (→ Müller 1908). Müller Eski Uygurcayla bu ilk yayında iki ayrı metne yer vermiştir. İlki "Üç Kâhin Hikayesi" olup Hz. İsa'nın bebekliği ile ilgili hikayedir (metin için yukarıda Uygur edebiyatının ele alındığı bölüme bakınız). İkincisi ise "Die Reste des buddhistischen »Goldglanz-Sūtra». Ein vorläufiger Bericht" (Buddhist 'Altın Işıklı Sūtra'dan arta kalanlar. İlk Bilgiler) başlığını taşımaktadır. *Uigurica*'nın 10-35. sayfalarında AYS'un Turfan'da bulunan bazı parçalarının transkripsiyonu, çevirisi ve açıklamaları yer almaktadır.

Konuyla ilgili ikinci çalışma Uygurca metnin tamamının S. Y. Malov ve W. Radloff'un yayımlanan versiyonudur. S. Malov, 1909-1911 yılları arasında İpek Yolu ve Gansu bölgesinde yaptığı dilbilimi çalışmaları sırasında topladığı Eski Uygurca metinleri beraberinde Rusya'ya getirmiştir. AYS da bunlardan birisidir.

←Sergey Yefimoviç Malov

Toplam 10 kitap, 30 bölüm olan Eski Uygurca metin Çinceden çevrilmiştir. Metnin İpek Yolu dillerinin çoğunda çevirisi vardır: Tangutça, Moğolca, Eski Uygurca, Tibetçe vb. Bu dillere ait çevirilerin çoğu Çince versiyona dayanmaktadır. Sanskrit aslı kısaca *Suvarṇaprabhāsa-sūtra* olan metnin aslı ile çevrildiği diller arasında bölüm sayısı açısından farklılıklar vardır. Sanskritçe metin 21 bölüm iken Uygurca metnin dayandığı düşünülen Yi-jing versiyonu Çince çeviri 31 bölümdür.

Aşağıda yer alan parça, Türkçede ilk kez R. R. Arat'ın 1936'daki çalışması ile tanınmıştır (1936). Daha sonra

S. Çağatay AYS'un ilk bölümü ile birlikte *Aç Bars* "Aç Kaplan" metnini yayımlamıştır. AYS'nin bütününün transkripsiyonu ise C. Kaya tarafından hazırlanıp yayımlanmıştır (Kaya 1994). AYS içerisinde en çok yayımlanan parça olan Aç Kaplan hikayesi ile ilgili olarak Gulcalı'nın çalışmasının giriş kısmına bakılabilir (Gulcalı 2015). Konuyla ilgili çok sayıda makale, kitap ve katalog var olup bunların tamamına ayrı bir çalışmada değinilecektir. Ancak konuyla ilgili olarak P. Zieme ve S. Christiane-Raschmann'ın çalışmaları ilk elde bakılacak kaynaklar arasındadır. Aşağıdaki parçalar esas olarak Z. Gulcalı'nın yayınına göredir.

Altun Yaruk Sudur, Aç Bars "Aç Kaplan" (607.8-611.6 arası)

— 607 —

onunç bèş

$_{7.}$ *anand$_{8}$a öŋre ertmiş üdde bo çambudi$_{9}$vip uluşta m(a)haratė atl(ı)g ėlig han $_{10}$ bar erti, ol yme m(a)haratė ėlig han $_{11.}$ ertiŋü ulug bay barımlıg tsaŋları $_{12.}$ agılıkları ı tarıg ed tavar üze $_{13.}$ tolu alp atım süülüg küçiŋe tükel$_{14}$lig törttin sıŋar yėr oronug $_{15.}$ iymiş basmış üküşke ayatmış agır$_{16}$latmış ürüg uzatı köni nom$_{17}$ça töröçe başladaçı imerigme kamag $_{18.}$ bodunın karasın asmış üklitmiş kop$_{19}$tın sıŋar yagısız yavlaksız erti*

Onuncu (kitap) beşinci (varak): "Ananda, $_{(8)}$ bir zamanlar$_{2}$ zamanda, bu dünya $_{(9)}$ ülkesinde Mahāratha adlı (bir) hükümdar$_{2}$ $_{(10)}$ var idi. (İşte) o, Mahāratha hükümdar$_{2}$ $_{(11)}$ ziyadesiyle haşmetli, zengin$_{2}$, hazine ve $_{(12)}$ ambarları hububat$_{2}$ mal mülk ile (13) dolu, kahraman ve nişancı askerî gücü mükemmel, $_{(14)}$ dört taraftaki toprakları$_{2}$ $_{(15)}$ basıp almış$_{2}$, çoğunluğa kendini saydırmış$_{2}$, $_{(16)}$ uzun süre âdil kanunlar$_{2}$ ile $_{(17)}$ yönetimde kalan (bir hükümdar olup) çevresindeki bütün $_{(18)}$ halkını çoğaltmış, arttırmış, her $_{(19)}$ taraftan düşmansız idi"

öŋre < *öŋ+re* "eski, evvel, geçmiş"
öŋ: isim tabanı
+re: yer ve zaman zarfı yapar, buradaki işlevi zaman zarfı

ertmiş < *ert-miş* "geçmiş"
ert-: fiil tabanı
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

üdde < *üd+de* "zamanda, devirde"
üd: isim tabanı
+de: bulunma/ ayrılma durumu eki

uluşta < *uluş+ta* "ülkede, memlekette"
uluş: isim tabanı
+ta: bulunma/ ayrılma durumu eki

atlıg < *at+lıg* "adlı, isimli"
at: isim tabanı
+lıg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

ėlig han "hükümdar" (birleşik ad)

erti < *er-ti* "idi"
er-: fiil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki

ertiŋü < **ert-(i)n-gü* "son derece"
ert-: fiil tabanı
-(i)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-gü: fiilden isim yapma eki

barımlıg < *barım+lıg* "zengin"

barım: isim tabanı (krş. Macarca. *barom* "cattle, livestock", Róna-Tas 1911, s. 99-103, özellikle s. 102)

+lıg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

tsaŋları < *tsaŋ+lar+ı* "ambarları"

tsaŋ: isim tabanı

+lar: çokluk eki

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

agılıkları < *agı+lık+lar+ı* "hazineleri"

agı: isim tabanı

+lık: isimden isim yapma eki

+lar: çokluk eki

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

tarıg < *tarı-g* "tahıl; darı"

tarı-: fiil tabanı

-g: fiilden isim yapma eki

tolu < *tol-u* "dolu (olup), dolu, tam"

tol-: fiil tabanı

-u: zarfiil eki; kalıplaşarak zarf yapmıştır

atım < *at-(ı)m* "savaşçı, nişancı" (bu anlam bugün Nogaycada görülür)

at-: fiil tabanı

-(ı)m: fiilden isim yapma eki

süülüg < *süü+lüg* "askerî"

süü: isim tabanı

+lüg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

küçiŋe < *küç+i+ŋe* "gücüne"

küç: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+ŋe: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/bulunma durumu eki

tükellig < *tüke-l+lig* "tamam, dolu"

tüke-: fiil tabanı

-l: fiilden isim yapma eki

+lig: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

oronug < *oron+(u)g* "yeri"

oron: isim tabanı

+(u)g: belirtme durumu eki

iymiş < *iy-miş* "tâbi kılmış; basmış, ezmiş"

iy-: fiil tabanı

-miş: geçmiş zaman sıfatfiil eki

basmış < *bas-mış* "tâbi kılmış; basmış"
bas-: fiil tabanı
-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki
üküşke < *üküş+ke* "çoğunluğa"
üküş: isim tabanı
+ke: yaklaşma/ bulunma durumu eki
ayatmış < *aya-t-mış* "(kendini) saydırtmış"
aya-: fiil tabanı
-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki
agırlatmış < *agır+la-t-mış* "(kendini) saydırtmış"
agır: isim tabanı
+la-: isimden fiil yapma eki
-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki
uzatı < *uza-t-ı* "daima"
uza-: fiil tabanı
-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-ı: zarfiil eki; kalıplaşarak zarf yapmıştır
köni < *kön-i* "doğru, âdil"
kön-: fiil tabanı
-i: zarfiil eki; kalıplaşarak zarf yapmıştır
nomça < *nom+ça* "öğretiye göre"
nom: isim tabanı
+ça: eşitlik durumu eki
töröçe < *törö+çe* "öğretiye göre; kanuna göre"
törö: isim tabanı
+çe: eşitlik durumu eki
başladaçı < *baş+la-daçı* "(halkına) önderlik edip başta gelen, başta gelen"
baş: isim tabanı
+la-: isimden fiil yapma eki
-daçı: gelecek zaman sıfatfiil eki
imerigme < *imer-(i)gme* "bütün, hep"
imer-: fiil tabanı
-(i)gme: fiilden isim yapma eki
bodunın < *bod+un+ı+n* "halkını"
bod: isim tabanı
+un: kalıplaşmış çokluk eki
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

karasın < *kara+sı+n* "halkını"

kara: isim tabanı

+sı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

asmış < *as-mış* "çoğaltmış"

as-: fiil tabanı

-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki

üklitmiş < *ük(i)l+i-t-miş* "çoğaltmış"

ük(i)l: isim tabanı

+i-: isimden fiil yapma eki

-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki

-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

koptın < *kop+tın* "her (taraftan)"

kop: isim tabanı

+tın: ayrılma durumu eki

yagısız < *yagı+sız* "düşmandan arınmış, düşmansız"

yagı: isim tabanı

+sız: isimden isim yapma eki (yoksunluk bildirir)

yavlaksız < *yavlak+sız* "düşmandan arınmış, düşmansız"

yavlak: isim tabanı < **yav+lak* < **yav*: isim tabanı

+lak: isimden isim yapma eki

+sız: isimden isim yapma eki (yoksunluk bildirir)

erti < *er-ti* "idi"

er-: fiil tabanı

-ti: bilinen geçmiş zaman eki

20)

608.1

20. ol antag osuglug çoglug yalınlıg 21. küçlüg küsünlüg èlig hannıŋ 22. ulugı hatunınta tugmış körgeli 608 1. seviglig körklüg meŋizlig üç oğlanı 2. erti,

"20 O, öylesine2 parlak, ışıltılı, 21 güçlü kuvvetli hükümdarın2 22 büyük hanımından doğmuş, görmeye değer, 608 1 sevimli, gösterişli, güzel üç oğlu 2 var idi;"

antag < **anı teg* "böylesine; o kadar"
*anı: teklik üçüncü kişi işaret zamiri
teg: "gibi" anlamı katan edat

osuglug < *osug+lug* "gibi"
osug: isim tabanı
+lug isimden isim yapma eki

çoglug < *çog+ lug* "parlak (haşmetli)"
çog: isim tabanı
+lug: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

yalınlıg < *yal-(ı)n+ lıg* "parlak (haşmetli)"
yal-: fiil tabanı
-(ı)n: fiilden isim yapma eki
+lıg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

küçlüg < *küç+lüg* "güçlü"
küç: isim tabanı
+lüg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

küsünlüg < *küsün+lüg* "kuvvetli"
küsün: isim tabanı
+lüg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

hannıŋ < *han+nıŋ* "hükümdarın"
han: isim tabanı
+nıŋ: ilgi durumu eki

ulugı < *ulug+ı* "büyük"
ulug: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

hatunınta < *hatun+ı+n+ta* "hanımından"
hatun: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: zamir n'si
+ta: bulunma/ ayrılma durumu eki

tugmış < *tug-mış* "doğmuş"
tug- : fiil tabanı
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki

körgeli < *kör-geli* "görülesi, görülecek/ görmeye değer"
kör-: fiil tabanı

-geli: zarfiil eki

seviglig < *sev-(i)g+lig* "sevimli, hoş"

sev-: fiil tabanı

-(i)g: fiilden isim yapma eki

+lig: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

körklüg < *kör-k+lüg* "güzel"

kör-: fiil tabanı

-k: fiilden isim yapma eki

+lüg: isimden isim yapma eki

meŋizlig < *meŋiz+lig* "yüzlü, (güzel) yüzlü, güzel"

meŋiz: isim tabanı

+lig: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

oglanı < *og(u)l+an+ı* "oğulları, oğlu"

ogul: isim tabanı

+an: çokluk eki

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

2. eŋ'ilki ulugı oglanınıŋ 3. atı m(a)habalė erti, ėkintisi orton 4. oglınıŋ atı m(a)hadėvė erti, üçünçi 5. eŋ kiçigi oglınıŋ atı m(a)has(a)tvė 6. erti,

2 en ilki, büyük oğlunun 3 adı Mahābala idi, ikincisi, ortanca 4 oğlunun adı Mahādeva idi, üçüncü 5 en küçük oğlunun adı Mahāsattva 6 idi,

Aç kaplan ile karşılaşan üç şehzade (Dunhuang)

eŋ'ilki < *eŋ ilk+i* "en ilki, birincisi"
eŋ ilk: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

oglanınıŋ < *og(u)l+an+ı+nıŋ* "oğlunun"
og(u)l: isim tabanı
+an: çokluk eki
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+nıŋ: ilgi durumu eki

ėkintisi < *ėki+nti+si* "ikinci"
ėki: isim tabanı
+nti: sıra sayı eki
+si: teklik üçüncü kişi iyelik eki

oglınıŋ < *og(u)l+ı+nıŋ* "oğlunun"
og(u)l: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+nıŋ: ilgi durumu eki

üçünçi < *üç+(ü)nç+i* "üçüncü"
üç: isim tabanı
+(ü)nç: sıra sayı eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

kiçigi < **kiçi-g+i* "küçüğü"
*kiçi-: fiil tabanı
-g: fiilden isim yapma eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

6. *bir ugurta ol ėlig han üç* 7. *oglanı birle taştın tagta arıgta* 8. *ilinçüke bartı, kaçan anda tegip* 9. *ilinçü meŋi işin ertürdökte ötrü* 10. *ol üç tėgitler hua çeçek tüş* 11. *yėmiş evdigeli ataları ėlig begke* 12. *ötünüp ayıtıp kaltılar*

6 bir zaman o hükümdar han üç 7 oğlu ile dışarıya dağa, ormana 8 eğlenceye gitti. oraya ulaşıp 9 eğlence$_2$ işini tamamladıktan sonra (eğlence ve sevinç işini tamamladıktan sonra), 10 üç prens çiçek, meyve, 11 yemiş toplamak için babaları hükümdar beye 12 ricada bulunup (izin) sordular,

ugurta < *ugur+ta* "zamanda"
  ugur: isim tabanı
  +ta: bulunma/ ayrılma durumu eki

taştın < *taş+tın* "dışarıdan"
  taş: isim tabanı
  +tın: ayrılma durumu eki

tagta < *tag+ta* "dağda"
  tag: isim tabanı
  +ta: bulunma/ ayrılma durumu eki

arıgta < *arıg+ta* "ormanda"
  arıg: isim tabanı
  +ta: bulunma/ ayrılma durumu eki

ilinçüke < *il-(i)nçü+ke* "eğlenceye"
  il-: fiil tabanı
  -(i)nçü: fiilden isim yapma eki

+ke: yaklaşma/ bulunma durumu eki

anda < **an+da* "orada"

*an: isim tabanı

+da: bulunma/ ayrılma durumu eki

tegip < *teg-(i)p* "ulaşıp"

teg-: fiil tabanı

-(i)p: zarfiil eki

ertürdökte < *ert-ür-dök+te* "geçirdikten, tamamladıktan"

ert-: fiil tabanı

-ür-: fiilden fiil (ettirgenlik/geçişlilik) yapma eki

-dök: sıfatfiil eki

+te: bulunma/ ayrılma durumu eki

ötrü < *öt-ür-ü* "sonra"

öt-: fiil tabanı

-ür-: fiilden fiil (ettirgenlik/geçişlilik) yapma eki

-ü: zarfiil eki; kalıplaşarak zarf yapmıştır

tėgitler < *tėgin+t+ler* "prensler, şehzadeler"

tegin: isim tabanı

+t: çokluk eki

+ler: çokluk eki

(Eski Türk ve Moğol dillerinde *n* ile sonlanan isimlerin çokluğu söz konusu olduğunda *n* sesi kaybolur ve yerine çokluk bildiren *t* gelir: *tarkan → tarkat* "tarkan (unvanlı) komutanlar", *seŋün → seŋüt* "generaller" vb.)

evdigeli < *evdi-geli* "toplamak için"

evdi-: fiil tabanı

-geli: zarfiil eki

ataları < *ata+lar+ı* "babaları"

ata: isim tabanı

+lar: çokluk eki

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

begke < *beg+ke* "hükümdara"

beg: isim tabanı

+ke: yaklaşma/ bulunma durumu eki

ötünüp < *öt-(ü)n-(ü)p* "rica edip"

öt-: fiil tabanı

-(ü)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki

-(ü)p: zarfiil eki

ayıtıp < *ay-(ı)t-(ı)p* "rica edip, söyleyip; sorup"

ay-: fiil tabanı

-(ı)t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-(ı)p: zarfiil eki

kaltılar < *kal-tı+lar* "(orada) kaldılar"
kal-: fiil tabanı
-tı: bilinen geçmiş zaman eki
+lar: çokluk üçüncü kişi eki

12. anda 13. monda ınaru berü yorıyu bir ulug kamış14lıg berk arıgka kirip ötrü anda 15. tıngalı olordılar 15. tıngalı olormışta 16. eŋ ulugı tègin èki inileriŋe 17. ınçe tèp tèdi

12 oraya 13 buraya, öteye beriye yürüyüp bir büyük, kamış14lı sık ormana girip, sonra orada 15 dinlenmek için oturdular; dinlenmek için oturduktan sonra 16 en büyüğü prens iki kardeşine 17 şöyle dedi:

monda < *bo+n+da* "burada"
bo: isim tabanı
+n: zamir n'si
+da: bulunma/ ayrılma durumu eki

ınaru < **ı+n+garu* "öteye (beriye)"
*ı: isim tabanı
+n: zamir n'si
+garu: yön gösterme durumu eki

yorıyu < *yorı-(y)u* "yürüyerek"
yorı-: fiil tabanı

-(y)u: zarfiil eki

kamışlıg < *kamış+lıg* "kamışlı"

kamış: isim tabanı

+lıg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

arıgka < *arıg+ka* "ormana"

arıg: isim tabanı

+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki

kirip < *kir-(i)p* "girip"

kir-: fiil tabanı

-(i)p: zarfiil eki

ötrü < *öt-ür-ü* "sonra"

öt-: fiil tabanı

-ür-: fiilden fiil (ettirgenlik/geçişlilik) yapma eki

-ü: zarfiil eki; kalıplaşarak zarf yapmıştır

tıngalı < *tın-galı* "dinlenmek için"

tın-: fiil tabanı

-galı: zarfiil eki

olordılar < *olor-dı+lar* "oturdular"

olor-: fiil tabanı < *ol-(o)r-

-dı: bilinen geçmiş zaman eki

+lar: çokluk üçüncü kişi eki

ulugı < *ulug+ı* "en büyük"

ulug: isim tabanı

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

inileriŋe < *ini+ler+i+ŋe* "küçük kardeşlerine"

ini: isim tabanı

+ler: çokluk eki

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+ŋe: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/bulunma durumu eki

17. ay inilerim 18. meniŋ bökünki kün ertiŋü kork<g>um 19. beliŋlegüm kelir, inçe bolmazun k(a)ltı 20. bo arıg semek içinde kadır yavlak keyik$_{21}$ler bar bolup, biz yokadguluk emgengülük 22. bolmalım tėp ėkintisi tėgin inçe 23. tėp tėdi, ėşidü y(a)rlıkazun ėçim a

17 ey kardeşlerim, 18 ben bugün(kü gün) çok 19 korkuyorum, (sakın) şöyle olmasın, 20 bu orman içinde kötü vahşi hayvan$_{21}$lar var olup, biz yok olma, eziyet çekme 22 ile karşılaşmayalım, demiş. ikinci prens şöyle 23 dedi: lütfedip dinleyin ey ağabeyim,

inilerim < *ini+ler+(i)m* "(ey) küçük kardeşlerim"

ini: isim tabanı

+ler: çokluk eki

+(i)m: teklik birinci kişi iyelik eki

bökünki < *bö+kün+ki* < *bo kün* "bugün"

bo: isim tabanı

kün: isim tabanı

+ki: aitlik eki

ertiŋü < **ert-(i)n-gü* "son derece, çok"

*ert-: fiil tabanı

-(i)n-: fiilden fiil yapma eki

-gü: fiilden isim yapma eki

korkgu < **kork-gu* "korku, endişe"
*kork-: fiil tabanı
-gu: fiilden isim yapma eki
beliŋlegüm < *beliŋ+le-gü+m* "korkum, endişem, ürküntüm"
beliŋ: isim tabanı
+le-: isimden fiil yapma eki
-gü: fiilden isim yapma eki
+m: teklik birinci kişi iyelik eki
kelir < *kel-ir* "gelir"
kel-: fiil tabanı
-ir: geniş zaman eki
bolmazun < *bol-ma-zun* "olmasın"
bol-: fiil tabanı
-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-zun: teklik üçüncü kişi emir eki (istek ve emir bildirir)
kaltı < **ka+la+tı* "öyle ki"
*ka: isim tabanı
+la: zarf eki
+tı: belirtme eki, Erdal 2004, s. 215 *ka*'dan türeme, *netegleti* s. 133; dipnot 384; *+lAtI*, OTWF s. 407
içinde < *iç+i+n+de* "içinde"
iç: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: zamir n'si
+de: bulunma/ ayrılma durumu eki
yavlak < **yav+lak* "vahşi, kötü" (kök için krş. *yavız* "vahşi, gaddar")
*yav: isim tabanı
+lak: isimden isim yapma eki
keyikler < *keyik+ler* "yabanî hayvanlar"
keyik: isim tabanı
+ler: çokluk eki
bolup < *bol-(u)p* "(var) olup"
bol-: fiil tabanı
-(u)p: zarfiil eki
yokadguluk < *yok+ad-guluk* "yok olacak"
yok: isim tabanı
+ad-: isimden (dönüşlü) fiil yapma eki
-guluk: fiilden isim yapma eki
emgengülük < *emge-n-gülük* "eziyet çekecek(lerden)"

emge-: fiil tabanı
-n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-gülük: fiilden isim yapma eki

bolmalım < *bol-ma-lım* "olmayalım"
bol-: fiil tabanı
-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-lım: çokluk birinci kişi gönüllülük eki

tėp < *tė-p* "diyerek, deyip"
te-: fiil tabanı
-p: zarfiil eki

ėkintisi < *ėki+nti+si* "ikincisi"
ėki: isim tabanı
+nti: sıra sayı eki
+si: teklik üçüncü kişi iyelik eki

ėşidü < *ėşid-ü* "dinleyerek, dinleyip, işitip"
ėşid-: fiil tabanı
-ü: zarfiil eki

yarlıkazun < *yarlıka-zun* "buyursun; lütfetsin"
yarlıka-: fiil tabanı < *yarlıg+ka-
-zun: teklik üçüncü kişi emir eki (istek ve emir bildirir)

ėçim a < *ėçi-m a* "ey ağabeyim"
eçi: isim tabanı
-m: teklik birinci kişi iyelik eki
a: seslenme, nida, hitap sözü / eki

609 **onunç altı** *1. kim meniŋ bo et'özümin ėsirkegüm idi 2. kelmez , tek biziŋe neçökin erser 3. amraklartın adırılguluk emgek bolmazun 4. ertİ tėp, korkar m(e)n tėp bo savıg eşi3dip üçünçi m(a)has(a)tvė tėgin ėki 6. ėçileriŋe ötrü inçe tėp ötündi*

-609. (Onuncu kitap altıncı varak) 1 benim bu vücudumu esirgemem hiç 2 gelmez, yeter ki bize 3 sevdiklerimizden ayrılma ızdırabı olmasın 4 diye korkarım, dedi. bu sözü işi3tip üçüncü prens Mahāsattva iki 6 ağabeyine şöyle söyledi:

et'özümin < *et'öz+(ü)m+(i)n* "vücudumu"

et'öz: isim tabanı (birleşik isim) < et ve öz

+(ü)m: teklik birinci kişi iyelik eki

+(i)n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

ėsirkegüm < *ėsirke-gü+m* "esirgeyesim"

ėsirke-: isim tabanı (OTWF'ye göre *esiz* "yazık, eyvah" ile aynı kökten)

-gü: fiilden isim yapma eki

+m: teklik birinci kişi iyelik eki

*es+(i)rke-: **es* "hafıza" isminden düşünmek de mümkün

kelmez < *kel-mez* "gelmez"

kel-: fiil tabanı

-mez: geniş zaman olumsuzu

biziŋe < *biz+i+ŋe* "bize"

biz: isim tabanı

+in/+ni: zamirlerde görülen katmanlaşmış durum eki (burada işlevi yok); bk. Erdal 2004, Gramer, § 3.13 Pronouns, 3.131 Personal Pronouns (özellikle s. 196, 196-197)

+ŋe: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/ bulunma durumu eki

neçökin < *ne+çe+ök+(i)n* "nasılsa"

ne: isim tabanı

+çe: eşitlik durumu eki

+ök: pekiştirme eki

+(i)n: vasıta durumu eki

erser < *er-ser* "olsa"

er-: fiil tabanı

-ser: şart eki

amraklartın < *amra-k+lar+tın* "sevdiklerimizden, dostlardan"

amra-: fiil tabanı

-k: fiilden isim yapma eki

+lar: çokluk eki
+tın: ayrılma durumu eki
adırılguluk < *adır-(ı)l-guluk* "ayrılma"
adır-: fiil tabanı
-(ı)l-: fiilden fiil (edilgenlik) yapma eki
-guluk: fiilden isim yapma eki
emgek < *emge-k* "eziyet, sıkıntı, ızdırap"
emge-: fiil tabanı
-k: fiilden isim yapma eki
bolmazun < *bol-ma-zun* "olmasın"
bol-: fiil tabanı
-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-zun: teklik üçüncü kişi emir eki (istek ve emir bildirir)
erti < *er-ti* "idi (diye)"
er-: fiil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki
korkar men < *kork-ar men* "korkuyorum"
kork-: fiil tabanı
-ar: geniş zaman eki
men: teklik birinci kişi eki
savıg < *sav+(ı)g* "sözü"
sav: isim tabanı
+(ı)g: belirtme durumu eki
ėşidip < *ėşid-(i)p* "duyup"
ėşid-: fiil tabanı
-(i)p: zarfiil eki
üçünçi < *üç+(ü)nç+i* "üçüncü, üçüncüsü"
üç: isim tabanı
+(ü)nç: sıra sayı eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
ėçileriŋe < *ėçi+ler+i+ŋe* "ağabeyine"
eçi: isim tabanı
+ler: çokluk eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+ŋe: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/ bulunma durumu eki
ötündi < *öt-(ü)n-di* "(şöyle) söyledi"
öt-: fiil tabanı
-(ü)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki

-di: bilinen geçmiş zaman eki

7. bo erser arjilar turguluk oron ol 8. meniŋ idi korkınçım ayınçım yok, öŋi 9. adırılmaklıg busuşum yme yok inçip 10. et'özümte tolu ögrünç sevinç tugar

7 bu ise evliyalar bulunacak yerdir, 8 benim hiç korkum, endişem yok, ayrıca 9 ayrılma kaygım da yok, fakat 10 vücudumdan dolu (bir) sevinç ve mutluluk doğuyor,

arjilar < *arji+lar* "evliyalar"
arji: isim tabanı
+lar: çokluk eki

turguluk < *tur-guluk* "duracak, bulunacak, ikamet edecek"
tur-: fiil tabanı
-guluk: fiilden isim yapma eki

korkınçım < *kork-(ı)nç+(ı)m* "korkum"
kork-: fiil tabanı
-(ı)nç: fiilden isim yapma eki
+(ı)m: teklik birinci kişi iyelik eki

ayınçım < **ayı-nç+(ı)m* "korkum, kaygım"
*ayı-: fiil tabanı
-nç: fiilden isim yapma eki
+(ı)m: teklik birinci kişi iyelik eki

adırılmaklıg < *adır-(ı)l-mak+lıg* "ayrılık, ayrılma"
adır-: fiil tabanı
-(ı)l-: fiilden fiil (edilgenlik) yapma eki
-mak: fiilden isim yapma eki
+lıg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

busuşum < *busuş+(u)m* "kaygım"
busuş: isim tabanı < *busa-ş
+(u)m: teklik birinci kişi iyelik eki

et'özümte < *et'öz+(ü)m+te* "vücudumdan, bedenimden"
  et'öz: isim tabanı (birleşik isim)
  +(ü)m: teklik birinci kişi iyelik eki
  +te: bulunma/ayrılma durumu eki
ögrünç < *ögir-(ü)nç* "sevinç, neşe"
  ögir-: fiil tabanı
  -(ü)nç: fiilden isim yapma eki
sevinç < *sev-(i)nç* "sevinç, mutluluk"
  sev-: fiil tabanı
  -(i)nç: fiilden isim yapma eki
tugar < *tug-ar* "doğar"
  tug-: fiil tabanı
  -ar: geniş zaman eki

11. bulgay erki biz yèg adrok buyanıg tèp 12. tèdi, ol üdün bo üç tèginler 13. öz öz köŋüllerinteki sakınmış sav14ların sözleşip ötrü örü turup ol 15. arıg içinte takı içgerü kirtiler,

11 bulacak mıyız acaba biz daha iyi, seçkin sevap demiş. 12 o zaman bu üç prens 13 kendi gönüllerinde düşündükleri söz14leri karşılıklı söyleyip sonra ayağa kalkıp o 15 orman içinde daha da içeri doğru ilerlediler,

bulgay < *bul-gay* "bulacak"
  bul-: fiil tabanı
  -gay: gelecek zaman eki
adrok < *adır-ok* "(daha) iyi"
  adır-: fiil tabanı
  -ok: fiilden isim yapma eki

buyanıg < *buyan+(ı)g* "sevabı"
buyan: isim tabanı
+(ı)g: belirtme durumu eki
üdün < *üd+(ü)n* "(o) zaman"
üd: isim tabanı
+(ü)n: vasıta durumu eki; kalıplaşıp zarf yapmıştır
tėginler < *tėgin+ler* "(bu üç) prens(ler)"
tegin: isim tabanı
+ler: çokluk eki
köŋüllerinteki < *köŋül+ler+i+n+te+ki* "(kendi) akıllarından"
köŋül: isim tabanı
+ler: çokluk eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: zamir n'si
+te: bulunma/ ayrılma durumu eki
+ki: aitlik eki
sakınmış < *sak-(ı)n-mış* "(aklından) geçen, düşünmüş"
sak-: fiil tabanı
-(ı)n-: fiilden fiil (edilgenlik) yapma eki
-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki
savların < *sav+lar+ı+n* "sözleri"
sav: isim tabanı
+lar: çokluk eki
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki
sözleşip < *söz+le-ş-(i)p* "konuşup"
söz: isim tabanı
+le-: isimden fiil yapma eki
-ş-: fiilden fiil (işteş) yapma eki
-(i)p: zarfiil eki
ötrü < *öt-(ü)r-ü* "sonra"
öt-: fiil tabanı
-(ü)r-: fiilden fiil (geçişlilik) yapma eki
-ü: zarfiil eki, zarf yapmıştır
örü turup < *ör-ü tur-(u)p* "kalkıp, ayağa kalkıp"
ör-: fiil tabanı
-ü: zarfiil eki (kalıplaşıp
tur-: ek eylem
-(u)p: zarfiil eki

içinte < *iç+i+n+te* "içinden"

iç: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+n: zamir n'si

+te: bulunma/ ayrılma durumu eki

takı < *tak-ı* "daha"

tak-: fiil tabanı

-ı: zarfiil eki; kalıplaşarak edat ve zarf yapmıştır

içgerü < *iç+gerü* "içerü"

iç: isim tabanı

+gerü: yön gösterme durumu eki

kirtiler < *kir-ti+ler* "girdiler"

kir-: fiil tabanı

-ti: bilinen geçmiş zaman eki

+ler: çokluk üçüncü kişi eki

16. ança yorıyu yaŋı enüklemiş bir tişi 17. barsıg körtiler, ol aç bars yme 18. enüklep yėti kün ertmiş erti, yėti 19. enüklerinçe egirtip kavzatıp açmak suv20samak üze sıkılıp turmuş yavrımış sınmış 21. et'özleri alaŋurup küçi küsüni üzü22lüp unakaya ölgeli yatur erti

16 biraz yürüyüp yeni yavrulamış bir dişi 17 kaplanı gördüler, o aç kaplan yine 18 yavrulayıp yedi gün geçmiş idi, yedi 19 yavrularınca çevrelenip, sıkıştırılıp, açlık

ve su$_{20}$suzluk ile sıkılıp zayıflamış cılız hâle gelmiş, yaralanmış $_{21}$ vücudu yorulup gücü kuvveti tüke$_{22}$nip neredeyse ölecekmiş gibi yatıyordu,

yorıyu < *yorı-(y)u* "yürüyüp"
yorı-: fiil tabanı
-(y)u: zarfiil eki
enüklemiş < *enük+le-miş* "yavrulamış"
enük: isim tabanı
+le-: isimden fiil yapma eki
-miş: geçmiş zaman sıfatfiil eki
barsıg < *bars+(ı)g* "kaplanı"
bars: isim tabanı
+(ı)g: belirtme durumu eki
körtiler < *kör-ti+ler* "gördüler"
kör-: fiil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki
+ler: çokluk üçüncü kişi eki
enüklep < *enük+le-p* "yavrulayalı"
enük: isim tabanı
+le-: isimden fiil yapma eki
-p: zarfiil eki
ertmiş < *ert-miş* "geçmiş"
ert-: fiil tabanı
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki
erti < *er-ti* "idi"
er-: fiil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki
enükleriŋe < *enük+ler+i+ŋe* "yavrularına; yavrularınca"
enük: isim tabanı
+ler: çokluk eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+ŋe: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/bulunma durumu eki
egirtip < *egir-t-(i)p* "çevrelenerek, kuşatılarak"
egir-: fiil tabanı
-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-(i)p: zarfiil eki
kavzatıp < *kavza-t-(ı)p* "çevrelenerek, kucaklanarak"
kavza-: fiil tabanı

-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-(ı)p: zarfiil eki
açmak < *aç-mak* "açlık"
aç-: fiil tabanı
-mak: fiilden isim yapma eki
suvsamak < *suv+sa-mak* "susuzluk(tan)"
suv: isim tabanı
+sa-: isimden fiil yapma eki
-mak: fiilden isim yapma eki
sıkılıp < *sık-(ı)l-(ı)p* "sıkılıp"
sık-: fiil tabanı
-(ı)l-: fiilden fiil (edilgenlik) yapma eki
-(ı)p: zarfiil eki
turmuş < *tur-muş* "zayıflamış"
tur-: fiil tabanı
-muş: sıfatfiil eki
yavrımış < *yavrı-mış* "zayıflamış, kötü hâle gelmiş"
yavrı-: fiil tabanı
-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki
sınmış < *sı-n-mış* "bitkin düşmüş, yaralanmış"
sı-: fiil tabanı
-n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki
alaŋurup < *alaŋ+u-r-(u)p* "bitkin hâle gelip, yorulup, zayıflayıp"
alaŋ: isim tabanı
+u-: isimden fiil yapma eki
-r-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-(u)p: zarfiil eki
küçi < *küç+i* "gücü"
küç: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
küsüni < *küsün+i* "kuvveti"
küsün: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
üzülüp < *üz-(ü)l-(ü)p* "tükenip, bitip, kesilip"
üz-: fiil tabanı
-(ü)l-: fiilden fiil (edilgenlik) yapma eki
-(ü)p: zarfiil eki
unakaya < *una+kaya* "neredeyse"

una: isim tabanı

+kaya: isimden isim yapma eki; küçültme adı yapar

ölgeli < *öl-geli* "ölmek üzere"

öl-: fiil tabanı

-geli: zarfiil eki

yatur erti < *yat-ur er-ti* "yatıyordu, yatar idi"

yat-: fiil tabanı

-ur: geniş zaman eki

er-: ek fiil

-ti: bilinen geçmiş zaman eki

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

22. ne 610 1. anı ulugı m(a)habalė tėgin körüp inçe 2. tėp tėdi, ay irinç tişi bars enük3legeli yėti kün bolmış yėti enük-4leri avıp meŋ yumşak tilegü ok teginç 5. bulmayukka anın açmak suvsamak 6. emgek üze sıkılıp yanturu yene 7. öz enüklerin yėgeli kılınur 8. montada kez irinç tınl(ı)g bolgay mu 9. tėp tėdi

$_{22-610-1}$ **İşte onu büyük prens Mahābala görüp şöyle $_{2}$ dedi: ah zavallı dişi kaplan, yavru$_{3}$layalı yedi gün olmuş, yedi yavru$_{4}$sunu kucaklayıp, yiyecek ve içecek isteyip de bula$_{5}$mayınca, açlık susuzluk $_{6}$ eziyetinden sıkılıp, dönüp $_{7}$ tekrar kendi yavrularını yemeye kalkışır. $_{8}$ (işte) bundan daha zavallı hayvan olur mu, $_{9}$ demiş;**

ulugı < *ulug+ı* "büyüğü"
ulug: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
körüp < *kör-(ü)p* "görüp"
kör-: fiil tabanı
-(ü)p: zarfiil eki
irinç < *ir-(i)nç* "zavallı"
ir-: fiil tabanı
-(i)nç: fiilden isim yapma eki
avıp < **av-(ı)p* "kuşatıp, sarıp, kucaklayıp (?)"
av-: fiil tabanı
-(ı)p: zarfiil eki
meŋ "yiyecek, yem"
meŋ: isim tabanı
yumşak < *yumşa-k* "yiyecek, yem"
yumşa-: fiil tabanı
-k: fiilden isim yapma eki
tilegü < *til+e-gü* "isteyerek, arayıp"
til: isim tabanı
+e-: isimden fiil yapma eki
-gü: fiilden isim yapma eki
teginç < *teg-(i)nç* "ulaşma, değme, bulma, elde etme"
teg-: fiil tabanı
-(i)nç: fiilden isim yapma eki
bulmayukka < *bul-ma-yuk+ka* "bulamayınca"
bul-: fiil tabanı
-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-yuk: geçmiş zaman sıfatfiil eki
+ka: yaklaşma /bulunma durumu eki
-yukka: zarfiil eki {+(y)Inca} [*-yuk* sıfatfiil eki + *ka* yaklaşma/ bulunma]
yanturu < *yan-tur-u* "dönüp, tekrar"
yan-: fiil tabanı

-tur-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-u: zarfiil eki; zarf yapmıştır

yene < *yen-e* "yine"
yen-: fiil tabanı (< *yan-*)
-e: zarfiil eki

enüklerin < *enük+ler+i+n* "yavrularını"
enük: isim tabanı
+ler: çokluk eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

yėgeli < *yė-geli* "yemek için, yemeye"
ye-: fiil tabanı
-geli: zarfiil eki

kılınur < *kıl-(ı)n-ur* "yapar, yapmaya kalkar, zorunda kalır"
kıl-: fiil tabanı
-(ı)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-ur: geniş zaman eki

montada < *bo+n+ta+da* "bundan (da)"
bo: isim tabanı
+n: zamir n'si
+ta: bulunma/ ayrılma durumu eki
+da: bulunma/ ayrılma durumu eki

Hoço harabelerinde bulunan duvar resimleriden (A. Le Coq)

tınlıg < *tın+lıg* "canlı"
tın: isim tabanı
+lıg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

bolgay < *bol-gay* "olacak"
bol-: fiil tabanı
-gay: gelecek zaman eki

$_{9.}$ *bo savıg èşidip m(a)has(a)tvè* $_{10.}$ *tègin ötrü èçisi tèginke* $_{11.}$ *bo bars negü yèyür uzatıkı aşı negü* $_{12.}$ *ol tèp ayıtdı, èçisi tègin inçe* $_{13.}$ *tèp kikinç bèrti, barsnıŋ irbiz*$_{14}$*niŋ manunıŋ arslannıŋ böriniŋ* $_{15.}$ *tilküniŋ aşı erser yalaŋuz yintem 16. isig et kan erür, montada* $_{17.}$ *adın takı öŋi aş içgü yok, kim* $_{18.}$ *bo alaŋurmış aç barsıg tirgürgülük* $_{19.}$ *tèp tèdi*

$_{9}$ bu sözü işitince Mahāsattva $_{10}$ prens o vakit ağabeyi prense: $_{11}$ bu kaplan ne yer, her zamanki yiyeceği ne$_{12}$dir, diye sordu. ağabeyi prens böyle $_{13}$ cevap verdi: kaplanın, parsın, vaşa$_{14}$ğın, arslanın, kurdun, $_{15}$ tilkinin yiyeceği ise sadece ve sadece $_{16}$ sıcak et (ve) kandır, bundan $_{17}$ başka da ayrı yiyecek ve içeceği yoktur ki $_{18}$ bu bitkin düşmüş aç kaplanı diriltecek (olsun), $_{19}$ demiş.

èçisi < *èçi+si* "ağabeyi"

eçi: isim tabanı
+si: teklik üçüncü kişi iyelik eki
tėginke < *tėgin+ke* "prense"
tegin: isim tabanı
+ke: yaklaşma/ bulunma durumu eki
negü < *ne+gü* "ne, nasıl"
ne: isim tabanı
+gü: isimden isim yapma eki
yėyür < *yė-(y)ür* "yer"
ye-: fiil tabanı
-(y)ür: geniş zaman eki
uzatıkı < *uza-t-ı+kı* "her zamanki, her daim, alışılmış, olağan"
uza-: fiil tabanı
-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-ı: fiilden isim yapma eki
+kı: aitlik eki
aşı < *aş+ı* "yiyeceği"
aş: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
kikinç < **kik-(i)nç* "cevap"
*kik-: fiil tabanı
-(i)nç: fiilden isim yapma eki
barsnıŋ < *bars+nıŋ* "kaplanın"
bars: isim tabanı
+nıŋ: ilgi durumu eki
irbizniŋ < *irbiz+niŋ* "vaşağın"
irbiz: isim tabanı
+niŋ: ilgi durumu eki
manunıŋ < *manu+nıŋ* "yabanî hayvanın"
manu: isim tabanı (kedigillerden yabanî bir hayvan)
+nıŋ: ilgi durumu eki

solda: Radloff ve Malov'un *Altun Yaruk Sudur* yayınlarının kapağı; **sağda:** manu (Altayca: *manı*)

arslannıŋ < *arslan+nıŋ* "aslanın"
arslan: isim tabanı
+nıŋ: ilgi durumu eki

böriniŋ < *böri+niŋ* "kurdun"
böri: isim tabanı
+niŋ: ilgi durumu eki

tilküniŋ < *tilkü+niŋ* "tilkinin"
tilkü: isim tabanı
+niŋ: ilgi durumu eki

yalaŋuz < *yalaŋ +(u)z* (krş. OTWF 44, 338) "yalnız"
yalaŋ: isim tabanı
+(u)z: isimden isim yapma eki

yintem < *yin+tem* "sadece"
yin: isim tabanı
+tem: isimden isim yapma eki

isig < *isi-g* "sıcak"
isi-: fiil tabanı
-g: fiilden isim yapma eki

adın < **ad(ı)-n* "başka"
*ad(ı)-: fiil tabanı
-n: fiilden isim yapma eki

içgü < *iç-gü* "içecek"
iç-: fiil tabanı
-gü: fiilden isim yapma eki

alaŋurmış < *alaŋ+u-r-mış* "zayıflamış"
alaŋ: isim tabanı

+u-: isimden fiil yapma eki

-r-: fiilden fiil (dönüşlü/orta çatı) yapma eki

-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki

barsıg < *bars+(ı)g* "kaplanı"

bars: isim tabanı

+(ı)g: belirtme durumu eki

tirgürgülük < *tir-gür-gülük* "diriltecek, diriltici, canlandıran"

tir-: fiil tabanı

-gür-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki

-gülük: fiilden isim yapma eki

$_{19.}$ bo savıg èşidip ötrü èkin$_{20}$tisi m(a)hadèvè tègin ukunçsuzın $_{21.}$ inçe tèp tèdi bo montag osuglug $_{22.}$ turmış küçsiremiş alaŋurmış aç $_{23.}$ bars açmak suvsamak emgekin ertiŋü $_{611}$ **onunç yèti** *$_{1.}$ sıkılıp unakaya ölgeli turur, biz-$_{2}$nite adın kim bolgay moŋa yarag-$_{3}$lıg aş içgü b(e)lgürtdeçi, bo irinç $_{4.}$ tınl(ı)g üçün et'özüg titip monuŋ $_{5.}$ isig özün ulagalı udaçı tèp $_{6.}$ tèdi*

$_{19}$ bu sözü işitip sonra ikin$_{20}$ci prens Mahādeva farkında olmadan $_{21}$ şöyle dedi: bu, böylesine $_{22}$ zayıflamış, güçsüzleşmiş, kuvvetten düşmüş aç $_{23}$ kaplan açlık susuzluk eziyetiyle çok [-611- onuncu (kitap) yedinci (varak)] $_{1}$ sıkılıp neredeyse ölmek üzeredir, biz-$_{2}$den başka kim (olur) buna uygun $_{3}$ yiyecek içecek gösterecek, bu zavallı $_{4}$ hayvan için vücudunu feda ederek, bunun $_{5}$ hayatını devam ettirecek, $_{6}$ dedi

èkintisi < *èki+nti+si* **"ikincisi"**

èki: isim tabanı

+nti: sıra sayı eki

+si: teklik üçüncü kişi iyelik eki

ukunçsuzın < *uk-(u)nç+suz+(u)n* **"bilinçsizce, şuursuzca"**

uk-: fiil tabanı

-(u)nç: fiilden isim yapma eki

+suzın: "+sIz olarak"

+suz: isimden isim yapma eki (yoksunluk)

+(ı)n: vasıta durumu eki

osuglug < *osug+lug* **"gibi"**

osug: isim tabanı

+lug: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

turmış < *tur-mış* **"zayıflamış"**

tur-: fiil tabanı

-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki

küçsiremiş < *küç+sire-miş* **"bitkin, güçsüzleşmiş"**

küç: isim tabanı

+sire-: isimden (dönüşlü) fiil yapma eki

-miş: geçmiş zaman sıfatfiil eki

biznite < *biz+ni+te* **"bizden"**

biz: isim tabanı

+ni: zamir soylu sözcüklerden sonra gelen belirtme durumu eki (burada işlevsiz, krş. yukarısı biziŋe)

+te: bulunma/ ayrılma durumu eki

moŋa < *bo+ŋa* **"buna" (<** ***bo+n+ka*)**

bo: isim tabanı

+ŋa: zamirlerden ve üçünçü kişi iyelik ekli şekillerden sonra gelen yaklaşma/bulunma durumu eki

yaraglıg < *yara-g+lıg* "uygun"

yara-: fiil tabanı

-g: fiilden isim yapma eki

+lıg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

belgürtdeçi < *belgü+r-t-deçi* "gösterecek"

belgü: isim tabanı

+r-: isimden (dönüşlü) fiil yapma eki

-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki

-deçi: gelecek zaman eki

titip < *tit-(i)p* "feda ederek"

tit-: fiil tabanı

-(i)p: zarfiil eki

monuŋ < *bo+nuŋ* "bunun"

bo: isim tabanı

+nuŋ: ilgi durumu eki

özin < *öz+i+n* "hayatını, canını; kendini"

öz: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

ulagalı udaçı < **ul+a-galı u-daçı* "devam ettirebilecek"

*ul: isim tabanı

+a-: isimden fiil yapma eki

-galı: zarfiil eki

u-: fiil tabanı

-daçı: gelecek zaman eki

6. *ulugı tėgin bo savıg ėşidip* 7. *yana orton inisiŋe ay* 8. *inim alp titgülük tavar alp iş neŋ* 9. *inçip isig özte ertmez tėp tėdi* 10. *bo savnıŋ basa soŋınta m(a)has(a)tvė* 11. *tėgin inçe tėp tėdi, ay ėçilerim*

6 büyük olan prens bu sözü işitip 7 tekrar ortanca - küçük kardeşine "ey 8 kardeşim, maldan vazgeçmek zor, zor iş, amma 9 velakin candan vazgeçmek (ise) mümkün değildir" dedi. 10 Bu sözün tam sonunda Mahasattva 11 prens şöyle dedi: "Ey ağabeylerim,

inisiŋe < *ini+si+ŋe* "(ortanca) küçük kardeşine"

ini: isim tabanı

+si: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+ŋe: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/ bulunma durumu eki

inim < *ini+m* "küçük kardeşim"

ini: isim tabanı

+m: teklik birinci kişi iyelik eki

titgülük < *tit-gülük* "vazgeçme, feda etme"

tit-: fiil tabanı

-gülük: fiilden isim yapma eki

isig özte < *isig öz+te* "candan, hayattan, yaşamdan"

isig öz: birleşik ad

isi-: fiil tabanı

-g: fiilden isim yapma eki

öz: isim tabanı

+te: bulunma/ ayrılma durumu eki

ertmez < *ert-mez* "geçmez, vazgeçilmez"

ert-: fiil tabanı
-mez: geniş zaman olumsuzu

basa < *bas-a* "sonra, hemen"
bas-: fiil tabanı
-a: zarfiil eki; kalıplaşarak zarf yapmıştır

èçilerim a *èçi+ler+(i)m* "(ey) ağabeylerim"
èçi: isim tabanı
+ler: çokluk eki
+(i)m: teklik birinci kişi iyelik eki

Hikayenin son kısmını tasvir eden bir görüntü (Dunhuang)

Daśakarmapathāvadānamālā

Tek başına anlatılara, masallara, öykülere ayrılan Uygurca kitapların başında Daśakarmapathāvadānamālā (= *DKPAM*) metinleri gelmektedir. DKPAM içerisinden daha evvel 'avdan' (*avadāna*) ve 'çatik' (*jātaka*) adlarıyla anılan parçalar yayımlanır. Metin Toharcadan (*tohrı tili*) Uygurcaya çevrilmiştir. Kısaca "on kötü davranışın hikayesi" olarak adlandırılabilecek metnin bölümleri şu şekildedir:

1. *özlüg ölürmek* "canlıları öldürmek" = Skr. *prāṇātighāta*
2. *adınagu tavarın ogurlamak* "başkasının malını çalmak" = Skr. *adattādāna*
3. *eviŋ yutuzuŋa yazınmak* "evin hanımına karşı hata işlemek" (~ *amranmak nizvani*) = Skr. *kāmamithyācāra*
4. *ezüg yalgan söz sözlemek* "yalan_2 söylemek" = Skr. *mṛṣāvāda*
5. *çaşurmak* "iftirada bulunmak" = Skr. *pāiśunyavāda*
6. *eyrig sarsıg sav sözlemek* "kaba, bozuk sözler sarfetmek" = Skr. *pāruṣyavāda*
7. *askançulamak* "(birisini) küçük duruma düşürmek" = Skr. *saṃbhinnapralāpa*
8. *küni sakınç* "kıskançlık düşüncesi" = Skr. *abhidyā*
9. *övke üz boz köŋül* "öfke, hiddetli düşüncesi" = Skr. *vyāpāda*
10. *ters körüm* "yanlış fikir, zındıkça düşünüş" = Skr. *mithyādṛṣṭi*

(Ehlers 1987: 21-24; Wilkens 2010: 15-28; Elmalı 2016: 11)

Bu öykülerden ilki *U* II'de yayımlanmıştır (s. 20-24). Bunu *U* III ve *U* IV'teki öyküler izler (*PhTF* II, s. 224). F.W.K. Müller ile başlayan çalışmalar A. von Gabain ile sürmüş G. Ehlers'in katalog çalışması ile ivme kazanmıştır. Geng Shimin, H. J. Klimkeit ve Jens P. Laut ile DKPAM'in Hami (Turfan'dan uzak Dunhuang'a yakın, en doğudaki Uygur yerleşimi) versiyonu üzerine heyecan yaratmıştır. Son yıllarda J. Wilkens'in metnin Toharca versiyonu ile karşılaştırmaları ayrıca önemlidir; özellikle çok yakın zamanda bütün fragmanları ele alan bütünlüklü yayını bu alanda bir dönüm noktasıdır. Metinle ilgili çalışmaların kısa tarihi için bk. Wilkens 2016, s. 29-32.

St. Petersburg'da Krotkov Arşiv'inde bulunan parçalar bir kitap halinde M. Shogaito, L. Tuguşeva ve S. Fujishiro'nun ortak çalışması olarak yazıçevrimli metin, Japonca ve Rusça çevirisi, sözlük ve tıpkıbasım olarak 1998'de yayımlanmıştır.

Son olarak 2016 yazında DKPAM üzerine iki yeni ve kapsamlı çalışma yayımlanmıştır, ilki M. Elmalı'nın çalışması olup 4748 satır metin, ikincisi ise J. Wilkens'in çalışması olup 12 543 satır metin içermektedir.

Aşağıdaki parça metnin Hami versiyonundan alınmışsa da (Geng-Laut-Wilkens 2006) J. Wilkens'in yeni yayını (2016, s. 238 ve sonrası) ile eksik kısımlara ait tamamlamalar ve şüpheli okunan kısımlar tamamen değiştiği için satır numaralarıyşa birlikte bu son yayına göre düzenlenmiştir. Bu parçada çeviri yer almazsa da metne ait kelimelere sondaki sözlükte yer verilmiştir.

#00675 02 *amtı m(e)n birök bo tınl(ı)g* #00676 03*larnıŋ amrak isig özlerin üzgüçe* #00677 04 *teŋlig erser m(e)n seniŋ tu[g]mışıŋ* #00678 05 *antag erti : m(e)n una montag kıldım tėp :* #00679 06 *ugrayu taplamamış netegledi bolmaz tėp :* #00680 07 *yene ö[zlüg (P)] ölörmekdin* #00681 08 *[ ] ayıg kılınçnıŋ* #00682 09 *[örge]ki sargakı : kezigi tizigi erte* #00683 10 *uzun erür : burhanlarda adın tınl(ı)glar* #00684 11 *takı üzdeçi kesteçi bultukmaz : ol anı* #00685 12 *teg üzünçsüz kesinçsiz örgek sargak* #00686 13*[ka] kirip m(e)n birök bo işig işleser m(e)n* #00687 14 *a ne yaŋlıg b(e)k ermiş bo yėr t(e)ŋri .* #00688 15 *kim mėni teg uvutsuz tınl(ı)g[ı]g kötürü* #00689 16 *tutar : anın amtı kaŋa yo[rıyı]n : ne sısar* #00690 17 *ol bolzun : katayın katayın [: a]mrak kaŋım* #00691 18 *[t](e)ŋri t(e)ŋrisi burhannı[ŋ y(a)r]lıgı ėyin* #00692 19 *açılayın : kop asıglıg ulug savlarıg* #00693 20 *birdin kėterip ö[zlüg öl]örmek[ti]n tıdılayın* #00694 21 *tėp s[a]kınmış kıl[ınmış k(e)r]gek <:> una eşidgil* #00695 22 oglum . *kim kayu tözün yavaş edgü kutlug* #00696 23 *tınl(ı)glar özlüg ölörmektin tıdılayın tėp* #00697 24 tėserler :

amtı < _*am+tı_

*am: isim tabanı

+tı: isimden isim yapma eki; zarf yapar

birök < *bir+ök*

bir: isim tabanı

+ök: isimden isim yapma eki (pekiştirme)

tınlıglarnıŋ < *tın+lıg+lar+nıŋ*

tın: isim tabanı

+lıg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

+lar: çokluk eki

+nıŋ: ilgi durumu eki

amrak < *amra-k*

amra-: fiil tabanı

-k: fiilden isim yapma eki

isig < *isi-g*

isi-: fiil tabanı

-g: fiilden isim yapma eki

üzgüçe < *üz-gü+çe*

üz-: fiil tabanı

-gü: fiilden isim yapma eki

+çe: eşitlik / vasıta durumu eki

teŋlig < *teŋ+lig*

teŋ: isim tabanı

+lig: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

montag < *monı teg* < *bo+n+ı*

bo: isim tabanı

+n: zamir n'si

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

taplamamış < *tap+la-ma-mış*

tap: isim tabanı

+la-: isimden fiil yapma eki

-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)

-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki

netegleti < *ne teg+leti*

ne: isim tabanı

teg: isim tabanı, "gibi" anlamı katan edat

+leti: isimden isim, zarf eki (*+le+ti*, OTWF 407; Erdal 2004: 133, 213)

yene < *yan-a*

yan-: isim tabanı

-a: zarfiil eki; zarf yapmıştır

özlüg < *öz+lüg*

öz: isim tabanı

+lüg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

ölör-/ölürmekdin < *öl-ür-mek+din*

öl-: fiil tabanı

-ür-: fiilden fiil yapma eki

-mek: fiilden isim yapma eki

+din: ayrılma durumu eki

ayıg < **ay(ı)-g*

*ay(ı)-: fiil tabanı

-g: fiilden isim yapma eki

kılınçnıŋ < *kıl- (ı)nç+nıŋ*

kıl-: fiil tabanı

-(ı)nç: fiilden isim yapma eki

+nıŋ: ilgi durumu eki

örgek < *ör-gek*

ör-: fiil tabanı

-gek: fiilden isim yapma eki

sargak < *sar-gak*

sar-: fiil tabanı

-gak: fiilden isim yapma eki

işleser-men < *iş+le-ser-men*

iş: isim tabanı

+le-: isimden fiil yapma eki

-ser: şart eki

men: teklik birinci kişi eki

yaŋlıg < *yaŋ+lıg*

yaŋ: isim tabanı

+lıg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

ermiş < *er-miş*

er-: fiil tabanı

-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki

erür < *er-ür*

er-: fiil tabanı

-ür: geniş zaman eki

kezigi < *kez-(i)g+i*

kez-: fiil tabanı

-(i)g: fiilden isim yapma eki

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

takı < *tak-ı*

tak-: fiil tabanı

-ı: zarfiil eki; kalıplaşarak edat ve zarf yapmıştır

üzdeçi < *üz-deçi*

üz-: fiil tabanı

-deçi: gelecek zaman sıfatfiil eki

kesteçi < *kes-teçi*

kes-: fiil tabanı

-teçi: gelecek zaman sıfatfiil eki

üzünçsüz < *üz-(ü)nç+süz*

üz-: fiil tabanı

-(ü)nç: fiilden isim yapma eki

+süz: isimden isim yapma eki (yoksunluk)

kesinçsiz < *kes-(i)nç+siz*

kes-: fiil tabanı

-(i)nç: fiilden isim yapma eki

+siz: isimden isim yapma eki (yoksunluk)

bultokmaz < *bul-tok-maz*

bul-: fiil tabanı

-tok-: fiilden fiil (edilgen) yapma eki

-maz: geniş zamanın olumsuzu

kirip < *kir-(i)p*

kir-: fiil tabanı

-(i)p: zarfiil eki

uvutsuz < *uvut+suz*

uvut: isim tabanı

+suz: isimden isim yapma eki (yoksunluk)

mėni < teklik birinci kişi zamiri belirtme durumu çekimi

kötürü tutar < **kötü-r-ü tut-ar*

*kötü-: fiil tabanı

-r-: fiilden fiil yapma eki

-ü: bilinen geçmiş zaman eki

tutar < *tut-ar*

tut-: fiil tabanı

-ar: geniş zaman eki

kaŋa yorıyın < *kaŋ+a yorı-yın*

kaŋ: isim tabanı

+a: yaklaşma/ bulunma durumu eki (iyelik eklerinden sonra)

yorıyın < *yorı-yın*

yorı-: fiil tabanı

-yın: teklik birinci kişi gönüllülük eki

sısar < *sı-sar*

sı-: fiil tabanı

-sar: şart eki

katayın < *kat-ayın*

kat-: fiil tabanı

-ayın: teklik birinci kişi gönüllülük eki

amrak < *amra-k*

amra-: fiil tabanı

-k: fiilden isim yapma eki

kaŋım < *kaŋ+(ı)m*

kaŋ: isim tabanı

+(ı)m: teklik birinci kişi iyelik eki

burhannıŋ < *bur+han+nıŋ*

bur: isim tabanı (< Orta Çince *bur* < << Skr. *buddha*)

+han: isimden isim yapma eki

+nıŋ: ilgi durumu eki

yarlıgı < *yarlıg+ı*
yarlıg: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
açılayın < *aç-(ı)l-ayın*
açıl-: fiil tabanı
-ayın: teklik birinci kişi gönüllülük eki
asıglıg < *as-(ı)g+lıg*
as-: fiil tabanı
-(ı)g: fiilden isim yapma eki
+lıg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)
savlarıg < *sav+lar+(ı)g*
sav: isim tabanı
+lar: çokluk eki
+(ı)g: belirtme durumu eki
birdin < *bir+tem*
bir: isim tabanı
+din: ayrılma durumu eki
kėterip < *kėt-er-(i)p*
kėt-: fiil tabanı
-er-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-(i)p: zarfiil eki
ölörmektin/ölürmektin- < *öl-ür-mek+tin*
öl-: fiil tabanı
-ür-: fiilden fiil yapma eki
-mek: teklik birinci kişi gönüllülük eki
+tin: ayrılma durumu eki
tıdılayın < *tıd-(ı)l-ayın*
tıd-: fiil tabanı
-(ı)l-: fiilden fiil (edilgenlik) yapma eki
-ayın: teklik birinci kişi gönüllülük eki
sakınmış < *sak-(ı)n-mış*
sak-: fiil tabanı
-(ı)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki
kılınmış < *kıl-(ı)n-mış*
kıl-: fiil tabanı
-(ı)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki
kergek < *kerge-k*
kerge-: fiil tabanı
-k: fiilden isim yapma eki

ėşidgil < *ėşid-gil*
ėşid-: fiil tabanı
-gil: teklik üçüncü kişi emir eki

oglum < *ogul+(u)m*
ogul: isim tabanı
+(u)m: teklik birinci kişi iyelik eki

edgü < *ed+gü*
ed: isim tabanı
+gü: isimden isim yapma eki

kutlug < *kut+lug*
kut: isim tabanı
+lug: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

tınlıglar < *tın+lıg+lar*
tın: isim tabanı
+lıg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)
+lar: çokluk eki

özlüg < *öz+lüg*
öz: isim tabanı
+lüg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

ölör-/ölürmektin < *öl-ür-mek+tin*
öl-: fiil tabanı
-ür-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-mek: fiilden isim yapma eki
+tin: ayrılma durumu eki

tėp < *tė-p*
tė-: fiil tabanı
-p: zarfiil eki

tėserler < *tė-ser+ler*
tė-: fiil tabanı
-ser: şart eki
+ler: çokluk eki

munçulayu sakınıp . montagın kılınıp #00698 25 tıdılzunlar todurzunlar : tėtig tėtsi ötün-#00699 26ti : t(e)ŋrim ölütçi tınl(ı)glar ölüt ölör((mek))-#00700 27niŋ tüşin utlısın adın ajun tamu #00701 28 teginürler : azu bo ok közünür ajun tamu #00702 01 tegi-nürler erki : bilge bahşı sözledi #00703 02 özlüg ölörmek[ni]ŋ [t]üşin utlısın #00704 03 adın ajunta k(e)ntü teginürler : inçip birer#00705 04leri bo ok közünür ajunta yme teginür#00706 05ler : tėtig tėtsi ötünti : ol adın aj#00707 06unda tegingülüki turzun : közünür ajun#00708 07ta kimler teginti[ler : amtı] anı #00709 08 maŋa y(a)rlıkazun : [bilge bahşı] #00710 09 sözledi : eşidgil oglum sözleyi[n :] #00711 10 : şastir nomta

inçe èştilür [: yme] (Br. śāst) #00712 11 *öyre ertmiş üdte bo yèrtinçü yèr suv-* #00713 12*ta dantapalè atl(ı)g bir èlig han bar erti :* #00714 13 *yek rakşaslarka ogşatı kan yilikle[r]k[e]* 848 #00715 14 *[su?]kançımak k[ö]z[lü]g . adınlarıg ölörgeli arıtı* #00716 15 *todmaz kanmaz [er]ti : ilinçüsi meŋisi ölüt* #00717 16 *ölörmek ök [e]rti : adunlarıg neçe ölörser* #00718 17 *yitürser ança ögirür sevinür erti :*

sakınıp < *sak-(ı)n-(ı)p*
sak-: fiil tabanı
-(ı)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-(ı)p: zarfiil eki

kılınıp < *kıl-(ı)n-(ı)p*
kıl-: fiil tabanı
-(ı)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-(ı)p: zarfiil eki

tıdılzunlar < *tıd-(ı)l-zun+lar*
tıd-: fiil tabanı
-(ı)l-: fiilden fiil (edilgenlik) yapma eki
-zun: teklik üçüncü kişi emir eki (istek ve emir bildirir)
+lar: çokluk eki

todurzunlar < *to-d-ur-zun+lar*
to-: fiil tabanı
-d-: fiilden fiil (pekiştirme) yapma eki
-(u)r-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-zun: teklik üçüncü kişi emir eki
+lar: çokluk eki

tètig < *tèt-(i)g*
tèt-: fiil tabanı
-(i)g: fiilden isim yapma eki

ötünti < *öt-(ü)n-ti*
öt-: fiil tabanı
-(ü)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-ti: bilinen geçmiş zaman eki

ölüt < *öl-(ü)t* (< **ölör-(ü)t*)
öl-: fiil tabanı
-ür-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-(ü)t: fiilden isim yapma eki

ölütçi < *öl-(ü)t+çi* (< **ölör-(ü)t+çi*)
öl-: fiil tabanı
-ür-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-(ü)t: fiilden isim yapma eki

+çi: isimden isim yapma eki

tüşin < *tüş+i+n*

tüş: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

utlısın < *utlı+sı+n*

utlı: isim tabanı
+sı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

teginürler < *teg-(i)n-ür+ler*

teg-: fiil tabanı
-(i)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-ür: geniş zaman eki
+ler: çokluk birinci kişi eki

közünür < *köz(ü)n-ür*

*köz+ü- ~ kö-z-(ü)n-: fiil tabanı (OTWF 607)
-n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-ür: geniş zaman eki

bilge < *bil-ge*

bil-: fiil tabanı
-ge: fiilden isim yapma eki

sözledi < *söz+le-di*

söz: isim tabanı
+le-: isimden fiil yapma eki
-di: bilinen geçmiş zaman eki

özlüg < *öz+lüg*

öz: isim tabanı
+lüg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

ölör-/ölürmekniŋ < *öl-(ü)r-mek+niŋ*

öl-: fiil tabanı
-(ü)r-: fiilden fiil yapma eki
-mek: fiilden isim yapma eki
+niŋ: ilgi durumu eki

birerleri < *bir+er+ler+i*

bir: isim tabanı
+er: isimden isim (üleştirme) yapma eki
+ler: çokluk eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

ajunta < *ajun+ta*

ajun: isim tabanı
+ta: bulunma/ ayrılma durumu eki

tegingülüki < *teg-(i)n-gülük+i*
teg-: fiil tabanı
-(i)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-gülük: fiilden isim yapma eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
teginti < *teg-(i)n-ti*
teg-: fiil tabanı
-(i)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-ti: bilinen geçmiş zaman eki
yarlıkazun < *yarlıka-zun*
yarlıka-: fiil tabanı
-zun: teklik üçüncü kişi emir eki (istek ve emir bildirir)
sözledi < *söz+le-di*
söz: isim tabanı
+le-: isimden fiil yapma eki
-di: bilinen geçmiş zaman eki
sözleyin < *söz+le-yin*
söz: isim tabanı
+le-: isimden fiil yapma eki
-yin: teklik birinci kişi gönüllülük eki
ėşidgil < *ėşid-gil*
ėşid- : fiil tabanı
-gil: teklik ikinci kişi emir eki
ėştilür < *ėş(i)t-(i)l-ür*
ėş(i)t-: fiil tabanı
-(i)l-: fiilden fiil (edilgenlik) yapma eki
-ür: geniş zaman eki
öŋre < *öŋ+re*
öŋ: isim tabanı
+re: yer ve zaman zarfı yapar, buradaki işlevi zaman zarfı
ertmiş < *ert-miş*
ert-: fiil tabanı
-miş: öğrenilen geçmiş zaman eki, burada: geçmiş zaman sıfatfiil eki
üdte < *üd+te*
üd: isim tabanı
+te: bulunma/ ayrılma durumu eki
ogşatı < *ogşa-t-ı*
ogşa-: fiil tabanı
-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-ı: zarfiil eki; zarf yapmıştır
[su]kançımak < *suk+anç+ı-mak (?)*

suk: isim tabanı
+a-n-: isimden fiil yapma eki
-ç+: fiilden isim yapma eki
+ı-: isimden fiil yapma eki
-mak: fiilden isim yapma eki

közlüg < *köz+lüg*
köz: isim tabanı
+lüg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

adınlarıg < *adın+lar+(ı)g*
adın: isim tabanı (< **ad-(ı)n ~ *ad(ı)-n*)
+lar: çokluk eki
+(ı)g: belirtme durumu eki

ölörgeli/ölürgeli < *ölür-geli*
öl-: fiil tabanı
-ür-: fiilden fiil yapma eki
-geli: zarfiil eki

arıtı < **arıt-ı* (UW_NB_İsim s. 247)
arıt-: fiil tabanı
-ı: fiilden isim yapma eki

todmaz < *to-d-maz*
to-: fiil tabanı
-d-: fiilden fiil (pekiştirme) yapma eki
-maz: geniş zamanın olumsuzu

kanmaz < *kan-maz*
kan-: fiil tabanı
-maz: geniş zamanın olumsuzu

ilinçüsi < *il-(i)nçü+si*
il-: fiil tabanı
-(i)nçü: fiilden isim yapma eki
+si: teklik üçüncü kişi iyelik eki

ölör-/ölürmek < *öl-ür-mek*
öl-: fiil tabanı
-ür-: fiilden fiil yapma eki
-mek: fiilden isim yapma eki

erti < *er-ti*
er-: fiil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki

adınlarıg < *adın+lar+(ı)g*
adın: isim tabanı (< **ad-(ı)n ~ ad(ı)-n*)
X +lar: çokluk eki
+(ı)g: belirtme durumu eki

neçe < *ne+çe*
ne: isim tabanı
+çe: eşitlik eki, (burada) isimden isim yapma eki
ölör-/ölürser < *öl-ür-ser*
öl-: fiil tabanı
-ür-: fiilden fiil yapma eki
-ser: şart eki
yitürser < *yit-ür-ser*
yit-: fiil tabanı
-ür-: fiilden fiil yapma eki
-ser: şart eki
ögirür < *ögir-ür*
ögir-: fiil tabanı
-ür: geniş zaman eki
sevinür < *sev-(i)n-ür*
sev-: fiil tabanı
-(i)n-: fiilden fiil yapma eki
-ür: geniş zaman eki

k(e)ntü #00719 18 etözin [a]lpın erdemligin sakınur erti [:] #00720 19 kayu sav adın[la]rka emgek erser : isig #00721 20 öziŋe meŋi erti [:]WR[ ]LWQ tolp #00722 21 etözin kara kan [üze] türtünür : yme #00723 22 bir ugurda ol dantapalė ėlig han adın #00724 23 bir arıg sėmekke avka atlantı : çak #00725 24 [ol] sėmekte yme şakimuni tükel bilge #00726 25 t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhan bodis(a)t(a)v yorıkın #00727 26 yorıyur erken . sıgun ajunınta tugdı erti : #00728 27 altun öŋlüg etözi erti : körü kanınçsız #00729 28 körtle körki erti : sıgun keyik körki #00730 01 üze arji dėntar te[g] #00731 02 [tu]rug örüg amıl {.} er[ti :] #00732 03 köŋüllüg ėdiz sumėr ta[g ar]ıg #00733 04 dakı keyik[le]rte tak[ı] adrokr[ak köz]ünür erdi : #00734 05 bėş yüz sıgunlar sürüginiŋ ėligi hanı #00735 06 erti : ötrü ol dantipalė ėlig han telim (Br. daṇḍipāli) #00736 07 üküş süüleri erti <:> alpı alpagut[ı] #00737 08 birle orto barıp ulug av ėṭip #00738 09 bodis(a)t(a)v sıgunug ol bėş yüz sıgun[lar] #00739 10 kuvragı birle av içiŋe kigürüp . a[vlap] #00740 11 aldılar : tegirmileyü turup öŋi öŋ[i] #00741 12 törlüg e<y>rig yavgan ünleri üze kıkırd[ı] #00742 13 lar çogıl[adılar]

etözin < *etöz+(i)n*
etöz: isim tabanı (birleşik isim et ve öz)
+(i)n: vasıta durumu eki
alpin < *alp+(i)n*
alp: isim tabanı
+(i)n: vasıta durumu eki

erdemligin < *er+dem+ lig+(i)n*
er: isim tabanı
+dem: isimden isim yapma eki
+lig: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)
+(i)n: vasıta durumu eki

sakınur < *sak-(ı)n-ur*
sak-: fiil tabanı (OTWF 612)
-(ı)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-ur: geniş zaman eki

adınlarka < *adın+lar+ka*
adın: isim tabanı (< **ad-(ı)n ~ ad(ı)-n*)
+lar: çokluk eki
+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki

emgek < *emge-k*
emge-: fiil tabanı
-k: fiilden isim yapma eki

erser < *er-ser*
er-: fiil tabanı
-ser: şart eki

öziŋe < *öz+i+ŋe*
öz: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+ŋe: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/ bulunma durumu eki

türtünür < *yorı-(y)ur*
türt-: fiil tabanı
-(ü)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-ür: geniş zaman eki

ugurda < *ugur+da*
ugur: isim tabanı
+da: bulunma/ ayrılma durumu eki

sėmekke < *sėmek+ke*
sėmek: isim tabanı
+ke: yaklaşma/ bulunma durumu eki

avka < *av+ka*
av: isim tabanı
+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki

atlantı < *at+lan-tı*
at: isim tabanı
+lan-: isimden fiil yapma eki
-tı: bilinen geçmiş zaman eki

bilge < *bil-ge*

bil-: fiil tabanı
-ge: fiilden isim yapma eki

yorıkın < *yorı-k+ı+n*

yorı-: fiil tabanı
-k: fiilden isim yapma eki
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: vasıta durumu eki

yorıyur < *yorı-(y)ur*

yorı-: fiil tabanı
-(y)ur: geniş zaman eki

ajunınta < *ajun+ı+n+ta*

ajun: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: zamir n'si
+ta: bulunma/ ayrılma durumu eki

tugdı < *tug-dı*

tug-: fiil tabanı
-dı: bilinen geçmiş zaman eki

körü < *kör-ü*

kör-: fiil tabanı
-ü: zarfiil eki

kanınçsız < *kan-(ı)nç+sız*

kan-: fiil tabanı
-(ı)nç: fiilden isim yapma eki
+sız: isimden isim yapma eki (yoksunluk)

körtle < **kör-t+le*

kör-: fiil tabanı
-t+: fiilden isim yapma eki
+le: isimden isim yapma eki/ zarf eki

körki < *kör-k+i*

kör-: fiil tabanı
-k: fiilden isim yapma eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

köŋüllüg < *köŋül+lüg*

köŋül: isim tabanı
+lüg: isimden isim (sıfat) yapma eki

kėyiklerte < *kėyik+ler+te*

kėyik: isim tabanı
+ler: çokluk eki
+te: bulunma/ ayrılma durumu eki

takı < *tak-ı*
tak-: fiil tabanı
-ı: zarfiil eki; kalıplaşarak edat ve zarf yapmıştır
adrokrak < *adır-ok+rak*
adır-: fiil tabanı
-ok: fiilden isim yapma eki
+rak: isimden isim yapma eki (karşılaştırma ve üstünlük bildirir)
sıgunlar < *sıgun+lar*
sıgun: isim tabanı
+lar: çokluk eki
sürüginiŋ < *sür-(ü)g+i+niŋ*
sür-: fiil tabanı
-(ü)g: fiilden isim yapma eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+niŋ: ilgi durumu eki
ėligi < *ėlig+i*
ėlig: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
ötrü < *öt-(ü)r-ü*
öt-: fiil tabanı
-(ü)r-: fiilden fiil (geçişlilik) yapma eki
-ü: zarfiil eki; zarf yapmıştır
alpı < *alp+ı*
alp: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
alpagutı < *alp+agut+ı*
alp: isim tabanı
+agut: isimden isim yapma eki (topluluk adı yapar)
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
barıp < *bar-(ı)p*
bar-: fiil tabanı
-(ı)p: zarfiil eki
ėtip < *ėt-(i)p*
ėt-: fiil tabanı
-(i)p: zarfiil eki
sıgunug < *sıgun+(u)g*
sıgun: isim tabanı
+(u)g: belirtme durumu eki
kuvragı < *kuvra-g+ı*
kuvra-: fiil tabanı
-g: fiilden isim yapma eki

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

içiŋe < *iç+i+ŋe*

iç: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+ŋe: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/bulunma durumu eki

kigürüp < *kigür-(ü)p*

kigür-: fiil tabanı

-(ü)p: zarfiil eki

avlap < *av+la-p*

av: isim tabanı

+la-: isimden fiil yapma eki

-p: zarfiil eki

aldılar < *al-dı+lar*

al-: fiil tabanı

-dı: bilinen geçmiş zaman eki

+lar: çokluk eki

tegirmileyü < *tegirmi+leyü*

tegirmi: isim tabanı (krş. ErdalGr 85)

+leyü: isimden isim (zarf) yapma eki

turup < *tur-(u)p*

tur-: fiil tabanı

-(u)p: zarfiil eki

ünleri < *ün+ler+i*

ün: isim tabanı

+ler: çokluk eki

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

okıp < *okı-p*

okı-: fiil tabanı

-p: zarfiil eki

kıkırdılar < *kı+kır-dı+lar*

kı: isim tabanı

+kır-: isimden fiil yapma eki (yansıma fiiller türetir)

-dı: bilinen geçmiş zaman eki

+lar: çokluk eki

çogıladılar < *kı+kır-dı+lar*

çogı: isim tabanı

+la-: isimden fiil yapma eki

-dı: bilinen geçmiş zaman eki

+lar: çokluk eki

Manihaist Tövbe Duası *Huastuanift*'ten

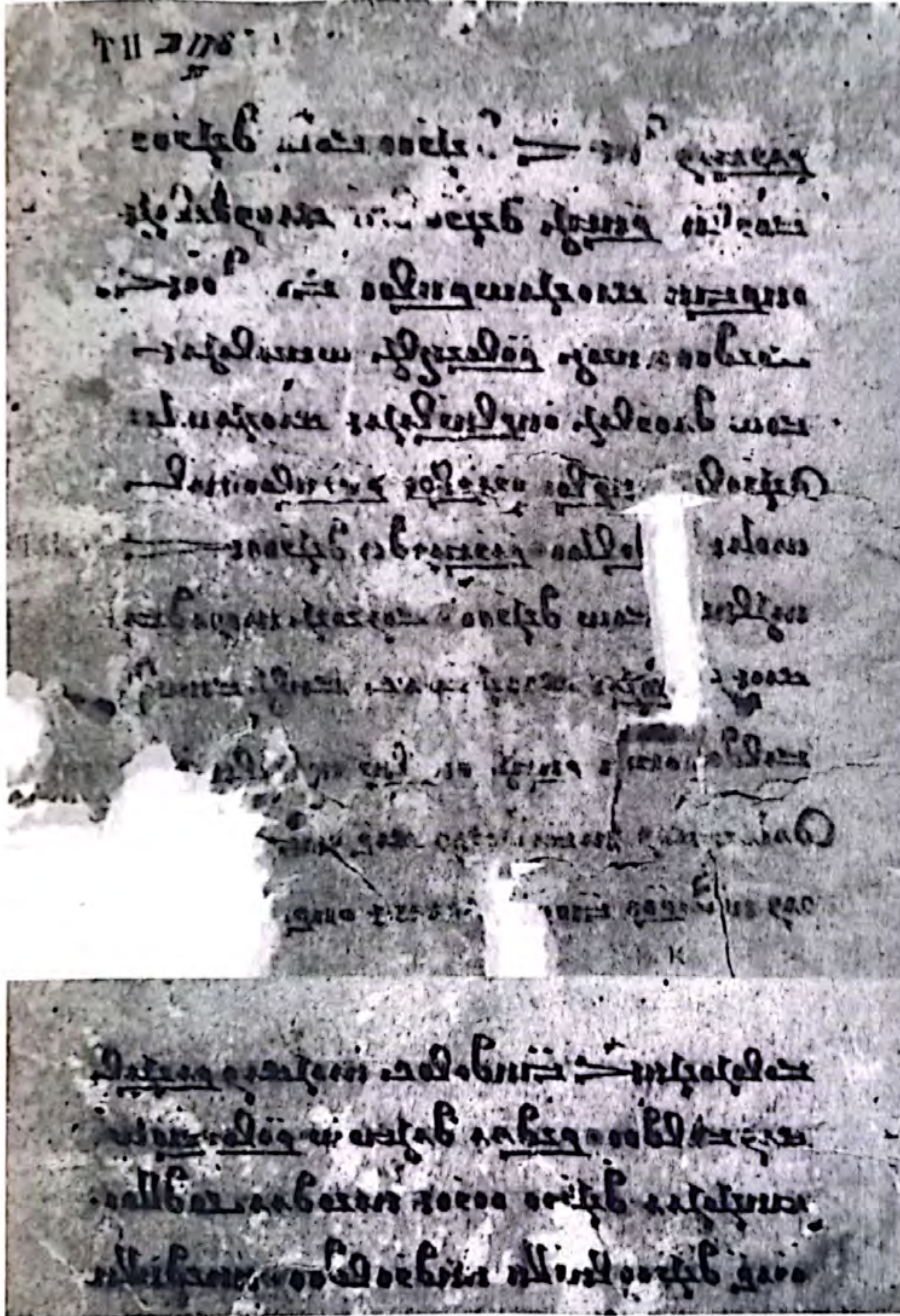
Moğolistan'daki Uygur Kağanlığı döneminde Bögü Kağan'ın Manihaizmi devlet dini olarak kabul etmesiyle birlikte Turfan havalisine göç eden Uygurlar arasında, özellikle hanedan arasında Manihaizm ilk sırada yer almış, hanedan dini olarak kalmıştır. Tövbe duaları bir çok dinde inanırları için büyük önem taşır. Manihaist Uygurca tövbe duası Huastuanift W. Radloff'tan bugüne bir çok kez yayımlanmıştır. Hem Mani hem de Uygur yazısı ile yazılmış iki ana parçası bulunan (Londra ve St. Petersburg) metnin fragmanları ise Berlin'dedir. Metin Laut-Ölmez-Röhrborn tarafından 1997-2002 arasında bir kez daha ele alınmış, ancak henüz yayımlanmamıştır. Metin, son olarak L. Clark ve B. Özbay tarafından ayrıntısıyla ele alınmıştır (2014). Metinle ilgili ayrıntılar için bk. Özbay 2014, s. 75-78. Aşağıdaki metin B. Özbay'ın çalışmasına dayanmaktadır.

I B (1-16) *hormuzta t(e)ŋri bėş t(e)ŋri birle kam (a)g t(e)ŋriler sözinlüg(ü)n yekke süŋüşgeli k[el]ti , ėnti , anıg kılınçl(ı)g ş(i)mnulugun bėş törlüg yeklerlügün süŋüşdi , t(e)ŋril[i y]ekli y(a)ruklı karalı ol üdün k[at]ıldı , hormuzta t(e)ŋri oglan[ı] bėş t(e)ŋri , bizniŋ üzüt(ü)müz sön [ye]klügün süŋüşüp balıg başl(ı)g boltı , yme kam(a)g yekler [ulug]lar[ınıŋ] toduncsuz uvutsuz suk yek[niŋ] yüz artokı kırk tümen yek[niŋ yavlak] biligiŋe katılıp ögsüz köŋül süz boltı , k(e)ntü tugmış kılınmış meŋigü t(e)ŋri yėrin unıtu ıḍdı , y(a)ruk t(e)ŋrilerde aḍrıltı , → antadata*

I B (1-16) Hormuzta tanrı, beş tanrı ile birlikte bütün tanrılar sözleşerek şeytanlarla savaşmak için geldiler, indiler (ve) günahkâr Şimnu ile beraber beş farklı türde şeytanla (daha) savaştılar. O zaman tanrı ve şeytan, ışık ve karanlık (birbirine) karıştı. Hormuzta tanrının çocukları beş tanrı ile bizim ruhlarımız, (ezelden beri) geçmişte şeytanlarla savaşıp yaralandı. Dahası en büyük şeytanın utanmaz, ahlaksız haris (?) şeytanın, yüz kırk tümen şeytanın kötülüğü ile karışıp aklını kaybetmiş$_2$ oldu. Kendi doğduğu, yaratıldığı ezelî tanrı yerini unuttu ve aydınlık, tanrılardan ayrıldı.

teŋriler < *teŋri+ler* "tanrılar"
teŋri: isim tabanı
+ler: çokluk eki
sözinlügün < *söz+i+n+lügü+n* "sözleşerek"
söz: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: zamir n'si

+lügü: isimden isim yapma eki (topluluk ismi yapar)
+n: vasıta durumu eki

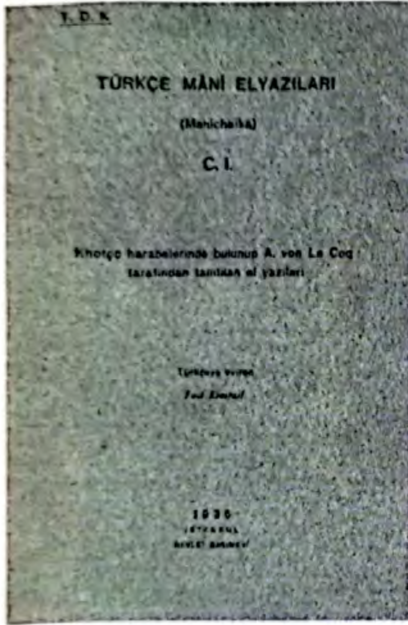
U 8 ön yüz 1-12, U 8 arka yüz 1-4 (= 13-16) (T II D 178 IV)

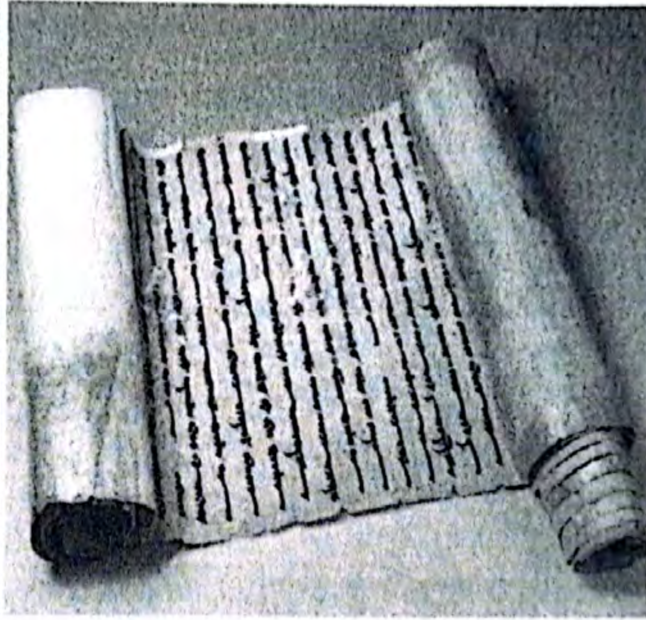
yekke < *yek+ke* "şeytanlara"
yek: isim tabanı
+ke: yaklaşma/bulunma durumu eki

süŋüşgeli < *süŋüş-geli* "savaşmak için"
süŋüş-: fiil tabanı
-geli: zarfiil eki
ėnti < *ėn-ti* "indi, (gökten) indi"
ėn-: fiil tabanı
ti: bilinen geçmiş zaman eki
anıg < *an(ı)-g* "kötü, günah"
an(ı)-: fiil tabanı
-g: fiilden isim yapma eki
kılınçlıg < *kıl-(ı)nç+lıg* "yaratılışlı"
kıl-: fiil tabanı
-(ı)nç: fiilden isim yapma eki
+lıg: isimden sıfat yapma eki
şimnulugun < *şimnu+lugu+n* "Şimnu ile beraber"
şimnu: isim tabanı
+lugu: isimden isim yapma eki (topluluk ismi yapar)
+n: vasıta durumu eki
yeklerlügün < *yek+ler+lügü+n* "şeytan topluluğu ile"
yek: isim tabanı
+ler: çokluk eki
+lügü: isimden isim yapma eki (topluluk ismi yapar)
+n: vasıta durumu eki
süŋüşdi < *süŋüş-di* "savaştı"
süŋüş-: fiil tabanı
-di: bilinen geçmiş zaman eki
teŋrili yekli < *teŋri+li yek+li* "tanrı ve şeytan"
teŋri: isim tabanı
yek: isim tabanı
+li…+li: bağlaç eki (ile, ve anlamı katar)
üdün < *üd+(ü)n* "zaman"
üd: isim tabanı
+(ü)n: vasıta durumu eki
katıldı < *kat-(ı)l-dı* "katıldı, karıştı"
kat-: fiil tabanı
-(ı)l-: fiilden fiil yapma eki
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
üzütümüz < *üzüt+(ü)müz* "ruhlarımız"
üzüt: isim tabanı
+(ü)müz: çokluk birinci kişi iyelik eki

yeklügün < *yek+lügü+n* "şeytanlarla"
yek: isim tabanı
+lügü: isimden isim yapma eki (topluluk ismi yapar)
+n: vasıta durumu eki

(balıg) başlıg < *(balıg) baş+lıg* "yaralı"
baş: isim tabanı
+lıg: isimden sıfat yapma eki

Manihaist Uygur edebiyatından yapılan ilk Türkçe çevirileriden (solda); Huastuanift'in Uygur harfli St. Petersburg yazmasını gösteren rulo (üstte)

boltı < *bol-tı* "oldu"
bol-: fiil tabanı
-tı: bilinen geçmiş zaman eki

uluglarınıŋ < *ulug+lar+ı+nıŋ* "en büyüklerinin"
ulug: isim tabanı
+lar: çokluk eki
+ı: üçüncü kişi iyelik eki
+nıŋ: ilgi durumu eki

toduncsuz < *to-d-(u)nç+suz* "doyumsuz, aç gözlü"
to-: fiil tabanı
-d-: fiilden fiil (pekiştirme) yapma eki
-(u)nç: fiilden isim yapma eki
+suz: isimden isim yapma eki (yoksunluk)

uvutsuz < *uvut+suz* "utanmaz"
uvut: isim tabanı

+suz: isimden isim yapma eki (yoksunluk)

yekniŋ < *yek+niŋ* "şeytanın"

yek: isim tabanı

+niŋ: ilgi durumu eki

biligiŋe < *bil-(i)g+i+ŋe* "düşüncesine"

bil-: fiil tabanı

-(i)g: fiilden isim yapma eki

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+ŋe: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/ bulunma durumu eki

katılıp < *kat-(ı)l-(ı)p* "karışıp"

kat-: fiil tabanı

-(ı)l-: fiilden fiil yapma eki

-(ı)p: zarfiil eki

ögsüz < *ö-g+süz* "akılsız"

ö-: fiil tabanı

-g: fiilden isim yapma eki

+süz: isimden isim yapma eki (yoksunluk)

köŋülsüz < *köŋül+süz* "düşüncesiz"

köŋül: isim tabanı

+süz: isimden isim yapma eki (yoksunluk)

tugmış < *tug-mış* "doğmuş; doğduğu"

tug-: fiil tabanı

-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki

kılınmış < *kıl-(ı)n-mış* "yaratılmış; yaratıldığı"

kıl-: fiil tabanı

-(ı)n-: fiilden fiil yapma eki

-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki

yėrin < *yėr+i+n* "yerini"

yėr: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

unıtu ıddı < *unıt-u ıd-dı* "unuttu"

unıt-: fiil tabanı

-u: zarfiil eki

ıd-: tasvir fiili

-dı: bilinen geçmiş zaman eki

yaruk < *yaru-k* "ışık, aydınlık"

yaru-: fiil tabanı

-k: fiilden isim yapma eki

teŋrilerde < *teŋri+ler+de* "tanrılardan"

teŋri: isim tabanı

+ler: çokluk eki

+de: bulunma/ayrılma durumu eki

adrıltı < *adır-(ı)l-tı* "ayrıldı"

adır-: fiil tabanı

-(ı)l-: fiilden fiil yapma eki

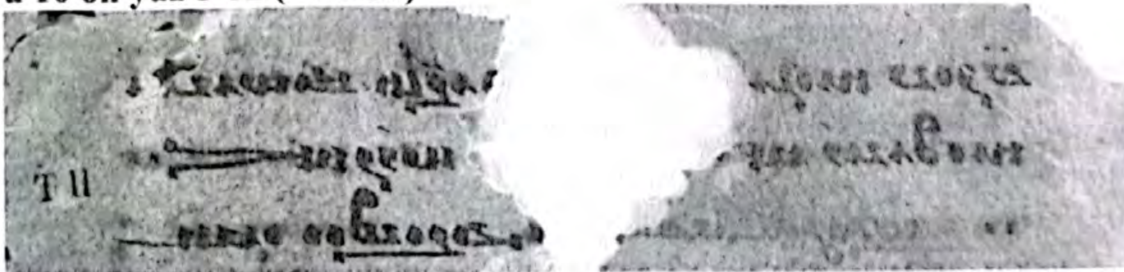
-tı: bilinen geçmiş zaman eki

U 8 arka yüz 5-12 (= 17-24)

16-39 antadata berü t(e)ŋrim yek kılınçıŋa anıg kılınçl(ı)g ş(i)mnu ögümüzni sakınçım(ı)znı azgurdokın a[?]kun , biligsiz ögsüz boltokumuz üçün kam(a)g y(a)ruk üzütlerniŋ tö[ziŋe] [yıl]tızıŋ[a], arıg y(a)ruk ezrua t(e)ŋrike [neçe y]azıntım(ı)z yaŋılt(ı)m(ı)z erser , [y(a)ruklı] karalı t(e)ŋrili yekli tözi yıltızı [ol tèdim(i)z] erser tirgürser t(e)ŋr[i tirgürür], ölörser t(e)ŋri ölörür tè[dim](i)z erser , edgüg anıgag kop t(e)ŋri y(a)ratmış ol tèdim(i)z erser , meŋigü t(e)ŋrilerig [yarat(ı)g]lı ol tèdim(i)z erser , hormuzta [yarat(ı)g]lı ol tèdim(i)z erser , hormuzta [t(e)ŋrili ş](i)mnulı inili èçili ol [tèdi]m(i)z erser , t(e)ŋrim söde berü [b]ilmetin t(e)ŋrike ig(i)deyü montag ulug çulvu sav sözledim(i)z erser mondag bo boşunçsuz yazok yaz(ı)nt(ı)m(ı)z erser , t(e)ŋrim amtı m(e)n raym(a)st f(e)rzind ökü[nür m(e)n ya]zokda boşunu ötünür m(e)n m(a)n[astar] hirza, kutlug bars

u 10 ön yüz 1-12 (= 25-36)

u 10 arka yüz 1-3 (= 37-39)

O zamandan beri tanrım, şeytanca davranışlarla günahkâr şeytan Şimnu aklımızı başımızdan al-ınca/-dığında düşüncesiz, akılsız hâle geldiğimiz için bütün aydınlık ruhların aslına (ve) temiz, aydınlık Ezrua tanrıya karşı ne kadar günah işleyip hata yaptıysak; aydınlık ve karanlık (ile) tanrı ve şeytanın esası

birdir dediysek; diriltirse tanrı diriltir, öldürürse tanrı öldürür dediysek; iyiyi de kötüyü de tanrı yaratmıştır dediysek; ölümsüz tanrıları yaratan o dediysek; Hormuzta tanrı ve Şimnu kardeştir dediysek; tanrım ezelden beri farkında olmadan tanrıya yalan söyleyerek böylesine büyük küfürlerde bulunduysak (ya da) böylesine affedilmez günahlar işlediysek; tanrım şimdi RAYMAST FERZİND (?) günahtan arınmayı diliyorum, Kutlug Bars.

berü < **be+rü* "(o zamandan) beri"
*be: isim tabanı
+rü: yer ve zaman zarfı eki (burada yer zarfı)

kılınçıŋa < *kıl-(ı)nç+ı+ŋa* "davranışına, (şeytanca) davranışlarla"
kıl-: fiil tabanı
-(ı)nç: fiilden isim yapma eki
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+ŋa: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/ bulunma durumu eki

ögümüzni < *ög+(ü)müz+ni* "aklımızı"
ög: isim tabanı
+(ü)müz: çokluk birinci kişi iyelik eki
+ni: zamir soylu sözcüklerden sonra gelen belirtme durumu eki

sakınçımızni < *sak-(ı)nç+(ı)mız+nı* "düşüncemizi"
sak-:fiil tabanı
-(ı)nç: fiilden isim yapma eki
+(ı)mız: çokluk birinci kişi iyelik eki
+nı: zamir soylu sözcüklerden sonra gelen belirtme durumu eki

azgurdokın < *az-gur-dok+ı+n* "'yoldan çıkarttığını'; aldıktan sonra"
az-: fiil tabanı
-gur-: fiilden fiil yapma eki
-dok: sıfatfiil eki
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

biligsiz < *bil-(i)g+siz* "akılsız"
bil-: fiil tabanı
-(i)g: fiilden isim yapma eki
+siz: isimden isim yapma eki (yoksunluk)

boltokumuz < *bol-tok+(u)muz* "hâle geldiğimiz için"
bol-: fiil tabanı
-tok: sıfatfiil eki
+(u)muz: çokluk birinci kişi iyelik eki

tözine < *töz+i+ŋe* "aslına, esasına"

töz: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+ŋe: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/ bulunma durumu eki

yıltızıŋa < *yıltız+ı+ŋa* "aslına, esasına"

yıltız: isim tabanı

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+ŋa: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/ bulunma durumu eki

yazıntımız < *yaz-(ı)n-tı+mız* "günah işledik"

yaz-: fiil tabanı

-(ı)n-: fiilden fiil yapma eki

-tı: bilinen geçmiş zaman eki

+mız: çokluk birinci kişi eki

yaŋıltımız < *yaŋıl-tı+mız* "hata yaptık, yanıldık"

yaŋıl-: fiil tabanı

-tı: bilinen geçmiş zaman eki

+mız: çokluk birinci kişi eki

yaruklı karalı < *yaru-k+lı kara+lı* "aydınlık ve karanlık"

yaru-: fiil tabanı

-k: fiilden isim yapma eki

kara: isim tabanı

+lı...+lı: bağlaç eki (ile, ve anlamı katar)

tözi < *töz+i* "kökü, esası"

töz: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

yıltızı < *yıltız+ı* "kökü, esası"

yıltız: isim tabanı

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

tėdimiz < *tė-di+miz* "dedik"

tė-: fiil tabanı

-di: bilinen geçmiş zaman eki

+miz: çokluk birinci kişi eki

tirgürser < *tir-gür-ser* "diriltirse, diriltse"

tir-: fiil tabanı

-gür-: fiilden fiil yapma eki

-ser: şart eki

ölörser/ölürser < *öl-ür-ser* "öldürürse"

öl-: fiil tabanı
-ür-: fiilden fiil yapma eki
-ser: şart eki

ölörür/ölürür < *öl-ür-ür* "öldürür"
öl-: fiil tabanı
-ür-: fiilden fiil yapma eki
-ür: geniş zaman eki

edgüg < *ed+gü+g* "iyiyi"
ed: isim tabanı
+gü: isimden isim yapma eki
+g: belirtme durumu eki

anıgag < *an(ı)-g+(a)g* "kötüyü; kötülüğü"
an(ı)-: fiil tabanı
-g: fiilden isim yapma eki
+(a)g: belirtme durumu eki

yaratmış < *yara-t-mış* "(tanrı) yaratmış(tır)"
yara-: fiil tabanı
-t-: fiilden fiil yapma eki
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki

teŋrilerig < *teŋri+ler+(i)g* "(ölümsüz) tanrıları"
teŋri: isim tabanı
+ler: çokluk eki
+(i)g: belirtme durumu eki

yaratıglı < *yara-t-(ı)glı* "yaratmış olan, yaratan"
yara-: fiil tabanı
-t-: fiilden fiil yapma eki
-(ı)glı: geniş zaman sıfatfiil eki (fail yapar)

söde < *sö+de* "ezelden, geçmişten"
sö: isim tabanı
+de: bulunma/ayrılma durumu eki

bilmetin < *bil-metin* "farkında olmadan, bilmeden"
bil-: fiil tabanı
-metin: olumsuz zarfiil eki

igideyü < *igid+e-(y)ü* "yalan söyleyerek"
igid: isim tabanı
+e-: isimden fiil yapma eki
-(y)ü: zarfiil eki

montag < *bo+n+teg* "böylesine"
bo: isim tabanı

+n: zamir n'si

teg: "gibi" anlamı katan edat

boşunçsuz < *boş(u)-nç+suz* "affedilmez"

boşu-: fiil tabanı

-nç: fiilden isim yapma eki

+suz: isimden isim yapma eki (yoksunluk)

ökünür men < *ökün-ür* "pişmanlık bildiririm, pişmanlık duyarım, pişmanım"

ökün-: fiil tabanı

-ür: geniş zaman eki

men: teklik birinci kişi eki

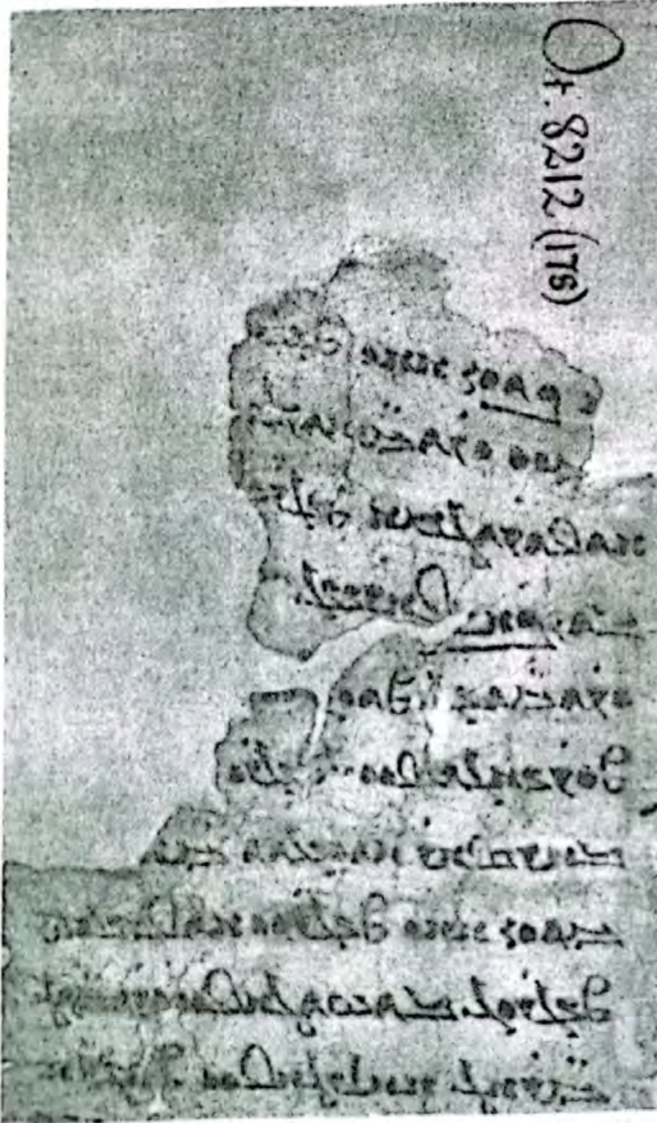
yazokda boşunu ötünür men "günahtan (günahımdan dolayı) af dilerim"

yazokda < *yaz-ok+da* "günahtan"

yaz-: fiil tabanı

-ok: fiilden isim yapma eki

+da: bulunma/ayrılma durumu eki

ötünür < *ötün-ür* "pişmanlık duyar, nedamet getirir"

öt-: fiil tabanı

-(ü)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki

-ür: geniş zaman eki

manastar hirza "günahlarımız bağışla, (bizi) günahtan kurtar" (Özbay s. 132)

kutlug < *kut+lug* "Kutlug"

kut: isim tabanı

+lug: isimden sıfat yapma eki

ėkinti [ym]e 39-48 *kün ay t(e)ŋ-r[ike], ėki y(a)ruk ordo içre olorugma t(e)ŋri[lerke, ka-m(a)g] burhanlarn(ı)ŋ, [arıg nomnuŋ,] y(a)ruknuŋ, tözi yıltızı tėrnegüsi t(e)ŋri yėriŋerü barsar üngü kapıgı kün ay t(e)ŋri ol, bėş t(e)ŋrig boşugalı y(a)rukug k(a)rag adırgalı tegre,*

İkinci olarak ise güneş (ve) ay tanrılara , iki aydınlık saray içinde oturan tanrılara; bütün peygamberlerin , temiz öğretilerin , aydınlığın kaynağı$_2$, toplandığı yer olan gökyüzüne doğru vardığında çıkış kapısı güneş ve ay tanrıdır ; beş tanrıyı serbest bırakmak , aydınlığı ve karanlığı (birbirinden) ayırmak için etrafında

ėkinti < *ėki+nti* "ikinci"
    ėki: isim tabanı
    +nti: sıra sayı eki
içre < *iç+re* "içinde"
    iç: isim tabanı
    +re: yer ve zaman zarfı eki (burada yer zarfı)
olorugma < *olor-(u)gma* "oturan"
    olor-: fiil tabanı (< **ol-or-*)
    -(u)gma: fail yapan sıfatfiil eki
teŋrilerke < *teŋri+ler+ke* "tanrılara"
    teŋri: isim tabanı
    +ler: çokluk eki
    +ke: yaklaşma/bulunma durumu eki
burhanlarnıŋ < *burhan+lar+nıŋ* "peygamberlerin"
    burhan: isim tabanı
    +lar: çokluk eki
    +nıŋ: ilgi durumu eki
arıg < *arı-g* "arı, temiz"
    arı-: fiil tabanı
    -g: fiilden isim yapma eki
nomnuŋ < *nom+nuŋ* "öğretinin"
    nom: isim tabanı
    +nuŋ: ilgi durumu eki
tėrnegüsi < *tėr-(i)n+egü+si* "toplandığı yer, toplanma yeri"
    tėr-: fiil tabanı
    -(i)n: fiilden isim yapma eki
    +egü: isimden isim yapma eki (topluluk ismi yapar)
    + si: teklik üçüncü kişi iyelik eki
üngü kapıgı < ün-gü kapıg+ı "ilk kapısı, çıkış kapısı"
    ün-: fiil tabanı
    -gü: fiilden isim yapma eki
    kapıg: isim tabanı
    +ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

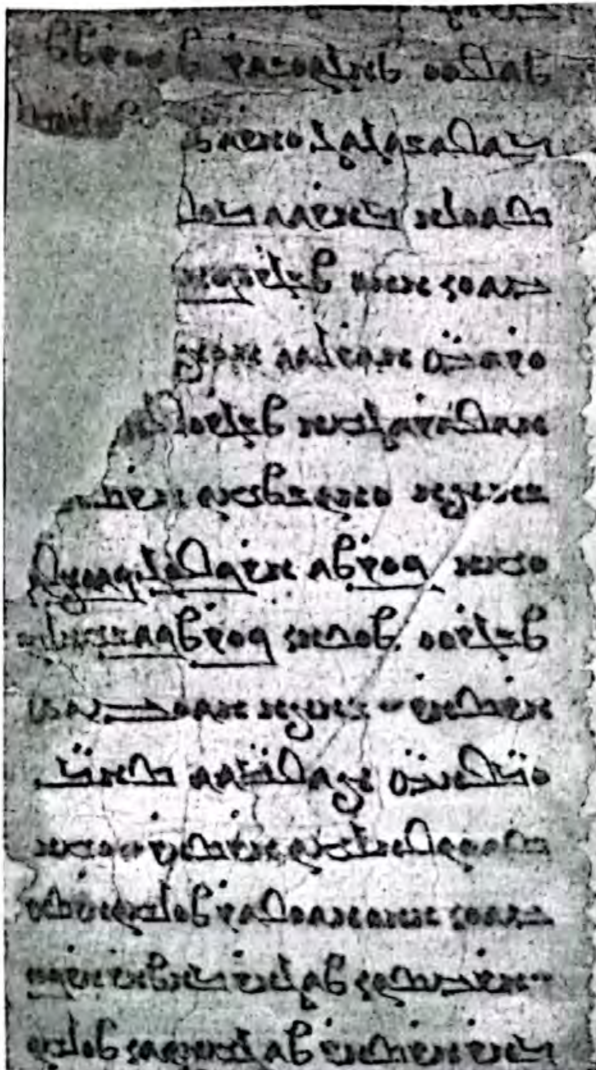
boşugalı < *boşu-galı* "serbest bırakmak için"
boşu-: fiil tabanı
-galı: zarfiil eki

yarukug < *yaru-k+(u)g* "ışığı"
yaru-: fiil tabanı
-k: fiilden isim yapma eki
+(u)g: belirtme durumu eki

karag < *kara+g* "karanlığı"
kara: isim tabanı
+g: belirtme durumu eki

adırgalı < *adır-galı* "ayırmak için"
adır-: fiil tabanı
-galı: zarfiil eki

tegre < **tegir-e* "etrafında"
tegir-: fiil tabanı
-e: zarffil eki, kalıplaşarak zarf yapmıştır

49-63 *tolı tegzinür tört buluŋug yarutır t(e)ŋrim söde berü bil[metin] kün ay t(e)ŋrike [ėki] y(a)ruk ordo iç[re] olorugma t(e)ŋrile[rke] neçe yaz(ı)nt(ı)m(ı)z erse[r] yme kėrtü erklig küçlü[g] t(e)ŋri tėpen kėrtkünmed(i)m(i)z erser neçe üküş y(a)vlak çulvu sav sözled(i)m(i)z erser, yme kün ay ölör tėd(i)m(i)z erser , erks(i)z(i)n tugar batar erki bar erser tugmazun tėd(i)m(i)z*

sürekli döner. Dört bir tarafı aydınlatır, Tanrım, ezelden beri farkında olmayarak güneşe ve aya , iki aydınlık saray içinde oturan tanrılara karşı ne kadar günah işlediysek ; ayrıca "gerçek, güçlü tanrı" deyip inanmadıysak ne kadar çok yalan , kötü söz söylediysek ; dahası güneş ve ay ölür dediysek kendiliğinden doğup batıyorsa doğmasın dediysek (?) ;

tolı < *tolı* "etraf, çevre"

tol-: fiil tabanı

-ı: zarfiil eki, kalıplaşarak zarf yapmıştır (yalnızca *tegre* ile beraber görülür, *tolu* "tam, dolu" sözü ayrıca vardır: *tegre tolı*)

tegzinür < *teg-(i)z-(i)n-ür* "döner, dolaşır"

teg-: fiil tabanı

-(i)z-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki

-(i)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki

-ür: geniş zaman eki

yarutır < *yaru-t-ır* "aydınlatır"

yaru-: fiil tabanı

-t-: fiilden fiil yapma eki

-ır: geniş zaman eki

kėrtü < *kėr-tü* (krş. OTWF 605, *kėrtgün-* maddesi) "gerçek"

kėr-: fiil tabanı

-tü: fiilden isim yapma eki

erklig < *erk+lig* "güçlü, kuvvetli, hâkim"

erk: isim tabanı

+lig: isimden sıfat yapma eki

küçlüg < *küç+lüg* "kudretli, güçlü"

küç: isim tabanı

+lüg: isimden sıfat yapma eki

tėpen < *tė-pen* "diye, deyip, diyerek"

tė-: fiil tabanı

-pen: zarfiil eki

kėrtkünmedimiz < *kėrtü+k-(ü)n-me-di+miz* (OTWF 605) "inanmadık"

kėrtü: isim tabanı (kėrtü < kėr-tü → yukarısı, *kėrtü*)

+k: isimden fiil yapma eki

-(ü)n-: fiilden fiil yapma eki (dönüşlü fiiller türetir)

-me-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)

-di: bilinen geçmiş zaman eki

+miz: çokluk birinci kişi eki

sözledimiz < *söz+le-di+miz* "söz söyledik, söyledik, konuştuk"

söz: isim tabanı

+le-: isimden fiil yapma eki

-di: bilinen geçmiş zaman eki

+miz: çokluk birinci kişi eki

erksizin < *erk+siz+(i)n* "kendiliğinden"

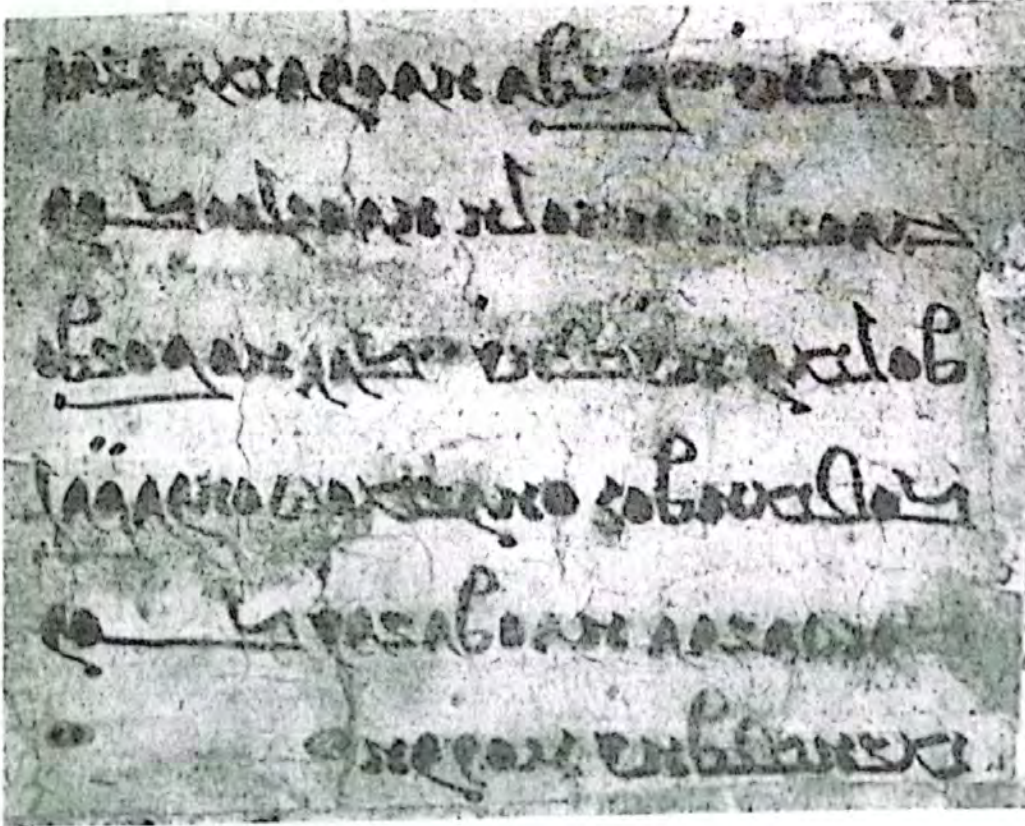
erk: isim tabanı

+siz: isimden isim yapma eki (yoksunluk)
+(i)n: vasıta durumu eki (+sizin: "+sIz olarak")

tugar < *tug-ar* "doğup"
tug-: fiil tabanı
-ar: geniş zaman zarfiil eki

batar < *bat-ar* "batıyor, batar"
bat-: fiil tabanı
-ar: geniş zaman eki

tugmazun < *tug-ma-zun* "doğmasın"
tug-: fiil tabanı
-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-zun: teklik üçüncü kişi emir eki (istek ve emir bildirir)

64-69 *erser, k(e)ntü özümüzni künte ayda öŋi biz tėd(i)m(i)z erser, bo ėkinti bilmetin yaz(ı)nmış yazokug boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza*
kendimizi güneşten ve aydan ayrı (tutup) "biz" dediysek; bu ikinci (defa da) bilmeden işlediğimiz günahları affetmeni dileriz.

özümüzni < *öz+(ü)müz+ni* "kendimizi"
öz: isim tabanı
+(ü)müz: çokluk birinci kişi iyelik eki

+ni: zamir soylu sözcüklerden sonra gelen belirtme durumu eki

künte < *kün+te* "güneşten"

kün: isim tabanı

+te: bulunma/ ayrılma durumu eki

ayda < *ay+da* "aydan"

ay: isim tabanı

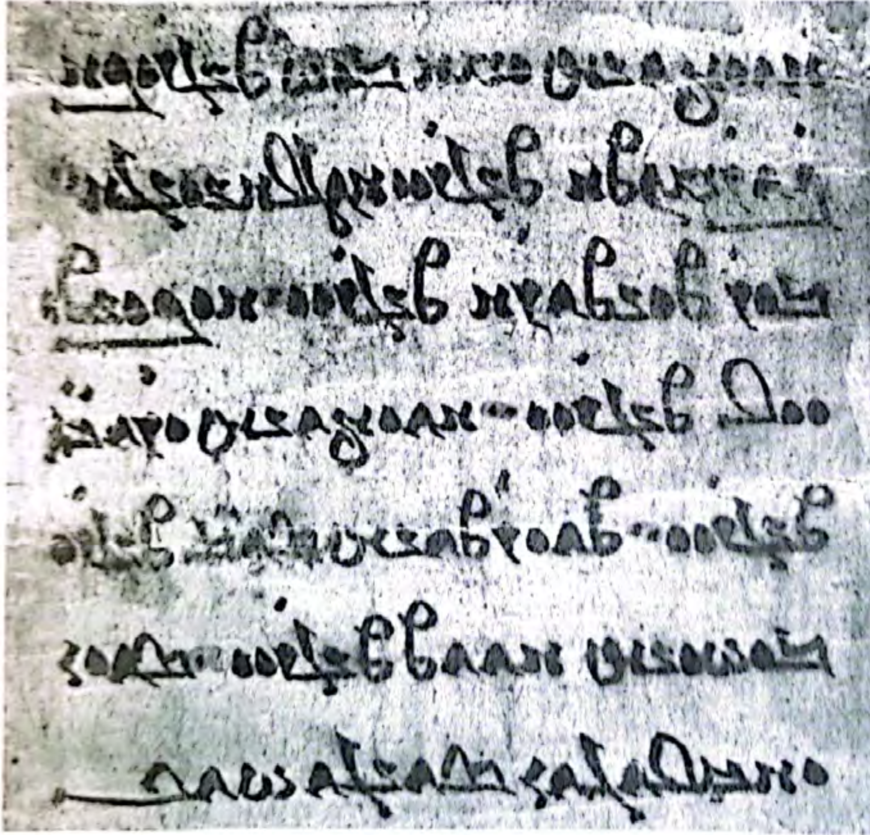
+da: bulunma/ ayrılma durumu eki

yazokug < *yaz-ok+(u)g* "günahı"

yaz-: fiil tabanı

-ok: fiilden isim yapma eki

+(u)g: belirtme durumu eki

70-76 üçünç yme bėş t(e)ŋrike horm(u)zta t(e)ŋri oglanıŋa bir tıntura t(e)ŋri, ėkinti yėl t(e)ŋri, üçünç y(a)ruk t(e)ŋri, törtünç suv t(e)ŋri bėşinç ot t(e)ŋri, sön yeklügün süŋüşüp

Üçüncü olarak ise beş tanrıya (yani) hormuzta tanrının çocuklarına , birincisi meltem tanrı , ikincisi rüzgar tanrı , üçüncüsü aydınlık tanrı , dördüncüsü su tanrı beşincisi ateş tanrı(dır) , ezelden beri şeytanlarla savaşıp

üçünç < *üç+(ü)nç* "üçüncü (olarak)"

üç: isim tabanı

+(ü)nç: sıra sayı eki

oglanıŋa < *og(u)l+an+ı+ŋa* "çocuklarına"

ogul: isim tabanı

+an: çokluk eki

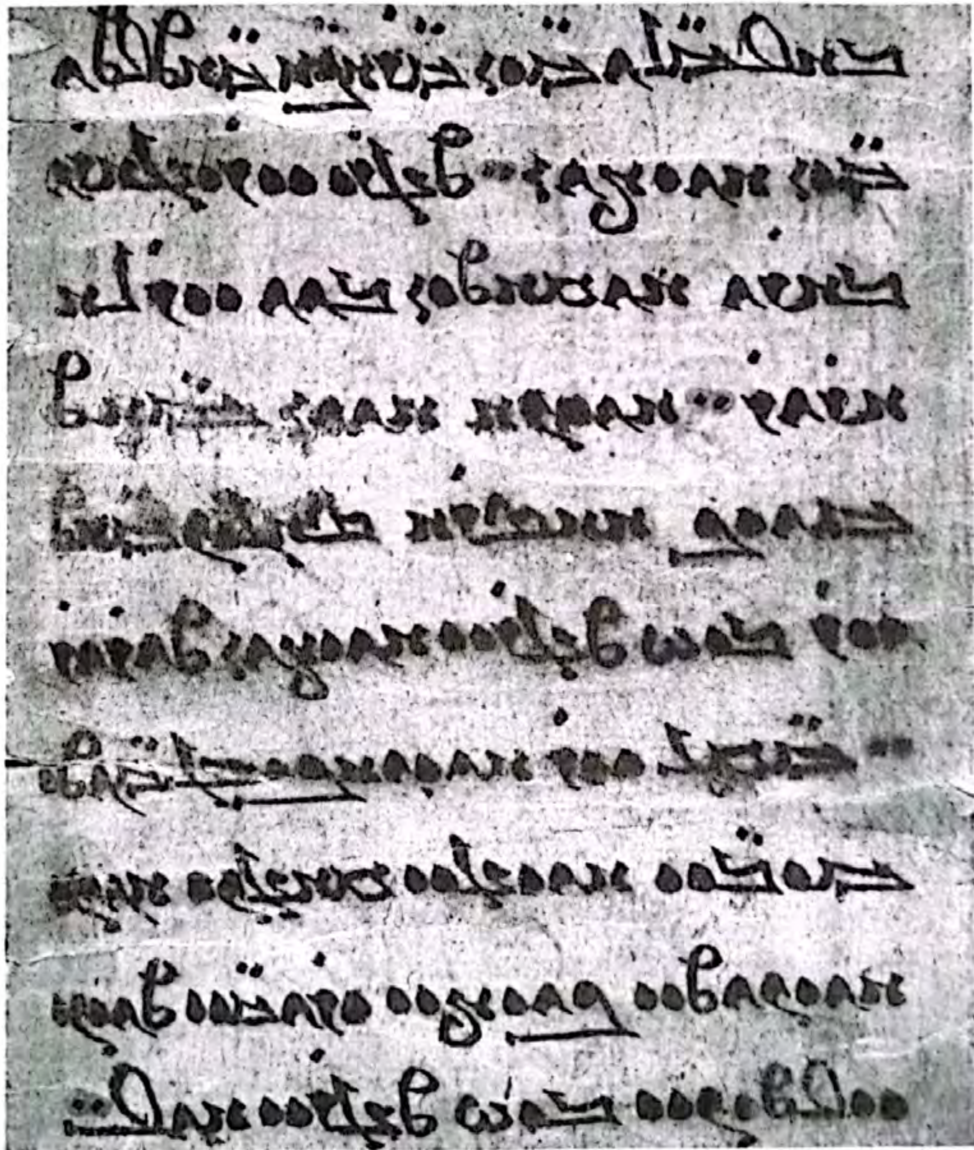
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+ŋa: üçüncü kişi iyelik ekinden sonra gelen yaklaşma/ bulunma durumu eki

törtünç < *tört+(ü)nç* "dördüncü (olarak)"

tört: isim tabanı

+(ü)nç: sıra sayı eki

77-86 *bal(ı)kdokın k(a)raka kat(ı)ltokın üçün, t(e)ŋri yèriŋerü baru umatın bo yèrde erür, üze on kat kök asra sekiz kat yèr bèş t(e)ŋri üçün turur, k(a)m(a)g yèr üzekin(i)ŋ kutı kıvı öŋi meŋ(i)zi özi üzüti küçi y(a)rukı tözi yıltızı bèş t(e)ŋri ol ,*

yaralanarak karanlığa karıştığı için gökyüzüne ulaşamadan bu yerde kaldılar ; yukarıda on kat gök , aşağıda sekiz kat yer, beş tanrı içindir ; bütün yer yüzünün saadeti, sevinci , rengi ve görünüşü , ruhu$_2$, gücü , aydınlığı , esası$_2$ beş tanrıdır.

bėşinç < *bėş+(i)nç* "beşinci"
bėş: isim tabanı
+(i)nç: sıra sayı eki
balıkdokın < *balık-dok+ı+n* "yaralanarak"
balık-: fiil tabanı (< **bal+ık-*, krş. OTWF 645; **bal ~ baş* 'yara')
-dok: sıfatfiil eki
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki
baru umatın < *bar-u u-matın* "ulaşamadan"
bar-: fiil tabanı
-u: zarfiil eki
u-: tasvir fiili; yeterlilik bildirir, -Ebil- anlamı verir
-matın: olumsuz zarfiil eki
yėrde < *yėr+de* "dünyada"
yėr: isim tabanı
+de: bulunma/ ayrılma durumu eki
erür < *er-ür* "+DIr"
er-: fiil tabanı
-ür: geniş zaman eki
asra < **as+ra* (krş. *astın*) "aşağıda"
*as: isim tabanı
+ra: yer ve zaman zarfı eki (burada yer zarfı yapar)
turur < *tur-ur* "+DIr/ vardır"
tur-: fiil tabanı
-ur: geniş zaman eki
üzekiniŋ < *üze+ki+niŋ* "(yer) yüzünün"
üze: isim tabanı
+ki: aitlik eki
+niŋ: ilgi durumu eki
kutı < *kut+ı* "saadeti"
kut: isim tabanı
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
kıvı < *kıv+ı* "sevinci"
kıv: isim tabanı

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

öŋi < *öŋ+i* "rengi"

öŋ: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

meŋizi < *meŋiz+i* "görünüşü, sureti"

meŋiz: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

özi < *öz+i* "ruhu"

öz: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

üzüti < *üzüt+i* "ruhu"

üzüt: isim tabanı

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

küçi < *küç+i* "gücü"

küç: isim tabanı

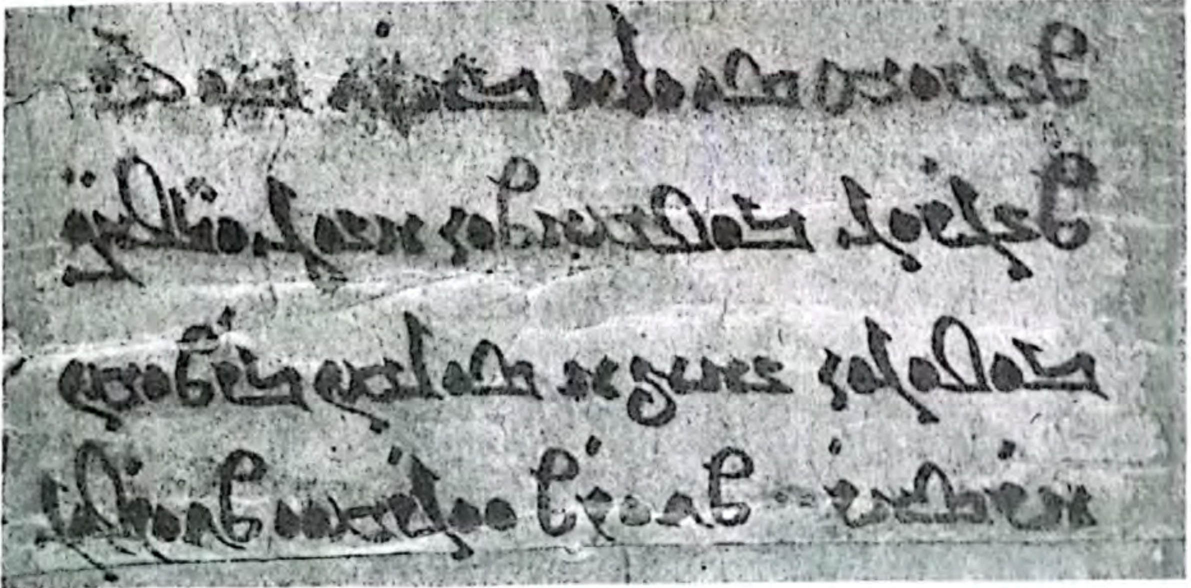
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

yarukı < *yaru-k+ı* "aydınlığı, parıltısı"

yaru-: fiil tabanı

-k: fiilden isim yapma eki

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

87-90 ***t(e)ŋrim söde berü bėş t(e)ŋrig bilmetin an(ı)g y(a)vlak biligin neçe sıd(ı)m(ı)z b(e)rt<t>im(i)z erser, tört yėg(i)rmi törlüg***

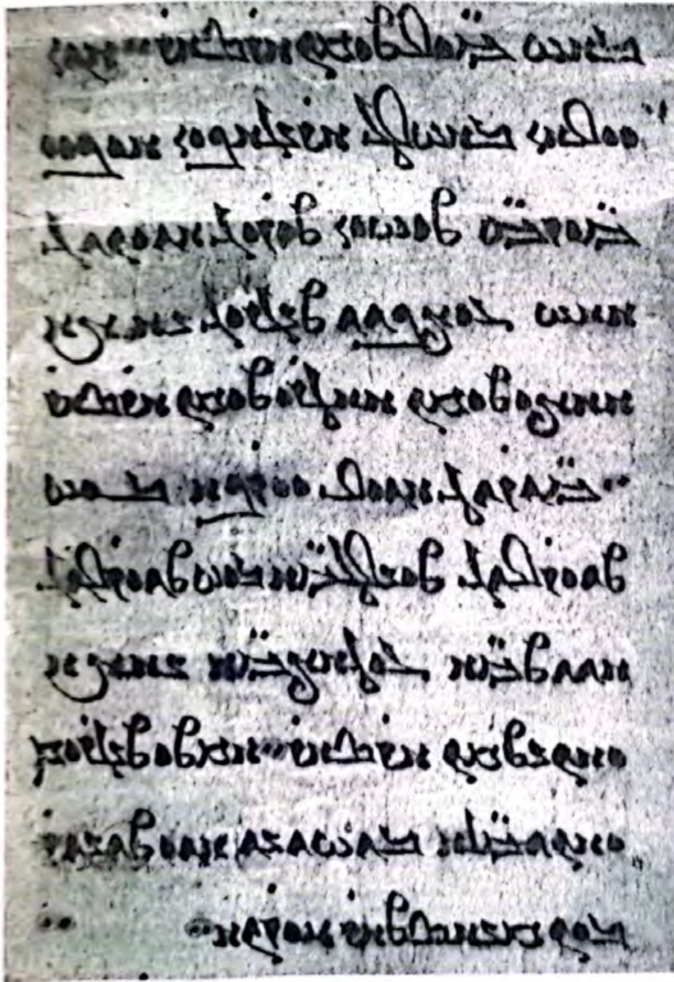
Tanrım ezelden beri farkında olmayarak , kötü$_2$ niyetle beş tanrıyı kırıp incittiysek ; on dört türlü

biligin < *bil-(i)g+(i)n* "niyetle"

bil-: fiil tabanı
-(i)g: fiilden isim yapma eki
+(i)n: vasıta durumu eki

sıdımız < *sı-dı+mız* "kırdık"
sı-: fiil tabanı
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
+mız: çokluk birinci kişi eki

berttimiz < *bert-ti+miz* "incittik, yaraladık"
bert-: fiil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki
+miz: çokluk birinci kişi eki

91-101 *baş kılt(ı)m(ı)z erser, on yılan başl(ı)g erŋekin ėki kırk tişin tirig özüg aş içkü t(e)ŋrig neçe açıt<t>ım(ı)z agrıt<t>ım(ı)z erser , kurug öl yėrke bėş törlüg tınl(ı)gka bėş törlüg otka ıgaçka neçe yaz(ı)nt(ı)m(ı)z erser, amtı t(e)ŋrim yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza*

yaraladıysak , on başlı yılan gibi tırnaklarımızı ve otuz iki diş ile canlı bedenleri , yiyecek içecek tanrısına (= Hormuzta) ne kadar acı çektirdiysek ; kuru (ve) ıslak yere , beş türlü canlıya , beş türlü bitkiye , ağaca karşı nice günahlar işlediysek , şimdi tanrım bütün bu günahlardan arınmayı diliyoruz

baş kıltımız < *baş kıl-tı+mız* "yaraladık"
baş: isim tabanı
kıl-: yardımcı fiil
-tı: bilinen geçmiş zaman eki
+mız: çokluk birinci kişi eki

erŋekin < **er+en+gek+i+n* (krş. OTWF 75,+gAk), "parmaklarını"
er: isim tabanı
+en: isimden isim yapma eki, çokluk bildirir
+gek: isimden isim yapma eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: belirtme durumu eki

içkü < *iç-kü* (< *iç-gü*) "içecek"
iç-: fiil tabanı
-kü: fiilden isim yapma eki

açıttımız < *açı-t-tı+mız* "acı çektirdik"
açı-: fiil tabanı
-t-: fiilden fiil (geçişlilik) yapma eki
-tı: bilinen geçmiş zaman eki
+mız: çokluk birinci kişi eki

agrıttımız < *agrı-t-tı+mız* (*agır+ı-?) "acı çektirdik"
agrı-: fiil tabanı
-t-: fiilden fiil (geçişlilik) yapma eki
-tı: bilinen geçmiş zaman eki
+mız: çokluk birinci kişi eki

kurug < *kuru-g* "kuru"
kuru-: fiil tabanı
-g: fiilden isim yapma eki

yėrke < *yėr+ke* "yere"
yėr: isim tabanı
+ke: yaklaşma/bulunma durumu eki

törlüg < *tör+lüg* "türlü"
*tör: isim tabanı
+lüg: isimden sıfat yapma eki

otka < *ot+ka* "bitkiye"
ot: isim tabanı
+ka: yaklaşma/bulunma durumu eki

ıgaçka < *ı+gaç+ka* "ağaca"
ı: isim tabanı
+gaç: isimden isim yapma eki (küçültme veya sevimlileştirme eki)
+ka: yaklaşma/bulunma durumu eki

Uygur Hukuk Belgelerinden

Buddhist, Manihaist ve Hristiyan Uygurlardan kalan dinî metinlerin yanı sıra toplum hayatına, iktisada gündelik hayata ait metinler de vardır. Bu metinlerde kira, borç, evlat edinme, köle azadı, vasiyet ve benzer konulara aittir. Dil olarak Buddhist metinlerin diline göre daha 'ileri' unsurlar içerir (kalıplaşmış imlanın dışında standart olmayan şekiller, günlük dildeki kullanımın yansıması kabul edilen yapılarla karşılaşılır). W. Radloff'tan başlayarak çok sayıda araştırmacı bu alana ilişkin özgün yayınlarda bulunmuş, Uygurların gündelik hayatına, alışverişlerine ilişkin belgelerin anlaşılır hâle gelmesini sağlamışlardır. R. R. Arat, S. Malov, Nobuo Yamada, P. Zieme, L. Clark, T. Moriyasu, H. Umemura, S. Ch. Raschmann, Dai Matsui, L. Yu. Tuguşeva alanın öncü araştırmacılarıdır. Bunların dışında yayımlanmış metin çalışmalarına dayanan önemli incelemeler de yapılmıştır.

Eski Uygur hukuk belgelerine ait yayınlar ve araştırmacılar yukarıda sıraladıklarımızdan çok daha fazladır. Konuyla ilgili çalışmalar için bak. Volker Adams, Jens Peter Laut, Andreas Weis *Bibliographie alttürkischer Studien*, Wiesbaden 2000. Konuyla ilgili ayrıntılı ilk Türkçe çalışma için bk. R. R. Arat, "Eski Türk Hukuk Vesikaları", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara 1964, s. 5-54. Yayımlanmış çalışmalara dayanan Türkçe yeni bir çalışma için bk. Ö. Ayazlı 2016; aşağıdaki metin de Ayazlı 2016'dan alınmıştır.

(1) /////// [çah]şaput ay bir yaŋıka men adıg tarhanka
(2) y[u]ŋl[aklık] ///// [ker]gek bo[l]tı ç/mgukta bir şıgı yėrim atı alp
(3) taş saŋun[ka] ok (?) togu[ru t]um[l]ug sattım satıgın ınça söz-
(4) -leşdimiz koço kėd[in]inde yorı[r] ėki uçı kinlig otra yėrte
(5) tamgalıg yüz [kan]puka üzüşdümüz –

Tercüme
"(1-3) On ikinci ayın ilk günü ben Adıg Tarhan'a kullanmak için ... gerekli oldu. Ç/mgukta bir *şıg*'ı yerimi, Alp Taş Saŋun adlı kişiye tam ve kesin olarak sattım. Satış için şöyle anlaştık: (4-7) Hoço (高昌 Gaochang) pazarında geçerli, iki ucu bağlı ortası damgalı 100 *kanpu*'ya anlaştık."

yaŋıka < *yaŋı+ka* "günü" ('yeni'de, yeni (gün)de)
yaŋı: isim tabanı
+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki
tarhanka < *tarhan+ka (< tarkan)* "Tarhan'a"
Tarhan: isim tabanı
+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki

Sa01 Y.K. 0014 Or. 8212 (106) BL

yuŋlaklık < *yuŋ+la-k+lık* "kullanmak için, kullanmaya"
yuŋ: isim tabanı
+la-: isimden fiil yapma eki
-k: fiilden isim yapma eki
+lık: isimden isim yapma eki

kergek < *kerge-k* "gerek(li)"
kerge-: fiil tabanı
-k: fiilden isim yapma eki

boltı < *bol-tı* "oldu"
bol-: fiil tabanı
-tı: bilinen geçmiş zaman eki

saŋunka < *saŋun+ka* "Saŋun'a"
saŋun: isim tabanı
+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki

toguru < **tog-ur-u* "tam, doğru"
*tog-: fiil tabanı
-ur-: fiilden fiil yapma eki

-u: zarfiil eki

tumlug < *tum+lug* "kesin olarak" (← "sakin, soğukkanlı; soğuk")

tum: isim tabanı

+lug: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

sattım < *sat-tı+m* "sattım"

sat-: fiil tabanı

-tı: bilinen geçmiş zaman eki

+m: teklik birinci kişi eki

satıgın < *sat-(ı)g+ı+n* "satışını, satma işini"

sat-: fiil tabanı

-(ı)g: fiilden isim yapma eki

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

sözleşdimiz < *söz+le-ş-di+miz* "anlaştık"

söz: isim tabanı

+le-: isimden fiil yapma eki

-ş-: fiilden fiil (işteş) yapma eki

-di: bilinen geçmiş zaman eki

+miz: çokluk birinci kişi eki

kėdininde < **kė+din+i+n+de* "pazarında"

*ke: isim tabanı

+din: ayrılma durumu eki

+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+n: zamir n'si

+de: bulunma/ ayrılma durumu eki

yorır < *yorı-r* "geçerli, yürür(lükte olan)"

yorı-: fiil tabanı

-r: geniş zaman eki

uçı < *uç+ı* "ucu"

uç: isim tabanı

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

kinlig < *kin+lig* "bağlı"

kin: isim tabanı

+lig: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

yėrte < *yėr+te* "yerde"

yėr: isim tabanı

+te: bulunma/ ayrılma durumu eki

tamgalıg < *tam-ga+lıg* "damgalı"

tam-: fiil tabanı

-ga: fiilden isim yapma eki
+lıg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

kanpuka < *kanpu+ka* "kanpu'ya"
kanpu: isim tabanı
+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki

üzüşdümüz < *üz-(ü)ş-dü+müz* "antlaştık, kesiştik"
üz-: fiil tabanı
-(ü)ş-: fiilden fiil (işteş) yapma eki
-dü: bilinen geçmiş zaman eki
+müz: çokluk birinci kişi eki

bitig < *biti-g* "sözleşme, (yazılı) belge"
biti-: fiil tabanı
-g: fiilden isim yapma eki

ウイグル文契約文書集成

著者
山田信夫

編者

1

← N. Yamada'nın kitabı

(5) bo yüz kanpug bitig kıl-
(6) mış künt[e tük]el bėrtim men
adıg tarhan yme tükel {bėr-
(7) dim} aldım // [yė]rniŋ sı[ç]ısı
örü yıŋak alp {taş} sıŋkur
(8) saŋunnuŋ yėri adırar kėdin
yıŋak saŋun ögeniŋ yėrni adırar
(9) kudı yıŋa[k k]umar (?)
saŋunnuŋ yėri adırar

Tercüme

"Bu 100 *kanpu*'yu sözleşmenin yapıldığı gün tam olarak verdim. Ben, Adıg Tarhan da tamamını aldım. Bu toprağın sınırını yukarı yönünde Alp Taş Sıŋkur (8-11) Saŋun'un yeri ayırır. Batı yönünde Saŋun Öge'niŋ toprağı ayırır. Aşağı tarafı, Kumar Saŋun'un yeri ayırır. "

kılmış < *kıl-mış* "yapmış; yapıldığı"
kıl-: fiil tabanı
-mış: geçmiş zaman sıfatfiil eki

künte < *kün+te* "günde"
kün: isim tabanı
+te: bulunma/ ayrılma durumu eki
bėrdim < *bėr-ti+m* "verdim, ödedim"
bėr-: fiil tabanı
-ti: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki
aldım < *al-dı+m* "aldım, satın aldım"
al-: fiil tabanı
-dı: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki
yėrniŋ < *yėr+niŋ* "(bu) toprağın"
yėr: isim tabanı
+niŋ: ilgi durumu eki
sıçısı < *sıçı+sı* "sınırı, sınırını"
sıçı: isim tabanı
+sı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
örü < *ör-ü* "yukarı (yönünde)"
ör-: fiil tabanı
-ü: zarfiil eki; zarf yapmıştır
saŋunnuŋ < *saŋun+nuŋ* "Saŋun'un"
saŋun: isim tabanı
+nuŋ: ilgi durumu eki
yėri < *yėr+i* "yeri, toprağı"
yėr: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
adırar < *adır-ar* "ayırır"
adır-: fiil tabanı
-ar: geniş zaman eki
kėdin < **kė+din* "batı"
*kė: isim tabanı
+din: ayrılma durumu eki
ögeniŋ < *öge+niŋ* < **ö-ge* "Öge'niŋ" (*öge* "danışman; unvan/özel ad parçası")
*ö-: fiil tabanı
-ge: fiilden isim yapma eki
+niŋ: ilgi durumu eki
kudı < *kud-ı* "aşağı"
kud-: fiil tabanı
-ı: zarfiil eki; zarf yapmıştır

öŋtün yıŋak
(10) men alp t[aş sa]ŋunnuŋ ok [yė]ri adırar bo yėrke miŋ yıl tümen
(11) künke tegi alp [t]a[ş] saŋun erklig bolzun men adıg tarhan-
(12) nıŋ inim ėçim kam kadaşım ayıtmazun istemezün ayıtgalı
(13) istegeli [sakıns]ar savları yo[rı]mazun alp taş saŋunnuŋ savı
(14) yorızun ki (.)// (.) beg ėşi küçin tutup çamlagalı sakı<n>sar bo
(15) ögen üze [al]p taş saŋunka yėr yaratu bėrzün

Doğu yönünde ben, Alp Taş Saŋun'un toprağı ayırır. Bu yere bin yıl on bin güne kadar Alp Saŋun sahip olsun. Ben Adıg Tahran; (12-15) küçük kardeşim, ağabeyim, ailem$_2$ (geri) istemesin$_2$. Sormayı, istemeyi düşün(ürler)se sözleri geçerli olmasın. Alp Taş Saŋun'un sözü geçerli olsun. Yönetim gücüyle dava etmeyi düşünürse bu kanal için Alp Taş Saŋun'a yer tedarik etsin."

künke < *kün+ke* "güne"
kün: isim tabanı
+ke: yaklaşma/ bulunma durumu eki

erklig < *erk+lig* "sahip; muktedir, güçlü, kendi gücü olan (otonom)"
erk: isim tabanı
+lig: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)

bolzun < *bol-zun* "olsun"
bol-: fiil tabanı
-zun: teklik üçüncü kişi emir eki (istek ve emir bildirir)

inim < *ini+m* "küçük erkek kardeşim"
ini: isim tabanı
+m: teklik birinci kişi iyelik eki

ėçim < *ėçi+m* "ağabeyim"
ėçi: isim tabanı
+m: teklik birinci kişi iyelik eki

kam < *ka+m* "ailem"
ka: isim tabanı
+m: teklik birinci kişi iyelik eki

kadaşım < *ka+daş+(ı)m* "ailem; kardeşim"
ka: isim tabanı
+daş: isimden isim yapma eki
+(ı)m: teklik birinci kişi iyelik eki

ayıtmazun < *ay-(ı)t-ma-zun* "sormasın"
ay-: fiil tabanı
-(ı)t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)

-zun: teklik üçüncü kişi emir eki (istek ve emir bildirir)
istemezün < **iz+de-me-zün* "istemesin"
iz: isim tabanı
+de-: isimden fiil yapma eki
-me-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-zün: teklik üçüncü kişi emir eki
ayıtgalı < *ay-(ı)t-galı* "sormak için, sormaya"
ay-: fiil tabanı
-(ı)t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-galı: zarfiil eki
sakınsar < **sak-(ı)n-sar* "düşün(ür)se"
sak-: fiil tabanı (*sa-k- ?)
-(ı)n-: fiilden fiil (dönüşlülük) yapma eki
-sar: şart eki
yorımazun < *yorı-ma-zun* "geçerli olmasın; yürümesin"
yorı-: fiil tabanı
-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-zun: teklik üçüncü kişi emir eki (istek ve emir bildirir)
küçin < *küç+(i)n* "güçle, zorlamayla, zorbalıkla"
küç: isim tabanı
+(i)n: vasıta durumu eki
tutup < *tut-(u)p* "tutup"
tut-: fiil tabanı
-(u)p: zarfiil eki
çamlagalı < *çam+la-galı* "dava etmek için"
çam: isim tabanı
+la-: isimden fiil yapma eki
-galı: zarfiil eki
yaratu < *yara-t-u* "tedarik ederek; yaratarak"
yara-: fiil tabanı
-t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-u: zarfiil eki
bėrzün < *bėr-zün* "versin"
bėr-: fiil tabanı
-zün: teklik üçüncü kişi emir eki
savda < *sav+da* "sözde"
sav: isim tabanı
+da: bulunma/ ayrılma durumu eki

(15) bo savda
(16) tanuk ku//////n t(a)nuk toŋ[k]ara s(a)ŋun körüp olorguçı inim
(17) bütür bo ta[mga] men adıg tarhannıŋ oglum karamuknuŋ ol
(18) alguçıka [bėr]güçike inçge ayıtıp men pusartu sınkay-k(a)ya
(19) bitidim
(20) b[o] bit[i]gi //// tarha[n]nıŋ yėr bitigi ol.

"Bu sözde (sözleşmede) Tanık: Ku//////n, Tanık: Toŋkara Saŋun görüp oturan (kefil) kardeşim Bütür. Bu damga, ben Adıg Tarhan'ın ve oğlum Karamuk'undur. Alıcı ve satıcıya tam olarak sorarak ben, Pusartu Sınkaykaya yazdım. Bu sözleşme, Adıg Tarhan'ın toprak sözleşmesidir."

tanuk < *tanu-k* "tanık"
tanu-: fiil tabanı
-k: fiilden isim yapma eki
körüp < *kör-(ü)p* "görüp"
kör-: fiil tabanı
-(ü)p: zarfiil eki
inim < *ini+m* "küçük kardeşim"
ini: isim tabanı
+m: teklik birinci kişi iyelik eki
oglum < *ogul+(u)m* "oğlum"
ogul: isim tabanı
+(u)m: teklik birinci kişi iyelik eki
karamuknuŋ < *kara+muk+nuŋ* "Karamuk'un"
kara: isim tabanı
+muk: isimden isim yapma eki
+nuŋ: ilgi durumu eki
alguçıka < *al-guçı+ka* "alıcıya"
al-: fiil tabanı
-guçı: fiilden isim yapma eki
+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki
bėrgüçike < *bėr-güçi+ke* "satıcıya"
ber-: fiil tabanı
-güçi: fiilden isim yapma eki
+ke: yaklaşma/ bulunma durumu eki
bitidim < *biti-di-m* "yazdım"
biti-: fiil tabanı
-di: bilinen geçmiş zaman eki
-m: teklik birinci kişi eki

bitigi < *biti-g+i* "sözleşmesi, belgesi"
biti-: fiil tabanı
-g: fiilden isim yapma eki
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki

Eski Turfandan Manzumeler

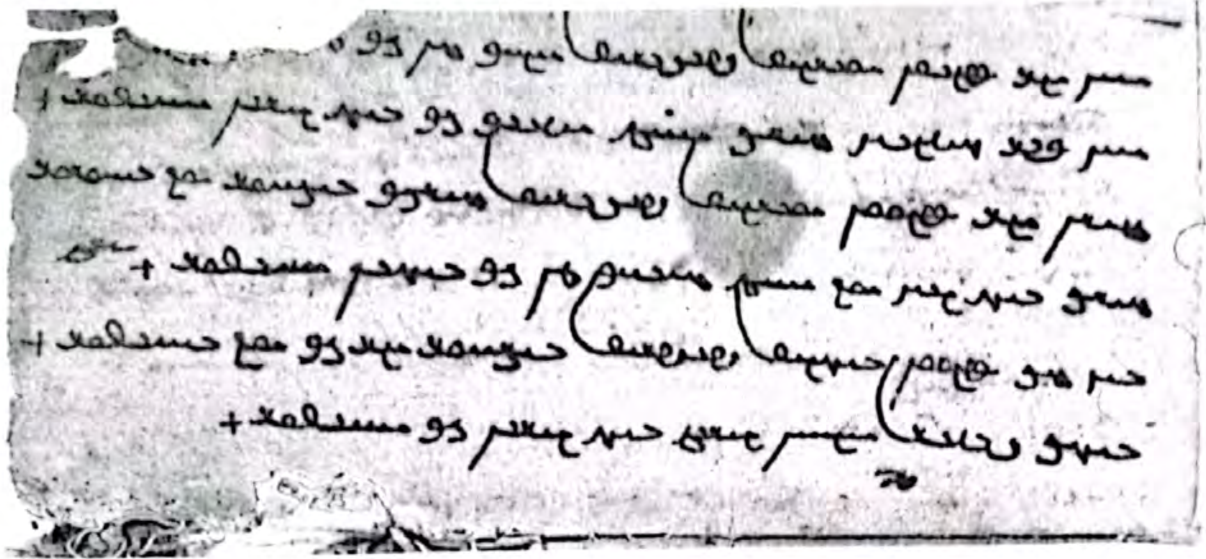
W. Bang ve R. R. Arat tarafından yayınlanmış olan bu metin, *Eski Turfan'dan Manzumeler* adını taşımaktadır (Lieder aus Alt-Turfan). Söz konusu yazmayı Berlin fragmanları arasında U 558'te (=T I 155) bulmak mümkündür, bk. U 558/15b, U 558/16a, U 558/16b, U 558/17a. Metin, toplam yirmi iki dörtlükten oluşmaktadır. Her dörtlükte, söz başı kafiyeye rastlamak mümkündür; böylece akıcılık ve şiirsellik sağlanmıştır. Zieme, evin reisinin ölümünden duyulan üzüntünün dile getirildiği ikinci dörtlükteki söz başı kafiyeleri aşağıdaki gibi gösterir (Zieme, 1991, 340). Metnin dili son dönem Uygur metinleri içerisinde ele alınmalıdır. Dini metinlerde görülen sistemli, kurallı yapılar yerine, hukuk metinlerinde olduğu gibi, halk dilini yansıtan, "ileri dönem"e ait bir Uygurca karşımıza çıkar; basit bir örnek vermek gerekirse, dinî metinlerde *kadgu* olarak (eskicil/arkaik) bir imla ile karşımıza çıkan söz burada *y* ile *kaygu* "kaygı, keder" olarak görülür. Aşağıdaki metin ve çeviri Ö. Ayazlı 2016'dan alınmıştır.

İkinci dörtlükte söz başı kafiyeyi *ka* ile oluşturulmuştur.

***ka**ralar bulut örlep kükürep*	Kara bulutlar yükselip gök gürleyerek
***kar** mu yamgur ol yagurur?*	Kar mı yağmur mu yağdırır?
***karı** yaşlıg ol anam*	Kocamış yaşlı anam
***kay**guta mu yaşın akıtur?*	Kaygıdan mı gözyaşı döker?

Diğer bir dörtlükte söz başı kafiye *be* ile oluşturulmuştur.

***be**lde turgan beşon oglan*	Huzurumda duran elli yiğit
***be**gim kayda ter mü erki?*	Beyim nerde der mi hiç?
***be**ẓeklikte kızlar kırkın*	Haremdeki cariyeler
***ber**ṭerler mü köŋülin [erki] ?*	Paralarlar mı kalplerini acaba?

aklar bulıt örlep kükirep
alkuka mu kar yagurur?
ak bir saçlıg karı anam
açıyu mu yaşların akıtur?

Ak bulutlar yükselip gök gürleyerek
Her tarafa kar mı yağdırır?
Yoksa ak saçlı yaşlı anam
Üzüntüden gözyaşı mı akıtır?

karalar bulut örlep kükürep
kar mu yamgur ol yagurur?
karı yaşlıg ol anam
kayguta mu yaşın akıtur?

Kara bulutlar yükselip gök gürleyerek
Kar mı yağmur mu yağdırır?
Kocamış yaşlı anam
Kaygıdan mı gözyaşı döker?

yazkı bulut yaşlap kükirep
yamgurlar mu ol yagıtur?
yaşı kiçig alganlarım
yaşların mu akıtur?

İlkbaharda bulutlar gürleyip yükselerek
Çok mu yağmur yağdırır?
Yaşı küçük aldıklarım
Gözyaşı mı akıtır?

aklar < *ak+lar* "ak (bulut)lar"
ak: isim tabanı
+lar: çokluk eki

kükirep < **kü+kire-p* "gürleyerek yükselip, gürleyip"
*kü: isim tabanı (yansıma ses)
+kire-: isimden fiil yapma eki
-p: zarfiil eki

alkuka < *alk-u+ka* "her tarafa, herkese"
alk-: fiil tabanı
-u: fiilden isim yapma eki
+ka: yaklaşma/ bulunma durumu eki

yagurur < *yag-ur-ur* "yağdırır"
yag-: fiil tabanı
-ur-: fiilden fiil yapma (ettirgenlik) eki
-ur: geniş zaman eki
saçlıg < *saç+lıg* "saçlı"
saç: isim tabanı
+lıg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)
anam < *ana+m* "anam"
ana: isim tabanı
+m: teklik birinci kişi iyelik eki
açıyu < *açı-(y)u* "acıyarak"
açı-: fiil tabanı
-(y)u: zarfiil eki
yaşların < *yaş+lar+ı+n* "(göz) yaşını"
yaş: isim tabanı
+lar: çokluk eki
+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki
akıtur < *ak-(ı)t-ur* "döker"
ak-: fiil tabanı
-(ı)t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki
-ur: geniş zaman eki
karalar < *kara+lar* "kara (bulut)lar"
kara: isim tabanı
+lar: çokluk eki
yamgur < *yagmur* < *yag-mur* "yağmur"
yag-: fiil tabanı
-mur: fiilden isim yapma eki
yaşlıg < *yaş+lıg* "yaşlı"
yaş: isim tabanı
+lıg: isimden isim yapma eki (sıfat türetir)
anam < *ana+m* "anam"
ana: isim tabanı
+m: teklik birinci kişi iyelik eki
kayguta < *kay-gu+ta* "kaygıdan"
kay-: fiil tabanı
-gu: fiilden isim yapma eki
+ta: bulunma/ ayrılma durumu eki
yaşın < *yaş+ı+n* "(göz)yaşını"

yaş: isim tabanı

+ı: teklik üçüncü kişi iyelik eki

+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

akıtur < *ak-(ı)t-ur* "döker"

ak-: fiil tabanı

-(ı)t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki

-ur: geniş zaman eki

yazkı < *yaz+kı* "baharda"

yaz: isim tabanı

+kı: aitlik eki

yaşlap < *yaşla-p* "şimşek çakıp"

yaşla-: fiil tabanı

-p: zarfiil eki

kükirep < **kü+kire-p* "gürleyip"

*kü: isim tabanı

+kire-: isimden fiil yapma eki

-p: zarfiil eki

yagıtur < *yag-(ı)t-ur* "yağdırır"

yag-: fiil tabanı

-(ı)t-: fiilden fiil (ettirgenlik) yapma eki

-ur: geniş zaman eki

kiçig < *kiçi-g* "küçük"

kiçi-: fiil tabanı

-g: fiilden isim yapma eki

alganlarım < *al-gan+lar+(ı)m* "eşlerim; aldıklarım"

al-: fiil tabanı

-gan: fiilden isim yapma eki

+lar: çokluk eki

+(ı)m: teklik birinci kişi iyelik eki

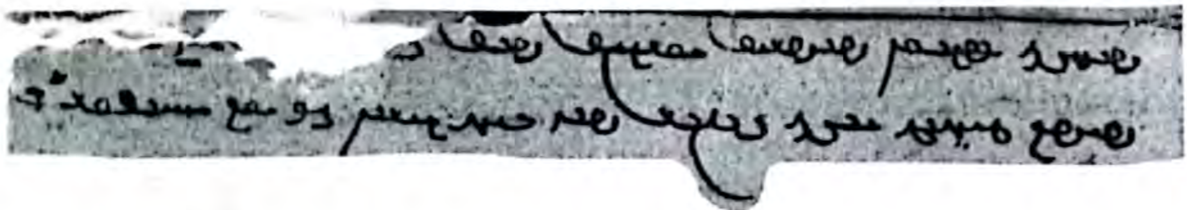
yaşların < *yaş+lar+ı+n* "(göz)yaşlarını"

yaş: isim tabanı

+lar: çokluk eki

+ı: teklik birinci kişi iyelik eki

+n: iyelik ekinden sonra gelen belirtme durumu eki

küzki bulıt kükürep örlep	Sonbaharda bulutlar gürleyip yükselerek
köp mü yamgur ol yagıtur?	Çok mu yağmur yağdırır?
köŋül taşım èki kiçig	Yoksa gönül taşım iki küçük
köz yaşların mu akıtur?	Gözyaşı mı akıtır?

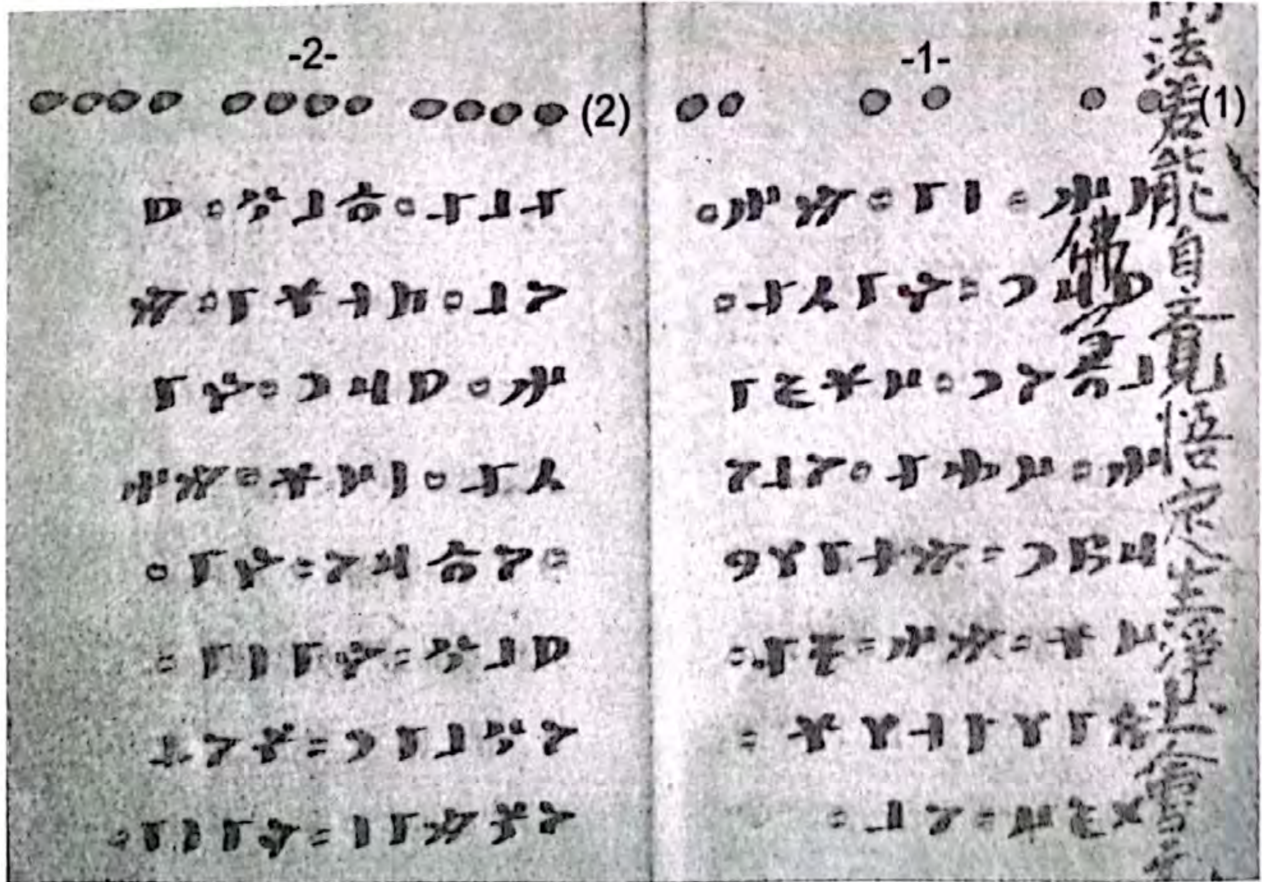
küzki < *küz+ki* "sonbaharda"
küz: isim tabanı
+ki: isimden isim yapma eki

taşım < *taş+(ı)m* "taşım"
taş: isim tabanı
+(ı)m: teklik birinci kişi iyelik eki

Şiirin devamı için bk. Ayazlı 2016: 436-438)

Runik Harfli Uygurca Metinlerden Irk Bitig'den

Eski Türk runik yazısı Uygurların Moğolistan'dan Gansu, Hoço, Beşbalık bölgesine göçmeleriyle unutulmamış, bırakılmamış, kullanılmaya devam etmiştir. Ancak bu kez söz konusu yazı ile Moğolistan'daki türden yazıtlar ile karşılaşmayız. Eski Türk runik yazısı ile çok sayıda metin, hatta *Irk Bitig* "fal kitabı" (bir tür tavsiye kitabı) bütünlüklü bir kitap da günümüze ulaşmıştır. V. Thomsen'den bu yana metin bir çok kez yayımlanmış, metne ilişkin önemli düzelti yazıları yayımlanmıştır. Sir G. Clauson'dan T. Tekin'e, M. Erdal'a Eski Türkçenin üstadları konunun önemli araştırıcılarıdır. Son Türkçe çalışma ise Fikret Yıldırım'ca yayımlanmıştır. Aşağıdaki parça Yıldırım 2016'ya göre hazırlanmıştır:

1. *Tensi men. Yarın kėçe altun örgin üze olorupan meŋileyür men. Ançą biliŋler: Edgü ol.*

1. (Fal şöyle der:) " 'Ben Tensi'yim! Sabah akşam altın taht üzerinde oturup mutlu bir şekilde yaşarım' ". "Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir."

yarın < *yaru-n* "sabah"
yaru-: fiil tabanı

-n: fiilden isim yapma eki

kėçe < **kė+çe* "akşam" (bk. ErdalGr s. 179, dipnot 308)

*kė: isim tabanı

+çe: isimden isim yapma eki

örgin < *örgi-n* "altın taht"

örgi-: fiil tabanı

-n: fiilden isim yapma eki

olorupan < *olor-upan* "(üzerinde) oturarak"

olor-: fiil tabanı

-upan: zarfiil eki

meŋileyür men < *meŋi+le-(y)ür* "mutlu olurum, eğleniyorum"

meŋi: isim tabanı

+le-: isimden fiil yapma eki

-(y)ür: geniş zaman eki

men: birinci kişi fiil çekimi

biliŋler < *bil-(i)ŋler* "(öylece) biliniz"

bil-: fiil tabanı

-(i)ŋler: çokluk ikinci kişi emir eki

2. *Ala atlıg yol teŋri men. Yarın kėçe eşür men. Utru ėki yılıg kişi oglın sokuşmış; kişi korkmış. "Korkma!" tėmiş, "Kut bėrgey men!" tėmiş. Ança biliŋ: Edgü ol.*

2. " 'Ala atlı yol tanrısıyım! Sabah akşam (atımla) rahvan giderim." (Bu yol tanrısı) yumuşak mizaçlı iki insanoğluna rastlamış. İnsanoğulları korkmuş. (Yol tanrısı) 'Korkma(yın)!' demiş. '(Sizlere) iyi talih vereceğim' demiş."

atlıg < *at+lıg* "(alaca) atlı"

at: isim tabanı

+lıg: isimden sıfat yapma eki

eşür men < *eş-ür men* "rahvan atımla gidiyorum"

eş-: fiil tabanı

-ür: geniş zaman eki

men: teklik birinci kişi eki

utru < **utur-u* "karşı (*utru sokuş-:* karşılaşmak)"

*utur-: fiil tabanı

-u: zarfiil eki

yılıg < *yılı-g* "sıcak, samimi, dost görünüşlü"

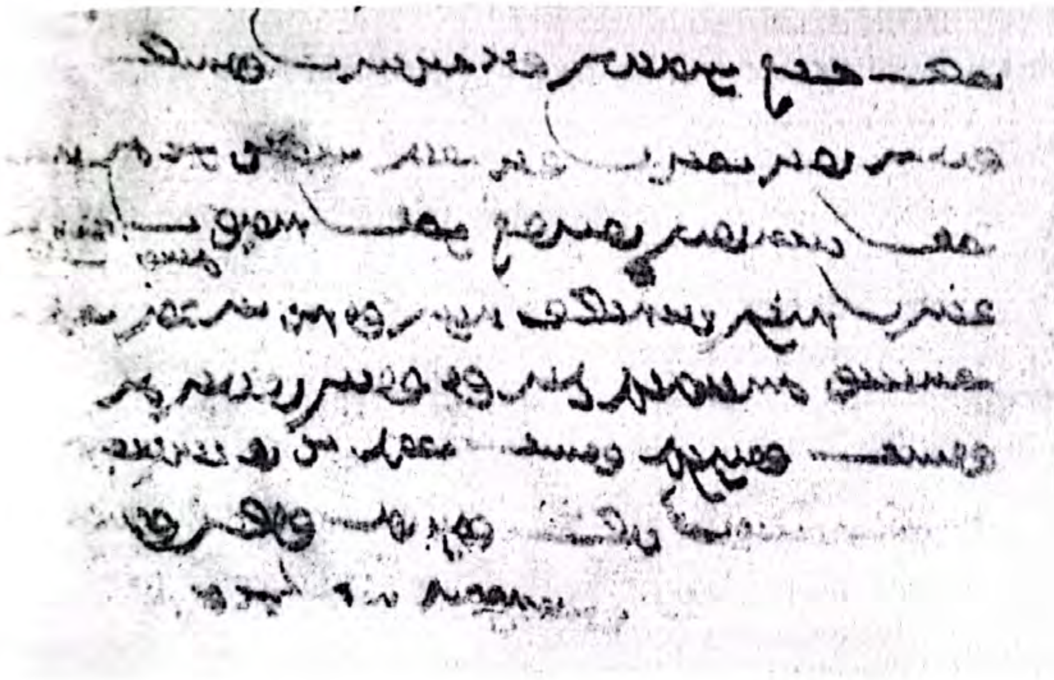
yılı-: fiil tabanı

-g: fiilden isim yapma eki

kişi oglın < *og(u)l+(ı)n* "insanla"
kişi: isim tabanı
ogul: isim tabanı
+(ı)n: vasıta durumu eki
sokuşmış < *sok-(u)ş-mış* "rastlaşmış"
sok-: fiil tabanı
-(u)ş-: fiilden fiil yapma eki
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki
korkmış < *kork-mış* "korkmuş"
kork-:fiil tabanı
-mış: öğrenilen geçmiş zaman eki
korkma < *kork-ma* "korkma"
kork-: fiil tabanı
-ma: teklik ikinci kişi olumsuz emir eki
kut bėrgey men < *kut bėr-gey men* "(size) kut vereceğim, şans getireceğim"
kut: isim tabanı
bėr-: fiil tabanı
-gey: gelecek zaman eki
men: teklik birinci kişi eki
biliŋ < *bil-(i)ŋ* "(öylece) bilin"
bil-: fiil tabanı
-(i)ŋ: teklik ikinci kişi emir eki

Eski Uygurca Xuanzang Biyografisine ait Bir okuyucu Kaydı

Uygurca metinlerin bir kısmının sonunda okuyucu veya çoğaltıcı (müstensih) kaydı bulunur. Kolofon veya ketebe kaydı adı da verilen bu metinlerin dili, imlası ve yazı türü 'ölçünlü dil'in, imlanın dışındadır. Bu metinler kimi zaman metni kimin çoğalttırdığını, metnin istinsah tarihini ve benzer başka bilgileri içerir. Eski Uygurca metinlerin sonunda yer alan kolofonlar Yukiyo Kasai tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır: *Die uigurischen buddhistischen Kolophone* (Brepols, Turnhout 2008).

Birinci Okuyucu Kaydı
1820 (1) yılan yıl bėşinç ay bir otuzka
1821 (2) tsi-ėn-çüen nomnı m(e)n utpalişri şabik(i)ye
1822 (3) okıyu tegintim
1820-2 Yılan yılı, beşinci ay, yirmi birinci günde 慈恩傳 Ci-en-zhuan (adlı) kitabı, ben, hakir Utpalaśrī Śrāmaṇera okuyuverdim.

İkinci Okuyucu Kaydı
1823 (1) ud yıl altınç ay bir y(a)ŋıka poşad
1824 (2) baçag kün üze biz üç ėrtinilerte süz-
1825 (3) ük kėrtgünç köŋüllüg satva vaŋ oz//
1826 (4) çinza şila kinsidü şila bo si-ėn-çün nom[nı]
1827 (5) okıyu tegintim{m}iz bo buyan küçinte
1828 (6) bu⟨r⟩han bolalım bu⟨r⟩han nomnı {ku} kėŋirül//

1829 (7) bugd(a)y arpa ked bolzun bodun bokun-
1830 (8) [ka kadgu] busuşlug savlar bolmazun

1823-30 İnek yılı, altıncı (ay), ilk oruç günü, biz, üç mücevhere (Tripiṭaka) içtenlikle, saf bir inançla Sattva VANG oz...(?), Çinza Śila, Kinsidu Śila bu 慈恩傳 Ci-en-zhuan (adlı) kitabı okuyuverdik. Bu iyilik (= sevap) sayesinde Buddha olalım, Buddha öğretisi yayılsın (?), arpa-buğday bol olsun, halka, boyumuza sıkıntılı kederli sözler gelmesin.

bėşinç < *bėş+(i)nç* "beşinci"
bėş: isim tabanı
+(i)nç: sıra sayı eki

bir otuzka < *otuz+ka* "yirmi birde, yirmi birinci günde"
bir: isim tabanı
otuz: isim tabanı
+ka: yaklaşma/bulunma durumu eki (burada bulunma durumunda)

nomnı < *nom+nı* "kitabı"
nom: isim tabanı
+nı: belirtme durumu eki

okıyu tegintim < *okı-(y)u teg-(i)n-ti+m* "okuyuverdim, okudum"
okı-: fiil tabanı
-(y)u: zarfiil eki
teg-: tasvir fiili
-(i)n-: fiilden fiil yapma eki
-ti: bilinen geçmiş zaman eki
+m: teklik birinci kişi eki

altınç < *altı+nç* "altıncı"
altı: isim tabanı
+nç: sıra sayı eki

ėrtinilerte < *ertini+ler+te* "mücevhere, mücevherlerde (*üç ertini* "üç mücevher → Tripiṭaka")"
ertini: isim tabanı
+ler: çokluk eki
+te: bulunma/ ayrılma durumu eki

süzök < *süz-ök* "içten; saf"
süz-: fiil tabanı
-ök: fiilden isim yapma eki (sıfat türetir)

kėrtgünç < **kėr-tü+k-(ü)n-ç* → krş. OTWF 282, 604; ayrıca krş. *kėr-tü* "saf (bir)"
*kėr-: fiil tabanı

-tü: fiilden isim yapma eki
+k-: isimden fiil yapma eki
-(ü)n-: fiilden fiil yapma eki
-ç: fiilden isim yapma eki

köŋüllüg < *köŋül+lüg* "düşünceli, gönüllü, inançlı"
köŋül: isim tabanı
+lüg: isimden sıfat yapma eki

küçinte < *küç+i+n+te* "sayesinde"
küç: isim tabanı
+i: teklik üçüncü kişi iyelik eki
+n: zamir n'si
+te: bulunma/ayrılma durumu eki

bolalım < *bol-alım* "olalım"
bol-: fiil tabanı
-alım: çokluk birinci kişi gönüllülük eki

kėŋirül// < *kėŋ+i-r-(ü)l //* "yayılsın"
kėŋ: isim tabanı
+i-: isimden fiil yapma eki
-r-: fiilden fiil yapma eki
-(ü)l-: fiilden fiil yapma eki

kadgu < *kad-gu* "sıkıntılı"
kad-: fiil tabanı
-gu: fiilden isim yapma eki

busuşlug < *busuş+lug* "sıkıntılı"
busuş: isim tabanı
+lug: isimden sıfat yapma eki (*busuş* ismi ile *busan-* fiili aynı kökten olmalı, *alka-* → *alkış, arva-* → *arvış, suvsa-* → *suvsuş* ilişkisi ile karşılaştırabiliriz; ayrıntılar için bk. OTWF 262; Türkçe *geniş* de böyle olabilir, *kėŋe-* → *kėŋiş* → *geniş*)

savlar < *sav+lar* "sözler"
sav: isim tabanı
+lar: çokluk eki

bolmazun < *bol-ma-zun* "olmasın (Burada *gelmesin*)"
bol-: fiil tabanı
-ma-: fiilden fiil yapma eki (olumsuzluk)
-zun: teklik üçüncü kişi emir eki, istek/emir bildirir

EK: Uygurca Metinler İçin Örnekler

1. Maitrisimit'in Hami Nüshasından

İlk dönem Uygurca metinler arasında sayacağımız Maitrisimit Toharcadan Uygurcaya çevrilmiştir. Birden fazla nüshası olan metin en kapsamlı, uzun Uygurca metinlerin arasında gelir. Maitrisimit için yukarıda Uygur Edebiyatı bölümüne bakılabilir. "Bodhisattvanın Ortaya Çıkması" başlığını taşıyan şağıdaki metin Geng, Klimkeit ve Laut'un çalışmasına dayanmakta olup Hami nüshasının 11. bölümünden alınmıştır:

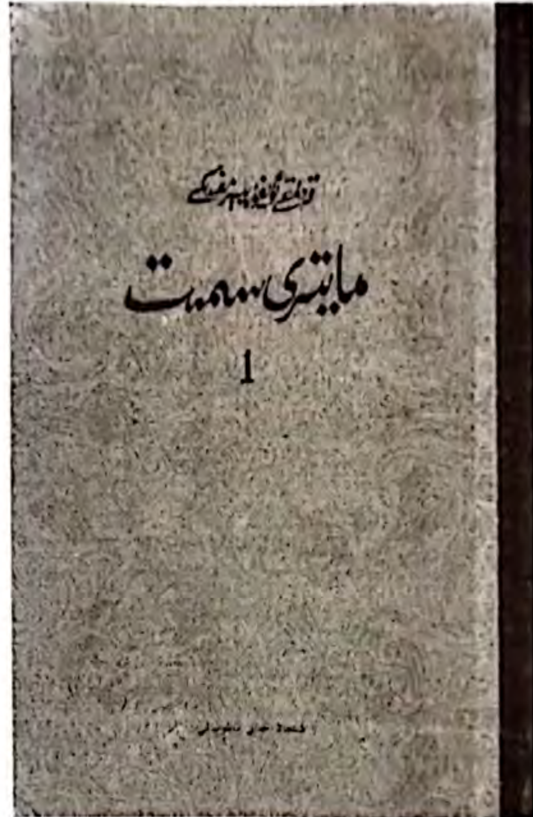

UYGURCA METİNLER II.

MAYTRISİMİT

BURKANCILARIN MEHDİSİ
MAİTREYA İLE BULUŞMA
UYGURCA İPTİDAİ BİR DRAM

Dr. Şinasi TEKİN

Maitrisimit'in Ş. Tekin'in çalışmasına dayanan 1978'te yapılan Türkçe baskısı

Maitrisimit'in Hami nüshasından ilk dört bölümü içeren ve Ürümçi'de yapılan yayının kapağı

$_{1}$ türlüg ulug türlüg to[y]lar ke[lirler] $_{2}$ anı amtı sizler bahşılar k(e)ntü k(e)ntü $_{3}$ erdemiŋizlerni üntürüp ol tül$_{4}$nüŋ tüşin adartlayu bėriŋler kim $_{5}$ kamag yalŋuklar ėşidzünler , meŋi $_{6}$ ögrünçün meniŋ yürekim köŋlüm $_{7}$ esrük teg erür , öz et'öz$_{8}$ümke edgü bolgusın $_{9}$ k(e)ntü kıltı sözleyin $_{10}$ ^{u}muŋad[u] adınu bramanlar inçe tėp $_{11}$ tėyürler , adınçıg taŋlançıg bahşı$_{12}$n(ı)ŋ kunçuylag erdinisi tüller kör$_{13}$miş , kim bolsar bo yėr suvda ol tül$_{14}$nüŋ *tözü tüketi* tüşin sözle$_{15}$deçi , inçip yme biz ança m[o]nça $_{16}$ yıgvırak ayu bėrelim , kayu ėşiler $_{17}$ kün t(e)ŋri karnınta kirür tüşeser $_{18}$ ol ėşiler bir uluş üze erklig $_{19}$ ç(a)kr(a)v(a)rt ėlig han bolguluk ogul $_{20}$ tugurur , kayu ėşiler tülinte ay $_{21}$ t(e)ŋri gr(a)hlar birle karnınta kirür $_{22}$ tüşe<se>r , ol ėşililer tört

uluş üz23e erklig ç(a)kr(a)v(a)rt èlig han bolgu 24 luk ogul tug[u]rur , kayu èşiler tülin25te yigit urı yaŋa {m}inip k[ar]26nınta kirür tül tüşeser ol kunçuy27lar odguratı burhan ç(a)kr(a)v(a)rt 28 èlig han bolguluk ogul tugurur (.) 29 amtı ne yme taştın sıŋarkı b(e)lgü30lerig ne yme içtin sıŋarkı 31 [b(e)lgülerig] agruk adrok tüllerig koduru 32 [ko]lulasar kèç{i}medin ara siziŋ 33 yanıŋızta burhanlıg kün t(e)ŋri 34 [t]ugmakı bolgay , bo savag èşdip ög35i[r]ip sevin(i)p br(a)hmayu braman èki èli 36 gin örü kötürüp inçe tèp tèyür (.) 37 ançama meŋi ançama edgü 38 asıg tuso ançama edgü 39 kut kıv kim meniŋ 40 evimte barkımta burhanlıg kün 41 t(e)ŋri tugar ermiş , anta ötrü brah42mayu purohit sekiz tümen tört 43 miŋ bramanlar birle burhan44ka aymanmakın br(a)hmavate hatunug 45 ayayur agarlayurlar , takı yme ogul 46 ugrınta ulug yagış saçıg yagıp 47 bramanlarka ögdir ançо bèrür , anta 48 ötrü t(e)ŋriler èligi hormuzta 49 t(e)ŋri tört maharaç t(e)ŋrilerke 50 inçe tèp y(a)rlıkayur , körüŋler sizler 51 tözünler , bo maitrelag kut t(e)ŋri 52 burhan kutı küsüşin tujit 53 t(e)ŋri yèrin kodup br(a)hmavati hatun54nuŋ karanlag tüneriginte olorur (.) neçe 55 yme ulug küçlüg t(e)ŋriler tört56din yıŋak ayayu agarlayu yükünser57ler , sizler yme barıp k(e)ntü k(e)ntü kuvrag58ıŋızlar birle tünle kü[ntüz] tört 59 yıŋaktın küyü küzedü [barı]ŋlar (.) hor60muzta t(e)ŋri [y(a)rlı]gın èşidip ögi61rü sevinü tört maharaç t(e)ŋ[riler] 62 erdinilig yarık kedip èliglerinte 63 bıı bıçgu kılıç ur(u)ŋu uçrug yadıp 64 k(e)ntü k(e)ntü kuvragları birle öz (?) 65 yıŋaklarınta turup bodisvt[nı]ŋ 66 anasıŋa yek içgek yek yèlpig 67 yavlak sakıntaçı yakın tegmez68ün tèp kop adadın küyü 69 küzedü erürler , anta 70 ötrü br(a)hmavati hatun adakı ag71arlag bolup kop kamag tınlaglarka 72 üzüksüz buşı bè[rü]r , alku irinç 73 yarlag tınlaglar[a]g sever amrayur , [bè]ş 74 törlüg upasanç ç(a)hşaputın arag 75 silig küzedür , ançag(ı)nça yme amran76mak kö[ŋül] övke biligi busuş 77 ka[dgu emgek] t(e)v kör ad(ı)nagug emget78mek ezüg [b]atut sözlemekin 79 alku tarkarur , t(e)ŋri hatunınta 80 yèmişlikte ögrünçüleyürçe yalŋ81uklar ara ögirer sevin[ü]r , ayag82ka [te]gimlig bodisvt yme kamag 83 üdün ürüg amıl köŋlin yèrti84nçüdeki tınlıg[larıg] mün kadag söz85lemekte küzedkelir üçün ög 86 karnınta olorup kaltı monçuk 87 erdni kaş atlag erşide urmış osug88lug kalı[n] k[an] kir yamka arıtı yukul89maz , kal[tı yme] vaytur erdni üzeki am[ali] (?) 90 monçuk bèş boduglu[g] yipke sapmış 91 [osuglu]g ög karnınta olorup bekiz 92 b(e)lgülüg turkaru közinür , t(e)ŋriler 93 èligi hormuzta t(e)ŋri on ay kö94[ni] t(e)ŋridem tatag bodisvt ... -tin(i)ŋ 95 ... tüpintin et'öziŋe kigürür 96 anı üçün yalŋuk aşın aşamadın 97 on ay köni ögrünçülügin 98 ertürür , bodisvt yme 99 tört maharaç t(e)ŋriler100n(i)ŋ küyü küzedü tutmışlarıŋa 101 [sa]pirlag ordo içinte erji dentar 102 olorurça on <ay> köni ertürü y(a)rlı103[kar] , anta ötrü on ay ertmiş 104 te ... bosivtn(ı)ŋ küçinte 105 br(a)hmavati hatun yèmişlik ta[pa] 106 üngü küsüşi bolup br(a)hmayu purohit107ka inçe tèp tèyür , kayu üdün m(e)n 108 bèş tö[r]l[üg ulug] tülü[g] kördüm erdi (.) 109 antada berü tu[rka]ru sar samar köp 110 kalın [kuv]ragdın öŋi üdrülüp 111 y[a]ka yaluŋuz aglak sögüt tüpinte 112 olorgalı küseyür erdim , amtı

takı 113 artokta artok küsüşüm turdı ili$_{114}$nç[ülegü]lük tėtsika üneyin ol 115 küs[üş]ümin kanturuŋ , ol savag 116 ė[şidip] br(a)hmayu purohit şanki ç(a)kr(a)v(a)rt 117 ėlig hanka tözü ötünüp kėtumati 118 bal[ık]ta ulug maŋırt maŋratgalı 119 [ayur] , kamag kėtumati kentde erdeçii 120 [ulug] küçlüg y[al]ŋuklar inçe ukuŋ 121 ça... ... ... 122 -ag kör ... ... 123 -urlar ... ... 124 külçire ... ... 125 tapa k ... ... 126 muna bo ... ... 127 yėmişlikte tėtsida 128 erigme yalaŋuklur 129 tėrilip yıg[ılıp] t(e)ŋri m[eŋisin] 130 meŋileyürler , meniŋ yana aglak$_{131}$ta aglak yaka yaluŋuz sögüt 132 tüpinte olorguluk köŋülüm bo$_{133}$lur , ayasın kavşurup br(a)hmayu pur$_{134}$ohit inçe tėp tėyür , üstün 135 kökteki altın yagız[(a)]kı tınlag$_{136}$lar siziŋ kutuŋuzta meŋi 137 ilinçü teginürler , siziŋtin tugg$_{138}$uluk kün t(e)ŋrig küde kut 139 kolu tururlar , yene yme kop kamag 140 sögütler ıı ıgaçlar , sizni 141 küseyür okıyurlar , k[a]yu sögütüg 142 taplasar siz 143 anta barıŋ amrakım (.) anta ötrü kök kalıkda 144 turup satrayastriştakı s(a)ntuişiti 145 t(e)ŋri hormuz[ta] t(e)ŋrike inçe 146 tėp t[ėyür] ... tözünüm kayu 147 tujit [t](e)ŋri yėrinteki meŋi toŋa 148 ögrünç sevi[nç] erdi erser , ol 149 ... ... yėrtinçüke ėnmiş köni 150 ... ... 151 ... ... -muz 152 ... ... -lar ... sėzik 153 ... ... -mış yalaŋuk 154 ... ... [os]uglug subum 155 yėmiş[likte] [t(e)ŋri meŋisin] meŋileyür$_{156}$ler , tözün brahmavati hatun 157 yene sögüt tüpinte 158 çeçeklig ö[rgün] üze 159 yarım bagdaşınmakın [o]loru kaçıg$_{160}$ları alku süzülmiş erür , 161 kayu kayu teriŋ sakınç sakınur erki (.) 162 ötrü ezrua t(e)ŋri inçe tėp 163 y(a)rlıkayur , bodisvtn(ı)ŋ küç küs$_{164}$üninte basa basa tört 165 törlüg apramani atlag ülgüsi[z] 166 sakınçlar sakınur , eŋ ilki kop 167 kamag tınlaglarag adırtsız köŋlin 168 edgü ögliçe sakınur , antada 169 basa kamag tınlaglarag meŋilig 170 bolzunlar tėp sakınur , tumlug$_{171}$ka toŋmış budmış tınlaglarag 172 k(e)ntü et'özin hua yavışgu töltek$_{173}$lig edgü yıdın tugmış ev bark$_{174}$ça sakınıp ol tınlaglarag 175 kigürüp isinü olo[ru]rça sakınur 176 isig kovukka ünmiş tınlag$_{177}$larn(ı)ŋ emgekin tarkarkalır ü$_{178}$çün k(e)ntü et'özin b ... 179 butıklıg //p köligelig ... [çin]tan 180 sö[güt] ... ... 181 katmış yi ... 182 tınlaglarag ... 183 -nu olorur ... ... 184 suvsamış tı[nlaglarag] ... 185 körüp tolp [et]'özin sud 186 at[lıg aş]ça ulug 187 bedük///ınıp olarka 187 üleyürçe sakınur ti...-g akanak$_{188}$lıg yėrlerde öz et'özin bantatu 189 kepezin töşeyürçe sakınur erti$_{190}$nçsiz teriŋ koguzlarda et'özi<n> 191 köprüg kılmış sakınur , ulug teriŋ 192 [su]vlarda k(e)ntü et'özin kėmiçe 193 [sa]kınur , ününçsüz uzun yollarda 194 ... ... munmış tınlaglarag edgü yol$_{195}$[ları]g kör[k]itürçe sakınur , közsüz 196 körmezlerig közlerin açа 197 sakınur , agukmış tınlaglarag talım 198 kara kuş yügi üze em örünteg 199 kılu sakınur , alku emgeklig tınlag$_{200}$larag emgeklerinte ozguru kutgaru 201 ayıglarınta tıda edgü töröke 202 yaratı sakınç sakınur , montag törl$_{203}$üg ezrua t(e)ŋriniŋ savın ėşi$_{204}$dip s(a)ntuşiti t(e)ŋri inçe tėp tėyür , 205 ançama muŋadınçıg bodisvtlarn(ı)ŋ 206 küçi küsünleri , anaları inçip bo 207 montag t[örl]üg titrüm teriŋ 208 ... ... sakınmış 209 ... ... [ezrua t(e)n]gri inçe 210 [tėp tėyür] ... ... -r içinte 211 ... ... yėrlerde(?) 212 öŋi (?) kim ol [tı]nlagn(ı)ŋ sakı$_{213}$nmış

sakınçın ...-an uksar$_{214}$lar , inçip ...-rinte $_{215}$ erken ök ... ...-lar $_{216}$ karunavit (?) ...-da ulatı eŋenyük $_{217}$ dyan sakınçlar üze erk türk $_{218}$ bolmış bolurlar , anın muŋadınçıg $_{219}$ erür bodisvtların(ı)ŋ çogları yalın$_{220}$ları , santuşiti inçe tėp tėyür , munaçı $_{221}$ tün yarıkalır , ötrü ezrua t(e)ŋr[i] $_{222}$ inçe tėp tėyür , bökün ėkinti [ay] $_{223}$ sekiz yaŋı erür , odguratı ayagka $_{224}$ tegimlig maitre bodisvt ...$_{225}$ ög karanlag ordodın üne y(a)rlı$_{226}$kar , ne üçün tėp tėser , kamag $_{227}$ burhanlar ėkinti ay [se]kiz yaŋıda $_{228}$ puş atlag yultuzka kün burunı $_{229}$ tuga keli maitar atlag muhurt $_{230}$ üdinte tuga y(a)rlıkar , ötrü $_{231}$ santuşiti inçe tėp tėyür , uktum $_{232}$ uktum ayagka tegimlig t(e)ŋrim $_{233}$ anı üçün bėş kat şudavas t(e)ŋri $_{234}$ yėrinteki asanki sanınça t(e)ŋriler $_{235}$ bodisvtn(ı)ŋ tuggusın küde $_{236}$ körünçleyü ayaların kav[şu]rup kök $_{237}$ ... ... $_{238}$ çambu sögütü[g] [ėter yaratır] $_{239}$ santuşiti t(e)ŋ[ri inçe tėp] $_{240}$ tėyür ... muna [kün burnı] $_{241}$ tuga k(e)lti [.. ezrua t(e)]ŋri inçe $_{242}$ tėp y(a)rlık[ar ..] bökün yme ay t(e)ŋri$_{243}$ke turgak bėş yultuz turur , hormuz$_{244}$ta t(e)ŋri inçe tėp tėyür , munaçı $_{245}$ bo br(a)hmavati ḥatunlug kut t(e)ŋri $_{246}$ ol kutlug çambu sögütke yakın $_{247}$ tegdi , m(e)n yme barıp yaşru et'öz$_{248}$in yakın turayın (.) şazi hatun $_{249}$ inçe tėp tėyür , m(e)n yme barıp ... $_{250}$ öskinte turayın , ötrü santuşu$_{251}$ti t(e)ŋri çintamanilag [kölige]lig $_{252}$ kuşatar br(a)hmavati hatunnuŋ başınta $_{253}$ tegzintürür , anta [ötrü] br(a)hmavati $_{254}$ hatun ol kutlugda kutlug [ç]ambu $_{255}$ sögütüg körüp [mu]ŋadıp adınıp $_{256}$ inçe sakınç sakınur , ançama $_{257}$ adrok adınçıg bo sögüt erdni erür , $_{258}$ altunlug ıgaçı kümüşlüg butık$_{259}$ları , vayduri erdinilig yavışguları $_{260}$ çıpıkları , içinte körü k[a]nınçsız $_{261}$ altunlug çeçekleri kop t(e)ŋri $_{262}$ ... ... [o]l [altu]n$_{263}$[lug pariçatr sögüt[k]e ogşatı $_{264}$ [alku sögüt]lern(i)ŋ $_{265}$ b[egi osuglug] butık çıpık $_{266}$ yap yavış[gu hua çeç]eklerin $_{267}$ tegriglemiş çambu sög[üt] tapa $_{268}$ b(a)rdı , ötrü ezrua t(e)ŋri inçe $_{269}$ tėp tėyür , ol [s]ögüt altınınta $_{270}$ br(a)hmavati hatun ayagka tegimlig $_{271}$ bodisvtag tugurur , anı üçün $_{272}$ tükel yakın b(a)rdı , inçip yme $_{273}$ [o]l ok çambu sögüt ünmiş yėr $_{274}$ oronta öŋre üdte aşok $_{275}$ [at]lag sögüt ünmiş erti (.) kim $_{276}$ öŋre tüpinte şakimun burhan $_{277}$ tuga y(a)rlıkadı , ol ok kutlug $_{278}$ yėr oronta t(e)ŋri t(e)ŋrisi kaşip $_{279}$ burhan kanakamuni burhan krkasun$_{280}$ti burhan [ö]g karınlag vimanıntın $_{281}$ üne y(a)rlıkadılar , anın amtı $_{282}$ tözün maitrė bodisvt yme $_{283}$ ol kutlug oronta tuga y(a)rlıkar (.) $_{284}$ bilge kişi ol yėrig oronug $_{285}$ ayamış agırlamış k(e)rgek , anta $_{286}$ ötrü t(e)ŋriler ėligi hormuzta $_{287}$ i[nçe tėp tėyür ?] ... ... $_{288}$ -miz ... ... $_{289}$ turur , ü(?) ... ... yakın (?) $_{290}$ barıp inç[e tėp tėy]ür , ne üçün $_{291}$ m(e)n b... ...-d ... bir butık $_{292}$ sıp almaz(?) ... ... $_{293}$ ok sansaz ajunda berü $_{294}$ edgü dėntarlarka esir$_{295}$kençsiz köŋülin buşı $_{296}$ bėrür , kutlug[lar]nıŋ ėligi üze $_{297}$ hormuzta t(e)ŋri aŋa bėrmiş $_{298}$ çambu sögüt butıkın sıp alır (.) $_{299}$ ötrü ol butık yılınçga yumşak $_{300}$ erdni körklüg miŋ yapırgaklag $_{301}$ körü kanı<n>çsız körtle lėnhua çeçek $_{302}$ yarıp ėlginte b(e)lgülüg bolur , anı $_{303}$ k[ör]üp ezrua t(e)ŋri ulatı kök $_{304}$ kalıkdakı t(e)ŋriler kudı ėnerler (.) ayal$_{305}$ların kavşurup br(a)hmavati hatunka $_{306}$ yükünü i[nçe] tėp tėyürler , yükünür $_{307}$ biz t(e)ŋrim kop kamag

yèrtinçüdeki edler 308 {edler} tavarlarda yègegmiş utmış kız 309 kunçuylar erdiniŋe , t(e)rk üdün 310 ünsüz si...-da y(a)rlıkançuçı bilig311lig burhanlag kün t(e)ŋri kop kamag 312 tınlaglarn(ı)ŋ emgeklig taloy ügüz313lerin suguru bèrzün , ötrü br(a)hma314vati hatunnuŋ soltın yıŋakınta 315 t(e)ŋri hatunları birle şazi hatun 316 turur , oŋtın yıŋakınta öŋlüg 317 ... ... 318 -ŋçs[z] ... ... 319 -ŋ(i)ŋ(?) ... ... birle santu320şuti t(e)ŋrite miŋ(?) ... üzeki köligе321lik t...-r k... ...-rur , 322 öŋ ... ... [hormuz]ta t(e)ŋri 323 eŋite et'özin t(e)ŋridemm 324 kaş atlag ton tutar (.) 325 anta ötrü br(a)hmavati hatun 326 öz èligin [ça]mbu sögüt327nüŋ butıkın tuta antag törlüg 328 et'özinte meŋi ögrünçü tugar kim 329 sekiz tümen tüü tüpinte altun 330 öŋlüg yaruk saçrayu üner , ol yaruk331lar ara kaltı upaşati èlig han332nıŋ töpösinte murtagati èlig 333 han b(e)lgülüg bolmışça oŋtun 334 yıŋak köţrümintin otuz èki kut 335 buyanın tükel(l)ig sekiz on n(a)yragın 336 yarataglag körkle körkin körü 337 kanınçsız üç miŋ ulug miŋ 338 yèr suvug yaltrıtı ayagka tegimlig 339 maitrė bodisvt b(e)lgülüg bolur , ötrü 340 tört buluŋ yıŋak yaruyur (.) kök 341 kalıkda oyun ır üni èştilür (.) ul342ug küçlüg luular yumş[ak] amrak 343 ünin kükreyür[ler , kö]k kalıkdakı 344 t(e)ŋriler yıparlag suvın yèrig öli345tü hua çeçeklig yagmur yagıtur 346 lar , takı yme kök kalıkda küç347[lüg] ... ... 348 ... ... 349 tegzinür t ... ... [kaş] 350 kavşutınta ... ... erŋeklerin351tin et['özintin kökü]ş öŋlüg 352 yürüŋ [öŋlüg kızıl öŋ]lüg 353 yipün öŋ[lüg] altun öŋ354lüg bėş törlüg yaruklar 355 ünerler üç miŋ ulug 356 miŋ yèr suvdakı [kar]arıg tünerig 357 edlerig alku yokaddurur , ulug 358 küçlüg t(e)ŋriler bodisvtag körüp 359 ayaların kavşurup muŋadu adınu 360 inçe tèp tèyürler , körüŋler edgü 361 tınlaglar , bo yalŋuk et'özlüg 362 çintamani erdini yogant üdteki yalın363ların yörg(e)nmiş kün t(e)ŋri sumèr tag 364 sèŋirintin üne kelirçe bėş 365 boduglug yarukların tegriglep ög 366 karnıntın ünti , anıŋ adınçıg 367 adrok yarukıŋa üç miŋ ulug 368 miŋ yèr suv yal(ı)nayu turur , sansar369dakı emgek alku alkıntı , eŋ370mıntın üç tamuluglar emgeklerinte 371 ènçke te[g]diler , anta ötrü ayag372ka tegimlig maitre bodisvt 373 arag süz[ük sap]rir (?) erdini osuglug 374 yaruk yaltrık birle tegriglep ög 375 karnıntın üntökte hormuzta t(e)ŋri376niŋ t(e)ŋridem tonınta turgalı unamadın 377 ... [yèrde turur , ötrü] bodisvt378[nıŋ kut buyanınta yèr]ig irklem 379 işiŋe ü[ç miŋ u]lug miŋ 380 yèr suv tep[reyür kamşayur , ta]loy ü381güz su[v]l[arı yaykanur , sumèr ta]glar tit382reyür , şudavas [t(e)]ŋri yèrinteki 383 t(e)ŋriler ordoları ırgal384ur oyun ır üni yaŋk385urar , t(e)ŋri k[atunla]rın(ı)ŋ urşlışmak 386 külüşmek ünleri ç(a)mbudvip uluşta 387 tolu bolur , èlaptri pingali pntu şnki 388 ulatı luu hanları erdini yènçü monçuk 389 hua çeçek birle katı karı yagıtur390lar kut kolu alkış alkayu yaŋı 391 tugmış bodisvtka yükünürler (.) ötrü 392 ayagka tegimlig maitre bodisvt 393 yerde turup ülgüsüz sansız asanki 394 k(a)lpte berü ad(ı)naguka edgü asag 395 tuso kılmışın öp sakınıp èkile 396 et'özinte altun öŋlüg yaruk 397 ıdu keyikler begi kiser ar[sl]an osug398lug törtdin yıŋak tètrü kö[rü]p 399 ç(a)k(i)r sv(a)stik nantikav[r]t 400 irü b(e)lgülerin ètiglig [k]utlug 401 adakın

arslan<la>r yaŋ[ala]r bukalar 402 yorıkınça yagız yėrig atlayu yėti 403 maŋ maŋlayu y(a)rlıkap teriŋ 404 ėtinlig seviglig kövşek ezrua 405 ünin kamag üç miŋ ulug miŋ 406 yėr [suvug yaŋkurtı inçe t]ėp sav 407 sözle[yür , bo meniŋ eŋ] kėnki ajunum 408 erür , takı ėkile ög karnınta 409 olorgum yok (.) tuggay meniŋ köŋülüm410te köküzümte alkınçu biliglig 411 kün t(e)[ŋ]ri (.) bol[gay] m(e)n kop 412 kamag tınl[ag]larn(ı)ŋ tüz413gerinçsiz dėntarı (.) edgü nom 414 nomlap asanki sanınça 415 tınlaglarıg kop muŋlarınta 416 kutgargay m(e)n (.) burhanlar işin 417 tözü tüketi işlep kalısız nirvana418lag uluşka b(a)rgay m(e)n (.) bo montag 419 ayagka tegimlig bodisvt 420 n(ı)ŋ üni yüz kolti lokadatu uluş421larda alku ėştilür , ol tıltagın 422 üç tamulug özlerde tugmış 423 tınlaglar alku ozarlar kut<r>ulur424lar , takı yme ol ünüg ėşidip 425 üstün t(e)ŋri altın yalŋuk 426 sadu sadu tėp ėliglerin kavşurup 427 bodisvt t[ap]a körüp inçe tėp 428 tėyü[rler]

2. Kalyanamkara ve Papamkara'dan
(*Kalyāṇaṃkara* ve *Pāpaṃkara*)

İyi ve kötü kalpli iki şehzadeyi ele alan metin C. Huart'tan başlayarak bugüne değin bir çok yayımlanmıştır. J. R. Hamilton'un 1971'te çıkan ayrıntılı çalışması *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası* adı ile yayımlanmıştır (çevirenler E. Korkut, İ. Birkan, Ankara 1998).

I. 1. taşgaru ilinçüke atlanturdı ..
2 ėrti , balık taştın tarıgçılarag
3 körür ėrti kurug yėrig suvayu
4 öl yėrig tarıyu kuş kuzgun
5 sukar yu/ıyur sansız tümen
6 özlüg ölörür tarıg tarıyu
7 emeri* tınlıglarıg kuş*çı** kėy*ik*çi
8 balıkçı avçı torçı* tuzakçı
II. 1. bulup ayıg kılınç kılur , tın-
2 lıglarag ölörür emeri tınlıg-
3 lar çıganı eŋirer yuŋ eŋirer ,
4 kėntir eŋirer , böz batatu kars
5 tokıyur takı yėme adrok uzlar ,
6 kentü kentü uz işin işleyür ..
7 adrok adrok emgek emgenür ...
8 takı yėme kördi emeri tınlıglar...

III. 1. yunt ud çokar koy yunt ud
2 lagzın ulatı* tınlıglarıg
3 ölörür terisin soy(=r?)ar
4 kan ügüz akıtar 'etin kanın..
5 satar anın öz igidür , yėme
6 bodısavat tėgin bo uluş
7 bodun ayıg kılınçlıg(=lar?) kılmışın
8 körüp ertüŋü busuş*lug kadgulug
IV. ..bolup ıglayu balıkka kirdi ,
ol üdün maharet ėlig* edgü
ögli tėginig busuşlug körüp
inçe tėp yarlıgkadı amrak
oglum ne üçün busuşlug
keltiŋiz tėgin kaŋı hanka
inçe tėp ötünti ıglayu bo
*ne em*geklig yėr ėrmiş neg(ü)lük

V. togdum mėn kaŋı han inçe
tėp ayıttı neke ıglayu* busuşlug
keltiŋ tėgin inçe tėp ötünti
taştın ilinçüke önmiş
ėrdim üküş yok çıgay emgeklig
tınlıglarag körüp ıgladım . kaŋı
han inçe tėp yarlıgkadı amrak
ögüküm yėr teŋri törümişte
VI. berü bay yėme bar yok çıgay yėr
bar kayusıŋa emgekte ozgurga*y*
sėn tėgin inçe tėp
ötü[n?]ti kaŋım kutı mėni sėver m
siz kaŋı ėlig inçe tėp
yarlıgkadı amrak ögüküm
sėni inçe sėver mėn ayadakı
yėnçü **2** monçuk teg közdeki*
[*İki sayfa eksik* -----------------]

VII. köŋülçe bėrdi ol edgü kü at
tört buluŋda yadıltı küniŋe*
kol<t>guçılar üzülmedi takı adın
aglık koltı yėme bėrdi küniŋe
ayıŋa monçulayu bėrip aglık- ..
takı agı barım azkına* kaltı ,
ol üdün agıçı ulugı hanka inçe
ötünti teŋrim aglık kurug bor(=l?)
ır agı barım alkınsa*r u*vatsar
VIII. yazokka tüşe teginmegey ėrtim
teŋrim , yėme kaŋı han inçe
tėp yarlıgkadı kaŋ kazgansar .
oglı üçün tėmez mü . köŋülüg
bėrzün köŋlin bėrtmeŋler ötürü ...
küniŋe tıdıgsız bėrdi , ..
ol üdün ınançları buyrukları
ėşidip hanka inçe tėp

inçe tėp ötünti ıglayu bo
*ne em*geklig yėr ėrmiş neg(ü)lük

V. togdum mėn kaŋı han inçe
tėp ayıttı neke ıglayu* busuşlug
keltiŋ tėgin inçe tėp ötünti
taştın ilinçüke önmiş
ėrdim üküş yok çıgay emgeklig
tınlıglarag körüp ıgladım . kaŋı
han inçe tėp yarlıgkadı amrak
ögüküm yėr teŋri törümişte
VI. berü bay yėme bar yok çıgay yėme
bar kayusıŋa emgekte ozgurga*y*
sėn tėgin inçe tėp
ötü[n?]ti kaŋım kutı mėni sėver mü
siz kaŋı ėlig inçe tėp
yarlıgkadı amrak ögüküm
sėni inçe sėver mėn ayadakı
yėnçü 2 monçuk teg közdeki*
[*İki sayfa eksik -----------------*]

VII. köŋülçe bėrdi ol edgü kü at
tört buluŋda yadıltı küniŋe*
kol<t>guçılar üzülmedi takı adın
aglık koltı yėme bėrdi küniŋe
ayıŋa monçulayu bėrip aglık- ..
takı agı barım azkına* kaltı ,
ol üdün agıçı ulugı hanka inçe
ötünti teŋrim aglık kurug bor(=l?)ka*l*- ...
ır agı barım alkınsa*r uv*atsar
VIII. yazokka tüşe teginmegey ėrtimiz ..
teŋrim , yėme kaŋı han inçe
tėp yarlıgkadı kaŋ kazgansar .
oglı üçün tėmez mü . köŋülüg
bėrzün köŋlin bėrtmeŋler ötürü ....
küniŋe tıdıgsız bėrdi , ..
ol üdün ınançları buyrukları
ėşidip hanka inçe tėp

IX. ötüntiler teŋrim ėlig törög
agı barım tutar agı barım al-
kınsar ėl törö neçök tutar biz ....
teŋrim , .. ol üdün kaŋı
han inçe yarlıgkadı amrak
ögüküm köŋlin neçök
bėrteyin mėn agıçı ba[şla]gı*
agıçılar birer üdün öŋ*i**
X. barzun kentü bilingey ėrinç tėp
yarlıgkadı anta ötürü
kim koltguçır(=l)ar kelser bulmaz ėrti bulmatın*
agıçılal(=r)nın(=-a?) bulmadı bėrgü burmatın
bulmadı kor(=l)tguçılar yıglayu
barsar tėgin yėme ıglayu
kalır ėrti ötürü tėgin inçe
tėp sakıntı agıçı ėrser

XI. mėniŋ ol* kaŋım han bodun kutlug (*mėtin dışı*)
tiliŋe korkup inçe yarlıg-
kadı ėrinç közünür at burh-
an ög kaŋ tėtir kayu
kişi ög kaŋ köŋlin bėrt-
ser ol tınlıg tamulug bolur ogul ....
kızka sanmaz mėn amtı , ..
ög kaŋ köŋlin
XII. bėrtmeyin kaŋım ėlig
tilke kirmezün öz kaz-
gançım üze edgü kılınç kılayın
tėp sakıntı anta ötrü
atlıg yüzlügke inçe
tėp ayıttı neçökin agı
barım kazgansar üküş bulur*
atlıglar inçe tėp ötün-

XIII. ti öŋi öŋi kazganç kılmak
ayu bėrdiler biri ayur kazganç
neŋ tarıg tarımakda edgü yok kim*
bir tarısar miŋ tümün bulur
biri ayur koy yılkı igidser

yılıŋa aş(s?)ılur bay bolur biri
ayur öŋtün kėdin* satıgka
XIV. yulugka barsar bay bolur
yėme bir bilge nom
bilir er inçe tėp tėdi tavar
kazganmak neŋ toluy ügüz-
ke kirip* köŋülteki küs-
üşin kanturgalı sakınsar
bulunçusuz* çi[n?]tameni erdini
bulsar kamag yėrtünçüdeki*

XV. tınlıglarnıŋ küsüşin inçip*
tėgin alkunı taplamadı tek*
taloy ügüzke kirmişig içgerü*
tapladı ötürü kaŋı ėligke
ötüg bėrdi talo ügüzke
kireyin tėp ol üdün kaŋı
han bo ötüg sav ėşidip
neŋ kikinç bėrü umadı ertiŋü
XVI. busuşlug boltı ötrü 'o
oglı tėginke inçe
tėp yarlıgkadı amrak ögük-
üm mėniŋ ėlte kazgançım
siziŋ ėrmez mü amtı köŋül-
çe alıŋ barça buşı
bėriŋ ne üçün ölüm
yėrke barır siz bėş törlüg

XVII. ada bar bir ada ol ėrür talım
balık odug ėrken saklanmadın
tuşar alkunı kėmi birle sin-
gürür ėkinti suvda suv öŋlüg
taglar bar kėmi süsüp sınur
kişi alku ölür üçünç suvda
yekler urup kėmi suvka
çomurur törtünç ulug tegzinç{k}-
XVIII. ke kigürür suv ėgrikşelür ur-
sukuşur bėşinç teŋri tüpirer
korkınçıg yėl turur kėmi ak-

tarılur ölür , bo munça
korkınçıg adaka kirip ölgey ..
siz bizni irinç kılgay siz ,
tėp tėdi ol üdün bodısavat tėgin
kaŋı hanta bo yarlıg ėşidip

T. D. K.

PRENS KALYANAMKARA
VE PAPAMKARA HİKÂYESİNİN
UYGURCASI

HÜSEYİN NAMIK ORKUN

1940
İSTANBUL
ALÂEDDİN KIRAL BASIMEVİ

Uygurca metni ele alan ilk müstakil Türkçe yayın

XIX. yarlıg bolzun tıdmazun barayın
tėp ötünti ötrü kaŋı han
yarlıgkamadı barmagay sėn tėp
tėdi ötrü tėgin başın töŋitip*
ıglayu yėrde yatıp yokkaru turgalı
aş aşangar(=l)ı unamadı inçe tėp tėdi
yarlıg bolmaz ėrser bo yėrde yo*kka*ru
yokkaru turmaz mėn aş aşanmaz mėn
ölgey

XX. mėn tėp tėdi kaltı altı kün ..
ertip bardı ögi kaŋı , ..
atlıgı yüzlügi ıglayu ,

busanu turgurup* neŋ unama-
adı , .. ol üdün ögi kaŋı
inçe tėp tėdi , biz kentüke
edgüke ütleyür biz unamasar

James Russell Hamilton ve Yoshida Yutaka

James Russell Hamilton ve M. Ölmez
(Berlin / Potsdam 2002)

3. Uygurca Pañcatantra Parçaları

İslam kültür çevresinde Kelile ve Dimne olarak bilinen hikayelerin benzerleri Buddhist edebiyatta Pañcatanra /panyçatantra/ adıyla bilinir. Yakın zamanda (J. Wilkens 2016) bu parçalar DPAM içerisinde bir araya getirilmiştir. Aşağıdaki metin Geissler ve Zieme'nin 1970, Ölmez'in 1993'teki yayınlarına dayanmaktadır. Bir hayli parçalanmış, yıpranmış olan metin, bu tür okunması güç metinleri tanımak için de iyi bir örnektir (1-215 arası Geissler ve Zieme, 216-275 arası ise Ölmez yayınına dayanmaktadır). Aşağıdaki metin, baskı aşamasına hazırlandıktan sonra elime ulaşan BT XXXVI'ya (Jens Wilkens, 2016) göre ana hatlarıyla karşılaştırılmıştır.

[A 1 Mainz 657 ön yüz] 1 ... ... 2 -üŋ ... ... 3 –ur , ... , 4 seniŋ 5
bokurup s/.. ... ... 6 tuyugı üze ... ... 7 anta ok siz ... ... 8 ölörür ermiş ... ... 9 ol tişi
tilkü ... ... 10 arslantın ... ... 11 -ın yıkın körüp ... ... 12 öküz üŋüriŋe ... 13 ok kaşın
tügüp b/.. ... 14 anı körüp kotoz bukası [tėp tėdi] 15 ay yavız tınl(ı)g neg(ü)lük
kaşıŋın tüg[üp] 16 burkı yüzin oloruryuk s(e)n , tilkü 17 inçe tėp tėdi.. seniŋ isig
öz18üŋe sėziklig bolmış üçün meniŋ 19 özümke yme yilinmekim yapşınmakım 20
yok , kotoz bukası inçe tėp tėdi , 21 ne sav erser kėŋürü sözlegil , yėne 22 ok tişi tilkü
inçe tėp tėdi , bo 23 savag ayıtma sözlegeli ugu teg 24 ermez , ertiŋü sėzinip kotoz
öküz inçe 25 tėp tėdi negü boltı , negü üçün montag 26 sözleyür s(e)n , adırtlıg
sözlegil , ötrü 27 sözlegülük yıkın bulup al altag 28 sakınıp tişi tilkü inçe tėp tėdi.. 29
tėmin kėn seniŋ ėçiŋ arslan 30 kelip maŋa antag yavlak sav sözledi , 31 ol meniŋ
inim kotoz öküz öz et[öz]32i neŋ teŋin ülgüsin arıtı b/.. 33 m(e)n erser alk/.. 34
küçlüg ... ... 35 meniŋ ... ... 36 tut [uçuz] ... ... 37 utun ... ... [A 1 Mainz 657 arka yüz] 38 ... ...
... 39 ... ... tėp 40 ... ... [ėşi]dip kot41[uz öküz inçe tėp tėdi] utun yavız 42 [tınlıg
seniŋ bo ezügleyü s]özlemiş 43 [savıŋın neŋ kėrt]güngüm ermez , 44 [ne üçün tėp
tė]ser , isig 45 [özümde üs]tünrek ėçim 46 [arslannıŋ köŋü]lin küzedür men , 47 ... ...
[sak]ınıp mėni ölör48[ür ermiş] ol yavız sakınçlıg 49 ... ... tėp tėdi alku udlar 50 ... ...
birök meniŋ savımın 51 kėrtgünmeser s(e)n , yarın kentü özüŋ 52 körgil , taŋta ėrte
ėçiŋ arslan 53 üŋürintin ünüp anta ok katag etne54gey , ol ugurda meniŋ sözlemiş
savım(ı)n 55 ögil sakıngıl , birök s(e)n öŋrerek 56 kataglanmasar s(e)n odgurak sėni
aşnu 57 ölörür , ol yme arslannaŋ turmış 58 törösi erti , neçede üŋürintin taş59garu
ünser anta ok bir katag ünin 60 etneyür erti , ol ok töröçe ėrte turup 61 öz üŋürintin
taşgaru ünüp katag ünin 62 etnedi , *ol* ünüg ėşidip kotoz öküz , ertiŋü 63 korkup
köŋülinte inçe sakıntı , odgurak 64 mėni ölörür ermiş tėp , bo montag sakınıp 65
kotoz öküz yme katıg ünin maŋradı , 66 süvri müyüzin yėrig yėlkep tuyugı üze 67
[to]prakag kazap saçtı , arslan yme ol 68 [ma]*ŋ*ramış ünüg ėşidip artokrak sėziki 69
[boltı çın] kė[rtü] b[o kotoz] bukası mėni [... ...] (burada okunamayan dört satır
daha vardır) [A 2 T II S 89 k1 ? ön yüz] 70 ... ... seŋrem teg 71 ... ./i odgurak sėziksiz 72

öl/.. ... bo monılayu sözleyür , 73 bo sav[ıg ėşid]ip kotoz öküz inçe 74 tėp tėdi , //anı ut[u]n yavız tınl(ı)g 75 seniŋ bo ezügleyü sözlemiş savıŋ76ın neŋ kėrtgüngüm ermez , ne üçün 77 tėp tėser , isig özümde üstün78[rek] ėçim ... arslannıŋ köŋülin 79 ... [küze]d[ür]m[en] , neŋ ol maŋa ayıg 80 ... ... mėni ölörgülük 81 (okunamaz durumda) 82 ... ./dı , ars[lan] [A 2 T II S 89 k1 ? arka yüz] 83 ėşidip kotoz öküz ... 84 köŋülinte inçe ... 85 odgurak mėni ölörür ... bo 86 montag sakınıp kotoz ö[küz] ... katıg 87 ünin möŋredi , süvri *müyüzin* 88 yėrig yėlkep tuyugı üze tuprak 89 kazıp s[aç]tı , arslan yme ol 90 möŋremiş ünüg ėşidip artokrak 91 sėziki boltı , çın kėrtü bo [kotoz] 92 ... [bu]k[a]sı mėni ölörür ermiş t/.. 93 ... [kotoz] öküz köŋülinte ... 94 ... ... men ... 95 ... ölör/.. ... [A 3 u1802 ön yüz] 96 [o]l yme ... ... , 97 neçete üŋürintin taşgaru ünser 98 anta ok bir katıg ünin etneyür 99 erti , ol ok tö[r]öçe ėrte 100 turup öz üŋürintin taşgaru 101 ünüp katıg ünin etnedi , ol ünüg 102 [ėşidip ol kotoz öküz] ertiŋü korkup 103 tėp ... ... [A 3 u1802 arka yüz] 104 ../lar ... ulug ėlig kėş[ari] 105 atl(ı)g arslan m(e)n , meniŋ yana 106 ölümde üstünrek tut uçuz 107 bolguluk savlar turur , ol utun 108 yavız kotoz öküz mėni birle baş 109 koşup tüz yorıyur , bo montag tut 110 uçuz savlarıg ... ... 111 .... anı ... . [A 4 = T II Y 31] 112 ... ... üdün adın bo 113 arıgda sėmekte tişi arslan 114 tugurguluk üdi kolusı ya[k]ın kelti , 115 anta ok buzagulaçı kotoz ingekig 116 tirig tutup için içegüsin teşip 117 kotoz ingek ka[.......] tugurdı , ötrü 118 ol yaguruk(ı)ya tugmış arslan enük119k(i)yesi anasınıŋ emigin em[geli] ugradı , 120 ol kotoz ingek ölti ol enük 121 başın örü kö[türüp arslan emigin] 122 emgeli kataglant[ı anı körüp ol tişi] 123 arslan ertiŋü [övkesi kelip] 124 köŋülünte inçe sakın[tı] , [utun] 125 tınl(ı)g meniŋ emigimin ... 126 anta ok yana köni b[ögünüp]/... 127 köŋüliŋe inçe [tė]p [...] 128 anasın m(e)n ... [A 5 u1057 ön yüz ?] 129 ... [ö]grenmiş , k/... 130 nom üçün tamu/.. 131 [e]mgenti , birök t(e)ŋri burh[an] ... ... 132 ... ... öŋi adın çadaklar kılmas[ar] 133 .../r çadak kılmış tıltagın kör/... 134 .../lar burhanlarnıŋ yi/.. ... 135 .../sav söz/... [u1057 arka yüz ?] 136 ... tugurdı [ötrü ol yagurukıya] 137 [tug]mış arslan enük[kiyesi anasınıŋ emigin] 138 [emge]li ugradı , ol kotoz ing[ek ölti ol] 139 [enük] başın örü kötürüp arslan emigin emgeli 140 [katıgla]ntı , anı körüp ol tişi arslan 141 [ertiŋü] övkesi kelip köŋülinte [inçe sakıntı] 142 ... ... utun ... [B 1 Mainz 238 ön yüz ?] 143 ... ... 144 ... ... ugu//// al çeviş 145 ... ... ol ot yėgüçi tınl(ı)gag 146 ... ... yme kim bo yėrde öŋi 147 ... ... kėtip bargay , m(e)n öŋ[re] 148 ... ... birle neçök edgülüg 149 ... ... edgü yana ... kel/.. 150 men sas(ı)gl(ı)grak ol ... 151 ... arslan öküzüg a/.. ... 152 ... [ars]lanka ag(ı)r ulug ... 153 ... ... m(e)n , ötrü k/.. 154 ... ... sinçvu öküzüg 155 ... ... kurı ne u/.. 156 ... ../di ėligl/.. 157 ... ... [B 1 Mainz 238 arka yüz ?] 158 ... ... 159 k(e)rgek , ötrü kel/.. 160 s(e)n neçök taplayur s(e)n ... 161 tėdi m(e)n inçe taplayur ... 162 [ü]dketegi inçe kat(ı)glang[ıl] ... 163 ... katıglanur ertim ... 164 ... bolur erti , amtı in[çe] ... 165 ... ./m öŋre neçök ına/.. 166 ... ertim , ol edgü yana ... 167 ... , inçip kamag yalaŋuk ... 168 ../lüg savka sakın/.. ... 169 k(e)rgek bir ol kol/.. ... 170 ../masar , ... 171 yana ... ... 172 ko[toz]/... ... [B 2 u0182 ön yüz ?] 173 arslan teg , ... 174 bo monça y(a)vlak ... 175 yme y(a)rlıkaŋlar ... 176 meniŋ ötümin

... 177 tıŋlaŋlar , kod/.. ... 178 k/.. ... ./m k/.. 179 ... ... [B 2 u0182 arka yüz ?] 180 ... azu tirigle(?)../r mü 181 ... ../mu azu ü[z]ünçsüz 182 ../s mu azu anıg 183 ... ../sgın yėgin 184 ... ... [yu]vgadıp yagıdıp 185 ... ... 186 ... ... [B 3 u0231 ön yüz ?] 187 b/////lig , ... 188 ötüntiler ... ... 189 -nuŋ ogulı ... ... 190 tėdi , bo t(a)mnak ... ... 191 odunmış erti , ol ugurda ... ... 192 -ŋaru yaguk okıdı , ince tėp ayt[dı] neçe 193 barır sen kanyudun keltig tėp 194 ötrü t(a)mnak inçe tėp ötünti , bir [tıl]195tagın muŋlaka tegi y[orıdı]m , ol/.. 196 , birök [a]ntag iş bolsar , kim maŋa ... 197 yumuş t[egim]lig erser , m(e)n ol işig [işleyü] 198 [u]sar m(e)n , ėligler kapıgınta ../g a/.. 199 alay(ı)n ... ... 200 //ku k/.. .... 201 ///man/.. ... ... [B 3 u0231 arka yüz ?] 202 ... ../a ... 203 ... ... [ü]çünç oyun 204 ... ./i yme inçe 205 ... ./ar tegiml(i)g 206 ... ... [ė]ki törlüg ötrü bolur , 207 ... erser , alkuka sevitir , taplatır 208 ... ../r k(e)ntü ėligler beglerde , ėl işin üdinte 209 ../r , ėkinti azu yėr suv törösin kodup 210 ../ıgın ... ../sar , inçe k(a)ltı , yaŋan 211 ... tözlüg yėrde yaraşur , azu taşdın 212 ... ../da , azu ėligler hanlar ü[din]te , , 213 ... ... tėdi , kutlug kıvlıg 214 ... ... tutdük 215 ... ...

216 ... sakınçın ... 217 ... ol ... 218 eştilür 219 öŋre ertmiş üdün adın bir 220 arıgda sėmekde tişi arslannıŋ 221 tugurguluk üdi kolusı yakın kelti, 222 anta ok buzagulaçı kotoz ingekig 223 tirig tutup için içegüsin teşip 224 kotoz ingek... tugurdı, ötrü 225 ol yagurukıya tugmış arslan enük226kiyesi anasınıŋ emigin emgeli ugradı 227 ol kotoz ingek buzagu228sı yme başın örü kötürüp arslan 229 emigin emgeli katıglantı anı 230 körüp ol tişi arslan bulganıp 231 övkesi kelip köŋülinte inçe sakıntı 232 bo utun tınlıg meniŋ emigimin 233 neteg emer tep, anta ok yene 234 köni bügüş urup inçe tėp tėdi 235 monuŋ anasın men ölördüm anı 236 üçün bo irinç tınlıg ögsüz 237 bolup kaltı moŋar ne erser yazok 238 yok, mėni anası ol tėp sakınur, 239 meniŋ oglum neteg... 240 ançulayu yme yılkı ajunınta 241 barmış tınlıglarnıŋ oglanı ... 242 ok... ögsüz kalmış bo irinç 243 tınlıg emigimin emip bolzun meniŋ 244 oglum, ötrü ol tişi arslan 245 ėki oglanın igidip kėçmetin ara 246 bir emig emizmiş ėki in'ėçi 247 oglanı ulgaddılar, birisi alku 248 keyiklerniŋ begi ulug küçlüg 249 ... bütdi, ėkintisi alku kotaz 250 ingeklerniŋ ėligi hanı teg kotoz 251 ... 252 bir ... 253 er tünle ... 254 üŋürde bolurlar, erdi ol ok 255 arıgda adın tişi tilkü bolur 256 erdi, ol ulug küçlüg yaglıg 257 semiz kotoz öküzüg körüp 258 artokrak suklanıp ėrnin burnın 259 yalganu öz etöziŋe inçe 260 tėp tėdi, men ertiŋü yavız tişi 261 tilkü ajunınta tugyuk men etöz262ümteki küçüm yme ök taŋ 263 adınçıg yok tek ülgüsüz 264 üküş tev kör sakınçlar bilir 265 men ... bo yme kotoz öküz ertiŋü 266 ulug küçlüg ol, mėni teg tümen 267 nayut (?) tınlıgkıyalar bolsarlar 268 yme montada yėgedip utup üstün 269 bolguluki yok, meniŋ 270 tev kör al altagım bar kimniŋ 271 birök küçi küsüni bar erip tev 272 kör alı altagı yok erser, neŋ 273 ol adınlarıg utgalı yėgedgeli 274 umaz, men yme tevlig körlüg 275 uvutsuz ıyatsız üküş ezüg 276 sözlegüçi men amtı birök 277 çaşut çaşurmakıg ...

4. Bögü Kağan'ın Manihaizmi Kabulü

Manihaizm, MS 3. yüzyılın sonlarında Mezopotamya'da, Mardin yakınlarında ortaya çıkmış olup kurucusu Mani isimli, resim yapmayı seven, dünyayada esasen kötülük ile iyiliğin, karanlık ve aydınlığın en baştan beri mücadele halinde olduğuna inanan bir Hristiyandı. Dönemin hükümdarı I. Şapur'dan aldığı destekle bu düşüncesini yaymaya çalışan Mani, sonraki hükümdarlar döneminde bu desteği alamaz ve Zerdüşt rahiplerin kışkırtmasıyla öldürülür (ayrıntılar için bk. Özbay s. 59-64).

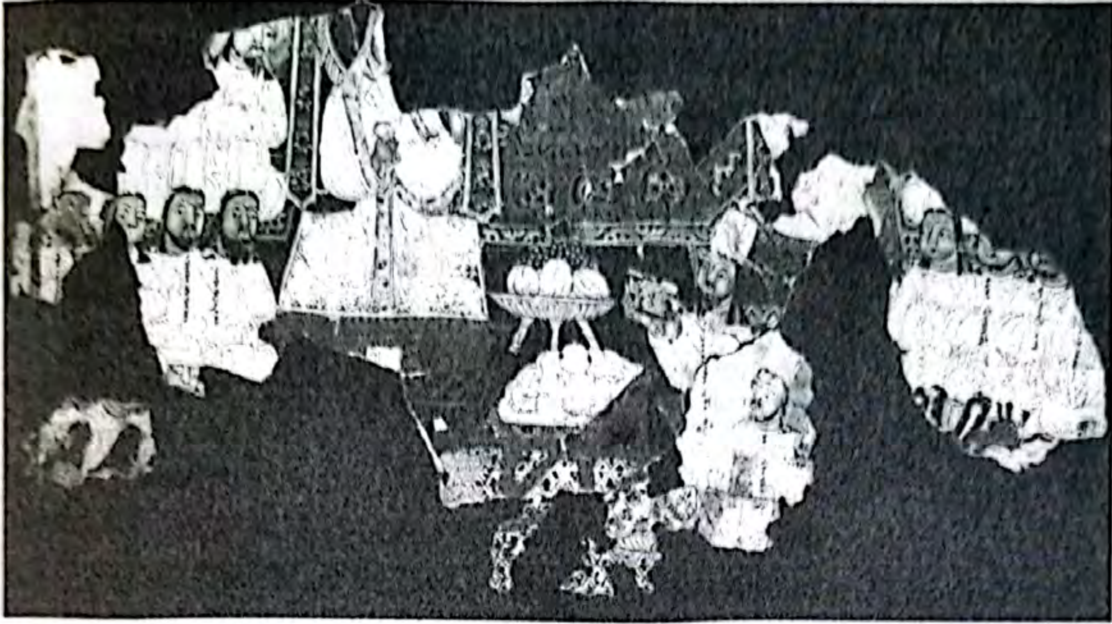
Moğolistan'daki Uygur Hanlığı döneminde 3. Uygur Hakanı olarak (759-780) hüküm sürmüş olan Bögü Kağan 牟羽可汗 (*ay teŋride bolmış él étmiş alp külüg bilge kagan*) 762/763 yılında Manihaizmi kabul etmiş, Manihaist mabetlerin inşasını teşvik etmiş, bu mabetleri himayesi altına almıştır. Aşağıda yer alan metinse Alman Turfan seferleri esnasında bulunan TT 276^a ve TT 276^b numaralı, her iki yüzü de 24'er satır (toplamda 96 satır) içeren metin ilk defa W. Bang ve A. von Gabain tasrafından 1929 yılında transkripsiyonu, Almanca çevirisi, notları ve metnin tıpkıbasımı ile *Türkische Turfan-Texte* dizisinin II. kitabı içerisinde yayımlanmıştır (3-14. sayfalar).

Kağan'ın adının *Bögü* veya *Bügü* okunacağı konusunda farklı görüşler varken, ilaveten *o/u* okunabileceği yolunda da belgeler vardır, örneğin Müslüman seyyahlar ق *qaf* ile *Buku* (~ *Boku*) okunacak şekilde yazarlar (ayrıca Uygur yazısı ile krş. Le Coq *bugug han / bwqwq q'n*, *TT* II, s. 5 ve *Thomsen Festschrift* s. 147, açıklamalar 149).

Bang ve Gabain'den sonra S. Çağatay metnin transkripsiyonuna ve fotoğraflarına yer vermiştir (Çağatay 1963, ikinci baskı, s. 13-18). Metnin Türkçesine ise Şinasi Tekin, Uygurların Mani dinini kabul edişini anlattığı makalesinde yer vermiştir (s. 6-8; Şinasi Tekin, "Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıldönümü Dolayısı İle Birkaç Not (762-1962)", *TDAY-Belleten 1962*, s. 1-11)

Metni çeşitli fragmanlarla açıklamaya, tamamlamaya çalışan yayınlar da vardır: L. Clark'a göre Uygurların Manihaizm ile tanışmaları, daha doğrusu kabulleri 761 olabilir (L. Clark, 2000, s. 90). → Kasai 2004, SIAL 19, Ein Kolophon um die Legende von Bokug Kagan.

Bugün U 73 ve U 74 kaydıyla saklanan TT 276^a ve TT 276^b yazmanın katalog tanımları J. Wilkens tarafından (Wilkens 2000, § 52, s. 79-80), yeni bilgilere göre transkripsiyon ve transliterasyonlu yayını da B. Özbay tarafından hazırlanmıştır (Özbay 2014, 23-33). Metin, Moriyasu'nun son çalışmasında da ele alınmıştır (Moriyasu 2014/2015: 11-23). Aşağıdaki parça Özbay ve Moriyasu yayınları esas alınarak hazırlanmıştır:

Bögü Kağan'ın Maniheist rahiplerle görüşmesine ait olduğu düşünülen Dahlem Museum (Berlin), MIK III 4979 numaralı resim. (Gulácsi 2001, s.71)

Metin

1 [m(e)n] *t(e)ŋri* m(e)n sizni birle t(e)ŋri yėriŋerü b*a*[rgay]
2 [m(e)n] dėndarlar inçe kikinç bėrdiler biz arıg [biz biz]
3 [dėn]dar biz t(e)ŋri ay(ı)gın tüketi işleyür biz k[altı]
4 et'öz kodsar biz t(e)ŋri yėrinberü (yėriŋerü *oku.*) bargay biz *ne* [üçün]
5 tėser biz t(e)ŋri y(a)rl(ı)gın adrok kılmaz biz …
6 yüzümüz utru ulug ıy(ı)nç basınç alp [emgekler] (?)
7 erür anı üçün t(e)ŋri yėrin bulgay biz …
8 t(e)ŋrim siz törösüzün üdsüzke k(e)ntü [özüŋüz]
9 yaz(ı)*n*sar siz , ötrü kam(a)g ėliŋiz bulg*an*[gay] …
10 bo kam(a)*g* t*ü*rk bodun t(e)ŋrike y[azok]
11 kıltaçı bo*l*[gay]*l*ar , kanyuda dėndarlar(ı)g [bulsar]
12 basıngay ölö[rge]yler , y(e)me bo t[ört buluŋtakı] (?)
13 dėndarlar kim [ta]*v*gaç yėrinte a[zu yme] … (?)
14 tört küse[nte] kėrü ku[z ilgerü bėrigerü alku]- (
15 ka ulug ada ıy(ı)nç basınç *bolgay* ka[nyuda]
16 *n*(i)goşaklar(ı)g sa*r*tlar(ı)g bulsar *alkunı* ölörgey bi*r*
17 ti[ri]g [ı]dmagaylar , y(e)*me bo* [siziŋ] ėli[ŋiz]de [siz]iŋ (?)
18 *y*(a)[rl(ı)g]ın u*l*ug edgü kılınç*lar kılm*ış *bolu*r y(e)me
19 … [tar]kan k(e)lgi[n]çe siz[iŋ] *ėl*iŋizde kılmış
20 [boltı y](e)me t(e)ŋrim birö[k k(e)n]tü özüŋüzke *te*/.. (?)
21 [siz] edgü törö edgü kılınç alku kalgay y(e)me

22 … [t](*a*)*rk*an bo montag törlüg *kı*[z] ada
23 [ıyınç basınç] anıg kı*lı*nç kılmış bolgay siziŋ
24 [ėliŋiz artagay teŋri yėr]iŋer*ü* bargu yoluŋuz

25 [antı]*n* öŋi bolgay , y(e)me bo sav(ı)g ay(ı)g<ıg> ant[a kėn]
26 … t(e)ŋri mojak ėşidgey neŋ taplamagay y(e)*m*[e]
27 [sev]megey , y(e)me t(e)ŋri ėlig dėndarlar birle *ik*[i]
28 [kün] *t*ün bo savlar(ı)g sözleştiler üçünç
29 [künte] *b*ir küzetke tegi tegi t(e)ŋriken inçek kat(ı)glantı
30 [anta] kėn t(e)ŋri ėlig köŋüli az kogşadı ol
31 [tıltagı]n kim inçe ėşidti bo kılınçın
32 [üzüti] (?) *b*oşunmagay tėp anıṇ korkdı b(e)zdi köŋüli
33 [kogşadı o]l üdün t(e)ŋri ėlig bögü han k(e)ntü
34 [dėndarl]ar erigli kuvraggaru k(e)lti d[ėn]darlar-
35 [ka] söküṭüp yinçir{l}ü ö*t*[ün]*ti* suyda
36 … krmşuhn kolt[ı] *i*nçe tėp ötünti
37 [uzun üdte] *be*rü sizni e[mg]et[t]im aça suvsamak(ı)n
38 [katıglantım] inçe sakıntım , *b*o montag kat(ı)glanmak(ı)n
39 … [katıg]lant(ı)m siz mėni y(a)rlıkagay nomka tutgay
40 dėndar kılgay siz tėp , inçip amtı[ka] *t*egi men(i)ŋ
41 köŋülüm neŋ ornanmaz yėrtinçü [yė]r s[uv]da e[v]
42 bark içinte erey(i)n tėp idi s(e)vmez [m](e)*n* , y(e)m[e]
43 ėlenmekim et'öz m(e)ŋisi b(e)ged*me*k(i)m erklen[mekim]
44 közümte idi uçuz yėnik boltı , y(e)me …
45 kim m(a)ŋa inçe tėp y(a)rl(ı)kad(ı)ŋız bo montag [kılınçın]
46 üzütüŋüz boşunmagay takı dėnka dė*nd*[ar] …
47 k(e)lgey edgü kılınç kılmak kalgay … (
48 köŋülüm çökdi kor[ktı] …

49 … siz dėndarlar y(a)rlıkasar siziŋ sa*vıŋız*ç*a*
50 [ütüŋüz]çe yorıgay m(e)n , amtı t(e)ŋrim si[ziŋ]
51 [köŋü]*l*üŋüzni tapa emgeteŋ guan ıdaŋ ay*t*[ıŋız]
52 tėdi ol üdün *k*(a)ltı t(e)ŋri ėlig bögü han [inçe]
53 aydokta ötrü biz dėndarl*ar* kam(a)g ėlteki *b*[odun]
54 ert(i)*ŋ*ü ögrünçülüg boltumuz ol *ögrünç*[ümüz]
55 tüketi sözlegü teg ermez ötrü bir ėki[ntike]
56 savlaşıp ėştrüşüp ögrünçüle*nti* o[l]
57 *ü*dün miŋlig tümenlig kuvrag …
58 *tė*rilti üküş törlüg teŋ oyun*un* …

59 -garu k(e)ltiler yar(ı)nka tegi *u*lug *ögr*ünç …
60 *ö*girm(e)k kim ögi*rd*i *s*(e)*v*inti …
61 a*r*tok erüş *er*ür , k(a)ltı y(e)me ta[ŋ attı] …
62 kiçig baçag erdi , *t*(e)ŋri èlig bögü han …
63 kam(a)g dèndarl[ar u]d*u* *at*lantılar y(e)me *kam*(a)[g] ul[ug tègit]

....

5. Abhidharmakośabhāṣya-tīkā Tat-tvārtha'dan

Son dönem Uygurca metinler arasında yer alan ve Vasubandhu'nun *Abhidharmakośabhāṣya-tīkā Tat-tvārtha*'sına Sthrimati tarafından yazılan yorumun çevirisi bütünlüklü olarak Masahiro Shōgaito tarafından son defa 2008'de yayımlanmıştır. Aşağıdaki parça bu yayına dayanır.

← Masahiro Shōgatito

1 阿毗達磨俱舍論賽義硫卷第一 2. abidarim şastrtakı çın kėrtü yörüglerniŋ kėŋürü açdaçı tikisi baş$_{3}$tınkı 又 küün abidarim kınlıg koşavardi şastrtakı çın kėrtü (tözlüg ,) yörügler$_{4}$niŋ kėŋürüsi başdınkı tegzinç yme/tėr ,, 尊者 ayagka tegimlig 悉 5. 地羅末提造 esdiramati bahşı yaradmış erür , 唐言安惠 : 6. esdiramati tėgüçi sav<ıg> tavgaççasınça yöre sözleser ornaglıg bilge 7. biliglig tėp yörüg üner 惣二万八千偈 yumdarsar ėki tümen sekiz 8. miŋ girantlar ol 无念本 uu tėm atlg açari tsopının kıldım 9. 稽首薄伽衆徳山 yinçürü töpön yükünürm(e)n aṭı köṭrülmişlik kamag 10. edgülüg tagka ,, yinçürü töpön yükünürm(e)n nom ertinilig ulug bilge bilig$_{11}$lig taloy ügüzke ,, yinçürü töpön yükünürm(e)n bursaŋ kuvrag<lıg> alku 12. tözünler ıdoklar kuvragıŋa ,, şasdirakarė vasubantu bahşıka ulatı m(e)n$_{13}$iŋ öz bahşım gunamati bahşıka yme ,, m(e)n ugradım kadyot kurtnuŋ 14. yarukı kün t(e)ŋriniŋ yarukıŋa basuṭlayurınça , küçüm yėṭmişinçe kėŋürü 15. ukıṭgalı abidarmakoş şasdrıg ,, asıglıg tusolug kılgu üçün tınlglar$_{16}$ıg 又 asıg tuso kılgu üçün tınlglarka yme/tėr nomug şazinıg ür kėç turgur$_{17}$gu üçün ,, küsüşüm ol çoglug yalınlıg ridiları üze körüp küyü küzedü tuṭ$_{18}$zunlar tėp 又 körü baka küyü küzedü tuṭzunlar mini tėp yme/tėr ,, 釋曰 yöre söz$_{19}$ler kim küçsüz bilge biligliglerniŋ , ögke bilge biligke tükelligsiz , köni 20. nomug kim unıṭturmatın idtürmetin , tugurṭmagu üçün biligsiz üze yaŋılmaklar$_{21}$ın anı üçün ayagka tegimlig 主 vasubantu bahşı yaradıp bo koşavarti şasdr$_{22}$ıg , ukıṭmış erür andakı çınkėrtü yörüglerig 將釋比論 ugrasar 23. yörgeli bo şasdrıg , aşnuça ukıṭmış kergek sekiz kooşlarnıŋ sanpanınıŋ 24. kezigin tizigin tėp , 間 bar adın oronta sözlep ėṭiglig ėṭigsiz tėp , 25. ukıṭmışı körgiṭmişi alku kamag nomlarıg ne üçün bo şasdrta aşnuça 26. ukıṭtı akıglıg akıgsız tėp 答 bo akıglıg akıgsız nomlar 27. kirlig kkirsiz tözlüg erürler , küsemiş üçün bildürgeli ol kkirlig 28. kirsiz ėki törlüg nomlar erür alku nomlarnıŋ tözi tėp tuṭulup turur 29. üçün yükmek oron uguşta anın aşnuça ukıṭmış ol tadukooşug tėp :: 30. 間 ne üçün yindem sözlep uguşlar bölüki tėp

, sözlemeti yükmek $_{31.}$ oronta ulatı bölükler tėp 又 yükmek oronta ulatılar bölüki tėp yme/tėr $_{32.}$ 答 kikinç berür bo bölükte kėŋürü ukıṭıp uguşlar yörügin adın ikigüni $_{33.}$ andag ermez üçün , anın sözlemiş ol uguşlar bölüki tėp sözlememiş ol $_{34.}$ yükmek oronta ulatılar bölüki tėp 以染净法 kkirlig kkirsiz $_{35.}$ nomlar ėki otuz erkliglerke tayak bolmak üze uyur üçün kılgalı sansar$_{36}$lı nirvanlıg anın tadukooşta basa sözlemiş ol , ol intrayakoşug $_{37.}$ bolarta kirliginiŋ ugurında anın bolur üçün olarnıŋ akılmakı $_{38.}$ evrilmeki üç uguşlarta beş ajunlarta tört tugumlarta tınlg yėr$_{39}$tinçünüŋ idiş yėrṭinçüte ulatılarta anın intrayakoşta basa kėn $_{40.}$ sözlemiş ol , ol lokakoşug , bo üç uguşlar beş ajunlar ėki törlüg $_{41.}$ yėrdinçüler kayu tıldagın inçip bolur tėp körüp adırtlap anıŋ tıldag$_{42}$ı ezrua t(e)ŋri işvarė t(e)ŋrite ulatılar ugurında ermezin , bilmiş $_{43.}$ üçün kılınç ugurında turmışın , anın lokakoşta kėn sözlemiş ol ,

6. Uygurca Hasat Kutlaması Metninden

Uygurların harman sonrası hasat kaldırmaları dolayısıyla yaptıkları kutlamayı ele alan, din dışı metinler için tipik olan metnin dili, sözvarlığı ilgi çekicidir. P. Zieme'nin *Erntesegen* yayınına dayanan aşağıdaki parça Ayazlı 2016'ya göredir:

3 teŋlig , kopdın sıŋgarkı a/ ....
4 bar ermiş erser , olar barça ....
5 sukmış keyikçe , arvışın su/ ....
6 -ça , yazkı muzça yėmrülü yañ/ ....
7 urıyu , kėṭmeki tarıkmakı bolzun ....
8 monuŋ teg yụz bir aramė //////g
9 larda , biẓiŋ teg aşkının boşgutlug
10 şabilarnıŋ , ////ratlıg
11 alkış alkayu tegiñmekimiz bolzun ,
12 ėlniŋ uluşnuŋ ėñçiŋe ,
13 nomnuŋ şazi'nnıŋ sevinçiŋe , ür
14 üdüñ ögrünçke , üẓeliksiz tuṭçı
15 meŋike , aralap ada tuda bolmazun ,
16 aramė toŋanıŋ alkışı tükedi ,
17 ya kutlug bolzun yme kim inçip ol
18 tört ḍavip yėrṭinçünüŋ körki
19 tüṭrüm teriŋ taloy ügüznüŋ türki
20 törttin sıŋarkı taglarnıŋ börki ,
21 tüz yagız yėr üşteŋiniŋ örki
22 sugulmaksız kudulur sular alŋında belgür-
23 miş agınmaksız kudulur akınlar ,

24 ösütmiş siŋirü
25 siŋürü suvamış yirmedin
26 tümemiş ėrṭetin berü tıṅdurmıştıṅ
27 tarıglag yėrlerniŋ ėṭmekin amıradaçı
28 ėrmegürmekig akladaçı ala tigüke
29 tegürmedin bürürdeçi sönüksüz idi
30 süvrek erip keṭmenke edgü amırak
31 tarıgçı beglerniŋ alınları terleyü
32 ayaları kaparıp telinü adak soŋları
33 togrulu kaṅları kaṭıp usukup
34 karınları açıp koŋrukup
35 örü kudı yėrlerig kėze oy kötki
36 yėrlerig tüze sapan tuṭup savılu
36a kararu kurıp tarıyu
37 keṭmen çapıp kevilü olormadın
38 kaṭuruṅup urugın yėrke baṭurup
39 uzkıya ugurın yapurup kara
40 suvın suvagınça k(a)mug emgeklerig
41 teginü , ögeṅlikleri birle suv
42 üçün ülgüsiṅ bilmedin uruşu
43 yazkı çakdakı suvlarıg yag tam-
44 mışça sakınu endekçe bedük keṭmen
45 ni öşṅiŋe arṭıp yügürü yapa
46 kaṭıg yėrlerte adakın
47 yorıyu yarıṅdak tikente ulaṭı-
48 larıg yapguṭça yuŋça
49 sakınıp köygey susagay tėp körüp
50 bakıp , kök oṭ üngey tėp
51 korkup eymenip ogulça kızça
52 igidü umagu emgekin bedüṭü ,
53 kölükler yılkılar kirgey tėp kökçi
54 küẓeṭçi turgurup orgu üdi bolmış
55 ta tegirmenke barıp m(e)n ögüp
56 teşgüṭke barıp er kılıp temür-
57 çike barıp orgak sokṭurup bag
58 baglaguçı kişi aş kılguçı tişike
59 tegi barça anda kılıp ya toŋga-
60 larım yaŋgalarım turmadın tuṭçı

7. Buddhist Uygur Şiirinden

Uygur şiiri ilk kez ayrıntısıyla R. R. Arat tarafından ele alınmıştı (Arat 1965). Arat'tan sonra en ayrıntılı inceleme ve derleme P. Zieme tarafından yayımlanmıştır. Baş kafiye sistemine göre olan Buddhist Uygur şiirinden iki örnek Zieme 1985'ten alınmıştır.

BT XIII, 2. Şiirden:

025 ėrteki tutmış törölerinçe :
026 ėliglerin yüüzlerin yudılar :
027 iskep evdip hua çeçek :
028 ėkileyü alaçuka kirdiler ::

029 atası bodistvka hua saçıp :
030 ayayu adakınta yükü[nüp] :
031 anası hatunka y(e)me [ ] :
032 ançulayu ok yükünmek kıl[tıl]ar ::

033 antata basa tėg[in] :
034 akuru analarıŋa [ ] :
035 ay baba yėmiş [:]
036 açdım(ı)z ėkegü tėp [tėdiler::]

037 bo savıg ėşidip manda[r]i :
038 bodistv tėginke sözleti :
039 boţoçaklarımnıŋ karnı açmış :
040 bolarka aş alıp kele[yi]n ::

041 yėmiş alıp kelgülük:
042 yėri török(i)ye ırak ol :
043 yėtip ėkileyü yaŋınça :
044 yėtgü teg kelir oglanıg ::

045 y(a)guyu tururta tüşemiş :
046 yavız tülümke korkurm(e)n :
047 yanmışta oglanlarımnı bulmatın :
048 yalaŋuz elvirgü teg bolurm(e)n ::

....

BT XIII, 15. şiirden:

01 anın amtı upasilara .
02 ançak(ı)ya seriŋler .
03 atı kötrülmiş nomlamışı .
04 adrok bo nomug tıŋlaŋlar ::

05 adınçıg ıdok bo tavçolug oronta .
06 agır ayag sakınçın :
07 ayagka tegimliglerke yükünü
08 ayıgıg kşanti kılıŋlar :: :

09 öz yaş ulatı ed tavarlarnıŋ :
10 ürlügsüzin biliŋler :
11 özüg yatıg tėmedin :
12 ögdilig buşı bėriŋler ::

13 buşı bėrser bay bolur tėp :
14 burhanlarnıŋ y(a)rl(ı)gı ol :
15 bo birk(i)ye nom kentü :
16 bulunçsuz erdini ermez mü ::

17 öçüg kekig kėterip :
18 övke tülükin sergürüp :
19 ögüg kaŋıg tapınu :
20 özte uluglarıg ayaŋlar ::

21 az amranmak bo köŋülüg :
22 alkuta ınaru tıdıŋlar :
23 azaglarnıŋ nomınta :
24 arsıkmaŋlar tözünlere ::

25 otlug oprı ev bark ol :
26 ogul kız tėgme bag çug ol :
27 ol anı teg savlarta : :
28 osal sımtag bolmaŋlar ::

29 azlı üküşli buşınıŋ :
30 erüşi arkagı kėrtgünç ol :

31 apam dėntarka tuş bolsar :
32 anıŋ tüşi ulug ol ::

33 burhan kutı küsüşlüg:
34 boz bulıtıg ürtülü :
35 buşılıg yagmurug yagıtsar
36 bodi köŋül töröyür ::

37 çigjin ügre buşılıg :
38 çıgay erig böküŋler :
39 çigjin anıŋ buşı :
40 çınşu tözüg buldurdı ::

41 tutmaç talkan buşılıg:
42 tul kunçuylar ermez mü :
43 tuşmak üze dėntarka :
44 toldı anıŋ küsüşi ::

45 bagdam küç buşılıg :
46 br(a)hmadati han ermez mü :
47 piratakabut dėntarka tuşmakı üze :
48 baştınkı boldı buşısı ::

49 avutın torpak buşılıg : :
50 aşokė han ermez mü :
51 antag ulug çog yalın :
52 amtıka tegi ėşidilür

53 anı üçün burhanlar
54 agam sudur içinde
55 adınlarka asıglıg
56 adrok bo nomug nomladı ::

57 oglanlarım toyınlar :
58 odugın sakın eriŋler
59 ozmak tözin tileyü
60 on çahşap(a)t tutuŋlar

61 tütüş keriş ün çogıg

62 tözintin berü ıdalap
63 tözünlerniŋ ornında
64 töşenip ornayıp eriŋler

65 koyn yıl bèşinç ay tört yaŋıka biçibey

KISALTMALAR ve KAYNAKLAR:

ADAW	:	Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Sprache, Literatur und Kunst
AF	:	Asiatische Forschungen
AKDTYK	:	Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AKPAW	:	Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften
APAW	:	Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften
AoF	:	Altorientalische Forschungen
AOH	:	Acta Orintalia Academiae scientiarum Hungaricae
AYS	:	Altun Yaruk Sudur (krş. UAY)
BBAW	:	Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften
BHSD	:	Frank Edgerton, Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary: Volume II Dictionary. New Haven 1953.
BOH	:	Bibliotheca Orientalis Hungarica
BT	:	Berliner Turfantexte
CAJ	:	Central Asiatic Journal
DerS	:	→ Türkiye'de
DKPAM	:	Daśakarmapathāvadānamālā
ED	:	Clauson 1972
ErdalGr	:	Erdal 2004
ETŞ	:	Eski Türk Şiiri, → Arat 1965
HamKP	:	Hamilton 1971
JA	:	Journal Asiatique
JTS	:	Journal of Turkish Studies
Irk Bitig	:	Clauson, T. Tekin, Erdal, Yıldırım
KP, KİP	:	Kuanşi-İm Pusar, → Ş. Tekin 1960, Radloff, Zieme
OTWF	:	Erdal 1991
PhTF	:	Philologiae turcicae fundamenta / Philologiae turcicæ fundamenta
PW/pw	:	Otto Böhtlingk und Rudolph Roth, Sanskrit Wörterbuch. I-VII, St. Petersburg 1855-75 // Otto Böhtlingk, Sanskrit Wörterbuch in kürzerer Fassung. I-VII, 1883-86 St. Petersburg.
SEDTF 1	:	Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan-Forschung. Text-Editionen und Interpretationen von Albert August von Le Coq, Friedrich Wilhelm Karl Müller, Willi Bang, Annemaie von Gabain, Gabdul Rašid Rachmati, Wilhelm Thomsen. Gesammelte Berliner Akademieschriften 1908-1938. Mit Vorwort von Georg Hazai. Band 1. Mit 24 Tafeln. Leipzig 1972. (Opuscula. Sammelausgaben seltener und bisher nicht selbstständig erschienener wissenschaftlicher Abhandlungen. 3, 1.)
SEDTF 2	:	Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan-

		Forschung. Text-Editionen und Interpretationen von Albert August von Le Coq, Friedrich Wilhelm Karl Müller, Willi Bang, Annemaie von Gabain, Gabdul Rašid Rachmati, Wilhelm Thomsen. Gesammelte Berliner Akademieschriften 1908-1938. Mit Vorwort von Georg Hazai. Band 2. Mit 15 Tafeln. Leipzig 1972. (Opuscula. Sammelausgaben seltener und bisher nicht selbstständig erschienener wissenschaftlicher Abhandlungen. 3, 2.)
SEDTF 3	:	Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan-Forschung. Text-Editionen und Interpretationen von Friedrich Wilhelm Karl Müller, Albert August von Le Coq, Karl Foy, Gabdul Rašid Rachmati. Gesammelte Berliner Akademieschriften 1904-1932. Mit 27 Tafeln. Teil 3. Leipzig 1985. (Opuscula. Sammelausgaben seltener und bisher nicht selbstständig erschienener wissenschaftlicher Abhandlungen. 3, 3.)
SGKAO	:	Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients
Skr	:	Sanskrit ('Sanskritçe', Alm. *Sanskritisch*)
SPAW	:	Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften
SUK	:	Yamada 1993
Suv	:	*Suvarṇaprabhāsa-sūtra*; çoğunlukla Radloff-Malov yayını AYS için kullanılan kısaltma
TDA	:	Türk Dilleri Araştırmaları
TDAY-B	:	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten
TDiAD	:	Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi
TDK	:	Türk Dil Kurumu
TKA	:	Türk Kültürü Araştırmaları
TKAE	:	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TP	:	T'oung Pao
TT	:	Türkische Turfan-Texte
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
U	:	Uigurica → Müller
UAY	:	Uygurca Altun Yaruk, → C. Kaya, 1994
UAJb, NF	:	Ural-Altaische Jahrbücher, Neue Folge
USp	:	Uigurische Sprachdenkmäler
UW	:	Röhrborn 1977-1998
UW_NB_Fiil	:	Röhrborn 2010
UW_NB_İsim	:	Röhrborn 2015
VdSUA	:	Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica
VOHD	:	Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland
Yay.	:	Yayınları
ZAGA	:	Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie
ZDMG	:	Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

ABE, Takeo, 1955: *Nishi-uiguru kokushi no kenkyū (Batı Uygur Devleti Tarihi Üzerine İncelemeler)*. Kyoto. [安部健夫『西ウィグル國史の研究]

ADAM, Volker, Jens Peter LAUT ve Andreas WEISS, 2000: *Bibliographie alttürkischer Studien. Ausgewählt und chronologisch angeordnet. Nebst einem Anhang: Alphabetisches Siglenverzeichnis zu Klaus Röhrborn: Uigurisches Wörterbuch. Lieferung 1-6 (1977-1998)*. Wiesbaden. (Orientalistik Bibliographien und Dokumentationen. 9.)

ARAT, Reşid Rahmeti, 1936: *Türkische Turfan-Texte* VIII. Berlin.

—, 1964: "Der Herrschertitel *Iduq-qut*", *UAJb*, c. 35: 150-157.

—, 1965: *Eski Türk Şiiri*, TTK Ankara.

—, 1978: "Uygurlar", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1977-1978, XVI, 1/2: 89-109.

—, 1987: *Makaleler*, Cilt I, yay. haz. O. F. Sertkaya, TKAE, Ankara.

ARAT → RACHMATI

ASMUSSEN, Jes. P., 1965: *Xᵘāstvānīft. Studies in Manichaeism*, Copenhagen. (Acta theologica Danica. 12.)

AYAZLI, Özlem, 2012: *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*, TDK, Ankara.

—, 2016: *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, TDK, Ankara.

AYAZLI, Özlem, ve Mehmet ÖLMEZ, 2011: "Eski Uygurca Metinlerin Transkripsiyonunda kullanılan Yöntemler ve İşaretler", *Orta Asya'dan Anadolu'ya Alfabeler 29-30 Mayıs 2007, Eskişehir, Bildiriler*, Yayımlayanlar: Mehmet Ölmez, Fikret Yıldırım, İstanbul: 43-83.

AYDEMİR, Hakan 2013: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden.

BANG, Willi, 1931: "Manichaeische Erzähler", *Le Museon*, 44: 1-36.

BANG, Willi, ve A. von GABAIN, 1929a: *Türkische Turfan-Texte (I)*, Berlin.

—, 1929b: *Türkische Turfantexte* II. *Manichaica*. Berlin. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1929: 22, 411-430.) [Tıpkıbasım: *SEDTF* 2, 31-50.]

—, 1930: *Türkische Turfantexte* III. *Der große Hymnus auf Mani*. Berlin. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1930:13, 183-211.) [Tıpkıbasım: *SEDTF* 2, 51-79.]

—, 1930: *Türkische Turfan-Texte* IV. *Ein neues Sündenbekenntnis*. Berlin. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1930:24, 432-450) [Tıpkıbasım: *SEDTF* 2, 51-79]

—, 1930: "Uigurische Studien. 1. Das Sündenbekenntnis aus dem Suvarṇaprabhāsa", *Ungarische Jahrbücher* 10: 193-210.

—, 1931a: *Türkische Turfan-Texte V. Aus buddhistischen Schriften*. Berlin. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1931: 14. 323-356.) [Tıpkıbasımı: *SEDTF* 2, 99-132.]

—, 1931b: *Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der türkischen Turfan-Texte*. Berlin .

BANG, W. ve A. von GABAIN, G. R. RACHMATI, 1934: *Türkische Turfan-Texte* VI. *Das buddhistische Sūtra Säkiz yükmäk*. Berlin. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1934:10, 93-192) [Tıpkıbasım: *SEDTF* 2, 190-289]

BANG, W. ve G. R. RACHMATI, 1934: "Türlü Cehennemler Üzerine Uygurca Parçalar", *Türkiyât Mecmuası*, 4: 251-263.

BARUTÇU, Sema, 1998: *Üç İtigsizler (Giriş-Metin-Tercüme)*. Ankara.

CLARK, Larry V., 1982: "The Manichean Turkic Pothi-Book", *AoF* IX: 145-218.

—, 1997: "The Turkic Manichaean Literature", *Emerging from Darkness. Studies in the Recovery of Manichaean Sources*. Yay. P. Mirecki, J. BeDuhn, Leiden/ New York/ Köln: 89-141. (NAg Hammadi and Manichaean Studies. 43.)

—, 2013: *Uygur Manichaean Texts. Text Translations Commentary.* Volume II. *Liturgical Texts*, Brepols.

CLAUSON, Gerard, 1971: "A late Uyğur family archive". C. E. Bosworth: *Iran and Islam. In memory of the late Vladimir Minorsky*. Edinburgh. 167-196.

—, 1961: "Notes on the 'Irk Bitig'", *UAJb*, 33: 218-225.

—, 1972: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.

—, 1973: "Two Uygur Administrative Orders", *UAJb*, 45: 213-222.

CSONGOR, B., 1952: "Chinese in the Uighur Script of the T'ang-Period", *AOH*, 2: 73-121.

—, 1954: "Some more Chinese Glosses in Uighur Script", *AOH*, 4: 251-257.

ÇAĞATAY, Saadet, 1940-41: "Uygurcada hendiadyoinlar", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları* 1940/41: 97-144.

—, 1945: *Altun Yaruk'tan İki Parça*. I. Küü Tav'ın canlıları öldürdüğünden dolayı gördüğü ceza. II. Üç prensle pars hikâyesi (Prens Maḫasatvi) Ankara. (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay. 46. Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü. 7.)

ÇETİN, Engin, 2012: *Altun Yaruk Yedinci Kitap*, Karahan Kitabevi, Adana.

DIETZ, Siglinde, Mehmet ÖLMEZ, Klaus RÖHRBORN, 2015: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie V*, (Xuanzangs Leben und Werk. 11. VdSUA. 34.) Wiesbaden. [HT III]

DOERFER, Gerhard, 1996: *Formen der älteren türkischen Lyrik*, Studia Uralo-Altaica 37, Szeged.

DURKIN-MEISTERERNST, Desmond, 2004: *Dictionary of Manichaean Middle Persian and Parthian*, Brepols publ., Turnhout.

EHLERS, Gerhard, 1982: "Ein alttürkischer Fragment zur Erzählung vom Töpfer", *UAJb, NF* 2: 175-185.

—, 1987: *Alttürkische Handschriften, Teil 2: Das Goldglanzsūtra und der buddhistische Legendenzyklus Daśakarmapathāvadānamalā*. Depositum der Preußischen Akademie der Wissenschaften (Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, Berlin), Stuttgart. (VOHD. 13, 10.)

—, 1990: "Kurzfassungen budhhistischer Legenden im Alttürkischen", *Buddhistische Erzählliteratur und Hagiographie in türkischer Überlieferung*. Hrsg. J.P. Laut und K. Röhrborn, Wiesbaden: 1-14. (VdSUA. 27)

ELMALI, Murat, 2014: *Altı Dişli Fil Hikâyesi*, İstanbul.

—, 2015: *Eski Uygurca Gramer Terimleri vibakti-samaz*, Kesit Yayınları, İstanbul

—, 2016: *Daśakarmapathaavadānamālā*, TDK, Ankara.

ELVERSKOG, Johan, 1997: *Uygur Buddhist Literature*, Brepols.

ERDAL, Marcel 1991: *Old Turkic word formation. A functional approach to the lexicon*. Bd. 1-2. Wiesbaden. (Turcologica. 7.)

—, 1977 (1978): "Irk Bitig üzerine Yeni Notlar", *TDAY-B 1977*: 87-119.

—, 1997: "Further Notes on the Irk Bitig", *Turkic Languages* 1, 63-100.

—, 2004: *A Grammar of Old Turkic*. Leiden

EREN, Hasan, 1999: *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.

FEDAKÂR, Durdu, 1991: "Das Alttürkische in sogdischer Schrift. Textmaterial und Orthographie" (Teil I), *UAJb*, NF, 10, 85-98.

—, 1994: "Das Alttürkische in sogdischer Schrift. Textmaterial und Orthographie" (Teil II), *UAJb*, NF 13, 133-157.

GABAIN, Annemarie von, 1954: Türkische Turfan-Texte VIII. *Texte in Brāhmīschrift*. Berlin. (ADAW. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst. 1952: 7)

—, 1957: *Maitrisimit. Faksimile der alttürkischen Version eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule.* [I]. *In Faksimile hrsg. v. Annemarie v. Gabain. Mit einer Einleitung von Helmuth Scheel*. Wiesbaden.

—, 1959: "Das Alttürkische", *PhTF*, I, Hrsg. von J. Deny, K. Grønbech, H. Scheel, Z. V. Togan, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 21-45

—, 1961: *Maitrisimit. Faksimile der alttürkischen Version eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule*. II. *In Faksimile hrsg. v. Annemarie v. Gabain mit einem Geleitwort von Richard Hartmann*. Berlin.

—, 1964: "Alttürkische Schreibkultur und Druckerei", *PhTF*, II. Hrsg. von L. Bazin, A. Bombaci, J. Deny, T. Gökbilgin, F. İz, H. Scheel, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 171-191.

—, 1964: "Die alttürkische Literatur", *PhTF*, II. Hrsg. von L. Bazin, A. Bombaci, J. Deny, T. Gökbilgin, F. İz, H. Scheel, Wiesbaden Franz Steiner Verlag: 211-243.

—, 1973: *Das Leben im uigurischen Königreich von Qočo (850-1250)*, (I) Textband, (II) Tafelband, Otto Harrassowitz, Wiesbaden .

—, 1974³: *Alttürkische Grammatik. Mit Bibliographie, Lesestücken und Wörterverzeichnis, auch Neutürkisch*. Wiesbaden. (Leipzig). (Porta Linguarum Orientalium. 23.) [*Eski Türkçenin Grameri*, TDK Ankara 1988, M. Akalın]

GABAIN, Annemaria von, Werner WINTER, 1958: Türkische Turfantexte IX, Berlin

GABAIN, Annemaria von, Tadeusz KOWALSKI, 1959: Türkische Turfantexte X. *Das Avadāna des Dämons Āṭavaka*. Berlin. (ADAW. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst. 1958, 1.)

GEISSLER, F. ve Peter ZIEME, 1970: "Uigurische *Pañcatantra*-Fragmente", *Turcica* 2: 32-70.

GENG Shimin, 1979: "Qadimqi Uyġurča Buddhistik Äsär ‚Ārya-trāta-Buddhamātrka-vimsati-pūja-stotra-sūtra'din Fragmentler", *JTS* 3: 295-306.

—, 1980: "Qădimqi Uygurcă Iptidayi Piyesasi 'Maitrisimit' (Hami Nushasi)ning 2-Pärdäsi Häqqidiqi Tätqiqat", *JTS* 4: 101-156.

—, 1989: "A Study of one newly discovered folio of the Uighur 'Abhidharmakośa-śāstra' ", *CAJ* 33, 1-2: 36-45, Taf. 1.

—, 2004: "Study of two Folios of The Uighur Text "Abitaki", *AOH*, c. 57. s. 1: 105-133

—, 2006: "Study of Another two Folios of The Uighur Text "Abitaki", *AOH*, c. 59. s. 1: 47-56

—, 2007: "Study on the Uighur Text Abitaki (3)", *Aspects of research into Central Asian Buddhism. In memoriam Kogi Kudara.* ed. Peter Zieme. Turnhout: Brepols: 27-31. (Silk Road Studies. 16.)

—, 2008: "Study on the Uighur Text Abitaki (4). *Türk Dilleri Araştırmaları 18. Festschrift in Honor of Talat Tekin*: 167-174.

GENG Shimin ve Hans-Joachim KLIMKEIT, 1985: "Das 16. Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit", *JTS* 9: 71-132.

—, 1988: *Das Zusammentreffen mit Maitreya. Die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit.* In Zusammenarbeit mit Helmut Eimer und Jens Peter Laut. I-II. Wiesbaden. (AF. 103.)

GENG Shimin, Hans-Joachim KLIMKEIT ve Jens Peter LAUT, 1987: "Manis Wettkampf mit dem Prinzen. Ein neues manichäisch-türkisches Fragment aus Turfan", *ZDMG* 137-1: 44-58.

—, 1988: "‚Das Erscheinen des Boddhisattva'. Das 11. Kapitel der Hami-Handschrift der Maitrisimit", *AoF* 15, 2: 315-366.

—, 1989: "Die Geschichte der drei Prinzen Weitere neue manichäische Fragmente aus Turfan", *ZDMG* 139-2: 328-345.

—, 1993: "Prolegomena zur Edition der Hami-Handschrift der uigurischen *Daśa-karmapathāvadānamālā*", *TDA* 3, *(Talat Tekin Armağanı)*: 213-230.

Gharib, B., 1995: *Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English)*, Tehran.

GULÁCSI, Zsuzsanna, 2001: *Manichaen Art in Berlin Collections*. Corpus Fontium Manichaeforum Brepols (Series Archaeologica et Iconographica. I).

—, 2005: *Mediavel Manichaen Book Art*. A Codicological Study of Iranian and Turkic Illuminated Book Fragments from 8th-11th Century East Central Asia. Leiden/Boston (Nag Hammadi and Manichaean Studies. 57).

GULCALI, Zemire, 2015: *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*, TDK, Ankara.

HALÉN, Harry, 1979: "Die uigurischen Mannerheim-Fragmente (1)", *Studia Orientalia* (Finland) 51, 4: 3-9, 7 Tafeln.

HAMILTON, James Russel, 1955: *Les Ouïghours à l'époque des Cinq Dynasties d'après les documents chinois*. Paris. (Bibliothèque de l'Institut des Hautes Études Chinoises. 10.) [*Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası*. J. R. Hamilton, çev. E. Korkut, İ. Birkan, TDiD 11, Ankara 1998]

—, 1971: *Manuscrits ouïgours de Touen-Houang. Le Conte Bouddhique du bon et du mauvais prince en version ouïgoure*. Paris. (Mission Paul Pelliot. Documents conservés à la Bibliothèque Nationale. 3.)

—, 1986: *Manuscrits ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang*. Tom I-II, Paris.

(Fondation Singer-Polignac)

—, 2000: "Le Royaume Ouïgour de Kan-tcheou", *PhTF*, III., ed. L. Bazin, Gy. Hazai, Klaus Schwarz Verlag, 213-218.

HAZAI, Georg ve Peter ZIEME, 1968: "Ein uigurisches Blockdruckfragment einer Einleitung zum Vajracchedikāsūtra", *AOH*, 21: 1-14.

—, 1971: *Fragmente der uigurischen Version des "Jin'gangjing mit den Gāthāsdes Meister Fu" nebst einem Anhang von* Taijun Inokuchi. Berlin. (Deutsche AdW zu Berlin. ZAGA. SGKAO. 3. BT I.)

İZGİ, Özkan, 1987: *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, TKAE, Ankara.

KARA, Georg, 1981: "Weiteres über die uigurische Nāmasaṃgīti", *AoF*, 8, 227-236, xv-xviii.

KARA, Georg ve Peter ZIEME, 1976: *Fragmente tantrischer werke in uigurischer Übersetzung*. Berlin. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. BT VII.)

—, 1977: *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas „Tiefer Weg" von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti.* Berlin. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. BT VIII.)

KASAI, Yukiyo, 2008: *Die uigurischen buddhistischen Kolophone*, Brepols publ., Turnhout. (BT XXVI)

—, 2004: "Ein Kolophon um die Legende von Bokug Kagan," *Studies on the Inner Asian Languages / Nairiku Ajia gengō no kenkyū*, 19: 1-27.

—, 2011: *Der alttürkische Kommentar zum Vimalakīrtinirdeśa-Sūtra*, Brepols publ., Turnhout. (BT XXIX)

—, 2015: "Zum Gebrauch der Brāhmī-Schrift in alttürkischen buddhistischen Texten," in Elisabetta Ragagnin, Jens Wilkens, (in collaboration with) Gökhan Şilfeler, eds., *Kutadgu Nom Bitig. Festschrift für Jens Peter Laut zum 60. Geburtstag.* Wiesbaden, Harrassowitz: 225-235.

KASAI, Yukiyo ve Hirotoshi OGIHARA, 2017: *Die altuigurischen Fragmente mit Brāhmī-Elemente*, Brepols publ., Turnhout. (BT XXXVIII)

KAYA, Ceval, 1994: *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara. (AKDTYK. TDK Yay. 607.)

KITSUDO, Koichi, 2008: "Supplements to Uigurische Āgama-Fragmente," in Peter Zieme ed., *Silk Road Studies 16: Aspects of Research into Central Asian Buddhism in Memoriam Kogi Kudara*, Brepols publ., Turnhout: 95-113.

KUDARA, Kōgi, 1981: "A Fragment of an Uighur Version of the Abhidharma-kośakārikā", *JA* 269/5: 325-346.

—, 1988a: "Über den *Chin-hua-ch'ao* genannten Kommentar des *Abhidharmakośa-śāstra*", *Der türkische Buddhismus in der japanischen Forschung*. Hrsg. J.P. Laut ve K. Röhrborn. Wiesbaden: 27-33, Tafeln 100-102.

—, 1988b: "Uigurische Fragmente eines Kommentars zum Saddharmapuṇḍarīka-Sūtra", *Der türkische Buddhismus in der japanischen Forschung*. Harrassowitz, Wiesbaden: 34-55.

—, 2002: "Fragments of the Uigur Blockprinted Version of the Buddhāvataṃsaka-sūtra in Forty Volumes," Mehmet Ölmez/Simone-Christiane Raschmann eds., *Splitter aus der Gegend von Turfan. Festschrift für Peter Zieme anläßlich seines 60. Geburtstags*, İstanbul/Berlin: 119-128.

—, 2009: "Eski Uygurların Budist Kültürü". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 20, 247-262 çev. Murat Elmalı; "The Buddhist Culture of the Old Uigur Peoples", *Pacific World*, 3rd Series, 4 (2002): 183-195. http://www.shin-ibs.edu/documents/pwj3-4/09KD4.pdf].

KUDARA, Kōgi ve Klaus RÖHRBORN, 1982: "Zwei verirrte Blätter des uigurischen Gold-glanz-Sūtras im Etnografiska Museum, Stockholm", *ZDMG*, 132: 336-347.

KUDARA, Kōgi ve Peter ZIEME, 1983: "Uigurische *Āgama*-Fragmente (1)", *AoF* 10, 2: 269-318.

—, 1988: "Chinesisch-alttürkische Fragmente des ‚Schwitzbad-Sūtras' ", *AoF* 15, 1: 182-191.

—, 1990: "Uigurische *Āgama*-Fragmente (2)", *AoF* 17, 1: 130-145.

—, 1995: Uigurische *Āgama*-Fragmente (3)", Bukkyōbunkaken-kyūsho kiyo (Bulletin of Institute of Buddhist Cultural Studies, Ryukoko University), 34, Kyoto: 23-84 + XI Tafeln.

LAUT, Jens Peter, 1983: "Ein Bruchstück einer alttürkischen Buddhabiographie", *UAJb, NF*. 3: 88-101.

—, 1984: "Zwei Fragmente eines Höllenkapitels der uigurischen Daśakarmapathāvadānamāla", *UAJb, NF* 4: 118-123.

—, 1986: *Der frühe türkische Buddhismus und seine literarischen Denkmäler*. Wiesbaden. (VdSUA, 21.)

—, 2001/2002: "Bibliographie alttürkischer Studien: Nachträge und Neuzugänge", *UAJb NF* 17: 234-239.

LE COQ, Albert von, 1911: *Chuastuanift, ein Sündenbekenntnis der manichäischen Auditores*. Gefunden in Turfan (Chinesisch-Turkistan). Berlin. (AKPAW. Phil.-hist. Cl. 1910. Anhang: Abhandlungen nicht zur Akademie gehöriger Gelehrter. 4.) [tıpkıbasım: *SEDTF 1*, 564-604].

—, 1911: "Dr. Stein's Turkish Khuastuanift From Tun-huang" Being a Confession-Prayer of the Manichæan Auditores, *JRAS*, 277-314.

—, 1912: *Türkische Manichaica aus Chotscho*, I. Berlin. (AKPAW. Phil.-hist. Cl. 1911. Anhang: Abhandlungen nicht zur Akademie gehöriger Gelehrter. 6.) [Tıpkıbasımı: *SEDTF* 1, 393-451.]

—, 1913: *Chotscho. Facsimile-Wiedergaben der wichtigeren Funde der Ersten Königlich Preussischen Expedition nach Turfan in Ost-Turkistan*. Berlin. (Ergebnisse der Kgl. Preussischen Turfan Expeditionen.) [Tıpkıbasımı: Graz 1979]

—, 1919: *Türkische Manichaica aus Chotscho*, II. Berlin. (APAW. Phil.-hist. Kl. 1919:3.) [Tıpkıbasımı: *SEDTF* 1, 452-464.]

—, 1922a: *Türkische Manichaica aus Chotscho*, III. Nebst einem-christlichen

Bruchstück aus Bulayïq. Berlin. (APAW. Phil.-hist. Kl. 1922, 2.) [Tıpkıbasımı: *SEDTF* 1, 465-511.]
—, 1922b: *Die Buddhistische Spätantike in Mittelasien. I. Die Plastik.* Berlin 1922 (Graz-Austria 1973²).
—, 1923: *Die Buddhistische Spätantike in Mittelasien.* II. *Die Manichäische Miniaturen.* Berlin 1923 (Graz-Austria 1973²).
—, 1924 : *Die Buddhistische Spätantike in Mittelasien.* III. *Die Wandmalereien.* Berlin (Graz-Austria 1974²).
—, 1924: *Die Buddhistische Spätantike in Mittelasien.* IV. *Atlas zu den Wandmalereien.* Berlin (Graz-Austria 1974²).
—, 1926: *Die Buddhistische Spätantike in Mittelasien.* V. *Neue Bildwerke.* Berlin (Graz-Austria 1975²).
—, 1928: *Die Buddhistische Spätantike in Mittelasien.* VI. *Neue Bildwerke* II. *Mit einem Beitrag über die Darstellungen und den Stil der Wandgemälde aus Qyzil bei Kutscha.* Berlin (Graz-Austria 1976²).
—, 1933: *Die Buddhistische Spätantike in Mittelasien.* VII. *Neue Bildwerke* III. *Mit Geleitworten von Otto Kümel, Heinrich Lüders und Friedrich Sarre.* Berlin 1933 (Graz-Austria 1975²).
MALOV, S.Ye., 1951: *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti,* Leningrad.
MATSUI, Dai, 1998: *Taxation and Administrative Systems in Uiguristan Under the Mongols (13th-14th cc.),* Doktora tezi, Ōsaka Üniversitesi.
—, 2004: "Unification of Weights and Measures by the Mongol Empire as Seen in the Uigur and Mongol Documents", D. Durkin-Meisterernst, S.-C. Raschmann, J. Wilkens, M. Yaldiz, P. Zieme, eds., *Turfan Revisited – The First Century of Research into the Arts and Cultures of the Silk Road,* Berlin: 197-202.
—, 2007: "An Uigur Document Preserved in the Library of Istanbul University", *Studies on the Inner Asian languages / Nairiku Ajia gengō no kenkyū,* 22: 61-70.
—, 2008: "Revising the Uigur Inscriptions of the Yulin Caves", *Studies on the Inner Asian languages / Nairiku Ajia gengō no kenkyū,* 23: 17-33.
—, 2012: "Uighur Almanac Divination Fragments from Dunhuang,", I. Popova & Liu Yi eds., *Dunhuang Studies: Prospects and Problems for the Coming Second Century of Research,* St. Petersburg: 154-166.
—, 2015: "Unwritten yarlïγ in the Old Uigur Administrative Orders", *Studies in the Humanities* (*Volume of Cultural Sciences*) 33, Faculty of Humanities Hirosaki University: 55–81. [Japonca]
MAUE, Dieter, 1985: "Sanskrit-uigurische Fragmente Āṭānāṭikasūtra und des Āṭānāṭihṛdaya", *UAJb NF* 5: 98-122.
—, 1981: "Zur Nebenüberlieferung von ai. Jalūka- „Blutegel"", K. Röhrborn und H. W. Brands (edd.): *Scholia. Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde. Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag am 4. Juli 1981.* Wiesbaden. (VdSUA. 14.) 114–117.
MAUE, Dieter, Klaus RÖHRBORN, 1980: "Zur alttürkischen Version des

Saddharmapuṇḍarīka-Sūtra", *CAJ* 24: 251-273.

—, 1979: "Ein Caityastotra aus dem alttürkischen Goldglanz-Sūtra." *ZDMG* 129. 282-320.

—, 1984-1985: „Ein ‚buddhistischer Katechismus' in alttürkischer Sprache und tibetischer Schrift." Teil 1-2. *ZDMG* 134 (1984). 286-313; *ZDMG* 135 (1985). 68-91.

MAUE, Dieter ve Osman F. SERTKAYA, 1986: "Drogenliste und Dhāraṇī aus dem ‚Zauberbad der Saravastī' des Goldglanzsūtra", (Teil 1) ‚*UAJb NF* 6: 76-99; (Teil 2), *UAJb, NF* 10, 1991: 116-127.

MAYER, Alexander, 1990: "Die Gründungslegende Khotans", *Buddhistische Erzählliteratur und Hagiographie in türkischer Überlieferung*, Wiesbaden: 37-65; Hrsg. J.P. Laut, K. Röhrborn. (VdSUA, 27.)

MIRSULTAN, Aysima 2010: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie X. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden. (Xuanzangs Leben und Werk. 9. VdSUA. 34.) [HT X]

MORIYASU, Takao, 1990-91: *Uiguru Manikyōshi no kenkyū. A Study of the History of Uighur Manichaeism*. Research on Some Manichaean Materials and Their Historical Background. Ōsaka Daigaku Bungakubu Kiyō. Memoirs of the Faculty of Letters, Osaka University 31-32, 1-248. Ōsaka 1991. [2004: *Die Geschichte des uigurischen Manichäismus an der Seidenstraße*. Wiesbaden]

—, 2000: "On the Uighur čχšapt ay and the Spreading of Manichaeism Into South China", R. E. Emmerick, W. Sundermann, P. Zieme eds., *Studia Manichaica, IV. Internationaler Kongreß zum Manichäismus, Berlin, 14.-18. Juli 1997*, Berlin: 430-440.

—, 2001: "Uighur Buddhist Stake Inscriptions From Turfan," *De Dunhuang à Istanbul. Hommage à James Russell Hamilton présenté par Louis Bazin et Peter Zieme*. Brepols publ., Turnhout: *80*, 149-223.

—, 2003: *World History Reconsidered Through the Silk Road*. Osaka. (Osaka University 21st Century COE Program Interface Humanities Research Activities 2002-2003).

—, 2008: "Epistolary Formulae of the Old Uighur Letters from Central Asia", *Japanese Studies in the History of Pre-Islamic Central Asia*. (ed.) Takao Moriyasu, Tōkyō: 127-153.

—, 2014/2015: *Uiguru – Manikyōshi kankei shiryō shūsei* ウイグル＝マニ教史関係史料集成, *Kinki Daigaku Kokusai Jinbun Kagaku Kenkyūsho Kiyō*, Higashi Osaka, Heisei 26.

MÜLLER, F. W. K., 1904: "Handschriften-Reste in Estrangelo-Schrift aus Turfan, Chinesisch-Turkistan", I, *SPAW*, 348-352; II, *APAW*, Anhang 2, 1-117. [Tıpkıbasım: *SEDTF* 3]

—, 1908: *Uigurica* (I). 1. *Die Anbetung der Magier, ein christliches Bruchstück*. 2. *Die Reste des buddhistischen "Goldglanz-Sūtra". Ein vorläufiger Bericht*. Berlin. (AKPAW. Phil.-hist. Cl. 1908:2) [Tıpkıbasım: *SEDTF* 1, 3-60]

—, 1911: *Uigurica* II. Berlin. (AKPAW. Phil.-hist. Cl. 1910:3.) [Tıpkıbasım: *SEDTF* 1, 61-168]
—, 1919: "Kurze Einführung in die uigurische Schriftkunde", *MSOS*, 19, Berlin: 93-109
—, 1922: *Uigurica* III. Berlin. (APAW. Phil.-hist. Kl. 1920:2.) [Tıpkıbasım: *SEDTF* 3, 169-259]
—, 1931: *Uigurica* IV. Berlin. (SPAW. Phil.-hist. Kl. 1931:24, 675-727.) [Tıpkıbasım: *SEDTF* 1, 260-312]
NASILOV, D.M., 1966: "Proşedşeye vremya na *-jük/-juq* v drevneuygurskom yazıke i yego refleksı v sovremmenih yazıkah", *Tyurkologiçeskiy Sbornik*, Moskva: 92-104.
ODA, Juten, 1978: "Some Problems on Manuscripts of the *Eight Lights Sūtra* in Uighur", *Tōhōgaku*, Nr. 55 (January): 118-104. (aslı Japoncadır)
—, 1978: "Uighuristan", *Acta Asiatica. Bulletin of the Institute of Eastern Culture*, c. 34, Tokyo: 22-46.
—, 1979: "Eski Uygurca ‚Säkiz Yükmäk Yaruk' Budist Kitabına Ait Notlar", *Çevren*, yıl: VI, Nr. 4: 15-24. (Priştine)
—, 1983: "Fragments of Uigur Version of the *Pa-yang-ching* preserved at the Library of Ryukoku University", *Society and Culture of Inner Asia and the Muslim World*. Ed. by M. Mori, Tokyo: 161-184. (aslı Japoncadır)
—, 1983: "New Fragments of the Buddhist Uighur Text *Säkiz yükmäk yaruq*", *AoF* 10: 125-142.
—, 1984: "Uigurubun hachiyōkyō ‚Ōtanishi shozō danpen' tsuikō (Fragmente des uigurischen ‚sūtras der Acht Lichter' aus dem Besitz von Graf Ōtani, eine Nachlese)", *The Bulletin of Toyohashi Junior College*, Jh. 59: 91-100.
—, 1986: "Uighur Fragments of the Block-Printed Text, »Säkiz törlügin yarumïš nom bitig«", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 24-25: 325-346.
—, 1991: "Some Remarks on the Turkish *Quanši-im* Sūtra with an Appendix on a Fragment formerly called ‚Su-wen zhencang'", *Bulletin of the Society for Western and Soathern Asiatic Studies, Kyoto University*, 34, March: 1-32.
—, 1992: "A Recent Study on the Uighur Document of Pintung's Petition", *Türk Dilleri Araştırmaları*: 35-46.
—, 1996: "Eski Uygurlarda *ög bitig* üzerine," *Türk Dilleri Araştırmaları*, 6: 57-62.
—, 2008: "A brief note on both verbs, *körtgür-* (A) and *körgit-* (B) in Old Turkic," *Festschrift in Honor of Talat Tekin / Türk Dilleri Araştırmaları*, 18: 243-252.
—, 2010: *Bussetsu tenchi hachiyō sinjukyō ikkan Torukogo yaku no kenkyū*. [1.] *Kenkyū hen*. [2.] *Zuhan, shiryō hen*. [İngilizce başlık: *A Study of the Buddhist Sūtra Called* Säkiz yükmäk yaruq *or* Säkiz törlügin yarumïš yaltrïmïš *in Old Turkic*. [1.] *Text Volume*. [2.] *Facsimile Volume*]. Kyōto.
—, 2015: *A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumïš Yaltrïmïš in Old Turkic*, Brepols publ., Turnhout. [BT XXXIII]
ÖLMEZ, Mehmet, 1991: *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm)*. (*Suvarṇaprabhāsasūtra*)

Ankara. (TDiAD. 1.)
—, 1993: "Ein weiteres alttürkisches *Pañcatantra*-Fragment", *UAJb NF* 12: 179-191, '3.
—, 1994: "Uygurca Xuanzang-Biyografisindeki Çince Alıntılar", *Türk Dilleri Araştırmaları,* 4: 109-143.
—, 1997: "Kurzer Überblick über die Buddhistische-Übersetzungsliteratur in Alttürkisch (Eski Türkçe Budist Çeviri Edebiyatına Kısa Bir Bakış)", *Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış: Nevin Önberk Armağanı*, yay. M. Ölmez, Ankara: 225-256.
—, 1999: "Süryanî Harfli Eski Uygurca Bir Tıp Metni", *3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*, Ankara: 815-820
—, 2002: "Eski Türkçe Etimolojiler (1)", *Türk Dilleri Araştırmaları* 12. 189-198.
ÖLMEZ, Mehmet, ve Klaus RÖHRBORN, 2001: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie III. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain hrsg., übersetzt und kommentiert.* Wiesbaden. (Xuanzangs Leben und Werk. 7. VdSUA. 34.) [HT III]
ÖZBAY, Betül, 2014: *Huastuanift. Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, TDK, Ankara.
ÖZERTURAL, Zekine, 1996: *Maniheist Uygur Metinlerinin Dil Özellikleri ve Sözvarlığı*, Hacettepe Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
—, 2006: *Der Uigurische Manichäismus. Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I und III von Albert von Le Coq*, (VdSUA. 74) Wiesbaden.
RACHMATI, G. R., 1937: *Türkische Turfan-Texte VII. Mit sinologischen Anmerkungen von Dr. Wolfram Eberhard.* Berlin. (APAW. Phil.-hist. Kl. 1936:12) [Tıpkıbasım: *SEDTF* 2, 290-411.]
RADLOFF, Wilhelm, 1909: *Chuastuanift, das Bussgebet der Manichäer*, St. Petersburg.
—, 1911: *Kuan-ši-im Pusar. Eine türkische Übersetzung des XXV. Kapitels der chinesischen Ausgabe des Saddharmapuṇḍarīka. Hrsg und übersetzt.* [Ek I: *Bruchstück des Ārya Rājāvavādaka genannten Mahāyāna Sūtra* (69-90); Ek II: *Ein Fragment aus der Prajñāpāramitā(?)* (91-103); Ek III: Başlıksız (103-109); Ek IV: Başlıksız (110)], St. Pétersbourg. (Bibliotheca Buddhica. 14.) [Tıpkıbasımı: Osnabrück 1970]
RADLOFF, Wilhelm, Baron Alexander von STAËL-HOLSTEIN, 1910: *Ṭišastvustik.* Ein in türkischer Sprache bearbeitetes buddhistisches Sūtra. I. Transscription und Übersetzung von W. Radloff. II. Bemerkungen zu den Brāhmīglossen des *Ṭišastvustik* Manuscripts (Mus. As. Kr. VII) von Baron A. von Staël-Holstein. St. Petersburg. (Bibliotheca Buddhica. 12.)
RADLOFF, Wilhelm, Sergey E. MALOV, 1913: *Suvarṇaprabhāsa* (sutra zolotogo bleska), Tekst uygurskoy redakcii I-II. Sanktpeterburg. (Bibliotheca Buddhica, 17.)
—, 1917: *Suvarṇaprabhāsa* III-IV. Sanktpeterburg.
—, 1928: *Uigurische Sprachdenkmäler. Materialien nach dem Tode des Verfassers mit*

Ergänzungen von Sergey Malov herausgegeben. Leningrad. (AdW der Union der Sozialistischen Soviet Republiken.)

—, 1930: *Suvarṇaprabhāsa (Das Goldglanz-Sūtra) I-III, aus dem Uigurischen ins Deutsche übersetzt von Dr. W. Radloff, nach dem Tode des Übersetzers mit Einleitung von S. Malov herausgegeben*. Leningrad. (IV. yayımlanmadı) (Bibliotheca Buddhica, 27.)

RASCHMANN, Simone-Christiane 1995: *Baumwolle im türkischen Zentralasien. Philologische und wirtschaftshistorische Untersuchungen anhand der vor-islamischen uigurischen Texte*. Wiesbaden. (VdSUA. 44.).

—, 2000-2005: *Alttürkische Handschriften. Teil 6. Berliner Fragmente des Goldglanz-Sutras*. Teil 1: *Vorworte und erstes bis drittes Buch*, Stuttgart, 2000; Teil 5. *Berliner Fragmente des Goldglanz-Sutras. Teil 2: Viertes und Fünftes Buch*, Stuttgart, 2002; Teil 3: *Sechstes bis Zehntes Buch - Kolophone, Kommentare und Versifizierungen – Gesamtkonkordanzen*, Stuttgart, 2005.

RÓNA-TAS, András ve Árpád Berta, 2011: *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. Part 1: *Introduction, A-K* (618 s.), Part 2: *L-Z, Conclusions, Apparatus*. Turcologica 84, Harrassowitz Verlag 2011.

RÖHRBORN, Klaus, 1971: *Eine uigurische Totenmesse. Text, Übersetzung, Kommentar*. Berlin. (Deutsche AdW zu Berlin. ZAGA. SGKAO. 4. BT II.)

—, 1976: "Fragmente der uigurischen Version des ‚Dhāraṇī-Sūtras der großen Barmherzigkeit' ", *ZDMG* 126: 87-100.

—, 1983: "Zur Terminologie der buddhistischen Sekunderüberlieferung in Zentral-asien", *ZDMG*, 133: 273-296.

—, 1977-1998: *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. Lieferung 1 *a – agrıg*. Wiesbaden 1977; Lieferung 2 *agrıglan- – anta*. Wiesbaden 1979; Lieferung 3 *anta – asanke*. Wiesbaden 1981; Lieferung 4 *asankelıg – ayat-*. Wiesbaden 1988; Lieferung 5 *ayatıl- – ämgäklig*. 6. *ämgäksin- — ärŋäk*. Wiesbaden 1998.

—, 1991: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain hrsg., übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden. (Xuanzangs Leben und Werk. 3. VdSUA. 34.).[HT VII]

—, 1996: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain hrsg., übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden (Xuanzangs Leben und Werk. 5. VdSUA. 34.). [HT VIII]

—, 2010: *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, – Neubearbeitung – I. Verben. Band 1: *ab- – äzüglä-*, Stuttgart.

—, 2015: *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, – Neubearbeitung -- II. Nomina-Pronomina-Partikeln. Band 1: *a - asvık*, Stuttgart.

RÖHRBORN, Klaus, Ahmet TEMİR ve Kōgi KUDARA, 1984: "Die alttürkischen

Abitaki-Fragmente des Etnografya Müzesi Ankara", *Turcica* 16: 12-28.

SAGUCHI, Tôru, 2000: "The Uyghurs and other Non-Muslim Turks under Mongol Dominion, circa 12000-1350", *PhTF*, III., ed. L. Bazin, Gy. Hazai, Klaus Schwarz Verlag, 219-234.

SCHARLIPP, Wolfgang, 1980-83: "Kurzer Überblick über die buddhistische Literatur der Türken", *Materialia Turcica*, Bd. 6: 37-53.

—, 1992: *Die frühen Türken in Zentralasien, eine Einführung in ihre Geschichte und Kultur*. Darmstadt.

—, 2005: *Die alttürkische Literatur. Einführung in das vorislamische Schrifttum*, Verlag auf dem Ruffel, Engelschoff.

SEMET, Ablet 2005: *Lexikalische Untersuchungen zur uigurischen Xuanzang-Biographie*. Wiesbaden. (Xuanzangs Leben und Werk. 8. VdSUA. 34.).

SERTKAYA, Osman, 1986: "Eski Türk Şiirinin Kaynaklarına Toplu Bir Bakış", *Türk Dili* 409 (Ocak 1986): 43-80.

SERTKAYA, Osman ve Klaus RÖHRBORN, 1984: "Bruchstücke der alttürkischen Amitābha-Literatur aus Istanbul", *UAJb NF* 4: 97-117.

SHŌGAITO, Masahiro, 1981: "Ein uigurisches Fragment eines Beichttextes", *Scholia, Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde*.Wiesbaden: 163-169 + 1 Tafel.

—, 1984: *On the Two Buddhist Uigur Texts: with Special Reference to the Avadānas Suitable to Avalokiteśvara-sūtra <Glossary>*. Kobe.

—, 1986: "Uigurugo bunken ni dōnyū-sareta kango ni kan-suru kenkyū / Chinese Loan Words in Uighur", *Studies on the Inner Asian Languages / Nairiku Ajia gengo no kenkyū*, II, 1986: 124-156.

—, 1988: "Passages from Abhidharma-nyāyānusāra-śāstra Quoted in the Uighur Text Or. 8212-75B, British Library", *Studies on the Inner Asian Languages / Nairiku Ajia gengo no kenkyū*, III, 159-207.

—, 1988: "Drei zum *Avalokiteśvara-sūtra* passende Avadānas", *Der türkische Buddhismus in der japanischen Forschung*. Hrsg. J.P. Laut u. K. Röhrborn. Wiesbaden: 56-99, Tafeln 107-119. (VdSUA, 23.)

—, 1988: The Uighur Translation of Sthiramati's *Abhidharmakośabhāṣya-ṭīkā Tattvārthā*, <Text in Transcription> 1, Kobe.

—, 1991-1993: *Studies in the Uighur Version of the Abhidharmakośabhāṣya-ṭīkā Tattvārthā*, Volume I, *Text, Translation and Commentary*. Shokado 1991; Volume II, *Text, Translation, Commentary and Glossary*. Shokado 1993; Volume III, *Facsimile Text with Introduction*. Shokado 1993.

—, 1998: "Three Fragments of Uighur Āgama,", J.P. Laut, M. Ölmez eds., *Bahşı Ögdisi. Festschrift für Klaus Röhrborn anläßlich seines 60. Geburtstags. 60. doğum yılı dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*, Freiburg/İstanbul: 363-378.

—, 2002: "Fragments of Uighur Daśabala sūtra," in M. Ölmez, Simone Christiane Raschmann eds., *Splitter aus der Gegend von Turfan. Festschrift für Peter Zieme anläßlich seines 60. Geburtstags*, İstanbul/Berlin: 291-297.

—, 2003: *Roshia shozō uigurugo bunken no kenkyū. Uiguru monji hyōki kanbun to*

uigurugo butten tekisuto. [İngilizce başlık: *Uighur Manuscripts in St. Petersburg. Chinese Texts in Uighur Script and Buddhist Uighur Texts*]. Kyōt..

—, 2008: *Uigurubun Abidaruma ronsho no bunken gaku teki kenkyū.* [İngilizce başlık: *Uighur Abhidharma Texts: A Philological Study*]. Kyōt.

—, 2009: "The Fanwangjing 梵網經 (Brahmajāla-sūtra): A Chinese Text Transcribed in the Uighur Script," 突厥语文学研究 —耿世民教授80 华诞纪念文集, ed. Zhang Dingjing, Abdurishid Yakup eds., *Tujueyu wenxue yanjiu Geng Shimin jiaoshou 80 huadan jinian wenji / Studies in Turkic philology. Festschrift in honour of the 80th birthday of Professor Geng Shimin*, Beijing: 426-434.

SHŌGAITO, Masahiro, L. TUGUŞEVA, S. FUJISHIRO, 1998: *Daśakarmapathā-vadānamālā in Uighur. From the Collection of the the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies Russian Academy of Sciences.* Kyoto.

SHŌGAITO, Masahiro, Setsu FUJISHIRO, Noriko OHSAKI, Mutsumi SUGAHARA, Abdurishid YAKUP, 2015: *The Berlin Chinese text U 5335 written in Uighur script. A reconstruction of the inherited Uighur pronunciation of Chinese*, Brepols publ., Turnhout. (BT XXXIV)

SIMS-WILLIAMS, Nicholas, Desmond DURKIN-MEISTERERNST, 2012: *Dictionary of Manichaean Sogdian and Bactrian*, Brepols. [tam adı: Dictionary of Manichaean Texts, Vol. III Texts from Central Asia and China, Part 2, Dictionary of Manichaean Sogdian and Bactrian]

SINOR Dénes, 1935-1939: "A középázsiai török buddizmusról", *Kőrösi Csoma-Archivum*, I: 353-390 ("On Turkish Buddhism in Central Asia", 391-396).

—, 1938: "Á Propos de la Biographie Ouihoure de Hiuan-Tsang", *T'oung-Pao*, CCXXXI, 543-590.

STEBLEVA, İ.V., 1965: *Poeziya tyurkov v-viii vekov*, Moskva.

ŞEN, Serkan, 2014: *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*, İstanbul.

TEKİN, Şinasi, 1959: "Altun Yaruk'un Çincesinin Almancaya Tercümesi Dolayısiyle", *TDAY-B*: 293-309, TDK, Ankara.

—, 1960: *Uygurca Metinler I, Kuanşi İm Pusar.* (Ses işiten ilâh) Vap ḫua ki atlıġ nom çeçeki sudur (Saddharmapuṇḍarīka-sūtra). Erzurum. (Atatürk Üniversitesi Yay. Araştırmalar serisi. Edebiyat ve Filoloji, 2.)

—, 1962 (1963): "Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıldönümü Dolayısı ile Birkaç Not (762-1962)", *TDAYB 1962*, 1-11.

—, 1965: "Uygur edebiyatının meseleleri (Şekiller - vezinler)", *TKA*, 2, 26-67.

—, 1970: *Abhidharmakośabhāṣya-ṭīkā Tattvārthā-nāma. The Uigur Translation of Sthiramati's Commentary on the Vasubandhu's Abhidharmakośaśāstra: Abidarim Koşavardi Şastr.* I. Text in Facsimile with Introduction. New York. (Sources of Oriental Languages and Literature 1.)

—, 1971: *Die Kapitel über die Bewußtseinslehre im uigurischen Goldglanzsūtra (IX und X)*. Ed. P. Schulz ve K. Röhrborn. Wiesbaden. (VdSUA, 3.)

—, 1976: *Uygurca Metinler II. Maytrısimit. Burkancıların mehdîsi Maitreya ile*

buluşma Uygurca iptidaî bir dram (Burkancılığın Vaibhāşika tarikatine ait bir eserin Uygurcası). Ankara (Atatürk Üni. Yay. 263. Edebiyat Fakültesi Yay. 54. Araştırma serisi. 44.).

—, 1980a: *Maitrisimit nom bitig: Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāşika-Schule. 1. Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen. 2. Analytischer und rückläufiger Index.* Berlin (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. BT IX)

—, 1980b: *Buddhistische Uigurica aus der Yüan-Zeit*, Budapeşte.

—, 1987: "Altun Yaruk'un 20. Bölümü: İligler Qanlarınıng Köni Törüsin Aymaq (= Rājaşāstra)", *JTS* 11: 133-199.

TEKİN, Talat, 1986: "İslam Öncesi Türk Şiiri", *Türk Dili* 409, Ocak 1986: 3-42.

—, 1989: *XI. Yüzyıl Türk Şiiri. Divanü Lugati't-Türk'teki Manzum Parçalar*, TDK, Ankara.

—, 1993: *Irk Bitig (The Book of Omens)*, Wiesbaden.

TEZCAN, Semih, 1974: *Das uigurishe Insadi-Sūtra*. Berlin. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. 6. BT III.)

—, 1978: "En Eski Türk Dili ve Yazını", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe.* Ankara: 271-323. (TTK Yay. 23, 1.)

TOKYÜREK, Hacer, 2015: *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç*, Kayseri.

TUGUŞEVA, L. Yu., 1971: "Three letters of Uighur princes from the ms collection of the Leningrad section of the Institute of Oriental Studies", *AOH* 24. 173-187.

—, 1980: *Fragmentı uygurskoy versii biografii syuan'-tszana*, Moskva.

—, 2008. *Sutra Obşçinı belogo lotosa. Tyurkskaya versiya, faksimile rukopisi, transkriptsıya teksta, perevod s rannesrednevekovogo tyurkskogo yazıka, predisloviye, primeçaniya, ukazatel slov*, Moskva.

—, 2013: *Uygurskiye delovıye dokumentı x-xiv vv. iz vostoçnogo turkestana*, Moskva.

TUGUŞEVA, L., Yu. ve A. L. KHOSROYEV, 2008: *Huastvanifi (Maniheyskoye pokayaniye v grehah)*, Saint Petersburg.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, I-XII, TDK, Ankara 1963-1982.

UMEMURA, Hiroshi, 1996: "A Qočo Uyghur King Painted in the Buddhist Temple of Beshbalïq," in R.E. Emmerick, W. Sundermann, I. Warnke, P. Zieme eds., *Turfan, Khotan und Dunhuang. Vorträge der Tagung "Annemarie v. Gabain und die Turfanforschung, veranstaltet von der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften in Berlin (9.-12.12.1994)*, Berlin: 361-378.

—, 2004: "The Uyghur Document SI 4b Kr. 71 Concerning the Sale of a Slave and the Loan of Silver, in D. Durkin Meisterernst, S. C. Raschmann, J. Wilkens, M. Yaldiz, P. Zieme eds,. *Turfan Revisited – The First Century of Research into the Arts and Cultures of the Silk Road*, Berlin: 358-360.

UMEMURA, Hiroshi, ve Peter ZIEME, 2015: "A Further Fragment of the Old Uighur Qianziwen", *Written Monuments of the Orient*, 2: 3-13.

UÇAR, Erdem, 2013: *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç*, İzmir.

WARNKE, Ingrid, 1978: *Eine buddhistische Lehrschrift über das Bekennen der*

Sünden. Fragmente der uigurischen Version des Chein-daochang-chanfa. Basılmamış Doktora Tezi, Akademie der Wiss. der DDR.

—, 1983: "Fragmente des 25. und 26. Kapitels des Kšanti qïlguluq nom bitig", *AoF* 10: 243-268.

WILKENS, Jens, 2000: *Alttürkische Handschriften. Teil 8. Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung*, Stuttgart. (VOHD. 13, 16.)

—, 2001: *Die drei Körper des Buddha (Trikāya) Das dritte Kapitel der uigurischen Fassung des Goldglanz-Sūtras (Altun Yaruk Sudur). Eingeleitet, nach den Handschriften aus Berlin und St. Petersburg herausgegeben, übersetzt und kommentiert*, Brepols publ.Turnhout. (BT XXI.)

—, 2007: *Das Buch von der Sündentilgung.* Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılguluk Nom Bitig. Teil 1-2, Brepols publ., Turnhout. (BT XXV)

—, 2016: *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā.* 3 cilt, 1688 s., 160 sayfa resim, Brepols publ., Turnhout. (BT XXVII)

WOGIHARA Unrai, 1979: *Kan'yaku taisho bonwa dai jiten*, Tokyo.

YAMADA, Nobuo, 1993: *Sammlung uigurischer Kontrakte*, yay. haz. J. Oda, H. Umemura, P. Zieme, T. Moriyasu, Osaka.

YANG Fuxue, 1995: "Inner Asia, The Translation of Buddhist Literature in Uygur as found in the Dunhuang Documents", *Dunhuang Yanjiu*, 4: 1-36

YAKUP, Abdurishid, 2006: *Dišastvustik: Eine altugurische Bearbeitung einer Legende aus dem catuşparişat-sūtra*, VdSUA. 34.71, Wiesbaden.

—, 2011: *Prajñāpāramitā Literature in Old Uygur*, Brepols publ., Turnhout. (BT XXVIII)

—, 2016: *Altuigurische Aparimitāyus-Literatur und kleinere tantrische Texte*, Brepols publ., Turnhout. (BT XXXVI)

YILDIRIM, Fikret, 2016 → Kormuşin 2016

ZIEME, Peter, 1966: "Beiträge zur Erforschung des X^{V}āstvānīft", *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung* XII (1966-67): 351-378.

—, 1969: *Untersuchungen zur Schrift und Sprache der manichäisch-türkischen Turfantexte* (Basılmamış doktora çalışması), Humboldt-Universität Berlin.

—, 1969: "Ein uigurisches Sündenbekenntnis", *AOH* 22: 107-121.

—, 1974: "Zu den nestorianisch-türkischen Turfantexten", *Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Völker*. Berlin: 661-668 + Tafeln 51-54.

—, 1975a: *Manichäisch-türkische Texte.* Berlin. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. BT V.)

—, 1975b: "Ein uigurischer Erntesegen", *AoF*, 3: 109-143.

—, 1976: "O vtoroy glave sutrı «zolotoy blesk»", *Turcologica*, ed. S. G. Klyaştorniy/ J. A. Petrosyan/ E. R. Tenişev, Leningrad: 341-347.

—, 1977: "Zu den Legenden im uigurischen Goldglanzsūtra", *JTS* 1: 149-156.

—, 1983: "Colophons to the Säkiz yükmäk yaruq", *AoF* 10, 1: 143-149.

—, 1984: "Indischer Schlangenzauber in uigurischer Überlieferung", *Tibetian and*

Buddhist Studies. Commemorating the 200th Anniversary of the Birth of Alexander Csoma de Körös. Ed. L. Ligeti, c. II Budapest: 425-439. (BOH. 29, 2.)

—, 1985: "Uigurische Sukhāvatīvyūha-Fragmente", *AoF* 12, 1: 129-149.

—, 1986: "Ein alttürkisches Fragment aus dem Bhaiṣajyagurusūtra", *AoF* 13, 1: 186-189.

—, 1989: "Zwei neue alttürkische Saddharmapuṇḍarīka Fragmente", *AoF* 16, 2: 370-379.

—, 1989: "Die Vorrede zum alttürkischen Goldglanz-Sūtra von 1022", *JTS* 13: 237-243.

—, 1992: *Religion und Gesellschaft im Uigurischen Königreich von Qočo. Kolophone und Stifter des alttürkischen buddhistischen Schrifttums aus Zentralasien*, Westdeutscher Verlag, Opladen.

—, 1996: *Altun Yaruq Sudur: Vorworte und das erste Buch*, Turnhout. (BBAW. Akademienvorhaben Turfanforschung. BT XVIII.)

—, 2000a: *Vimalakīrtinirdeśasūtra. Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschriftfragmenten von Berlin und Kyoto. Mit einem Appendix von Jorinde Ebert: Ein Vimalakirti-Bildfragment aus Turfan*. Brepols publ., Turnhout. (BT XX)

—, 2000b: "Das uigurische Königreich von Qočo", *PhTF*, III., ed. L. Bazin, Gy. Hazai, Klaus Schwarz Verlag, 205-212.

—, 2005: *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*, Brepols publ., Turnhout. (BT XXIII)

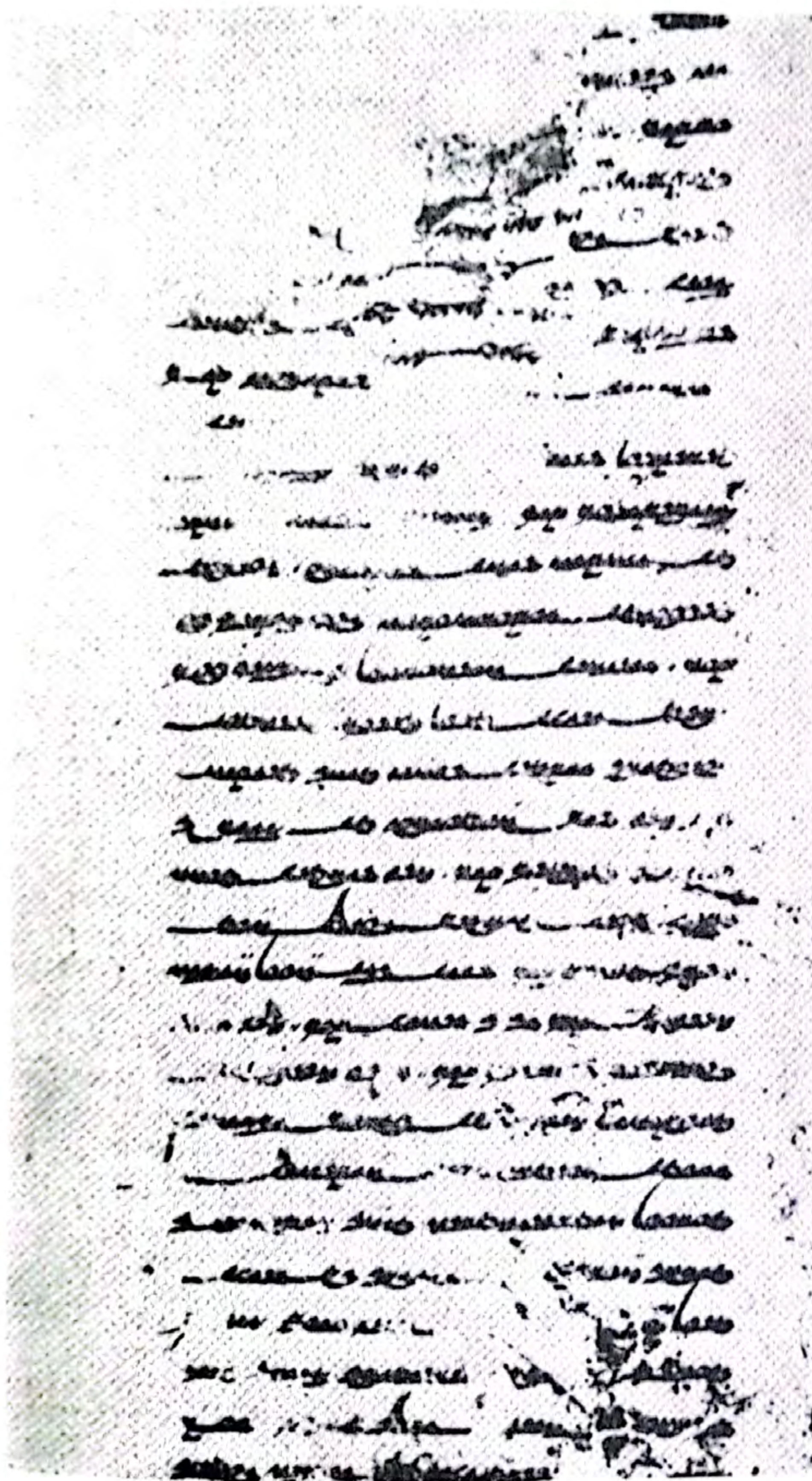
—, 2015: *Altuigurische Texte der Kirche des Ostens aus Zentralasien*, Gorgias press, Piscataway.

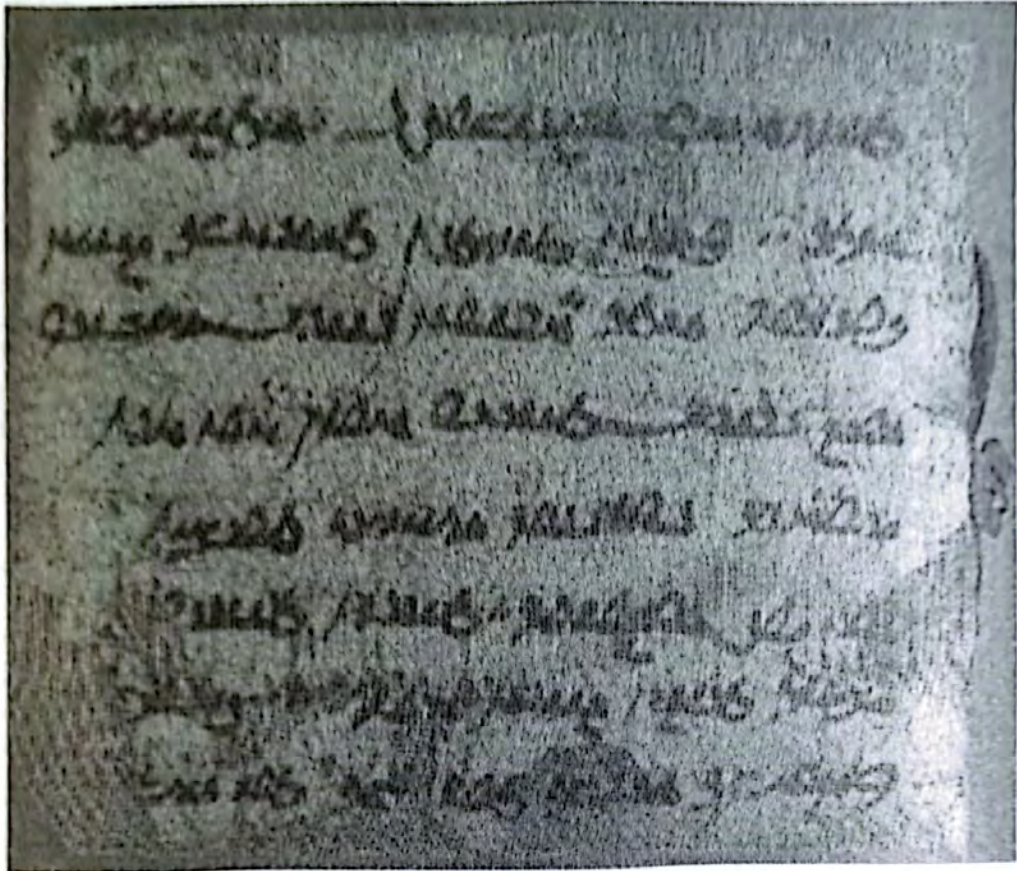
—, 2015: "Notizen zur Edition der altuigurischen *Daśakarmapathāvadānamālā* von Jens Wilkens (Berliner Turfantexte XXXVII)", academia.edu (Juni 2016)

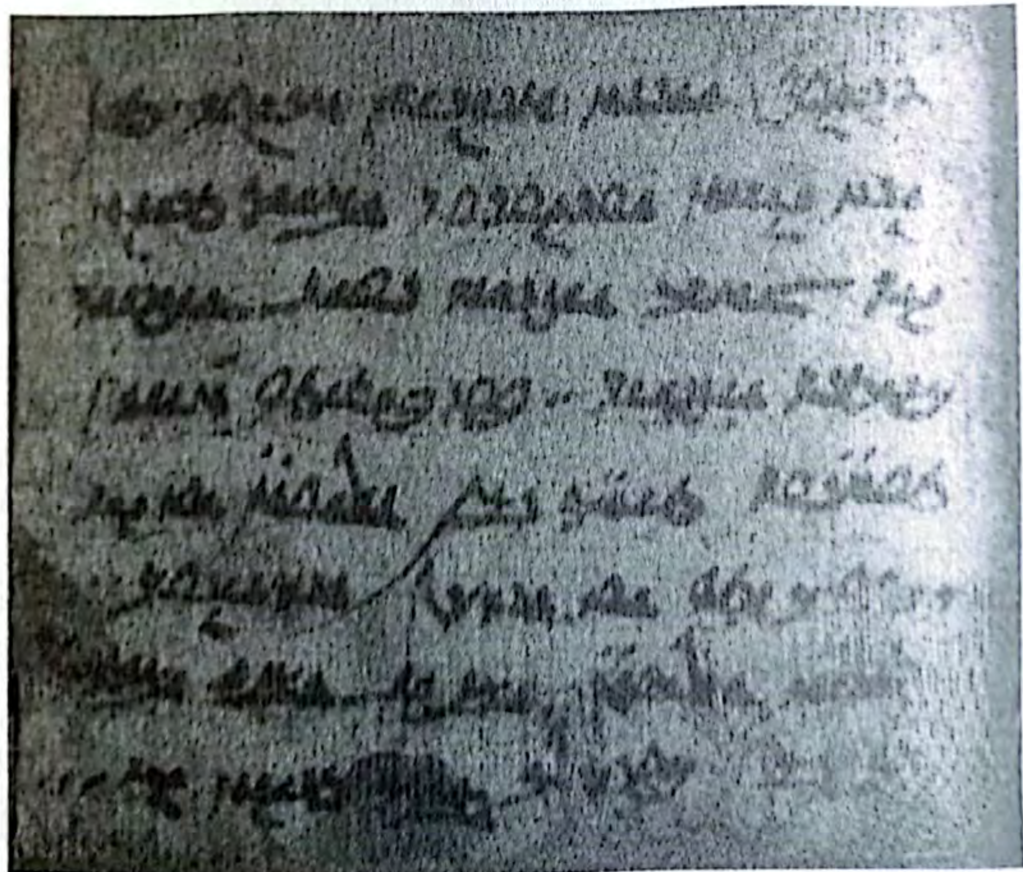
ZIEME, Peter ve Georg KARA, 1978: *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109)*. Budapest. (BOH. 22.) [aynı yıl Wiesbaden'da da yayımlandı (AF. 63.)]

EK: Eski Uygur Türkçesi İçin Örnek Alıştırma Metinleri

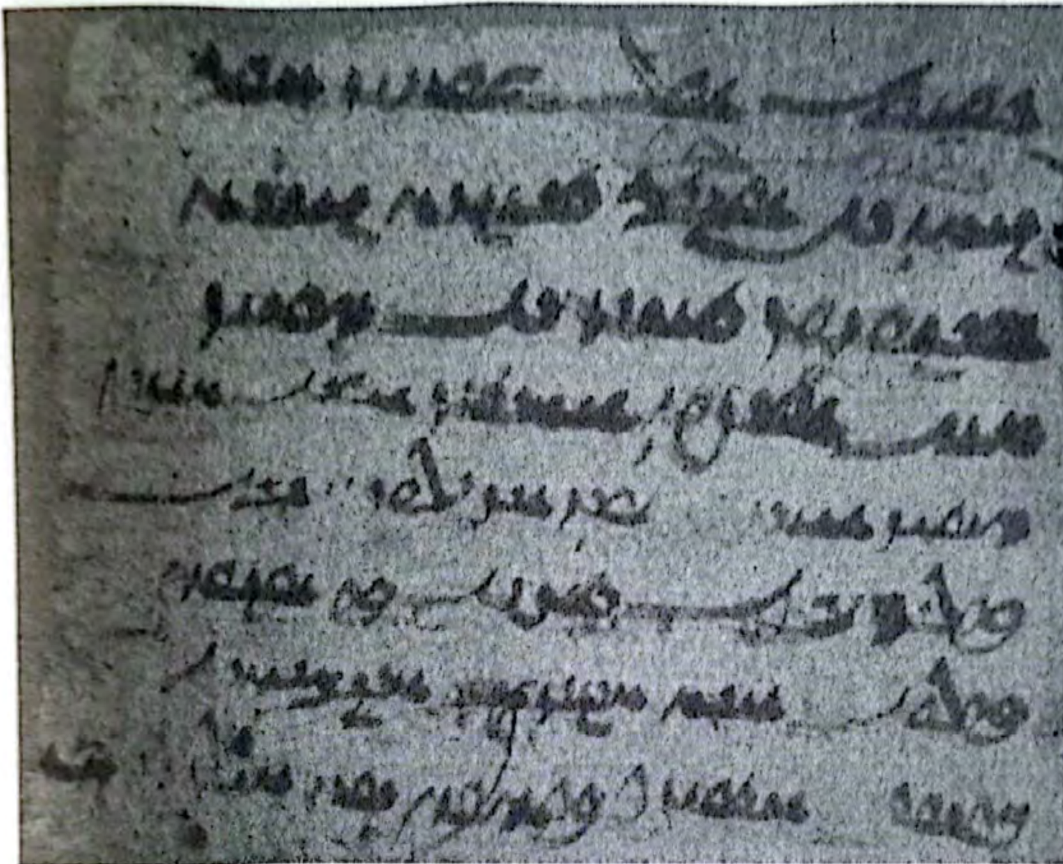
Maytrısimit Hami / Kumul nüshasından (1-29. satırlar)

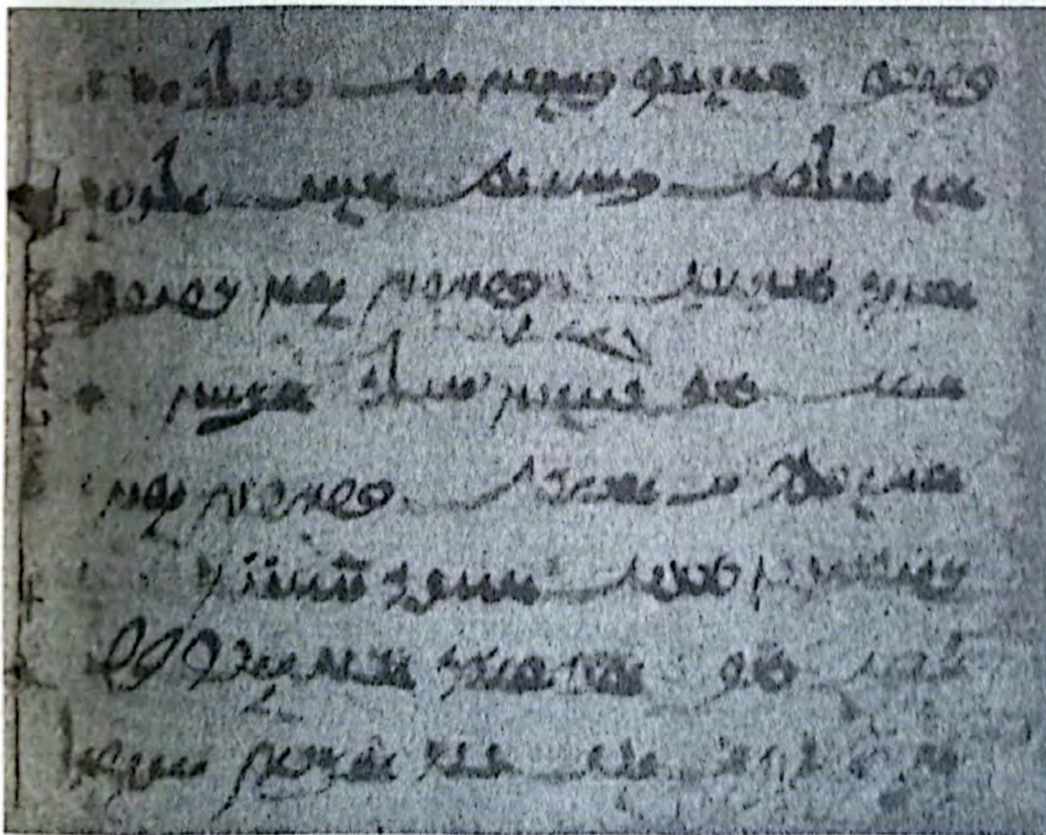

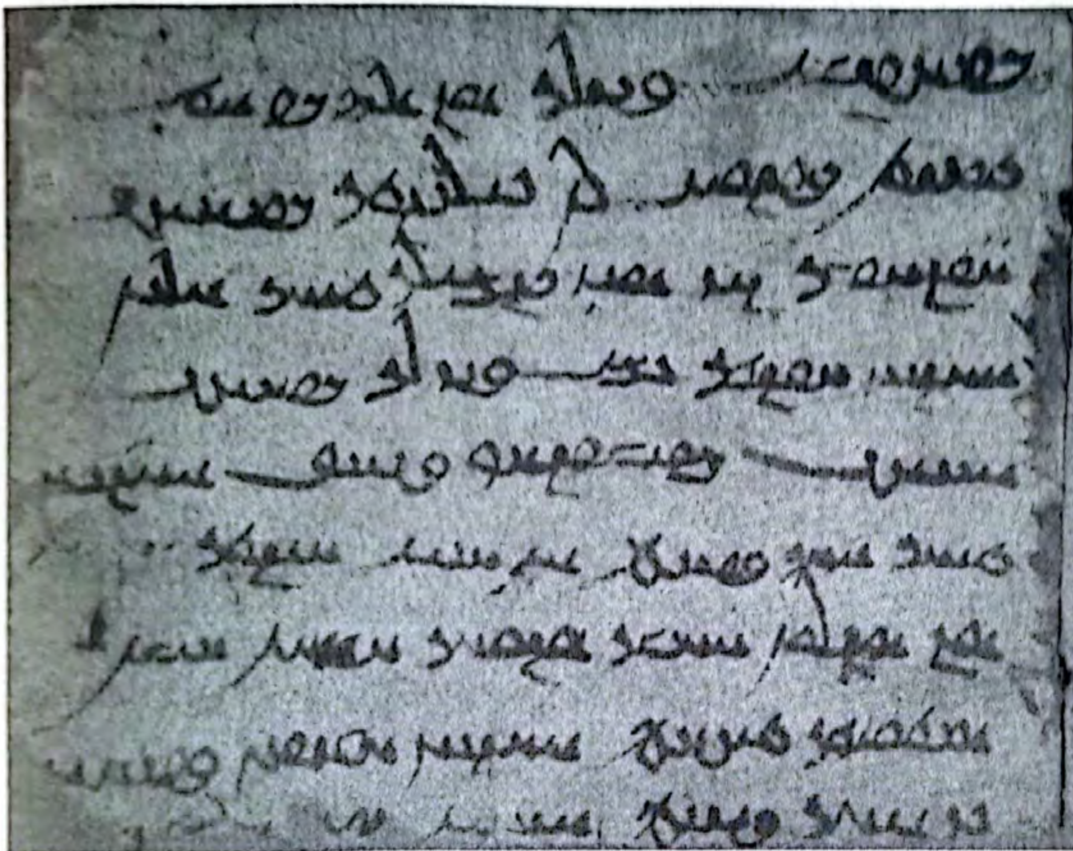
KP I – II

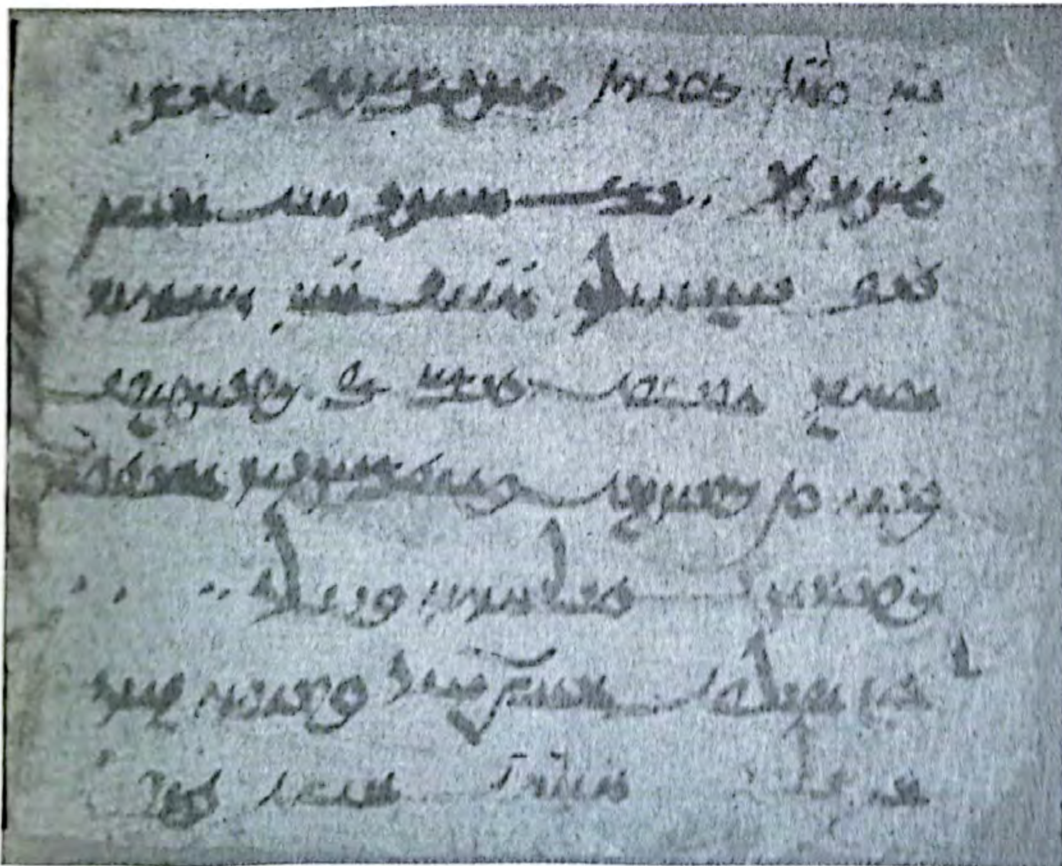

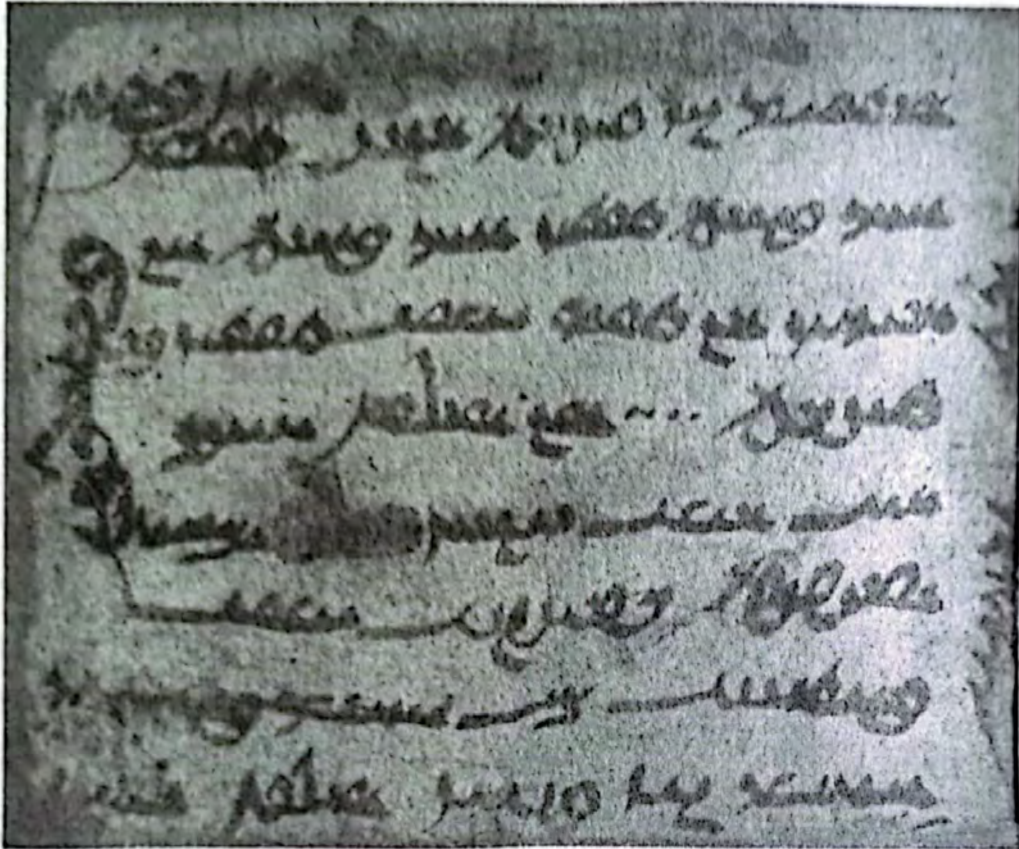
KP III - IV

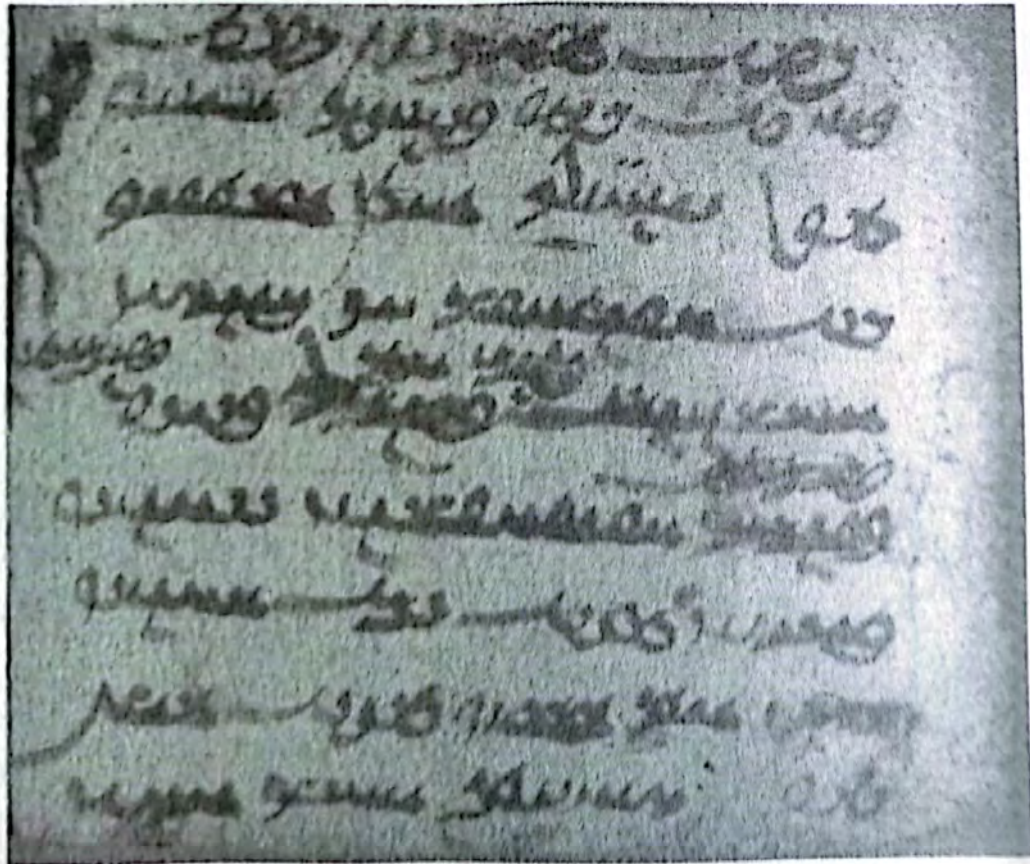
KP V – VI

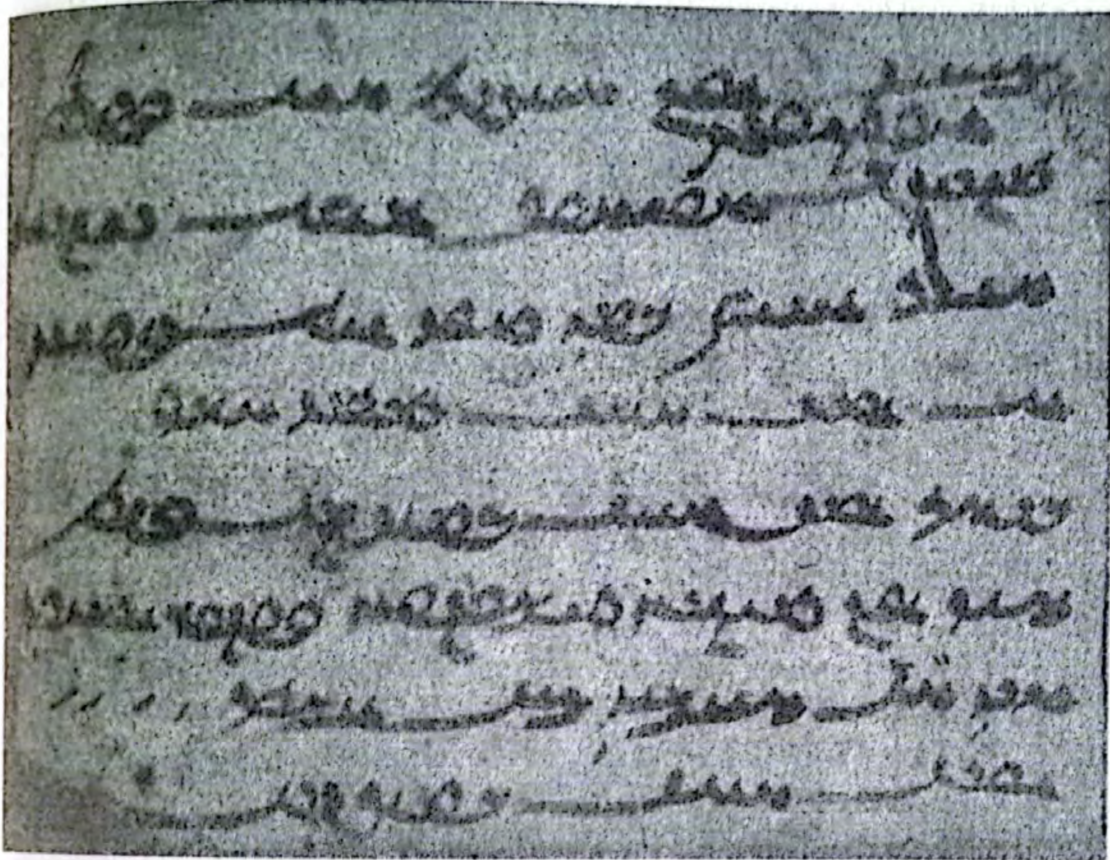

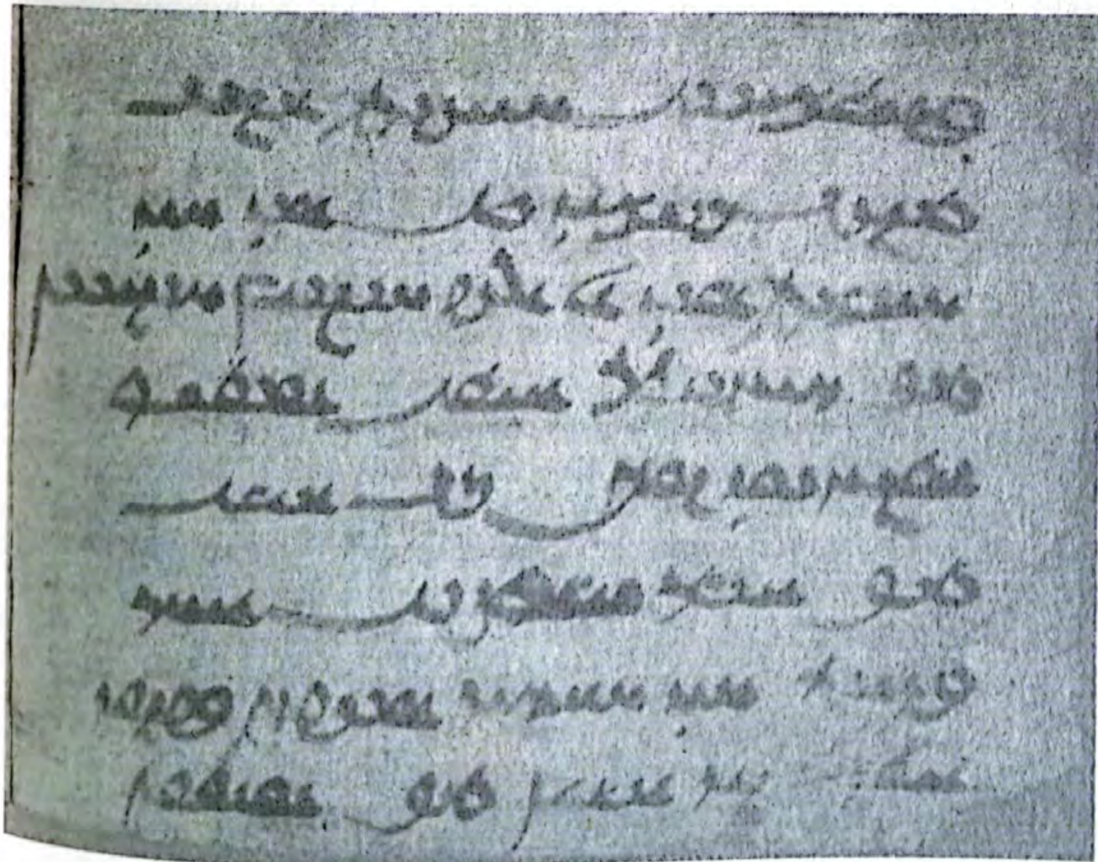
KP VII - VIII

IX–X

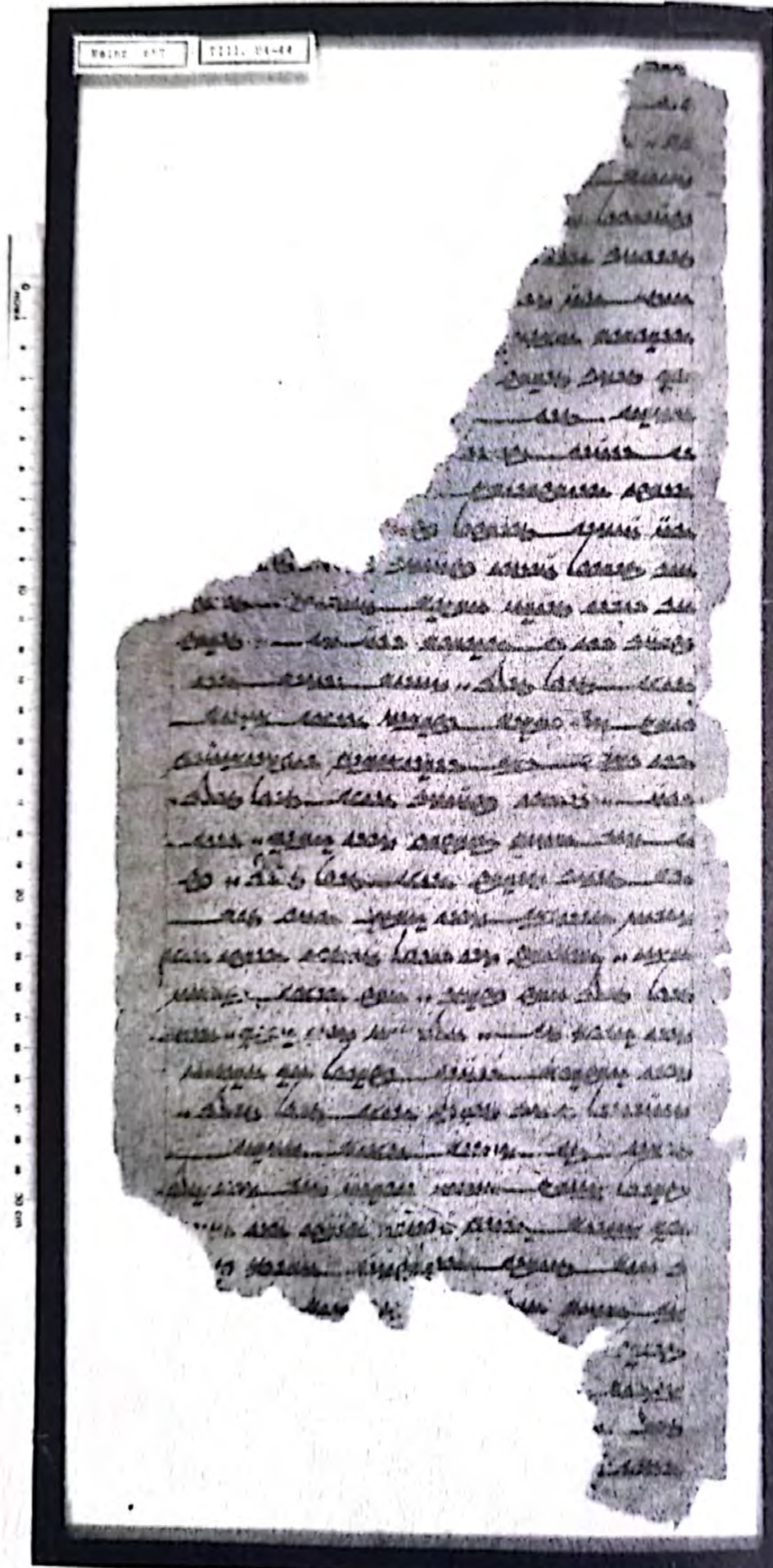
XI – XII

XIII – XIV

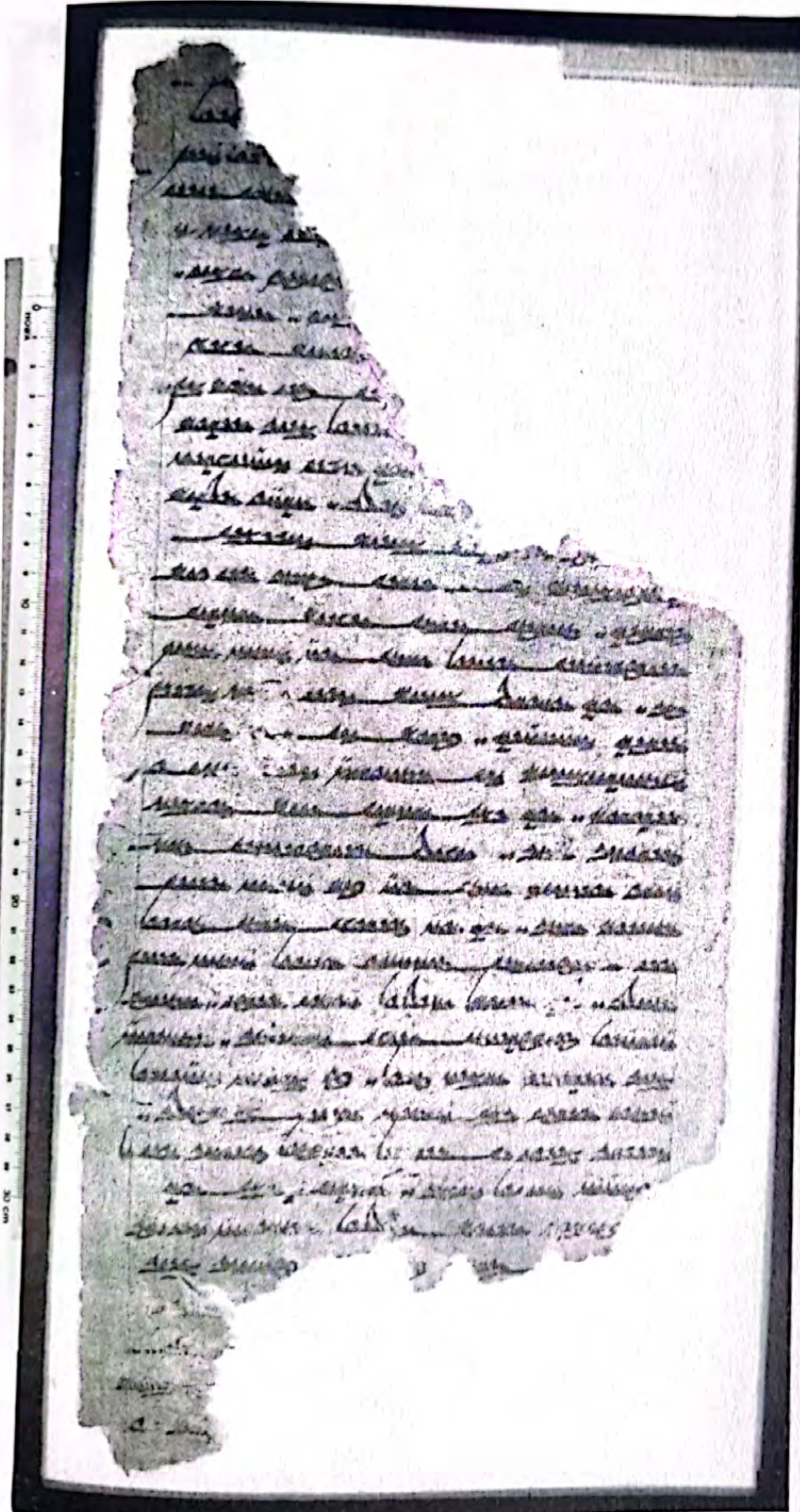
XV – XVI

XVII – XVIII

XIX XX **Kaynak :** http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8300799c/f1.image.r=pelliot+chinois+3509.lang

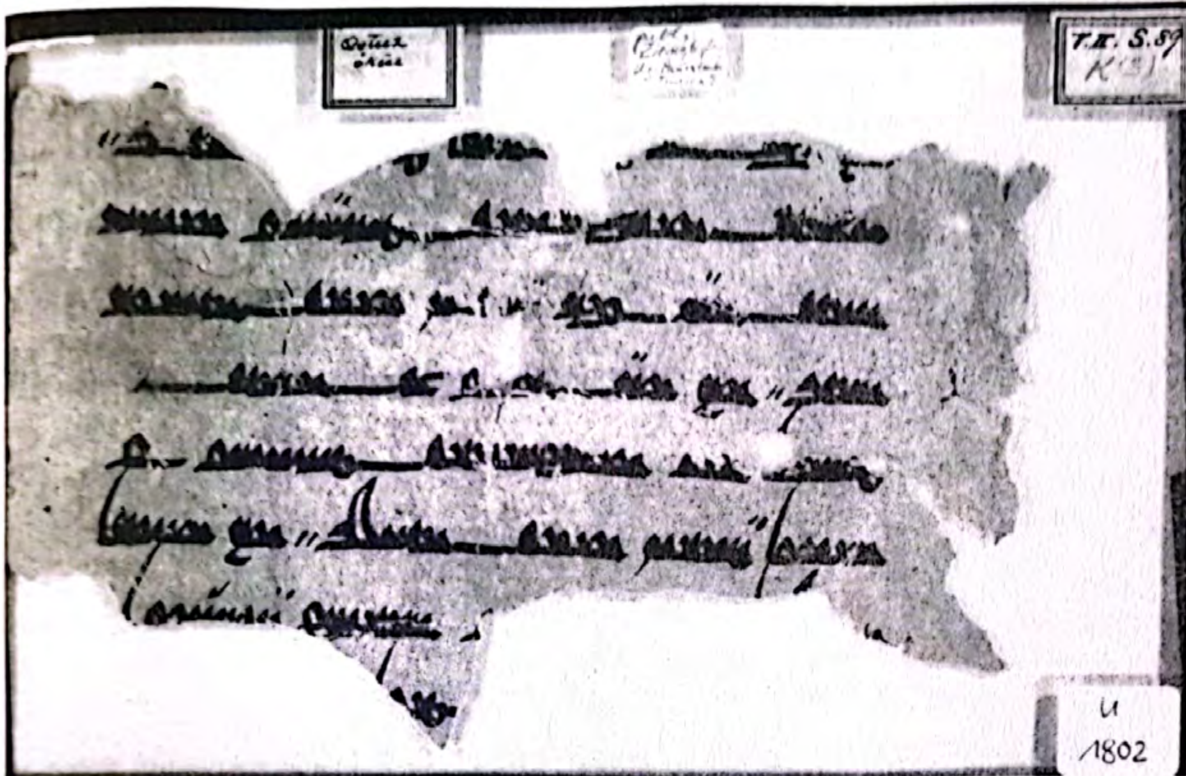

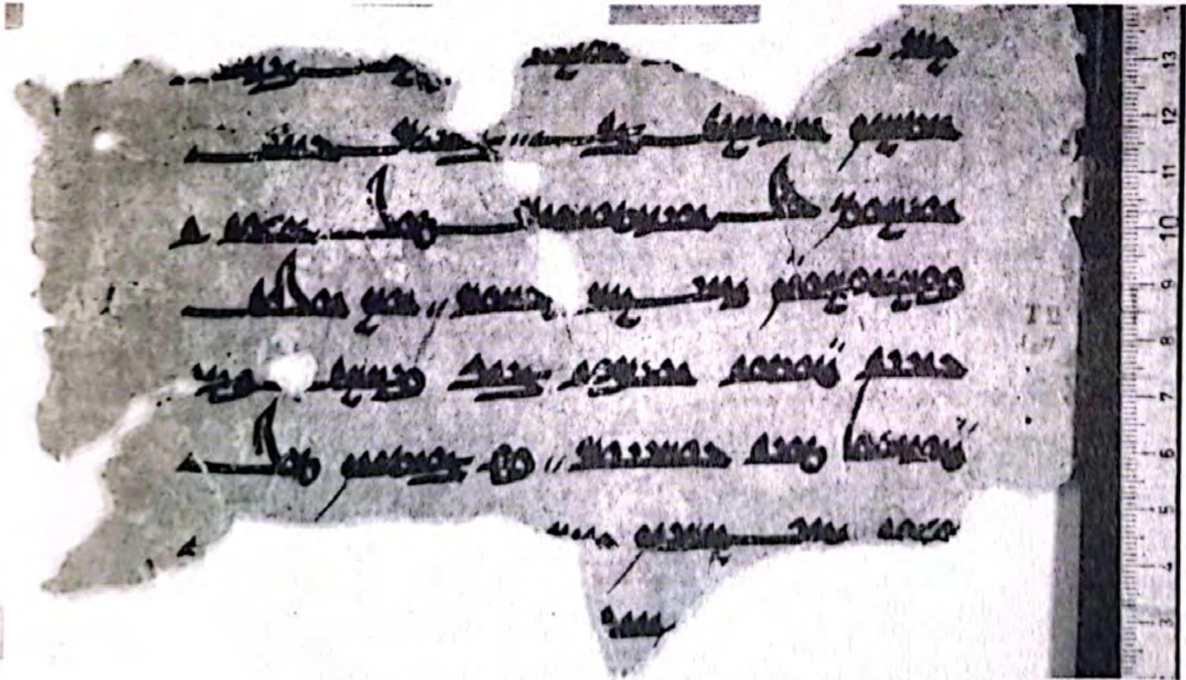
Pañcatantra fragmanları Mainz 657 ön yüz (Geissler – Zieme)

Pañcatantra fragmanları Mainz 657 arka yüz (Geissler – Zieme)

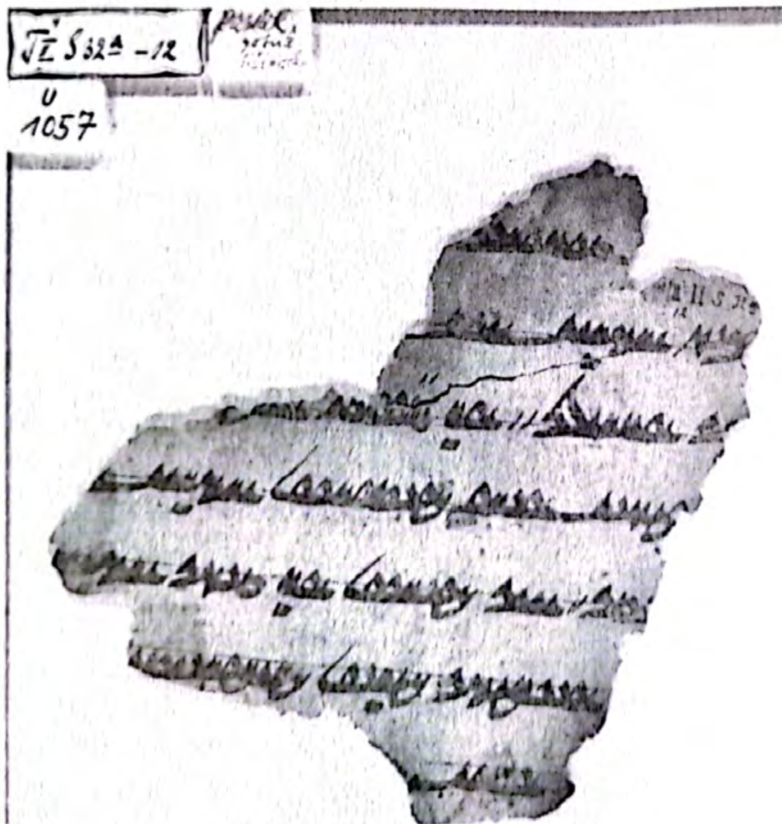
Pañcatantra fragmanları A 2 T II S 89 (Geissler – Zieme)

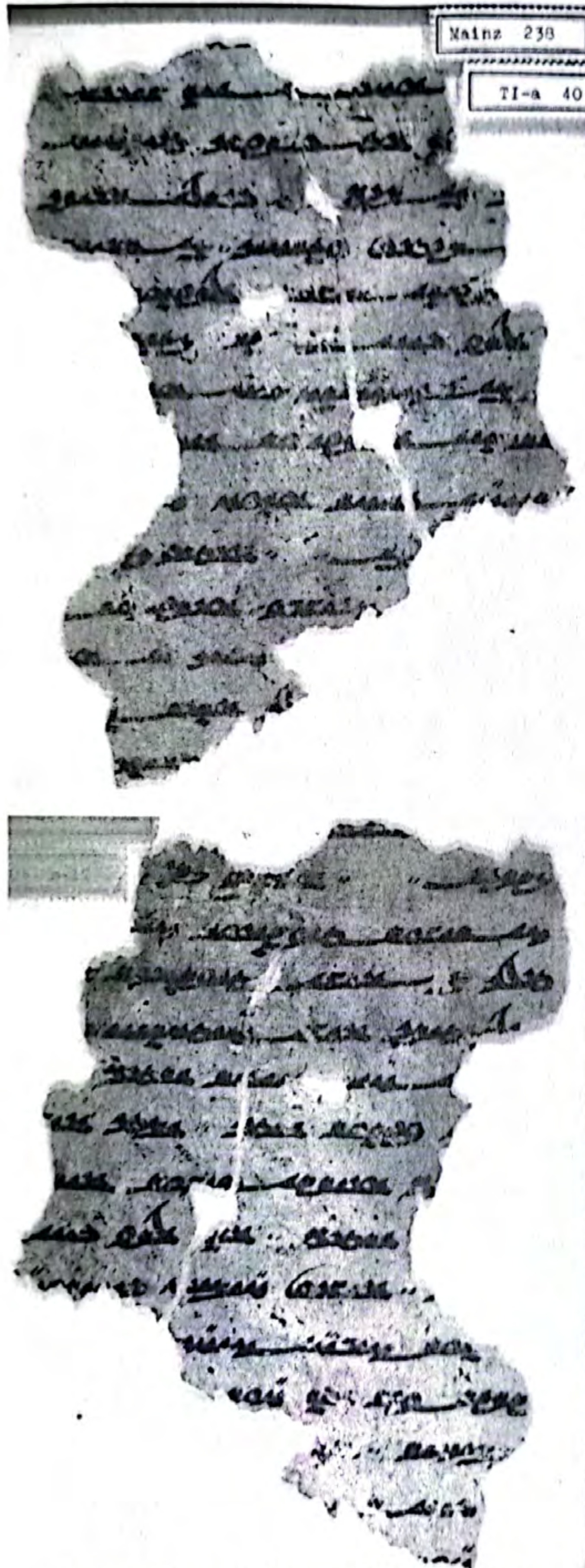

Pañcatantra fragmanları U 1802 (Geissler – Zieme)

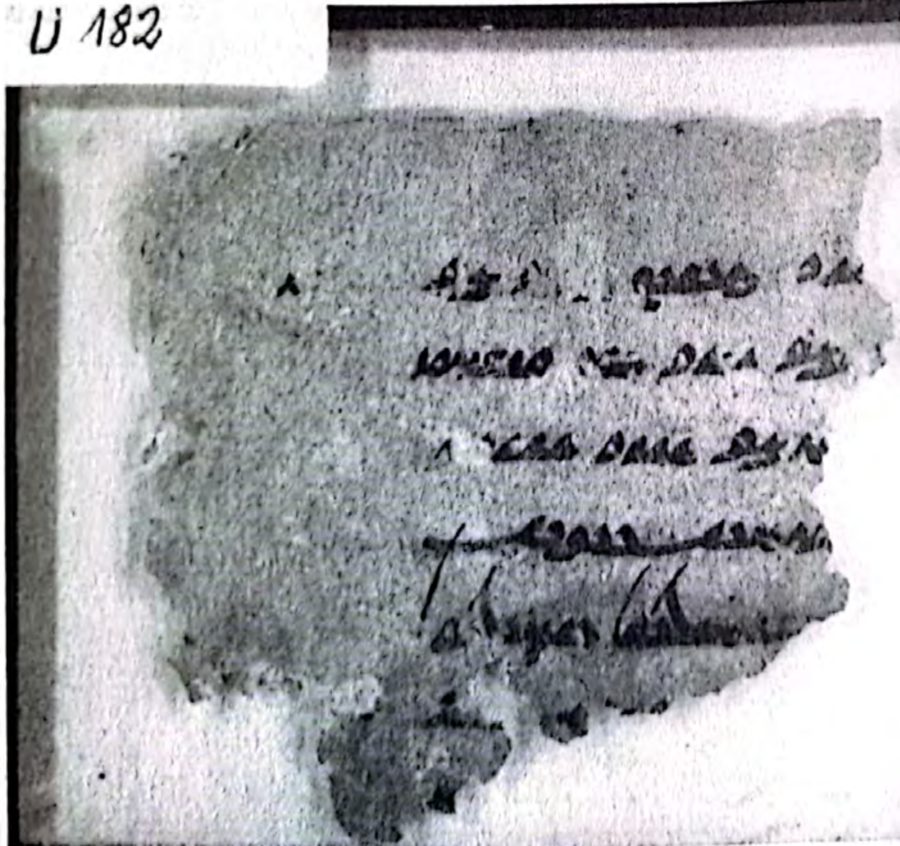

Pañcatantra fragmanları U 1057 (Geissler – Zieme)

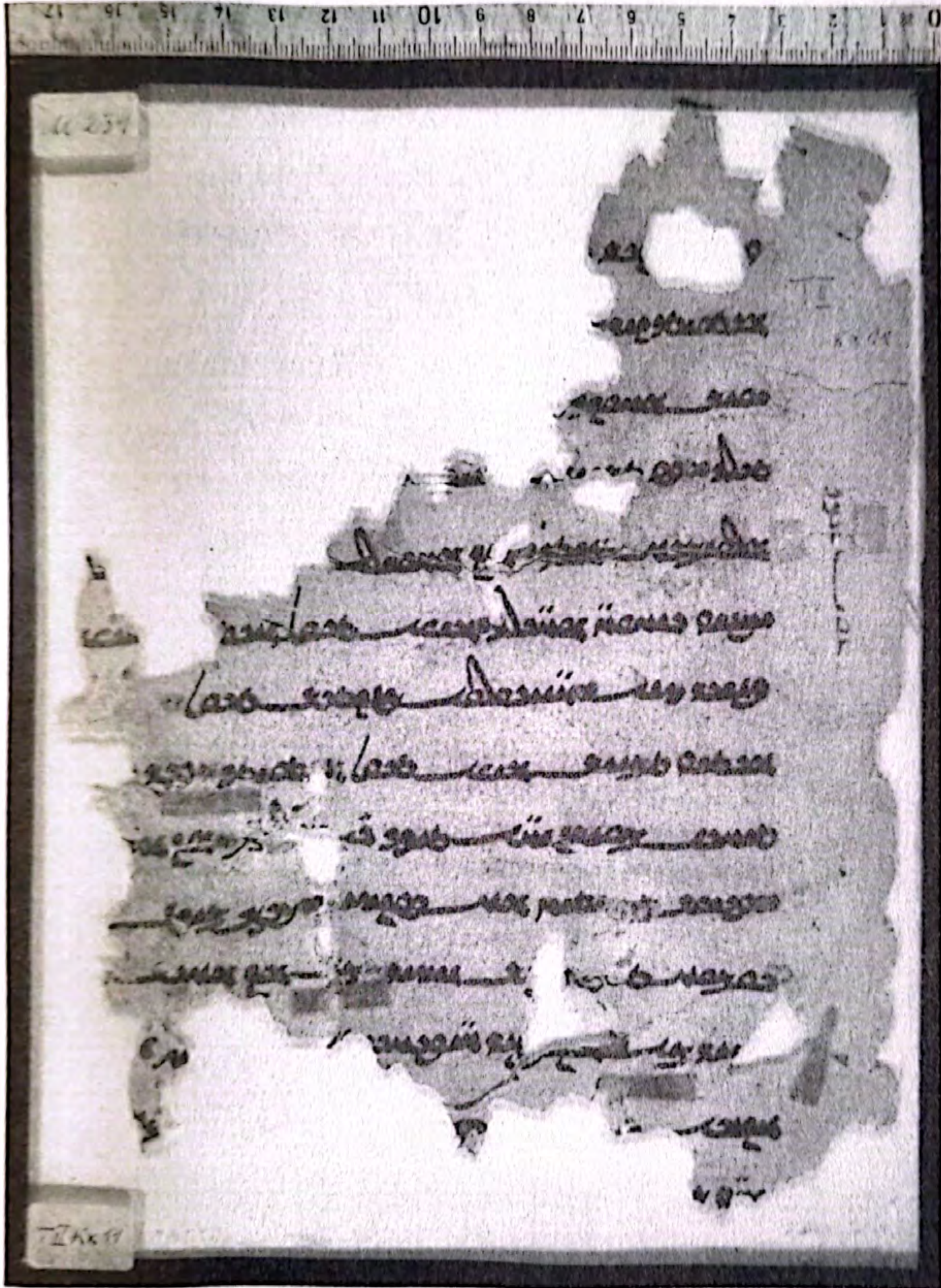

Pañcatantra fragmanları Mainz 238 (Geissler – Zieme)

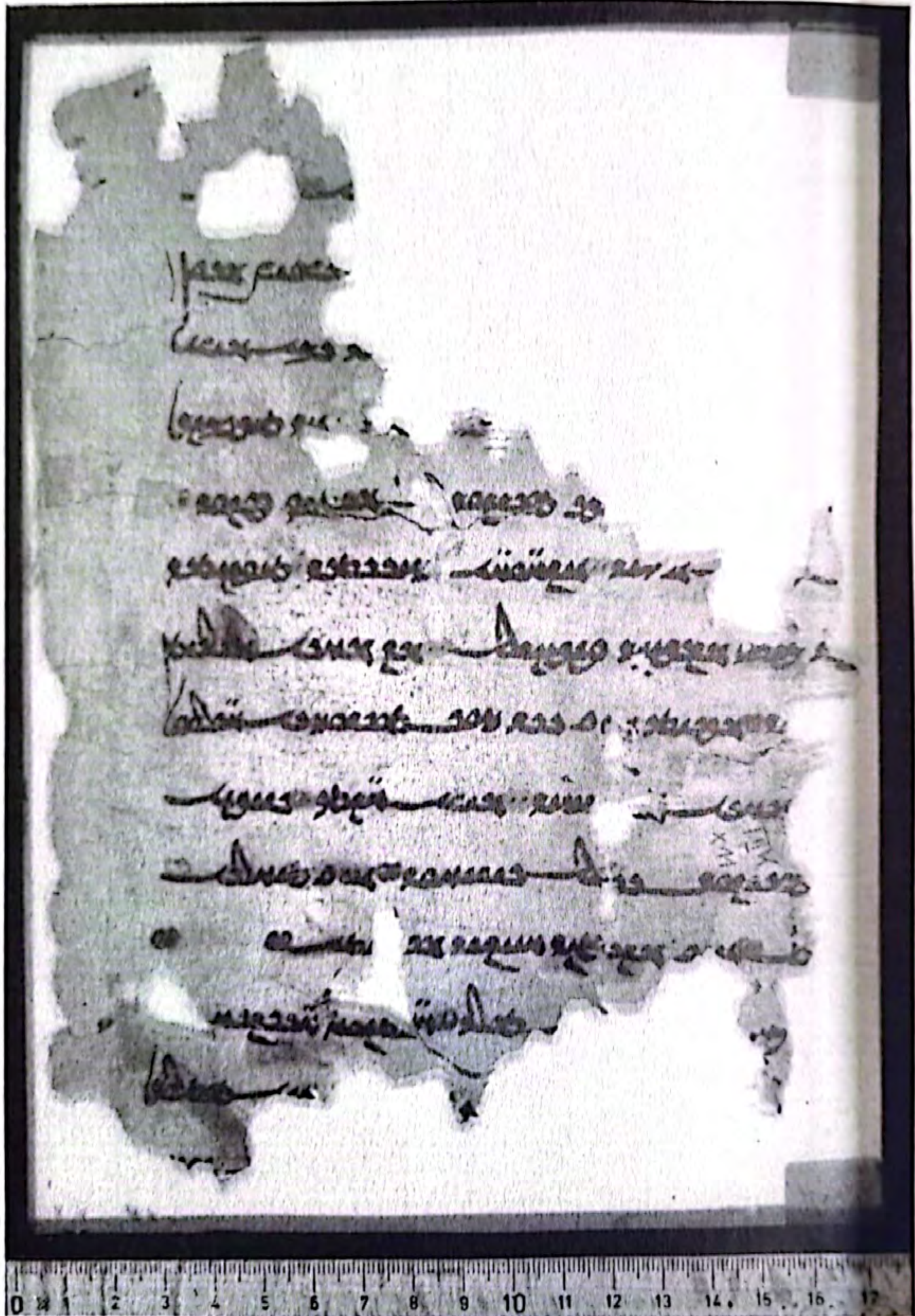

Pañcatantra fragmanları U 182 (Geissler – Zieme)

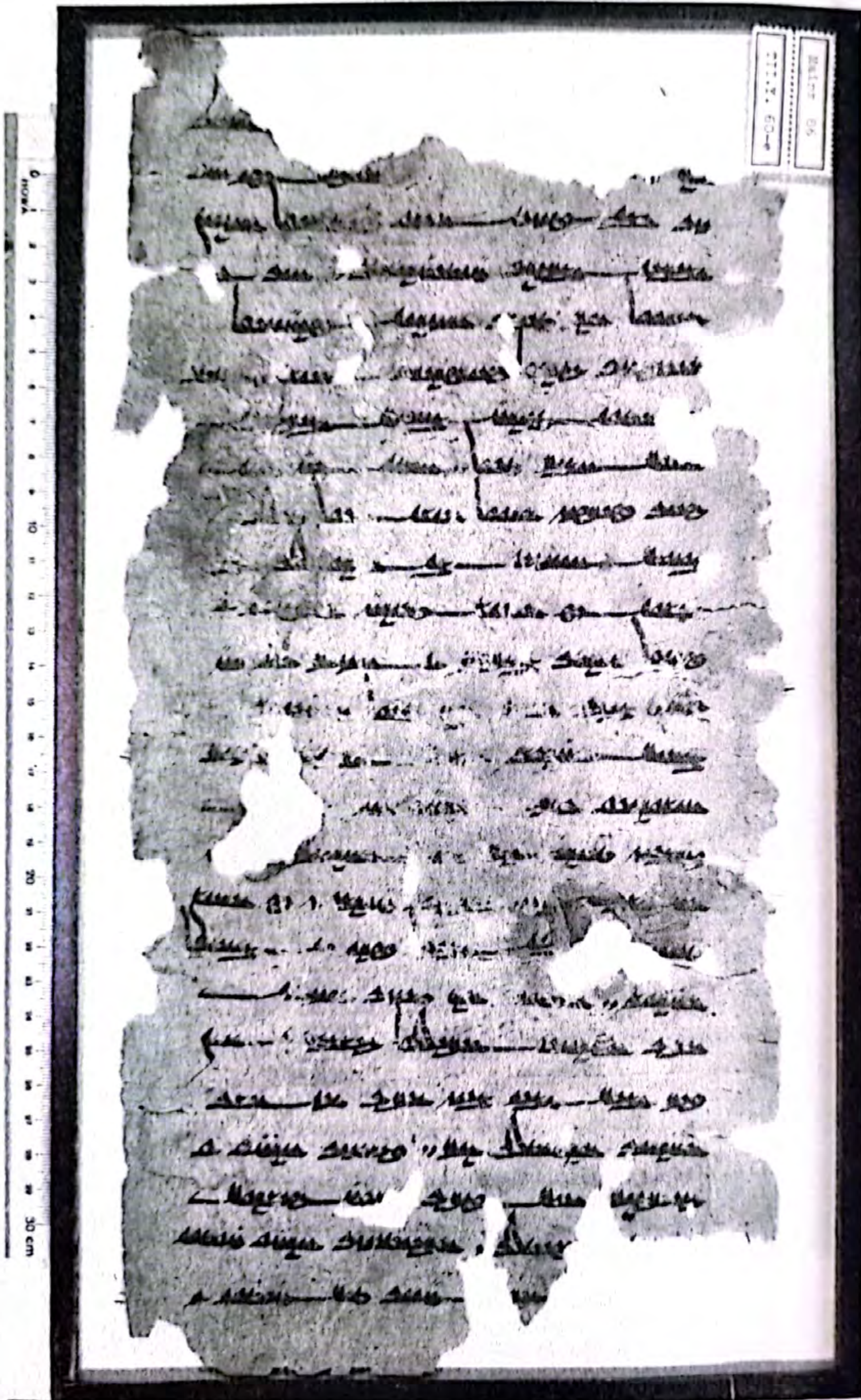

Pañcatantra fragmanları U 182 (Geissler – Zieme)

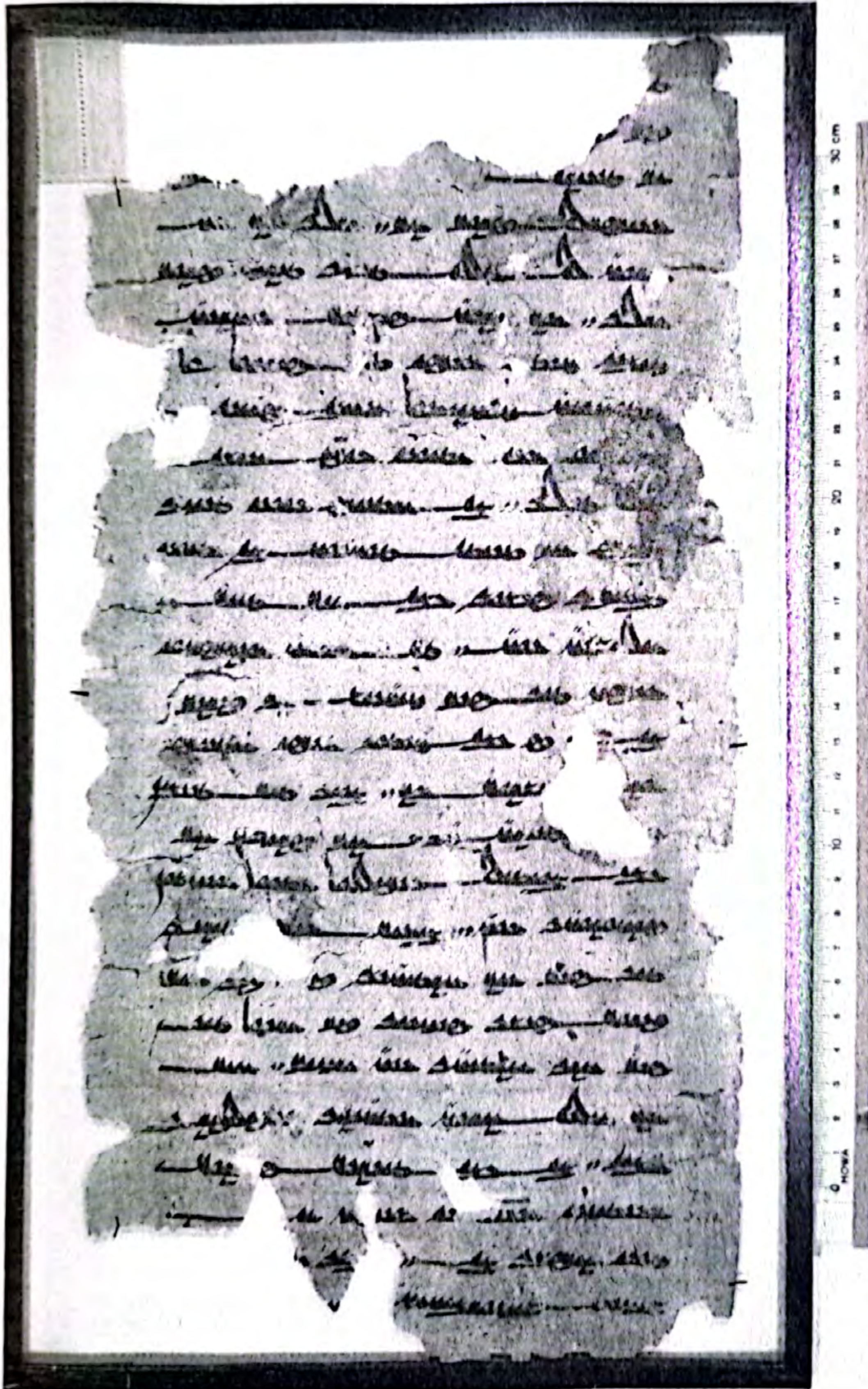

Pañcatantra fragmanları U 231 (Geissler – Zieme)

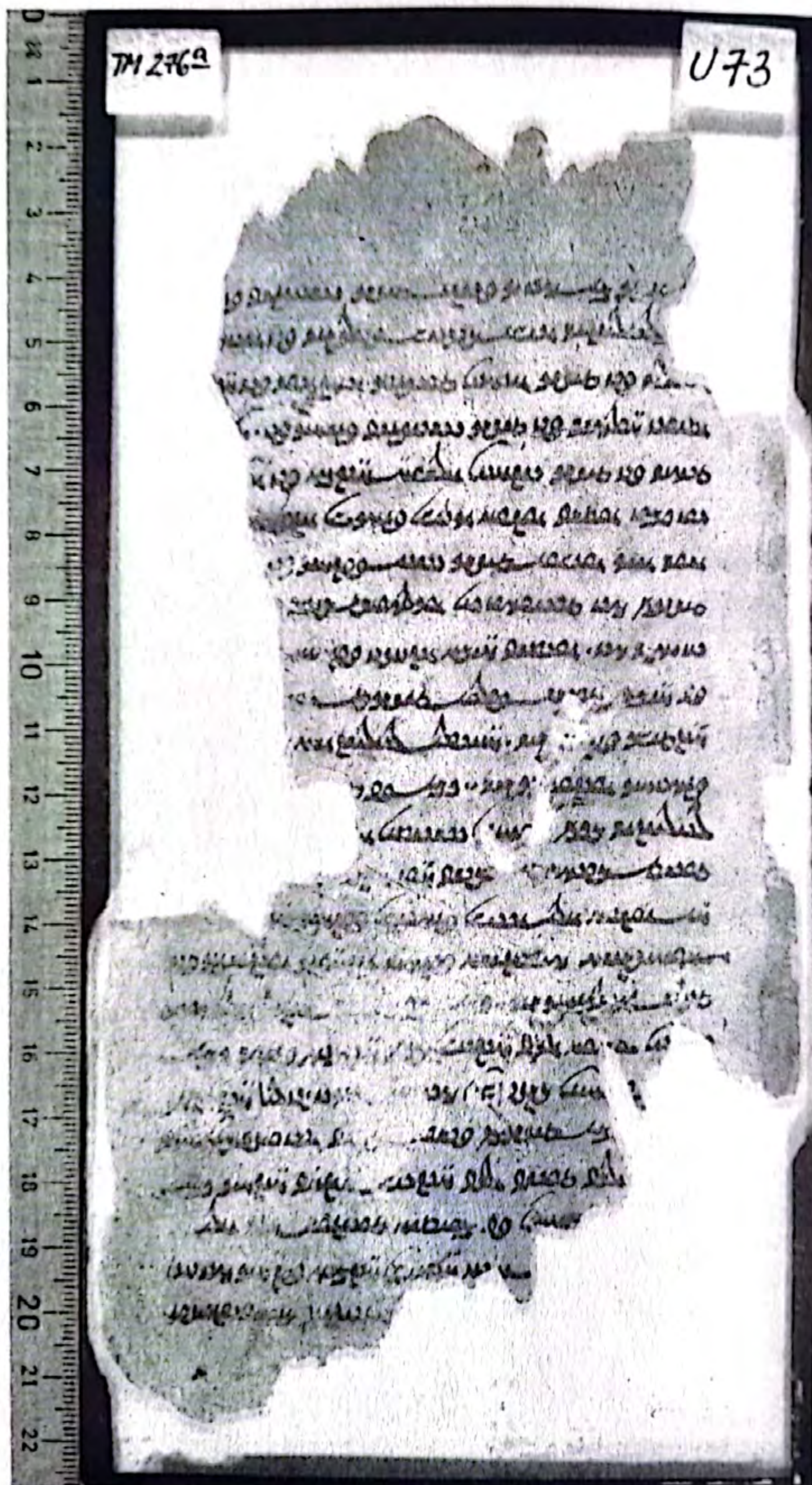
Pañcatantra fragmanları (Mehmet Ölmez)

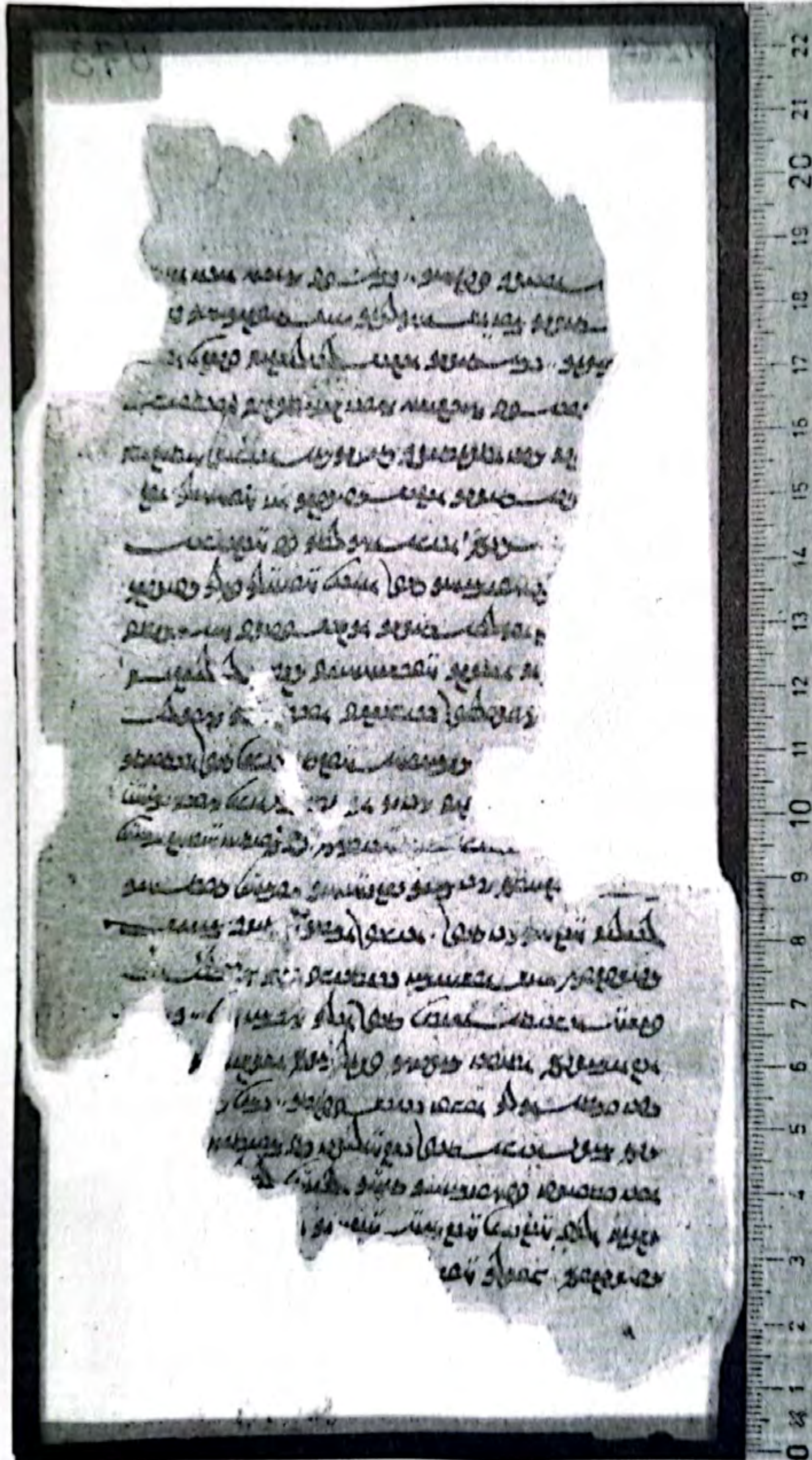
Pañcatantra fragmanları Mainz 86 (Mehmet Ölmez)

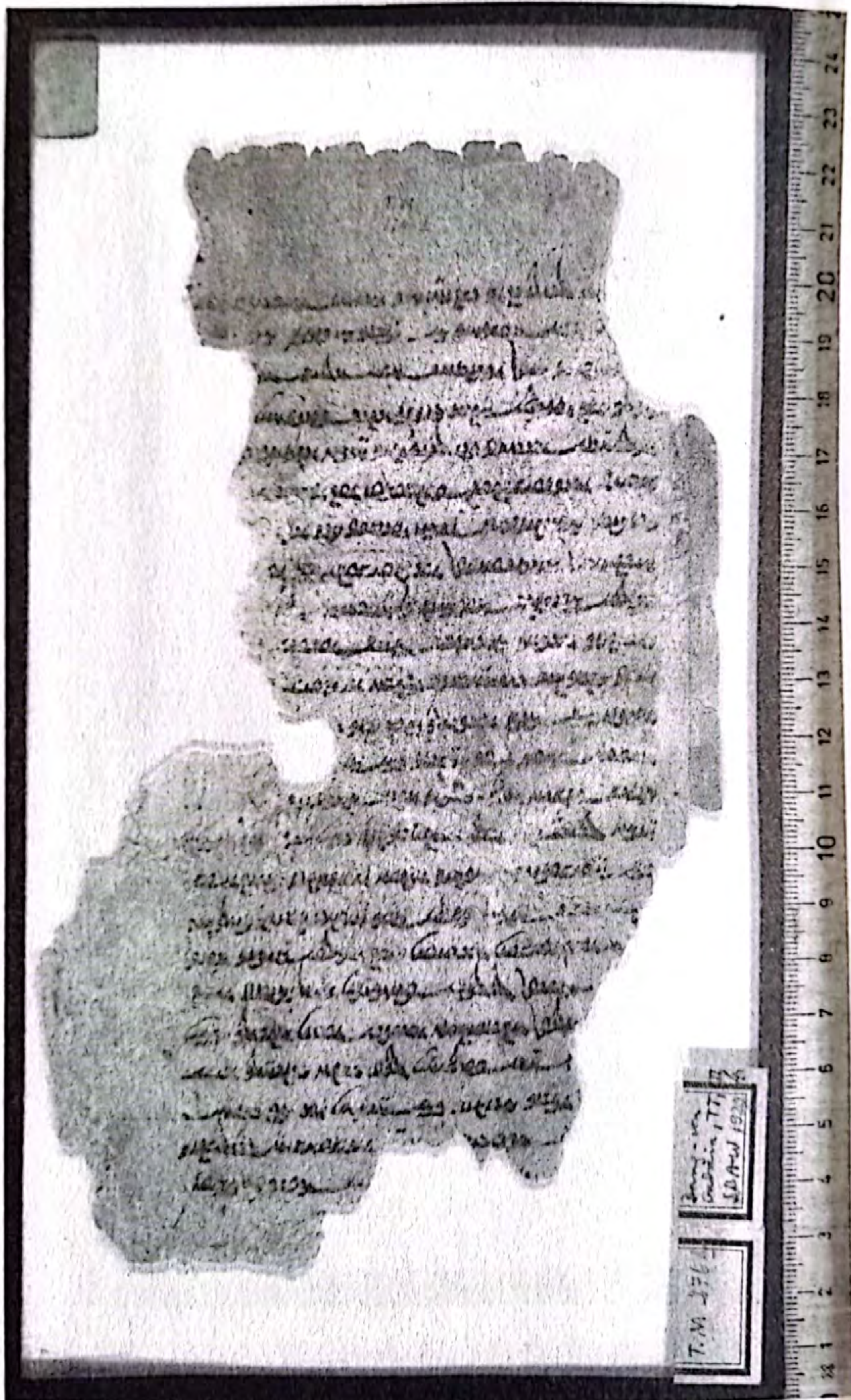
Pañcatantra fragmanları Mainz 86 (Mehmet Ölmez)

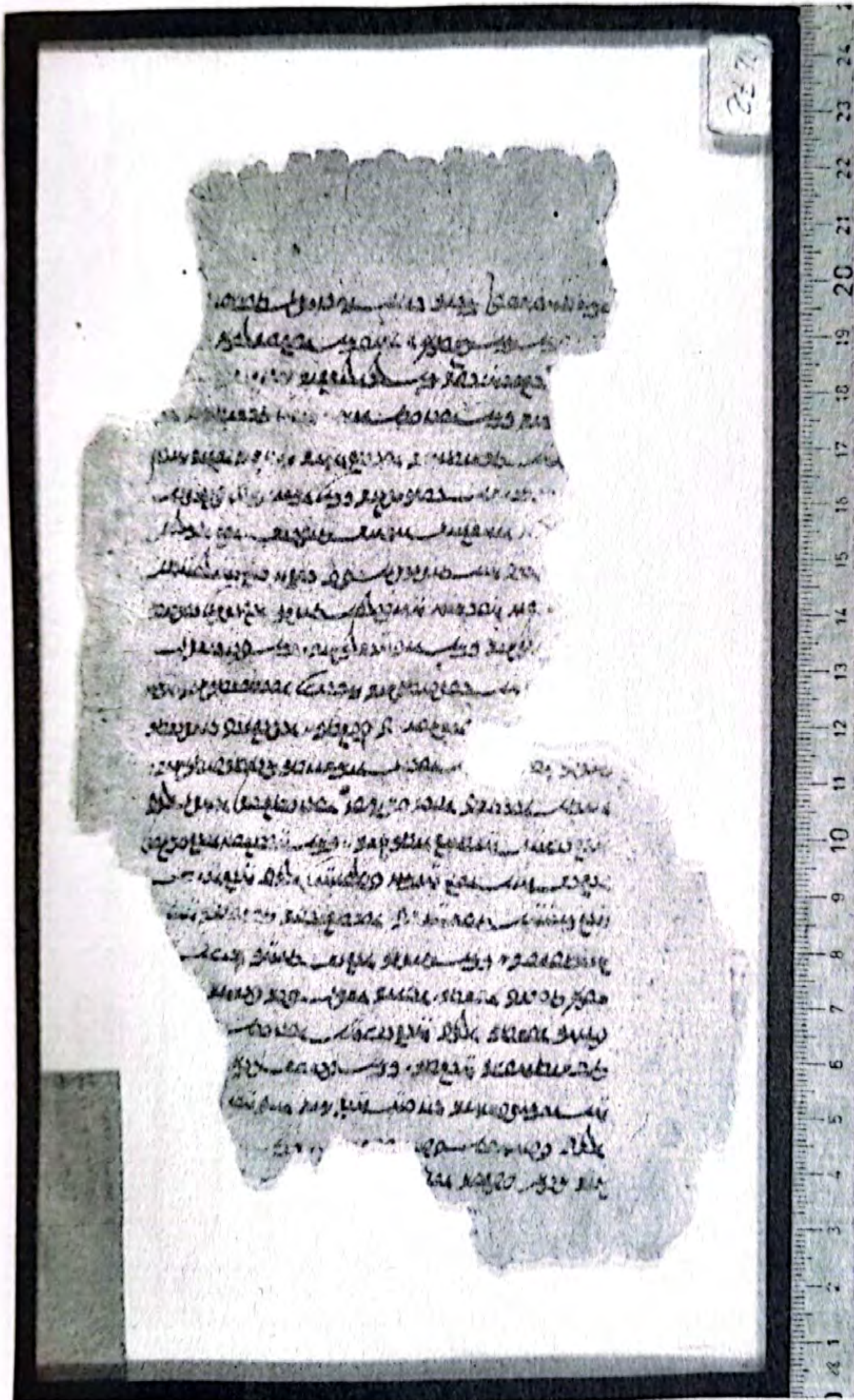
Bögü Kağan metni –U 73

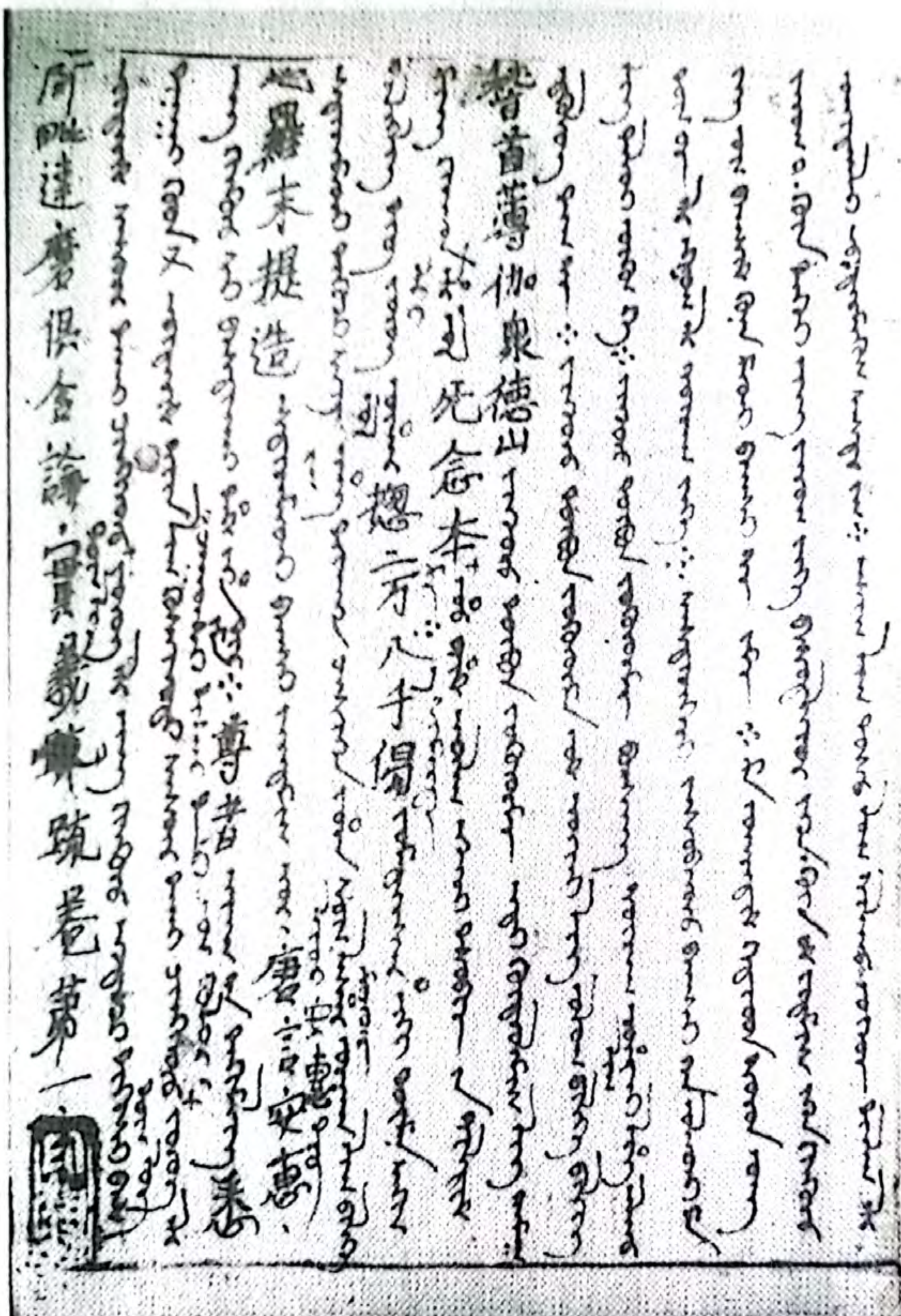
Bögü Kağan metni –U 73

Bögü Kağan metni –U 73

Bögü Kağan metni –U 73

Abhidharma metni / Londra (M. Sōogaito yayını)

Abhidharma metni / Londra (M. Sõogaito yayını)

Erntesegen metni (P. Zieme)

Erntesegen metni (P. Zieme)

Erntesegen metni (P. Zieme)

U 4808

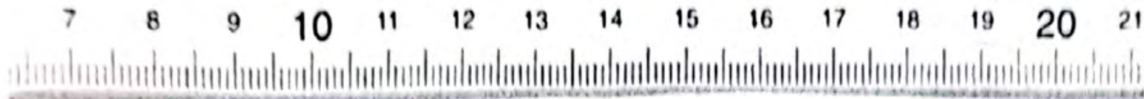
37

48

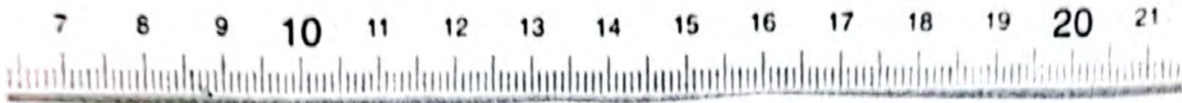
25

36

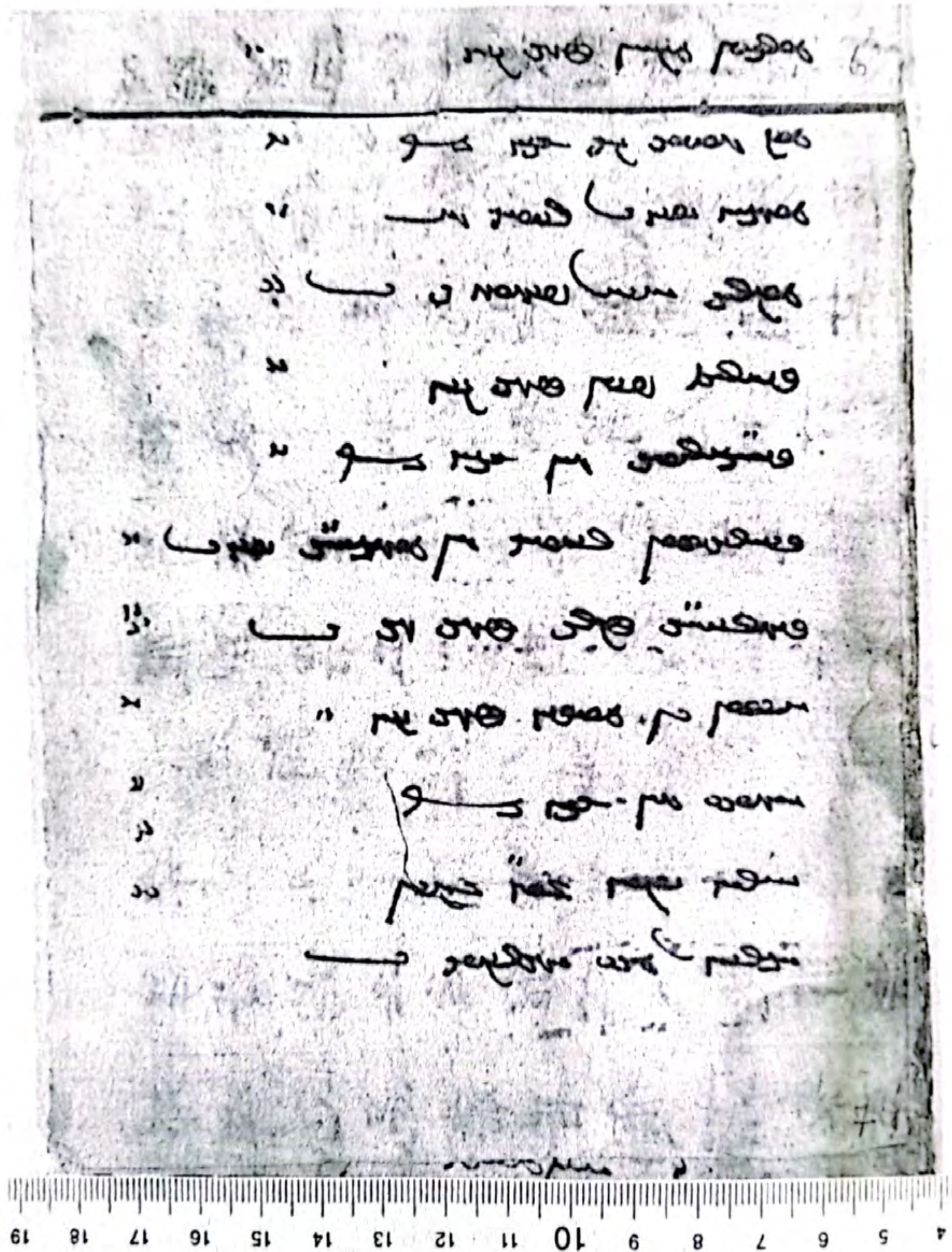
Buddhist Uygur şiiri (P. Zieme)

7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21

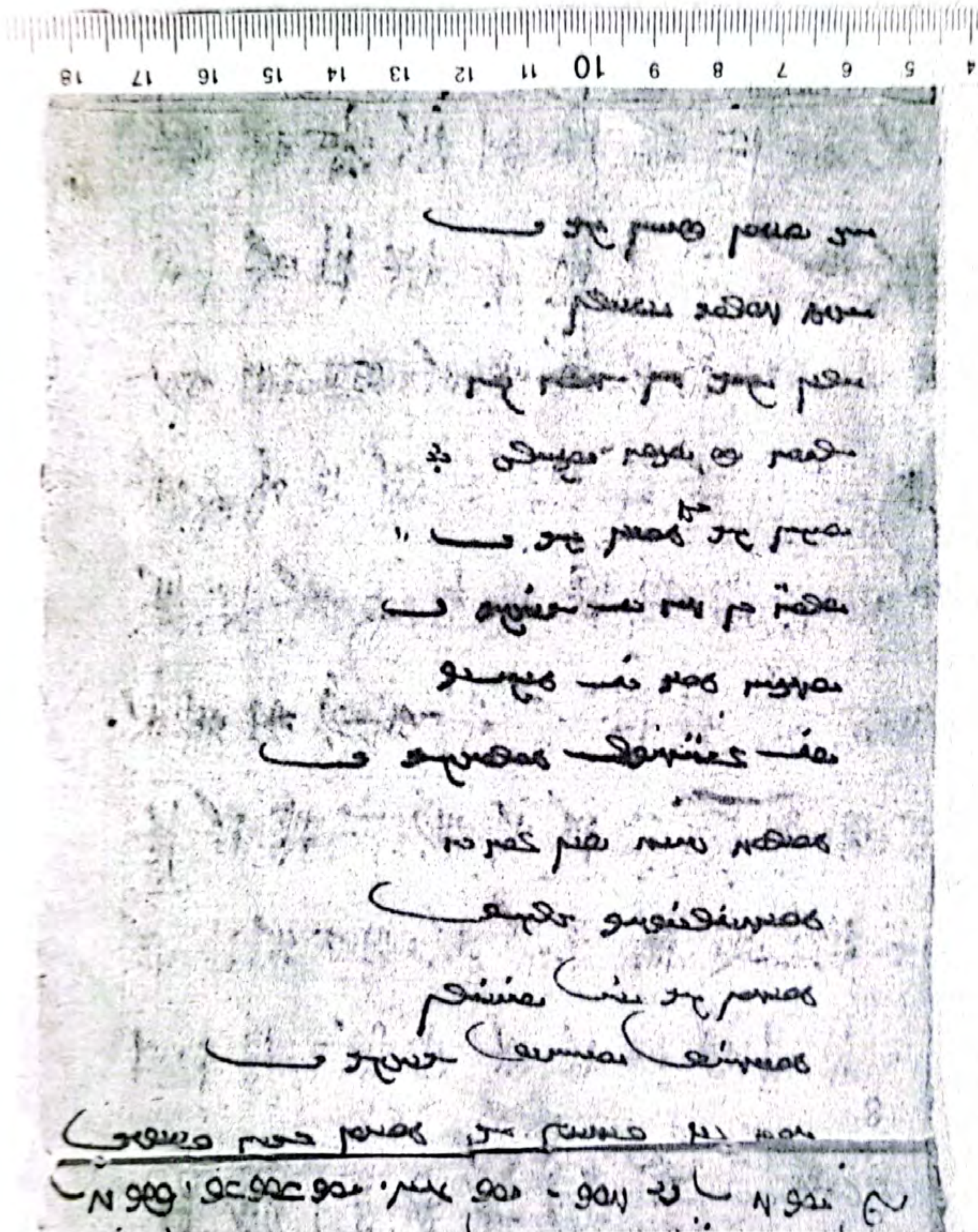

Alıştırma amaçlı metinler (bbaw.de)

Alıştırma amaçlı metinler (bbaw.de)

Alıştırma amaçlı metinler (bbaw.de)

Huastuanift St. Petersburg metninden

(32) (33) (34) (35) (36) (37) (38) (39) (40) (41) (42) (43) (44) (45) (46) (47) (48) (49)

Huastuanift St. Petersburg metninden (S. Ye. Malov yayınına göre)

Resim Kaynakları

Resimler çeşitli sergi katalogları ile internet sayfalarından alınmıştır (bunun için bk. bbaw.de, idp, bnf vb.). Çok az kısmı yazarın çekimleridir.

http://turfan.bbaw.de/dta/
http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/index.html
http://idp.bl.uk/
http://www.bnf.fr/fr/acc/x.accueil.html

Bukkyō Tōzen, Kyoto 1991.

Dunhuang, A Centennial Commemoration of the Discovery of the Cave Library, Dunhuang Research Institute, Morning Glory Publishers, 2002.

Fan Jinshi, *The Caves of Dunhuang*, The Dunhuang Academy, 2010.

«Obitel' Miloserdiya» İskustvo Tibetskogo Buddizma, Katalog Vıstavki, İzdatel'stvo Gosudarstvennogo Ermitaja, Sankt-Peterburg, 2015.

Peşçerı Tısyaçi Budd, Rossiyskie Ekspeditsii Na Şelkovom Puti, K 190-Letiyu Aziatskogo Muzeya, Katalog Vıstavki, İzdatelstvo Gosudarstvennogo Ermitaja, Sankt-Peterburg, 2008.

Recently Acquired Gilt-Bronze Buddhist İmages, National Palace Museum, 1996.

The Art of Contemplation- Religious Sculpture from Private Collections, National Palace Museum, 1997.

Sözlük

A

a seslenme, hitap sözü / eki: *tözünler-a* ! BT_13.15.24

abidarim kınlıg koşavardi şastr Śāstra adı: *a. k. k. ş.+takı* Abh. 3

abidarim şastr Śāstra adı: *a. ş.+takı* Abh. 2

abidarmakoş şasdr << Skr. *Abhidharma-kośa-śāstra*, Buddhist külliyattaki bir kitabın adı: *a. ş.+ıg* Abh. 15

aç- I aç olmak, acıkmak: *a.-a suvsamakın* Bögü 37; *a.-ıp* Ern 34; *a.-dımız ėkegü tėp tėdiler* BT_13-2.36; *boţoçaklarımnıŋ karnı a.-mış* BT_13-2.2.39.

aç- II açmak; açıklamak, yorumlamak: *közlerin a.-a sakınur* Mai 196; *kėŋürü a.-daçı* Abh. 2

açari << Skr. *ācārya* üstad, hoca: *uu tem atl(ı)g a.* Abh. 8

açı- şefkat göstermek, acımak.

açıl- açılmak.

açıt- acı çektirmek, acıtmak.

açmak açlık.

ada zarar, engel, tehlike: *kop a.+dın* Mai 068; *ulug a.* Bögü 15; *beş törlüg a. bar* KP XVII.1; *bir a. ol erür* KP XVII.1; *korkınçıg a.+ ka kirip* KP XVIII.5; *kız a.* Bögü 22

adak ayak; son, kenar, kıyı: *br(a)hmavati hatun a.+ı* Mai 070, *[k]utlug a.+ın arslan<la>r yaŋ[ala]r bukalar yorıkınça* Mai 401; *a. soŋları togrul-* Ern 32; *yalıŋ a.+ın* Ern 46; *ayayu a.+ınta yükünüp* BT_13-2.2.30.

adartla- açıklamak, anlaşılır hâle getirmek, açık hâle getirmek, ayırt etmek: *a.-yu bėriŋler* Mai 004. → ***adırtla-***

adıg ayı.

adın başka, diğer, farklı: *takı a. ag[ı]lık koltı* KP VII.3; *a.* Pañ 112, *öŋi a.* 132, *a. bir arıg* 219; *a.+larıg* Pañ 273; *a. oronta sözlep* Abh. 24; *a. ėkigüni* Abh. 32; *a.+larka asıglıg* BT_13-2.15.55.

adın- hayret etmek, şaşırmak: *muŋad[u] a.-u bramanlar* Mai 010, *[mu]ŋadıp a.-ıp inçe sakınç sakınur* Mai 255, *muŋadu a.-u inçe tėp tėyürler* Mai 359. ***muŋad-adın-*** → ***muŋad-***.

ad(ı)nagu başkası, başkaları, başkası: *a.+g emgetmek* Mai 077, *a.+ka edgü asag tuso kılmışın* Mai 394.

adınçıg hayranlık verici, mucizevi, harikulade, olağanüstü, fevkalade: *a. taŋlançıg* Mai 011, *ançama adrok a. bo sögüt* Mai 257, *anıŋ a. adrok yarukıŋa* Mai 366; *taŋ a. yok* Pañ 263; *a. ıdok bo tavçolug oronta* BT_13-15.5. ***adınçıg taŋlançıg*** → ***taŋlançıg***.

adır- ayırmak, ayırt etmek.

adırıl-, adrıl- ayrılmak.

adırtla-, adartla- ayırt etmek, ayırmak, seçmek; açıklamak: *körüp a.-p* Abh. 41

adırtlıg açık, anlaşılır, tefrik edilmiş: *a. sözle-* Pañ 26
adırtsız farksız, eşit, denk: *a. köŋlin* Mai 166.
adrok farklı, başka, ayrılmış, ayrı, seçkin; (daha) iyi: *a. kılmaz biz* Bögü 5, *agruk a.* Mai 031, *a. agruk* Mai 031, *ançama a. adınçıg bo sögüt* Mai 257, *anıŋ adınçıg a. yarukıŋa* Mai 367; *a. uzlar .. kentü kentü* KP II.5; *a. a. emgek* KP II.7; *a. bo nomug tıŋlaŋlar* BT_13-15.4; *a. bo nomug nomladı* BT_13-15.56.
agam << Skr. *āgama* (Mahāyāna *sūtra*larının yerini tutan) Theravada'nın temel metinlerinin adı: *a. sudur içinde* BT_13-15.54.
agarla- hürmet etmek, saygı duymak: *ayayur a.-yurlar* Mai 045, *ayayu a.-layu yükünserler* Mai 056. ***aya- agarla-*** → ***aya-***; → ***agırla-***.
agarlag hürmete değer, saygın, değerli: *a. bolup* Mai 070.
agı değerli eşyalar, zenginlikler, hazine, ipek kumaş: *a. barım* KP VII.6, .9, KP IX.2, KP XII.6.
agıçı hazineci, hazine bekçisi, hazinedar: *a. ulugı* KP KP VII.7; *a. ba[şlag]ı a.+lar* KP IX.7; *a. ėrser mėniŋ ol* KP X.8; ***a.+lal(=r)nın(=-a?) bulmadı*** KP X.4.
agılık hazine, devlet hazinesi, değerli eşyaların (*agı*) saklandığı yer; ambar, depo: *a. koltı* KP VII.4; *a. kurug bor(=l?)kal- ...ır* KP VII.8; *a.+takı agı barım* KP VII.5.
agı ipekli, ipekten (yapılmış), değerli / pahalı (kumaş).
agınmaksız dönüşsüz, sürekli, devamlı: *a. kudulur akınlar* Ern 23. [UW 65b'ye göre]
agır önemli, ağır, saygıdeğer: *a. ulug ...* Pañ 152; *a. ayag sakınçın* BT_13-15.6.
agırla-, agarla- hürmet etmek, saygı göstermek: *ol yėrig oronug ayamış a.-mış k(e)rgek* Mai 285 ***aya- agırla-*** → ***aya-***.
agırlat- (kendini) saydırtmak, hürmet ettirmek.
aglak yalnız, tenha, ıssız: *a. sögüt tüpinte olorgalı* Mai 111, *meniŋ yana a.+ta* Mai 130, *a. yaka yaluŋuz sögüt tüpinte* Mai 131.
agrıt- acı çektirmek, ağrıtmak.
aguk- zehirlenmek: *a.-mış tınlaglarag* Mai 197.
ajun < Soğd. *"žun* dünya, hayat, varlık şekli: *sansaz a.+da berü* Mai 293, *eŋ] kėnki a.+um erür* Mai 407; *a.+ınta* Pañ 240, 261; *beş a.+larta* Abh. 38; *beş a.+lar* Abh. 40
ak beyaz, ak; ***aklar*** 'ak (bulut)lar'.
akanaklıg (?) aralıklı (?): *... a. yėrlerde* Mai 187.
akıglıg akan, 'āsrava'lı: *a. akıgsız* Abh. 26, *a. akıgsız nomlar* Abh. 26
akıgsız akmayan, 'āsrava'sız: *akıglıg a.* Abh. 26, *akıglıg a. nomlar* Abh. 26
akılmak yayılmak, dolaşmak: *a.+ı evrilmeki* Abh. 37
akın küçük akarsu, dere: *agınmaksız kudulur a.+lar* Ern 23.
akıt- akıtmak: *kan ügüz a.-ar* KP III.4.
akla- kin beslemek, nefret etmek: *a.-daçı* Ern 28.
aktarıl- devrilmek, devrilmiş olmak, dönmek: *kemi a.-ur* KP XVIII.3.

akuru sessiz, yavaş, yavaşça: *a. analarıŋa* ... BT_13-2.34.

al hile, aldatma, sahtekarlık, düzenbazlık: *a. altag* Pañ 27, 270, *a. çeviş* 144, *a.+ı altagı* Pañ 272

al- fethetmek, ele geçirmek; almak: *a.-ı bėrmiş* KT D8, *kop a.-mış* KT D2; *bir butık sıp a.-maz* Mai 292, *çambu sögüt butıkın sıp a.-ır* Mai 298; *köŋülçe a.-ıŋ* KP XVI.6; *bolarka aş a.-ıp keleyin* BT_13-2.40; *yėmiş a.-ıp kel-* BT_13-2.41.

ala karışık renkli, ala: *a. tigüke* Ern 28.

alaçu kulübe, çadır: *ėkileyü a.+ka kirdiler* BT_13-2.28.

al(a)ŋ yüksek yer, yüksek (düzlük): *a.+ında* Ern 22.

alaŋur- zayıflamak, bitkin düşmek.

alın alın: *a.+ları* Ern 31.

algan (?) alan, alınan (eş) : ***alganlarım*** eşlerim; aldıklarım (?).

alguçı alıcı, satın alan.

alka- övmek, methetmek: *kut kolu alkış a.-yu* Mai 390; *alkış a.-yu* Ern 11.

alkın- azalmak, eksilmek; bitmek, sona ermek, tükenmek; zayıflamak, güçsüzleşmek, yok olmak: *sansardakı emgek alku a.-tı* Mai 369; *agı barım a.-sar* KP VII.9, KP IX.2

alkınçu bitiş, son, nihayet: *a. biliglig kün t(e)[ŋ]ri* Mai 410.

alkış hayır dua, övgü, tebrik: *kut kolu a. alkayu* Mai 390; *a. alka-* Ern 11; *aramė toŋanın a.+ı* Ern 16.

alku bütün, hep, hepsi, tamamı: *a. irinç yarlag tınlaglar[a]g sever amrayur* Mai 072, *a. tarkarur* Mai 079, *kaçıgları a. süzülmiş erür* Mai 159, *a. emgeklig tınlaglarag* Mai 199, *[a. sögüt]lern(i)ŋ b[egi osuglug]* Mai 264, *a. yokatdurur* Mai 357, *sansardakı emgek a. alkıntı* Mai 369, *yüz kolti lokadatu uluşlarda a. ėştilür* Mai 421, *a. ozarlar kut<r>ulurlar* Mai 423; *a.+nı taplamadı* KP XV.2; *a.+nı kėmi birle siŋürür* KP XVII.3; *kişi a. ölür* KP XVII.6; *a. udlar* Pañ 49, *a. kėyikler* 247, *a. kotaz ingekler* 249; *a.+ka* Pañ 207; *a.* Bögü 21; *a.+ ka* Bögü 14; *a.+nı* Bögü 16; *bursaŋ kuvrag<-lıg> a. tözünler ıdoklar kuvragıŋa* Abh. 11; *a. kamag nomlarıg* Abh. 25; *a. nomlarnıŋ tözi* Abh. 28; *a.+ta ınaru tıdıŋlar* BT_13-15.22.

alp yiğit, cesur, kahraman (özel adlara sıfat olarak eklenir), kişi adı parçası; zor, ağır, kolay değil: *a. kagan ermiş* KT D3, *a. ermiş erinç* KT D3; Bögü 6. *alp {taş} sıŋkur saŋun* 'Alp Taş Sıngkur Sangun'.

alpagut cesur, kahraman.

altag hile, aldatma, sahtekarlık, düzenbazlık: *al a.* Pañ 27; *alı a.+ı* Pañ 272; *al a.+ım* Pañ 270

altı altı: *a. kün .. ertip bardı* KP XX.1.

altın alt, aşağı, aşağıdaki: *a. yagız{a}kı tınlaglar* Mai 135, *ol [s]ögüt a.+ınta* Mai 269, *a. yalŋuk* Mai 425.

altınç altıncı

altun altın: *a. öŋlüg yaruk* Mai 329, *a. öŋlüg* Mai 353, *a. öŋlüg yaruk ıdu (...)* Mai 396.

altunlug altınlı, altınla süslü, altın işlemeli: *a. ıgaçı* Mai 258, *a. çeçekleri* Mai 261, *[o]l [a. pariçatr sögüt[k]e ogşatı* Mai 262.

amali? sakin, sessiz: *a. monçuk* Mai 089.

amıl sessiz, sakin: *ürüg a. köŋlin* Mai 083. ***ürüg amıl*** → ***amıl.***

amıra- sevmek, hoşlanmak, arkadaşça davranmak: *a.-daçı* Ern 27. → ***amra-***

amırak hoş, hoşlanılan şey, bkz. *amrak*: *ketmenke edgü a.* Ern 30. → ***amrak***

amra-, amıra- sevmek, hoşlanmak: *tınlaglar[a]g sever a.-yur* Mai 073. → ***sev-amra-.***

amrak sevimli, hoş; sevgili, can: *a.+ım anta ötrü* Mai 142, *yumş[ak] a. ünin kükreyür[ler]* Mai 342; *a. oglum* KP IV.4; *a. ögüküm* KP V.7, KP VI.6, KP IX.5, KP XVI.3.

amranmak hırs, tamah; hoşlanma, sevme: *a. kö[ŋül]* Mai 075-76; *az a.* BT_13-15.21.

amtı şimdi, şu an, bugün; şimdiki, mevcut: *ėlim a. kanı* KT D9; *a. sizler bahşılar ... üntürüp* Mai 002, *a. ne yme taştın sıŋarkı b(e)lgülerig* Mai 029, *a. takı* Mai 112, *anın a.* Mai 281; *a.* KP XI. 7; *a.* Pañ 164, 276; *a.* Bögü 50; *a.+ka tegi* Bögü 40; *anın a. upasilara* BT_13-15.1; *a.+ka tegi ėşidilür* BT_13-15.52.

ana anne, ana: *babanıŋ a.+sıŋa* Mai 066, *ançama muŋadınçıg bodisvtlarn(ı)ŋ küçi küsünleri a.+ları inçip* Mai 206; *a.+sı* Pañ 238; *a.+sın* Pañ 128, 235; *a.+sınıŋ* Pañ 119, 137, 226; *a.+sı hatunka yeme* BT_13-2.31; *akuru a.+larıŋa* BT_13-2.34.

ananda << Skr. *Ānanda*, kişi adı, Buddha'nın en yakın havarisi, 20 yıldan fazla Buddha'nın yanı başında bulunmuştur.

ançа öyle(ce), şöyle(ce), tıpkı, o şekilde: *a. olorur ermiş* KT D3, *ėlig a. tutmış erinç* KT D3, *özi a. kergek bolmış* KT D3, *a. tėmiş* KT D9, KT D9, *a. tėp* KT D9, *a. ėtmiş* KT D11, *a. ėlig törög kazganıp uça barmış* KT D15; *a. m[o]nça yıgvırak ayu bėrelim* Mai 015, *a.+g(ı)nça yme amranmak* Mai 075. ***ança monça*** → ***m[o]nça.***

ançakıya biraz, az biraz, azıcık, kısa bir süre: *a. seriŋler* BT_13-15.2.

ançama bu kadar, bunca: *a. meŋi* Mai 037, *a. edgü* Mai 037, Mai 038, *a. muŋadınçıg bodisvtlarn(ı)ŋ küçi küsünleri .. anaları inçip* Mai 205, *a. adrok adınçıg bo sögüt* Mai 256.

ançıp öyle yapıp, o şekilde yapıp, öylece, böyle (yalın kök mevcut değildir).

ançо ödül, mükâfat, değer, kıymet (< Çin. 暗償 *anchang*): *bramanlarka ögdir a. bėrür* Mai 047.

ançulayu böylece, bu suretle: *a. yme* Pañ 241; *a. ok yükünmek kıltılar* BT_13-2.32.

anda → *anta*: *a. kılıp* Ern 59.

andag → *antag*: *a.* Abh. 33

anı onu, 3. tekil kişi zamirinin belirtme durumu 'onu'; *anı teg* 'onun gibi, öylesi, o şekilde(ki)': *a. üçün* KT D3; *a. amtı sizler bahşılar ... üntürüp* Mai 002, *a. üçün* Mai 096, Mai 233, Mai 271, *a. k[ör]üp* Mai 302; *a. körüp* Pañ 14, 111, 122, 140, 229, *a. üçün* 235; *a. üçün* Bögü 6; *a. üçün* Abh. 21; *ol a. teg savlarta* BT_13-15.27; *a. üçün burhanlar* BT_13-15.53.

anıg kötü, fena (krş. *ańıg*, *ayıg*); kaygı: *azu a. .../sgın yėgin* Pañ 182; *a. kılınç* Bögü 23.

anın o sebeple, onun için: *a. muŋadınçıg erür* Mai 218, *a. amtı* Mai 281; *a. öz igidür* KP III.5; *boşunmagay tėp a. korkdı* Bögü 32; *a.* Abh. 29, Abh. 33, Abh. 36, Abh. 37, Abh. 39, Abh. 43; *a. amtı upasilara* BT_13-15.1.

anıŋ onun: *a. adınçıg adrok yarukıŋa* Mai 366; *a.* Abh. 41; *a. tüşi ulug ol* BT_13-15.32; *çigjin a. buşı* BT_13-15.39; *toldı a. küsüşi* BT_13-15.44.

anta, anda ondan sonra; orada, oradan; o zaman; ondan (*anta ötrü, anta ken* 'ondan sonra, onun için'): *a. ètmiş* KT D13, *a. bėrmiş* KT D14, *a. kėsre* KT D4, KT D5; *a. ötrü* Mai 041, Mai 048, Mai 069, Mai 103, Mai 143, Mai 253, Mai 285, Mai 371, *a. barıŋ* Mai 142, *a. ötrü br(a)hmavati hatun* Mai 325; *a. ötürü kim* KP X.2; *a. ötrü* KP XII.4; *a. ok* Pañ 7, 53, 59, 98, 115, 126, 222, 233; *a. k.* Bögü 25, 30

antada, antata ondan, oradan: *a. berü* Mai 109, *antada b.* Mai 167; BT_13-2.33.

antadata → ***anta, antada***

antag, andag onun gibi, öylece, o şekilde, o kadar, öylesine, böylece, o gibi: *a. külüg kagan ermiş* KT D4; *a. törlüg et'özinte* Mai 327; *a. yavlak* Pañ 30, *a. iş* 196; *a. ulug çog yalın* BT_13-15.51.

antakı oradaki, ondaki: *a. çın kėrtü yörüglerig* Abh. 22

[antı]n ondan, oradan, o sebeple, onun için, 3. tekil kişi zamirinin ayrılma durumu 'ondan': *antın öŋi bolgay* Bögü 25

aŋa ona, 3. tekil kişi zamirinin yaklaşma-bulunma durumu 'ona': *a. bėrmiş* Mai 297.

aŋar ona, ona doğru, o yönde.

ańıg → **anıg**

ańıg bilig kötülük, kötü fikir.

apa ecdat, büyükler, ata; unvan: *üze eçüm a.+m bumin kagan* KT D1, *eçüm a.+m törösinçe yaratmış* KT D13.

apam eğer, şayet: *a. dėntarka tuş bolsar* BT_13-15.31.

apar kavim adı, Avarlar: *a.* KT D4.

apramani << Skr. *apramāṇa* ölçülemez, ölçüsüz, paha biçilemez (etimolojik olarak 'düşünce; otoriteye bağlı olmayan; ölçü dışı standart dışı'; bir Bodhisattvanın dört özelliği: *maitrī* 'iyilik, yüce gönüllü olma', *karuṇā* 'acı, ızdırap', *muditā* 'sevinç, mutluluk', *upekṣā* 'sükunet; iç huzuru', krş. Geng, *AoF* 15, s. 345, 55. dipnot; UW 168b'ye göre): *a. atlag ülgüsi[z] sakınçlar sakınur* Mai 164.

ar- kandırmak, aldatmak.

ara ara, arasına, içine; arasında: *èkin a.* KT D1, KT D2; *kèç(i)medin a.* Mai 032, *yalaŋuklar a. ögirer sevinür* Mai 080, *ol yaruklar a. kaltı* Mai 331, *keçmetin a.* Pañ 245. → ***èkin ara.***

arag temiz, pak, krş. *arıg*: *a. silig küzedür* Mai 074, *a. süz[ük sap]rir (?) erdini osuglug* Mai 373. ***arag silig* → *silig, arag süz[ük]* → *süzük,* → *arıg.***

arala- ara vermek, kesmek, kesintiye uğratmak: *üzeliksiz tutçı meŋike a.-p ada tuda bolmazun* Ern 15.

aramè << Skr. *Rāma* özel ad: *a./..* Ern 8; *a. toŋa* Ern 16.

arıg, arag I temiz, pak, arı: *biz a. biz* Bögü 2

arıg II orman: *a.+da semekte* Pañ 113, 220, 255

arıl- tükenmek, bitmek, yok olmak

arıtı asla, hiç, kesinlikle (olmaz): *kalın k[an] kir yamka a. yukulmaz* Mai 088; *neŋ teŋin ülgüsin a. b/...* Pañ 33

arji → **erji**

arkag argaç, atkı, dokuma tezgâhlarında mekikle enine atılan iplik: *erüşi a.+ı kèrtgünç ol* BT_13-15.30.

arkış kervan: ***arkış tèrkiş.***

a?kun

armakçı sahtekâr, hilekâr: *a.+sin üçün* KT D6.

arpa arpa.

arsık- aldanmak, aldatılmak, dolandırılmak, kandırılmak: *a.-maŋlar tözünlere* BT_13-15.24.

arslan, ar[sl]an aslan: *a. kelip* Pañ 29, *a. üŋürintin ünüp* 52, *a.* 67, 89, *kèşari atlıg a.* 105, *tişi a.* 113, 123, 140, 151, 220, 230, 244, *a. enükk(i)yesi* 118, 137, 225, *a. emigin em-* 121, 139, 228, *a. teg* 173; *a.+naŋ (...) törösi* Pañ 57; *a.+nıŋ köŋülin* Pañ 46,78; *... a.+tın ...* Pañ 10; *a. osuglug* Mai 397, *[k]utlug adakın a.+<la>r yaŋ[ala]r bukalar yorıkınça* Mai 401.

art- yüklemek: *öşniŋe a.-ıp* Ern 45.

arta- bozulmak, mahvolmak: *a.-gay ... yoluŋuz* Bögü 24

artok fazla, çok, aşırı, sayıca çok: *kırk a.+ı yèti yolı sülemiş* KT D15; *a.+ta artok küsüşüm turdı* Mai 113; *a. erüş* Bögü 61

artokrak çok fazla, ziyadesiyle, daha fazla, daha çok: *a. sèziki [boltı]* Pañ 68, 90, *a. suklanıp* 258

artur- kanmak, aldanmak.

arvış sihir, büyü: *a.+ın ... (?)* Ern 5.

as öŋüz yer adı, As Öŋüz.

as- çoğaltmak, artırmak.

asag fayda, yarar, kazan: *adnaguka edgü a. tuso kılmışın* Mai 394. ***asag tuso* → *tuso.*** krş. ***asıg***

asanki < Toh. A *asaṃkhe* << Skr. *asaṃkhyeya* sayısız, çok, sayılamayacak kadar çok: *a. sanınça t(e)ŋriler* Mai 234, *ülgüsüz sansız a. k(a)lpte berü* Mai 393, *a. sanınça tınlaglarıg* Mai 414.

asıg fayda, yarar, kazanç: *a. tuso* Mai 038; *tınlglarıg X a. tuso kılgu üçün* Abh. 16. ***asıg tuso*** → ***tuso.***

asıglıg faydalı, yararlı, kazançlı: *a. tusolug kılgu üçün* Abh. 15, *adınlarka a.* BT_13-15.55.

asıl- artmak, artmış olmak, çoğalmak: *yılıŋa a.-ur* KP XIII.6.

asra aşağıda, altta: *a. yagız yėr* KT D1.

aş besin, gıda, yemek, yiyecek, aş: *yalŋuk a.+ın aşamadın* Mai 096, *sud atlıg a.+ça* Mai 186; *a. aşangalı* KP XIX.6; *a. aşanmaz men* KP XIX.8; *a. kılguçı tişike* Ern 58; *bolarka a. alıp keleyin* BT_13-2.40.

aş- aşmak, geçmek.

aşa- yemek, yemek yemek: *yalŋuk aşın a.-madın* Mai 096.

aşan- beslenmek, yemek, gıda almak: *aş a.-galı unamadı* KP XIX.6; *aş a.-maz men* KP XIX.8.

aşkın hareretli, istekli (?): *a.+ın boşgutlug* Ern 9 (açıklama için bk. Erntesegen, Zieme s. 173; Tietze 2002, s. 218b'deki her iki *aşkın* da manaca buradaki *aşkın*'dan farklıdır, ancak birincisi kökence burası ile aynı olmalıdır).

aşnu önce, ilk önce, evvela: *odgurak sėni a. ölörür* Pañ 56

aşnuça evvelce, önceden, ilk olarak: *bo şasdrıg a. ukıtmış kergek* Abh. 23, *bo şasdrta a. ukıttı* 25, *a. ukıtmış* 29.

aşok bir ağaç türü, Saraca asoca (< Skr. *aśoka*): *a. [at]lag sögüt ünmiş erti* Mai 274.

aşokė (~ *aşoki*) Hintli hükümdar Aşoka / Aśoka: *a. han ermez mü* BT_13-15.50.

āt, at ad, isim, unvan; şöhret, ün, nam; atı kötrülmiş 'yüce, mübarek, adı yüceltilmiş': *türᵘk ā.+in* KT D7, *tavgaç ā.+in* KT D7; *ol edgü kü a.* KP VII.1; *közünür a.* KP XI.3; *a.+ı kötrilmişlig kamag edgülüg tagka* Abh. 9-10; *a.+ı kötrülmiş nomlamışı* BT_13-15.3.

ata baba: *a+sı bodistvka hua saçıp* BT_13-2.29.

atay yavru, yavrucak, küçük yavru.

atı yeğen.

atım savaşçı, nişancı.

atla- atlamak, sıçrayıp geçmek: *yagız yėrig a.-yu* Mai 402.

atlag adlı, adındaki: *apramani a. ülgüsi[z] sakınçlar sakınur* Mai 164, *puş a. yultuzka* Mai 228, *maitar a. muhurt üdinte tuga y(a)rlıkar* Mai 229, *aşok [a. sögüt ünmiş erti* Mai 275, *kaş a. ton tutar* Mai 324. → ***atlıg***

atlan- ata binmek, atla gitmek: *a.-tılar* Bögü 63

atlantur- ata bindirmek: *a.-dı .. ėrti ..* KP I.1.

atlıg, atlag I adlı, isimli, unvanlı: *a. yüzlügke* KP XII.5; *a.+lar* KP XII.8; *a.+ı yüzlügi* KP XX.3; *kėş[ari] a. arslan* Pañ 105.

atlıg II süvari, atlı.

av av, av hayvanı.

av- kuşatmak, sarmak, kucaklamak (?).

avçı avcı: *balıkçı a.* KP I.8.

avla- avlamak.

avut avuç: *a.+ın torpak* BT_13-15.49.

ay I ey, seslenme sözü (ünlem, nida): *a. yavız tınlıg* Pañ 15; *a. baba yėmiş* BT_13-2.35

ay II 1. ay, gök cismi, parlaklık / ihtişam sembolü: *a. t(e)ŋri* Mai 020, *a. t(e)ŋrike turgak bėş yultuz turur* Mai 242; **2.** ay, 30 günlük süre, yılın 12/1'i: *küniŋe a.+ıŋa* KP VII.5; *on a.* Mai 093, Mai 097, Mai 102, *o. ay ertmişte* Mai 103, *bökün ėkinti [a.] sekiz yaŋı erür* Mai 222, *ėkinti a. [se]kiz yaŋıda* Mai 227; *koyn yıl bėşinç a. tört yaŋıka biçibey* BT_13-15.65.

ay- buyurmak, emretmek; söylemek, demek, konuşmak; anlatmak, açıklamak, belirtmek, betimlemek; akıl vermek; (cezasını) söylemek, hüküm vermek: *a.-tıŋız* Bögü 51, *a.-dokta* Bögü 53; *yıgvırak a.-u bėrelim* Mai 016, *ulug maŋırt maŋratgalı [a.-ur]* Mai 119; *kazganç kılmak a.-u bėrdi-ler* KP XIII.2; *biri a.-ur* KP XIII.2, .5, .7.

aya avuç içi, aya: *a.+sın kavşurup* Mai 133, *a.+ların kav[şu]rup* Mai 236, Mai 304, Mai 359; *a.+dakı yėnçü monçuk* KP VI.8; *a.+ları kaparıp telinü* Ern 32.

aya- hürmet etmek, saygı göstermek: *a.-yur agarlayurlar* Mai 045, *a.-yu agarlayu yükünserler* Mai 056, *ol yėrig oronug a.-mış agırlamış k(e)rgek* Mai 285; *a.-yu adakınta yükünüp* BT_13- 2.30; *özte uluglarıg a.-ŋlar* BT_13-15.20. ***aya-agarla-*** → ***agarla-***, ***aya- agırla-*** → ***agırla-***.

ayag hürmet, saygı: *agır a. sakınçın* BT_13-15.6.

ayagka tegimlig aziz, mübarek, mukaddes, *harf.* 'saygıya değer, saygıdeğer, hürmetli, hürmete layık' (Buddhalar, Bodhisattvalar, Śravākalar için kullanılan bir unvan): *a. t. bodisvt* Mai 081, *odguratı a. t. maitre bodisvt* Mai 223, *a. t. t(e)ŋrim* Mai 232, *a. t. bodisvtag tugurur* Mai 270, *a. t. maitrė bodisvt* Mai 338, Mai 371, *ötrü a. t. maitre bodisvt* Mai 392, *a. t. bodisvtn(ı)ŋ üni* Mai 419; *a. t.* Abh. 4, Abh. 21; *a. t.+lerke yükünü* BT_13-15.7.

ayat- hürmet ettirmek, saygı göstertmek, (kendini) saydırtmak.

ayıg I kötü, fena, yanlış; yanlışlık, kötülük; *ayıg kılınç* 'günah': *a.+larınta tıda* Mai 201; *a. kılınç* KP II.1; *a. kılınçlıg(=lar?)* KP III.7; *a. ... (?)* Pañ 79; *a.+ıg kşanti kılıŋlar* BT_13-15.8.

ayıg II emir, buyruk, söz (?): *t(e)ŋri a.+ın işle-* Bögü 3, *sav(ı)g a.<ıg> ėşid-* Bögü 25.

ayıgma (?) danışman (?).

ayınç korku, kaygı.

ayıt- sormak, sorgulamak: *inçe tėp a.-tı* KP V.2, KP XII.6; *inçe tėp a.-dı* Pañ 192, *bo savag a.-ma sözlegeli ugu teg ermez* Pañ 23.

aymanmak korkmak, ürkmek, çekinmek: *burhanka a.+ın* Mai 044.

az I az, biraz, çok değil: *a.+ıg üküş kaltı* KT D16; *köŋüli a. kogşadı* Bögü 30; *a.+lı üküşli buşınıŋ* BT_13-15.29.

az II hırs, tamah açgözlülük: *a. amranmak bo köŋülüg* BT_13-15.21.

azag yanlış, zındık, sapkın, doğru yoldan çıkmış, yanlış öğretili: *a.+larnıŋ nomıntta* BT_13-15.23.

azgur- yoldan çıkartmak, (aklını) almak, kötü yola sevketmek.

azkına azıcık, biraz, birazcık, çok az: *agı barım a. *kaltı* KP VII.6.

azu yahut, veya, ya da: *a. a. tirig/.. mü .../mu a. ü[z]ünçxüz ../s mu a.anıg* Pañ 180-182, *a. yer suv törösin kodup* 209, *a. tapdın .../da .. a. éligler hanlar ü[din]te* 211-212; *a. yme* Bögü 13

B

baba << krş. Far. *bābā* (farklı bilgiler için bk. Tietze 252b) baba: *ay b. yemiş* BT_13-2.35; *b.+nıŋ anasıŋa* Mai 066.

baçag < Soğ. oruç (*pç-/paç-* Gharib, § 6568; krş. *pajag / pcg* Durkin-Meisterernst 260b): *kiçig b.* Bögü 62

bag bağ, engel; demet, deste: *b. baglaguçı kişi* Ern 57; *ogul kız tirgma b. çug ol* BT_13-15.26.

baga (*buyla* ile beraber) unvan / isim parçası.

bagdam ? (bkz. Clauson 1972, s. 313, *bagda-*): *b. küç bugılıg* BT_13-15.45.

bagdaşınmak bağdaş kurma, bağdaş kurarak oturma: *yarım b.+ın [a]ları (...) erür* Mai 158.

bahşı < Çin. 博士: *bo-shi* üstat, öğretmen, usta; rahip: *sizler b.+lar k(a)ntü k(e)ntü erdemiŋizlerni üntürüp* Mai 002, *b.+ın(ı)ŋ kunçuylug erdinisi tüllar körmiş* Mai 011; *esdiramati b.* Abh. 5; *şasdirakare vasubantu b.+ka* Abh. 12; *öz b.+ım guna-mati b.+ka* Abh. 13; *vasubantu b.* Abh. 21

bak- bakmak: *körüp b.-ıp* Ern 50.

balbal (< Mo.) balbal, öldürülen düşman için dikilen taş heykel: *baz kaganıg b. tikmiş* KT D16.

balıg (*baş* ile beraber) yara; (*başlıg* ile beraber) yaralı.

balık I şehir, kent, y.a. parçası: *b.+daki taşıkmış* KT D12; *ketumati b.+ta* Mai 118; *b. taştın* KP I.2; *b.+ka kirdi* KP IV.1.

balık II balık: *talım b.* KP XVII.2.

balıkçı balıkçı: *b. avçı torçı tuzakçı* KP I.8.

balık- yaralanmak.

bantatu ipek, pamuk?: *b. kepezin töşeyürçe sakınur* Mai 188.

bar var, mevcut: *bay yeme b. yok çıgay yeme b.* KP VI.2; *adu b.* KP XVII.1; *taglar b.* KP XVII.1; *al altagım b.* Pañ 270, *küçi küsüni b. erip* Pañ 271, *b. (...) ätiglig ätigsiz* Abh 24; ... *b. ermiş* Ern 4.

bar- varmak, ulaşmak; gitmek; yardımcı fiil; ***uça bar-*** 'vefat etmek, ölmek', ***tapa bar-*** (...) tarafa gitmek; ***yakın bar-*** 'yaklaşmak': *yokadu b.-ır ermiş* KT D10, *uça b.-mış* KT D16; *sizler yme b.-ıp* Mai 057, *küyü küzedü b.-ıŋlar* Mai 059, *anta b.-ıŋ* Mai 142, *m(e)n yme b.-ıp* Mai 247, Mai 249, *tegriglemiş çambu sög[üt] tapa b.-dı* Mai 268, *tükel yakın b.-dı* Mai 272, *yakın b.-ıp* Mai 290, *kalısız nirvanlag uluşka b.-gay m(e)n* Mai 418; *b.-ayın* KP XIX.1, *ertip b.-dı* KP XX.2; *ölüm yėrke b.-ır* KP XVI.8; *b.-magay sen* KP XIX.3; *yıglayu b.-sar* KP X.6; *satıgka yulugka b.-sar* KP XIV.1; *öŋi b.-zun* KP X.1; *kėtip b.-gay* Pañ 147, *neçe b.-ırsen* Pañ 193, *yılkı ajunınta b.-mış* Pañ 241; *teŋri yėriŋerü b.-gay biz* Bögü 4; *teŋri yėriŋerü b.-gu yoluŋuz* Bögü 24; *+ke b.-ıp* Ern 55, Ern 56, Ern 57.

barça hep, hepsi, tümü, tamamı, bütün, ne kadar varsa (< *bar+ça*): *b. buşı bėriŋ* KP XVI.6; *olar b.* Ern 4, *b.* Ern 59.

barım mal, varlık, zenginlik, servet, mülk.

barımlıg zengin, varlıklı.

bark ev, mal, varlık, mülk, servet: *evimte b.+ımta* Mai 040, *ev b.+ça sakınıp* Mai 172; *agı b.* KP VII.6, .9, KP IX.2, KP XII.7; *ev b.* Bögü 42; *ev b.* BT_13-15.25. ***ev bark*** → ***ev.***

bars kaplan

bas- tâbi kılmak, hakimiyeti altına almak; baskına uğratmak, basmak, ezmek.

basa sonra: *antada b.* Mai 168; *b. sözlemiş* Abh. 36; *b. kėn sözlemiş* Abh. 39; *antata b.* BT_13-2.33.

basa basa durmadan, sürekli, devamlı: *b. b.* Mai 164. → ***basa***

basın- (harfiyen çevrilmesi durumunda dönüşlü bir fiildir 'kendini basmak, kendine baskı yapmak') basmak, ezmek: *b.-gay ölörgeyler* Bögü 12

basınç baskı, eziyet: *ıyınç b.* Bögü 6, Bögü 15, Bögü 23

basutla- yardım etmek: *b.-yurınça* Abh. 14

baş I baş, kafa; ***baş koş-*** "birleşmek, aynı düzeye gelmek"; (yazıtlarda 'ırmak, ırmağın doğduğu yer': *br(a)hmavati hatunnuŋ b.+ınta tegzintürür* Mai 252; *tėgin b.+ın töŋitip* KP XIX.4; *b. koşup* Pañ 108; *b.+ın örü turup* Pañ 121,139, 228. → ***tez.***

baş II yara; ***baş kıl-*** yaralamak.

başla- (halkına) önderlik etmek, başta gelmek, başta olmak.

ba[şla]g baş, başlangıç: *agıçı b.+ı agıçılar* KP IX.7. [UW İsim 2015, s. 57]

başlayu önce, öncelikle, ilk olarak: *kaŋım kaganka b. baz kaganıg balbal tikmiş* KT D16.

başlıg I gururlu, mağrur: *b.+ıg yüküntürmiş* KT D2, KT D15.

başlıg II yaralı.

baştınkı ilk, birinci, baştaki: *b.* 㐅 *küün* Abh. 2-3; *b. tegzinç* Abh. 4; ***b. boldı*** BT_13-15.48.

bat- batmak: *yėrke b.-up* Ern 38.

batatu pamuklu kumaş, pamuklu giysi: *böz b. kars tokıyur* KP II.4.

batut gizli, saklı: *ezüg b. sözlemekin* Mai 078.

bay zengin, varlıklı: *b. kıltı* KT D16; *b. yėme bar* KP VI.1; *b. bolur* KP XIII.6, KP XIV.1; *buşı bėrser b. bolur tėp* BT_13-15.13.

bayırk^{u}u kavim adı, Bayırkular. → ***yir bayırku.***

baz bağımlı, tabi: *kop b. kılmış* KT D2, KT D15, *b. kagan (...) yagı ermiş* KT D14, *b. kaganıg balbal tikmiş* KT D16.

bediz süs, bezek, tezyinat, güzellik.

bedizet- süsletmek, nakşettirmek.

bedizçi sanatçı.

bedük büyük, küçük karşıtı, ulu, yüce: *ulug b.///ınıp* Mai 186; *b. ketmen* Ern 44. ***ulug bedük → ulug.***

bedüt- büyütmek: *emgekin b.-ü* Ern 52.

beg bey, yönetici, efendi: *b.+leri yeme* KT D3, *tür^{ü}k b.+ler* KT D7, *tavgaçgı b.+ler* KT D7, *b.+leri bodunı* KT D6, *b.+li bodunlıg yoŋaşurtokin üçün* KT D6; *[alku sögüt]lern(i)ŋ b[.+i osuglug]* Mai 265, *keyikler b.+i kiser* Mai 397; *ėligler b.+lerde* Pañ 208; *alku keyiklerniŋ b.+i* Pañ 248; *tarıgçı b.+lerniŋ* Ern 31.

begedmek yönetme, bey olma, önder olma, güç sahibi olma: *b+im erklen[mekim]* Bögü 43

beglik bey olmaya layık, bey olmaya yaraşır: *b. urı ogılin* KT D7.

bek sağlam, sıkı.

bekiz belli, açık: *b. b(e)lgülüg turkaru közinür* Mai 091. ***bekiz b(e)lgülüg → b(e)lgülüg.***

belgü işaret, belgi, belge, nişan, belirti*: taştın sıŋarkı b.+lerig* Mai 029, *içtin sıŋarkı [b.+lerig]* Mai 031, *irü b.+lerin* Mai 400. ***irü b(e)lgü → irü.***

belgülüg belli, açık, anlaşılır: *bekiz b. turkaru közinür* Mai 092, *ėlginte b. bolur* Mai 302, *murtagati ėlig han b. bolmışça* Mai 333, *b. bolur* Mai 339. ***bekiz b(e)lgülüg → b(e)lgülüg.***

belgür- belirmek, görünmek, ortaya çıkmak: *b.-miş* Ern 22.

belgürt- göstermek, ortaya koymak.

beliŋlegü korku, endişe, ürküntü.

beltir yol ağzı, dört yol ağzı, yol çatağı.

ben ben, 1. kişi zamiri; +(I)m 1. kişi çekim eki.

beŋgü kalıcı, ölümsüz, sonsuz.

beŋgü taş bengi taş, yazıt.

berk sıkı, sağlam; sık, koyu.

bert-, bėrt- vurmak, yaralamak, incitmek.

berü (*+Da/+DIn* ile) -den beri, beri, bu yana: *antada b.* Mai 109, *sansaz ajunda b.* Mai 293, *ülgüsüz sansız asanki k(a)lpte b.* Mai 394; *törömişte b.* KP VI.1; *[uzun üdte] b.* Bögü 37; *ėrtetin b.* Ern 26; *tözintin b.* BT_13-15.62.

bez- titremek: *korkdı b.-di* Bögü 32

bėr- vermek, (biri) için yapmak, (birinin) yararına yapmak; ***ayu bėr-*** 'söylemek'; ***ançо bėr-*** 'değer vermek': ***buşı bėr-*** 'sadaka vermek'; ***kikinç bėr-*** 'cevap vermek, cevaplamak'; ***suguru bėr-*** 'koparıvermek': *ėlin törösin tuta b.-miş* KT D1, *tuta b.-miş ėti b.-miş* KT D1, *işig küçüg b.-miş* KT D8, *ėlin törösin alı b.-miş* KT D8, *süleyü b.-miş* KT D8, KT D8, *yavgug şadıg anta b.-miş* KT D14, *teŋri küç b.-tök üçün* KT D12, *b.-tökgerü sakınmatı* KT D10, *işig küçüg b.-ür men* KT D9; *adartlayu b.-iŋler* Mai 004, *ayu b.-elim* Mai 016, *ançо b.-ür* Mai 047, *üzüksüz buşı b.-ür* Mai 072, *esirkençsiz köŋülin buşı b.-ür* Mai 296, *aŋa b.-miş* Mai 297, *suguru b.-zün* Mai 313; *köŋülçe b.-di* KP VII.1; *b-di* KP VII.4, KP VIII.6; *b.-ip* KP VII.5; *köŋülüg b.-zün* KP VIII.5; *ötüg b.-di* KP XV.5; *ayu b.-di-ler* KP XIII.2; *buşı b.-iŋ* KP XVI.7; *kikinç b.-ü umadı* KP XV.8; *b.-diler* Bögü 2; *kikinç b.-ür* Abh. 32; *ögdilig buşı b.-iŋler* BT_13-15.12. *buşı b.-ser* BT_13-15.13.

bėrgü bağış, verilecek ya da ödenecek şey: ***bulmadı** b.* KP X.4.

bėrgüçi satıcı, satan, veren.

bėri güney; *bėriye* "güneyde": *b.+ye tavgaç bodun yagı ermiş* KT D14.

bėrigerü güney, güneye doğru, güneyde: *b.* Bögü 14

bėrt- vurarak sertleştirmek, ezmek, çiğnemek; yaralamak: *köŋlin neçök b.-eyin mėn* KP IX.7; *köŋlin b.-meŋler* KP VIII.5; *köŋlin b.-meyin* KP XII.1; *köŋlin b.-ser* KP XI.5 → **bert-**.

bėş beş: *[b.] törlüg upasanç ç(a)hşaputın* Mai 073, *b. boduglu[g]* Mai 090, *m(e)n b. törlüg* Mai 108, *b. kat* Mai 233, *ay t(e)ŋrike turgak b. yultuz turur* Mai 243, *b. törlüg yaruklar ünerler* Mai 354, *b. boduglug yarukların tegriglep* Mai 364; *b. törlüg ada* KP XVI.8; *b. ajun* Abh. 38, Abh. 40.

bėşinç beşinci: *koyn yıl b. ay tört yaŋıka biçibey* BT_13-15.65; *b.* KP XVIII.2;.

bıı bıçak, bıçkı: *ėliglerinte b. bıçgu kılıç* Mai 063. ***bıı bıçgu*** → **bıçgu.**

bıçgu bıçak, bıçkı: *ėliglerinte bıı b. kılıç* Mai 063. ***bıı bıçgu*** → **bıı.**

bıŋ bin, sayı adı → ***miŋ***

biçibey (< Mo. *biçi-* "yazmak" < Uyg. *biti-*) '(ben) yazdım': *koyn yıl bėşinç ay tört yaŋıka b.* BT_13-15.65.

bil- bilmek, tanımak: *nom b.-ir er* KP XIV.3; *tev kör sakınçlar b.-ir* Pañ 264; *b.-miş üçün* Abh. 42; *ülgüsin b.-medin* Ern 42; *ürlügsüzin b.-iŋler* BT_13-15.10.

bildür- bildirmek, anlatmak: *küsemiş üçün b.-geli ol kkirlig kirsiz ėki törlüg nomlar erür* Abh. 27

bilge akıllı, bilge; danışman; unvan: *b. kagan ermiş* KT D3, *buyrukı yeme b. ermiş erinç* KT D3; *b. kişi* Mai 284. *bir b. nom bilir er* KP XIV.3.

bilge biliglig bilgili: *b. b.* Abh. 6-7, Abh. 10-11; *b. b.+niŋ* Abh. 19; *b. b.+ke* Abh. 19

bilig bilgi, bilinç; *övke bilig* 'öfke, hiddet; hırs': *kö[ŋül] övke b.+i* Mai 076.

biliglig bilgili, bilinçli: *y(a)rlıkançuçı b. burhanlag kün t(e)ŋri* Mai 310, *alkınçu b. kün t(e)[ŋ]ri* Mai 410.

biligsiz cahil, bilgisiz: *b. kagan* KT D5, *buyrukı yeme b. ermiş erinç* KT D5; *b. üz-e yaŋılmak-lar-ın anı üçün* Abh. 20

bilin- farkına varmak, anlamak: *kentü b.-gey ėrinç* KP X.1.

bir bir (belgisiz sıfat), bir kez: *b. uluş* Mai 018, *b. butık sıp almaz* Mai 291; *b. bilge nom bilir er* KP XIV.3; *b. ada* KP XVII.1; *b. tarısar* KP XIII.4; *b.+i ayur* KP XIII.2, .5, .6; *b.* Pañ 59, 98, 169, 194, 219, 246, 252; *b. tirig* Bögü 17; *b.* Bögü 29; *b. ėkintike* Bögü 55; *b.* Ern 8.

birer birer, her birine bir tane, ***bir*** "bir" sözcüğünün ***-er*** ile üleştirme biçimi: *agıçılar b. üdün öŋi barzun* KP XI.8.

birisi biri, birisi, içlerinden biri: *b. alku keyiklerniŋ begi* Pañ 247.

birki birleşik, birleşmiş.

birkiye biricik: *bo b. nom* BT_13-15.15.

birkü yer adı: *üç birkü.*

birle ile, birlikte: *b. karnınta kirür* Mai 021, *tört miŋ bramanlar b.* Mai 043, *kuvragıŋızlar b.* Mai 058, *k(e)ntü k(e)ntü kuvragları b.* Mai 064, *t(e)ŋri hatunları b.* Mai 315, *b.* Mai 319, *yaruk yaltrık b. tegriglep* Mai 374, *erdini yėnçü monçuk hua çeçek b.* Mai 389; *alkunı kėmi b. singürür* KP XVII.3; *b.* Pañ 108, 148; *b.* Bögü 1, Bögü 27; *ögenlikleri b. suv* Ern 41.

birök ancak, fakat: *b.* Pañ 50, 55, 131, 196, 271, 276; *teŋrim b. kentü özüŋüzke* Bögü 20.

birtem birlikte, bütün, tamamıyla.

biti- yazmak; yaygın görüşe göre Çince 筆 *bi* (eski şekli *-t* ile, **piĕt* şeklindedir) ve Eski Türkçe *+i-* ekiyle kurulmuştur.

bitig sözleşme, (yazılı) belge, yazı; mektup; kitap; yazıt.

bitit- yazdırmak.

biz biz, zamir (1. çoğul kişi zamiri): *b. ança m[o]nça yıgvırak ayu bėrelim* Mai 015; *b.* Bögü 2, Bögü 2, Bögü 53; 1. çoğul kişi çekim eki: *yükünür b. t(e)ŋrim* Mai 307; *tutar b.* KP IX.3; *arıg b.* Bögü 2, *dėndar b.* Bögü 3, *işleyür b.* Bögü 3, *et'öz kodsar b.* Bögü 4, *bargay b.* Bögü 5, *tėser b.* Bögü 5, *kılmaz b.* Bögü 5, *bulgay b.* Bögü 7 (birçok kez değişik metinlerde ve satırlarda geçer)

biziŋ bizim: *b. teg* Ern 9.

biziŋe bize.

bizni bizi: *b. irinç kılgay siz* KP XVIII.6.

biznite bizden (< *biz+ni+te*).

bo bu (işaret sıfatı); bu (işaret zamiri): *b. yėr suvda* Mai 013, *b. savag ėşdip* Mai 034, *b. maitrelag kut t(e)ŋri* Mai 051, *b. montag t[örl]üg tėtrüm teriŋ* Mai 206, *munaçı b. br(a)hmavati hatunlug* Mai 245, *ançama adrok adınçıg b. sögüt* Mai 257, *b. yalŋuk et'özlüg çintamani erdini* Mai 361; *b. meniŋ* Mai 407, *b. montag* Mai 418; *b. uluş bodun* KP III.6; *b. monça korkınçıg adaka* KP

XVIII.4; *b.* Pañ 22, 42, 64, 72, 73, 75, 85, 91, 109, 112, 146, 174, 190, 232, 236, 242, 265; *b.* Bögü 10, Bögü 12, Bögü 17, Bögü 22, Bögü 25, Bögü 28, Bögü 31, Bögü 38, Bögü 45; *b.* Abh 21, Abh. 23, Abh. 25, Abh. 26, Abh. 32, Abh. 40; *b.* Ern 2; *b. savıg ėşidip* BT_13-2.37, *b. nomug tıŋlaŋlar* BT_13-15.4, *b. tavçolug oronta* BT_13-15.5, *b. birkiye nom* BT_13-15.15, *b. köŋülüg* BT_13-15.21, *b. nomug nomladı* BT_13-15.56.

bod boy, kavim.

bodi << Skr. *bodhi* aydınlanma, erme, ermişlik hali: *b. köŋül töröyür* BT_13-15.36.

bodisvt << Skr. *bodhisattva* "özü mükemmel bilgi olan kişi", Buddha mertebesine ulaşmak için tek bir aşaması kalmış Buddhacı aziz, Buddha olacak kimse, Buddha adayı: *b.+nıŋ anasıŋa* Mai 065, *ayagka [te]gimlig b.* Mai 081, *köni teŋridem tatag b.* Mai 094, *b. yme* Mai 098, *b.+n(ı)ŋ küçinte* Mai 104, *b.+n(ı)ŋ küç küsüninte* Mai 162, *ançama muŋadınçıg b.+larn(ı)ŋ küçi küsünleri .. anaları inçip* Mai 205, *b.+larn(ı)ŋ çogları yalınları* Mai 219, *odguratı ayagka tegimlig maitre b.* Mai 224, *b.+n(ı)ŋ tuggusın küde körünçleyü* Mai 235, *ayagka tegimlig b.+ag tugurur* Mai 271, *tözün maitrė b. yme* Mai 282, *ayagka tegimlig maitrė b.* Mai 339, Mai 372, *b.+ag körüp* Mai 358, *ötrü] b.+[nıŋ kut buyanınta* Mai 377, *yaŋı tugmış b.+ka yükünürler* Mai 391, *ötrü ayagka tegimlig maitre b.* Mai 392, *ayagka tegimlig b.+n(ı)ŋ üni* Mai 420, *b. t[ap]a körüp* Mai 427; *b. tėgin* KP III.6, KP XVIII.7; *atası b.+ka hua saçıp* BT_13-2.29. *b. tėginke sözleti* BT_13-2.38.

boduglug renkli, boyalı, boyanmış: *bėş b. yarukların tegriglep* Mai 365.

bodun halk, boy, boylar: *tür^{ü}k b.+ıŋ ėlin törösin* KT D1, *tört buluŋdakı b.+ug* KT D2, *b.+ı yeme* KT D3, *bonça b.* KT D4, *tavgaç b.* KT D6, KT D14, *tür^{ü}k b.* KT D6, KT D10, *b. bolçun tėyin* KT D11, *tavgaç b.+ka* KT D7, *tür^{ü}k kara kamag b.* KT D8, *ėllig b. ertim* KT D9, *kaganlık b. ertim* KT D9, *tokuz oguz b.* KT D14, *begleri b.+ı* KT D6, *begli b.+lıg yoŋaşurtokin üçün* KT D6, *ėlsiremiş kagansıramış b.+ug (...) eçüm apam törösinçe yaratmış* KT D13, *küŋedmiş k^{u}uladmış b.+ug (...) eçüm apam törösinçe yaratmış* KT D13, *tür^{ü}k törösin ıçgınmış b.+ug eçüm apam törösinçe yaratmış* KT D13, *töliş tarduş b.+ug anta ėtmiş* KT D13, *tür^{ü}k b.+ug yiçe ėtdi* KT D16; *bėş b.+u[g]* Mai 090; *uluş b.* KP III.7; *kaŋım han b.* KP XI.1; *türk b.* Bögü 53.

boguz, bogz+ boğaz (*karın*).

bokun halk, kavim: *bodun bokun*.

bokur- ? (azaltmak ?): ... *b.-up* ... Pañ 5.

bol- olmak; var olmak; meydana gelmek, yardımcı eylem; ***kergek bol-*** 'vefat etmek, ölmek': *özi ança kergek b.-mış* KT D3, *inisi kagan b.-mış erinç* KT D5, *oglıtı kagan b.-mış erinç* KT D5, *kul b.-tı* KT D7, *küŋ b.-tı* KT D7, *bodun b.-çun tėyin* KT D11, *yo^{o}k b.-mazun tėyin* KT D11, *yagı b.-mış* KT D9, *yėtmiş er b.-mış* KT D12, *yėti yüz er b.-mış* KT D13, *yagı b.-up* KT D10, *yėti yüz er b.-up (...) küŋedmiş* KT D13; ***agarlag bol-*** 'saygın olmak'; ***b(e)lgülüg bol-*** ,belli

olmak'; *tolu bol-* 'dolu olmak': *edgü b.-gusın* Mai 008, *kim b.-sar* Mai 013, *èlig han b.-guluk ogul tugurur* Mai 019, Mai 023, Mai 028, *tugmakı b.-gay* Mai 034, *agarlag b.-up* Mai 071, *üngü küsüşi b.-up* Mai 106, *olorguluk köŋülüm b.-ur* Mai 132, *meŋilig b.-zunlar tèp sakınur* Mai 169, *erk türk b.-mış bolurlar* Mai 218, *erk türk bolmış b.-urlar* Mai 218, *èlginte b(e)lgülüg b.-ur* Mai 302, *murtagati èlig han b(e)lgülüg b.-mışça* Mai 333, *b(e)lgülüg b.-ur* Mai 339, *ç(a)mbudvip uluşta tolu b.-ur* Mai 387, *b.-[gay] m(e)n* Mai 411; *yarlıg b.-maz èrser* KP XIX.7; *busuşlug b.-tı* KP XVI.1; *kadgulug b.-up* KP IV.1; *tamulug b.-ur* KP XI.6; *bay b.-ur* KP XIII.6, KP XIV.1; *yarlıg b.-zun* KP XIX.1; *uçuz b.-guluk savlar* Pañ 107; *üstün b.-gulukı yok* Pañ 269; *üŋürde b.-lurlar* Pañ 254; *sèziklig b.-mış* Pañ 18; *birök antag iş b.-sar* Pañ 196; *tınlıgkıyalar b.-sarlar* Pañ 267; *negü b.-tı* Pañ 25, *sèziki b.-tı* 69, *ögsüz b.-up* 91; *b.-up* Pañ 237; *b.-ur erti* Pañ 164, *ötrü b.-ur* 206, *tişi tilkü b.-ur* 255; *b.-zun meniŋ oglum* Pañ 243; *basınç b.-gay* Bögü 15, *kılınç kılmış b.-gay* Bögü 23, *öŋi b.-gay* Bögü 25; *yazok kıltaçı b.-gaylar* Bögü 11; *(...) kılmış b.-ur* Bögü 18; *(...) kılmış b.-tı* Bögü 20, *uçuz yènik b.-tı* Bögü 44; *ögrünçülüg b.-tumuz* Bögü 54; *tayak b.-mak* Abh. 35; *b.-ur* Abh. 37, Abh. 41; *ketmeki tarıkmakı b.-zun* Ern 7; *-yu teginmekimiz b.-zun* Ern 11; *kutlug b.-zun* Ern 17; *ada tuda b.-mazun* Ern 15; *orgu üdi b.-mışta* Ern 54; *yalaŋuz elvirgü teg b.-urmen* BT_13-2.48. *buşı bèrser bay b.-ur tèp* BT_13-15.13. *osal sımtag b.-maŋlar* BT_13-15.28. *apam dèntarka tuş b.-sar* BT_13-15.31. *baştınkı b.-dı buşısı* BT_13-15.48.

bolar bunlar: *b.+ta* Abh. 37; *b.+ka aş alıp keleyin,* BT_13-2.40.

bonça bunca, o kadar, onca: *b. bodun* KT D4, *b. ...* KT D14, *b. işig küçüg* KT D10;

bonı bunu.

bonta burada.

bor(=l?)kal- ?

boşgur- eğitmek, öğretmek; akıl vermek: *törösinçe yaratmış b.-mış* KT D13.

boşgutlug eğitimli, eğitim görmüş: *b.* Ern 9.

boşnul- serbest olmak, serbest kalmak, rahatlamak, rahat nefes almak.

boşu- serbest bırakmak, azat etmek, hürriyetini vermek.

boşun- kurtulmak, serbest kalmak: *b.-magay* Bögü 32, Bögü 46.

boşunçsuz affedilmez, affı mümkün olmayan.

boţoçak çocuk (çocukçuk; aslı *boto* "deve yavrusu, boduk"): *b.+larımnıŋ karnı açmış* BT_13-2.39.

boz boz, gri: *b. bulıtıg ürtülü* BT_13-15.34.

bödke → *bo* ve *üd.*

bögü Bögü Han, Uygur hakanı: *b. han* Bögü 33, Bögü 52, Bögü 62

bök- doymak: *çıgay erig b.-üŋler* BT_13-15.38. [Yenisey yazıtlarında 'doyurmak'?]

bökküli Kore, Gaoli devleti/hanedanı: *b. çülüg èl* KT D4, *b. kaganka tegi* KT D8.

bökün bugün: *b. ėkinti [ay] sekiz yaŋı erür* Mai 222, *b. yme* Mai 242.
bökünki bugünkü → ***bokün***
bölük bölüm, kısım, grup: *uguşlar b.+i* Abh. 30, 33; *b.+ler tėp* Abh. 31; *b.+i tėp* Abh. 31, 34; *bo b.+te* Abh. 32
böri kurt: *kaŋım kagan süsi b. teg ermiş* KT D12.
börk başlık, takke: *taglarnıŋ b.+i* Ern 20.
böşük akrabalar, hısım akrabalar.
böz pamuklu bez: *b. batatu kars tokıyur* KP II.4.
brahmadati << Skr. *brahmadatta* kral, han: *b. han ermez mü* BT_13-15.46.
br(a)hmavati << Skr. *Brahmāvati* Maitri'nin annesi: *b. hatunug ayayurlar agarlayurlar* Mai 044, *b. hatunnuŋ* Mai 053, *b. hatun adakı* Mai 070, *b. hatun* Mai 105, Mai 253, Mai 270, *tözün b. hatun* Mai 155, *munaçı bo b. hatunlug* Mai 245, *b. hatunnuŋ başınta tegzintürür* Mai 252, *b. hatunka yükünü i[nçe] tėp tėyürler* Mai 305, *ötrü b. hatunnuŋ* Mai 313, *anta ötrü b. hatun* Mai 325.
br(a)hmayu << Skr. *Brahmāyu* Maitri'nin babası: *b. braman ėki ėligin örü kötürüp inçe tėp tėyür* Mai 035, *b. purohit sekiz tümen tört miŋ bramanlar birle* Mai 041, *b. purohitka* Mai 106, *b. purohit şanki* Mai 116, b. purohit Mai 133.
braman << Skr. *brāhmaṇa* Hindistan'da üst sınıftan kimse, Buddhist olmayan: *b.+lar inçe tėp tėyürler* Mai 010, *br(a)hmayu b. ėki ėligin örü kötürüp inçe tėp tėyür* Mai 035, *tört miŋ b.+lar birle* Mai 043, *b.+larka ögdir anço bėrür* Mai 047.
bu → **bo**
bud- donmak, donarak ölmek: *tumlugka toŋmış b.-mış tınlaglarag* Mai 170. ***toŋ-bud-***; → ***toŋ-***.
bugd(a)y buğday.
buka boğa: *arslan<la>r yaŋ[ala]r b.+lar yorıkınça* Mai 401; *kotoz b.+sı* Pañ 14, 20, 69, *kotoz ... b.+sı* 92.
bul- bulmak, (...-duğunu) düşünmek: *agıçılarnı (?) b.-madı* KP X.4,.5; *b.-matın* KP X.5; *b.-maz ėrti* KP X.4; *erdini b.-sar* KP XIV.8; *emeri tınlıglarıg ... tuzakçı b.-up* KP II.1; *miŋ tümen b.-ur* KP XIII.4; *üküş b.-ur* KP XII.7; *burmatın* KP X.5; *sözlegülük yıkın b.-up* Pañ 27; *b.-gay biz* Bögü 7; *b.-sar* Bögü 11, Bögü 16; *yanmışta oglanlarımnı b.-matın* BT_13- 2.47.
buldur- buldurmak: *çınşu tözüg b.-dı* BT_13-15.40.
bulgan- karışmak, kargaşa içinde olmak, bulanmak; (mecazen) kafası karışmak;: *ol tişi arslan b.-ıp* Pañ 230; *ėliŋiz b.-gangay* Bögü 9.
bulıt bulut: *boz b.+ıg ürtülü* BT_13-15.34.
buluk → Kara Buluk
bulunçsuz, bulunçusuz ulaşılmaz, bulunmaz, bulunamaz: *b. çi[n?]temeni erdini bulsar* KP XIV.7; *b. erdini ermez mü* BT_13-15.16.

buluŋ yön, taraf, bucak, köşe, uç, kenar, dünyanın dört "bucağından (köşesinden)" biri: *tört b.* KT D2, *tört b.+dakı bodunug* KT D2; *ötrü tört b. yıŋak yaruyur* Mai 340; *tört b.+da* KP VII.2; *tört b.+takı* Bögü 12. ***buluŋ yıŋak* → *yıŋak.***

bulut bulut.

bumın kişi adı, Bumin, ilk Türk kağanlığının kurucusu: *üze eçüm apam b. kagan* KT D1.

buŋ sıkıntı, dert, sorun, mesele.

buŋsuz sıkıntısız, dertsiz.

burhan < Çin.+Tü. Buddha < *bur* + *han* (bugünkü Çince 佛 *fo* = Eski Çin. 佛 *bur* << Skr. *buddha*): *b. ç(a)kr(a)v(a)rt èlig han* Mai 027, *b.+ka aymanmakın* Mai 043, *b. kutı küsüşin* Mai 052, *kamag b.+lar* Mai 227, *şakimun b. tuga y(a)rlıkadı* Mai 276, *kaşip b.* Mai 279, *kanakamuni b.* Mai 280, *krkasunti b.* Mai 280, *b.+lar işin* Mai 416; *közünür at b.* KP XI.3; *t(e)ŋri b.* Pañ 131; *b.+larnıŋ* Pañ 134; *b.+larnıŋ yarlıgı ol* BT_13-15.14. *b. kutı küsüşlüg* BT_13-15.33. *anı üçün b.+lar* BT_13-15.53.

burhanlag, burhanlıg Buddhist, Budizme ait, Buddhalı: *y(a)rlıkançuçı biliglig b. kün t(e)ŋri* Mai 311; *b. kün t(e)ŋri* Mai 033, *b. kün t(e)ŋri tugar ermiş* Mai 040.

burgu yer adı, Burgu.

burkı buruşturulmuş, buruşuk, asılmış (yüz), asık (surat): *b. yüzin olorur* Pañ 16.

bursaŋ < Çin. 佛僧 *fo seng* Buddhist cemaat, Buddhist topluluk; rahip topluluğu: *b. kuvrag<-lıg> alku tözünler ıdoklar kuvrag-ıŋa* Abh. 11.

burun, burn+ önce, evvel: *kün b.+ı tuga keli (...) y(a)rlıkar* Mai 228, *m. [kün b.+ı] tuga kelti* Mai 240; *ėrnin b.+ın yalganu* Pañ 258.

busan- dertlenmek, üzülmek, sıkılmak, kederlenmek: *ıglayu b.-u* KP XX.4.

busuş kaygı, keder: *b. ka[dgu emgek] t(e)v kör* Mai 076. ***busuş kadgu* → *kadgu.***

buşı < Çin. 布施 *bu shi* sadaka, bağış: *üzüksüz b. bė[rü]r* Mai 072, *esirkençsiz köŋülin b. bėrür* Mai 295; *barça b. bėriŋ* KP XVI; *ögdilig b. bėriŋler* BT_13-15.12. *b. bėrser bay bolur tėp* BT_13-15.13. *azlı üküşli b.+nıŋ* BT_13-15.29. *çigjin anıŋ b.* BT_13-15.39. *baştınkı boldı b.+sı* BT_13-15.48.

busuşlug üzüntü, derin üzüntü, keder: *b. kadgulug* KP III.8, *tėginig b. körüp* KP IV.3, *ne üçün b. keltiŋiz* KP IV.5, *neke ıglayu b. keltiŋ* KP V.2, *b. boltı* KP XVI.1.

buşılıg sadaka, sadakayla alakalı, sadakalı: *b. yagmurug yagıtsar* BT_13-15.35, *çigjin ügre b.* BT_13-15.37, *tutmaç talkan b.* BT_13-15.41, *bagdam küç b.* BT_13-15.45, *avutın torpak b.* BT_13-15.49.

butık budak, dal: *kümüşlüg b.+ları* Mai 258, *b. çıpık yap yavış[gu hua çeç]eklerin* Mai 265, *bir b. sıp almaz* Mai 291, *çambu sögüt b.+ın sıp alır* Mai 298, *ötrü ol b.* Mai 299, *[ça]mbu sögütnüŋ b.+ın tuta* Mai 327. ***butık çıpık* → *çıpık.***

butıklıg budaklı, dallı(?): *b. //p köligelig ...* Mai 178.

buyan << Skr. *puṇya* sevap, iyi amel: *köṭrümintin otuz èki kut b.+ın* Mai 335, *ötrü] bodisvt[nıŋ kut b.+ınta* Mai 378.
buyla unvan / isim içerisinde geçer, → ***baga***: *buyla baga tarkan.*
buyruk komutan, kumandan, amir: *b.+ı yeme bilge ermiş erinç* KT D3, *b.+ı yeme biligsiz ermiş erinç* KT D5; *ınançları b.-ları* KP VIII.7.
buzagu buzağı, inek yavrusu: *kotoz ingek b.+sı* Pañ 227
buzagula- buzağılamak, (inek için) yavrulamak: *b.-çı kotoz ingek* Pañ 115, 222
bügüş düşünce, akıl ile ulaşılan doğru düşünce, yoğunlaşmış düşünce: *köni b. urup* Pañ 234.
bükgük yer adı, Bükgük.
bürür- sıkıştırmak: (...) *b.-deçi (...)* Ern 29.
büt- bitmek, tamam olmak (?): ... *b.-di* Pañ 249

Ç

ç(a)kr(a)v(a)rt < Toh.B *cakravärt*, Toh.A *cakravarti* < ~ Skr. *cakravartin* dünya hükümdarı, dünyanın yöneticisi: *ç. èlig han* Mai 019, Mai 023, Mai 027, *ç. èlig hanka tözü ötünüp* Mai 116.
ç(a)mbudvip < Toh.B *jambudvīp* << Skr. *jambudvīpa* dünya: *ç. uluşta* Mai 386.
ç/mguk yer adı, Ç/mguk (?).
çadak < Toh.B *jātak* < Skt. *jātaka* (Buddhist) anlatı, hikâye, fabl, Buddhanın önceki hayatlarını / önceki doğumlarını anlatan hikâye: *ç. kıl-* Pañ 133; *ç.+lar kıl-* Pañ 132
çahşapat, çahşaput, ç(a)hşaput (< Soğd. *čxš'pδ* ~ Skr. *śikṣāpada*) talimat, emir; çahşaput ay: *on ç. tutuŋlar* BT_13-15.60; *[bè]ş törlüg upasanç ç.+ın* Mai 074.
çak zaman, vakit: *yazkı ç.+dakı* Ern 43.
ç(a)k(i)r << Skr. *cakra* ~ Toh. A *cākkär* tekerlek: *ç. sv(a)stik nantikav[r]t* Mai 399.
çambu << Skr. *jambu* elma: *ç. sögütü[g] [èter yaratır]* Mai 238, *ol kutlug ç. sögütke* Mai 246, *kutlug [ç. sögütüg körüp* Mai 254, *tegriglemiş ç. sög[üt] tapa b(a)rdı* Mai 267, *[o]l ok ç. sögüt ünmiş* Mai 273, *ç. sögüt butıkın sıp alır* Mai 298, *[ç. sögütnüŋ butıkın tuta* Mai 326.
çamla- dava etmek.
çap- vurmak, çapa vurmak, çapalamak: *ketmen ç-ıp* Ern 37.
çaşurmak iftirada bulunma, iftira atma: *çaşut ç.+ıg* Pañ 277
çaşut iftira: *ç. çaşurmak* Pañ 277
çavış komutan, ordu komutanı.
çeçek çiçek: *altunlug ç.+leri* Mai 261, *butık çıpık yap yavış[gu hua ç.+lerin* Mai 266, *körtle lènhua ç. yarıp* Mai 301, *erdini yènçü monçuk hua ç. birle* Mai 389; *iskep evdip hua ç.* BT_13-2.27.
çeçeklig çiçekli; çiçeklerle süslenmiş, çiçeklerle bezenmiş: *ç. ö[rgün] üze* Mai 157, *hua ç. yagmur yagıturlar* Mai 345.
çerig asker.

çeviş hile, aldatma, sahtekarlık, düzenbazlık: *al ç.* Pañ 144
çıgań yoksul, fakir, sefil: *ç.+ıg bay kıltı* KT D16. → *çıgay.*
çıgarı dokuma çıkrığı, çıkrık: *ç. eŋirer* KP II.3.
çıgay yoksul, sefil:.
çıgay fakir, yoksul, sefil: *yok ç.* KP V.5, KP VI.1; *ç. erig böküŋler* BT_13-15.38. → *çıgań.*
çıgıltır yer adı, Çıgıltır.
çın < Çin. 真 *zhen* gerçek, hakikat; *çın kėrtü* "gerçek, hakiki": *ç. kėrtü* Pañ 91; *ç. kėrtü.* Abh. 2, Abh. 3, Abh. 22.
çınşu < Çin. 真如 *zhenru* = Skr. *tathatā*, olduğu gibi gerçek, hakikat: *ç. tözüg buldurdı* BT_13-15.40.
çıpık dal, budak: *vayduri erdinilig yavışguları ç.+ları içinte* Mai 260, *butık ç. yap yavış[gu hua çeç]eklerin* Mai 265. **butık çıpık** → **butık.**
çıt çit, parmaklık.
çigjin ~ Çin. 稗子 *bai zi* darı; ezme, lapa (BT 13 15.37 dipnot, s. 107; K. Kudara, P. Zieme, Āgama-Fragmente 2, *AoF,* 17, 1990, H 2-7 s. 139): *ç. ügre* BT_13-15.37. *ç.* BT_13-15.39.
çik kavim adı.
çintamani, çi[n?]temeni < Toh.A/B *cintāmaṇi, cindāmaṇ* << Skr. *cintāmaṇi* "düşüncenin mücevheri", mücevher, inci: bo *yalŋuk et'özlüg ç. erdini* Mai 362; *bulunçusuz ç. erdini bulsar* KP XIV.7. **çintamani erdini > erdini.**
çintamanilag mücevherli, incili: *ç. [kölige]lig kuşatar* Mai 251.
[çin]tan Toh.A *candaṃ,* Toh.B *cantāṃ* << Skr. *caṇḍaṇa* sandal ağacı: *ç. sö[güt]* Mai 179.
çinza (?) kişi adı parçası: *çinza şila.*
çog parıltı, ihtişam (mecazen); alev, ateş, parlaklık: *bodisvtlarn(ı)ŋ ç.+ları yalınları* Mai 219; *antag ulug ç. yalın* BT_13-15.51. **çog yalın** → **yalın.**
çogı gürültü: *tütüş keriş ün ç.+g* BT_13-15.61.
çogıla- gürültü çıkartmak, ses çıkartmak.
çoglug parlak (haşmetli), parıltılı; *çoglug yalınlıg* 'alevli, pırıltılı, parlak': *ç. yalınlıg ridilar-ı üz-e körüp* Abh. 17
çok- kesmek, öldürmek: *yunt ud ç.-ar* KP III.1.
çomur- (bir şeyi suyun içine) daldırmak: *kėmi suvka ç.-ur* KP XVII.8.
çök- çökmek: *köŋülüm ç.-di* Bögü 48
çülüg < Çin. 周 *Zhou* hanedanından olanlar, Zhoulular: *bökküli ç. ėl* KT D4.
çug bağ, engel; demet: *ogul kız tėgme bag ç. ol* BT_13-15.26.
çugay < Çin. 石灰 *shi hui* yer adı, Çugay dağları.
çulvu yalan, iftira; küfür, kaba söz, sövgü.

D

dėn < Soğd. *δyn* /dēn/ din, öğreti: *d.+ka dėnd[ar] kelgey* Bögü 46

dėndar, *dėntar* < Soğd. *δynδ'r* /dēndār/ seçkin, Manihaist din adamı; din adamı: *erji d. olorurça* Mai 101, *edgü d.+larka* Mai 294, *kop kamag tınl[ag]larn(ı)ŋ tüzgerinçsiz d.+ı* Mai 413; *d.* Bögü 40, Bögü 46; *d.+lar* Bögü 2, Bögü 13, Bögü 27, Bögü 34, Bögü 49, Bögü 53, Bögü 63; *d.+larıg* Bögü 11; *d.+larka* Bögü 35; seçilmiş, seçkin; rahip: *apam d.+ka tuş bolsar* BT_13-15.31. *piratakabut d.+ka tuşmakı üze* BT_13-15.47.

dantapalė, dantipalė << Skr. *daṇḍāpala* hükümdar adı, özel ad.

dyan < Toh.A/B *dhyāṃ* << Skr. *dhyāna* meditasyon, yoklama: *eŋenyük d. sakınçlar üze* Mai 217.

E

eçü ata, ecdat; ağabey; amca: *üze e.+m apam bumın kagan* KT D1, *e.+m apam törösinçe yaratmış* KT D13.

ed mal, eşya, mülk, madde: *kop kamag yėrtinçüdeki e.+ler tavarlarda* Mai 307, *[kar]arıg tünerig e.+lerig* Mai 357; *öz yaş ulatı e. tavarlarnıŋ* BT_13-15.9. ed tavar → tavar.

edgü iyi: *e. bolgusın* Mai 008, *ançama e.* Mai 037, Mai 038, *e. ögliçe sakınur* Mai 167, *tölteklig e. yıdın tugmış* Mai 172, *e. yol[ları]g kör[k]itürçe* Mai 194, *e. töröke yaratı sakınç sakınur* Mai 201, *e. dėntarlarka* Mai 294, *e. tınlaglar* Mai 360, *adnaguka e. asag tuso kılmışın* Mai 394, *e. nom nomlap* Mai 413; *e. ögli tėgin* KP IV.2; *ol e. kü at* KP VII.1; *e. kılınç* KP XII.3; *tarımakda e. yok* KP XIII.3; *biz kentüke e.+ke ütleyür* KP XX.7; *... e.* Pañ 149, 166; *e. kılınçlar* Bögü 18, *e. törö* Bögü 21; *e. kılınç* Bögü 21, Bögü 47; *+ke e. amırak* Ern 30.

edgülüg iyi (sıfat): *neçök e. ...* Pañ 148; *atı köţrilmişlik kamag e. tagka* Abh. 10

edgüti iyice, sıkıca, sağlamca.

egirt- çevrelemek, kuşatmak, (etrafını) çevirmek.

elig elli, 50: *e. yıl* KT D8.

elvir- kafası karışık olmak: *yalaŋuz e.-gü teg bolurmen* BT_13-2.48.

em ilaç: *e. örünteg kılu sakınur* Mai 198. em örünteg → örünteg.

em- emmek: *bo utun tınlıg meniŋ emigimin neteg e.-er tėp* Pañ 233; *arslan enükk(i)yesi anasının emigin e.-geli ugradı* Pañ 119, 138, 226, *arslan emigin e.-geli katıglantı* Pañ 122, 139, 229; *bo irinç tınlıg emigimin e.-ip bolzun meniŋ oglum* Pañ 243.

emeri çok sayıda, sayısız, pek çok: *e. tınlıglarıg* KP I.7, KP II.2, KP II.8.

emgek eziyet, sıkıntı, acı, ızdırap: *e. t(e)v kör* Mai 077, *isig kovukka ünmiş tınlaglarn(ı)ŋ e.+in tarkarkalır üçün* Mai 176, *e.+lerinte ozguru kutgaru* Mai 200, *sansardakı e. alku alkıntı* Mai 369, *e.+lerinte inçge te[g]diler* Mai 370; *e. yėr* KP IV.8; *e.+te ozgurgay* KP VI.2; *alp e.+ler* Bögü 6; *kamug e.+lerig teginü* Ern 40; *igidü umayu e.+in* Ern 52.

emgeklig eziyetli, sıkıntılı, acılı: *alku e. tınlaglarag (...)* Mai 199, *e. taloy ügüzlerin* Mai 312; *adrok adrok e. emgenür* KP II.7; *yok çıgay e. tınlıglarag* KP V.5;

emgen- acı çekmek, sıkıntı çekmek, eziyet çekmek: *emgek e.-ür* KP II.7.

emget- acı çektirmek, acı vermek, elem vermek: *ad(ı)nagug e.-mek* Mai 077; *sizni e.-tim* Bögü 37, *[köŋü]lüŋüzni tapa e.-eŋ* Bögü 51.

emig göğüs, meme: bir *e. emizmiş ėki in'ėçi oglanı* Pañ 246; *bo utun tınlıg meniŋ e.+imin emip bolzun meniŋ oglum* Pañ 125, 243; *meniŋ e.+imin neteg emer* 233; *arslan enükkiyesi anasının e.+in emgeli ugradı* Pañ 119, 137, 229, *arslan e.+in emgeli katıglandı* Pañ 121, 139, 229.

emiz- emzirmek, emdirmek: *bir emig e.-miş ėki in'ėçi oglanı* Pañ 246.

endek (< ?) dam, çatı: *e.+çe bedük* Ern 44.

enük enik, köpekgillerin yavrusu, arslan / kaplan / köpek vb. yavrusu: *arslan e.+kiyesi* Pañ 118, 137, 225-226; *ol e. başın örü kötürüp* Pañ 120, 139.

enükle- yavrulamak, (hayvan için) doğurmak.

eŋ en, pek çok, olağanüstü: *e. kėnki ajunum erür* Mai 407.

eŋ ilki ilk, birinci: *e. i.* Mai 165.

eŋ mıntın en azından, hiç değilse: *e. m.* Mai 369-370.

eŋenyük << Skr. *āveṇika* özel, mahsus: *ulatı e. dyan sakınçlar üze* Mai 216.

eŋir- eğirmek, çevirmek, döndürmek: *tınlıglar çıgarı e.-er yuŋ e.-er , kėntir e.-er* KP II.3 ve .4.

eŋit- eğdirmek: *e.-i et'özin (...)* Mai 323.

er I kişi, adam, erkek; erlik, mertlik; er, asker: *yėtmiş e. bolmış* KT D12, *yėti yüz e. bolup* KT D13, *yėti yüz e. bolmış* KT D13, *yėti yėgirmi e+in* KT D11; *nom bilir e.* KP XIV.3; *çıgay e.+ig böküŋler* BT_13-15.38.

er II burgu, matkap: *e. kılıp* Ern 56.

er- / ėr- olmak, imek, yardımcı eylem: *kop yagı e.-miş* KT D2, *ança olorur e.-miş* KT D3, *bilge kagan e.-miş* KT D3, *alp kagan e.-miş* KT D3, *buyrukı yeme bilge e.-miş erinç* KT D3, *alp e.-miş erinç* KT D3, *tüz e.-miş* KT D3, *antag külüg kagan e.-miş* KT D4, *buyrukı yeme biligsiz e.-miş erinç* KT D5, *yavlak e.-miş erinç* BK D5, *tavgaç bodun yagı e.-miş* KT D14, *tokuz oguz bodun yagı e.-miş* KT D14, *kırkız kurıkan (...) kop yagı e.-miş* KT D14, *kırkız k^uurıkan (...) k^oop yagı e.-miş* KT D14, *tėr e.-miş* KT D9, KT D9, KT D10, *süsi böri teg e.-miş* KT D12, *yagısi koñ teg e.-miş* KT D12, *yokadu barır e.-miş* KT D10, *ėllig bodun e.-tim* KT D9, *kaganlıg bodun e.-tim* KT D9; *teg er.-ür* Mai 007, *tugar e.-miş* Mai 041, *küyü küzedü e.-ürler* Mai 069, *ulug tülü[g] kördüm e.-di* Mai 108, *küseyür e.-dim* Mai 112, *tėtside e.-igme* Mai 128, *meŋi toŋa ögrünç sevi[nç] e.-di erser* Mai 148, *meŋi toŋa ögrünç sevi[nç] erdi e.-ser* Mai 148, *kaçıgları alku süzülmiş e.-ür* Mai 159, *anın muŋadınçıg e.-ür* Mai 219, *bökün ėkinti [ay] sekiz yaŋı e.-ür* Mai 223, *kaltı monçuk e.* Mai 087, *kal[tı yme] vaytur e. üzeki* Mai 089, *erdni e.-ür* Mai 257, *aşok [at]lag sögüt ünmiş e.-ti* Mai 275, *eŋ] kėnki ajunum e.-ür* Mai 408, *kentde e.-deçi* Mai 119; *ünmiş ė.-dim* KP V.5; *odug ė.-ken* KP XVII.2; *siziŋ ė.-mez mü* KP XVI.5; *bo ne emgeklig yėr ė.-miş* KP IV.8; *agıçı ė.-ser* KP X.8; *yarlıg bolmaz ė.-ser* KP

XIX.7; *atlanturdı .. ė.-ti* KP I.2; *körür ė.-ti* KP I.3; *tüşe teginmegey ė.-timiz* KP VIII.1; *bulmaz ė.-ti* KP X.4; *kalır ė.-ti* KP X.7; *ada ol ė.-ür* KP XVII.1; *e.-di/-ti* Pañ 58, 60, 99, 164, 191, 254, 256; *e.-ip* Pañ 271; *e.-mez* Pañ 24, 43, 76; *e.-miş* Pañ 8, 48, 64, 92; *e.-ser* Pañ 21, 33, 197, 207, 237, 272; *e.-tim* Pañ 163, 166; *e.-di* Bögü 62; *e.-eyin* Bögü 42; *e.-mez* Bögü 55; *er.-ür* Bögü 7, Bögü 61; bulunmak: *dėndarlar e.-igli kuvraggaru kelti* Bögü 34; *bar ermiş e.-ser* Ern 4; *süvrek e.-ip* Ern 30; *bulunçsuz erdini e.-mez mü* BT_13-15.16. *tul kunçuylar e.-mez mü* BT_13-15.42. *brahmadati han e.-mez mü* BT_13-15.46. *aşokė han e.-mez mü* BT_13-15.50. *odugın sakın e.+iŋler* BT_13-15.58; *ukıdmış e.-ür* Abh. 22, Abh. 28; *e.-ürler* Abh. 27; *e.-mez* Abh. 33; *e.-mezin* Abh. 42.

erdem fazilet, mükemmellik: *sizler ... e.+iŋizlerni üntürüp (...)* Mai 003.

erdemlig erdemli, faziletli.

erdini, erdni << Skr. *ratna* mücevher, değerli taş, inci: *kunçuylag e.+si tüller körmiş* Mai 012, *kaltı monçuk e. (...)* Mai 087, *kal[tı yme] vaytur e. üzeki* Mai 089, *e. erür* Mai 257, *yılınçga yumşak e. körklüg* Mai 300, *yėgedmiş utmış kız kunçuylar e.+ŋe* Mai 309, bo *yalŋuk et'özlüg çintamani e.* Mai 362, *arag süz[ük sap]rir (?) e. osuglug* Mai 373, *e. yėnçü monçuk hua çeçek birle* Mai 388; *bulunçusuz çi[n?]tameni e.* KP XIV.7; *bulunçsuz e. ermez mü* BT_13-15.16. ***çintamani erdini* → *çintamani*, *erdini yėnçü monçuk* → *yėnçü*, *monçuk*.**

erdinilig, ertinilig cevherli, mücevher kaplı, mücevherli: *e. yarık kedip* Mai 062, *vayduri e. yavışguları çıpıkları içinte* Mai 259; *nom e. ulug bilge biliglig taloy ügüzke* Abh. 10.

erinç / ėrinç şüphesiz, mutlaka (*er-* "olmak, imek" eyleminden ad olup varsayım bildirir, "denilebilir ki, herhalde" vb.): *buyrukı yeme bilge ermiş e.* KT D3, *alp ermiş e.* KT D3, *ėlig ança tutmış e.* KT D3, *inisi kagan bolmış e.* KT D5, *oglıtı kagan bolmış e.* KT D5, *inisi eçisin teg kılınmadok e.* KT D5, *oglı kaŋin teg kılınmadok e.* KT D5, *olormış e.* KT D5, *yavlak kagan olormış e.* KT D5, *buyrukı yeme biligsiz ermiş e.* KT D5, *yavlak ermiş e.* KT D5, *yügerü kötürmiş e.* KT D11; *bilingey ė.* KP X.1; *yarlıgkadı ė.* KP XI.2.

erji << Skr. *ṛşi* aziz, ermiş, keşiş: *kaş atlag e.+de* Mai 087, *e. dentar olorurça* Mai 101.

erk kuvvet, güç: *e. türk bolmış bolurlar* Mai 217. ***erk türk* → *türk*.**

erken iken: *... e. ök ...* Mai 215.

erki acaba: *sakınç sakınur e.+i* Mai 160.

erklenmek güçlenmek, güç sahibi olmak: *begedmekim e.+im* Bögü 43

erklig güçlü, hakim: *e. ç(a)kr(a)v(a)rt ėlig han* Mai 018, Mai 023; *ėki otuz e.+lerke* Abh. 35

erksiz güçsüz, kontrolsüz; ***erksizin*** "kendiliğinden".

erŋek parmak: *e.+lerintin et['özintin]* Mai 350.

ersin kavim adı, Toharlar.

erşi (< ?) bir tür kumaş : *kaş atlag e.+de urmış osuglug* Mai 087.

ert- geçmek, geçip gitmek, mürur eylemek, aşmak: *on ay e.-mişte* Mai 103; *altı kün e.-ip bardı* KP XX.2; *önre e.-miş üdün adın bir arıgda* 219.

ertinçsiz sonsuz (?): *e. teriŋ koguzlarda* Mai 189.

ertini, ertinilig → erdini, erdinilig

ertiŋü, ertüŋü pek, son derece, aşırı derecede, çok, fazla: *e. busuşlug* KP III.8, KP XV.8; *e. sèzinip kotoz öküz ınça tep tedi* Pañ 24; *e. kotoz öküz korkup* Pañ 63; *ol kotoz öküz e. korkup* Pañ 102; *ol tişi arslan e. övkesi kelip* Pañ 123, 141; *men e. yavız tişi tilkü ajunınta tugyuk men* Pañ 260; *e. ulug küçlüg ol* Pañ 265; *e. ögrünçülüg* Bögü 54.

ertür- yapmak, işlemek, tamamlamak, harcamak: *köni ögrünçülügin e.-ür* Mai 098, *köni e.-ü y(a)rlı[kar]* Mai 102.

erüş I çok fazla: *artok e. erür* Bögü 61

erüş II atkı (örgü, dokuma vb. atkısı): *e.+i arkagı kèrtgünç ol* BT_13-15.30.

esdiramati << Skr. *Sthrimati*, kişi adı: *e. bahşı* Abh. 5; *e.* Abh. 6

esirke- saklamak, korumak, paylaşmamak, esirgemek.

esirkençsiz cömert, esirgemeyen: *e. köŋülin buşı bèrür* Mai 294.

esrük sarhoş: *e. teg erür* Mai 007.

eşid- → èşid-

eşidil- → èşidil-

eşü- atla rahvan gitmek.

et et: *'e.+in kanın satar* KP III.4.

et'öz vücut, beden, kendi; ***et'öz kod-*** 'ölmek': *öz e.+ümke edgü bolgusın* Mai 007, *tüpintin e.+iŋe kigürür* Mai 095, *k(e)ntü e.+in* Mai 171, Mai 177, Mai 192, *tolp [e.+in* Mai 184, *öz e.+in* Mai 188, *e.+i<n> köprüg kılmış* Mai 190, *yaşru e.+in yakın turayın* Mai 247, *eŋite e.+in t(e)ŋridem* Mai 323, *antag törlüg e.+inte* Mai 328, *erŋeklerintin e.+intin kökü]ş öŋlüg* Mai 351, *èkile e.+inte* Mai 396; *kotoz öküz öz e.+i* Pañ 31-32; *öz e.+iŋe ınça tep tedi* Pañ 259; *men e.+ümteki küçüm* Pañ 261-262; *e. meŋisi* Bögü 43; *e. k.-sar* Bögü 4

et'özlüg vücutlu, vücuduna sahip, bedenli, (...) kılığında: *bo yalŋuk e. çintamani erdini* Mai 361.

etne- kükremek: *katag ünün e.-di* Pañ 61-62, (*katıg ünin e.-di*) 101, *anta ok katag e.-gey* Pañ 53-54; *anta ok bir katag ünin e.-yür erti* Pañ 60, 98.

ev ev, ev bark, mal mülk: *meniŋ e.+imte barkımta* Mai 040, *e. barkça sakınıp* Mai 172; *e. bark* Bögü 41; *otlug oprı e. bark ol* BT_13-15.25. ***ev bark* → *bark.***

evdi- toplamak: *iskep e.-p hua çeçek* BT_13-2.27.

e<y>rig kaba, kaba – saba, iri.

evrilmek dönme, çevrilme, sağa sola dönme: *akılmak-ı e.+ i* Abh. 38

eymen- utanmak, korkmak: *korkup e.-ip* Ern 51.

ezrua < Soğd. *'zrw'* Brahma Tanrı: *ötrü e. t(e)ŋri* Mai 161, Mai 221, *e. t(e)ŋriniŋ savın èşidip* Mai 203, *[e. t(e)n]gri* Mai 209, *e. t(e)]ŋri ınçe tèp y(a)rlık[ar* Mai

241, *ötrü e. t(e)ŋri inçe tèp tèyür* Mai 268, *e. t(e)ŋri ulatı kök kalıkdakı t(e)ŋriler kudı ènerler* Mai 303, *teriŋ ètinlig seviglig kövşek e. ünin* Mai 404; *e. t(e)ŋri* Abh. 42.

ezüg yalan, sahte: *a. [b]atut sözlemekin* Mai 078; *üküş e. sözlegüçi men* Pañ 275.

ezügle- yalan söylemek: *seniŋ bo e.-yü sözlemiş savıŋın* Pañ 42, 75.

Ė

èçi ağabey; amca: *inisi è.+sin teg kılınmadok erinç* KT D5, *inili è.+li kikşürtökin üçün* KT D6, *è.+m kagan* KT D16, KT D16; *è.+m arslannıŋ* Pañ 45, 78; *è.+ŋ arslan* Pañ 29, 52

èdiz yüksek.

ègil avam, ruhban sınıfından olmayan halk, sıradan insan.

ègrikşel- (su) dalgalanmak, fır fır dönmek, her yandan burgaçlar oluşturmak (yapmak): *suv è.-ür ursukuşur* KP XVIII.1.

èkegü her ikisi: *açdımız è. tèp tèdiler* BT_13-2.36.

èki iki, 2, ikisi: *è.+n ara* KT D1, KT D2, *è.+n ara idi oksuz k^{ö}ök tür^{ü}k èti ança olorur ermiş* KT D2; *br(a)hmayu braman è. èligin örü kötürüp inçe tèp tèyür* Mai 035, *köŧrümintin otuz è. kut buyanın* Mai 334; *è. törlüg* Pañ 206; *è. oglanın* Pañ 245, *è. in'èçi* Pañ 246; *è. kün* Bögü 27; *yumdarsar è. tümen sekiz miŋ girantlar* Abh. 7; *è. törlüg nomlar* Abh. 28; *è. otuz* Abh. 35, *è. törlüg yèrŧinçüler* Abh. 40.

èkin ara ikisinin arasında

èkigü ikisi, ikisi birlikte: *adın è.+ni* Abh. 32

èkile iki defa, ikinci kez, tekrar, yeniden: *è. et'özinte* Mai 395, *takı è.* Mai 408.

èkileyü ikinci defa, tekrar, yeniden: *è. alaçuka kirdiler* BT_13-2.28; *yètip e. yaŋınça* BT_13-2.43.

èkinti ikinci: *bir (...) è. (...) üçünç (...)* KP XVII.4; *bökün è. [ay]* Mai 222, *è. ay [se]kiz yaŋıda* Mai 227; *è. azu yer suv törösin kodup* Pañ 209; *è.+ke* Bögü 55.

èl ülke, memleket; devlet, hanedan, hükümdarlık; halk; unvan parçası: *tür^{ü}k bodunıŋ è.+in törösin* KT D1, *è.+ig ança tutmış erinç* KT D3, *è.+ig tutup* KT D3, *bökküli çülüg è. (...)* KT D4, *èlledök è.+in ıçgınu ıdmış* KT D6, *kemke è.+ig kazganur men* KT D9, *è.+im amtı kanı* KT D9, *è.+in törösin alı bèrmiş* KT D8; *è. törö neçök tutar biz* KP IX.3; *è.+ig törög agı barım tutar* KP IX.1; *e.+iŋiz* Bögü 9, Bögü 24; *è.+iŋizde* Bögü 17, Bögü 19; *è.+niŋ uluşnuŋ* Ern 12, *è. işin* Pañ 208.

èlbilge kağanın eşinin unvanı; ö.a. parçası; *ögüm è. katunug* KT D11.

èlaptri Elapatra << Skr. *elapatra* ejderha kral: *è. pingali pntu şnki* Mai 387.

èlenmek ülke sahibi olmak, devlet sahibi olmak (yönetmek): *è.+im et'öz meŋisi begedmekim* Bögü 43

ėlig I el: *br(a)hmayu braman ėki ė.+in örü kötürüp inçe tėp tėyür* Mai 035, *ė.+lerinte bu bıçgu kılıç* Mai 062, *ė.+inte b(e)lgülüg bolur* Mai 302, *öz ė.+in* Mai 326, *ė.+lerin kavşurup* Mai 426; *ė.+lerin yüüzlerin yudılar* BT_13-2.26.

ėlig II hükümdar, han, kağan: *ė. han* Mai 019, Mai 023, Mai 028, *t(e)ŋriler ė.+i hormuzta t(e)ŋri* Mai 048, Mai 093. *ė. hanka tözü ötünüp* Mai 117, *t(e)ŋriler ė.+i hormuzta i[nçe tėp tėyür ?]* Mai 286, *kutlug[lar]nıŋ ė.+i üze* Mai 296, *ė. hannıŋ töpösinte* Mai 331, *murtagati ė. han b(e)lgülüg bolmışça* Mai 332; *ulug ė. kişari atlıg arslan men* Pañ 104, *ė.+ler* 156 (?); *kentü ė.+ler beglerde* Pañ 208, *azu ė.+ler hanlar ödinte* Pañ 212; *alku kotaz [ingeklerniŋ] ė.+i kanı* Pañ 250; *maharıt ė.* KP IV.2; *kaŋı ė.* KP VI.5; *kaŋım ė.* KP XII.1; *kaŋı ė.+ke* KP XV.4; *mėniŋ ė.+te kazgançım* KP XVI.4.. ***ėlig han* → *han.***

ėlle- ülke kurmak, ülke sahibi olmak: *ė.-dök ėlin ıçgınu ıdmış* KT D6.

ėllig devleti olan, devletli, ülkesi olan, ülke sahibi: *ė. bodun ertim* KT D9, *ė.+ig ėlsiretmiş* KT D15.

ėlsire- ülkesiz kalmak, ülkesi elden çıkmak, ülkesini kaybetmek: *ė.-miş kagansıramış bodunug* KT D13.

ėlsiret- ülkesiz, devletsiz bırakmak: *ėlligig ė.-miş* KT D15.

ėltėriş bir unvan (Kutlug Kağan'ın unvanı): *kaŋım ė. kaganıg* KT D11.

ėn- inmek: *tagdakı ė.-miş* KT D12; *yėrtinçüke ė.-miş* Mai 149, *ezrua t(e)ŋri ulatı kök kalıkdakı t(e)ŋriler kudı ė.-erler* Mai 304.

ėnç rahat, sükûnet, huzur: *emgeklerinte ė.+ke te[g]diler* Mai 371; *ėlniŋ uluşnuŋ ė.+iŋe* Ern 12.

ėrig ulaşma, erişme; ***ėrig yėr*** "ulaşılabilir yer".

ėrin, ėrn+ dudak: *ė.+in burnın yalganu* Pañ 258.

ėrmegürmek tembellik, tembel olma: *ė.+ig akladaçı* Ern 28.

ėrte erken, sabah erken : *taŋta ė.* Pañ 52, *ė. turup* 60, 99; *ė.+tin berü* Ern 26.

ėrteki evvelki, eski, önceki: *ė. tutmış törölerinçe* BT_13-2.25.

ėsirke- → ***esirke-***

ėşgiti, ėşgiti kotay ipek, ipekli.

ėşi hanım, hakan hanımı, sultan: *ol ė.+ler (...) ogul tug[u]rur* Mai 016, 020, 022.

ėşid-, ėşd- işitmek, duymak: *kü ė.-ip balıkdakı taşıkmış* KT D12; *ė.-zünler* Mai 005, *bo savag ė.-ip* Mai 034, *y(a)rlı]gın ė.-ip* Mai 060, *ol savag ė.-ip* Mai 116, *ezrua t(e)ŋriniŋ savın ė.-ip* Mai 203, *ol ünüg ė.-ip* Mai 424; *buyrukları ė.-ip* KP VIII.8; *ötüg sav<ıg> ė.-ip* KP XV.7; *yarlıg ė.-ip* KP XVIII.8; *ol ünüg ė.-ip* Pañ 62, 102; *arslan yme ol maŋramış ünüg ė.-ip* Pañ 68, 90; *bo savıg ė.-ip* Pañ 73, *arslan ... ė.-ip* Pañ 83; *+(ı)g ... t(e)ŋri mojak ė.-gey* Bögü 26; *inçe ė.-ti* Bögü 31; *bo savıg ė.-ip mandari* BT_13- 2.37.

ėşidil-, ėştil- işitilmek: *oyun ır üni ė.-ür* Mai 341, *yüz kolti lokadatu uluşlarda alku ė.-ür* Mai 421; *... ė.-ür* Pañ 218; *amtıka tegi ė.-ür* BT_13-15.52.

ėşilik hanım olmaya layık, sultanlık, sultan olmaya yaraşır, hanımlık: *ė. k'ız ogilin* KT D7.

ėştilür → ėşidil-.
ėştrüş- birbirine haber vermek, haberleşmek, duyurmak, işittirmek: *savlaşıp e.-üp* Bögü 56
ėt- düzenlemek, yoluna koymak, örgütlemek: *tuta bėrmiş ė.-i bėrmiş* KT D1, *e.-di* KT D16, *törög ė.-miş* KT D3, *ança ė.-miş* KT D11; *çambu sögütü[g] [ė.-er yaratır]* Mai 238. ***ėt- yarat-* → *yarat-*.**
ėṭiglig eylemli; sebepli [krş. Skr. *saṃskṛta*, Çin. 有爲 *youwei* 'sebepli'; kelimenin yaygın anlamı 'donanım, teçhizat; süs, süslenmiş, işlenmiş', yani yapılmış, üretilmiş demektir; Sanskritçedeki karşılığı bu dilin genel adı (*Sanskrit*) olmuştur]: *bar adın oronta sözlep ė. ėṭigsiz tėp ukıtmışı körgiṭmişi alku kamag nomlarıg* Abh. 24 (harfiyen "başka bir mevkide bütün, hep öğretileri (dharma) 'sebepli-sebepsiz' diye söyleyip anlatmışlığı göstermişliği var."; krş. 間：餘處には「有爲無爲」と説いて、一切衆法を顯示したものが有る。 Shōgaito'nun Abh. 24 için notudur).
ėṭigsiz eylemsiz; sebepsiz [krş. Skr. *asaṃskṛta* 'eğitimsiz; işlenmemiş, süslenmemiş; kutsanmamış' yani üretilmemiş, yapılmamış, saf, Çin. 無爲 *wuwei* 'sebepsiz']: *ėṭiglig ė.* Abh. 24 (→ ***ėṭiglig***)
ėtin- (kendini) düzenlemek, örgütlenmek, yoluna koymak: *e.-ü yaratunu umadok* KT D10.
ėtinlig süslü, bezeli, bezenmiş, donanmış: *teriŋ e. seviglig* Mai 404.
ėtit- kurdurmak, yaptırmak, inşa ettirmek.
ėtmek düzenlemek, hazırlamak: *tarıglag yėrlerniŋ ė.+in* Ern 27.
ėv- toplamak, yığmak, bir araya getirmek.
ėyin takiben, takip ederek, izleyerek.

F
f(e)rzind → raym(a)st

G
girant << Skr. *grantha* metin, bağlam: *g.+lar* Abh. 8
gr(a)h < Skt. *graha* yıldız: *ay t(e)ŋri g.+lar birle karnınta kirür* Mai 021.
guan ıd- günahtan kurtulmak: *g. ı.-aŋ* Bögü 51
gunamati << Skr. *Guṇamati* (= Çin. 德慧 *dehui*) kişi adı, Sthiramati'nin bağlı olduğu ekolün hocalarındandır (Wog 428 a; PW II 759): *öz bahşım g. bahşıka* Abh. 13

H
han hükümdar, han, kağan: *ėlig h.* Mai 019, Mai 023, Mai 028, *ėlig h.+ka tözü ötünüp* Mai 117, *ėlig h.+nıŋ töpösinte* Mai 331, *murtagati ėlig h. b(e)lgülüg bolmışça* Mai 333, *ulatı luu h.+ları* Mai 388; *kaŋı h.+ka* KP IV.6; *kaŋı h.* KP V.1, KP V.7, KP VIII.2, KP IX.5, vb; *h.+ka* KP VII.7, KP VIII.8, *kaŋım h.* KP

XI.1; *kaŋı h.+ta* KP XVIII.8; *h.+ka* KP VII.7, KP VIII.8; *kaŋı h.+ta* KP XVIII.8; *ėligler h.+lar ödinte* Pañ 212, *ingeklerniŋ ėligi k.+ı* Pañ 250; *bögü h.* Bögü 33, Bögü 52, Bögü 62; *brahmadati h. ermez mü* BT_13-15.46. *aşokė h. ermez mü* BT_13-15.50. ***ėlig han → ėlig.***

hatun hatun, imparatoriçe, soylu kadın, hakanın eşi, sultan: *br(a)hmavate h.+ug ayayurlar agarlayurlar* Mai 044, *br(a)hmavati h.+nuŋ* Mai 053, *br(a)hmavati h. adakı* Mai 070, *t(e)ŋri h.+ınta* Mai 079, *br(a)hmavati h.* Mai 105, Mai 254, Mai 270, *tözün brahmavati h.* Mai 155, *şazi h. inçe tėp tėyür* Mai 248, *br(a)hmavati h.+nuŋ başınta tegzintürür* Mai 252, *br(a)hmavati h.+ka yükünü i[nçe] tėp tėyürler* Mai 305, *ötrü br(a)hmavati h.+nuŋ* Mai 313, *h.+nuŋ soltın yıŋakınta* Mai 314, *t(e)ŋri h.+ları birle* Mai 315, *şazi h. turur* Mai 315, *anta ötrü br(a)hmavati h.* Mai 325, *t(e)ŋri h.[+la]rın(ı)ŋ urşlışmak külüşmek ünleri* Mai 385; *anası h.+ka yeme* BT_13-2.31.

hatunlug hatunlu, hanımı olan, prensesli: *munaçı bo br(a)hmavati k.* Mai 245.

hirza → manastar

hormuzta < Soğd. *hwrmwzd'* İndra (bir ilah), tanrıların kralı (= Skr. *devānām indra*): *t(e)ŋriler ėligi h. t(e)ŋri* Mai 048, Mai 093, ***h.*** *t(e)ŋri* Mai 059, Mai 297, Mai 322, *h. t(e)ŋrike* Mai 145, *h. t(e)ŋri inçe tėp tėyür* Mai 243, *t(e)ŋriler ėligi h. i[nçe tėp tėyür ?]* Mai 286, *h. t(e)ŋriniŋ (...)* Mai 375.

hua < Çin. 花 *hua* çiçek: *h. yavışgu* Mai 171, *butık çıpık yap yavış[gu h. çeç]eklerin* Mai 266, *h. çeçeklig yagmur yagıturlar* Mai 345, *erdini yėnçü monçuk h. çeçek birle* Mai 389; *iskep evdip h. çeçek* BT_13-2.27. *atası bodistvka h. saçıp* BT_13-2.29.

I

ı, ıı ekin, bitki, yeşillik, nebatat: *kop kamag sögütler ı. ıgaçlar* Mai 140. ***sögüt ıı ıgaç → ıgaç.***

ıçgın- kaybetmek, elden çıkarmak: *tür^{ü}k törösin ı.-mış* KT D13, *ı.-u ıdmış* KT D6.

ıd- göndermek, yollamak; bırakmak; tezlik bildiren yardımcı fiil işlevinde: *ıçgınu ı.-mış* KT D6, *yitürü ı.-mış* KT D7; *tür^{ü}k ātin ı.-tı.* KT D7; *altun öŋlüg yaruk ı.-u* Mai 397; *bir tirig ı.-magaylar* Bögü 17

ıdala- bırakmak, vazgeçmek: *tözintin berü ı.-p* BT_13-15.62.

ıdok kutsal, mübarek: *tür^{ü}k ı. yėri suvı* KT D10; *bursaŋ kuvrag<-lıg> alku tözünler ı.+lar kuvragıŋa* Abh. 12; *adınçıg ı. bo tavçolug oronta* BT_13-15.5.

ıgaç ağaç: *kop kamag sögütler ıı ı.+lar* Mai 140, *altunlug ı.+ı* Mai 258. ***sögüt ıı ıgaç → ıı.***

ıgla- hıçkırmak, ağlamak, ağlayıp sızlamak: *körüp ı.-dım* KP V.6; *ı.-yu balıkka kirdi* KP IV.1; *inçe tėp ötünti ı.-yu* KP IV.7; *ı.-yu busuşlug keltiŋ* KP V.2; *ı.-yu kalır ėrti* KP X.6; *ı.-yu yėrde yatıp* KP XIX.5; *ı.-yu busanu* KP XX.4;

ınanç "güvenilir kişi, sadık dost; bakan, vezir" anlamında kullanılan unvan: *ı.+ları buyrukları* KP VIII.7.

ınaru öte, öteye, sonra, o yana: *alkuta ı. ıdıŋlar* BT_13-15.22.
ınça → ***inçe***
ır şarkı, melodi: *oyun ı. üni èştilür* Mai 341, *oyun ı. üni yaŋkurar* Mai 384. ***oyun ır*** → ***oyun.***
ırak uzak: *yèri törökiye ı. ol* BT_13-2.42.
ırgal- silkelenmek, sallanmak: *t(e)ŋriler ordoları ı.-ur* Mai 383.
ıyatsız utanmaz, ahlaksız: *uvutsuz ı.* Pañ 275
ıyınç eziyet, baskı, sıkıntı: *ı. basınç* Bögü 6, Bögü 15, Bögü 23

İ

iç iç, içeri: *i.+tin sıŋarkı [b(e)lgülerig]* Mai 030; *[sa]pirlag ordo i.+inte* Mai 101, *i.+inte* Mai 210, *vayduri erdinilig yavışguları çıpıkları i.+inte* Mai 260; *için i.+in teşip* Pañ 116, 223; *i.+inte* Bögü 42; *agam sudur i.+inde* BT_13-15.54.
içegü iç, iç taraf, karın: *için i.+sin teşip* Pañ 116, 223
içgek şeytan: *yek i.* Mai 066. ***yek içgek*** → ***içgek.***
içgerü içeriye doğru, içeriye, hükümdara doğru, saraya, saray: *i. kaŋı èligke ötüg bèrdi* KP XV.4.
içgü içecek, içilecek olan şey.
içik- boyunduruk altına girmek, bağımlı olmak, bağlanmak, tabi olmak: *yana i.-miş* KT D10:
içkü → ***içgü***
içre içinde, içeride, içerisinde.
içreki içindeki, içerideki, arasındaki.
idi I kesinlikle, hiç, asla; tamamen, pek: *i. oksuz* KT D3; *i. sevmez* Bögü 42, *i. uçuz* Bögü 44
idi II çok, pek: *i. süvrek* Ern 29.
idisiz sahipsiz.
idiş kap, kap kacak: *i. yèrtinçüte* Abh. 39
idtür- (?): *köni nomug kim unıtturmatın i.-metin* Abh. 20. → unıttur-.
igid yalan.
igid-, igit- beslemek, büyütmek, yetiştirmek, bakımını yapmak, bakmak: *yiçe i.-ti* KT D16; *ol tişi arslan iki oglanın i.-ip* Pañ 245; *koy yılkı è.-ser* KP XIII.5; *öz è.-ür* KP III.5; *ogulça kızça è.-ü* Ern 52.
igide- yalan söylemek.
igit- → ***igid-.***
ilgerü doğu, doğuda, doğuya doğru: *i. kadırkan yışka tegi* KT D2, *i. kᵘün tugsıkda* KT D8, *i. kᵘurıgaru sülep tèrmiş* KT D12; *i.* Bögü 14.
ilinçü eğlence, gezinti: *meŋi i. teginürler* Mai 137; *taşgaru i.+ke atlanturdı* KP I.1; *taştın i.+ke ünmiş* KP V.4.
ilinçüle- eğlenmek, neşelenmek: *i.-gülük tètsika üneyin* Mai 113.
imerigme bütün, hep.

inçe böyle, şöyle, böylece, bu şekilde: *i. tèp tèyürler* Mai 010, Mai 036, Mai 427, *i. tèp y(a)rlıkayur* Mai 050, Mai 161 *i. tèp tèyür* Mai 107, Mai 134, Mai 145, Mai 204, Mai 209, Mai 222, Mai 290, *i. ukuŋ* Mai 120, *santuşiti i. tèp tèyür* Mai 220, *ötrü santuşiti i. tèp tèyür* Mai 231, *santuşiti t(e)ŋ[ri i. tèp] tèyür* Mai 239, *ezrua t(e)]ŋri i. tèp y(a)rlık[ar* Mai 241, *hormuzta t(e)ŋri i. tèp tèyür* Mai 244, *şazi hatun i. tèp tèyür* Mai 249, *[mu]ŋadıp adınıp i. sakınç sakınur* Mai 256, *ötrü ezrua t(e)ŋri i. tèp tèyür* Mai 268, *t(e)ŋriler èligi hormuzta i. tèp tèyür ?]* Mai 287, *br(a)hmavati hatunka yükünü i. tèp tèyürler* Mai 306, *muŋadu adınu i. tèp tèyürler* Mai 360, *i. t]èp sav sözle[yür* Mai 406; *i. tèp* KP IV.4, 7, KP V.1, .3, .7, ve değişik birçok sayfaların da; *i. sèver* KP VI.7; *i. yarlıgkadı* KP IX.5, KP XI.2; *i. tèp tèdi* KP XIX.6; *tilkü i.tep tedi* Pañ 17, *kotoz bukası i. tep tedi* Pañ 20, *tişi tilkü i. tep tedi* Pañ 22, 28; *kotoz öküz i. tep tedi* Pañ 24, 41, 73; *köŋülinte i. sakıntı* 63, 84, 124, 141, 231; *köŋülinte i. tep* Pañ 127, 234; *men i. taplayur* Pañ 161, *üdketegi i. katıglangıl* Pañ 162, *i. tep aytdı* Pañ 192, *i. tep ötünti* Pañ 194, *yme i.* Pañ 204, *i. kaltı* Pañ 210; *et'öziŋe i. tep tedi* Pañ 259; *i.* Bögü 2, Bögü 31, Bögü 36, Bögü 38, Bögü 45, Bögü 52.

inçek (< *in+çe (ö)k*, Erdal 2004: 91) son derece, öylece: *i. katıglantı* Bögü 29

inçip böylelikle, bu suretle; sonra; fakat, lakin: *i. yme* Mai 015, *i. bo montag* Mai 206, *i.* Mai 214, *i. yme* Mai 272; *i. tègin alkunı taplamadı* KP XV.1; *i.* Bögü 40; *kayu tıltagın i. bolur* Abh. 41; *i. ol* Ern 17.

ingek inek: *kotoz i. ka/... tugurdı* Pañ 117, 224; *ol kotoz i. ölti* Pañ 120, *ol kotoz i. buzagusı* Pañ 227; *anta ok buzagulaçı kotoz i.+ig* Pañ 115, 222; *alku kotaz i.+lerniŋ eligi kanı* Pañ 250.

ini küçük erkek kardeş; ***iniygün*** 'küçük erkek kardeşler' : *i.+si kagan bolmış erinç* KT D4, *i.+si eçisin teg kılınmadok erinç* KT D5, *i.+li eçili kikşürtökin üçün* KT D6, *i.+si eçisin teg kılınmadok erinç* KT D5; *i.+m* Pañ 31. → ***iniçi.***

in'èçi (< *ini èçi*) kardeş: *èki i. oglanı ulgaḑdılar* Pañ 246

iniygün → **ini.**

intrayakoş << Skr. *indriya-kośa* (根俱舍 *genjushe* = 根品 *genpin*) Buddhist bir kitap adı (?): *i.+ug* Abh. 36; *i.+ta* Abh. 39

ir güney. (Uygur Hakanlığı yazıtlarınlarında)

irbiz, irbiç vaşak.

irinç iğrenç, sefil, zavallı, acınacak, tiksindirici: *i. yarlag tınlaglar[a]g* Mai 072; *bizni i. kılgay siz* KP XVIII.6.

irkle- basmak, ezmek, çiğnemek: *yèr]ig i.-mişiŋe* Mai 378.

irü belirti, işaret: *i. b(e)lgülerin* Mai 400. ***irü b(e)lgü*** → ***b(e)lgü.*** [BT XXXVII'ye göre **ıru**]

isig sıcak; ***isig öz*** "can, hayat": *i. kovukka ünmiş* Mai 175; *i. öz* Pañ 17, 44, 77

isin- ısınmak, sıcaklık duymak: *i.-ü olo[ru]rça sakınur* Mai 174.

iske- toplamak, koparmak: *i.-p evdip hua çeçek* BT_13-2.27.

iste- istemek, arzulamak.

iş iş, görev, çalışma, hizmet: *i.+ig küçüg bėrür men* KT D9, *i.+ig küçüg bėr-* KT D10; *i.+ig küçüg bėrmiş* KT D8; *kayu i.+ler* Mai 016, Mai 020, Mai 024, *ol i.+ler* Mai 018, *burhanlar i.+in* Mai 416; *uz i.+in işleyür* KP II.6; *birök antag i. bolsar* Pañ 196; *men ol i.+ig işleyü usar men* Pañ 197; *ėl i.+in* Pañ 208.

işle- işlemek, çalışmak: *tözü tüketi i.-p* Mai 417; *uz işin i.-yür* KP II.6; *i.-yür* Bögü 3.

iştemi özel ad (Çin. 室點密 *shidianmi*, Yun. *Silziboulos*): *i. kagan* KT D1.

işvarė << Skr. *īśvara* özel ad: *i. t(e)ŋrite* Abh. 41

iy- ezmek, basmak; tâbi kılmak. (krş. *ıyınç*)

K

ka aile, akrabalar.

kaçan -DIğIndA, -DIğI zaman, o zaman; ne zaman.

kaçıg duyu organı, krş. skr. *āyatana*: *k.+ları alku süzülmiş erür* Mai 158.

kadag kötü, fena: *mün k. sözlemekte* Mai 084.

kadaş aile; kardeş.

kadgu kaygı, keder: *busuş k. emgek] t(e)v kör* Mai 077. **busuş kadgu → busuş.**

kadgulug kaygılı, sıkıntılı, dertli: *busuşlug k.* KP III.8.

kadır vahşi.

kadırkan yer adı: *ilgerü k. yışka tegi* KT D2.

kadyot << Skr. *khadyota* uçucu ve ışıklı bir böcek, bir tür ateş böceği: *k. kurtnuŋ yarukı* Abh. 13

kagan han, hakan, kağan: *eçüm apam bumın k.* KT D1, *iştemi k.* KT D1, *bilge k. ermiş* KT D3, *alp k. ermiş* KT D3, *antag külüg k. ermiş* KT D4, *inisi k. bolmış erinç* KT D5, *oglıtı k. bolmış erinç* KT D5, *biligsiz k.* KT D5, *yavlak k.* KT D5, *tavgaç k.+ka* KT D7, KT D8, KT D9, *kaganladok k.+ın* KT D7, *baz k.* KT D14, *ėçim k.* KT D16, KT D16, *kaŋım k.* KT D11, KT D12, KT D14, KT D15, *kaŋım ėltėriş k.+ıg* KT D11; *baz k.+ıg balbal tikmiş* KT D16, *k.+ım kanı* KT D9, *ne k.+ka* KT D9, *bökküli k.+ka tegi* KT D8, *kaŋım k.+ka (...) balbal tikmiş* KT D16.

kaganla- hakan yapmak, hakan olarak başa geçirmek: *k.-dok kaganın* KT D7.

kaganlıg hakanlı, hakanı olan: *k. bodun ertim* KT D9, *k.+ıg kagansıratmış* KT D15.

kagansıra- hakansız kalmak, hakanını kaybetmek: *ėlsiremiş k.-mış bodunug (...) yaratmış* KT D13.

kagansırat- hakansız bırakmak: *kaganlıgıg k.-mış* KT D15.

kal- kalmak, bırakılmış olmak: *ıglayu k.-ır ėrti* KP X.4; *agı barım azkına k.-tı* KP VII.6; *ögsüz k.-mış* Pañ 242; *ögsüz bolup k.-tı* Pañ 237; *k.-gay* Bögü 21, Bögü 47.

kalık gökyüzü, gök, sema: *kök k.+da turup* Mai 143, *kök k.+dakı t(e)ŋriler kudı ėnerler* Mai 304, *kök k.+da* Mai 341, *kö]k k.+dakı t(e)ŋriler* Mai 343, *takı yme kök k.+da* Mai 346. ***kök kalık → kalık.***

kalın kalın, yoğun: *k. k[an] kir yamka arıtı yukulmaz* Mai 088, *köp k. [kuv]ragdın* Mai 110.

kalısız bütün, hep, hiç kalmamacasına: *k. nirvanlag uluşka b(a)rgay m(e)n* Mai 417.

k(a)lp << Skr. *kalpa* zaman, devir: *ülgüsüz sansız asankė k.+te berü* Mai 394.

kaltı gibi, ancak, -dığı gibi, nasıl ... ise öyle, -diği zaman, şöyle ki, özellikle: *k. monçuk erd(i)ni* Mai 086, *k. yme] vaytur erdni üzeki* Mai 089, *ol yaruklar ara k. (...)* Mai 331; *k. altı kün ertip bardı* KP XX.1; *k.* Pañ 210; *k.* Bögü 3, Bögü 52, Bögü 61.

kamag bütün, hep, hepsi, bütünüyle (krş. Orta Farsça *h'm'g / hāmāg, hamag* Durkin-Meisterernst, 173 ve 178): *k.+ı yėti yüz er bolup* KT D12; *tür*ᵘ*k kara k. bodun* KT D8; *k. yalŋuklar ėşidzünler* Mai 005, *kop k. tınlaglarka* Mai 071, *yme k. üdün* Mai 082, *k. kėtumati kentde* Mai 119, *kop k. sögütler ı ıgaçlar* Mai 139, *kop k. tınlaglarag* Mai 166, *k. tınlaglarag* Mai 168, *k. burhanlar* Mai 226, *kop k. yėrtinçüdeki edler tavarlarda* Mai 307, *kop k. tınlaglarn(ı)ŋ* Mai 311, *k. üç miŋ ulug miŋ yėr [suvug yaŋkurtı* Mai 405, *kop k. tınl[ag]larn(ı)ŋ tüzgerinçsiz dėntarı* Mai 412; *k. yėrtünçüdeki tınlıglarnıŋ küsüşin* KP XIV.8; *k. yalaŋuk ...* Pañ 167; *k.* Bögü 9, Bögü 10, Bögü 63, Bögü 63; *k. ėlteki bodun* Bögü 53; *aŋı köţrilmişlik k. edgülüg tagka* Abh. 9; *alku k. nomlarıg* Abh. 25. ***kop kamag → kop kamag.***

kamışlıg kamışlı; sazlı.

kamşa- sallanmak, hareket etmek: *yėr suv tepreyür k.-yur* Mai 380. ***tepre- kamşa- → tepre-.***

k(a)mug bütün, hep, krş. ***kamag*** Ern 40.

kan I kan: *kalın k. kir yamka arıtı yukulmaz* Mai 088; *k. ügüz* KP III.4; *'etin k.+ın satar* KP III.4; *k.+ları katıp usukup* Ern 33.

kan II han, hükümdar → ***han***

kan- doymak, tatmin olmak, kanmak.

kanakamuni << Skr. *Kanakamuni* geçmişteki Buddhalardan biri: *k. burhan* Mai 279.

kanı hani, nerede: *kaganım k.* KT D9, *ėlim amtı k.* KT D9.

kanınçsız doyulmaz, kanılmaz, kanmak bilmez: *körü k.* Mai 260, Mai 301, Mai 337.

kanlan- han sahibi olmak, hanı omak.

kanpu < Çin. 官布 *guanbu* kumaş.

kantur- doyurmak, tatmin etmek, hoşnut etmek, kandırmak: *ol küs[üş]ümin k.-uŋ* Mai 115; *küsüşin k.-galı sakınsar* KP XIV.6.

kanyu hani, hangi; ***kanyu + da*** bulunma durumu, 'nerede, her nerede': *k.* Pañ 193; *k.+da* Bögü 11, Bögü 15.

kaŋ baba: *k.+ı hanka* KP IV.6; *k.+ı han* KP V, .6, KP VIII.2, KP IX.4, KP XV.6, vb; *k.+ım kutı* KP VI.4; *k.+ı ėlig* KP VI.5, KP XV.4; *k.+ım han* KP XX.1; *k.* KP VIII.3; *ög k.* KP XI.4, .5, .8; *ögi k.+ı* KP XX.2, .5; *k.+ım ėltėriş kaganıg* KT D11, *k.+ım kagan* KT D11, KT D12, KT D14, KT D15, *k.+ım kaganka* KT D16, *oglı k.+in teg kılınmadok erinç* KT D5; *ögüg k.+ıg tapınu* BT_13-15.19.

kapar- kabarmak, şişmek: *ayaları k.-ıp* Ern 32.

kapıg kapı, dervaze, bab-ı ali: *temir k.+ka tegi* KT D2, KT D8 (→ ***temir kapıg***); *ėligler k.+ınta* Pañ 198.

kar kar: *katı k.+ı yagıturlar* Mai 389.

kara I avam, halk, teba, sıradan insanlar, sivil (halk) bk. *kara kamag*: *tür[ü]k k. kamag bodun* KT D8.

kara II siyah, kara; karanlık; ***karalar*** "kara (bulut)lar"

kara buluk yer adı, Kara Buluk.

kara kuş kartal: *talım k. yügi üze* Mai 198.

kara suv kaynak suyu, memba suyu; *k. s.+ın* Ern 39.

k(a)r(a)kasunti << Skr. *Karakucchanda* bir Buddha adı: *k. burhan* Mai 280.

karamuk karamuk.

karanlag karanlık: *k. tüneriginte olorur* Mai 054, *ög k. ordodın üne y(a)rlıkar* Mai 225.

karar- kararmak, "endişelenmek": *savılu k.-u kurıp* Ern 36a.

karanıg karanlık, kara: *[k. tünerig edlerig* Mai 356. ***karanıg tünerig*** → ***tünerig.***

karı yaşlı, ihtiyar.

karın, karn+ karın, mide: *k.+ınta kirür* Mai 017, Mai 021, Mai 025, *ög k.+ınta olorup* Mai 086, Mai 091, *ög k.+ıntın ünti* Mai 366, *ög k.+ıntın üntökte* Mai 375, *ög k.+ınta olorgum yok* Mai 408; *k.+ları açıp koŋrulup* Ern 34; *boŋoçaklarınınıŋ k.+ı açmış* BT_13-2.39.

karınlag karınlı: *[ö]g k. vimanıntın üne y(a)rlıkadılar* Mai 280.

kars yün veya kıl kumaş: *böz batatu k. tokıyur* KP II.4.

karunavit [krş. Skr. करुणवेदिन् *karuṇavedin* merhametli, duygudaş (MW 255c) ?: *k.* Mai 216.

kasar kavim adı.

kasuy yer adı.

kaş kaş (Maitrisimit'teki örneğin tamamlanışı için krş. Zieme-Kara, *Totenbuch*: *kaş kavşut, kaş kavşıg*): *k. kavşutınta* Mai 349: *k.+ın tügüp* Pañ 13; *k.+ıŋın tügüp* Pañ 15

kaş << Skr. *kāśī* saf pamuktan yapılmış kumaş: *k. atlag erşide urmış osuglug* Mai 087, *k. atlag ton tutar* Mai 324.

kaşip << Skr. *Kāśyapa* Kāśyapa, geçmişteki Buddhalardan biri: *k. burhan* Mai 278.

kat kat, tabaka, sıra: *bėş k.* Mai 233.
kat- I eklemek, katmak: *k.-mış* Mai 180.
kat- II katılaşmak, sertleşmek: *k.-ıp* Ern 33.
katag → ***katıg***
kataglan- → ***katıglan-***
katı katı, sert: *k. karı yagıturlar* Mai 389.
katıg, katag sert, katı, sağlam: *k.* Pañ 53, 59, 61 (-a-), *k.* Pañ 65, 86, 98, 101 (-ı); *yapa k. yėrlerte* Ern 46.
katıgdı sıkıca, sağlamca.
katıglan-, kataglan- gayret etmek, uğraşmak, zahmet çekmek, çabalamak: *birök sen öŋrerek k.-masar sen* Pañ 56; *arslan emigin emgeli k.-tı* Pañ 122 (-a-), *k.-ur ertim* Pañ 163; *arslan emigin emgeli k.-tı* Pañ 140, 229 (-ı-); *inçek k.-tı* Bögü 29; *aça suvsamakın k.-tım* Bögü 38; *k.-tım* Bögü 39
katıglanmak zahmet, gayret, çaba: *bo montag k.+ın* Bögü 38
katıl- katılmak, karışmak.
katun hatun, kraliçe, imparatoriçe, hakanın eşi, sultan, soylu kadın; eş: *ögüm ėlbilge k.+ug* KT D11.
katurun- gayret göstermek, gayret etmek, uğraşmak (krş. OTWF 603): *olormadın k.-up* Ern 38.
kavşur- birleştirmek, kavuşturmak: *ayasın k.-up* Mai 133, *ayaların k.-up* Mai 236, Mai 305, Mai 359, *ėliglerin k.-up* Mai 426.
kavşut birleşme, kavuşma, kavşak, toplanılan yer: *[kaş] k.+ınta* Mai 350.
kavzat- çevrelemek, kucaklamak, sarmak.
kaygu kaygı. → ***kadgu***
kayu hangi, kim, ne, herhangi: *k. işler* Mai 016, Mai 020, Mai 024, *k. üdün* Mai 107, *k. sögütüg taplasar siz* Mai 141, *k. tujit [t](e)ŋri yėrinteki* Mai 146, *k. kayu teriŋ* Mai 159, *kayu k. teriŋ* Mai 160; *k.+sıŋa emgekte ozgurgay sėn* KP VI.2; *k. kişi* KP XI.4; *k. tılṭagın* Abh. 41. → ***kanyu.***
kaz- kazmak, eşmek, eşelemek: *tuprakag k.-ap* Pañ 67; *tuprak k.-ıp* Pañ 89
kazgan- kazanmak, yenmek, elde etmek: *ėlig törög k.-ıp uça barmış* KT D15, *kemke ėlig k.-ur men* KT D9; *tavar k.-mak neŋ (...)* KP XIV.4; *kaŋ k.-sar* KP VIII.3; *agı barım k.-sar* KP XII.7.
kazganç kazanç, gelir: *k. kılmak* KP XIII.1; *k. neŋ* KP XIII.2; *mėniŋ ėlte k.+ım* KP XVI.4.
keç-, kėç- geçmek.
ked sıkı, sağlam, pek, iyi; çok.
ked- giymek: *erdinilig yarık k.-ip* Mai 062.
kek nefret, kin, öç: *öçüg k.+ig kėterip* BT_13-15.17.
kel- gelmek; yardımcı fiil: *k.-ipen sıgtamış* KT D4; *sumėr tag sėŋirintin üne k.-irçe* Mai 364; *kün burunı tuga k.-i (...)* Mai 229, *tuga k.-ti* Mai 241; *koltguçılar k.-ser* KP X.3; *ıglayu busuşlug k.-tiŋ* KP V.3; *busuşlug k.-tiŋiz* KP IV.6; *k.* Pañ

149 (?), *arslan k.-ip* Pañ 30, *ol tişi arslan ertiŋü övkesi k.-ip* 123, 141, *ol tişi arslan bulganıp övkesi k.-ip* Pañ 231; *tişi arslan tugurguluk ödi kolusı yakın k.-ti* Pañ 114, 221; *kanyudun k.-tig tėp* Pañ 193; *k.-ginçe* Bögü 19, *k.-ti* Bögü 34; *k.-gey* Bögü 47; *k.-tiler* Bögü 59; *bolarka aş alıp k.-eyin* BT_13-2.40. *yėmiş alıp k.-gülük* BT_13-2.41. *yėtgü teg k.-ir oglanıg* BT_13-2.44.

kelür- getirmek, getirtmek

kem I kim: *k.+ke ėlig kazganur men* KT D9.

kem II yer adı, Kem / Yenisey ırmağı.

kent < Soğd. *knd* şehir: *kamag kėtumati k.+de* Mai 119.

k(e)ntü kendi, kendisi: *k. k. erdemiŋizlerni üntürüp* Mai 002, *k. kıltı* Mai 009, *k. k. kuvragıŋızlar* Mai 057, *k. k. kuvragları birle* Mai 064, *k. et'özin* Mai 171, Mai 177, Mai 192; *adrok uzlar k. k. uz işin işleyür* KP II.6; *k. bilingey* KP X.1; *biz k.+ke edgüke ütleyür biz* KP XX.6; *yarın k. özüŋ körgil* Pañ 51; *k. [özüŋüz]* Bögü 8, *k. özüŋüzke* Bögü 20, *bögü han k.* Bögü 33; *bo birkiye nom k.* BT_13-15.15.

kepez pamuk: *bantatu k.+in töşeyürçe sakınur* Mai 189.

kergek ihtiyaç, gereksinim; *kergek bol-* "ölmek, vefat etmek (hakan için)": *özi ança k. bolmış* KT D4; *(...)+g ayamış agırlamış k.* Mai 285; *k.* Pañ 159, *k. bir ol kol/...* Pañ 169; *aşnuça ukıtmış k.* Abh. 23.

kergü yer adı, Kergü.

kereküliig çadırlı, çadır sayısı.

keriş kavga, anlaşmazlık: *tütüş k. ün çogıg* BT_13-15.61.

kes- kesmek.

kesinçsiz kesintisiz, daimî, sürekli.

ketmen çapa: *k. çapıp* Ern 37; *k.+ke* Ern 30.

kevil- zayıflamak: *ketmen çapıp k.-ü olormadın katurunup* Ern 37.

keyik vahşi hayvan, av hayvanı: *k.+ler begi* Mai 397; *k.+lerniŋ begi* Pañ 248; *sukmış k.+çe* Ern 5.

keyre yer adı, Keyre.

kez daha, dahası, defa, kez.

kez- /kyz/ dolaşmak, gezmek, ilerlemek: *(...) yėrlerig k.-e* Ern 35.

kezig sıra, dizi: *k.+in tizigin tėp* Abh. 24

kėç → ***ür kėç***

kėç- /kyç-/, **keç-** (kelimenin aslı kapalı *ė* ile olmayıp *-e-* iledir!) geçmek: *k.-medin ara* Mai 032; *iki oglanın igidip k.-metin* Pañ 245.

kėçe akşam.

kėdin sonra, arka, geri, iç; batı: *öŋtün k.* KP XIII.7.

kėmi gemi: *k.+çe [sa]kınur* Mai 192; *alkunı k. birle sin$_{(4)}$gürür* KP XVII.3; *k. süsüp sınur* KP XVII.3; *k. suvka çomurur* KP XVII.7; *k. aktarılur* KP XVIII.3.

kėn sonra: *tėmin k.* Pañ 29; *anta k.* Bögü 25, Bögü 30; *k. sözlemiş ol* Abh. 39, Abh. 43

kėŋirül- yayılmak, genişletilmek.
kėnki sonraki: *[eŋ] k. ajunum erür* Mai 407.
kėntir kenevir [< ?; BT I, IX, XXIII, XXVII, Arat - Heilkunde II; bk. H. Eren s. 230; Róna-Tas & Berta 2011, s. 524-525, özellikle s. 524]: *k. eŋirer* KP II.4.
kėŋürü genişleterek, açarak, yorumlayarak, ayrıntısıyla: *ne sav erser k. sözlegil* Pañ 21; *k. açdaçı* Abh. 2; *çın kėrtü yörüglerniŋ k+si* Abh. 4; *k. ukıtgalı* Abh. 15; *k. ukıtıp* Abh. 32
kėrtgün-, kėrtkün- inanmak, güvenmek: *savıŋın neŋ k.-güm ermez* Pañ 43, 76; *meniŋ savımın k.-meser sen* Pañ 51.
kėrtgünç inanç, iman: *erüşi arkagı k. ol* BT_13-15.30.
kėrtkün- → **kėrtgün-**
kėrtü gerçek, hakiki; ***çın kėrtü*** "gerçek, hakiki": *çın k.* Pañ 91; *ç. kėrtü.* Abh. 2, Abh. 3, Abh. 22. → ***çın.***
kėrü batı, batıda: *k. temir kapıgka tegi* KT D2; *k. kuz ilgerü* Bögü 14
kėsre sonra, ondan sonra: *anta k.* KT D4, KT D5.
kėsar, kėşari < Toh. A *kesar* << Skr. *kesarin, kesara* arslan: *keyikler begi k. ar[sl]an osuglug* Mai 397; *ulug ėlig kėş[ari] atl(ı)g arslan* Pañ 104.
kėt- gitmek : ... *k.-ip bargay* Pañ 147.
kėter- uzaklaştırmak, gidermek, yok etmek: *öçüg kekig k.-ip* BT_13-15.17.
kėtmek gitmek, ayrılmak, uzaklaşmak: *k.+i tarıkmakı bolzun* Ern 7.
kėtumati < Toh. A *Ketumati* << Skr. *Ketumatī* Maitreya'nın geleceği şehir: *k. balıkta* Mai 117, *kamag k. kentde* Mai 119.
kėyikçi avcı, büyük av hayvanı avcısı: *kuşçı k. balıkçı avçı* KP I.7.
kıd- öldürmek, katletmek.
kıkır- kıkırdamak, bağırmak, ses / gürültü çıkartmak.
kınlıg → *abidarim*
kıl- kılmak, yapmak, etmek, yaratmak: *kop baz k.-mış* KT D2, KT D15, *azıg üküş k.-tı* KT D16, *bay k.-tı* KT D16; *k(e)ntü k.-tı* Mai 009, *et'özi<n> köprüg k.-mış* Mai 191, *em örünteg k.-u sakınur* Mai 199, *adnaguka edgü asag tuso k.-mışın* Mai 395; *kılınç k.-ayın* KP XII.3; *bizni irinç k.-gay siz* KP XVIII.6; *kazganç k.-mak* KP XIII.1; *ayıg kılınçlıg(=lar?) k.-mışın körüp* KP III.7; *ayıg kılınç k.-ur* KP II.1; *öŋi adın çadaklar k.-masar* Pañ 132; *çadak k.-mış* Pañ 133; *adrok k.-maz biz* Bögü 5; *yazok k.-taçı* Bögü 11; *edgü kılınçlar k.-mış* Bögü 18 *kılınç k.-mış* Bögü 19, Bögü 23; *dėndar k.-gay siz* Bögü 40; *edgü kılınç k.-mak* Bögü 47; *tsopının k.-dım* Abh. 8; *asıglıg tusolug k.-gu üçün* Abh. 15, *tınlgların asıg tuso k.-gu üçün* Abh. 16; *tayak (...) k.-galı* Abh. 35; *er k.-ıp* Ern 56; *anda k.-ıp* Ern 59; *aş k.-guçı tişike* Ern 58; *ançulayu ok yükünmek k.-tılar* BT_13-2.32. *ayıgıg kşanti k.-ıŋlar* BT_13-15.8.
kılıç kılıç: *ėliglerinte bıı bıçgu k.* Mai 063.

kılın- yaratılmak, meydana getirilmek, yapılmak: *üze kök teŋri asra yagız yėr k.-tokda* KT D1, *kişi oglı k.-mış* KT D1, *inisi eçisin teg k.-madok erinç* KT D5, *oglı kaŋin teg k.-madok erinç* KT D5.

kılınç amel, iş, davranış; ***ayıg kılınç*** "günah", ***edgü kılınç*** "sevap", Buddhist eserlerde Skr. *puṇya* karşılığıdır: *edgü k.* Bögü 21; *k.+lar kılmış* Bögü 18; *k. kılmış* Bögü 23; *k.+ın* Bögü 31, Bögü 45; *k. kılmak* Bögü 47; *ayıg k.* KP II.1; *ayıg k.-lıg(=lar?) kıl-* KP III.7; *edgü k. kıl-* KP XII.3; *k. ugurında turmışın* Abh. 43.

kılınçlıg yaratılışlı.

kırk kırk, sayı adı: *k. artokı yėti yolı sülemiş* KT D15.

k'ırkız kavim adı, Kırgız: *k.* KT D4, KT D14.

kış- (?) yapmak, etmek.

kışla- kışı geçirmek, kışlamak.

kıtañ kavim adı, Kitanlar: *k.* KT D4, KT D14.

kıv kut, mutluluk, sevinç: *kut k.* Mai 039. ***kut kıv → kıv.***

kıvlıg mutlu, şanslı, kutlu, sevinçli: *kutlug k.* Pañ 213

kıyın ceza.

kız, k'ız I kız: *ėşilik k. ogılin* KT D7; *yėgedmiş utmış k. kunçuylar erdiniŋe* Mai 308; *ogul k.+ka sanmaz* KP XI.7; *ogulça k.+ça* Ern 51; *ogul k. tėgme bag çug ol* BT_13-15.26. ***kız kunçuy,→ kunçuy.***

kız II yokluk, kıtlık: *k. ada* Bögü 22

kızıl kızıl, kırmızı: *k. öŋ]lüg* Mai 352.

kiçig küçük, az: *k. baçag* Bögü 62

kidiz keçe.

kigür- sokmak, girdirmek: *tüpintin et'öziŋe k.-ür* Mai 095, *ol tınlaglarag k.-üp* Mai 174; *ulug tegzinçke k.-ür* KP XVIII.1.

kikinç cevap: *k. bėrdiler* Bögü 2; *neŋ k. bėrü umadı* KP XV.8; *k. berür* Abh. 32

kikşür- kışkırtmak, birbirine karşı kışkırtmak: *inili ėçili k.-tökin üçün* KT D6.

kim (1) kim, soru sözcüğü: *k. bolsar* Mai 013; *anta ötürü k. koltguçılar kelser* KP X.3; *yme k. bo yerde* Pañ 146, *k. maŋa yumuş tegimlig erser* Pañ 196; *k.+niŋ birök küçi küsüni bar erip* Pañ 270; *k.* Bögü 13, Bögü 31, Bögü 45, Bögü 60; *k.* Ern 17.

kim (2) ki, öyle ki: *adartlayu bėriŋler k. kamag yalŋuklar ėşidzünler* Mai 004, *kut kıv k. meniŋ evimte barkımta* Mai 039 *öŋi k.* Mai 212, *k. öŋre tüpinte* Mai 275, *k. sekiz tümen tüü tüpinte* Mai 328; *yöre sözler k.* Abh. 19, *köni nomug k. unıtturmatın idtürmetin* Abh. 20; *tarımakda edgü yok k.* KP XIII.3.

kinlig bağlı, bağlanmış.

kinsidü şila özel isim, Kinsidu Śila

kir kir, pislik: *kalın k[an] k. yamka arıtı yukulmaz* Mai 088.

kir- girmek: *karnınta k.-ür* Mai 017, Mai 021, Mai 026; *balıkka k.-di* KP IV.1; *talo[y] ügüzke k.-eyin* KP XV.6; *adaka k.-ip* KP XVIII.5; *taloy ügüz₍s₎ke k.-ip*

KP XIV.5; *èlig tilke k.-mezün* KP XII.2; *taloy ügüzke k.-mişig* KP XV.3; *bo monça korkınçıg adaka k.-ip* KP XVIII.5; *kölükler yılkılar k.-gey* Ern 53; *èkileyü alaçuka k.-diler* BT_13-2.28.

kirlig (~ kkirlig) kirli, pis: *k. kkirsiz töz-lüg* Abh. 27; *k. kirsiz èki törlüg nomlar* Abh. 27-28; *k. kkirsiz nomlar* Abh. 34; *k.+iniŋ ugurında* Abh. 37

kirsiz ~ kkirsiz kirsiz, temiz: *kirlig k. töz-lüg* Abh. 27; *kirlig k. èki törlüg nomlar* Abh. 27-28; *kirlig k. nomlar* Abh. 34;

kiser → *kèsar*

kişi insan, kişi: *k. oglı* KT D1, *k. oglınta* KT D1; *bilge k.* Mai 284; *k. alku ölür* KP XVII.6; *kayu k.* KP XI.4; *bag baglaguçı k.* Ern 58.

kiz- → *kez-*

koço Hoço, yer adı (< Çin. 高昌 *Gaochang*).

kod- bırakmak, koymak, terk etmek: *tujit t(e)ŋri yèrin k.-up* Mai 053, *(...) kök kalıkdakı t(e)ŋriler k.-ı ènerler* Mai 304; *k.* Pañ 177(?); *azu yèr suv törösin k.-up* Pañ 209; *et'öz k.-sar* Bögü 4.

koduru tamamıyla, tam: *k. kolulasar* Mai 031.

koduz hanım, kız, kadın.

kogşa- yumuşamak [krş. Anadolu Ağızları: *kağşa-, koğşa-, kovşa-* '4. çürüyerek yumuşamış kayalar yerinden gürültü ile kaymak' DerS 2596a; *goşak* 'gevşek' DerS 2107b; kök *koguş+a-* olmalı]: *köŋüli k.-dı* Bögü 30, Bögü 33

koguz uçurum, çukur: *ertinçsiz teriŋ k.+larda* Mai 190.

kol- dilemek, istemek: *kut k.-u tururlar* Mai 139; *ag[ı]lık k.-tı* KP VII.4; *krmşuhn k.-tı* Bögü 36; *kut k.-u alkış alkayu* Mai 390.

koltguçı, kol<t>guçı dilenci: *küniŋe k.+lar üzülmedi* KP VII.3, *k.+lar kelser* KP X.3; *k+lar yıglayu barsar* KP X.5.

kolti << Skr. *koṭi* sayısız, çok: *yüz k. lokadatu uluşlarda* Mai 420.

kolu zaman, an, dönem, devir: *tişi arslan tugurguluk üdi k.+sı yakın kelti* Pañ 114, *tişi arslannıŋ tugurguluk üdi k.+sı yakın kelti* Pañ 221

kolula- derin düşünmek, hesaplamak; dikkatle bakmak: *koduru k.-sar* Mai 032.

kon- konmak, yerleşmek.

k°ontur- yerleştirmek: *kapıgka tegi k.-mış* KT D2.

koń koyun: *yagısı k. teg ermiş* KT D12.

koŋruk- guruldamak: *karınları açıp k.-up* Ern 34.

kop bütün, hep: *k. yagı ermiş* KT D2, KT D14, *k. almış* KT D2, *k. baz kılmış* KT D2; *k.+d[ın] sıngarkı* Ern 3; *k. adadın* Mai 068, *k. kamag tınlaglarka* Mai 071, *k. kamag sögütler ı ıgaçlar* Mai 139, *k. kamag tınlaglarag* Mai 165, *k. t(e)ŋri* Mai 261, *k. kamag yèrtinçüdeki edler tavarlarda* Mai 307, *k. kamag tınlaglarn(ı)ŋ* Mai 311, *k. kamag tınl[ag]larn(ı)ŋ tüzgerinçsiz dèntarı* Mai 411, *k. muŋlarınta kutgargay m(e)n* Mai 415. ***kop kamag*** → ***kamag***.

kork- korkmak: *bodun tilige k.-up* KP XI.2; *k.-up* Pañ 63, 102; *k.-dı b(e)zdi* Bögü 32, *köŋülüm çökdi k.-tı* Bögü 48; *k.-up eymenip* Ern 51; *yavız tülümke k.-urmen* BT_13-2.46.

korkgu korku, endişe.

korkınç korku.

korkınçıg korkunç, dehşet verici, ürkütücü: *k. yėl turur* KP XVIII.3.

kooş << Skr. *kośa* (=俱舍 *jushe*, 俱舍論 *jushe lun*) Abhidharmakośa, Abhidharma-kośa-bhāṣya, Buddhist Śāstra adı: *sekiz k.+larnıŋ sanpanınıŋ kezigin tizigin tėp* Abh. 23

koş- koşmak, yanına koşmak, beraberinde olmak, beraber olmak: *mėni birle k.-up* Pañ 109

koşavardi → ***abidarim***

koşavarti << Skr. *kośavṛtti*: *bo k. şasdrıg* Abh. 21

k^{o}otay < Çin. 縞帶 *gao dai* ipekli, ipekli kumaş.

kögmen yer adı, Kögmen dağları.

kotaz, kotoz yak, Tibet sığırı (Tibet öküzü de denir): *alku k. ingeklerniŋ eligi kanı teg* Pañ 249 (-a), *k. bukası tėp tėdi* Pañ 14, *k. bukası inçe tėp tėdi* Pañ 20, 73 *k. öküz inçe tėp tėdi* Pañ 24, *k. öküz öz* Pañ 31, *k. öküz ertiŋü korkup* Pañ 62, 102, *k. öküz yme katıg ünin maŋradı* Pañ 65, *bo k. bukası* Pañ 69, 91, *k. öküz* Pañ 83, 86, *k. öküz köŋülinte* Pañ 93, *ol udın yavız k. öküz* Pañ 108, *buzagulaçı k. ingekig tirig tutup* Pañ 115, 222, 224, *k. ingek ka///* Pañ 117, *ol k. ingek ölti* Pañ 120, 138, *ol k. ingek buzagusı* Pañ 227, *k.* Pañ 250, *ol ulug küçlüg yaglıg semiz k. öküzüg körüp* Pañ 257, *k. öküz ertiŋü ulug küçlüg ol* Pañ 265.

kovuk mağara, içi boş yer (krş. *kogşa-*): *isig k.+ka ünmiş* Mai 175.

koy koyun: *k. yılkı igidser* KP XIII.5; *yunt ud çokar k. yunt ud lagzın ulatı* KP III.1. → **koyn, koń**

koyn koyun (yıl adında): *k. yıl bėşinç ay tört yaŋıka biçibey* BT_13-15.65.

k$^{\ddot{o}}$ök mavi (göğün rengi olarak); boz, gri; yeşil; gök, gökyüzü, sema; ö.a. parçası (*kök tür$^{\ddot{u}}$k*): *üze k. teŋri* KT D1, *k. tür$^{\ddot{u}}$k* KT D3; *üstün k.+teki* Mai 135, *k. kalıkda turup* Mai 143, *k.* Mai 236, *ezrua t(e)ŋri ulatı k. kalıkdakı t(e)ŋriler kudı ėnerler* Mai 303, *k. kalıkda* Mai 341, *k. kalıkdakı t(e)ŋriler* Mai 343, *takı yme k. kalıkda* Mai 346; *k. ot* Ern 50. ***kök kalık*** → ***kalık.***

kökçi sebzeci: *k. küẓedçi* Ern 53.

kökire- → **kükre-, kükire-.**

[kökü]ş mavimsi: *erŋeklerintin et['özintin k. öŋlüg* Mai 351.

köküz göğüs: *tuggay meniŋ köŋülümte k.+ümte* Mai 409.

köl göl.

köligelik gölgelik, çardak: *buṭıklıg //p k.* Mai 178, *çintamanilag [k. kuşatar* Mai 251, *üzeki k.* Mai 320.

kölük yük hayvanı: *k.+ler yılkılar* Ern 53.

köni gerçek, hakikat, tam, tam olarak: *k.* Mai 093, *k. ögrünçülügin ertürür* Mai 097, *k. ertürü y(a)rlı[kar]* Mai 102, *k.* ... Mai 149; *k. bügüş urup* Pañ 126, 234; *k. nomug* Abh. 19.

köŋül gönül, yürek, kalp; düşünce, akıl: *yürekim k.+üm* Mai 006, *k. övke biligi* Mai 076, *ürüg amıl k.+in* Mai 083, *olorguluk k.+üm bolur* Mai 132, *adırtsız k.+in* Mai 166, *esirkençsiz k.+in buşı bėrür* Mai 295, *tuggay meniŋ k.+ümte kökiizümte* Mai 409; *k.+çe bėrdi* KP VII.1; *k.+üg bėrzün k.+in bėrtmeŋler* KP VIII.4; *ögüküm k.+in neçök bėrteyin mėn* KP IX.6; *k.+in bėrt-* KP VIII.5, KP XI.5 ve .8; *k.+teki küsüşin* KP XIV.5; *k.+çe alıŋ* KP XVI.5; *arslannıŋ k.+in közedür men* Pañ 78; *k.+inte inçe sakıntı* Pañ 63, 84, 93, 124, 141, 231; *k.+iŋe inçe tėp* Pañ 127; *k.+i* Bögü 30, Bögü 32; *k.+üm* Bögü 41, Bögü 48; *k.+üŋüzni* Bögü 51; *az amranmak bo k.+üg* BT_13-15.21; *bodi k. töröyür* BT_13-15.36. ***yürek köŋül → yürek.***

köŋülsüz düşüncesiz, bilinçsiz, mantıksız, akılsız.

köp çok, fazla: *k. kalın [kuv]ragdın* Mai 109.

köprüg köprü: *et'özi<n> k. kılmış* Mai 191.

kör < Mo. *gör* hile: *tev k.* Pañ 264, 270, 272, *emgek t(e)v k.* Mai 077.

kör- görmek; bağımlı olmak: *tavgaç kaganka k.-miş* KT D8; *tüller k.-miş* Mai 012, *k.-üŋler sizler* Mai 050, *ulug tülü[g] k.-düm erdi* Mai 108, *k.* Mai 122, ... *k.-üp* Mai 185, *közsüz k.-mezlerig közlerin* Mai 196, *kutlug [ç]ambu sögütüg k.-üp* Mai 255, *k.-ü k[a]nınçsız* Mai 260, Mai 301, *anı k.-üp* Mai 303, *k.-ü kanınçsız* Mai 336, *bodisvtag k.-üp* Mai 358, *k.-üŋler edgü tınlaglar* Mai 360, *törtdin yıŋak tėtrü k.-ü]p* Mai 398, *bodisvt t[ap]a k.-üp* Mai 427; *takı yėme k.-di* KP II.8; *kılmışın k.-üp* KP III.8; *tınlıglarag k.-üp* KP V.6; *tėginig busuşlug k.-üp* KP IV.3; *k.-ür ėrti* KP I.3; *yarın kentü özüŋ k.-gil* Pañ 52; *...-yıkın k.-üp* Pañ 11, *anı k.-üp* Pañ 14, 122, 140, 230; *k.-üp bakıp* Ern 49/ 50; *çoglug yalınlıg ridiları üze k.-üp* Abh. 17; *X k.-ü baka (...) tutzunlar* Abh. 18; *k.-üp adırtlap* Abh. 41.

kör/.. *k./.. tıltagın k.* Pañ 133.

körk güzel, güzellik: *k.+in körü kanınçsız* Mai 336; *tört ḍavip yėrtinçününg k.+i* Ern 18.

kör[k]it-, körgiţ- (*-k-* ?) göstermek: *edgü yol[ları]g k.-ürçe* Mai 195; *ukıtmışı k.-mişi alku kamag nomlar* Abh. 25.

körkle güzel: *k. körkin* Mai 336.

körklüg güzel, güzel görünüşlü: *k. (...) lenhua çeçek* Mai 300.

körlüg (Mo. + Tü.) hilekâr, sahtekâr, aldatıcı: *tevligin k.+in üçün* KT D6; *tevlig k.* Pañ 274.

körtle güzel, görülmeye değer: *k. lėnhua çeçek* Mai 301.

körügme halihazırdaki, şu an, mevcut, an içerisinde.

körünçle- görmek, seyretmek: *bodisvtn(ı)ŋ tuggusın küde k.-yü* Mai 236.

kötki dağlık arazi, tümsek, tepe; engebe: *oy k. yėrler* Ern 35.

kötrül-, kötril- yüceltilmek, yükseltilmek: *atı k.-mişlik kamag edgülüg tagka* Abh. 9; *atı k.-miş. nomlamışı* BT_13-15.3.
köṭrüm kalça: *oŋtun yıŋak k.+intin otuz èki kut buyanın* Mai 334.
kötür- yükseltmek, yüceltmek, kaldırmak: *yügerü k.-miş erinç* KT D11; *ol enük başın örü k.-üp* Pañ 121, 139; *başın örü k.-üp* Pañ 228.
kövşek gevşek: *teriŋ ètinlig seviglig k. ezrua ünin* Mai 404.
köy- yanmak: *k.-gey susagay* Em 49;
köz göz: *k.+deki ///* KP VI.8; *k.+ümte* Bögü 44; *k.+lerin aça* Mai 196.
közin- görünmek: *bekiz b(e)lgülüg turkaru k.-ür* Mai 092.
közsüz gözsüz, kör: *k. körmezlerig* Mai 195.
közün- gözükmek, görünmek; görünür olmak, güncel olmak: *k.-ür at burhan* KP XI.3.
krmşuhn (< Soğd. *qrmšwhn, krmšwhn*, Gharib. § 4837, Hint + İranî diller, DMSB s. 98b-99a) bağışlanma, af: *suyda ... k. koltı* Bögü 36

Kelimeye Türkoloji alanında ilk kez değinen W. Bang olmuştur. Bang Huastuanift ile ilgili notlarında, XV. bölümün sonunda yer alan *boşunu* ve *ötünür biz* sözlerinin Berlin fragmanlarında *arıg krmşuhn* ile pekiştirildiğini belirtir. Bu sözün çok sayıda fragmanda, bağlamı açık olmayan bir şekilde karşımıza çıktığını kaydeder (*Muséon*, XXXVI, s. 228).

TT II, TM 276, 36: *suyda ... krmşuhn kıldı* "günahlarından dolayı bağışlanma diledi" (s. 8 ve 9). s. 12: *krmşuhn* krş. Beichtspiegel XV. bölüm (W. Bang, *Muséon*, XXXVI 228).

TT III: W. Bang – A. v. Gabain: *krmşuhn* İranî görünmekle birlikte henüz açıklanmamıştır. Beichtspiegel 228 ve TT II 36'daki dipnot (s. 12) ile karşılaştırınız. Yaklaşık olarak 'af, bağışlanma' demektir (?). Buddhist metinlerdeki *kşanti* sözünün karşılığı gibi görünmektedir. (TT III, s. 31)

Asmussen, Henning s. 66'ya göre "I [say] krmš[whn] // (günahlarımdan) af diliyorum" demektedir. Kelime henüz doyurucu bir şekilde yorumlunmamış, açıklanmamıştır. Partçada ve Soğudcada ödünç bir kelime olarak geçen *karman-* ile *şustan* "yıkamak" kelimelerinden ortaya çıkmış olabilir (Asmussen, s. 242'ye göre).

BT V, s. 20, U 149b II 8 (verso 2 ?) *kr[m]šwγwn*; Soğd. *krmšwγwn* 'günahların affı, af', W. B. Henning, "Ein manichäisches Bet- und Beichtbuch", 66 (APAW 1936, Nr. 10), Asmussen 242. In Nr 9 (Z. 165) liegt das Wort in der Form *krmšwhn*.

BT V, s. 26, I B 426 (3) = VATEC *yazukınta yarar krmşugun kolur* "günahlarından uygun şekilde affedilmeyi diler"

BT V, s. 29, U 131 (verso 3) = VATEC ... *suyda yazukda boşuyu ötünür biz* "günahlardan bağışlanma dileriz"

VATEC = BT V, s. 20, U 149b II 8 (verso 2 ?)

Transliteration	harfçevrimi	qr[*]šwγwn
genaue Transkription	tamı tamına yazıçevrimi	kr[m]šwγwn

Transkription	yazıçevrimi	krmšwγwn
Morphem	morfem // ek	krmšwγwn
Glossierung	sözlük anlamı	Absolution, Vergebung
Wortart/Funktion	kelime türü	n

Sogdian Dictionary / Ferheng-i Sogdī (Gharib):
§ 4836, 4837 **krmšwγn, qrmšwhn** (k(ə)rmšuγn ?) 'bahşāyīş, ʿafv // forgiveness' s. 193a.

Manihaist Soğud ve Bahterî metinlerinin sözlüğünde ise şu bilgiler yer alır:
krmšwhn, *krmšwxn, krmšwxwn, krmšxwn'w, krmšwxn'w* 'af, bağışlama'. Hintçe ile Batı Orta İranî dillere ait karışık, melez bir kelime olabilir. (DMSB 98b-99a)

kşanti (<< Skr. *kṣānti*) tövbe, pişmanlık, günah çıkarma: *ayıgıg k. kılıŋlar* BT_13-15.8.
kudı aşağı: *örü k.* Ern 35.
kudı bar- kaçıp gitmek, kaçmak.
kudul- akıtılmak, dökülmek: *k.-ur* Ern 22, Ern 23.
kul kul, köle, erkek köle: *k. boltı* KT D7.
kulad- kul olmak, köle olmak: *küŋedmiş k.-mış bodunug (...) yaratmış boşgurmış* KT D13.
kum çöl; ***kara kum*** Kara Kum.
kumar saŋun kişi adı, Kumar Saŋun (*kumar* << Skr. *kumāra*)
kunçuy < Çin. 公主 *gong zhu* prenses; kadın: *ol k.+lar* Mai 026, *yègedmiş utmış kız k.+lar erdiniŋe* Mai 309; *tul k.+lar ermez mü* BT_13-15.42. ***kız kunçuy*** → ***kunçuy.***
kunçuylag prensese ait: *k. erdinisi* Mai 012.
kurı batı.
kurı ?: *k.* Pañ 155
kurı- (?) zayıflamak: *kararu k.-p* Ern 36a.
kᵘurıgaru batıya doğru, batıya, geriye: *k. temir kapıgka tegi* KT D8, *ilgerü k. sülep tèrmiş* KT D12.
kurıkan kavim adı, Kurıkan: *k.* KT D14, *üç k.* KT D4.
kurt böcek, kurt: *kadyot k.+nuŋ yarukı* Abh. 13.
kurug kuru, boş: *k. yèrig suvayu* KP I.3; *ag[ı]lık k. bor(=l?)kal-...ır* KP VII.8.
kuş kuş: *k. kuzgun* KP I.4. ***kara kuş*** → ***kara.***
kuşat- çevrelemek: *çintamanilag [kölige]lig k.-ar* Mai 252.
kuşçı kuşbaz, kuş avcısı, doğan avcısı: *k. kèyikçi balıkçı avçı* KP I.7.
kut kut, talih, şans, baht, mutluluk: *k. kıv* Mai 03, *k. t(e)ŋri* Mai 051, *burhan k.+ı küsüşin* Mai 052, *siziŋ k.+uŋuzta* Mai 136, *k. kolu tururlar* Mai 138, *k. t(e)ŋri* Mai 245, *köŋrümintin otuz èki k. buyanın* Mai 334, *ötrü] bodisvt[nıŋ k.*

buyanınta Mai 378, *k. kolu alkış alkayu* Mai 390; *kaŋım k.+ı* KP VI.4; *burhan k.+ı küsüşlüg* BT_13-15.33. ***kut kıv* → *kıv*.**

kutgar- kurtarmak: *emgeklerinte ozguru k.-u* Mai 200, *kop muŋlarınta k.-gay m(e)n* Mai 416. ***ozgur- kutgar-* → *ozgur-*.**

kutlug kutlu, bahtlı, mübarek: *ol k. çambu sögütke* Mai 246, *k.+da k.* Mai 254, *ol ok k. yėr oronta* Mai 277, *ol k. oronta tuga y(a)rlıkar* Mai 283, *k.+[lar]nıŋ ėligi üze* Mai 296, *[k. adakın (...)* Mai 400; *k. tiliŋe* KP XI.1/2; *k. kıvlıg* Pañ 213; *k. bolzun* Ern 17.

kutul- kurtulmak: *alku ozarlar k.-urlar* Mai 423. ***oz- kutul-* → *oz-*.**

kuvrag topluluk, cemiyet: *k(e)ntü k(e)ntü k.+ıŋızlar* Mai 057, *k(e)ntü k(e)ntü k.+ları birle* Mai 064, *köp kalın k.+dın* Mai 110; *miŋlig tümenlig k.* Bögü 57; *k.+garu* Bögü 34; *bursaŋ k+<-lıg> alku tözünler ıdoklar k.+ıŋa* Abh. 11

kuvran- toplanmak, bir araya gelmek.

kuvrat- toplatmak, toplanmasını sağlamak, bir araya getirmek: *tėrmiş k.-mış* KT D12.

kuz kuzey: *kėrü k. ilgerü bėrgerü* Bögü 14

kuzgun kuzgun, karga türünden, ama kargadan daha iri olan kuş: *kuş k. sukar* KP I.4.

kü haber; şan, ün, şöhret: *k. ėşidip* KT D12; *ol edgü k. at* KP VII.1.

kü- korumak, muhafaza etmek: *k.-yü küzedü [barı]ŋlar* Mai 059, *k.-yü küzedü erürler* Mai 068, *k.-yü küzedü tutmışlarıŋa* Mai 100; *k.-yü küzedü tuṭzun-lar tėp* Abh. 17; *k.-yü küzedü tuṭzun-lar mini tėp* Abh. 18. ***kü- küzed-* → *küzed-*.**

küç güç, kuvvet: *k. bėrtök üçün* KT D12, *işig k.+üg bėrmiş* KT D8, *işig k.+üg bėrür men* KT D9, *işig k.+üg bėrtökgerü* KT D10; *bodisvtn(ı)ŋ k.+inte* Mai 104, *bodisvtn(ı)ŋ k. küsüninte* Mai 162, *ançama muŋadınçıg bodisvtlarn(ı)ŋ k.+i küsünleri analarıı inçip* Mai 206; *k.+i küsüni bar* Pañ 271; *men et'özümṭeki k.+üm yme ök taŋ adınçıg yok* Pañ 262; *kimnıŋ birök k.+i küsüni bar* Pañ 271; *k.+üm* Abh. 14; *bagdam k. buşılıg* BT_13-15.45. ***küç küsün* → *küsün*.**

küçlüg güçlü kuvvetli: *k. (...)* Pañ 34, *k. yaglıg* Pañ 248, *ulug k. ol* Pañ 256, 266; *ulug k. t(e)ŋriler* Mai 055, *ardeçii [ulug] k. y[al]ŋuklar* Mai 120, *ulug k. luular* Mai 342, *k.* Mai 346, *ulug k. t(e)ŋriler* Mai 358; ***ulug küçlüg* → *ulug*.**

küçsire- bitkin düşmek, güçsüzleşmek, gücünü kaybetmek.

küçsüz güçsüz, kuvvetsiz: *k. bilge biliglerniŋ* Abh. 19.

küd- beklemek; gütmek: *kün t(e)ŋrig k.-e kut kolu tururlar* Mai 138, *bodisvtn(ı)ŋ tuggusın k.-e körünçleyü (...)* Mai 235.

kükre-, kükire-, küküre- kükremek; gürlemek: *yumş[ak] amrak ünin k.-yür[ler* Mai 343.

külçir- gülümsemek: *k.-e ...* Mai 124.

külüg ünlü, meşhur: *antag k. kagan ermiş* KT D4.

külüşmek gülüşme, kahkaha atma: *t(e)ŋri k[atunla]rın(ı)ŋ urşlışmak k. ünleri* Mai 386. ***urşlışmak külüşmek* → *urşlışmak*.**

kümüş gümüş.

kümüşlüg gümüşlü, gümüşten: *k. butıkları* Mai 258.

kün güneş; gün, gündüz; **1.** güneş: *öŋre k. tugsıkda* KT D4, *ilgerü k. tugsıkda* KT D8; *k. t(e)ŋri* Mai 017, Mai 033, Mai 040, *k. burunı tuga keli* Mai 228, *y(a)rlıkançuçı biliglig burhanlag k. t(e)ŋri* Mai 311, *yogant üdteki yalınların yörg(e)nmiş k. t(e)ŋri* Mai 363, *alkınçu biliglig k. t(e)[ŋ]ri* Mai 411; *k. teŋriniŋ yarukıŋa* Abh. 14; **2.** gün, gündüz: *muna [k. burnı]* Mai 240; *altı k. ertip bardı* KP XX.1; *k.+iŋe kol<t>guçılar üzülmedi* KP VII.2; *k.+iŋe ayıŋa monçulayu bèrip* KP VII.4; *k.+iŋe tıdıgsız bèrdi* KP VIII.6; *k. tün* Bögü 28; *üçünç k.+te* Bögü 29.

künlük günlük, güne ait.

küün < Çin. 卷 *juan* bölüm: *baştınkı* 又 *k.* Abh. 3

küntüz gündüz: *tünle k.* Mai 058.

küŋ cariye, kadın köle: *k. boltı* KT D7.

küŋed- cariye olmak: *k.-miş k^{u}uladmış bodunug* KT D13.

küse- istemek, arzu etmek: *k.-yür erdim* Mai 112, *sizni k.-yür okıyurlar* Mai 141; *k.-miş üçün* Abh. 27.

küsen Kuça şehri: *tört k.+te* Bögü 14

küsün (*küç* ile beraber kullanılır) güç, kuvvet: *bodisvtn(ı)ŋ küç k.+inte* Mai 162, *bodisvtlarn(ı)ŋ küçi k.+leri anaları inçip* Mai 206; *kimniŋ birök küçi k.+i bar erip* Pañ 271. ***küç küsün* → *küç*.**

küsünlüg (*küçlüg* ile beraber) kuvvetli.

küsüş istek, arzu: *burhan kutı k.+in* Mai 052, *üngü k.+i bolup* Mai 106, *artokta artok k.+üm turdı* Mai 113, *ol k.+ümin kanturuŋ* Mai 115; *tınlıglarnıŋ k.+in* KP XV.1; *köŋül+teki k.+in kanturgalı* KP XIV.5; *k.+üm ol* Abh. 17; *toldı anıŋ k.+i* BT_13-15.44.

küsüşlüg istekli, arzulu; istek, arzu: *burhan kutı k.* BT_13-15.33.

küz güz mevsimi, sonbahar: ***küzki*** sonbahardaki; ***küzün*** güz mevsiminde.

küzki → küz

küzed- korumak, kollamak, gözetmek, muhafaza etmek: *küyü k.-ü [barı]ŋlar* Mai 059, *küyü k.-ü erürler* Mai 069, *arag silig k.-ür* Mai 075, *k.-kelir üçün* Mai 085, *küyü k.-ü tutmışlarıŋa* Mai 100; *[arslannıŋ köŋü]lin k.-ür* Pañ 46, 79; *küyü k.-ü tutzun-lar tèp* Abh. 17; *küyü k.-ü tutzun-lar mini tèp* Abh. 18. ***küy-küzed-* → *küy-*.**

küzet devriye, nöbet arası, gözetim süresi, gece gözcülüğü: *bir k.+ke tegi* Bögü 29.

küzetçi bekçi, muhafız: *kökçi k.* Ern 54.

L

lagzın < ? domuz (çoğunlukla 12 hayvanlı takvimde geçer): *koy l. ulatı* KP III.2.

lènhua < Çin. 蓮花 *lianhua* lotus çiçeği, nilüfer çiçeği: *körtle l. çeçek* Mai 301.
lokadatu << Skr. *lokadhātu* yer yüzü, yer adı: *yüz kolti l. uluşlarda* Mai 420.
lokakoş << Skr. *loka-kośa* (= Çin. 世間俱舍 *shijian jushue*): *ol l.+ug* Abh. 40; *l.+ta* Abh. 43
luu < Çin. 龍 *long* ejderha: *ulug küçlüg l.+lar* Mai 342, *ulatı l. hanları* Mai 388.

M

mahabalè << Skr. *mahābala* kişi adı, Mahābala.
mahadèvè << Skr. *mahādeva* kişi adı, Mahādeva.
maharaç << Skr. *mahārāja* büyük kral: *tört m. t(e)ŋrilerke* Mai 049, *tört m. t(e)ŋriler* Mai 061, *tört m. t(e)ŋrilern(i)ŋ* Mai 099.
maharatè << Skr. *mahāratha* Mahāratha, Benares kralının adı: *m. èlig* KP IV.2.
mahas(a)tvè << Skr *mahāsattva* kişi adı, Mahāsattva.
maitar krş. *maitra, mitra* bir Muhūrta'nın adı (*muhūrta* 'an, kısa bir an, kısa an'; Geng - Klimkeit - Laut, *AoF*, 15, 1988, s. 347, dipnot 63): *m. atlag muhurt üdinte* Mai 229. → **muhurt.**
maitrè / maitri < Toh. << Skr. *maitreya* gelecekteki Buddha, Maitreya (Bodhisattva): *odguratı ayagka tegimlig m. bodisvt* Mai 224, *tözün m. bodisvt yme* Mai 282, *ayagka tegimlig m. bodisvt* Mai 339, Mai 372, *ötrü ayagka tegimlig m. bodisvt* Mai 392.
maitrèlag Maitreyalı: *bo m. kut t(e)ŋri* Mai 051.
manastar hirza günahlarımızı bağışla! (bizi) günahtan kurtar! [**man** (Partça *'z* 1. tekil kişi zamiri, *mn* ilgi ya da yönelme durumu çekimi. Durkin-Meisterernst, 2004, s. 82a) "ben" **astar** (*'st'r, 'st'r, 'st''r* Partça/Orta Farsça /āstār/ Durkin-Meisterernst, 2004, s. 55b) "günah, suç"; **hirza** (Partça *hyrz-, hirz-* "(günahlarından) kurtulmak, affedilmek"; *hyrz, hyrz'* 3. tekil kişi emir çekimi Durkin-Meisterernst, 2004, s. 197a) → Özbay 2014; *Man āstār hirzā!* http://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/mani/manit.htm]
mandari (< Toh. B *Māndri* ~ Skr. *Māndrī*) Māndrī (kişi adı), Viśvantara'nın hanımı, eşi: *bo savıg èşidip m. (...)* BT_13-2.37.
maŋ adım, adım adım yürüme: *m. maŋlayu y(a)rlıkap* Mai 403.
maŋa bana, 1. tekil kişi zamirinin yaklaşma hali: *m. (...) sözledi* Pañ 30, *m. (...)* 79, 196; *m. (...) y(a)rl(ı)kadıŋız* Bögü 45.
maŋırt ses, kükreme, bağırma: *ulug m. maŋratgalı [ayur]* Mai 118.
maŋla- adım atmak, yürümek: *maŋ m.-yu y(a)rlıkap* Mai 403.
maŋra- kükremek: *katıg ünin m.-dı* Pañ 65; *ol m.-mış ünüg èşidip* Pañ 68.
maŋrat- kükretmek, kükremesine sebep olmak, bağırtmak: *ulug maŋırt m.-galı [ayur]* Mai 118.
manu kedigillerden yırtıcı ve yabanî bir hayvan.
men ben, 1. tekil kişi zamiri; fiillerde 1. tekil kişi çekim eki, -(y)Im: *kemke èlig kazganur m.* KT D9, *işig küçüg bèrür m.* KT D9; *m. bèş törlüg* Mai 107, *m.*

yme barıp Mai 247, Mai 249, *ne üçün m.* Mai 291, *bol[gay] m.* Mai 411, *kop muŋlarınta kutgargay m.* Mai 416, *kalısız nirvanlag uluşka b(a)rgay m.* Mai 418; *togdum m.* KP V.1 (ve değişik birçok satırlarda); *[arslanınıŋ köŋü]lin küzedür m.* Pañ 46, *arslanınıŋ köŋülin ... [küze]d[ür]m[en]* Pañ 80, *m.* ... 94, *m. sasıglıgrak ol* Pañ 150, *munuŋ anasın m. ölördüm* Pañ 235, *m. ertiŋü yavız tişi tilkü* Pañ 260, *ajunınta tugyuk m.* Pañ 261, *tev kör sakınçlar bilir m.* Pañ 265, *m.* Pañ 274, *üküş ezüg sözlegüçi m.* Pañ 276; *m. teŋri* Bögü 1; isimlerde 1. tekil kişi çekim eki: *men teŋri m.* Bögü 1; *bargay m.* Bögü 2; *sevmez m.* Bögü 42; *yorıgay m.* Bögü 50; *yinçürü töpön yükünür m.* Abh. 9, Abh. 10, Abh. 11; *m. ugradım* Abh. 13

meni → ***meni***

meŋ yem, yiyecek.

meŋi sevinç, saadet, mutluluk: *m. ögrünçün* Mai 005, *ançama m. ançama edgü* Mai 037, *t(e)ŋri m.+sin] meŋileyürler* Mai 129, Mai 154, *m. ilinçü teginürler* Mai 136, *m. toŋa ögrünç sevi[nç] erdi erser* Mai 147, *m. ögrünçü tugar* Mai 328; *et'öz m.+si* Bögü 43; *m.+ke* Ern 15. ***meŋi ögrünç* → *ögrünç, meŋi toŋa* → *toŋa.***

meŋigü ebedî, ölümsüz, kalıcı, sonsuz.

meŋile- sevinmek: *t(e)ŋri m[eŋisin] m.-yürler* Mai 129, Mai 154.

meŋilig mutlu, sevinçli: *m. bolzunlar tėp sakınur* Mai 169.

meŋiz görünüş, suret, yüz, yüz güzelliği.

meŋizlig güzel, güzel yüzlü, alımlı.

meniŋ → **mėniŋ**

m(ė)n (< Çin., krş. 麵 *mian*) un: *m. ögüp* Ern 55.

mėni, meni 1. kişi zamiri *men*'in belirtme durumu, beni: *m. sėver mü siz* KP VI.4; *m. ölörür ermiş* Pañ 47, 64, 85, *bo kotoz bukası m. ölörür* 69, 92, *m. ölörgülük* 80, *yavız kotoz öküz m. birle baş koşup* 108, *m. anası ol tep sakınur* 238, *m. teg tümen tınlıgkıyalar bolsarlar* 266; *küyü küzedü tuţzunlar m. tėp* Abh. 17.

mėniŋ 1. kişi zamiri *men*'in ilgi durumu, benim: *m. yürekim köŋlüm* Mai 006, *m. evimte barkımta* Mai 039, *bo m.* Mai 407, *tuggay m. köŋülümte kökilzümte* Mai 409; *m. yana aglakta* Mai 130; *agıçı ėrser m. ol* KP XI.1; *m. ėlte* KP XVI.4; *m.özümke yme yilinmekim yapşınmakım yok* Pañ 18, *ol m. inim* Pañ 31, *m.* ... Pañ 35, *m. savımın kėrtgünmeser sen* Pañ 50, *ol ugurda m. sözlemiş savımın* Pañ 54, *m. yene ölümde üstünrek tut uçuz bolguluk savlar turur* Pañ 105, *m. emigimin* Pañ 125, 232; *m. ötümin* Pañ 176, *yaŋa m. oglum* Pañ 239, 243; *m. tev kör al altagım bar* Pañ 269; *m.* Bögü 41; *m. öz bahşım* Abh. 12.

mıntın → *eŋ m.* Mai 370.

min- binmek: *yaŋa m.-ip k[ar]nınta kirür* Mai 025.

mini → **mėni**

miŋ bin, sayı adı: *tört m.* Mai 043, *m. yapırgaklag (...) lėnhua çeçek* Mai 300, *m.* Mai 320, *üç m. ulug miŋ* Mai 337, Mai 355, Mai 379, *üç min ulug m.* Mai 337,

Mai 356, Mai 367, Mai 368, Mai 379, *kamag üç m. ulug m. yèr [suvug yaŋkurtı* Mai 405; *m. tümen bulur* KP XIII.4; *èki tümen sekiz m. girantlar* Abh. 8.

miŋlig bin, bin adet, binli; ***miŋlig tümenlig*** sayısız, çok fazla sayıda: *m. t. kuvrag* Bögü 57

mojak < Soğd. *mwžk* başrahip, piskopos: *teŋri m.* Bögü 26

monça bunca, bu kadar, bunun gibi, *bo* işaret zamirinin eşitlik durumu: *ança m. yıgvırak ayu bèrelim* Mai 015; *bo m. korkınçıg adaka* KP XVIII.4; *bo m. yavlak ...* Pañ 174. ***ança monça → ança.***

monçuk boncuk, mücevher: *kaltı m. erdni* Mai 087, *amali? m.* Mai 090, *erdini yènçü m.* Mai 388; *ayadakı yènçü m. teg* KP VI.8. ***erdini yènçü monçuk → erdini, yènçü.***

monçulayu bu kadar, böylece, böyle yaparak: *m. bèrip* KP VII.5.

monda burada.

mondag → montag

monılayu böyle, bu şekilde, bunun gibi: *bo m. sözleyür* Pañ 72.

montada bundan, buradan: *yme m. yègedip utup* Pañ 268.

montag bunun gibi, böyle, böylesi: *m. törlüg* Mai 202, bo *m. t[örl]üg* Mai 207; *bo m.* Mai 418; *negü üçün m. sözleyür sen* Pañ 25, *m. sakınıp* Pañ 64, 86; *bo m. tut uçuz savlarıg* Pañ 109; *bo m.* Bögü 22, Bögü 38, Bögü 45.

monuŋ bunun, *bo* zamirinin ilgi hali: *m. anasın men ölördüm* Pañ 235; *m. teg* Ern 8.

moŋa buna.

moŋar buna, *bo* zamirinin yönelme, yön gösterme hali: *m. ne erser yazok yok* Pañ 237

möŋre- böğürmek: *katıg ünin m.-di* Pañ 87, *m.-miş ünüg èşidip* Pañ 90

muhurt << Skr. *muhūrta* an, çok kısa bir zaman, göz açıp kapatıncaya kadar geçen zaman; günün üçte biri, saat, zaman: *maitar atlag m. üdinte tuga y(a)rlıkar* Mai 229.

mun- aptal olmak, aptallaşmak: *m.-mış tınlaglarag* Mai 194.

muna işte: *m.* Mai 126, *m. [kün burnı]* Mai 240.

munaçı işte: *m. tün yarukalır* Mai 220, *m. bo br(a)hmavati hatunlug kut t(e)ŋri ol* Mai 244.

muŋ sıkıntı, eziyet, zahmet: *kop m.+larınta kutgargay m(e)n* Mai 415.

muŋad- şaşmak, şaşırmak, hayret etmek: *m.-u adınu* Mai 010, Mai 359, *[m.-ıp adınıp* Mai 255. ***muŋad- adın- → adın-.***

muŋadınçıg şaşılası (güzellikte), harikulade, olağanüstü: *ançama m. bodisvtlarn(ı)ŋ küçi küsünleri* Mai 205, *anın m. erür* Mai 218.

muŋla ? : *bir tıltagın m.+ka tegi yorıdım* Pañ 195.

murtagati Toh.B **mūrdhagata* < Skr. *Mūrdhāgata* bir hükümdar adı: *m. èlig han* Mai 332.

muz buz: *yazkı m.+ça yėmrülü (...)* Ern 6.

mu → mü

mü soru ilgeci: *sėver m. siz* KP VI.5; *oglı üçün tėmez m.* KP VII.4; *ėrmez m.* KP XVI.5.

mün günah, suç; kötü: *m. kadag sözlemekte* Mai 084.

müyüz boynuz: *süvri m.+in* Pañ 66, 87

N

n(a)yrag < Mo. *nairaġ* Buddhalık alameti (Skr. *lakşaṇa*, Uyg. *lakşan, belgü*): *tükel(l)ig sekiz on n.+ın* Mai 335.

nantikavrt << Skr. *nandikāvarta* feleğin çemberi, bir çeşit diyagram: *ç(a)k(i)r-sv(a)stik n.* Mai 399.

nayut << Skr. *nayuta* çok, sayılamayacak kadar çok, sonsuz: *meni teg tümen n. tınlıgkıyalar bolsarlar* Pañ 267.

ne ne, hangi, ne olursa, soru veya belirsizlik zamiri; ***ne üçün*** 'niçin': *n. kaganka* KT D9; *n. yme* Mai 029, Mai 030, *n. üçün tėp tėser* Mai 226, *n. üçün* Mai 290; *bo n. emgeklig yėr ėrmiş* KP IV.8, *n. üçün* KP IV.5, KP XVI.7; *n. sav erser kėŋürü sözlegil* Pañ 21, *n. üçün tėp tėser* Pañ 44, 76; *n. ...* Pañ 155, *muŋar n. erser yazok yok* Pañ 237; *n. üçün* Abh. 25, Abh. 30, *n. üçün tėser* Bögü 4

neçe nice, her ne kadar; gerçi: *n. yme ulug küçlüg t(e)ŋriler* Mai 054; *n. barır sen* Pañ 192.

neçete ~ neçede o zaman, o an, ne zaman ki: *n.* Pañ 58, 97

neçök nasıl, nasıl olur, nasıl öyleyse, niçin: *ėl törö n. tutar* KP IX.3; *köŋlin n. bėrteyin mėn* KP IX.6; *n.+in agı barım kazgansar* KP XII.6; *n. edgülüg (...)* Pañ 148, *sen n. taplayursen* Pañ 160, *öŋre n. ına/..* Pañ 165.

negü ne, nasıl: *n. boltı* Pañ 25, *n. üçün montag sözleyür sen* Pañ 25.

neg(ü)lük niçin, neden dolayı, ne nedenle?: *n. tugdum* KP IV.8; *n. kaşıŋın tügüp burkı yüzin oloruryuk sen* Pañ 15. [*neglük → neg(ü)lük* için ayrıca krş. Erdal 2004, s. 211]

neke niye, ne yüzden, neden, niçin?: *n. ıglayu (...) keltiŋ* KP V.2.

neŋ asla, (olumsuz anlamda) hiçbir şey, hiç, hiçbir şekilde; azıcık bir şey: *kazganç n.* KP XIII.3; *kazganmak n.* KP XIV.4; *n. kikinç bėrü umadı* KP XV.8; *n. unama- ....adı* KP XX.4; *öz et'özi n. teŋin ülgisin* Pañ 32, *bo ezügleyü sözlemiş savıŋın n. kėrtgüŋüm ermez* Pañ 43, 76; *n. ol maŋa ayıg ...* Pañ 79, *n. ol adınlarıg utgalı yegedgeli umaz* Pañ 272; *n. taplamagay* Bögü 26, *n. ornanmaz* Bögü 41.

neteg nasıl: *n.* Pañ 233, 239

netegleti nasıl, ne şekilde.

nigoşak < Soğd. *ngwš'k* dinleyici, dinleyen; inanır, mümin: *n.+larıg* Bögü 16

nirvan << Skt. *nirvāṇa* Nirvana: *sansarlı n.+lıg* Abh. 36.

निर्-॰ वाण : kişisel arzulardan, tutkulardan kurtulup kesin yok oluşa ulaşma.

निर्वाण : sönme, yok olma, sonlanma, sona gitme, sonsuz kurtuluş, tanrıyla birleşme / bir olma.

nirvanlag nirvanlı, *nirvāṇa*'ya ait: *kalısız n. uluşka b(a)rgay m(e)n* Mai 417.

nom (< Soğd. *nwm*) din, öğreti, töre, doktrin, yasa, kanun, (Buddhist eserlerde) Dharma: *edgü n. nomlap* Mai 413; *bir bilge n. bilir er* KP XIV.2; *n.* Pañ 130; *n.+ka* Bögü 39; *n. ertinilig ulug bilge biliglig taloy ügüzke* Abh. 10*; n.+ug* Abh. 16*; köni n.+ug* Abh. 20*; alku kamag n.+larıg* Abh. 25*; akıglıg akıgsız n.+lar* Abh. 26*; kkirlig kirsiz èki törlüg n.+lar* Abh. 28*; alku n.+larnıŋ tözi* Abh. 28*; kkirlig kkirsiz n.+lar* Abh. 35; *n.+nuŋ şazinnıŋ sevinçiŋe* Ern 13; *adrok bo n.+ug tıŋlaŋlar* BT_13-15.4, *bo birkiye n.* BT_13-15.15, *azaglarnıŋ n.+ınta* BT_13-15.23, *bo n.+ug nomladı* BT_13-15.56.

nomla- vaaz vermek, öğretmek, açıklamak; ***nom nomla-*** 'öğretiyi anlatmak, Dharmayı öğretmek, vaaz vermek': *edgü nom n.-p* Mai 414; *atı kötrülmiş n.-mışı* BT_13-15.3, *bo nomug n.-dı* BT_13-15.56.

O

odgurak kesin, kesinlikle: *o. seni aşnu ölörür* Pañ 56, *o. mèni ölörür ermiş tèp* Pañ 63, 85; *o. sèziksiz öl /..* Pañ 71.

odguratı kesin, kati, tam: *o. (...) ogul tugurur* Mai 027, *o. (...) üne y(a)rlıkar* Mai 223.

odug uyanık: *balık o. èrken* KP XVII.2; *o.+ın sakın eriŋler* BT_13-15.58.

odun- uyanmak: *o.-mış erti* Pañ 191.

og(ı)l, og(u)l çocuk, evlat; oğul: *kişi o.+ı* KT D1, *o.+ı kaŋin teg kılınmadok erinç* KT D5, *kişi o.+ınta* KT D1, *beglik uri o.+in* KT D7, *èşilik kız o.+in* KT D7; *o. tugurur* Mai 019, Mai 024, Mai 028, *o. ugrınta* Mai 045; *o.+ı üçün* KP VIII.4; *amrak o.+um* KP IV.5; *o. tèginke* KP XVI.2; *o. .... kızka* KP XI.6; *o.+ça kızça* Ern 51; *o. kız tègme bag çug ol* BT_13-15.26.

oglan, ogl+ oğul, oğlan, erkek evlat, evlat: *yılkı ajunınta barmış tınlıglarnıŋ o.+ı* Pañ 241, *in'èçi o.+ı ulgaḍdılar* Pañ 247; *ol tişi arslan iki o.+ın igidip* Pañ 245, *meniŋ o.+um neteg* Pañ 239, *bolzun meniŋ o.+um* Pañ 244; *yètgü teg kelir o.+ıg* BT_13-2.44. *yanmışta o.+larımnı bulmatın* BT_13-2.47, *o.+larım toyınlar* BT_13-15.57.

oglıt evlatlar, oğullar: *o.+ı kagan bolmış* KT D5.

ogşatı benzer: *pariçatr sögüt[k]e o.* Mai 263.

ogul → *ogıl.*

oguz kavim adı, Oğuzlar: *tokuz o. bodun yagı ermiş* KT D14.

ok pekiştirme edatı: *[o]l o. çambu sögüt ünmiş* Mai 273, *ol o. kutlug yèr oronta* Mai 277, ... *o.* Mai 293; *anta o. siz* Pañ 7, ... *o. kaşın tügüp* Pañ 13, *yène o. tişi tilkü* Pañ 22, *anta o. katag etnegey* Pañ 53, *anta o. bir katag ünin etneyür erti* Pañ 59, 98; *ol o. töröçe èrte turup* Pañ 60, 99; *anta o. buzagulaçı kotoz ingekig*

Pañ 115, 222; *anta o. yene* Pañ 126, 233; ... *o.* ... Pañ 242; *ol o. arıgda* Pañ 254; *ançulayu o. yükünmek kıltılar* BT_13-2.32.

okı- çağırmak, davet etmek: *sizni küseyür o.-yurlar* Mai 141; *../ŋaru yaguk o.-dı* Pañ 192.

oksuz dağınık, örgütsüz: *idi o.* KT D3.

ol o, onlar, 3. kişi (işaret) zamiri; bildirme eki {+DIr}: *o. töröde (...) olortı* KT D16; *o. tülnüŋ* Mai 003, Mai 013, *o. ėşiler* Mai 018, *o. ėşililer* Mai 022, *o. kunçuylar* Mai 026, *o. küs[üş]ümin kanturuŋ* Mai 114, *o. savag ė[şidip]* Mai 115, *o.* Mai 148, *o. tınlaglarag kigürüp* Mai 173, *o. [tı]nlagn(ı)ŋ sakınmış sakınçın* Mai 212, *o. kutlug çambu sögütke* Mai 246, *o. kutlugda* Mai 254, *[o. [altu]n[lug pariçatr sögüt[k]e ogşatı* Mai 262, *o. [s]ögüt altınınta* Mai 269, *[o. ok çambu sögüt ünmiş* Mai 273, *o. ok kutlug yėr oronta* Mai 277, *o. kutlug oronta tuga y(a)rlıkar* Mai 283, *o. yėrig oronug ayamış agırlamış k(e)rgek* Mai 284, *ötrü o. butık* Mai 299, *o. yaruklar ara kaltı* Mai 330, *o. tıltagın* Mai 421, *o. ünüg ėşidip* Mai 424; *ol üdün* KP IV.2, KP VII.7, (ve değişik birçok sayfalarında); *o. tınlıg* KP XI.6; *o. edgü kü at* KP VII.1; *agıçı ėrser mėniŋ o.* KP XI.1; *bir ada o. ėrür* KP XVII.1; *o. tişi tilkü* Pañ 9, *o. meniŋ inim kotoz öküz* Pañ 31, *o. yavız sakınçlıg* Pañ 48, *o. ugurda* Pañ 54, 191, *o. yme arslannaŋ turmış törösi erti* Pañ 57, *o. ok töröçe ėrte turup* Pañ 60, 99, *o. ünüg ėşidip* Pañ 62, 101, *o. maŋramış ünüg ėşidip* Pañ 67, *neŋ o. maŋa ayıg* Pañ 79, *o. möŋremiş ünüg ėşidip* Pañ 89, *o. kotoz öküz* Pañ 102, *o. utun yavız kotoz öküz* Pañ 107, *o. yaguruk(ı)ya tugmış arslan enükyesi* Pañ 118, 136, 225, *o. kotoz ingek* Pañ 120, 138, *o. enük* Pañ 120, 138, *o. tişi arslan* Pañ 122, 140, 230, 244, *o. ot yigüçi tınlıgag* Pañ 145, *o. arslan* Pañ 150, *o. edgü yana ...* Pañ 166, *kergek bir ol kol/...* Pañ 169, *o.* Pañ 195, 217, *o. işig işleyü usar men* Pañ 197, *o. kotoz ingek buzagusı* Pañ 227, *mėni anası o. tėp sakınur* Pañ 238, *o. ok arıgda* Pañ 254, *o. ulug küçlüg (...) öküzüg* Pañ 256, *bo yme (...) ulug küçlüg o.* Pañ 266, *o. adınlarıg* Pañ 273; *o. tıltagın* Bögü 30; *o. üdün* Bögü 33, Bögü 52, Bögü 56; *o. ögrünçümüz* Bögü 54; *o.* Abh. 8, *küsüşüm o.* Abh. 17, *o. kirlig kirsiz iki türlüg nomlar* Abh. 27, *o. tadukooşug tėp* Abh. 29, *o. uguşlar bölüki* Abh. 33, *o. yükmek orunta* Abh. 33, *basa sözlemiş o.* Abh. 36, *o. intrayakoşug* Abh. 36, *basa ken sözlemiş o.* Abh. 40, *o. lokakoşug* Abh. 40, *ken sözlemiş o.* Abh. 43; *inçip o.* Ern 17; *ırak o.* BT_13-2.42, *burhanlarnıŋ yarlıgı o.* BT_13-15.14, *otlug oprı ev bark o.* BT_13-15.25, *ogul kız tėgme bag çug o.* BT_13-15.26, *erüşi arkagı kėrtgünç o.* BT_13-15.30, *anıŋ tüşi ulug o.* BT_13-15.32, (attributiv) *o. anı teg savlarta* BT_13-15.27.

olar onlar: *o.+ka üleyürçe sakınur* Mai 186; *o.+nıŋ* Abh. 37; *o.* Ern 4.

olor- tahta oturmak, tahta çıkmak; hüküm sürmek, yaşamak; oturmak: *iştemi kagan o.-mış* KT D1, *ança o.-ur ermiş* KT D3, *o.-mış erinç* KT D5, *o.-mış erinç* KT D5, *ėçim kagan o.-tı* KT D16, *o.-upan (...) tuta bėrmiş* KT D1, *ėçim kagan o.-upan (...) yiçe ėtdi* KT D16; *karanlag tüneriginte o.-ur* Mai 054, *ög karnınta*

o.-up Mai 086, Mai 091, *erji dentar o.-urça* Mai 101, *aglak sögüt tüpinte ol.-galı* Mai 112, *o.-guluk köŋülüm bolur* Mai 132, *yarım bagdaşınmakın [o.-u* Mai 158, *isinü o.-u]rça sakınur* Mai 174, ... *o.-ur* ... Mai 183, *ög karnınta o.-gum yok* Mai 409; *o.-uryuk* Pañ 16.

on on, 10 sayısı: *o. ay* Mai 093, Mai 097, Mai 102, *on a. ertmişte* Mai 103, *tükel(l)ig sekiz o. n(a)yragın* Mai 335; *o. çahşapat tutuŋlar* BT_13-15.60.

onok *on* ve *ok*, kavim adı, On Oklar.

onunç onuncu.

oŋ sağ, sağ taraf: *o.+tın yıŋakınta* Mai 316, *o.+tun yıŋak* Mai 333.

oprı vadi, çukur, obruk: *otlug o. ev bark ol* BT_13-15.25.

or- orakla biçmek, orakla kesmek: *o.-gu üdi bolmış* Ern 54.

ordo saray: *[sa]pirlag o. içinte* Mai 101, *ög karanlag o.+dın üne y(a)rlıkar* Mai 225, *şudavas [t(e)]ŋri yèrinteki t(e)ŋriler o.+ları ırgalur* Mai 383.

orgak orak: *o. sokdurup* Ern 57.

ornaglıg yerleşmiş: *o. bilge biliglig* Abh. 6

ornan- yerleşmek: *köŋülüm neŋ o.-maz* Bögü 41; *töşenip o.-ıp eriŋler* BT_13-15.64.

oron yer, mahal: *yèr o.+ta* Mai 274, *ol ok kutlug yèr o.+ta* Mai 278, *ol kutlug o.+ta tuga y(a)rlıkar* Mai 283, *ol yèrig o.+ug ayamış agırlamış k(e)rgek* Mai 284; *o.+ta* Abh. 24, Abh. 31, Abh. 31, Abh. 34; *yükmek o. uguşta* Abh. 29; *bo tavçolug o.+ta* BT_13-15.5, *tözünlerniŋ o.+ında* BT_13-15.63. ***yèr oron* → *yèr*.**

orto orta.

orton ortanca.

osal ilgisiz, dikkatsiz, savruk, aldırış etmeyen: *o. sımtag bolmaŋlar* BT_13-15.28.

osuglug gibi: *kaş atlag erşide urmış o.* Mai 087, *yipke sapmış [o.]* Mai 091, *[o.* Mai 153, *[alku sögüt]lern(i)ŋ b[egi o.]* Mai 265, *arag süz[ük sap]rir (?) erdini o.* Mai 373, *ar[sl]an o.* Mai 397.

ot ot, çimen: *o. yègüçi tınl(ı)g* Pañ 145; *kök o.* Ern 50.

otlug ateşli: *o. oprı ev bark ol* BT_13-15.25.

otra → orto

otuz otuz, 30 sayısı: *köṭrümintin o. èki kut buyanın* Mai 334; *èki o.* Abh. 35

otuz tatar otuz tatar/kavim adı: *o. t.* KT D4, KT D14.

oyun şarkı, melodi: *o. ır üni èştilür* Mai 341, *o. ır üni yaŋkurar* Mai 384; *üküş türlüg teŋ o.+un* Bögü 58; *üçünç o.* ... Pañ 203. ***oyun ır* → *ır*.**

oz- kurtulmak: *alku o.-arlar kut<r>ulurlar* Mai 423. ***oz- kutul-* → *kutul-*.**

ozgur- kurtarmak: *emgeklerinte o.-u kutgaru* Mai 200; *kayusıŋa emgekte o.-gay sèn* KP VI.2. ***ozgur- kutgar-* → *kutgar-*.**

ozmak kurtulma, serbest kalma: *o. tözin tileyü* BT_13-15.59.

Ö

ö- düşünmek: *asag tuso kılmışın öp sakınıp* Mai 395; *savımın ögil sakıngıl* Pañ 55
öç öç, intikam: *ö.+üg kekig kèterip* BT_13-15.17.
ög I anne: *ö.+üm èlbilge hatunug* KT D11; *ö. karnınta olorup* Mai 085, Mai 091, *ö. karanlag ordodın üne y(a)rlıkar* Mai 225, *[ö]. karınlag vimanıntın üne y(a)rlıkadılar* Mai 280, *ö. karnıntın ünti* Mai 365, *ö. karnıntın üntökte* Mai 374, *ö. karnınta olorgum yok* Mai 408; *ö. kaŋ* KP XI.4, .5, .8; *ö.+i kaŋı* KP XX.2, .5; *edgü ögli tègin ö.* KP IV.3; *ö.+üg kaŋıg tapınu* BT_13-15.19.
ög II akıl: *ö.+ke bilge biligke tükelligsiz* Abh. 19.
ögdi övgü: *ö.+lig buşı bèriŋler* BT_13-15.12.
ögdir mükafat, ödül: *bramanlarka ö. anço bèrür* Mai 047.

Clauson İrani bir kelime olabileceğini belirtir, ancak J. Wilkens'in Maitrisimit'in Toharca paralelinden verdiği şekil Türkçe olması gerektiğini düşündürüyor.

UW_NB_İsim 29 ***adınsıg ögdir*** „auserwählte Belohnung [olağanüstü mükafat, ayrıcalıklı mükafat]" parallel zu [dengi olan yapı]: ***küsençig ögdir*** „begehrte Belohnung [arzulanan mükafat]"

UW_NB_İsim ***ögdir ançο*** „Belohnung, Entgelt // ödül, mükâfat"

Jens Wilkens'e göre Toharca *toriṃ* (MSN 96, YQ 1.13 b 4) 'ödül' olarak çevrilebilir. Metnin Çağdaş Uygurca yayınında da *mukapat* 'ödül, mükafat' kullanılmıştır (Yüsüp/Xoğa/Qämbiri 1988, 57; Jens Wilkens, *Aspects of research into Central Asian Buddhism. In Memoriam Kōgi Kudara*, Ed. Peter Zieme, Brepols yay., Turnhout 2008, s. 422'deki dipnot:).

öge danışman [*ü* ile *üge* okuyan araştırıcı da vardır]. → ***s(a)ŋun.***
ögen kanal.
ögenlik nehir: *ö.+leri birle suv* Ern 41.
ögir- sevinmek, mutlu olmak, neşelenmek: bo *savag èşdip ö.-ip sevinip* Mai 034, *ö. sevinü tört maharaç t(e)ŋriler* Mai 060, *yalŋuklar ara ö.-er sevinür* Mai 081; *ö.-di sevinti* Bögü 60. ***ögir- sevin-* → *sevin- ögir-***
ögirmek sevinme, mutlu olma, sevinç: *ögrünç/.. ö.* Bögü 60
ögli düşünen, düşünceli; ***edgü ögli*** 'iyi kalpli, iyi(lik) düşünen, iyi düşünceli, müşfik, Skr. *kalyāṇamitra*' (UW 354b): *edgü ö.+çe sakınur* Mai 168; *edgü ö. tègin* KP IV.
ögren- öğrenmiş (?), alışmış (?) : ... *ö.-miş* ... Pañ 129
ögrünç, ögrünçü sevinç, neşe, mutluluk: *meŋi ö.+ün* Mai 006, *meŋi toŋa ö. sevi[nç]* Mai 148. *meŋi ö. tugar* Mai 328; *ö.* Bögü 59; *ö.+müz* Bögü 54; *ö.+ke* Ern 14. ***ögrünç sevinç* → *sevinç, meŋi ögrünç* → *meŋi.***
ögrünçüle- sevinmek, neşelenmek: *yèmişlikte ö.-yürçe* Mai 080.
ögrünçülen- neşelenmek, keyiflenmek: *ö.-ti* Bögü 56.
ögrünçülüg neşeli, sevinçli: *köni ö.+in ertürür* Mai 097; *ö. boltumuz* Bögü 54
ögsüz I anasız, annesiz: *ö. bolup* Pañ 237, *ö. kalmış* 242.
ögsüz II akılsız.

ögü- ezmek, öğütmek: *men ö.-p* Ern 55.

ögük sevgili, aziz, sevgili çocuk: *amrak ö.+üm* KP V.8, KP VI.6, KP IX.6, KP XVI.3.

ök kuvvetlendirme edatı: *erken ö.* Mai 215; *yme ö.* Pañ 262. → *ok.*

ökün- pişman olmak, pişmanlık bildirmek, nedamet getirmek.

öküz öküz; *kotoz / kotaz öküz* 'yak, yak öküzü, Tibet sığırı': *ö. üŋüriŋe* Pañ 12, *kotoz ö. inçe tèp tèdi* Pañ 24, 41, 73, *ol meniŋ inim kotoz ö.* 31, *kotoz ö. ertiŋü korkup* Pañ 62, 102, *kotoz ö. yme katıg ünin maŋnadı* Pañ 65, (möŋredi) 86, *kotoz ö.* Pañ 83, Pañ 93, *yavız kotoz ö.* Pañ 108; *arslan ö+üg (...)* Pañ 151, *sinçvu ö.+üg (...)* Pañ 154, *ulug küçlüg yaglıg semiz kotoz ö. körüp* Pañ 257, *bo yme kotoz ö. ertiŋü ulug küçlüg ol* Pañ 265.

öl nem, nemli: *ö. yèrig tarıyu* KP I.4.

öl- ölmek: *ö.-ür* KP XVIII.4; *ö.-gey siz* KP XVIII.5; *kişi alku ö.-ür* KP XVII.6; *men ö.-gey men* KP XIX.8.

ölit- ıslatmak, nemlendirmek: *yèrig ö.-ü* Mai 344.

ölör- öldürmek: *türük bodun ö.-eyin* KT D10; *özlüg ö.-ür* KP I.6; *tınlıglarag ö.-ür* KP II.2, KP III.3; *ö.* Pañ 95 (?); *munuŋ anasın men ö.-düm* Pañ 235; *meni ö.-gülük* Pañ 80; *ö.-ür ermiş* Pañ 8, *meni ö.-ür ermiş* Pañ 47-48, *odgurak seni aşnu ö.-ür* Pañ 57, *odgurak meni ö.-ür ermiş* Pañ 64, 85, *bo kotoz bukası meni ö.-ür ermiş* Pañ 92; *alkunı ö.-gey* Bögü 16; *basıngay ö.-geyler* Bögü 12.

ölüm ölüm: *ö. yèrke barır* KP XVI.7; *ö.+de üstünrek* Pañ 106.

ölüt cinayet, öldürme.

ölütçi cellat, katil.

öŋ ön (=doğu): *öŋtün kèdin* KP XIII.7.

öŋ...?: *ö...* Mai 322.

öŋi başka, ayrı, ayrıca, değişik, farklı: *ö. üdrülüp* Mai 110, *ö. kim* Mai 212; *ö. barzun* KP IX.8; *ö. ö. kazganç kılmak* KP XIII.1; *ö. adın çadaklar kılmasar* Pañ 132, *bo yèrde ö. kètip bargay* Pañ 146; *antın ö. bolgay* Bögü 25.

öŋlüg renkli; çeşitli: *oŋtın yıŋakınta ö. ...* Mai 316, *altun ö. yaruk* Mai 330, Mai 396, *erŋeklerintin et['özintin kökü]ş ö.* Mai 351, *yürüŋ [ö.* Mai 352, *kızıl ö.* Mai 352, *yipün ö.* Mai 353, *altun ö.* Mai 353, *suv ö. taglar* KP XVVII.4.

öŋre doğu, doğuda; ön tarafta; önce, evvel, geçmişte: *ö. küün tugsıkda* KT D4; *ö. üdte* Mai 274, *kim ö. tüpinte* Mai 276; *ö. neçök ina (...)* Pañ 165, *ö. ertmiş üdün (...)* Pañ 219.

öŋrerek evvel, daha evvel, daha önce: *s(e)n ö. kataglanmasar* Pañ 55

öŋüz → **as**

örgek kılıf, kap (?)

örgin, örgün taht: *çeçeklig ö. üze* Mai 157.

örk üst, yukarı, en üst: *yèr üzteŋiniŋ ö.+i* Ern 21.

örle- yükselmek, yukarı çıkmak.

örü yukarı; ***örü kötür-*** 'yukarı kaldırmak': *ö. kötürüp inçe tèp tèyür* Mai 036; *ol enük ö. kötürüp* Pañ 121, 139, *başın ö. kötürüp* Pañ 228; *ö. kudı* Ern 35.

örünteg ilaç: *em ö. kılu sakınur* Mai 198. ***em örünteg → em.***

ösk huzur, kat: *ö.+inte turayın* Mai 250.

öşün omuz: *ö+iŋe* Ern 45.

ötrü sonra; bundan dolayı; bunun üzerine: *anta ö.* Mai 041, Mai 048, Mai 070, Mai 103, Mai 143, Mai 253, Mai 286, Mai 371, *ö. ezrua t(e)ŋri* Mai 161, Mai 221, *ö. santuşiti inçe tèp tèyür* Mai 230, *ö. santuşuti t(e)ŋri* Mai 250, *ö. ezrua t(e)ŋri inçe tèp tèyür* Mai 268, *ö. ol butık* Mai 299, *ö. br(a)hmavati hatunnuŋ* Mai 313, *anta ö. br(a)hmavati hatun* Mai 325, *ö. tört buluŋ yıŋak yaruyur* Mai 339, *ö.] bodisvt[nıŋ kut buyanınta* Mai 377, *ö. ayagka tegimlig maitre bodisvt* Mai 391; *ö.* KP VIII.5, KP X.7, KP XV.4, KP XVİ.1, KP XIX.2, vb; *anta ö. kim* KP X.2; *ö. sözlegülük yıkın bulup* Pañ 26, *ö. ol (...)* Pañ 117, *ö. ol yagurukya tugmış* Pañ 136, 224, *men ö. (...)* Pañ 153, *ö. kel (...)* Pañ 159, *ö. tınnak ınça tèp ötünti* Pañ 194, *iki türlüg ö. bolur* Pañ 206, *ö. ol tişi arslan* Pañ 244; *ö.* Bögü 9, Bögü 53, Bögü 55.

ötüg rica, dilek, istek: *ö. bèrdi* KP XV.5; *bo ö. sav* KP XV.7.

ötüken yış Ötüken toprakları, Ötüken ormanları.

ötün- arz etmek, rica etmek, söylemek, bildirmek: *èlig hanka tözü ö.-üp* Mai 117; *inçe tèp ö.-ti* KP IV.7, KP V.3, KP VI.4, KP XIII.1; *inçe ö.-ti* KP VII.8; *inçe tèp ö.-tiler* KP IX.1; *tèp ö.-ti* KP XIX.2, vb.; *t(a)mnak inçe tèp ö.-ti* Pañ 194; *ö.-tiler* Pañ 188; *yinçürü ö.-ti* Bögü 35, *imnçe tèp* Bögü 36.

övke öfke, kızgınlık: *kö[ŋül] ö. biligi* Mai 076; *ol tişi arslan ertiŋü ö.+si kelip* Pañ 123, 141, *ol tişi arslan bulganıp ö.+si kelip* 231; *ö. tülükin sergürüp* BT_13-15.18.

öz kendi, öz; vücut; ö.a. parçası: *ö.+i ança kergek bolmış* KT D3; *ö. et'özümke edgü bolgusın* Mai 007, *ö. yıŋaklarınta turup* Mai 064, *ö. et'özin* Mai 188, *ö. èligin* Mai 326, *üç tamulug ö.+lerde tugmış tınlaglar* Mai 422; *ö. igidür* KP III.5; *ö. kazgançım* KP XII.2; *ö. et'özi* Pañ 31, *üŋürintin* 61, 100, *ö. et'öziŋe* 259; *ö.+ümde üstünrek* Pañ 45, 77; *meniŋ ö.+ümke* Pañ 19; *kentü ö.+üŋ körgil* Pañ 51; *isig ö.+üŋe* Pañ 17-18; *kentü ö.+üŋüz* Bögü 8; *ö.+üŋüzke* Bögü 20; *ö. bahşım gunamati bahşıka* Abh. 13; *ö. yaş ulatı ed tavarlarnıŋ* BT_13-15.9, *ö.+üg yatıg tèmedin* BT_13-15.11, *ö.+te uluglarıg ayaŋlar* BT_13-15.20.

özlüg canlı, "bir kişiliği, bir beni olan": *sansız tümen ö. ölörür* KP I.6.

özüt → üzüt

P

pariçatr << Skr. *pārijāta* gökyüzünde bulunan ve güzel kokan bir ağaç, Haziranda yaprak döker ve bunu takiben kırmızı çiçeklerle kaplanır, "Erythrina Indica", mercan ağacı: *[o]l [altu]n[lug p. sögüt[k]e ogşatı* Mai 263.

pingali << Skr. *Piṅgala* Ejderha krallarından biri: *èlaptri p. pntu şnki* Mai 387.

piratakabut << Skr. *pratyekabuddha* Pratyeka-Buddha, yalnızca kendisini düşünen, kendisinin aydınlanması için gayret sarfeden bir Buddha: *p. dėntarka tuşmakı üze* BT_13-15.47.
pntu << Skr. *Pāṇḍu* Ejderha krallarından biri: *ėlaptri pingali p. şnki* Mai 387.
poşad << Skr. *poşadha* oruç; **poşad baçag kün** "oruç günü".
purohit << Skr. *purohita* ev rahibi: *brahmayu p. sekiz tümen tört miŋ bramanlar birle* Mai 042, *br(a)hmayu p.+ka* Mai 106, *br(a)hmayu p. şanki* Mai 116, *br(a)hmayu p.* Mai 133.
purum (< Soğd.) Bizans: *p.* KT D4.
pusartu kişi adı, Pusartu Sınkaykaya (< Çin. 菩薩奴 *pusa nu*).
puş << Skr. *puşya* bir yıldız adı: *p. atlag yultuzka* Mai 228.

R

rakşas << Skr. *rākşasa* kötü, vahşi şeytanlar.
raym(a)st f(e)rzind Manihaist bir inanırın adı olmalıdır (bk. Clark 2013, 97; Özbay 2014, 152: Orta Farsça *r'ymst rāymast* "zengin" Durkin-Meisterernst, 2004, s. 294a; Partça / Orta Farsça *frzynd/pryznd frazend* "çocuk, evlat, oğul, ferzend" Durkin-Meisterernst, 2004, s. 161a; Özbay 2014, s. 148).
ridi << Skr. *ṛddhi* büyülü güç, büyü gücü: *çoglug yalınlıg r.+ları üze körüp* Abh. 17

S

saç- saçmak, dağıtmak: *tuprakag kazıp s.-tı* Pañ 67, *tuprak kazıp s.-tı* Pañ 89; *atası bodistvka hua s.-ıp* BT_13-2.29.
saçıg kurban, sunak, saçı: *ulug yagış s. yagıp* Mai 046. ***yagış saçıg* → *yagış*.**
saçlıg saçlı.
saçra- sıçramak: *s.-yu üner* Mai 330.
sadu << Skr. *sādhu* iyi, güzel; **sadu sadu** 'güzel, iyi' ('âmin' demeye benzer): *s. s. tėp* Mai 426.
sak uyanık, dikkatli: *odugın s.+ın eriŋler* BT_13-15.58.
sakın- düşünmek, üzerinde düşünmek, düşünceye dalmak: ... *bėrtökgerü s.-matı* KT D10; *yavlak s.-taçı* Mai 067, *sakınç s.-ur erki* Mai 160, *apramani atlag ülgüsi[z] sakınçlar s.-ur* Mai 165, *edgü öglięe s.-ur* Mai 167, *meŋilig bolzunlar tėp s.-ur* Mai 169, *ev barkça s.-ıp* Mai 173, *isinü olo[ru]rça s.-ur* Mai 174, *olarka üleyürçe s.-ur* Mai 187, *bantatu kepezin töşeyürçe s.-ur* Mai 189, *s.-ur* Mai 191, *kėmiçe [s.-ur* Mai 193, *kör[k]itürçe s.-ur* Mai 195, *aça s.-ur* Mai 197, *em örünteg kılu s.-ur* Mai 199, *edgü töröke yaratı sakınç s.-ur* Mai 202, *s.-mış* Mai 208, *ol [tı]nlagn(ı)ŋ s.-mış sakınçın* Mai 212, *[mu]ŋadıp adınıp inçe sakınç s.-ur* Mai 256, *öp s.-ıp* Mai 395; *tėp s.-tı* KP X.8, KP XII.4;

kanturgalı s.-sar KP XIV.6; *edgü ögliçe s.-ur* Pañ 168 (...); *ol ugurda meniŋ sözlemiş savımın ögil s.-gıl* Pañ 55; *al altag s.-ıp* Pañ 28, *s.-ıp* 47, *bo montag s.-ıp* 64, 86; *köŋülinte s.-tı* Pañ 63, 124, 141, 231; *meni anası ol tėp s.-ur* Pañ 238; *inçe s.-tım* Bögü 38; *+ça s.-u* Ern 44; *+ça s.-ıp* Ern 49.

sakınç düşünce, fikir: *s. sakınur erki* Mai 160, *apramani atlag ülgüsi[z] s.+lar sakınur* Mai 165, *edgü töröke yaratı s. sakınur* Mai 202, *ol [tı]nlagn(ı)ŋ sakınmış s.+ın* Mai 213, *ulatı eŋenyük dyan s.+lar üze* Mai 217, *[mu]ŋadıp adınıp inçe s. sakınur* Mai 256; ... *s.+ın* ... Pañ 216; *üküş tev kör s.+lar bilir* Pañ 264; *sakınçlıg yavız s.* Pañ 48; *agır ayag s.+ın* BT_13-15.6.

saklan- dikkat etmek: *s.-madın tuşar* KP XVII.2.

samar < Soğd. *s'm'r* << Skr. *samādhi* meditasyon, tefekkür: *tu[rka]ru sar s.* Mai 109.

san sayı: *asanki s.+ınça t(e)ŋriler* Mai 234, *asanki s.+ınça tınlaglarıg* Mai 414.

san- ... olarak sayılmak, ... gibi düşünülmek, ...-e ait olmak: *ogul kızka s.-maz* KP XI.7.

sanç- mızraklamak, (mızrak) batırmak, delmek.

sanpan << Skr. *saṃ-panna* (Skr. kelimenin anlamı "tam, mükemmel, en iyi durumda olan, eksiksiz; lezzetli, tatlı, süt"; Çin. 成就 *chengjiu*, 成立 *chengli*): *sekiz kooşlarnıŋ s.+ınıŋ kezigin tizigin tėp* Abh. 23

sansar < Toh. A *saṃsār* << Skr. *saṃsāra* ölümlülerin yaşadığı dünya, acı çekilen dünya, içinden çıkılamayan dertlerle dou dünya, kısır döngülü dünya: *s.+dakı emgek alku alkıntı* Mai 368; *s.+lı nirvanlıg (...) sözlemiş* Abh. 35-36.

sansız, sansaz sayısız, hesapsız: *s. ajunda berü* Mai 293, *ülgüsüz s. asanki k(a)lpte berü* Mai 393; *s.+sız tümen özlüg* KP I.5. **ülgüsüz sansız → ülgüsüz.**

santuşuti, s(a)ntuşiti << Skr. *saṃtuşita* Tuşita tanrılarının en büyüğünün adı, Deva-Putralardan biri: *satrayastriştakı s. t(e)ŋri* Mai 144, *s. t(e)ŋri* Mai 204, *s. inçe tėp tėyür* Mai 220, *ötrü s. inçe tėp tėyür* Mai 231, *s. t(e)ŋ[ri inçe tėp] tėyür* Mai 239, *ötrü s. t(e)ŋri (...)* Mai 250, *s. t(e)ŋrite (...)* Mai 319.

s(a)ŋun < Çin. 將軍 *jiangjun* kişi adı parçası; general; *saŋun öge* Sangun Öge. → **alp.**

sap- bağlamak, eklemek: *yipke s.-mış [osuglu]g* Mai 090.

sapan saban, pulluk: *s. tutup* Ern 36.

sapirlag << Skr. *spraṭika* 'elmas'+*lag* kristalden, dağ kristalinden yapılmış, kıymetli, değerli (taş): *[s. ordo içinte* Mai 101. → ***saprir***

saprir << Skr. *spraṭika* (bir tür) elmas, necef taşı, dağ kristali,: *arag süz[ük s. (?) erdini osuglug* Mai 373.

sar her zaman (?): *tu[rka]ru s. samar* Mai 109.

sargak kılıf, kap (?)

sart < Toh. A *sārth* < Skr. *sārtha* > Soğd. *s'rt /sārt/* tüccar, kervancı: *s.+larıg* Bögü 16.

sasıglıgrak çok iri, pek büyük (bağlam ve okuyuş kesin değil? 'çok çürük, çok kokmuş, çok kokulu' olabilir): *men s. ol* Pañ 150.

sat- satmak: *'etin kanın s.-ar* KP III.5.

satıg satma, satış, ticaret: *s.+ka yulugka barsar* KP XIII.7.

satrayastriş Skr. ~ *trayastriṃśat* "otuzüç (gök)", *Trayastriṃśat* göğü, gökteki tanrı katlarından birisinin adı: *s.+takı s(a)ntuişiti t(e)ŋri* Mai 144.

satva (< Skr. *sattva*?) özel ad parçası: **satva vaŋ**

sav söz, bilgi, haber: *bo s.+ag èşdip* Mai 034, *ol s.+ag è[şidip]* Mai 115, *ezrua t(e)ŋriniŋ s.+ın èşidip* Mai 203, *inçe t]èp s. sözle[yür* Mai 406; *ötüg s.+<ıg> èşidip* KP XV.7; *ne s. erser kèŋürü sözlegil* Pañ 21, *antag yavlak s. sözledi* Pañ 30, *s. söz (...)* Pañ 135; *bo s.+ag ayıtma sözlegeli* Pañ 23; *bo s.+ıg eşidip* Pañ 73; *birök meniŋ s.+ımın kèrtgünmeser sen* Pañ 51, *meniŋ sözlemiş s.+ımın ögil sakıngıl* Pañ 54; *bo ezügleyü sözlemiş s.+ıŋın* Pañ 43, 75-76; *s.+ka sakın (...)* Pañ 168; *tod uçuz bolguluk s.+lar turur* Pañ 107; *uçuz s.+larıg* Pañ 110; *bo s.+ıg* Bögü 25; *bo s.+larıg* Bögü 28; *siziŋ s.+ıŋızça* Bögü 49; *tégüçi s.+ıg* Abh. 6; *bo s.+ıg èşidip mandari* BT_13-2.37. *ol anı teg s.+larta* BT_13-15.27.

savıl- eğilmek: *s.-u sapan tutup* Ern 36.

savlaş- konuşmak, haberleşmek: *ötrü bir èki[ntike] s.-ıp* Bögü 56.

sayu defa, kez, sefer; ***yèr sayu*** her yöne, her yere.

sekiz sekiz: *s. tümen* Mai 042, *bökün èkinti [ay] s. yaŋı erür* Mai 223, *èkinti ay [s. yaŋıda* Mai 227, *kim s. tümen tüü tüpinte* Mai 329, *tükel(l)ig s. on n(a)yragın* Mai 335; *èki tümen s. miŋ girantlar* Abh. 7; *s. kooşlarnıŋ sanpanınıŋ kezigin tizigin tèp* Abh. 23

sekizinç sekizinci

seleŋe yer adı, Selenge ırmağı

semek → ***sèmek***

semiz şişman, yağlı: *ol ulug küçlüg yaglıg s. kotoz öküzüg* Pañ 257

sen → ***sèn***

seniŋ ikinci tekil kişi zamirinin ilgi durumu, senin: *s.* Pañ 4, *s. isig özüŋe* Pañ 17, *s. èçin arslan kelip* Pañ 29, *s. bo ezügleyü sözlemiş savıngın* Pañ 42, 75.

seŋrem < Toh. A *saṇkram* ~ *saṇgrām* < Skr. *saṃghārāma* manastır: ... *s. teg* Pañ 70.

seŋün → **s(a)ŋun**

ser- dayanmak, sabretmek, kalmak: *ançakıya s.-iŋler* BT_13-15.2.

sergür- durdurmak, kısıtlamak, engel olmak, engellemek, bastırmak: *övke tülükin s.-üp* BT_13- 15.18.

sev-, sèv- sevmek, hoşlanmak: *tınlaglar[a]g s.-er amrayur* Mai 073; *mèni s.-er mü siz* KP VI.4; *sèni inçe s.-er mèn* KP VI.7; *neŋ taplamagay y(e)m[e] s.-megey* Bögü 27; *idi s.-mez men* Bögü 42. ***sev- amra-*** → ***amra-***.

seviglig sevimli, hoş, güzel: *teriŋ ètinlig s. kövşek ezrua ünin* Mai 404.

sevin- sevinmek: bo *savag èşdip ögi[r]ip s.-ip* Mai 035, *ögirü s.-ü tört* Mai 061, *yalŋuklar ara ögirer s.-ür* Mai 081; *ögirdi s.-ti* Bögü 60. ***ögir- sevin-* → *ögir-***
.

sevinç sevinç, neşe, mutluluk: *meŋi toŋa ögrünç s. erdi erser* Mai 148; *nomnuŋ şazinnıŋ s.+iŋe* Ern 13. ***ögrünç sevinç* → *ögrünç.***

sevit- sevdirmek, hoşlanmasını sağlamak: *alkuka s.-ir taplatır* Pañ 207.

sėmek orman: *bo arıgda s.+te* Pañ 113, *adın bir arıgda s.+de* Pañ 220.

sėn sen, ikinci tekil kişi zamiri, sen; ikinci tekil çekim eki *+sIn: ozgurgay s.* KP VI.3; *barmagay s.* KP XIX.3; *s. öŋrerek kataglanmasar s.* Pañ 55, *s. neçök taplayur s.* 160.

sėni ikinci tekil kişi zamirinin belirtme durumu, seni: *s. inçe sėver mėn* KP VI.7; odgurak *s. aşnu ölörür* Pañ 56.

sėŋir dağ seniri, dağın burnu, dağ sırtı, senir: *sumėr tag s.+intin üne kelirçe* Mai 364.

sėv- → **sev-**

sėzik şüphe, tereddüt: *artokrak s.+i boltı* Pañ 68, 91; ... *s...* Mai 152.

sėziklig şüpheli: *işig öziŋe s. bolmış üçün* Pañ 18.

sėziksiz şüphesiz: *odgurak s. ...* Pañ 71.

sėzin- şüphelenmek: *ertiŋü s.-ip kotoz öküz inçe tėp tėdi* Pañ 24.

sı- kırmak, bozmak: *bir butık s.-p almaz* Mai 292, *çambu sögüt butıkın s.-p alır* Mai 298.

sıçı < Çin. 四至 *sizhi* sınır, hudut, kıyı, kenar.

sıgıtçı yasçı, ağıtçı, ağlayıcı: *yogçı s.* KT D4.

sıgta- yas tutmak; ağlamak: *s.-mış yoglamış* KT D4.

sıgun geyik, sığın; ***sıgun ajunı*** "sığın donunda gelinmiş dünya" (Moğolistan ve çevresi coğrafyaya özgü bir geyik türü; erkek maral; ayrıntı için →ED s. 811b).

sıka sanç- mızraklamak, kıstırıp mızraklamak (*sık-a sanç-*).

sıkıl- sıkılmak, sıkıntıda olmak, bunalmak.

sımtag kayıtsız, ihmalkâr: *osal s. bolmaŋlar* BT_13-15.28.

sın- kırılmak, bozulmak: *taglar bar kėmi süsüp s.-ur* KP XVII.5.

sıŋar taraf, yön, cihet.

sıŋarkı taraftaki, yöndeki: *taştın s. b(e)lgülerig* Mai 029 *içtin s. [b(e)lgülerig]* Mai 030; *kopd[ın] s.* Ern 3; *törttin s.* Ern 20.

sınkay-k(a)ya özel ad, kişi adı. → ***pusartu***

sıŋkur kişi adı parçası (harfiyen 'sungur, doğan türü kuş'). → ***alp.***

si-ėn-çün → **tsi-ėn-çüen**

silig temiz, pak: *arag s. küzedür* Mai 075. ***arag silig* → *arag.***

sinçvu ~ Skr. *saŋjīvaka* (buradaki metinde) öküzün adı: *s. öküzüg* Pañ 154.

siŋil küçük kız kardeş.

siŋür-, **siŋir-** yutmak, sindirmek: *alkunı kėmi birle s.-ür* KP XVII.3; *s.-ü s.-ü suvamış* Ern 24/25
sir kavim adı, kavim adı parçası: *altı sir, türk sir bodun.*
siz zamir (2. çoğul kişi zamiri); 2. çokluk kişi çekimi için kullanılan zamir: *s.+ler bahşılar ... üntürüp* Mai 002, *körüŋler s.+ler* Mai 050, *s.+ler yme barıp* Mai 057, *k[a]yu sögütüg taplasar s.* Mai 142; *sėver mü s.* KP VI.5; *barır s.* KP XVI.8; *bizni irinç kılgay s.* KP XVI.8; *yaz(ı)nsar s.* Bögü 8, *k(e)ntü özüŋüzke te/... s.* Bögü 21, *s. meni (...) dėndar kılgay s.* Bögü 39-40, *s. dėndarlar y(a)rlıkasar* Bögü 49.
siziŋ sizin, çoğul ikinci kişi zamirinin ilgi durumu: *s. yanıŋızta* Mai 032, *s. kutuŋuzta* Mai 136, *s.+tin tugguluk kün t(e)ŋrig küde* Mai 137 ("sizden"); *s. ėrmez mü* KP XVI.5; *s. ėli[ŋiz]de* Bögü 17, Bögü 19, *[siz]iŋ y(a)r[rl(ı)g]ın* Bögü 17 (?), *s. [ėliŋiz]* Bögü 23, *s. savıŋızça [ütüŋüz]çe* Bögü 49, *s. kölüŋüzni* Bögü 50
sizni sizi, çoğul ikinci kişi zamirinin belirtme durumu: *s.+ni küseyür okıyurlar* Mai 140; *s.+ni birle* Bögü 1, *s. e[mg]et[t]im* Bögü 37
soktur- keskinleştirmek, bileyilemek: *orgak s.-up* Ern 57.
sokuş- rastlaşmak, karşılaşmak.
sol sol: *hatunnuŋ s.+tın yıŋakınta* Mai 314.
soŋ son, sonra: *adak s.+ları* Ern 32.
soy- (?) soymak, yüzmek: *terisin s.-ar* KP III.3.
sö zaman, uzun zaman, devir, geçmiş, evvel.
sögüt ağaç, söğüt: *aglak s. tüpinte* Mai 111, *s. tüpinte* Mai 131, *kop kamag s.+ler ıı ıgaçlar* Mai 140, *k[a]yu s.+üg taplasar siz* Mai 141, *yene s. tüpinte* Mai 156, *s.* Mai 179, *çambu s.+ü[g] [ėter yaratır]* Mai 238, *ol kutlug çambu s.+ke* Mai 246, *kutlug [ç]ambu s.+üg körüp* Mai 255, *adınçıg bo s.* Mai 257, *[o]l [altu]n[lug pariçatr s.+[k]e ogşatı* Mai Mai 263, *[alku s.+]lern(i)ŋ b[egi osuglug]* Mai 264, *tegriglemiş çambu s. tapa b(a)rdı* Mai 267, *ol [s]. altınınta* Mai 269, *[o]l ok çambu s. ünmiş* Mai 273, *aşok [at]lag s. ünmiş erti* Mai 275, *çambu s. butıkın sıp alır* Mai 298, *[ça]mbu s.+nüŋ butıkın tuta* Mai 326. ***sögüt ıı ıgaç* → *ıı*, → *ıgaç*.**
sökür- çökertmek, çöktürmek; *tizligig sökür-* 'güçlüye / dizliye diz çöktürmek': *tizligig s.-miş* KT D2, KT D15.
söküŋ- diz çökmek: *d[ėn]darlar[ka] s.-üp yinçürü öt[ün]ti* Bögü 35.
sönüksüz ara vermeksizin, sürekli: *s. idi süvrek erip* Ern 29.
söz söz, laf: *... sav s. ...* Pañ 135. (→ **sözinlügün** sözleşerek, sözleşmiş olarak)
sözinlügün → **söz.**
sözle- konuşmak, demek, söylemek; ***sav sözle-*** 'söz söylemek, konuşmak': *edgü bolgusın (...) s.-yin* Mai 009, *tüşin s.-deçi* Mai 014, *ezüg [b]atut s.-mekin* Mai 078, *mün kadag s.-mekte* Mai 084, *inçe t]ėp sav s.-[yür* Mai 407; *antag yavlak sav s.-di* Pañ 30; *bo savag ayıtma s.-geli* Pañ 23; *ne sav erser kėŋürü s.-gil* Pañ

21, *adırtlıg s.-gil* Pañ 26; *üküş ezüg s.-güçi* Pañ 276; *s.-gülük yıkın bulup* Pañ 27; *meniŋ s.-miş savımın* Pañ 54; *negü üçün montag s.-yür sen* Pañ 26, 72; *tüketü s.-gü teg ermez* Bögü 55; *yöre s.-ser* Abh. 6, Abh. 18-19; *adın oronta s.-p* Abh. 24, *yindem s.-p* Abh. 30; *s.-meti yükmek oronta* Abh. 30; *s.-miş ol* Abh. 33; *s.-memiş ol* Abh. 33; *basa s.-lemiş ol* Abh. 36; *intrayakoşta basa kėn s.-miş ol* Abh. 40; *lokakoşta kėn s.-miş ol* Abh. 43; *bodistv tėginke s.-ti* BT_13-2.38.

sözleş- konuşmak: *bo savlarıg s.-tiler* Bögü 28

su ırmak, çay, krş. *suv*: *kudulur s.+lar* Ern 22.

subum << Skr. *subhūmi* iyi yer: *s. yėmiş[likte]* Mai 153.

sud << Skr. *sudhā* tatlı bir yemeğin adı, ilahî bir yemeğin adı [天食 *tianshi*, Skr. *sudhā*, tanrıların aşı]: *s. atlıg [aş]ça* Mai 184.

sudur << Skr. *sūtra* Buddha'nın öğreti kitaplarının genel adı, Buddhist külliyatın en önemli parçası (= Çin. 經 *jing*): *agam s. içinde* BT_13-15.54.

sugulmaksız suyu çekilmemiş: *s. kudulur sular* Ern 22.

sugur- koparmak: *taloy ügüzlerin s.-u bėrzün* Mai 313.

suk hırs, tamah, hasetlik; haris (?).

suk- gagalamak, sokmak: *kuş kuzgun s.-ar yulıyur* KP I.5; *s.-mış kėyikçe* Ern 5.

[su]kançımak hasetlik duymak, kıskanmak.

suklan- kıskanmak, haset olmak, hasetlik beslemek: *artokrak s.-ıp* Pañ 258

sumėr < Toh. A *Sumer* << Skr. *sumeru* Buddhist inanışa göre dünyanın merkezindeki dağ: *s. tag sėŋirintin üne kelirçe* Mai 363, *s. ta]glar titreyür* Mai 381.

süs- (gemi) su almak, su çekmek: *kėmi s-üp sınur* KP XVII.5.

susa- susamak: *köygey s.-gay* Ern 49.

suv su; ırmak; birleşik ad parçası; ***yėr suv*** 'toprak, memleket, ülke; dünya', ***kara suv*** 'kaynak suyu': *türük ıdok yėri s.+ı* KT D11; *yėr s.+da* Mai 013, *ulug teriŋ [s.+larda* Mai 192, *yėr s.+ug yaltrıtı* Mai 338, *yıparlag s.+ın* Mai 344, *yėr s.+dakı* Mai 356, *yėr s. yal(ı)nayu turur* Mai 368, *yėr s. tep[reyür kamşayur* Mai 380, *ta]loy ügüz s.+l[arı yaykanur* Mai 381, *kamag üç miŋ ulug miŋ yėr [s.+ug yaŋkurtı* Mai 406; *yėr s. törösin* Pañ 209; *yėrtinçü yėr s.+da* Bögü 41; *s.+da s. öŋlüg taglar bar* KP XVII.4, *s. ėgrikşelür ursukuşur* KP XVIII.1, *s.+da yekler urup kėmi s.+ka çomurur* KP XVII.6; *ögenlikleri birle s. üçün* Ern 41; *kara s.+ın* Ern 39; *yazkı çakdakı s.+larıg* Ern 43. ***yėr suv*** → ***yėr.***

suva- sulamak: *kurug yėrig s.-yu* KP I.3; *kara suvın s.-gınça* Ern 40; *siŋürü s.-mış* Ern 25.

suvsa- susamak, susuzluk çekmek: *s.-mış tı[nlaglarag]* Mai 183; *aça s.-makın [katıglantım]* Bögü 37.

suy < Çin. 罪 *zui* günah: *s.+da ... krmşuhn kolt[ı]* Bögü 35

sü ordu; asker, er: *s. sülepen* KT D2, *kaŋım kagan s.+si böri teg ermiş* KT D12.

süçig tatlı, hoş, lezzetli.

süle- ordu sevketmek; sefere çıkmak: *sü s.-pen* KT D2, *kırk artokı yėti yolı s.-miş* KT D15, *kʷurıgaru s.-p tėrmiş* KT D12, *s.-yü bėrmiş* KT D8, KT D8.
süülüg askerî.
süŋüş savaş, muhabere: *s. süŋüşmiş* KT D15.
süŋüş- savaşmak: *yėgirmi süŋüş s.-miş* KT D15.
sürüg sürü.
süvrek sürükleme, çekme, 'sürek' (?), (anlam açısından krş. Türkçe *sürek avı* Ern 1 notlar kısmı): *sönüksüz idi s. erip* Ern 30.
süvri sivri: *s. müyüzin [yėrig yėlkep* Pañ 66, 87
süzök temiz, saf, süzülmüş, (mecazen) içten, samimî.
süzül- temizlenmek, arınmak, süzülmek: *kaçıgları alku s.-miş erür* Mai 159.
svastik << Skr. *svastika* iyi şans, iyi talih işareti; 卍 şeklindeki Buddhist işaret: *ç(a)k(i)r s. nantikav[r]t irü b(e)lgülerin* Mai 399.

Ş

şabi < Çin. 沙彌 *shamin* = Skr. *śrāmaṇera* öğrenci: *boşgutlug ş.+larnıŋ* Ern 10.
şabik(i)ye → *şabi* sözünün mütevazilik bildiren, küçültme eki almış şekli; özel ad parçası. → ***utpalişiri.***
şad yüksek bir unvan, Şad: *yavgug ş.+ıg anta bėrmiş* KT D14.
şadapıt begler Şadlar, Şadapıt beyler
şakimun < Toh. A *Śakyamuni* << Skr. *Śākyamuni* 'Śākya (boyunun) bilgesi', tarihî Buddha'nın ve ailesinin adı: *ş. burhan tuga y(a)rlıkadı* Mai 276.
şanki << Skr. *śaṇkha* Ketumatī'daki Cakravartin'in adı, (Pali) Cakkavattisīhanāda'nın adı: *br(a)hmayu purohit ş. ç(a)kr(a)v(a)rt ėlig hanka tözü ötünüp* Mai 116, *ş.* Mai 387. → ***pingali pntu şnki.***
şantuŋ yer adı, 山東 *shandong* (bugünkü Shandong'un coğrafi yerinden farklıdır).
şasdirakarė << Skr. *śāstra-kāra* 'śāstra-kāra, śāstra yazan, śāstra yazarı': *ş. vasubantu bahşıka* Abh. 12
şasdr, *şastr, şastir* << Skr. *śāstra* Buddhist külliyatı oluşturan üç kitap türünden birisi, Buddhist öğretilerin ve kaidelerin ele alındığı kitap türü: *koşavarti ş.+ıg* Abh. 21-22; *ş.+ıg* Abh. 23; *ş.+ta* Abh. 25
şasdr → ***abidarmakoş***
şastrtakı → ***abidarim***
şazi << Skr. *Śācī* Indra tanrının baş hanımı, bu sebeple Indra Śacīpati 'Śacī'nin kocası' olarak da bilinir: *ş. hatun inçe tėp tėyür* Mai 248, *ş. hatun turur* Mai 315.
şazin << Skr. *śāsana* öğreti, akide (Buddhist öğreti): *nomug ş.+ıg* Abh. 16; *nomnuŋ s.+nıŋ ...* Ern 13.
şıg < Çin. 石 *shi*, ölçü birimi, (esasen) hububat ölçüsü birimi.
Şıp baş yer adı, Şıp Başı.
şila << Skr. *śila* özel ad parçası. → ***çinza, kinsidu.***

ş(i)mnu < Soğd. *şmnw* şeytan (= Skr. *māra*).

şudavas << Skr. *śuddhāvāsa* gökyüzü, gökyüzünün katlarından biri, temiz konut, tanrıların yaşadığı yer, beş gök katmanı: *ş. t(e)ŋri yėrinteki* Mai 233, *ş. [t(e)]ŋri yėrinteki t(e)ŋriler ordoları* Mai 382.

T

tadukooş << Skr. *dhātu-kośa* (界俱 *jieju* = 界品 *jiepun*): *ol t.+ug* Abh. 29; *nirvanlıg t.+ta* Abh. 36.

tag dağ: *t.+dakı ėnmiş* KT D12; *sumėr t. sėŋirintin üne kelirçe* Mai 363, *sumėr t.+lar titreyür* Mai 381; *suv öŋlüg t.+lar bar* KP XVII.5; *t.+larnıŋ börki* Ern 20; *atı köṭrilmişlik kamag edgülüg t.+ka* Abh. 9-10.

takı ve; yine, dahi, ayrıca, dahası: *t.* Mai 045, *amtı t.* Mai 112, *t. yme* Mai 346, Mai 424, *t. ėkile* Mai 408; *t. yėme* KP II.5, .8; *t. adın ag[ı]lık koltı* KP VII.3; *t. dėnka* Bögü 46.

talım yırtıcı, vahşi; yırtıcılık, yağma, saldırı, yırtma [vahşi, yırtıcı, canavar]: *t. kara kuş* Mai 197; *t. balık* KP XVII.1.

talkan (kelime Moğolca olmalı, krş. Mo. *talḳa(n)* "toz; un; ekmek"; *talḳaçi* "ekmekçi"; *talḳada-* "un/toz haline getirmek"; *talḳala-* "un yapmak, toz yapmak" Lessing 773b, *talḳara-* "toz olmak, toza dönüşmek" Lessing 773b) un, kavrulmuş arpa unu, ezilmiş kavrulmuş un veya buğday: *tutmaç t. buşılıg* BT_13-15.41.

taloy, talo (< ? tam yapısı, kökü açık değildir) deniz, okyanus: *emgeklig t. ügüzlerin* Mai 312, *t. ügüz su[v]l[arı yaykanur* Mai 380, *ügüzke kir-* KP XIV.4, KP XV.3, KP XV.5; *t. ügüznüŋ (...)* Ern 19; *t. ügüzke* Abh. 11. ***taloy ügüz → ügüz.***

tam- damlamak: *yag t.-mışça* Ern 43/ 44.

tamga damga, işaret.

tamgalıg damgalı

tamnak << Skr. *Damanaka*, hikâyede yer verilen çakalın adı: *t.* Pañ 190, 194

tamu < Soğd. cehennem: ... *nom üçün t.* ... Pañ 130.

tamulug cehennemde bulunan, cehennemlik, cehennemî, cehenneme ait: *üç t.+lar* Mai 370, *üç t. özlerde tugmış tınlaglar* Mai 422; *ol tınlıg t. bolur* KP XI.6.

tanuk tanık, şahit.

taŋ I şafak, şafak vakti, tan vakti: *t.+ta ėrte ėçiŋ arslan* Pañ 52.

taŋ II şaşılası, hayret verici, şaşırtıcı: *yme ök t. adınçıg yok* Pañ 262.

taŋ at- şafak sökmek, tan atmak: *t. a.-tı* Bögü 61

taŋlançıg hayranlık verici, mucizevi, harikulade: *adınçıg t.* Mai 011. ***adınçıg taŋlançıg → adınçıg.***

tapa -e doğru, -e karşı: *yėmişlik t.* Mai 105, ... *t.* ... Mai 125, *çambu sög[üt] t. b(a)rdı* Mai 267, *bodisvt t. körüp* Mai 427.

tapın- saygı göstermek, hürmet etmek: *ögüg kaŋıg t.-u* BT_13-15.19.

tapla- beğenmek, seçmek, tasvip etmek, kabul edilebilir bulmak, lutfetmek: *k[a]yu sögütüg t.-sar siz* Mai 142; *alkunı t.-madı* KP XV.2; *kirmişig t.-dı* KP XV.4; *men inçe t.-yur* ... Pañ 161, *sen neçök t.-yur sen* 160; *neŋ t.-magay* Bögü 26.

taplat- sevdirmek, beğendirmek, hoşuna gitmesini sağlamak: *alkuka sevitir t.-ır* Pañ 207.

tarduş kavim adı, ö.a. parçası, Tarduşlar: *töliş t. bodunug anta ėtmiş* KT D13.

tarhan → ***tarkan,*** → ***adıg tarhan***

tarı- tarlayı sürmek, ekmek, (bir tarlayı) işlemek: *tarıg t.-makda* KP XIII.3; *bir t.-sar* KP XIII.4; *öl yėrig t.-yu* KP I.4; *tarıg t.-yu* KP I.6; *t.-yu keţmen çapıp* Ern 36a.

tarıg tohum, tohum ekilmiş yer (tarla): *t. tarıyu* KP I.6; *t. tarımakda* KP XIII.3.

tarıgçı çiftçi, ziraatle uğraşan, tarımcı: *t.+larag körür* KP I.2; *t. beglerniŋ* Ern 31.

tarıglag tarla: *t. yėrlerniŋ ėtmekin amradaçı* Ern 27.

tarıkmak kaybolmak, uzaklaşmak: *ketmeki t.+ı bolzun* Ern 7.

tarkan, *tarhan* yüksek bir unvan: *t. kelginçe* Bögü 19; ... *t.* Bögü 22. → ***adıg tarhan.***

tarkat Tarkanlar.

tarkar- uzaklaştırmak, yok etmek: *alku t.-ur* Mai 079, *tınlaglarn(ı)ŋ emgekin t.-kalır üçün* Mai 176.

taş dış, dışarı: *t.+tın sıŋarkı b(e)lgülerig* Mai 029; *balık t.+tın* KP I.2; *t.+tın ilinçüke ünmiş ėrdim* KP V.4; *azu t.+dın* ... Pañ 211.

taşgar- dışarı çıkartmak, atmak.

taşgaru dışarı doğru, dışarıya: *t. ilinçüke atlanturdı* KP I.1; *neçede üŋürintin t. ünser* Pañ 58-59, 97 *öz üŋürintin t. ünüp* 61, 100.

taşık- çıkmak: *yeti yėgirmi erin t.-mış* KT D11, *balıkdaki t.-mış* KT D12.

taşra dışarı, dışta, dışa: *t. yorıyur tėyin* KT D11.

tat kavim adı, İranlılar.

tatag tatlı: *köni t(e)ŋridem t. bodisvt* Mai 094.

tatar kavim adı, Tatarlar (yazıtlar döneminde bir Moğol kavminin adı): *otuz t.* KT D4, KT D14.

tatavı k. a., Tatavılar, 地豆于 *Didouyu* (奚 *Xi*, 庫莫奚 *Kumo Xi* olarak da bilinirler; 3-10. yy. arası bugünkü Çin'in kuzeydoğusunda yaşamış Moğol halkı): *(...) t. bonça bodun (...)* KT D4, *(...) t. k°op yagı ermiş* KT D14.

tavar mal, servet, eşya, zenginlik, varlık, mal mülk: *yėrtinçüdeki edler t.+larda* Mai 308; *t. kazganmak* KP XIV.3; *öz yaş ulatı ed t.+larnıŋ* BT_13-15.9. ***ed tavar*** → ***ed.***

tavçolug < Çin. 道場 *dao chang* = Skr. *Bodhimaṇḍala* 'aydınlanma yeri', Buddha'nın aydınlandığı yer, Buddha'nın tefekküre dalıp aydınlandığı yer: *adınçıg ıdok bo t. oronta* BT_13-15.5.

tavgaç < Çin. 拓跋 *tuoba* Çin (Çin'in kuzeyinde hüküm sürmüş, Kuzey Hanedanları döneminde Wei Hanedanının kurucusu olan göçebe halkın adı; *tavgaç*, 鮮卑 Sienpilerin bir kolu olan 拓跋 *tuoba*'ların adı daha sonraları Çin için genel bir ad olmuştur; Çin'i daha çok Topalar üzerinden tanıyan Türklerce de Çin'e bu ad verilmiştir; dilleri konusunda bk. P. Boodberg 1936 / 2008): *(...) t. (...)* KT D4, *t. bodun* KT D6, KT D14, *t. bodunka* KT D7, *t. ātin* KT D7, *t. kaganka* KT D7, KT D8, KT D9, *t.+gı begler* KT D7; *t. yėrinte* Bögü 13.

tavgaçça Çince: *t.+sınça yöre sözleser* Abh. 6.

tavışgan tavşan.

tavip < Skr. *dvīpa* (her evrende bulunan dört kıta, bu kıtalardan her biri; bunlar Sumeru dağının güneyinde, doğusunda, batısında ve kuzeyindedir; hepsi birlikte *catur-dvīpa* 四洲 *sizhou* olarak adlandırılır): *tört t. yertinçü* Ern 18.

tayak destek, dayak: *t. bolmak üze* Abh. 35

teg -e benzer, -e benzeyen, gibi: *inisi ėçisin t. kılınmadok erinç* KT D5, *ogli kaŋin t. kılınmadok erinç* KT D5, *kaŋım kagan süsi böri t. ermiş* KT D12, *yagisi k°oń t. ermiş* KT D12; *esrük t. erür* Mai 007; *monçuk t.* KP VI.8; *sözlegeli ugu t. ermez* Pañ 23, *seŋrem t.* Pañ 70, *arslan t.* Pañ 173, *alku kotaz ingeklerin eligin kanı t.* Pañ 250, *mėni t.* Pañ 266; *monuŋ t.* Ern 8; *biziŋ t.* Ern 9; *yėtgü t. kelir* BT_13-2.44. *yalaŋuz elvirgü t. bolurmen* BT_13-2.48; *anı t. savlarta* BT_13-15.27.

teg- değmek, ulaşmak, varmak; ***yakın teg-*** 'yaklaşmak': *yakın t.-mezün tep* Mai 067, *yakın t.-di* Mai 246, *emgeklerinte ėnçke t.-diler* Mai 371.

tegi kadar, değin: *ilgerü kadırkan yışka t.* KT D2, *temir kapıgka t.* KT D2, KT D8, *bökküli kaganka t.* KT D8; *muŋlaka t. y[orıdı]m* Pañ 195; *bir küzetke t.* Bögü 29, *amtıka t.* Bögü 40, *yarınka t.* Bögü 59; *aş kılguçı tişike t.* Ern 58/ 59; *amtıka t. ėşidilür* BT_13-15.52.

tegimlig layık, değer, uygun, yaraşır: *ayagka [t.] bodisvt* Mai 081, *odguratı ayagka t. maitre bodisvt* Mai 224, *ayagka t. t(e)ŋrim* Mai 232, *ayagka t. bodisvtag tugurur* Mai 270, *ayagka t. maitre bodisvt* Mai 338, Mai 372, *ötrü ayagka t. maitre bodisvt* Mai 392, *ayagka t. bodisvtn(ı)ŋ üni* Mai 420; *... t. ...* Pañ 205; *ayagka t.* Abh. 4, Abh. 21; *ayagka t.+lerke yükünü* BT_13-15.7. → ***ayagka tegimlig.***

tegin- erişmek, varmak, ulaşmak, elde etmek, (bir netice ile) karşılaşmak: *meŋi ilinçü t.-ürler* Mai 137; *yazokka tüşe t.-megey ėrtimiz* KP VIII.1; *emgeklerig t.-ü* Ern 40.

teginç ulaşma, değme, erişme, bulma, elde etme.

teginmek yapma, ifa etme, (bir vazifeyi) yerine getirme: *alkış alkayu t.+imiz bolzun* Ern 11.

tegirmen değirmen: *t.+ke barıp m(e)n ögüp* Ern 55.

tegirmileyü çepeçevre, çevre.

tegre çevre, etraf, etrafında.

tegrigle- çevrelemek, etrafını kuşatmak, etrafına toplanmak: *[hua çeç]eklerin t.-miş* Mai 267, *bėş boduglug yarukların t.-p* Mai 365, *yaruk yaltrık birle t.-p* Mai 374.

tegür- değdirmek, ulaştırmak, yakınlaştırmak; getirmek: *ala tigüke t.-medin* Ern 29.

tegzin- dönmek, etrafında dolanmak, dolaşmak: ... *t.-ür* ... Mai 349.

tegzinç I anafor, burma, burulma, burgaç, dalga; merdane; bölüm, tomar, kitap bölümü, kitap 'cild'i: *ulug t.-ke kigürür* KP XVII.8; *başdınkı t.* Abh. 4.

tegzintür- çevirmek, döndürmek: *br(a)hmavati hatunnuŋ başınta t.-ür* Mai 253.

tek tek, bir tek, yalnız, yalnızca; ancak, bununla birlikte: *tėgin alkunı taplamadı t.* ... *kirmişig tapladı* KP XV.2; *t. ülgüsüz üküş tev kör sakınçlar* Pañ 263

telim çok, fazla.

telin- delinmek: *ayaları kaparıp t.-ü* Ern 32.

temir demir (yer adında), ***Temir Kapıg*** "Demir Kapı (geçidi)": *kėrü t. kapıgka tegi* KT D2, *kᵘurıgaru t. kapıgka tegi* KT D8.

temürçi demirci: *t.+ke barıp* Ern 56/ 57.

teŋ eş, denk, aynı, aynı ölçüde; çeşit, tür: *t.+in ülgüsin* Pañ 32; *üküş törlüg t. oyunun* Bögü 58ç

teŋlig denk, kadar, gibi: ../ *t.* Ern 3.

teŋri gök, gök yüzü; tanrı; efendi, majeste; unvan parçası: *üze kök t.* KT D1, *t. töpösinte tutup* KT D11, *t. küç bėrtök üçün (...)*KT D12, *t. yarlıkadok üçün* KT D15, *üze türᵘk t.+si* KT D10; *kün t.* Mai 017, Mai 033, Mai 041, *ay t.* Mai 020, *t.+ler ėligi hormuzta t(e)ŋri* Mai 048, Mai 92, *t(e)ŋriler ėligi hormuzta t.* Mai Mai 049, Mai 93, *tört maharaç t.+lerke* Mai 049, *kut t.* Mai 051, *tujit t. yėrin kodup* Mai 053, *ulug küçlüg t.+ler* Mai 055, *hormuzta t.* Mai 060, Mai 297, Mai 322, *tört maharaç t.+ler* Mai 061, *t. hatunınta* Mai 079, *tört maharaç t.+lern(i)ŋ* Mai 099, *t. m[eŋisin] meŋileyürler* Mai 129, *kün t.+g küde* Mai 138, *satrayastriştakı s(a)ntuişiti t.* Mai 145, *hormuz[ta] t.+ke* Mai 145, *tujit [t]. yėrinteki* Mai 147, *[t. meŋisin] meŋileyürler* Mai 154, *ötrü ezrua t.* Mai 161, Mai 221, *ezrua t.+niŋ savın ėşidip* Mai 203, *s(a)ntuşiti t.* Mai 204, *[ezrua t.* Mai 209, *ayagka tegimlig t.+m* Mai 232, *şudavas t. yėrinteki* Mai 233, *asanki sanınça t.+ler* Mai 234, *santuşiti t. inçe tėp] tėyür* Mai 239, *ezrua t. inçe tėp y(a)rlık[ar* Mai 241, *ay t.+ke turgak bėş yultuz turur* Mai 242, *hormuzta t. inçe tėp tėyür* Mai 244, *kut t.* Mai 245, *ötrü santuşuti t.* Mai 251, *kop t.* ... Mai 261, *ötrü ezrua t. inçe tėp tėyür* Mai 268, *t. t.+si* Mai 278, *t.+ler ėligi hormuzta* Mai 286, *ezrua t. ulatı kök kalıkdakı t.+ler kudı ėnerler* Mai 303, Mai 304, *yükünür biz t.+m* Mai 307, *kün t.* Mai 311, *t. hatunları birle* Mai 315, *santuşuti t.+te* Mai 319, *kö]k kalıkdakı t.+ler* Mai 344, *ulug küçlüg t.+ler* Mai 358, *kün t.* Mai 363, *hormuzta t.+niŋ (...) tonınta* Mai 375, *şudavas t. yėrinteki t.+ler ordoları ırgalur* Mai 383, *t. k[atunla]rın(ı)ŋ urşlışmak külüşmek ünleri* Mai 385, *alkınçu biliglig kün t.* Mai 411, *üstün t. altın yalŋuk* Mai 425; *yėr t. törümişte* KP V.8; *t. tüpirer* KP XVIII.2; *t. burh[an]* Pañ 131;

t. yèriŋerü Bögü 1, Bögü 4, Bögü 24; *t. ayıgın* Bögü 3; *t. yarlıgın* Bögü 5; *t. yèrin* Bögü 7; *t. èlig* Bögü 27, Bögü 30, Bögü 33, Bögü 52, Bögü 62; *t.+ke y[azok] kıltaçı bol[gay]lar* Bögü 10; *t. men* Bögü 1, *t.+m* Bögü 8, Bögü 20, Bögü 50; *t. mojak* Bögü 26; *kün t.+niŋ yaruk-ıŋa* Abh. 14; *ezrua t.* Abh. 42; *işvarė t.+te* Abh. 42.

teŋri teg ilahî, tanrısal.

teŋridem ilahî, semavî, kutsal: *köni t. tatag bodisvt* Mai 094, *eŋite et'özin t. (...) ton tutar* Mai 323, *t. tonınta turgalı unamadın* Mai 376.

teŋriken efendi, haşmetmeap, hükümdar: *t. inçek kat(ı)glantı* Bögü 29.

teŋrim efendim, haşmetmeap (çok önemli bir kişiye veya tapınılan birine seslenmek için kullanılan söz, harfi harfine "Tanrım; Beyefendi, Efendim, Haşmetli, Haşmetmeap"): *t.* KP VII.8, KP VIII.2, KP IX.1, .4.

Tensi < Çin. 天子 *tianzi* 'göğün oğlu' [gerçekte Çin imparatorlarını gösteren bir unvan, bir sıfat, özellikle Han hanedanı döneminde görülür].

tepre- sallanmak, hareket etmek: *yėr suv t.-yür kamşayur* Mai 380. ***tepre- kamşa-* → *kamşa-*.**

teri deri: *t.+sin soyar* KP III.3.

teriŋ derin: *t. sakınç* Mai 160, *ertinçsiz t. koguzlarda* Mai 190, *ulug t. [su]vlarda* Mai 192, bo *montag t[örl]üg titrüm t.* Mai 207, *t. ètinlig seviglig (...) ünin* Mai 403; *tütrüm t.* Ern 19.

terk çabuk, tez, çarçabuk: *t. üdün* Mai 309.

teş- deşmek : *için içegüsin t.-ip* Pañ 116, 223

teşgüt 'değişik', münavebe, karşılıklı çalışma sistemi, 'keşik', 'almaş': *t.+ke barıp* Ern 56.

tev hile, aldatma, sahtekârlık: *emgek t. kör* Mai 077; *üküş t. sakınçlar bilir men* Pañ 264, *meniŋ t. kör al altagım bar* Pañ 270, *t. kör alı altagı yok erser* Pañ 271.

tevlig hilekâr: *t.+in körlügin üçün* KT D6; *t. körlüg* Pañ 274.

tez yer adı, Tes ırmağı: **tez başı.**

tė- demek, söylemek, konuşmak: *ança t.-miş* KT D9, *ança t.-p* KT D9, *t.-r ermiş* KT D9, KT D9, KT D10; *inçe t.-p t.-yürler* Mai 010, Mai 427, *inçe t.-p t.-yür* Mai 107, Mai 134, Mai 204, Mai 210, Mai 220 (2 kez), Mai 222, Mai 290, *inçe t.-p y(a)rlıkayur* Mai 050, Mai 161, *yakın tegmezün t.-p* Mai 068, *meŋilig bolzunlar t.-p sakınur* Mai 169, *ne üçün t.-p t.-ser* Mai 226, *ötrü santuşiti inçe t.-p t.-yür* Mai 231, *santuşiti t(e)ŋ[ri inçe t.-p] t.-yür* Mai 239-240, *ezrua t(e)]ŋri inçe t.-p y(a)rlık[ar* Mai 242, *hormuzta t(e)ŋri inçe t.-p t.-yür* Mai 244, *şazi hatun inçe t.-p t.-yür* Mai 249, *ötrü ezrua t(e)ŋri inçe t.-p t.-yür* Mai 269, *t(e)ŋriler èligi hormuzta i[nçe t.-p t.-yür ?]* Mai 287, *br(a)hmavati hatunka yükünü i[nçe] t.-p t.-yürler* Mai 306, *muŋadu adınu inçe t.-p t.-yürler* Mai 360, *inçe t].-p sav sözle[yür* Mai 406, *sadu sadu t.-p* Mai 426; *inçe t.-p t.-di* KP XIV.3, vb; *oglı üçün t.-mez mü* KP VIII.4; *t.-p* KP değişik birçok sayfalarda; *inçe t.-p yarlıgkadı* KP IV.4, KP V.7, vb; *inçe t.-p ötünti* KP IV.7, vb; *t.-p*

ayıttı KP XII.6; *t.-p sakıntı* KP X.8, KP XII.4; *ötüg bėrdi ... kireyin t.-p* KP XV.6; *kotoz bukası t.-p t.-di* Pañ 14, Pañ 20, *tilkü inçe tėp t.-di* Pañ 17, *tişi tilkü t.-p t.-di* Pañ 22, 28, *kotoz öküz inçe tėp t.-di* Pañ 25, 41, 74, tėp *t.-di* Pañ 49, *t.-di men inçe taplayur* Pañ 161, *t.-di* Pañ 190, 213, *anta ok yene köni bügüş urup inçe tėp t.-di* Pañ 234, *öz et'öziŋe inçe tėp t.-di* Pañ 260; *anı körüp kotoz bukası t.-p tėdi* Pañ 14, 20, *tilkü inçe t.-p tėdi* Pañ 17, *tişi tilkü inçe t.-p tėdi* Pañ 22, 28, *kotoz öküz inçe t.-p tėdi* Pañ 25, 41, 74, *t.-p* 39, 103, *ne üçün t.-p tėser* Pañ 44, 77, *t.-p tėdi* Pañ 49, *otgurak mėni ölörür ermiş t.-p* Pañ 64, 77, *köŋülüŋe inçe t.-p* Pañ 127, *inçe t.-p aytdı* Pañ 192, *kanyudun keltig t.-p* Pañ 193, *ötrü tınnak inçe t.-p ötünti* Pañ 194, *anta ok yene köni bügüş urup inçe t.-p tėdi* Pañ 234, *mėni anası ol t.-p sakınur* Pañ 238, *öz et'öziŋe inçe t.-p tėdi* Pañ 260; *ne üçün tėp t.-ser* Pañ 44, 177; *t.-ser biz* Bögü 5; *t.-p* Bögü 32, Bögü 36, Bögü 40, Bögü 42, Bögü 45; *t.-di* Bögü 52; *esdiramati t.-güçi savıg* Abh. 6, *t.-p* Abh. 7, Abh. 18, Abh. 24, Abh. 26, Abh. 28, Abh. 29, Abh. 30, Abh. 33, Abh. 34, Abh. 41; *-gay t.-p* Ern 49; *-gey t.-p* Ern 50; *açdımız ėkegü t.-p tėdiler* BT_13-2.36. *açdımız ėkegü tėp t.-diler* BT_13-2.36. *özüg yatıg t.-medin* BT_13-15.11. *buşı bėrser bay bolur t.-p* BT_13-15.13.

tėgin prens, şehzade, veliaht: *t.* KP IV.6, KP V.3, KP VI.3, KP X.6, .7, KP XV.2, KP XIX.4 ve değişik birçok sayfalarda; *edgü ögli t.-ig* KP IV.3; *oglı t.+ke* KP XVI.2; *antata basa t.* BT_13-2.33. *bodistv t.+ke sözleti* BT_13-2.38.

tėgit prensler, şehzadeler: *kamag ulug t.* Bögü 63. → ***tėgin***

tėgme denen, diye adlandırılan, denilen, adı verilen, adlı, yani: *ogul kız t. bag çug ol* BT_13-15.26.

tėmin hemen, kısa süre içerisinde, hemen sonra : *t. kėn* Pañ 29

tėr → ***yme tėr***

tėr- dermek, derlemek, toplamak, bir araya getirmek: *sülep t.-miş* KT D12.

tėril- toplanmak, derilmek, bir araya getirilmek: *tagdakı ėnmiş t.-ip yėtmiş er bolmış* KT D12; *yalaŋuklar t.-ip yıg[ılıp]* Mai 129; *kuvrag t.-ti* Bögü 58. ***tėril-yıgıl-*** → ***yıgıl-***.

tėrkiş kervan. → ***arkış***.

tėrle- (*ė* ikincil olmalı, aslı *e* ile) terlemek: *alınları t.-yü* Ern 31.

tėrnegü toplanma yeri.

tėt- denmek, denilmek, diye adlandırılmak (*tėtir* bazı metinlerde "+DIr" için kullanılır.): *közünür at burhan ög kaŋ t.-ir* KP XI.4.

tėtig zeki.

tėtrü tam, sabit, dikkatle: *törtdin yıŋak t. kö[rü]p* Mai 398.

tėtsi < Çin. 弟子 *dizi* öğrenci, şakirt, mürit: *ilinç[ülegü]lük t.+ ka üneyin* Mai 114, *yemişlikte t.+de erigme yalaŋuklar* Mai 127.

tėyin diye: *yo°k bolmazun t.* KT D11, *bodun bolçun t.* KT D11, *taşra yorıyur t.* KT D12.

tıd- önlemek, engellemek, engel olmak, uzaklaştırmak, terk etmek: *ayıglarınta t.-a* Mai 201; *yarlıg bolzun t.-mazun* KP XIX.1; *alkuta ınaru t.-ıŋlar* BT_13-15.22.

tıdıl- engellenmek, mani olunmak, (kendisini) durdurmak.

tıdıgsız engelsiz, meselesiz, sorunsuz: *t. bėrdi* KP VIII.6.

tıltag sebep, neden (Skr. *hetu*, Çin. 因 *yin*): *ol t.+ın* Mai 421; *t.+ın* Pañ 133, 194-195; *ol t.+ın* Bögü 31; *kayu t.+ın* Abh. 41; *anıŋ t.+ı* Abh. 41.

tın- nefes almak, dinlenmek.

tındurmış dinlendirilmiş, dindirilmiş, yatıştırılmış, bekletilmiş: *ėrṭetin berü t.+tıń* Ern 26.

tınlag, tınlıg canlı: *kop kamag t.+larka* Mai 071, *irinç yarlag t.+larag* Mai 073, *altın yagız{a}kı t.+lar* Mai 135, *kop kamag t.+larag* Mai 166, *kamag t.+larag* Mai 168, *tumlugka toŋmış budmış t.+larag* Mai 170, *ol t.+larag kigürüp* Mai 173, *isig kovukka ünmiş t.+larn(ı)ŋ emgekin tarkarkalır üçün* Mai 175, ... *t.+larag* ... Mai 181, *suvsamış t.+larag]* Mai 183, *munmış t.+larag* Mai 194, *agukmış t.+larag* Mai 197, *alku emgeklig t.+larag* Mai 199, *ol [t.+n(ı)ŋ* Mai 212, *kop kamag t.+larn(ı)ŋ* Mai 312, *edgü t.+lar* Mai 360, *kop kamag t.+larn(ı)ŋ tüzgerinçsiz dėntarı* Mai 412, *asanki sanınça t.+larıg* Mai 415, *üç tamulug özlerde tugmış t.+lar* Mai 423; ***tınlıg:*** *yėrtinçüdeki t.+[larıg]* Mai 084; *emeri t.+larıg* KP I.7, *emeri t.+lar* KP II.2, KP II.8; *t.+larıg ölörür* KP III.2; *emgeklig t.+larag körüp* KP V.6; *yėrtünçüdeki t.+larnıŋ küsüşin* KP XV.1; *utun yavız t.* Pañ 42, *bo utun t.* Pañ 232, *bo irinç t.* Pañ 236, Pañ 243; *yılkı ajunınta barmış t.+larnıŋ oglanı* Pañ 241; *t.+larıg* 又 *asıg tuso kılgu üçün* Abh. 15; *t.+larka yme /tėr nomug şazınıg ür keç turgurgu üçün* Abh. 16; *t. (...) yėrtinçüte* Abh. 38.

tınlıgkıya canlı, küçük canlı, canlıcık, zavallı canlı: *mėni teg tümen nayut* (?)*t.+lar bolsarlar* Pañ 267.

tıŋla- dinlemek, işitmek: *meniŋ ötümin t.-ŋlar* Pañ 177; *bo nomug t.-ŋlar* BT_13-15.4.

tıntura hava, nefes.

tigü (tikü ?) lokma, bir parça ekmek: *ala t.+ke tegürme*din Ern 28.

tik- dikmek: *baz kaganıg balbal t.-miş* KT D16.

tiken → ***yarındak tiken***

tiki (tike ?) << Skr. *ṭīkā* टीका (Çin. 注釋 *zhu shi*) yorum, şerh: *(...) yörüglerniŋ kėŋürü açdaçı t.+si* Abh. 2

til dil, sözler, eleştiriler: *bodun t.+iŋe korkup* KP XI.2; *ėlig t.+ke kirmezün* KP XII.2.

tile- dilemek, istemek: *ozmak tözin t.-yü* BT_13-15.59.

tilkü tilki: *ol tişi t.* Pañ 9, Pañ 22, *t. inçe tėp tėdi* Pañ 16, *tişi t. inçe tėp tėdi* Pañ 28, *adın tişi t. bolur erdi* 255, *yavız tişi t. ajunınta* 261.

tiŋla- → **tıŋla-**

tirgür- diriltmek, canlandırmak

tirig canlı, diri: *buzagulaçı kotoz ingekig t. tutup* Pañ 116, 223; *bir t. ıdmagaylar* Bögü 17

tirigl[e] ? canlı, diri, sağ olarak, diri olarak?: *azu t. ../r mü* Pañ 180

tişi dişi; kadın: *ol t. tilkü* Pañ 9, 22, *t. tilkü inçe tėp tėdi* 28, *t. arslan* 113, *ol t. arslan ertiŋü övkesi kelip* 122, 140, *t. aslannıŋ tugurguluk üdi kolusı* 220, *ol t. arslan bulganıp övkesi kelip* 230, *ol t. arslan iki oglanın igidip* 244, *adın t. tilkü bolur erdi* 255, *yavız t. tilkü ajunınta* 260; *aş kılguçı t.+ke* Ern 58.

tit- feda etmek, vazgeçmek.

titre- titremek: *sumėr ta]glar t.-yür* Mai 381.

titrüm derin, zeki, belli: *t. teriŋ* ... Mai 207. → ***tütrüm.***

tizig sıra dizi. → ***kezig tizig.***

tizlig güçlü, kuvvetli (mecazî anlam): *t.+ig sökürmiş* KT D2, KT D15.

tod- doymak.

todunçsuz doyumsuz, aç gözlü.

todur- doyurmak.

togrul- parçalanmak, doğranmak: *adak soŋları t.-u* Ern 33.

toguru tam, doğru.

tok tok

tokı- vurmak, dövmek, tıklatmak, dokumak, atkı atmak (= mekik atmak): *kars t.-yur* KP II.5.

tokıt- kazıtmak, yazdırmak.

tokurkak tok, kendini tok sayan.

tokuş yer adı, Tokuş ırmağı.

tokuz dokuz, 9 sayısı; ö.a. parçası: *t. oguz bodun yagı ermiş* KT D14.

tokuz ersin Tokuz Ersinler, Toharlar.

tokuz oguz Dokuz Oğuzlar.

tol- dolmak; yerine getirmek: *t.-dı anıŋ küsüşi* BT_13-15.44.

tolı etraf, çevre.

tolp bütün, hep: *t. [et]'özin* Mai 184.

tolu dolu, tam: *t. bolur* Mai 387.

ton elbise, giysi; şekil, form: *kaş atlag t. tutar* Mai 324, *t(e)ŋridem t.+ınta turgalı unamadın* Mai 376.

toŋkara özel ad, kişi adı, Toŋkara.

toŋ- donmak, buz tutmak: *tumlugka t.-mış budmış tınlaglarag* Mai 170. ***toŋ- bud-*** → ***bud-.***

toŋa, toŋga kahraman, yiğit; kaplan; kişi adı: *meŋi t. ögrünç sevi[nç] erdi erser* Mai 147; *ya t.+larım yaŋgalarım* Ern 59/ 60; *aramė t.+nıŋ alkışı* Ern 16. ***meŋi toŋa*** → ***meŋi, aramė toŋa*** → ***aramė.***

toŋıt- bırakmak, yere bırakmak.

toprak → ***tuprak***

torçı kapanla kuş tutmayı meslek edinmiş kişi, kuş avcısı: *t. tuzakçı* KP I.8.

toruk zayıf, bakımsız.
tosık → **to-**.
totok < Çin. 都督 *du du,* idarî ve askerî bir unvan.
toyın < Çin. 道人 *dao ren*, rahip: *t.+lar odugın sakın* BT_13-15.57.
tögültün yer adı, Tögültün ovası.
tsi-èn-çüen, si-èn-çün < Çin. 慈恩傳 *ci-en-zhuan,* kitap adı, Çinli, Buddhist hacı Xuanzang'ın biyografisine verilen 大唐大慈恩寺三藏法師傳 *datang daciensi sanzang fashi zhuan*'ın (burada) kısaltılmış adı.
töliş kavim adı, Tölişler: *t. tarduş bodunug anta ètmiş* KT D13.
tölteklig döşeli, serili: *hua yarışgu t.* Mai 171.
töŋit- eğmek, (başı) eğmek: *tègin başın t.-ip* KP XIX.4.
töpö tepe: *teŋri t.+sinte tutup* KT D11; *èlig hannıŋ t.+sinte* Mai 332.
töpöt Tibet: *(...) t. apar purum* KT D4.
töpön tepesiyle, baş aşağı: *yinçürü t. yükünür men* Abh. 9, Abh. 10, Abh. 11
törlüg türlü, çeşitli: *[bè]ş t. upasanç ç(a)hşaputın* Mai 074, *m(e)n bèş t.* Mai 108, *basa basa tört t.* Mai 164, *montag t.* Mai 202, *bo montag t[. titrüm teriŋ* Mai 207, *antag t. et'özinte* Mai 327, *bèş t. yaruklar ünerler* Mai 354; *bèş t. ada* KP XVI.8; *èki t. ötrü bolur* Pañ 206; *bo montag t.* Bögü 22, *üküş t.* Bögü 58; *èki t. nomlar* Abh. 28; *èki t. yèrdinçüler* Abh. 40.
törö yasa, kanun, (sözlü) yasa, töre, kurumlar, gelenek ve görenekler, davranış kuralları, kamu düzeni; öğreti, (dinî) yasa, kural, şeriat, Dharma: *tür^{ü}k bodunıŋ èlin t.+sin* KT D1, *t.+g ètmiş* KT D3, *ol t.+de üze* KT D16, *t.+g kazganıp uça barmış* KT D16, *èlin t+sin alı bèrmiş* KT D8, *t.+sin ıçgınmış* KT D13, *eçüm apam t.+sinçe yaratmış* KT D13; *edgü t.+ke yaratı sakınç sakınur* Mai 201; *èl t. neçök tutar biz* KP IX.3; *èlig t.+g agı barım tutar* KP IX.1; *ol ok t.+çe* Pañ 60; *arslannaŋ turmış t.+si erti* Pañ 58; *azu yèr suv t.+sin kodup* Pañ 209; *t.+süzün (...) yaz(ı)nsar siz* Bögü 8; *èrteki tutmış t.+lerinçe* BT_13-2.25.
törö epeyi, bir miktar: *yèri t.+kiye ırak ol* BT_13-2.42.
törö- yaratılmak, oluşmak, meydana gelmek, türemek, biçimlenmek: *yèr teŋri t.-mişte* KP V.8; *bodi köŋül t.-yür* BT_13-15.36.
tört dört, 4: *t. buluŋ* KT D2, *t. buluŋdakı bodunug* KT D2; *t. uluş* Mai 022, *t. miŋ* Mai 042, *t. maharaç t(e)ŋrilerke* Mai 049, *t.+din yıŋak* Mai 055, *t. yıŋaktın* Mai 058, *t. maharaç t(e)ŋriler* Mai 061, *t. maharaç t(e)ŋrilern(i)ŋ* Mai 099, *basa basa t. törlüg* Mai 163, *ötrü t. buluŋ yıŋak* Mai 340, *t.+din yıŋak tètrü kö[rü]p* Mai 398; *t. buluŋda* KP VII.2; *t. buluŋtakı* Bögü 12, *t. küsente* Bögü 14; *t. tavip* Ern 18; *t.+tin sıŋarkı* Ern 20; *t. tugumlarta* Abh. 38
törtünç dördüncü: *t. ulug tegzinçke kigürür* KP XVII.8.
töşe- döşemek: *bantatu kepezin t.-yürçe sakınur* Mai 189.
töşen- yayılmak, serilmek, döşenmek: *t.-ip ornayıp eriŋler* BT_13-15.64.

töz ana, esas, temel, karakter, yapı; varlık: *alku nomlarnıŋ t.+i* Abh. 28; *çınşu t.+üg buldurdı* BT_13-15.40. *ozmak t.+in tileyü* BT_13-15.59. *t.+intin berü ıdalap* BT_13-15.62.

tözlüg esaslı, kaynaklı, yapılı, karakterli: *t. yėrde yaraşur* Pañ 211; *çın kėrtü t. yörüglerniŋ* Abh. 3, *kirlig kkirsiz t. erürler* Abh. 27.

tözü tamamen, bütünüyle, hep: *t. tüketi* Mai 014, *ėlig hanka t. ötünüp* Mai 117, *t. tüketi işlep* Mai 417. ***tözü tüketi* → *tüketi*.**

tözün asil, soylu, efendi, aziz: *körüŋler sizler t.+ler* Mai 051, *t.+üm (...)* Mai 146, *t. brahmavati hatun* Mai 155, *t. maitrė bodisvt yme* Mai 282; *bursaŋ kuvrag <-lıg> alku t.+ler ıdoklar kuvragıŋa* Abh. 12; *arsıkmaŋlar t.+lere* BT_13-15.24. *t.+lerniŋ ornında* BT_13-15.63.

tsaŋ < Çin. 倉 *cang* [anlamca ve sesçe 藏 *cang ~ zang* ile benzerdir] ambar.

tsopın < ? Çin. 造本 *zaoben* (? ~ 藏本 *cangben*) ciltleme, bağlama: *uu tėm atlg açari t.+ın kıldım* Abhi.

tuda tehlike (yalnız kullanılmaz, daima *ada* ile beraber): *ada t.* Ern 15.

tug tuğ, bayrak.

tug- doğmak: *t.-makı bolgay* Mai 034, *t.-ar ermiş* Mai 041, *siziŋtin t.-guluk kün t(e)ŋrig küde* Mai 137, *tölteklig edgü yıdın t.-mış* Mai 172, *kün burunı t.-a keli* Mai 229, *maitar atlag muhurt üdinte t.-a y(a)rlıkar* Mai 230, *bodisvtn(ı)ŋ t.-gusın küde körünçleyü* Mai 235, *t.-a k(e)lti* Mai 241, *şakimun burhan t.-a y(a)rlıkadı* Mai 277, *ol kutlug oronta t.-a y(a)rlıkar* Mai 283, *meŋi ögrünçü t.-ar* Mai 328, *yaŋı t.-mış bodisvtka yükünürler* Mai 391, *t.-gay meniŋ köŋülümte kökü̈zümte* Mai 409, *üç tamulug özlerde t.-mış tınlaglar* Mai 422; *neglük t.-dum mėn* KP V.1; *ol yagurukya t.-mış arslan enükk(i)yyesi* Pañ 118, 137, 225; *yavız tişi tilkü ajunınta t.-yuk* men Pañ 261.

tugsık güneşin doğduğu yer, doğu: *öŋre kᵘün t.+da* KT D4, *ilgerü kᵘün t.+da* KT D8.

tugum doğum, varlık şekli, Budizmde varlıkların dünyaya geliş şekli, (yeniden) doğumda aldıkları şekil, yeni hayatlarında içine girdikleri don, Çin. 生 *sheng*, Skr. *yoni, jāti* (四生 *ci sheng* **catur-yoni**): *tört t.+larta* Abh. 38.

tugur- doğurmak: *ogul t.-ur* Mai 020, Mai 024, Mai 028, *ayagka tegimlig bodisvtag t.-ur* Mai 271; *kotoz ingek ka/.. t.-dı* Pañ 117, 136, 224; *tişi aslannıŋ t.-guluk üdi kolusı yakın kelti* Pañ 114, 221.

tugurṭ- doğurtmak, doğurmasını sağlamak: *t.-magu üçün* Abh. 20.

tujit < Toh. A *tuşit* << Skr. *tuşita* (genelde) tanrıların bulunduğu göklerden, gök katmanlarından biri; (özelde) Maitreya Bodhisattva'nın eksiksiz bilgiye ulaşacağı, bütün Boddhisattvaların Buddha olmadan önce yeniden doğacağı yer, dördüncü *devaloka*: *t. t(e)ŋri yėrin kodup* Mai 052, *kayu t. [t](e)ŋri yėrinteki* Mai 147.

tul dul (kadın): *t. kunçuylar ermez mü* BT_13-15.42.

tumlug soğuk, serin: *t.+ka toŋmış budmış tınlaglarag* Mai 169.

tuńukuk özel ad, Tunyukuk.

tuprak, turpak toprak, yer: *tuyugı üze t. kazıp saçtı* Pañ 88; *tuyugı üze t.+ag kazıp saçtı* Pañ 67; *t. buşılıg aşake* BT_13-15.49.

turpak → ***tuprak***

tur- durmak, bulunmak; ayakta olmak; kalkmak; yardımcı fiil: *öz yıŋaklarınta t.-up* Mai 065, *artokta artok küsüşüm t.-dı* Mai 113, *kut kolu t.-urlar* Mai 139, *kök kalıkda t.-up* Mai 144, *ay t(e)ŋrike turgak bėş yultuz t.-ur* Mai 243, *yaşru et'özin yakın t.-ayın* Mai 248, *öskinte t.-ayın* Mai 250, ... *t.-ur* ... Mai 289, *şazi hatun t.-ur* Mai 316, *yėr suv yal(ı)nayu t.-ur* Mai 368, *t(e)ŋridem tonınta t.-galı unamadın* Mai 376, *[yėrde t.-ur* Mai 377, *yerde t.-up* Mai 393; *yokkaru t.-galı* KP XIX.5; *bo yėrde yokkaru t.-maz mėn* KP XIX.8; *yėl t.-ur* KP XVIII.3; *ol yme arslannaŋ t.-mış törösi erti* Pañ 57; *ol ok töröçe ėrte t.-up* Pañ 60, 100; *tod uçuz bolguluk savlar t.-ur* Pañ 107; *tudulup t.-ur* Abh. 28, *kılınç ugurında t.-mışın* Abh. 43; *t.-madın tutçı* Ern 60; *yaguyu t.-urta* BT_13-2.45.

turgak devriye, nöbetçi, muhafız: *ay t(e)ŋrike t. bėş yultuz turur* Mai 243.

turgur- kaldırmak, bırakmak, durdurmak; koymak, yerleştirmek: *t.-up neŋ unama/...* KP XX.4; *nomug şazinıg ür kėç t.-gu üçün* Abh. 16-17; *kökçi küzetçi turgurup* Ern 54.

turkaru sürekli, daima: *bekiz b(e)lgülüg t. közinür* Mai 092, *t. (...) üdrülüp* Mai 109.

turug duru, temiz, saf.

tuso fayda, yarar: *asıg t.* Mai 038, *adnaguka edgü asag t. kılmışın* Mai 395; *tınl(ı)glarıg* ☓ *asıg t. kılgu üçün* Abh. 16. **asag tuso → asag, asıg tuso → asıg.**

tusolug faydalı, yararlı: *asıglıg t. kılgu üçün* Abh. 15; *adınlarka a.* BT_13-15.55.

tuş rastlama, karşılaşma: *apam dėntarka t. bolsar* BT_13-15.31.

tuş- karşılaşmak, rastlaşmak: *saklanmadın t.-ar* KP XVII.3.

tuşmak rastlama, karşılaşma: *t. üze dėntarka* BT_13-15.43, *piratakabut dėntarka t.+ı üze* BT_13-15.47.

tut değersiz; aşağılık, kötü (→ OTWF 425): *t. uçuz,* Pañ 36, 106, 109

tut- elde tutmak, yönetmek; tutmak, yakalamak, sahip olmak; yardımcı fiil: *ėlin törösin t.-a bėrmiş* KT D1, *ėlig ança t.-mış erinç* KT D3, *ėlig t.-up* KT D3, *tavgaç ātin t.-upan* KT D7, *teŋri töpösinte t.-up* KT D11; *küyü küzedü t.-mışlarıŋa* Mai 100, *kaş atlag ton t.-ar* Mai 324, *[ça]mbu sögütnüŋ butıkın t.-a* Mai 327; *ėlig törög agı barım t.-ar* KP IX.2; *ėl törö neçök t.-ar biz* KP IX.3; *tirig t.-up* Pañ 116, 223; *küyü küzedü t.-zunlar tėp* Abh. 17-18; *küyü küzedü t.-zunlar mėni tėp* Abh. 18; *nomka t.-gay* Bögü 39; *sapan t.-up* Ern 36; *ėrteki t.-mış törölerinçe* BT_13-2.25.

tutdük (?): ... *t.* ... Pañ 214;

tutçı daima, sürekli: *üzeliksiz t. meŋike* Ern 14, *turmadın t.* 60.

tutmaç makarna, erişte: *t. talkan buşılıg* BT_13-15.41.

tuṭul- tutulmak, yakalanmak: *t.-up turur* Abh. 28
tuyug toynak: *t.+ı üze* Pañ 6, 66, 88
tuzakçı tuzakla kuş tutan, avcı: *torçı t.* KP I.8.
tüü kıl, saç: *kim sekiz tümen t. tüpinte* Mai 329.
tüg- bağlamak, düğümlemek: *ok kaşın t.-üp* Pañ 13, *neglük kaşıŋın t.-üp* Pañ 15.
tüke- bitmek, tükenmek: *alkışı t.-di* Ern 16.
tükel bütün, tam, eksiksiz: *t. yakın b(a)rdı* Mai 272.
tükellig, tükel(l)ig eksiksiz, bütün, mükemmel: *t. sekiz on n(a)yragın* Mai 335; *ögke bilge biligke t.+siz* Abh. 19
tüketi bütün, tamamen, hep, tamamıyla, sonuna kadar: *tözü t.* Mai 014, *tözü t. işlep* Mai 417; *t.* Bögü 3, Bögü 55. ***tözü tüketi* → *tözü.***
tül rüya, düş: *ol t.+nüŋ* Mai 003, *t.+ler körmiş* Mai 012, *ol t.+nüŋ* Mai 013, *t.+inte (...) karnınta kirür* Mai 020, Mai 024, *agruk adrok t.+lerig koduru [ko]lulasar* Mai 031, *ulug t. kördüm erdi* Mai 108; *yavız t.+ümke korkurmen* BT_13-2.46.
tülük kuvvet, kudret, güç: *övke t.+in sergürüp* BT_13-15.18.
tüme- hazırlamak: *yirmedin t.-miş* Ern 26.
tümen on bin: *sekiz t.* Mai 042, Mai 329; *sansız t.* KP I.5; *miŋ t. bulur* KP XIII.4; *mėni teg t. nayut tınlıgkıyalar bolsarlar* Pañ 266; *ėki t. sekiz miŋ girantlar* Abh. 7.
tün gece: *t.+le kü[ntüz]* Mai 058, *munaçı t. yarukalır* Mai 221; *ėki kün t.* Bögü 28.
tünerig karanlık: *karanlag t.+inte olorur* Mai 054, *[kar]arıg t. edlerig* Mai 356. ***kararıg tünerig* → *kararıg.***
tünle gece, gece vakti, geceleyin: ... *er t.* (...) Pañ 253.
tüp dip: *t.+intin et'öziŋe kigürür* Mai 095, *aglak sögüt t.+inte olorgalı* Mai 111, *aglak yaka yaluŋuz sögüt t.+inte* Mai 132, *yene sögüt t.+inte* Mai 156, *kim öŋre t.+inte* Mai 276, *sekiz tümen tüü t.+inte* Mai 329.
tüpir- rüzgar esmek: *teŋri t.-er* KP XVIII.2.
türgėş özel ad, kavim adı, Türgeşler.
türk, tür^ük kavim adı, Türk: *t. bodun* Bögü 10; *t. bodunıŋ ėlin törösin* KT D1, *k^öök t.* KT D3, *t. bodun* KT D6, KT D10, KT D11, *t. begler* KT D7, *t. ätin* KT D7, *t. kara kamag bodun* KT D8, *üze t. teŋrisi* KT D10, *t. ıdok yeri suvı* KT D10, KT D11, KT D13, KT D16.
türk teŋrisi Türk tanrısı
türk güç, kuvvet: *erk t. bolmış bolurlar* Mai 217; *taloy ügüznüŋ t.+i* Ern 19. ***erk türk* → *erk.***
türlüg → ***törlüg***
türt- sürmek, (bir şeyin yüzeyine) yaymak.
tür^ük* → *türk
tüş I rüya, düş: *anıŋ t.+i ulug ol* BT_13-15.32.
tüş II karşılık, semere; meyve: *t.+in adartlayu bėriŋler* Mai 004, *t.+in sözledeçi* Mai 014.

tüş- düşmek: *yazokka t.-e teginmegey ėrtimiz* KP VIII.1.
tüşe- rüya görmek: *karnınta kirür t.-ser* Mai 017, Mai 022, *karnınta kirür tül t.-ser* Mai 26; *yaguyu tururta t.-miş* BT_13-2.45.
tütrüm derin (tasavvufî manada), krş. *titrüm*: *t. teriŋ* Ern 19.
tütüş kavga: *t. keriş ün çogıg* BT_13-15.61.
tüz birlik içinde olan, barışık, uyumlu; düz, doğru, dürüst: *t. ermiş* KT D3; *mėni birle baş koşup t. yorıgur* Pañ 109; *t. yagız yėr* Ern 21.
tüz- düzeltmek, sıralamak: *oy kötki yėrlerig t.-e* Ern 36.
tüzsüz kavgalı, sorunlu, barış içinde olmayan, arasında kargaşa olan.
tüzgerinçsiz benzersiz: *kop kamag tınl[ag]larn(ı)ŋ t. dėntarı* Mai 412.
tüzsüz kavgalı, sorunlu, arasında kargaşa olan: *begleri bodunı t. üçün* KT D6.
tüzül- uyum sağlamak, barışı tesis etmek, ilişkileri düzeltmek.

U

uu tėm (< Çin. 无念 *wu nian* = Skr. *a-simarda*, Shogaito 2008, s. 167'ye göre) özel ad: *u. t. atlıg açari tsopın-ın kıldım* Abh. 8
u- yapabilmek, edebilmek, mümkün olmak, -ebilmek, -mek gücünde olmak, muktedir olmak; örgütlenebilmek: *ėtinü yaratınu u-madok yana içikmiş* KT D10; *kikinç bėrü u-madı* KP XV.8; *bo savag ayıtma sözlegeli u-gu teg ermez* Pañ 23; *neŋ ol adınlarıg utgalı yėgedgeli u-maz* Pañ 274; *men ol işig işleyü u-sar men* Pañ 198; *tayak bolmak üze u-yur üçün* Abh. 35; *ogulça kızça igidü u-magu* Ern 52.
uç uç, kenar, kıyı.
uç-, uça- bar- (harfiyen) uçmak, uçup gitmek; (mecazen, hakanlar ve hanedandan birisi için) vefat etmek, ölmek: *törög kazganıp u.-a barmış* KT D16.
uçrug zirve, doruk: *ur(u)ŋu u. yadıp* Mai 063.
uçuz kolay, değersiz: *tut [u.]* Pañ ~~36~~, *tut u. bolguluk savlar turur* Pañ 106, *bo montag tut u. savlarıg* Pañ 110; *u. yėnik* Bögü 44.
ud sığır: *yunt u. çokar* KP III.1; *yunt u. lagzın* KP III.1; *alku u.+lar* Pañ 49.
ud- takip etmek, izlemek, uymak: *kamag dėndarlar u.-u atlantılar* Bögü 63
uduz- takip ettirmek, önderlik etmek, yönlendirmek: *uduzugma* kumandan, kumanda eden.
ugra- niyetlenmek, düşüncesinde olmak, yapmaya niyetlenmek: *arslan enükkiyesi anasınıŋ emigin emgeli u.-dı* Pañ 119, 138, 226; *men u.-dım kadyot kurtnuŋ yarlıkı* Abh. 13; *u.-sar yörgeli bo şasdrıg* Abh. 22.
ugur vakit, zaman, fırsat, sebep: *ogul u.+ınta* Mai 046; *ol u.+da* Pañ 54, 191; *uzkıya u.+ın* Ern 39; *kirliginiŋ u.+ında* Abh. 37; *ulatılar u.+ında* Abh. 42; *kılınç u.+ında turmışın* Abh. 43.
uguş boy, kabile; kuşak, nesil; *üç uguş* 'geçmiş, şu an ve gelecek (nesiller)', Çin. 三界 *sanjie* , Skr. *traidhātuka, trailokya*: *yükmek oron u.+ta* Abh. 29; *u.+lar bölüki* Abh. 30, Abh. 33; *u.+lar yörügin* Abh. 32; *üç u.+larta* Abh. 38; *üç*

u.+lar Abh. 40.

ujik < Soğd. *'wj'k* (?) harf; hece. [Kelimeyi Çin. 字 *zi* sözüne bağlayanlar da vardır.]

uk- anlamak: *inçe u.-uŋ* Mai 120, *(...) u.-sarlar* Mai 213, *u.-tum u.-tum* Mai 231,

ukıt- anlatmak, açıklamak, izah etmek, anlaşılmasını sağlamak: *u.-galı abidarmakoş şasdrıg* Abh. 15; *bo koşavarti şasdrıg u.-mış erür* Abh. 22; *bo şasdrıg aşnuça u.-mış kergek* Abh. 23; *u.-mışı körgitmişi* Abh. 25; *aşnuça u.-tı* Abh. 26; *aşnuça u.-mış ol tadukooş-ug tėp* Abh. 29; *kėŋürü u.-up* Abh. 32

ukunçsuz bilinçsiz, şuursuz

ula- devam ettirmek, sürdürmek, ulamak, bağlamak

ulatı ve öbürleri, ve başkaları, ve diğerleri, daha, da/de başka, ilaveten, ek olarak: *u. eŋenyük dyan sakınçlar üze* Mai 216, *ezrua t(e)ŋri u. kök kalıkdakı t(e)ŋriler* Mai 303, *u. luu hanları* Mai 388; *koy lagzın u. tınlıglarıg* KP III.2; *(...) u. meniŋ öz bahşım* Abh. 12; *yükmek oronta u.* Abh. 31; *yükmek oronta u.+lar bölüki* Abh. 31, Abh. 34; *(...) idiş yėrṭinçüte u.+larta* Abh. 39; *u.+lar ugurında* Abh. 42; *+te u.+larıg yapgutça* Ern 47/ 48. *öz yaş u. ed tavarlarnıŋ* BT_13-15.9.

ulayu özellikle, ilaveten, ek olarak.

ulgad- büyümek, yetişmek: *iki in'ėçi oglanu u.-dılar* Pañ 247

ulu < Çin. 龍 *long* ejderha

ulug ulu, yüce, büyük, yüksek: *u. yagış saçıg yagıp* Mai 046, *u. küçlüg t(e)ŋriler* Mai 055, *u. tülü[g] kördüm erdi* Mai 108, *u. maŋırt maŋratgalı [ayur]* Mai 118, *erdeçii [u.] küçlüg y[al]ŋuklar* Mai 120, *u. bedük///ınıp* Mai 185, *u. teriŋ [su]vlarda* Mai 191, *üç miŋ u. miŋ* Mai 337, Mai 355, Mai 367, Mai 379, *u. küçlüg luular* Mai 341, *u. küçlüg t(e)ŋriler* Mai 357, *kamag üç miŋ u. miŋ yėr [suvug yaŋkurtı* Mai 405; *agıçı u.+ı* KP VII.7; *u. tegzinçke* KP XVII.8; *u. ėlig* Pañ 104, *agır u. ...* 152, *u. küçlüg* 248, 256, 266; *u. ıyınç basınç* Bögü 6, *u. ada ıyınç basınç* Bögü 15, *u. edgü kılınçlar* Bögü 18, *u. ögrünç* Bögü 59, *u. tėgit* Bögü 63; *u. bilge biliglig taloy ügüzke* Abh. 10; *özte u.+larıg ayaŋlar* BT_13-15.20. *anıŋ tüşi u. ol* BT_13-15.32. *antag u. çog yalın* BT_13-15.51. ***ulug bedük* → *bedük, ulug küçlüg* → *küçlüg***

uluş ülke, bölge, memleket; devlet, imparatorluk: *bir u.* Mai 018, *tört u.* Mai 022, *ç(a)mbudvip u.+ta* Mai 386, *kalısız nirvanlag u.+ka b(a)rgay m(e)n* Mai 418, *yüz kolti lokadatu u.+larda* Mai 420; *bo u. bodun* KP III.6; *ėlniŋ u.+nuŋ ėnçiŋe* Ern 12.

una işte, iştecik!

una- onaylamak, kabul etmek, razı olmak: *t(e)ŋridem tonınta turgalı u.-madın* Mai 376; *turgalı aş aşangalı u.-madı* KP XIX.6; *turgurup neŋ u.-madı* KP XX.4; *u.-masar ...* KP XX.7.

unakaya neredeyse, hemen hemen.

unıt- unutmak.

unıṭtur- unutturmak: *köni nomug kim u.-matın idtürmetin* Abh. 20

upasanç < Soğd. *'wp's'nç* rahibe olmayan Buddhist kadın: *[bė]ş törlüg u. ç(a)hşaputın* Mai 074.

upasi (< Skr. *upāsaka* ~ Sogd. *'wp'sy*) din kardeşi, dindaş, aynı dinden olan: *anın amtı u.+lar-a* BT_13-15.1.

ur- vurmak, saldırmak, yerleştirmek, koymak, atmak, yüklemek: *suvda yekler u.-up* KP XVII.7; *anta ok yene köni bügüş u.-up* Pañ 234; *kaş atlag erşide u.-mış osuglug* Mai 087.

ur(u)ŋu savaşçı, muharip: *u. uçrug yadıp* Mai 063.

urı erkek, erkek evlat, oğul: *beglik u. ogılin* KT D7; *yigit u. yaŋa inip k[ar]nınta kirür* Mai 025.

urıgu ?: Ern 7.

ursukuş- parçalanmak, (gemi) dağılmak: *suv ėgrikşelür u.-ur* KP XVIII.2.

urşlış- gülmek, gülüşmek, kahkaha atmak (?): *t(e)ŋri k[atunla]rın(ı)ŋ u.-mak külüşmek ünleri* Mai 385. ***urşlışmak külüşmek* → *külüşmek.***

urturt- yazdırtmak

urug tohum: *u.+ın yėrke baturup* Ern 38.

urugsırat- katletmek, (bütün) soyunu kurutmak, kökünü kazımak: *ölöreyin u.-ayin* KT D10.

uruş- savaşmak: *u.-u (...) köygey susagay* Ern 42.

usuk- susamak, susamış olmak: *kanları katıp u.-up* Ern 33.

ut- yenmek, üstün olmak: *yėgedmiş u.-mış kız kunçuylar erdiniŋe* Mai 308; *u.-galı yėgedgeli umaz* Pañ 273; *yegedip u.-up üstün bolgukı yok* Pañ 268. ***yėged- ut-* → *yėged-.***

utlı mükafat, karşılık; semere, meyve.

utpalişri < Skr. *Utpalaśrī* özel ad, kişi adı: *utpalişri şabik(i)ye*

utru karşı: *yüzümüz u.* Bögü 6.

utun utanmaz, ahlaksız, yüzsüz: ... *u.* ... Pañ 37, *u. yavız tınlıg* Pañ 41, (-d-) 74, *ol u. yavız kotoz öküz* Pañ 107, *u. tınlıg* Pañ 124, 232.

uvat- azaltmak, ufaltmak, parçalamak, küçük parçalara ayırmak: *agı barım alkınsar u.-sar* KP VII.9.

uvutsuz utanmaz, utanmayan, ahlaksız: *tevlig körlüg u. ıyatsız* Pañ 275

uz mahir, usta, zanaatkâr: *uẓ işin* KP II.6; *adrok uẓlar* KP II.5.

uzatı daima, her zaman.

uzatıkı daimî, her zamanki.

uzkıya doğru, uygun, ustaca: *u. ugurın yapurup* Ern 39.

uzun uzun: *ününçsüz u. yollarda* Mai 193; *u. üdte* Bögü 37

Ü

üç kurıkan kavim adı, Üç Kurıkan: *ü. k.* KT D4.

üç üç: *ü. miŋ ulug miŋ* Mai 337, Mai 355, Mai 367, Mai 379, *ü. tamuluglar* Mai 370, *kamag ü. miŋ ulug miŋ yèr [suvug yaŋkurtı* Mai 405, *ü. tamulug özlerde tugmış tınlaglar* Mai 422; *ü. uguşlarta* Abh. 38, *ü. uguşlar* Abh. 40.

üçün için, dolayısıyla: *anı ü.* KT D3, *tüzsüz ü.* KT D6, *tevligin körlügin ü.* KT D6, *armakçisin ü.* KT D6, *kikşürtökin ü. (...) ıçgınu ıdmış* KT D6, *begli bodunlıg yoŋaşurtokin ü.* KT D6, *teŋri k^üç bèrtök ü. (...) böri teg ermiş* KT D12, *teŋri yarlıkadok ü. èlligig èlsiretmiş* KT D15; *küzedkelir ü.* Mai 085, *anı ü.* Mai 096, Mai 233, Mai 271, *tarkarkalır ü.* Mai 176, *ne ü. tèp tèser* Mai 226, *ne ü. m(e)n* Mai 290; *n. üçün* KP IV.5, KP XVI.7; *oglı ü.* KP VIII.4; *sèziklig bolmış ü.* Pañ 18, *negü ü.* Pañ 25, *ne ü. tèp tèser* Pañ 44, 76, *nom ü.* Pañ 130, *anı ü.* Pañ 236; *anı ü.* Bögü 7; *asıglıg tusulug kılgu ü.* Abh. 15, *asıg tusu kılgu ü.* Abh. 16, *turgurgu ü.* Abh. 17, *tugurtmagu ü.* Abh. 20, *ne ü.* Abh. 25, Abh. 33, *küsemiş ü.* Abh. 27, *tudulup turur ü.* Abh. 29, *antag ermez ü.* Abh. 33, *tayak bolmaz üze uyur ü.* Abh. 35, *anın bolur ü.* Abh. 37, *bilmiş ü.* Abh. 43; *suv ü.* Ern 42; *anı ü.* BT_13-15.53.

üçünç üçüncü: *ü. suvda yekler urup (...)* KP XVII.6; *ü. oyun* Pañ 203; *ü. künte* Bögü 28.

üd vakit, zaman: *maitar atlag muhurt ü.+inte tuga y(a)rlıkar* Mai 230, *öŋre ü.+te* Mai 274, *yogant ü.+teki* Mai 362; *tugurguluk ü.+i kolusı* Pañ 114, (aslannıŋ) 221; *èl işin ü.+inte (...)* Pañ 208; *uzun ü.+te* Bögü 37.

üdrül- seçilmek, ayrılmak: *öŋi ü.-üp* Mai 110.

üdsüz (Manihaizmde) Ezrua Tanrı, Zurvān (*üdsüz*, harfiyen "zamansız"): *törösüzin ü.+ke (...) yazınsar* Bögü 8.

üdün zaman, vakit: *yme kamag ü.* Mai 083, *kayu ü.* Mai 107, *t(e)rk ü.* Mai 309; *ol üdün* KP IV.2, ve değişik bir çok sayfalarında; *birer ü.* KP IX.8; *öŋre ertmiş ü.* Pañ 219; *ol ü.+ün* Bögü 33, Bögü 52, Bögü 57; *ür ü.* Ern 14.

ügre ezme, lapa, erişte: *çigjin ü. buşılıg* BT_13-15.37.

ügüz nehir, ırmak: *emgeklig taloy ü.+lerin* Mai 312, *ta]loy ü. su[v]l[arı yaykanur* Mai 380; *kan ü. akıtar* KP III.4; *taloy ü.+ke kir-* KP XIV.4; KP XV.3; *talo[y] ü.+ke kireyin* KP XV.5; *taloy ü.+nüŋ* Ern 19; *ulug bilge biliglig taloy ü.+ke* Abh. 11. ***taloy ügüz* → *taloy*.**

üklit- çoğaltmak, artırmak.

üküş çok, çoğunluk: *azıg ü. kılıı* KT D16; *ü. yok çıgay tınlıglarag* KP V.5; *ü. bolur* KP XII.7; *ülgüsüz ü. tev kör sakınçlar bilir men* Pañ 264, *uvutsız ıyatsız ü. ezüg sözlegüçi men* Pañ 275; *ü. törlüg* Bögü 58; *azlı ü.+li buşınıŋ* BT_13-15.29.

üle- bölmek, paylaştırmak: *olarka ü.-yürçe sakınur* Mai 187.

ülgü ölçü, miktar, sayı: *teŋin ü.+sin* Pañ 32; *ü.+sin bilmedin* Ern 42.

ülgüsüz/ülgüsiz sayısız, ölçüsüz, çok, hesapsız, pek çok: *apramani atlag ü. sakınçlar sakınur* Mai 164, *ü. sansız asanki k(a)lpte berü* Mai 393; *ü. üküş tev kör sakınçlar bilir men* Pañ 263. ***ülgüsüz sansız* → *sansız*.**

ülüg bölümü, hisse, pay.

ün ses, gürültü: *oyun ır ü.+i èştilür* Mai 341, *yumş[ak] amrak ü.+in kükreyür[ler* Mai 343, *oyun ır ü.+i yaŋkurar* Mai 384, *h[atunla]rın(ı)ŋ urşlışmak külüşmek ü.+leri* Mai 386, *teriŋ ètinlig seviglig kövşek ezrua ü.+in* Mai 405, *ayagka tegimlig bodisvtn(ı)ŋ ü.+i* Mai 420, *ol ü.+üg èşidip* Mai 424; *bir katag ü.+in etneyür erti* Pañ 59, 98, *katag ü.+in etnedi* 61, *(katıg)* 101, *katıg ü.+in maŋradı* Pañ 65, *(möŋredi)* 87; *ol ü.+üg èşidip* Pañ 62, 101, *ol maŋramış ü.+üg èşidip* Pañ 68, 90; *tütüş keriş ü. çogıg* BT_13-15.61.

ün- çıkmak, ortaya çıkmak; (bitki, yeşillik) yetişmek, bitmek; doğmak: *ilinç[ülegü]lük tètsika ü.-eyin* Mai 114, *isig kovukka ü.-miş tınlaglarn(ı)ŋ emgekin tarkarkalır üçün* Mai 175, *ög karanlag ordodın ü.-e y(a)rlıkar* Mai 225, *[o]l ok çambu sögüt ü.-miş* Mai 273, *aşok [at]lag sögüt ü.-miş erti* Mai 275, *[ö]g karınlag vimanıntın ü.-e y(a)rlıkadılar* Mai 281, *saçrayu ü.-er* Mai 330, *bèş törlüg yaruklar ü.-erler* Mai 355, *sumèr tag sèŋirintin ü.-e kelirçe* Mai 364, *ög karnıntın ü.-ti* Mai 366, *ög karnıntın ü.-tökte* Mai 375; *taştın ilinçüke ü.-miş èrdim* KP V.4; *neçede üŋürintin taşgaru ü.-ser* Pañ 59, 97; *arslan üŋürintin ü.-üp* Pañ 53, *öz üŋürintin taşgaru ü.-üp* 61, 101; *kök ot ü.-gey* Ern 50; *yörüg ü.-er* Abh. 7.

üngü çıkma, gitme, kurtulma: *ü. küsüşi bolup* Mai 106.

üngü kapıgı kurtuluş kapısı, çıkış kapısı

ünsüz sessiz, sakin: *t(e)rk üdün ü. ...* Mai 310.

üntür- çıkarmak, yükseltmek, çekmek: *erdemiŋizlerni ü.-üp* Mai 003.

ününçsüz çıkılmaz, sonu olmaz, sonsuz [krş. *topulup ününçsüz* OTWF I 354]: *ü. uzun yollarda* Mai 193..

üŋür mağara, kovuk, in: *ü.+de bolurlar erti* Pañ 254; *arslan ü.+intin ünüp* Pañ 53, *neçede ü.+intin taşgaru ünser* 58, (neçete) 97, *öz ü.+intin taşgaru ünüp* 61, 100; *öküz ü.+iŋe* Pañ 12.

ür uzun zaman: *ü. üdün* Ern 13; *ü. kèç turgurgu üçün* Abh. 16

ürlügsüz geçici, daimi olmayan, fani: *ü.+in biliŋler* BT_13-15.10.

ürtül- örtülmek, kapanmak: *boz bulıtıg ü.-ü* BT_13-15.34.

ürüg sessiz, sakin: *ü. amıl köŋlin* Mai 083. ***ürüg amıl* → *amıl.***

üsteŋ mükemmel, fevkalade: *yèr ü.+iniŋ örki* Ern 21.

üstün üst, yukarıda: *ü. kökteki* Mai 134, *ü. t(e)ŋri* Mai 425; *ü.* Pañ 268;

üstünrek daha üstün, daha yukarı: *isig özümde ü.* Pañ 77-78, *ölümde ü. tut uçuz bolguluk savlar turur* Pañ 106.

üşüt- birleştirmek, toplamak: *ü.-miş* Ern 24.

üt öğüt, nasihat: *ü.+üŋüzçe* Bögü 50

ütle- öğütlemek, öğüt vermek, teşvik etmek: *biz kentüke edgüke ü.-yür biz* KP XX.7.

üz- kırmak, kesmek, koparmak.

üze üzeri, üzerine, üzerinde, ile, vasıtasıyla, gereğince: *ü. kök teŋri* KT D1, *ü. eçüm apam bumın kagan* KT D1, *ü. tür^{ü}k teŋrisi* KT D10, *ü. èçim kagan olortı* KT D16; *bir uluş ü.* Mai 018, *tört uluş ü.* Mai 022, *kal[tı yme] vaytur erdni ü.+ki* Mai 089, *çeçeklik ö[rgün] üze* Mai 157, *talım kara kuş yügi ü.* Mai 198, *eŋenyük dyan sakınçlar ü.* Mai 217, *kutlug[lar]nıŋ èligi ü.* Mai 296, *ü.+ki köligelik* Mai 320; *öz kazgançım ü.* KP XII.3; *tuyugı ü.* Pañ 6, *tuyugı ü. tuprakag kazap saçtı* Pañ 66, 88; *çoglug yalınlıg ridilari ü.* Abh. 17, *ü.* Abh. 35; *tuşmak ü.* BT_13-15.43. *piratakabut dèntarka tuşmakı ü.* BT_13-15.47.

üzeki → üze

üzeliksiz üstün, mükemmel: *ü. tutçı meŋike* Ern 14.

üzüksüz durmadan, sürekli, daima, kesintisiz: *ü. buşı bè[rü]r* Mai 072.

üzül- kesilmek, sona ermek, bitmek, koparılmak: *küniŋe kol<t>guçılar ü.-medi* KP VII.3.

üzünçsüz kesintisiz, daima, duraklamasız, sürekli.

üzüş- antlaşmak, kesişmek

üzüt ruh: *ü.+i boşunmagay* Bögü 32; *boşunmagay ü.+üŋüz* Bögü 46.

V

vaŋ özel ad parçası. → **satva.**

vasubantu << Skr. *Vasubandhu* Vasubandhu isimli usta, Buddhist üstad *Vasubandhu*: *v. bahşı* Abh. 21

vaytur / vayduri < Toh. A *vaiḍur, vaiḍuri* << Skr. *vaiḍūrya* göğ zümrüt: *kal[tı yme] v. erdni üzeki* Mai 089, *v. erdinilig yavışguları çıpıkları içinte* Mai 259.

viman << Skr. *vimāna* tanrı arabası: *[ö]g karınlag v.+ıntın üne y(a)rlıkadılar* Mai 280.

Y

ya ünlem, seslenme, ey, ya: *y.* Ern 17, 59.

yapa fazla sıcak (toprak, yer): *y. katıg yèrlerde* Ern 45.

yad- yaymak, sermek: *ur(u)ŋu uçrug y.-ıp* Mai 063.

yadag yaya, piyade.

yadıl- yayılmak, saçılmak: *kü at tört buluŋda y.-tı* KP VII.2.

yag yağ: *y. tammışça* Ern 43.

yag- yağmak: *ulug yagış saçıg y.-ıp* Mai 046.

yagı düşman: *kop y. ermiş* KT D2, *y. bolmış* KT D9, *y. bolup* KT D10, *y. ermiş* KT D14, KT D14, KT D14, *y.+g baz kılmış* KT D15, *y.+si k^{o}oń teg ermiş* KT D12.

yagıd- düşman olmak, düşmanlık beslemek: *[yu]vgadıp y.-ıp* Pañ 184

yagısız düşmansız, düşmandan arınmış.

yagış kurban: *ulug y. saçıg yagıp* Mai 046. **yagış saçıg → saçıg.**

yagıt- yağdırmak: *hua çeçeklig yagmur y.-urlar* Mai 345, *katı karı y.-urlar* Mai 389; *buşılıg yagmurug y.-sar* BT_13-15.35.
yagız yağız, kara yağız, koyu kahverengi renk, kara: *asra y. yėr* KT D1; *altın y.+ kı tınlaglar* Mai 135, *y. yėrig atlayu* Mai 402; *y. yėr* Ern 21.
yaglıg şişman, semiz, yağlı: *küçlüg y. kotoz öküz semiz* Pañ 256
yagmur yağmur: *hua çeçeklig y. yagıturlar* Mai 345; *buşılıg y.+ug yagıtsar* BT_13-15.35.
yagru → **yaguru**
yagu- yaklaşmak, yakınlaşmak: *y.-yu tururta tüşemiş* BT_13-2.45.
yaguk yakın: *../ŋaru y. okıdı* Pañ 192
yagur- yağdırmak.
yaguru yakın, yaklaşık, yaklaşmış.
yagurukıya yakıncacık, yakık, çok yakın, yakın zamanda, az evvel: *y. tugmış* Pañ 118, 136, 225.
yagut- yaklaştırmak.
yaka pekiştirme edatı, tam, pek: *y. yaluŋuz* Mai 111, *aglak y. yaluŋuz sögüt tüpinte* Mai 131. → ***yaluŋuz.***
yakala- (sınır çizgisi) çekmek, sınır yapmak.
yakın yakın: *y. tegmezün tep* Mai 067, *y. tegdi* Mai 246, *yaşru et'özin y. turayın* Mai 248, *tükel y. b(a)rdı* Mai 272, *y. barıp* Mai 289; *tugurguluk üdi kolusı y. kelti* Pañ 114, 221.
yal(ı)na- parıldamak, ışılamak, parlamak, alevlenmek: *yėr suv y.-yu turur* Mai 368.
yalaŋuk → ***yalŋuk***
yalaŋuz yalnız: *y. elvirgü teg bolurmen* BT_13-2.48.
yalgan- yalanmak: *ėrnin burnın y.-u* Pañ 259
yalın alev, yalım, parıltı, ateş, parlaklık: *bodisvtlarn(ı)ŋ çogları y.+ları* Mai 219, *yogant üdteki y.+ların yörg(e)nmiş kün t(e)ŋri* Mai 362; *antag ulug çog y.* BT_13-15.51. ***çog yalın*** → ***çog.***
yalınlıg → ***çoglug***
yalıŋ çıplak, yalın: *y. adakın* Ern 46.
yalŋuk / yalaŋuk insan: *y.+lar ėşidzünler* Mai 005, *y.+lar ara ögirer sevinür* Mai 080, *y. aşın aşamadın* Mai 096, *[ulug] küçlüg y.+lar* Mai 120, *y.+lar tėrilip yıg[ılıp]* Mai 128, *y.* Mai 152, *bo y. et'özlüg çintamani erdini* Mai 361, *üstün t(e)ŋri altın y.* Mai 425; *kamag y. ...* Pañ 167.
yaltrık ışık, parıltı, aydınlık: *yaruk y. birle tegriglep* Mai 374. ***yaruk yaltrık*** → ***yaruk.***
yaltrıt- aydınlatmak, parlatmak: *yėr suvug y.-ı* Mai 338.
yaluŋuz yalnız, tek: *yaka y.* Mai 111, *aglak yaka y. sögüt tüpinte* Mai 131.
yam toz, toz toprak: *kalın k[an] kir y.+ka arıtı yukulmaz* Mai 088.
yamgur yağmur.
yan yan: *siziŋ y.+ıŋızta* Mai 032.

yan- dönmek, geri dönmek, geri gelmek: *yètip èkileyü y.-gınça* BT_13-2.43. *y.-mışta oglanlarımnı bulmatın* BT_13-2.47.
yana yine, tekrar, yeniden: *y. içikmiş* KT D10; *meniŋ y. aglakta* Mai 130; *meniŋ y. ölümde üstünrek tut uçuz bolguluk savlar turur* Pañ 105, *anta ok y. köni b...* Pañ 126, *edgü y. (...)* Pañ 149, *ol edgü y. (...)* Pañ 166, ... *y.* ... Pañ 171.
yaŋa, yaŋga fil: *yigit urı y. {m}inip k[ar]nınta kirür* Mai 025, *[k]utlug adakın arslan<la>r y.+la]r bukalar yorıkınça (...)* Mai 401; *toŋalarım y.+larım* Ern 60.
yaŋan (?) fil (?) : *y.* ... Pañ 210
yaŋı yeni; (takvimde) gün: *bökün èkinti [ay] sekiz y. erür* Mai 223, *èkinti ay [se]kiz y.+da* Mai 227; *y. tugmış bodisvtka yükünürler* Mai 390; *koyn yıl bèşinç ay tört y.+ka biçibey* BT_13-15.65.
yaŋıl- hata etmek, yanlış yapmak, yanılmak.
yaŋılmak yanılma, hata etme, yanlış yapma: *y.+ların anı üçün* Abh. 20-21
yaŋkur- yankılanmak, yayılmak, çınlamak: *oyun ır üni y.-ar* Mai 384.
yaŋkurt- aksettirmek, yansıtmak: *kamag üç miŋ ulug miŋ [suvug y.-ı]* Mai 406.
yaŋlıg gibi, şeklinde, tarzında; ***ne yaŋlıg*** nasıl, ne surette, ne gibi.
yanturu tekrar, yeniden, (geri) dönerek
yap güçlendirme sözü: *butık çıpık y. yavış[gu hua çeç]eklerin* Mai 266. ***yap yavışgu* → *yavışgu.*** [metnin bu kısmı yıpranmıştır, okuyuş, tamamlama değişebilir! J. Wilkens 2016, BT XXXVII, 8021'de *yapargak yavışgu* 'yaprak' da vardır]
yapgut ince kuş tüyü: *y.+ça yuŋça* Ern 48.
yapırgaklag yapraklı: *miŋ y.* Mai 300.
yapşınmak yapışma, tutunma: *yilinmekim y.+ım yok* Pañ 19
yapur- örtmek, kapamak: *uzkıya ugurın y.-up* Ern 39.
yar- yarmak, ikiye ayırmak: *körtle lènhua çeçek y.-ıp* Mai 302.
yara- uygun olmak, münasip olmak, faydalı olmak, yaramak.
yaraglıg uygun, münasip.
yaraş- uygun olmak, uygun düşmek: *tözlüg yèrde y.-ur* Pañ 211
yarat- yapmak; yaratmak; düzenlemek, örgütlemek; eser hazırlamak, eser yazmak, eser düzenlemek: *törösinçe y.-mış* KT D13; *edgü töröke y.-ı sakınç sakınur* Mai 202, *çambu sögütü[g] [èter y.-ır]* Mai 238; *vasubantu bahşı y.-ıp* Abh. 21. ***èt- yarat-* → *èt-*.**
yarataglag donatılmış, hazırlanmış, bezenmiş: *n(a)yragın y.* Mai 336.
yaratın-, yaratun- örgütlenmek, organize olmak: *ètinü y.-u umadok* KT D10.
yaratıt- yaptırmak, kurdurmak, hazırlatmak.
yarattur- yaptırmak, inşa ettirmek.
yarık zırh: *erdinilig y. kedip* Mai 062.
yarım yarım: *y. bagdaşınmakın [o]loru* Mai 158.
yarın sabah, sabahın ilk saatleri: *y. kentü özüŋ körgil* Pañ 51; *y.+ka tegi* Bögü 59.
yarındak tiken bir diken çeşidi, deli çöven, geven: *y. t.+te ulatılarıg* Ern 47.

yarlag acınası, zavallı: *irinç y. tınlaglar[a]g* Mai 072.

yarlıg emir, buyruk, ferman, yarlık: *y.+ın èşidip* Mai 060; *bo y. èşidip* KP XVIII.8; *y. bolzun* KP XIX.1; *y. bolmaz èrser* KP XIX.7; *teŋri y.+ın* Bögü 5, *[siz]iŋ (?) y.+ın* Bögü 18; *burhanlarnıŋ y.+ı ol* BT_13-15.14.

yarlıka-, *yarlıgka- buyurmak, emretmek; lütfetmek, lütufta bulunmak: *teŋri y.-dok üçün èlligig èlsiretmiş* KT D15; *inçe tèp y.-yur* Mai 050, Mai 162, *köni ertürü y.-r]* Mai 102, *ög karanlag ordodın üne y.-r* Mai 225, *maitar atlag muhurt üdinte tuga y.-r* Mai 230, *ezrua t(e)]ŋri inçe tèp y.-r* Mai 242, *şakimun burhan tuga y.-dı* Mai 277, *[ö]g karınlag vimanıntın üne y.-dılar* Mai 281, *ol kutlug oronta tuga y.-r* Mai 283, *maŋ maŋlayu y.-p* Mai 403; ***yarlıgka-**: inçe tèp y.-dı* KP IV.4, KP V.7, KP VI.6, KP VIII.3, KP XVI.3; *inçe y.-dı* KP IX.5, KP XI.2; *tèp y.-dı* KP X.2; *han y.-madı* KP XIX.3; *y.-ŋlar* Pañ 175; *y.-gay* Bögü 39, *y.-dıŋız* Bögü 45, *y.-sar* Bögü 49.

yarlıkançuçı merhametli, merhamet eden, acıyan, esirgeyen: *y. biliglig* Mai 310.

yaru- ışımak, ışıldamak, aydınlık olmak, parlamak: *ötrü tört buluŋ yıŋak y.-yur* Mai 340, *munaçı tün y.-kalır* Mai 221.

yaruk ışık; aydınlık: *altun öŋlüg y.* Mai 330, *ol y.+lar ara* Mai 330, *bèş törlüg y.+lar ünerler* Mai 354, *bèş boduglug y.+ların tegriglep* Mai 365, *anıŋ adınçıg adrok y.+ıŋa (...) yalınayu turur* Mai 367, *y. yaltrık birle tegriglep* Mai 374, *altun öŋlüg y. ıdu* Mai 396; *kadyot kurtnuŋ y.+ı* Abh. 14; *kün t(e)ŋri-niŋ y.+ıŋa* Abh. 14. ***yaruk yaltrık*** **→ *yaltrık.***

yarut- aydınlatmak, ışıldatmak.

yası yassı.

yaş yaşam gücü, yaş: *öz y.* BT_13-15.9.

yaşıl yer adında geçer (esas anlamı 'yeşil'): *yaşıl ügüz* Yaşıl Ügüz 'Sarı Irmak' (黃河 *huang he*).

yaşla- şimşek çakmak.

yaşlıg yaşlı, yaşlanmış.

yaşur- gizlemek, saklamak: *y.-u et'özin yakın turayın* Mai 247.

yat yabancı: *özüg y.+ıg tèmedin* BT_13-15.11.

yat- yatmak, yatmış durumda olmak: *yèrde y.-ıp* KP XIX.5.

yavaş sakin, uysal; (yazıtlarda) yer adı parçası, Yavaş ırmağı.

yavgan iri, kaba, çirkin.

yavgu yüksek bir unvan, Yavgu (rütbesi hakana yakın, hakanca verilen unvan, genelde hakanlık ailelerinden kişilere verilir, Şad'a yakındır; Mahmud el-Kaşgarî "hakanın iki derece altında bulunan kişiye halkın verdiği san, lakap", Clauson 1972, s. 873b): *y.+g şadıg anta bèrmiş* KT D14.

yavışgu yaprak, kabuk; yeşillik: *hua y.* Mai 171, *vayduri erdinilig y.+ları çıpıkları içinte* Mai 259, *butık çıpık yap y. hua çeç]eklerin* Mai 266. **yap yavışgu → yap.**

yavız kötü: *ay y. tınlıg* Pañ 15, *utun y. tınlıg* Pañ 41, 74, *ol y. sakınçlıg* Pañ 48, *ol utun y. kotoz öküz* Pañ 108, *y. tişi tilkü ajunınta tugyuk men* Pañ 260; *y. tülümke korkurmen* BT_13-2.46.

yavlak kötü, fena, yanlış; nifak: *y. kagan* KT D5, *y. ermiş erinç* KT D5; *y. sakıntaçı* Mai 067; *maŋa antag y. söz sözledi* Pañ 30, *bo munça y. (...)* Pañ 174.

yavlaksız düşmandan arınmış, düşmansız.

yavrı- zayıflamak, kötü hâle gelmek.

yay yaz, yaz mevsimi.

yaykan- dalgalanmak, sallanmak, çalkalanmak, sarsılmak: *ta]loy ügüz su[v]l[arı y.-ur* Mai 381.

yayla- yazı geçirmek, yaz mevsimini geçirmek.

yazı düz, düzlük, ova; dümdüz.

yazın- günah işlemek, hata yapmak: *kentü özüŋüz y.-sar siz* Bögü 9.

yazkı yaza ait, yazınki, yaz vakti (Eski Türkçe döneminde *yaz* esasen 'bahar, ilkbahar' demektir): *y. muzça* Ern 6, *y. çakdakı* 43.

yazok hata, yanlış, günah: *y.+ka tüşe teginmegey* KP VIII.1; *muŋar ne erser y. yok* Pañ 237; *teŋrike y. kıltaçı* Bögü 10.

yazoklug günahkar, hatalı, yoldan çıkmış, suçlu, kabahatli.

yek << Skr. *yakşa*, Pali *yakha* şeytan, cin: *y. içgek* Mai 066, *y. yėlpig* Mai 066; *suvda y.+ler urup* KP XVII.7. ***yek içgek* → *içgek*, *yek yėlpig* → *yėlpig*.**

yeme, *yėme* dahi, de/da, hem de; ayrıca: *buyrukı y. bilge ermiş erinç* KT D3, *begleri y.* KT D3, *bodunı y.* KT D3, *buyrukı y. biligsiz ermiş erinç* KT D5. Uygurca metinlerde ***yme*** şeklinde görülür → **yme.**

yene yine (bu söz kendisinden hemen sonra gelen *ok* ve *ök* edatları göz önünde tutulursa, kimi metinlerde *yana*, kimisinde ise *yene* okunacak şekilde yazılmıştır: *yana oḳ, yene ök*): *y. yme* Mai 139, *y. sögüt tüpinte* Mai 156; *y. ok* Pañ 21, *y. köni bügüş urup* Pañ 233. → ***yana***

yė- yemek: *yagız yėrig atlayu y.-ti* Mai 402.

yėg daha iyi, üstün: *../sgın y.+in* Pañ 183

yėged- üstün gelmek, daha iyi olmak; yenmek, kazanmak: *y.-miş utmış kız kunçuylar erdiniŋe* Mai 308; *ol adınlarıg utgalı y.-geli umaz* Pañ 273; *yme montada y.-ip utup* Pañ 268. ***yėged- ut-* → *ut-*.**

yėgirmi yirmi, 20: *yėti y. erin* KT D11, *y. süŋüş süŋüşmiş* KT D15.

yėgüçi yiyen, yiyici: *ot y.* Pañ 145

yėl yel, rüzgar: *korkınçıg y. turur* KP XVIII.3.

yėlke- karıştırmak, eşelemek: *süvri müyüzin yėrig y.-p* Pañ 66, 88 (bk. Pañcatantra, Geissler ve Zieme, s. 49).

yėlme öncü (asker).

yėlpig şeytan, cin: *yek y.* Mai 066. ***yek yėlpig* → *yėlpig*.**

yėmiş yemiş, meyve: *ay baba y. ...* BT_13-2.35. *y. alıp kelgülük* BT_13-2.41.

yėmişlik bahçe, meyve bahçesi: *y.+te ögrünçüleyürçe* Mai 080, *y. tapa* Mai 105, ... *y.+te* Mai 127, *subum y.+te* Mai 155.

yėmrül- erimek, düşmek: *yazkı muzça y.-ü* Ern 6.

yėmşak yumuşak. → ***yumşak.***

yėnçü < Çin. 珍珠 *zhenzhu* (ayrıca kelime olarak krş. Çin. 真珠 *zhenzhu*) inci: *erdini y. monçuk hua çeçek birle* Mai 388; *ayadakı y. monçuk teg* KP VI.8. → ***erdini yinçü monçuk*** → ***erdini, monçuk.***

yėne → ***yene***

yėnik ucuz, değersiz: *uçuz y.* Bögü 44

yėr yer, yeryüzü, toprak, dünya; ülke; mahal; ***yėr suv*** "dünya": *asra yagız y.* KT D1, *tür^ük ıdok y.+i suvı* KT D10; *y. suvda* Mai 013, *tujit t(e)ŋri y.+in kodup* Mai 053, *kayu tujit [t](e)ŋri y.+inteki* Mai 147, *akanaklıg y.+lerde* Mai 188, ... *y.+lerde* Mai 211, *şudavas t(e)ŋri y.+inteki* Mai 234, *çambu söğüt ünmiş y. oronta* Mai 274, *ol ok kutlug y. oronta* Mai 278, *ol y.+ig oronug ayamış agırlamış k(e)rgek* Mai 284, *y. suvug yaltrıtı* Mai 338, *y.+ig ölitü* Mai 344, *y. suvdakı* Mai 356, *y. suv yal(ı)nayu turur* Mai 368, *[y.+de turur* Mai 377, *y.+]ig irklemişiŋe* Mai 378, *y. suv tep[reyür kamşayur* Mai 380, *şudavas [t(e)]ŋri y.+inteki t(e)ŋriler ordoları ırgalur* Mai 382, *y.+de turup* Mai 393, *yagız y.+ig atlayu* Mai 402, *kamag üç miŋ ulug miŋ y. [suvug yaŋkurtı* Mai 406; *kurug y.+ig suvayu öl y.+g tarıyu* KP I.3; *emgeklig y.* KP IV.8; *y.+de yatıp* KP XIX.5; *bo y.+de yokkaru yokkaru turmaz* KP XIX.7; *ölüm y.+ke barır* KP XVI.8; *y. suv törösin kodup* Pañ 209; *bo y.+de* Pañ 146, ... *tözlüg* 211; *y.+ig yėlkep* Pañ 66, 87; *teŋri y.+iŋerü* Bögü 1, Bögü 4, Bögü 24; *teŋri y.+in* Bögü 7; *tavgaç y.+inte* Bögü 13; *y. suvda* Bögü 41; *y.+ke baturup* Ern 38; *tarıglag y.+lerniŋ* Ern 27; *örü kudı y.+lerig* Ern 35; *oy kotkı y.+lerig* Ern 36; *yapa kaṭıg y.+lerte* Ern 46; *tüz yagız y.* Ern 21; *yemiş alıp kelgülük y.+i törökiye ırak ol* BT_13-2.42. ***yėr suv*** → ***suv, yėr oron*** → ***oron, yėr sayu*** → ***sayu.***

yėrtinçü, yėrtünçü yer, yeryüzü, dünya: *y.+deki tınlıg[larıg]* Mai 083, *y.+ke ėnmiş* Mai 149, *kop kamag y.+deki* Mai 307; *kamag y.+deki tınlıglarnıŋ* KP XIV.8; *y. yėr suvda* Bögü 41; *tınl(ı)g y.+nüŋ* Abh. 38-39; *idiş y.+te* Abh. 39; *ėki törlüg y.+ler* Abh. 41; *tört tavıp y.+nüŋ körki* Ern 18.

yėṭ- yetmek, yeterli gelmek: *küçüm y.-mişinçe* Abh. 14; *y.-ip ėkileyü yaŋınça* BT_13-2.43. *y.-gü teg kelir oglanıg* BT_13-2.44

yėti yedi, 7: *y. yėgirmi erin* KT D11, *y. yüz er bolmış* KT D13, *y. yüz er (...)*KT D13; *k^ırk artokı y. yolı sülemiş* KT D15; *y. maŋ maŋlayu* Mai 402.

yėtmiş yetmiş, 70: *y. er bolmış* KT D12.

yıd koku, güzel koku: *tölteklig edgü y.+ın tugmış* Mai 172.

yıgıl- toplanmak, yığılmak: *yalaŋuklar tėrilip y.-ıp]* Mai 129. ***tėril- yıgıl-*** → ***yıgıl-.***

yıgla- → ***ıgla-***

yıgvırak kısaca, daha kısa, özet olarak, sonuç: *y. ayu bėrelim* Mai 016.

yık usul, metot, yöntem: ... *y.+ın körüp* Pañ 11, *sözlegülük y.+ın bulup* Pañ 27
yıl yıl: *ėlig y.* KT D8; *y.+ıŋa asılur* KP XIII.6; *koyn y. bėşinç ay tört yaŋıka biçibey* BT_13-15.65.
yılan yılan.
yılıg sıcak, samimi, dost görünüşlü (?).
yılınçga ılık: *y. yumşak erdni körklüg* Mai 299.
yılkı büyükbaş hayvan, hayvan: *koy y. igidser* KP XIII.5; *y. ajunınta barsar* Pañ 240.
yıllık yıllık.
yıltız kök, esas.
yılun yer adı, Yılun, Yılun Kol.
yıŋak taraf, yön: *törtdin y. ayayu agarlayu yükünserler* Mai 056, *tört y.+tın küyü küzedü [barı]ŋlar* Mai 059, *öz y.+larınta turup* Mai 065, *hatunnuŋ soltın y.+ınta* Mai 314, *oŋtın y.+ınta öŋlüg* Mai 316, *oŋtun y.* Mai 334, *ötrü tört buluŋ y. yaruyur* Mai 340, *törtdin y. tėtrü kö[rü]p* Mai 398. **buluŋ yıŋak → buluŋ.**
yıparlag misk kokulu, güzel kokulu: *y. suvın* Mai 344.
yır kuzey: *y.+ya baz kagan (...) yagı ermiş* KT D14; ***yırıgaru*** kuzeye, kuzey yönünde, kuzeyde.
yırıgaru → yır
yış ormanlı dağ, dağ; toprak: *ilgerü kadırkan y.+ka tegi* KT D2.
yiçe önceki gibi; tekrar, yeniden, yine: *tür^ük bodunug y. ėtdi* KT D16, *y. igitti* KT D16.
yigit genç: *y. urı yaŋa* Mai 025.
yilikler ilik, kemik iliği.
yilinmek yapışma, tutunma: *y.+im yapşınmakım yok* Pañ 19.
yinçü → yėnçü
yinçir- (standart şekil *yinçür-*) secde etmek, eğilmek: *söküṭüp y.-ü ötünti* Bögü 35
yindem yalnızca, sadece: *y. sözlep* Abh. 30
yintem sadece, yalnızca, yalnız.
yip ip: *y.+ke sapmış [osuglu]g* Mai 090.
yipün pembe, (bir tür) kırmızı, elma çiçeği rengi: *y. öŋ[lüg]* Mai 353.
yir- bir şeyden bıkmış olmak: *y.-medin yorıp* Ern 25.
yir bayırku kavim adı, Yėr Bayırkular.
yit- yitmek, kaybolmak; yok olmak.
yitür- yitirmek, kaybetmek; elden çıkartmak: *y.-ü ıdmış* KT D7.
yme de, dahi, bile, yine, aynı şekilde, ve, hem ... hem, oysa: *y. biz (...) ayu bėrelim* Mai 015, *y. taştın sıŋarkı b(e)lgülerig* Mai 029, *y. içtin sıŋarkı [b(e)lgülerig]* Mai 030, *y. ogul ugrınta* Mai 045, *neçe y. ulug küçlüg t(e)ŋriler* Mai 055, *sizler y. barıp* Mai 057, *ançag(ı)nça y.* Mai 075, *y. kamag üdün* Mai 082, *kal[tı y.]* Mai 089, *bodisvt y.* Mai 098, *yene y.* Mai 139, *bökün y.* Mai 242, *m(e)n y.*

barıp Mai 247, Mai 249, *inçip y.* Mai 272, *tözün maitrė bodisvt y.* Mai 282, *takı y.* Mai 346, Mai 424; *takı y.* KP II.5, .8; *y.* KP III.5, KP VIII.2, KP XIV.2; *bay y. bar yok çıgay y. bar* KP VI.2; *y. bėrdi* KP VII.4; *tėgin y.* KP X.6; *meniŋ özümke y. yilinmekim yapşınmakım yok* Pañ 19, *ol y. arslannaŋ turmış törösi erti* Pañ 57, *kotoz öküz y.* Pañ 65, *arslan y. ol maŋramış ünüg ėşidip* 67, (möŋremiş) 89, *ol y. (...)* Pañ 96, *y. kim bo yerde* Pañ 146, *y. yarlıkaŋlar* Pañ 175, *y. inçe (...)* Pañ 204, *y. başın örü kötürüp* Pañ 228, *ançulayu y. yılkı ajunınta barmış* Pañ 240, *y. ök taŋ adınçıg yok* Pañ 262, *bo y.* Pañ 265, *y. muntada yėgedip utup* Pañ 268, *men y. (...) sözlegüçi men* Pañ 274; *y. bo* Bögü 12, *azu y.* Bögü 13, *y. bo* Bögü 17, Bögü 18, *y. t(e)ŋrim* Bögü 20, *y.* ... Bögü 21, *y. bo* Bögü 25, *y. sevmegey* Bögü 26, *y. t(e)ŋri ėlig* Bögü 27, *y.* Bögü 42, *y.* ... Bögü 44, *k(a)ltı y.* Bögü 61, *y.* Bögü 63; *y.* Abh. 13, *y. tėr* Abh. 4, Abh. 16, Abh. 31; *y. kim* Ern 17; *anası hatunka y.* BT_13-2.31.

yogant << Skr. *Yogānta* (Merkür'ün yörüngesinin bölündüğü, yedi parçadan biri, PW VI, 191): *y. üdteki yalınların yörg(e)nmiş kün t(e)ŋri* Mai 362.

yogçı yasçı, yas tutan: *y. sıgıtçı* KT D4.

yogla- yas tutmak: *y.-mış* KT D4.

yo°k, yok yok; yoksul: *y. bolmazun tėyin* KT D11; *ög karnınta olorgum y.* Mai 409; *y. çıgay* KP V.5, KP VI.1; *tarımakda edgü y. kim* KP XIII.3; *meniŋ özümke y. yilinmekim yapşınmakım y.* Pañ 20, *muŋar ne erser yazok y.* Pañ 238, *taŋ adınçıg y.* Pañ 263, *yėgedip utup üstün bolguluk y.* Pañ 269, *tev kör alı altagı y. erser* Pañ 272.

yokad- yok olmak: *y.-u barır ermiş* KT D10.

yokaḍdur- yok etmek, ortadan kaldırmak: *alku y.-ur* Mai 357.

yokaru yukarıya doğru, yukarıya, yukarı: *y. turgalı* KP XIX.5; *bo yėrde y. y. turmaz* KP XIX.7-8.

yol yol: *ününçsüz uzun y.+larda* Mai 193, *edgü y.+[ları]g kör[k]itürçe* Mai 194; *bargu y.+uŋuz* Bögü 24.

yolı kez, kere, defa: *k'ırk artokı yėti y. sülemiş* KT D15.

yollug tėgin kişi adı, yazıtları hakkeden kişi, yazıtların yazıcısı, Yollug Tegin.

yoŋaşur- (birbirine karşı) kışkırtmak, birbirine düşürmek: *begli bodunlıg y.-tokin üçün* KT D6.

yorı- yürümek, ilerlemek; sefere çıkmak; belli bir inanış doğrultusunda yaşamak: *taşra y.-yur tėyin* KT D11 *bir tıltagın muŋlaka tegi y.-dım* Pañ 195; *mėni birle baş koşup tüz y.-yur* Pañ 109; *ütüŋüzçe y.-gay men* Bögü 50; *yirmedin y.-p* Ern 25; *yalıŋ adakın y.-yu* Ern 47.

yorık yaşayış, tarz, hal, gidiş: *[k]utlug adakın arslan<la>r yaŋ[ala]r bukalar y.+ınça* Mai 401.

yorıt- sefer ettirmek, yürütmek.

yör- yorumlamak, açıklamak: *y.-e sözleser* Abh. 6, Abh. 18; *(...) ugrasar y.-geli (...)* Abh. 23

yörg(e)n- sarılmak, dolanmak, yapışmak: *yogant üdteki yalınların y.-miş kün t(e)ŋri (...)* Mai 363.

yörüg açıklama, şerh, izah, yorum, anlam verme: *y.+lerniŋ* Abh. 2, Abh. 3-4; *y.* Abh. 7; *y.+lerig* Abh. 22; *uguş-lar y.+in* Abh. 32

yu- yıkamak: *ėliglerin yüzlerin y.-dılar* BT_13-2.26.

yukul- yapışmak, yapışıp kalmak: *kalın k[an] kir yamka arıtı y.-maz* Mai 088.

yulı- çekmek, koparmak; yağmalamak: *kuzgun sukar y.-yur* KP I.5.

yultuz yıldız: *puş atlag y.+ka* Mai 228, *ay t(e)ŋrike turgak bėş y. turur* Mai 243.

yulug satın alma, satın alış: *satıgka y.+ka barsar* KP XIV.1.

yumdar- bir araya getirmek, toplamak: *y.-sar iki tümen (...) ol* Abh. 7

yumşak yumuşak; (yiyecek için) yumuşak yem: *yılınçga y. erdni körklüg miŋ yapırgaklag* Mai 299, *y. amrak ünin kükreyür[ler* Mai 342.

yumuş görev, vazife: *y. tegimlig erser* Pañ 197.

yunt at: *y. ud çokar* KP III.1.

yuŋ yün: *y. eŋirer* KP II.3; *yapgutça y.+ça* Ern 48.

yuŋlaklık kullanmak için, kullanmaya, kullanışlı.

yuvgad- utanmaz olmak, terbiyesiz olmak (OTWF s. 489 ve 490'a göre): *[yu]vgad-ıp yagıdıp* Pañ 184.

yügerü yukarı, yukarıya: *y. kötürmiş erinç* KT D11.

yügür- koşmak, koşuşturmak, (hızlı) yürümek: *y.-ü (...) yorıyu* Ern 45.

yük yük: *talım kara kuş y.+i üze* Mai 198.

yükmek yığın, küme: *y. orun* Abh. 29, 30, 31, 34

yükün- secde etmek, saygı ile eğilmek, saygı göstermek amacıyla eğilmek: *ayayu agarlayu y.-serler* Mai 056, *br(a)hmavati hatunka y.-ü i[nçe] tėp tėyürler* Mai 306, *y.-ür biz t(e)ŋrim* Mai 306, *yaŋı tugmış bodisvtka y.-ürler* Mai 391; *ayayu adakınta y.-üp* BT_13-2.30; *ayagka tegimliglerke y.-ü* BT_13-15.7; *yinçürü töpön y.-ür men* Abh. 9, Abh. 10, Abh. 11.

yükünmek saygı, hürmet: *ançulayu ok y. kıltılar* BT_13-2.32.

yüküntür- baş eğdirmek, itaat ettirmek; boyun eğdirmek: *başlıgıg y.-miş* KT D2, KT D15.

yüre hızla, hızlı bir şekilde (?) [okuyuş ve anlamlandırış hala şüpheli]

yürek kalp, gönül: *y.+im köŋlüm* Mai 006. ***yürek köŋül* → *köŋül*.**

yürüŋ beyaz, ak: *y. [öŋlüg* Mai 352.

yüüz, yüz yüz, çehre, surat: *burkı y.+in oloruryuk* Pañ 16; *y.+ümüz utru* Bögü 6; *ėliglerin y.+lerin yudılar* BT_13-2.26.

yüz yüz, 100: *yėti y. er bolup* KT D13, *yėti y. er bolmış* KT D13; *y. kolti lokadatu uluşlarda* Mai 420; *y. bir* Ern 8.

yüzlüg yüzlü, çehreli, görkemli, yüksek toplumsal mevkideki: *atlıgı y.+i* KP XX.3; *atlıg y.+ke* KP XII.5.

KÖKTÜRKÇE VE ESKİ UYGURCA DERSLERİ

PROF. DR. MEHMET ÖLMEZ

Elinizdeki kitap en başta öğrenciler, sonrasında da meraklılar için Eski Türk Yazıtlarının (Köktürkçe) ve Eski Uygur Türkçesinin dilini anlamakta, bu metinleri okumakta yardımcı bir kaynak olması amacıyla hazırlanmıştır. İki ayrı döneme ait metinlerden farklı konulara ait parçalar seçilmiş, bu parçaların çevirileri ve kelimelerin çözümlemelerine yer verilmiştir. Her bölümün sonunda da dileyenin öğrendiklerini sınaması amacıyla alıştırma metinlerine yer verilmiştir. Sondaki sözlük runik harfli metinlerin ilk iki sayfasının, Uygurca alıştırma metinlerinin ise tamamının sözlüğüdür. Kitap içerisinde yer alan çözümlemelerde, metinlerde geçen kelimeler de satır numarasız olarak sözlüğe dahil edilmiştir.

Her şeyden evvel, eldeki kitabı bir alfabe kitabı, alfabe öğrenme kitabı olarak düşünmemelidir. Kitabın asıl amacı da alfabe öğretmek değildir, ancak alfabelere yerimiz elverdiğince ayrıntılı olarak değinilmiştir.

Bu kitap bir gramer kitabı da değildir. Zaten bu konuda yazılmış mükemmel, ayrıntılı gramer kitapları da vardır (bu konuda T. Tekin, M. Erdal, A. von Gabain, A. Kononov, K. Eraslan'ın çalışmalarına bakılabilir).

Kitapta konuyla ilgili önde gelen araştırmacılar ile onların çalışmalarına ait görsel malzemeye de yer verilmiştir.

Elbette gözden kaçan, kısmen ayrıntısına girilmeyen, girilemeyen konular oldu. Bir ders kitabının çerçevesi dışına çıkılmamaya çalışıldı. Okuyucunun, kullanıcının önerisi, çevirisi, düzeltisi ile daha iyisini hazırlamak dileğiyle.

